

Kazys Škirpa

SUKILIMAS

KAZYS ŠKIRPA
Form. Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary
of Lithuania to Germany

U P R I S I N G
FOR THE RESTORATION OF
LITHUANIA'S SOVEREIGNTY

A DOCUMENTARY SURVEY

Washington, D.C.

1973

KAZYS ŠKIRPA
Buv. Lietuvos Nepaprastas Pasiuntinys ir
Igaliotas Ministeris Vokietijoje

S U K I L I M A S
LIETUVOS SUVERENUMUI
ATSTATYTI

DOKUMENTINĖ APŽVALGA

Vašingtonas

1973

Copyright, 1973
by Kazys Škirpa

Published by the Author
Washington, D.C.

Printed by Franciscan Fathers Press
341 Highland Blvd., Brooklyn, N. Y., 11207

Library of Congress Catalog Card No.: 73-89201

KNYGOS AUTORIUS 1940-1941 M.
Lietuvos Pasiuntinio ir Igal. Ministerio pareigose Vokietijoje

ĮVADAS

Kaip buvo praeity, taip yra dabarty ir taip bus ir ateity, jog tie, kuriuos aplinkybės pašaukia veiksmingai atstovauti savo tautos idealams bei imtis atsakomybės kovai vairuoti, šią lemtingą pareigą atlikę, dar turi ir papildomą įpareigojimą, būtent — pateikti tautai raportą apie atliktą darbą. Tai yra reikalinga tam, kad būtų palengvintas darbas mokslininkui objektyviai užfiksuoti pasiektus rezultatus istorijos puslapiuose, jei jie to verti, ir, antra, kad būtų pateikta priaugančioms kartoms autentiškos medžiagos, suteikiančios patirties tolimesnei kovai už tuos pačius tautos idealus.

Man, šios knygos autoriui, buvo lemta ne tik eiti atsakingas Lietuvos diplomatinio atstovo pareigas jos didžiojo kaimyno — Vokietijos Reicho — sostinėje Berlyne, kuomet Lietuva tapo 1940 metais birželio 15 d. Sovietų Rusijos klastingai raudonosios armijos jėgomis okupuota (prieš bent kokią teisę), bet taip pat buvo lemta imtis iniciatyvos protesto žodžiu ir realesniais veiksmais padėti Tėvynei - Lietuvai gelbėtis iš tos, ją ištikusios, didžiosios nelaimės.

Ar aš šią nelengvą funkciją, kuri kilo iš Lietuvos atstovo pareigos ginti Lietuvos interesus bei jos valstybinę nepriklausomybę ir kuri buvo susidėjusių ano meto aplinkybių Berlyno postui padiktuota, tinkamai atlikau, — ne man pačiam apie tai spręsti: tesprendžia apie tai tas, kas teiksis pavartyti šių mano atsiminimų — raporto — puslapius ir susipažins su ten paduotų dokumentų nuorašais ir gausiais gyvų liudininkų parodymais apie anuos reikšmingus įvykius ir mano vaidmenį juose.

Nuo savęs šiame įvadiniam pareiškimui noriu pažymėti tik tai, jog visa, ką man teko anuomet nuveikti, nuveikiau ne kokiais asmeninės ambicijos motyvais ar svetimos šalies kaip nors suvedžiotas, bet iš savo, kaip lietuvių, tyro patriotizmo ir objektyvaus įsitikinimo, jog metodas, kurio laikiausi, buvo vieninteliai teįmanomas anomis aplinkybėmis, siekiant

- a) nuplauti gėdą nuo lietuvių veido už 1940 m. birželio 15 d. sugniužimą be pasipriešinimo šūvio,
- b) iš naujo su ginklu rankoje paryškinti — tiek Lietuvos draugams, tiek jos priešams — lietuvių tautos nepalaužiamą valią siekti laisvės ir teisės į valstybinę nepriklausomybę, ir
- c) tuo atskleisti visiems laikams Maskvos melą apie Lietuvos tariamą savanorišką įsijungimą 1940 metais į Sovietų Sąjungą.

Nemažas darbas, kuris buvo nudirbtas siekiant minėtų tikslų, buvo ne mano vieno, bet viso kolektyvo intelektualinių pajėgų iš lietuvių tarpo, išsigelbėjusių nuo sovietinio teroro Lietuvoje pabėgimu į Vokietiją ir žymia dalimi susitelkusių apie Lietuvos diplomatinį postą pačioje Vokietijos sostinėje Berlyne.

Tačiau skaitas šias eilutes tegu nepamano, kad likimo į Berlyną atbloktų lietuvių pasiryžėlių saujelė galėjo tautą vien paakinančia bei jos tikėjimą į išlaisvinimą palaikiusia akcija iš užsienio viską nusverti: Didįjį Birželio 23 dienos sukilimo laimėjimą nulėmė pati lietuvių tauta, pirmiausia tie jos sūnūs, kurie lemtingu momentu stojo su ginklu rankoje prie kovos barikadų Kaune ir Vilniuje, kaip ir visur provincijos vietovėse, prieš skaičiumi nepalyginamai galingesnes sovietinio okupanto jėgas, rizikuodami tuo, kas žmogui brangiausia — savo gyvybe.

Tiek pasipriešinimas sovietiskajam terorui iki Birželio 23 d. sukilimo, pasiruošiant šiam lemtingam žygiui, tiek juo labiau pats Birželio 23 dienos herojinis kovos aktas pareikalavo kraujo aukų. Jos nebuvo veltui: Sukilimas buvo laimėtas ir Lietuvos valstybinis suverenumas buvo atkurtas, nors po 6 savaičių hitlerinės Vokietijos buvo vėl nuslopintas.

Žemai nulenkdamas savo galvą ties mano kovos draugų kapais visur Lietuvoje, kritusių po LAF vėliava kovoje už lietuvių tautos šventą teisę į laisvę ir valstybinę nepriklausomybę, skiriu šį savo vaikalą jų amžinam pagerbimui visur

ir visada, nes testamentas, kurį tos aukos paliko naujoms mūsų tautos kartoms, neišbluks jos istorijos puslapiuose.

Šio veikalo lietuvių kalbą teikėsi pataisyti p.p. Leonardas Dambriūnas (vieną dalį) ir Vladas Kulbokas (visą kitą), kuriems reiškiu už tai nuoširdžią padėką.

Ypatingą ačiū noriu šioje vietoje tarti visiems tiems savo tautiečiams, kurie prisidėjo piniginiiais įnašais prie sudarymo pradinio kapitalo, be kurio nebūčiau drįsęs duoti užsakymą spaustuvei knygą atspausti.

Man labai malonu paduoti tų geradarių pavardes atskiru sąrašu sekančiame puslapyje, kad jos nueitų į Lietuvos istorijos puslapius kartu su mano knyga.

Jaučiuosi nemažiau dėkingas ir visiems kitiems, kurie man pagelbėjo knygos išleidime smulkesnėmis sumomis ir gausiais jos užsakymais iš anksto, tuo sutelkdami net antra tiek lėšų tam svarbiam reikalui. Be to, tai padarė man finansiškai įmanoma padidinti knygos tiražą iš planuoto 1200 į 2000 egzempliorių ir tuomi plačiau uždokumentuoti mūsų tautos Birželio Sukilimo laimėjimą.

K a z y s Š k i r p a

Vašingtonas, 80-tais mano amžiaus metais

KNYGOS RĖMĖJAI

(alfabetine tvarka)

1. Kpt. BRONIUS AUŠROTAS, aktyvistinės veiklos pradininkas, garbės rėmėjas.....500 dol.
2. Med. dr. ALBERTAS AVIŽA, LAF žygio dalyvis 50 dol.
3. Dr. X. Y., garbės rėmėjas.....500 dol.
4. Prelatas JONAS BALKONAS, Amerikos lietuvių iškilusis veikėjas.....100 dol.
5. Inž. X., LAF užuomazgos Berlyne narys 150 dol.
6. Inž. dr. ADOLFAS DAMUŠIS, sukilimo organizatorius, Laik. Vyriausybės narys, protestų dėl jos nušalinimo signataras, rezistentas, kacetininkas.....100 dol.
7. Med. dr. MYKOLAS DEVENIS, vienas pirmųjų Sibiro kankinių.....100 dol.
8. Dr. jur. ALBERTAS GERUTIS, LAF pirmūnas, diplomatinis talkininkas.....50 dol.
9. Technol. dr. Y, universiteto profesorius 70 dol.
10. BIRUTĖ JANKAUSKIENĖ - BILEVIČIŪTĖ, sovietų defetistė.....250 dol.
11. Verslininkas ANTANAS JUCĖNAS, pagrindžio spaudos talkininkas, garbės rėmėjas.....500 dol.
12. Kunigas BRONIUS JURKŠAS, lietuvių dvasiškasis vadovas Toronte, Kanadoje.....50 dol.
13. Dr. BRONIS KASLAS, tarptautinės teisės prof., autoriaus konsultantas.....200 dol.

14. Med. dr. PETRAS KISIELIUS, sukilimo dalyvis,
rezistentas, Fronto Bičiulių pirmininkas iš-
eivioj. 100 dol.
15. Dipl. teisin. PETRAS LINKUS, ats. majoras, Si-
buro lietuvių bataliono organizatorius 100 dol.
16. Prof. MEČISLOVAS MACKEVIČIUS, sukilimo
dalyvis, Laik. Vyriausybės narys, rezistentas,
kacetininkas,.....100 dol.
17. Med. dr. ANTANAS MATUKAS, karo gydytojas,
sukilimo dalyvis.....80 dol.
18. Kpt. BRONIUS MICHELEVIČIUS, aktyvistinės
veiklos pradininkas.....100 dol.
19. Med. dr. ANTANAS RAZMA, sukilimo dalyvis
Marijampolėje, rezistentas, milijoninio Lietu-
vių Fondo užsienyje organizatorius.....100 dol.
20. Geofizikas IGNAS SALDUKAS, universiteto pro-
fesorius.....100 dol.
21. Med. dr. RIMVYDAS SIDRYS, sukilimo da-
lyvis.....100 dol.
22. Med. dr. JUOZAS SUNGAILA, buv. PLB-nės
pirmininkas.....100 dol.
23. Aero inž. K. KĘSTUTIS ŠKIRPA, Jr., knygos me-
cenatas.....1000 dol.
24. Inž. arch. ADOLFAS TYLIUS, knygos didysis
mecenatas.....2000 dol.
25. JUOZAS VALICKAS,.Didž. karo 100% invalidas
(miręs).....300 dol.
26. Pulk. chem. dr. JUOZAS VĖBRA, Neprikl. ka-
ro ir sukilimo veteranas, LAF protesto signa-
taras, rezistentas, kacetininkas.....65 dol.
27. Pulk. ltn. KAZIMIERAS VILDŽIUS, Neprikl.
karo veteranas 100 dol.
28. Mišku inž., dipl. teisin. JONAS VILIUŠIS,
Neprikl. karo invalidas, vienas Savanorių Są-
jungos vadų, LAF steigiamojo akto signataras ir
žygio dalyvis.....124 dol.
29. Dipl. teisin. PETRAS VILUTIS, sukilimo da-
lyvis Utenos apskr., LAF protesto signataras,
rezistentas.....105 dol.
30. Kpt. OSVALDAS ŽADVYDAS, LAF pagrindžio
veikėjas Žemaitijoje, enkavedistų kankinys,
Červinės mirtininkas.....60 dol.

31. Tēvas Dr. TOMAS ŽIŪRAITIS, O.P., filosofas,
pamokslininkas, Vašingtono lietuvių dvasiška-
sis vadovas.....50 dol.
32. Tēvas KAZIMIERAS ŽVIRBLIS, O.P., profeso-
rius, misijų vedējas, publicistas (miręs) 50 dol.

PIRMOJO SAVANORIO INICIATYVA

Su neišsenkančiu protestu širdyje kiekvienas lietuvis, savo krašto patriotas, prisimena ir nesiliaus protestavęs prieš Sovietų Rusijos įvykdytą 1940 m. birželio 15 d. ginkluotą agresiją prieš Lietuvą, sulaužant visas, pačios Sov. Rusijos laisva valia pasirašytas su Lietuva taikingo kaimyninio susgyvenimo sutartis bei iškilmingus įsipareigojimus nepažeisti Lietuvos valstybinės nepriklausomybės ir nepaliesti jos teritorinio integralumo.

Kremliaus komunistinių vadeivų paliepimu rusų raudonosios armijos jėgos tada brovėsi į mūsų kraštą ne kokios teisės motyvais, bet nuogo Sovietijos imperializmo stumiamos. Po juo slepiasi toks pat nepasotinamas Maskvos gobšumas grobti svetimas žemes ir pavergti silpnesnes tautas, kokių prieš tai buvo visa carų Rusijos istorija. Skirtumas tarp carinio ir jo vietą užėmusio sovietinio imperializmo yra tik tas, kad pastarasis yra Kremliaus suktai dangstomas tarsi darbo žmonių vadavimo iš kapitalistinio išnaudojimo šūkais. Bet faktai vaizdžiai parodo, jog po tokiais šūkais iš tikrųjų darbininkija komunistinėje sistemoje tepaverčiama valstybinio kapitalizmo vergais, be mažiausios galimybės šauktis bent kokio socialinio teisingumo, juo labiau kelti streikus ir reikalauti geresnio atlyginimo už darbą ir t. t. Iš esmės sakytais suktos propagandos šūkais Sovietija siekia sukurstyti darbo mases kituose kraštuose prieš valdžias, kad pasidarytų sovietiškam imperializmui lengviau tuos kraštus padaryti komunizmo vergais, tuo pačiu Sov. Rusijos satelitais, jei ne tikromis jos provincijomis.

Sovietijos grobikiškos valios ginkluotieji vykdytojai brovėsi 1940 metais iš slaviškųjų rytų į mūsų mažą kraštą visais keliais, keleliais ir pakrūmėmis, užimdami lietuvių kaimus, bažnytkiemius, miestus ir nepriklausomos Lietuvos centrus — jos abi sostines, Vilnių ir Kauną, kur buvo mūsų tautos laisvės, mūsų kultūros ir mūsų tautos istorijos šventovės. Žinodami, jog ateina mus pavergti ir todėl prisibijodami natūralaus iš mūsų pusės pasipriešinimo, jie žygiavo pasirenkę kiekvienu momentu pavartoti savo ginklus prieš kiekvieną, kas drįstų pastoti kelią. Užimtose vietovėse išstatydavo savo sargybas ir užtvaras su plikais durtuvais ir paruoštais ugnį atidengti

kulkosvydžiais. Svarbesnėse kryžkelėse ir šiaip didesnėse gyvenvietėse iškišdavo priekini savo šarvuočius arba tankus ir net pastatydavo artilerijos pabūklus į ugnies pozicijas. Kitaip sakant, jie jautėsi panašiai, kaip jaučiasi kiekvienas plėšikas, vykdydamas užpuolimą ant jo pasirinktos užpulti aukos . . .

Nors mūsų tauta gerai nujautė, ką jai atneša sovietiškieji išibrovėliai į mūsų kraštą, tačiau kaip kitur, taip ir pas mus buvo atsiradę fantastų, tvirtinusių, jog Sovietijos komunizmas esą padaręs didelę evoliuciją humaniškumo linkme: kad žvėriškumai, kuriais komunistinis režimas pasižymėjo Rusijoje pilietinio karo metu, jau galėtų būti pamiršti ir kad Sovietija esanti jau išsivysčiusi į organizuotą valstybę, panašią į kitas civilizuotas valstybes, kur viešpatauja teisė ir teisingumas. Tačiau lietuvių tauta tokiems tvirtinimams, už kurių slėpėsi tik Kremliaus propaganda, netikėjo ir sakytų politikierių gundymams nepasidavė. Iš savo žilos istorijos, juo labiau iš netolimų 1918 - 1920 metų nepriklausomybės kovų, lietuvių tauta turėjo pakankamai patyrimo, kad galėtų suprasti, jog svetimieji išibrovėliai, kas jie bebūtų ir kokiomis propagandos spalvomis besidangstytų, teneša lietuviui tik nelaisvę, tik jungą krašto gyventojams ir materialinį nuskurdinimą bei tikrą apiplėšimą.

Ir vis dėlto, nežiūrint šio sveiko mūsų tautos nujautimo, 1940 m. birželio 15 d. nepasigirdo Lietuvos pasipriešinimo šūvis prieš sovietinį užpuoliką, jos laisvės ir valstybinės nepriklausomybės žudiką. Užsieniui, nežinojusiam ir tik nustebusiam dėl to, kaip Lietuva, kad ir didžiuodamasi savo kuone tūkstančio metų istorija, galėjo taip gėdingai sugniužti, natūraliai kildavo klausimas ir iškyla dar ir dabar: ar lietuvių tautai tada nebuvo pristigę patriotizmo bei ryžto ginti savo laisvę? . . . Būtų klaidinga prileisti, kad to jai buvo pritrūkę. Pasiryžimo kovoti už savo politinį idealą jai niekad nestigdavo per visą jos istoriją, o 20 pastarojo laisvo valstybinio gyvenimo metų buvo tik dar giliau, kaip prieš tai, įskiepiję lietuviui sąmonėje meilę savo kraštui ir pasiryžimą nesigailėti didžiausių aukų bent kokio išorinio pavojaus atveju. Šis pasiryžimas būtų buvęs tiek pat tvirtas ir vieningas, koks jis buvo išryškėjęs kovose už Lietuvos nepriklausomybę 1918 - 1920 metais.

Taip pat būtų netiesa tvirtinti, kad, priešui braunantis į Lietuvą, nebebuvo kada suorganizuoti ir įvykdyti ginkluotą pasipriešinimą. Tie, kam patikėtas ginklas kraštui ginti nuo

išorinių pavojų, privalo būti tam visados pasirengę, tiek dieną, tiek ir naktį, kokios bebūtų momento aplinkybės, tokiam pavojui atremti. Tame glūdi pati ginkluotų pajėgų paskirtis ir jų funkcija nepriklausomos valstybės gyvenime. Mūsų ano meto kariuomenės vadovybei rusų raudonosios armijos jėgų įsiveržimas 1940 m. birželio 15 d. į Lietuvą nesudarė jokios staigmenos, nes ta vadovybė jau žymiai anksčiau turėjo tikrų žinių apie sakytų jėgų telkiamąsi ties Lietuvos rytų siena. Iš kitos pusės, Maskvos pikti, niekuo nepagrįsti, bet vis aštrinami priekaištavimai Lietuvos Vyriausybei nuo pat gegužės mėn. pradžios, palaipsniui išvystyti į akiplėšišką reikalavimą pašalinti iš savo pareigų vidaus reikalų ministerį Skučą ir saugumo dep-to direktorių Povilaitį — pirštu rodyti rodė, jog Sov. Rusija jau buvo pradėjusi vykdyti jos suplanuotą prieš Lietuvą agresiją, nė nebelaukdama įteikimo ultimatumo Lietuvai. A. Smetonos tvirtinimas jo "Pro Memoria", surašytoje ant Šventaičio ežero kranto po pabėgimo iš Lietuvos, kad "kariuomenės vadai nebuvo pateikę plano, kaip gintis", yra gryniausia netiesa: planą, kaip rusams pasipriešinti, mūsų kariuomenės vadovybė turėjo paruošusi, jis buvo pateiktas pačiam A. Smetonai, kaip resp. prezidentui ir vyr. ginkluotųjų pajėgų vadui, o taip pat buvo iš anksto duotos parengiamosios direktyvos kariuomenės dalių viršininkams, kaip sakytą planą reikėtų vykdyti, aplinkybėms to pareikalavus . . .

Lietuvos pasipriešinimo šūvio pasaulis tada negirdėjo ne dėl to, kad lietuvių patriotizmas savo kraštui būtų tada buvęs nepakankamai gilus, kad ryžtas sudėti didžiausias aukas už savo ir krašto laisvę nebūtų buvęs prideramai stiprus ar kad nebebūtų buvę laiko kada pasipriešinimui pasirengti, juo labiau, kad mūsų kariuomenės vadovybė nebūtų turėjusi plano, kaip gintis, bet vien tik todėl, kad ano meto Lietuvos politinė vadovybė nepajėgė priimti nei ryžtingo, nei vie-ningo sprendimo. Akivaizdoje grėsusio Lietuvai mirtinio pavojaus resp. prezidentas A. Smetona — kuris pagal jo paties duotą, bet ne seimo ar tautos balsavimu priimtą 1938 metų Konstituciją vadinosi ir vyriausiuoju Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vadu — ne tik laiku, bet iš viso nesiėmė reikalingų žygių tas pajėgas pastatyti į parengties pozicijas. Priešingai, nudelsęs sprendimo priėmimą iki pat rusų ultimatumo, pasitraukė naktį iš 15 į 16 birželio į užsienį, palikdamas tautą savo likimui. Kokios buvo tos aplinkybės, kurios privedė A. Smetoną pasikloti sau tokį gėdos patalą Lietuvos istori-

joje, esu plačiai apibūdinęs knygoje "Lietuvos Nepriklausomybės sutemos" ir todėl čia nesikartosiu.

Faktas lieka faktu, jog lemtingu Lietuvai momentu jos aukščiausiasis pareigūnas neatliko savo pareigos kraštui ginti nuo išorinio pavojaus, o jo skirti ministeriai, priešakyje su pačiu ministriu pirmininku, arba pasidavė priešo valiai ir nevaliai, arba irgi pabėgo iš savo pareigų. Akivaizdoje tokio klaikaus krašto politinės vadovybės galo, lietuviškajam patriotizmui teko ieškoti pačioje mūsų tautoje naujų kovos vadovų, kurie nebeišbėgiotų pabūgę priešo, bet ryžtingai atstovautų tautos laisvės idealams.

Kai tauta tik spėjo kiek atsipeikėti nuo birželio 15 dienos ją pritrenkusio dvigubo smūgio — vadovybės sugniužimo ir svetimų jėgų nekliudomo išsibrovimo į Lietuvą, — jos veiklesnieji elementai, nors dar ir be bendros vadovybės, tuojau ėmė intymiai tartis bei slaptai planuoti, kaip būtų galima kraštą nuo sovietinių išsibrovėlių vėl išvalyti pagal aną 1919 metų pavyzdį. Buvo natūralu, jog pirmieji tuo susirūpino buvę 1918 - 1920 metų Lietuvos nepriklausomybės kovų dalyviai — Lietuvos kariuomenės kūrėjai - savanoriai, šauliai - laisvės kovotojai ir mūsų kariai, kurie kaito iš gėdos, kad jiems nebuvo leista birželio 15 d. atlikti savo šventą pareigą Lietuvai ginti. Kai dėl mūsų patriotiško jaunimo, išauklėto savanoriško Tėvynei pasiaukojimo dvasioje, jis stačiai nerimavo ir naudojo progas tą savo jaunų lietuviškų širdžių ryžtą viešai pademonstruoti sovietiskajam okupantui stačiai į akis. Visa tai darėsi be jokio paakinimo iš viršaus ar pakurstymų iš šalies, bet natūraliai, nes tai buvo sveiko lietuviško patriotizmo išraiška.

Kaip vienas pirmųjų Lietuvos kariuomenės kūrėjų - savanorių ir buvęs 1918 - 1920 metų kovų už Lietuvos nepriklausomybę aktyvus dalyvis, aš negalėjau likti nuošaly nuo to mano buvusių kovos draugų sielvarto ir rūpesčio, kaip Lietuvą gelbėti. Nors anuo metu nebuvo krašte, o atsakingose Lietuvos dipl. atstovo pareigose Berlyne, tačiau jaučiau, jog kažkokia neatlaikoma vidinė jėga liepė man surizikuoti nuvykti į Sovietų okupuotą Kauną pasimatyti su savo buvusiais kovos draugais ir aptarti su jais, kaip turėtume nusistatyti ir ką daryti akivaizdoje Lietuvą ištikusios didžiosios nelaimės. Man buvo aišku, jog Maskvos - Berlyno paktas teturėjo labai trumpas kojas, kad jis buvo grynai politiškai šantažinio pobūdžio ir kad jis ilgai neištvers. Todėl buvo tvirto pagrindo tikėti,

jog minėtam paktui sužlugus, galėtų susidaryti Lietuvai palankios aplinkybės nusikratyti sovietų jungu ir atkurti Lietuvos valstybės suverenumą.

Kuomet birželio 24 d. gavau prof. Krėvės-Mickevičiaus šifruotą telegramą, kad atvykčiau "tarnybos reikalais" į Kauną, galėjau ja pasinaudoti kaip proga savo minėtam tikslui, turėdamas jau aiškia koncepciją, ką, nuvykęs į Kauną, galėčiau ten savo buv. kovos draugams patarti bei kokių gairių jiems pasiūlyti. Tačiau norėdamas patikrinti, ar ano meto rusų - vokiečių santykių padėtį buvau teisingai įvertinęs, buvau dar prieš tai, rodos, 20 birželio, pakvietęs vieną nacių partijos veikėją, savo pažįstamą nuo daug metų, papietauti drauge su manim "Eden" viešbutyje, Budapester Str., nepertoli nuo Lietuvos Pasiuntinybės. Tai buvo dr. Georg Leibrandt, vienas iš artimesnių von Rosenbergo bendradarbių, vėliau tapęs Rytuose Užimtų Kraštų Ministerijos centrinio skyriaus direktorium ir ėjęs tos Ministerijos generalinio sekretoriaus pareigas. Turėdamas galvoj mudviejų seną pažintį ir draugiškus santykius, pastačiau jam precizišką klausimą, ar yra vilties susilaukti, kad Reichas suduos Sovietams smūgį, ir kada to būtų galima tikėtis? Dr. Leibrandt į tai atsakė:

— Del to negali būti jokios abejonės. Politiškai tas klausimas išspręstas. Strategijos dalykas, kaip ir kada tą sprendimą įvykdyti.

Nors ši nedviprasmišką atsakymą dr. Leibrandt davė man labai slapta bei manim pasitikėdamas, jog neišsiplešiu, tačiau, kiek pagalvojęs, dar pridėjo:

— Jei ryšium su mudviejų susitikimu pasklistų kokių nors gandų, tai, sakė, bus tuojau demantuota, kad tokia tema iš viso nebuvo kalbėję.

Užtikrinau dr. Leibrandtą iš savo pusės, jog mokėsiu išlaikyti diskreciją ir kad sakyta klausimą, Lietuvai taip svarbų, pastačiau jam ne kokiai provokacijai ar spaudos sensacijoms.

Nuvykęs birželio 25 d. į Kauną, galėjau ten iš visų, su kuo tik teko politiniais klausimais išsikalbėti, patirti vieną ir tą pačią nuomonę, jog Lietuvos išsigelbėjimas iš Sovietų nagų būtų įmanomas tik tada, jei Hitleris pasuktų vokiečių karo jėgas prieš slaviškuosius rytus sunaikinti ten išsigalėjusį bolševizmą. Neutralumo opiumas, kuriuo smetoninė krašto vadovybė buvo suparaližavusi Lietuvos iniciatyvą išsisaugoti nuo katastrofos, jau buvo visiems išgaravęs iš galvos. Taip pat niekas nebeužsiėmė spėliojimais apie tai, katra kariau-

jančiųjų pusių galėtų karą laimėti, kad pagal tai orientuotus, kaip toliau laikytis.

Visiems tada rūpėjo praktiškesnis klausimas, kuris tada turėjo kiekvienam lietuviui gyvybinės reikšmės., būtent — kaip galima būtų greičiau nusikratyti sovietinių išibrovėlių į mūsų mažą kraštą, kol jie dar nebuvo suspėję padaryti Lietuvai ir lietuvių tautai sunkiai beatitaisomų žaizdų. Tokiomis aplinkybėmis ieškoti pritarėjų mano Lietuvai gelbėti koncepcijai nė nebereikėjo: visų, kas tik dar nebuvo nustojęs tikėti į Lietuvos išlaisvinimą, viltys ir akys savaime kryo į Lietuvos diplomatinį postą Berlyne. Taip tada buvo ne dėl to, kad tas postas būtų buvęs pranašesnis už kitus Lietuvos dipl. postus užsieny, bet dėl to, kad jis buvo arčiau Lietuvos ir kad jo padėtis buvo vienintelė tokia, iš kur buvo tikėtasi realesnių Lietuvai atkurti gairių. Todėl tie, kuriems tatau rūpėjo, patys mane Kaune surasdavo, kad tą svarbų reikalą su manim aptartų ir gautų pozityvių patarimų, kaip laikytis ir ką daryti prarastam valstybiniam suverenumui atstatyti . . .

Buvo natūralu, kad į mane pirmoje eilėje kreipėsi buvę mano kovos draugai iš Lietuvos 1918 - 1920 metų karo už valstybinę nepriklausomybę. Čia suminėsiu tik pavardes asmenų, kurių nebėra gyvųjų tarpe. Šalia Lietuvos Savanorių - Kūrėjų Sąjungos pirmininko pulk. lt. Petro Gužo, kurio namuose buvau prisiglaudęs, mane ten kontaktavo pulk. Jurgis Bobelis, pulk. Petras Saladžius, pulk. Juozas Šarauskas, pulk. lt. inž. Antanas Novickis, savanoriai Jonas Kalnėnas, Vincas Steponavičius ir eilė kitų asmenų, kariškių ir civilių, kurių pavardžių čia negaliu saugumo sumetimais atskleisti, nes man nežinomas jų likimas.

Apskritai visi, kurie buvo pas mane savo iniciatyva atsilankę arba kuriuos buvau kontaktavęs iš savo pusės, patys — be jokio iš mano pusės poveikio — jau buvo priėję išvadą, jog gali tekti vėl tvertis ginklo, panašiai kaip 1918 - 1919 metais, ir kad rusų - vokiečių konfliktas galėtų sudaryti tam tinkamą progą. Jie teprašė manęs, kad imčiausi iniciatyvos bei nustatyčiau veikimo gaires. Patariau karininkijos ir šaulių atstovams siekti paslėpti ginklų ir šaudmenų, kol ginklų sandėlių apsauga dar tebebuvo lietuvių rankose, o jaunomenės atstovams sugestijonavau nutiesti su manim slaptą ryšį per "žaliąją sieną". Tačiau išakmiai visiems patariau, kad nerzintų sovietų okupanto bent kokiomis demonstracijomis, kurios tik išprovokuotų jį imtis preventyviškų priemonių ir

to pasekmėje galėtų prisidaryti perankstyvių aukų. Nurodžiau, kad tik labai patylomis stengtųsi sudaryti slaptą būsimos po-
grindžio organizacijos skeletoną planingam pasiruošimui gink-
luotai kovai, kada tam jau būtų atėjęs laikas ir susidarytų
palankios aplinkybės.

Čia aukščiau suminėtais aptarimais padėties ir kovos pla-
navimais ateičiai buvo pasėti pirmieji tautos sukilimo paruo-
šimo daigai, kuriuos greitai pasiekė kiti panašūs ne tik Lie-
tuvos centruose, bet ir provincijos miestuose ir miesteliuose.
Visas tas planas bazavosi geležine logika, jog be ginklo pa-
galbos tikslo atsiekti nebūtų įmanoma, ir todėl nuo pat pra-
džios konspiratyvinio susiorganizavimo buvo atsistota ant labai
realistinio pagrindo.

Vienu iš ypatingai politiniai reikšmingų mano suokalbių
Kaune buvo tas, kuris buvo užsimezgęs su prof. Tadu Pet-
kevičium, žinomu Lietuvos valstybininku (jau miręs). Jis įvyko
paties profesoriaus iniciatyva. Patyręs, jog atsiradau Kaune, prof.
Petkevičius paprašė vieną savo artimųjų, būtent Joną Jab-
lonskį (žiūr. fotografiją), buvusį man pavestos Pasiuntinybės
sekretorių, mane kontaktuoti. Jis tada tebetarnavo užs. rkl.
min-jos centre (ELT-oje) ir buvo gerai orientuotas, ko sovietai
siekė po Paleckio marionetinės vyriausybės skraiste.

Atsilankęs pas mane be jokio prieš tai su manim susi-
tarimo, J. Jablonskis pasakė, jog kreipiasi į mane prof. Pet-
kevičiaus pavedimu patirti, kaip mūsų diplomatija vertina su-
sidariusią padėtį, ar yra numaćiusi imtis kokių žygių užsieny
Lietuvai gelbėti ir kokia galėtų būti Vokietijos Reicho lai-
kysena Lietuvos atžvilgiu, jei Maskvos - Berlyno paktas stai-
giai nutrūktų. Be to, Jablonskis atskleidė man, jog planuo-
jama ar net jau buvo siekiama sudaryti Lietuvos Valstybės
Tarybą, kuri veiktų slapta pačiame krašte ir palaikytų ryšį
per mane su likusia užsieny toliau veikti Lietuvos diplo-
matija.

Ta proga J. Jablonskis teiravosi prof. Petkevičiaus vardu
apie prezidento A. Smetonos, vokiečių tada internuoto Rytų
Prūsijoje, legalistinę padėtį ir ar nesirastų galimybės sudaryti
jo pagalba kitą Lietuvos vyriausybę užsienyje, pvz. pačioje
Vokietijoje. Klausė mano nuomonės tais abiem klausimais ir
ar apsiimčiau dėti atitinkamų pastangų man prieinamais ke-
liais visam tam planui pravesti.

Savaime suprantama, jog vadovaujamo politinio organo,
Tarybos, sudarymo idėjai pačiame krašte negi galima buvo

JONAS JABLONSKIS
Vienas pirmųjų rezistentų

nepritarti. Tačiau pareiškiau stiprių abejonių, ar toks organas, kad ir veikdamas kuo slapčiausiai, galėtų ilgėliau išsisaugoti nuo sovietinio okupanto nagų. Kai dėl Lietuvos Vyriausybės sudarymo ir jos paskelbimo Vokietijoje — nieko pažadėti negalėjau, nes pats tuo reikalu dar nebuvo zondavęs pas vokiečius. Sutarėme su Jablonskiu, jog stengsis nutiesti su manim ryšį per "žaliąją sieną". Savo tą išipareigojimą jis ir buvo įvykdęs. Todėl galėjau jam prisiųsti nuorašą savo protesto prieš sovietų agresiją, kai tik jį liepos 22 d. įteikiau vok. užs. rkl. min-jai — o po to ir kitų postų protestus, kad painformuotų apie tai prof. Petkevičių.

Po J. Jablonskio atsilankymo sekančią ar dieną vėliau buvo atsilankęs pas mane dar ir kitas prof. Petkevičiui artimas asmuo, būtent generolas Antanas Gustaitis, mūsų karo aviacijos viršininkas, prileidžiu irgi prof. Petkevičiaus paakinimu. Pasikeitus nuomonėmis apie padėtį ir ką reiktų daryti, generolas pasakė, jog galėtų, jei būtų reikalinga, atskraidinti į Vokietiją kandidatus į naują Lietuvos Vyriausybę, jei tokia būtų sudaroma užsieny. Tik prašė, kad kiek iš ankstėliau duočiau jam tam numatomų asmenų pavardes ir nurodyčiau, kada būtų pageidaujama jų susilaukti Vokietijoje. Kai pareiškiau abejonę, ar begalės pakilti su lėktuvais į orą ir ar sovietai to nesukliudys, generolas aiškino, jog kol kas jų kontrolė aerodromuose dar nebuvo ypatingai griežta.

Gaila, kad šia generolo Gustaičio patriotinio pasiryžimo talka neteko pasinaudoti, nes susitarti su vokiečiais dėl Lietuvos Vyriausybės paskelbimo užsieny nesisekė, o be to, Berlyno - Maskvos pakto susiprogdinimas nusikėlė metams vėliau. Nebesulaukęs progos savo išipareigojimui įvykdyti, generolas vėliau pats mėgino pasitraukti užsienin, bet buvo sovietinio okupanto seklių pakeliui pagautas, areštuotas, kalinamas ir vėliau ištremtas į Sibirą, kur Chabarovske pasimirė.

Suokalbį su prof. Petkevičium ir gen. Gustaičiu bei ryšio per "žaliąją sieną" iš krašto nutiesimas su manim J. Jablonskio pastangomis konkrečiai pasako, jog mano surizikuota į Kauną po sovietų okupacija — užsimaskavus "tarnybos reikalais" — kelionė neliko bergždžia. Be to, kuomet naujos Vyriausybės paskelbimas užsienyje susikliudė ir atsidėjo ateičiai, J. Jablonskis rankų irgi nebuvo nuleidęs. Suradęs sau lygių drausulių į talką, jis organizavo pogrindžio sambūrį, kuris vadinosi "Laisvosios Lietuvos Sąjunga". Ji buvo pradėjusi leisti — ir kelis numerius buvo jau faktiškai išleidusi — pogrind-

džio laikraštį, užvardytą "Laisvoji Lietuva". Minėtą sambūrį ir tą laikraštį galima su pagrindu laikyti pirmaisiais mūsų tautos herojiškos rezistencinės kovos aktais, o J. Jablonskį — vienu pirmųjų Lietuvos laisvės kovotojų. Plačiau apie jo pasireiškimą toje kovoje paduodama tolimesniuose puslapiuose.

Kuomet tarnybinius reikalus, dėl kurių buvau į užs. rkl. min-ją iškvieštas, jau buvau atlikęs ir prasitariau prof. V. Krėvei - Mickevičiui, jog jau galėčiau grįžti Berlynan, buvau šio Liaudies Vyriausybės užsienių reikalų ministerio paprašytas su tuo dar nesiskubinti. Tačiau lietuviškojo patriotizmo liepiamas, profesorius Krėvė - Mickevičius diskretiškai atskleidė man, jog Sovietų pasiuntinys Pozdniakovas paprašė mane Kaune dar kiek užlaikyti, motyvuodamas tai tuo, kad esą nežinia, kodėl mano contr-partneris, Vokietijos pasiuntinys Dr. Zechlin, negrįžtas Kaunan. Jis buvo prieš tai iššauktas į Berlyną.

Iš Pozdniakovo "paprashymo" mane dar kiek Kaune užlaikyti man pasidarė aišku, jog Sovietai jau tiesia nagus užgniaužti Lietuvos dipl. postą Berlyne, kol jis dar nebuvo sūspėjęs pasireikšti kokiais nors diplomatinio pasipriešinimo žygiais Sovietų Sąjungos įvykdytai prieš Lietuvą agresijai. Todėl atvirai pasakiau prof. Krėvei - Mickevičiui, jog tokiomis aplinkybėmis laikau savo pareigą kaip tik tuojau pat grįžti į savo postą Berlyne painformuoti savo kolegas, kitus Lietuvos pasiuntinius ir įgal. ministerius užsieny, apie tikrąją padėtį krašte ir kas dar gresia Lietuvai iš sovietų pusės.

Grįžęs po to pasikalbėjimo su prof. Krėve - Mickevičium namo, tuojau pasitraukiau iš p.p. Gužų namo, apie kurį jau slankiojo Sniečkaus saugumo sekliai, ir pasišalinau nuo viešumos, pasislėpdamas iki sutemų pas vieną buvusį mano kovos draugą dar iš 1918 metų Vilniaus karo komendantūros laikų. Dėka jo sumanių pastangų, buvau aprūpintas miegamojo vagono bilietu po svetima pavarde, ir vykau ne per Virbalį, kaip visados darydavau, bet aplinkiniu keliu — per Kretingą, ir sėdau į traukinį ne Kauno stotyje, bet pasivijau jį automobiliu Jonavoje jau apie vidunaktį. Šiuo būdu išsinėręs iš saugumo seklių akių, galėjau pasiekti Kretingą be jokių kliūčių ir, surūkęs keletą cigarečių Kretingos stotyje nervų įtampai atslūginti belaukiant traukinio pajudėjimo per lietuvių - vokiečių sieną, ją pervažiavau normaliausia tvarka, su vienos ir kitos pusės pasienio policijos pareigūnų formaliais pažymėjimais apie tai mano diplomatiniam pase.

Tai anuomet man buvo labai svarbu, kad vokiečiai negalėtų manęs įtarti pabėgimu iš savo krašto ir kvestijonuoti tuo pagrindu mano diplomatinio statuso prie Reicho Vyriausybės legitimumą.

ANKSTYVA PRISIKĖLIMO VILTIS

Grižęs birželio 30 d. į savo postą Berlyne, galėjau konstatuoti, jog vokiečių įkaitimas prieš Sov. Rusiją dėl šios pastarosios akiplėšiško, stačiai provokuojančio išnaudojimo Reicho ano meto nelengvos strateginės padėties buvo dar aukščiau pakilęs negu tas, kokį buvau pastebėjęs vokiečių politinėse sferose tuojau po rusų raudonosios armijos stambių jėgų išsibrovimo į Lietuvą ir į jos šiaurės kaimynus, Latviją bei Estiją. Naujo aliejaus ant jau suliepsnojusių rusų - vokiečių santykių buvo užpylęs rusų raudonosios armijos išsiveržimas į Besarabiją, nė nebelaukiant tuomet vykusių diplomatinių pertraktacijų galo, ir, be to, užgrobimas dalies Bukovinos. Tuo būdu Sov. Rusija buvo sudariusi betarpišką grėsmę Rumunijos naftos šaltiniams, kurie turėjo Reichui nepaprastai didelės reikšmės, dėl reikalo apsirūpinti degamuoju skysčiu karo vedimo reikalams.

Werner Haupt* duomenimis, rusų Karo vadovybė liepos mėnesį 1940 m. jau turėjo sutelkusi palei Sov. Rusijos vakarų sieną apie 100 divizijų prieš vos 16 vokiečių divizijų, stovėjusių Rytprūsioje ir Lenkijos Generalgubernijoje. Prie taip nepalankaus vokiečiams jėgų santykio stambesnių rusų raudonosios armijos jėgų priartėjimas per Lietuvą betarpiškai prie Rytprūsių — iš vienos pusės ir rusų prasiveržimas į Bukoviną, sudarant grėsmę Rumunijos naftos šaltiniams — iš kitos pusės, vertė vokiečių karo vadovybę imtis skubių militarinių pasipriešinimo žygių bei atitinkamų patvarkymų. Mūsų Pasiuntinybė turėjo žinių iš patikimų šaltinių, jog Reicho Vyriausybė tada buvo itin susirūpinusi susidariusia grėsminga pačiai Vokietijai padėtimi, nežiūrint stambių karo laimėjimų Vakarų Europoje; kad buvo svarstomi projektai, kaip reaguoti į Sovietų perdidelį akiplėšiškumą, ir kad vokiečių karinėse sferose nestigo siūlymų ginklu apmalšinti Sov. Rusijos gro-

* *Baltikum 1941. Die Wehrmacht im Kampf, Band 37, 1963, p. 30.*

buonišką apetitą. Taip, pavyzdžiui, į mūsų Pasiuntinybės karo attache, pulk. K. Griniaus, vieną informacinį pasiteiravimą vok. karo vadovybėje, kaip Lietuva turėjo anoje padėtyje laikytis, kapitonas von Albedy* nedvejodamas atsakė: Vorsichtig nachgeben, damit Zeit zu gewinnen (stengtis laimėti laiką, darant atsargių nuolaidų). Jis tik neprecizavo, kaip ilgai Lietuva turėtų šitaip manevruoti bei kada gali tikėtis karo persimetimo į Europos rytus.

Akivaizdoje visų tų simptomų, kurie rodė, jog karo įvykiai galėjo persimesti į Rytus net greičiau, negu buvau nujautęs, kai vykau į Kauną užmegzti asmeninio kontakto su savo buvusiais — ir eventualiai būsimais — kovos draugais, nebuvo galima sėdėti sudėjus rankas ir nieko nedaryti Lietuvos reikalui. Atrodė, jog buvo atėjęs laikas ir mums rimtai apsvarstyti, kokių galėtų kilti pasekmių Lietuvai ir kaip turėtume elgtis, jei pasireiškęs rusų - vokiečių santykių įtempimas staigiai virstų ginkluotu konfliktu tarp Vokietijos ir Sov. Rusijos. Pirmiausia betgi buvo svarbu patirti, koks tada buvo vokiečių pulsas Lietuvos atžvilgiu. To patirti normaliu diplomatinio keliu, t. y. kreipiantis į Užsienių Reikalų Ministeriją, neatrodė įmanoma. Teko tad zonuoti per neoficialius vokiečių politikos kanalus. Tuo tikslu pakviečiau liepos 2 d. P. Kleistą, artimą von Ribbentropui žmogų, pietų Pasiuntinybėje ir turėjau ta progą su juo ilgesnį išsikalbėjimą apie padėtį ir eventualias perspektyvas Lietuvai. Dr. Kleistas nebuvo joks vok. Užs. Rkl. Min-jos pareigūnas, o tik šiaip neoficialus vokiečių politikas, partijos narys ir ekspertas rytų politikos klausimais. Su juo jau buvau arčiau susipažinęs iš seniau, ypač kai 1939 metais teko zonuoti per jį Vilniaus klausimu.

Nors, apskritai imant, dr. Kleistas savo išsireiškimuose politiniais klausimais visados laikydavosi prideramo santūrumo bei atsargumo, šį kartą jis nesivaržė mintimis ir pasisakymais apie ano meto padėtį. Jis ją įvertino kaip kritišką ir kalbėjo apie Sov. Rusijos elgimąsi su neslepia pasipiktinimu. Iš to galėjau spręsti, jog politinė temperatūra prieš Sovietus dėl šių pastarųjų akiplėšiškumų Reicho atžvilgiu bei nesiškaiymo su jo interesais buvo pakilusi vokiečiuose tikrai iki aukšto laipsnio. Bet dr. Kleistas buvo korektiškas. Jis nebandė kurstyti bei suvedžioti manęs bent kokiais pigiais pažadais. Priešingai, jis atvirai pasakė, jog paskutinis Reicho politinės

*** Karinių Pabaltijo klausimų referentas.**

vadovybės žodis dar nebuvo tartas. Dr. Kleistas atskleidė man, jog jam tepavesta paruošti kai kuriuos preliminarinius projektus, kurie tuo tarpu laikytini teoretinio pobūdžio. Jų tikslas paanalizuoti problemas, kurios galėtų iškilti, jei karo įvykiai staigiai persimestų į Europos rytus. Dar daugiau, jis prasarė, kad tiems projektams paruošti jam duota vos pora savaičių laiko, ir sugestavo man, kad ir mes, iš savo pusės, pagalvotume apie karo į Rytus persimetimo eventualumą ir kaip Lietuva tokiu atveju turėtų laikytis. Jis prašė, kad palaikyčiau su juo glaudų kontaktą, paaiškindamas, kad, jei sprendimas vis tik būtų kitoks, negu tada atrodė, t. y. jei karas į Rytus dar nepersimestų, tai paruoštieji projektai, esą, atkristų arba galėtų būti padėti į slaptas spintas kitai progai. Visa tai buvo labai įdomu ir reikšminga.

Iš savo pusės išdėčiau dr. Kleistui sekantį savo nusi- statymą: aiškinau, jog rusų ultimatas, raudonosios armijos įsibrovimas į Lietuvą ir nušalinimas jos teisėtos krašto vy- riausybės, primetant Lietuvai Maskvos nurodytą, mano nuo- mone, yra laikytini tokiais aktais, kuriais Sov. Rusija sulau- žė visas taikingos kaimynystės sutartis, jos pasirašytas su Lietuva, įskaitant 1939 m. spalio 10 d. tariamą "savitarpi- nės pagalbos sutartį". Todėl ši sutartis laikytina teisiškai nebeegzistuojančia ir Lietuvos visai nebeįpareigojančia. Iš to seka, jog, karo įvykiams persimetus į Rytus, Lietuva būtų laisva pasielgti taip, kaip jai nurodo jos gyvybiniai interesai, būtent — nusikratyti rusų armijos jėgų jos teritorijoje ir at- kurti Lietuvos valstybinį suverenumą. Tam pasiekti tebuvo Lietuvai tik vienas kelias — bazuotis Vokietija. Šiam tikslui būtų reikalinga sudaryti naują Lietuvos vyriausybę, kuri, vokiečiams pasukus prieš Sovietus per mūsų kraštą, palenktų visas lietuvių tautos jėgas prieš bendrą bolševikinį priešą ir perimtų šitaip išsilaisvinusios Lietuvos valdymą. Tokios vyriausybės sudarymas priderama konstitucine tvarka, sakiau, būtų įmanomas, pasinaudojant Resp. prezidento A. Smetonos atsiradimu Vokietijoje.

Atidžiai išklausęs mano išdėstytą koncepciją, dr. Kleistas nedvejodamas tokiam mano projektui pritarė, pripažindamas, jog tai būtų visai logiška ir atitiktų aplinkybes ir galimybes. Sutarėme, jog šį projektą konkretizuosiu raštu ir kad palaikysime reikalingą tarpusavio kontaktą. Į pasikalbėjimo galą dr. Kleistas, norėdamas, kaip atrodė, patikrinti mano nusi- statymo tvirtumą, iškėlė man nelauktą klausimą, būtent: ką aš

daryčiau, jei, karui užsitęsęs, imtų visur įsigalėti bolševizmas? Atsakiau: daryčiau tai, ką tokiu atveju darytų ir kiekvienas kitas karininkas! Paaiškinau, jog griebčiausi šautuvo tikėdamasis, kad dr. Kleistas gal galėtų parūpinti man dar ir kokią kulkosvaidį! Tokiu mano spontanišku atsakymu į klausimą dr. Kleistas, atrodo, buvo visai patenkintas.

Karo eventualus persimetimas į Rytus, nors ir slėpęs savyje visokių netikrumų, teikė mums realaus pagrindo vilčiai nusikratyti sovietinį jungą ir atkurti Lietuvos valstybinį suverenumą. Tai atrodė tada realu dar ir dėl to, kad Lietuvos formalus įjungimas į Sov. Rusiją dar rusų nebuvo atliktas, kad pati Maskva, kuri kad ir trumpą laiką tebežaidė Lietuvos valstybingumo pripažinimu, o ir Reichas, iš savo pusės, Lietuvą tebepripažino, nežiūrint rusų primestos jai prosovietinės Paleckio vyriausybės. Svarbiausia buvo betgi tai, kad Sovietai dar nebuvo suspėję sugriauti krašto ūkinį gyvenimą ir nuslopinti lietuvių tautos ryžtą nusimesti jungą nuo savo pečių, o vokiečių naciai, matyti, tuomet dar nebuvo sugalvoję "Ostland" projekto Pabaltijo kraštams savo ruožtu paglemžti.

Užsimezgas su dr. Kleistu politiškai diplomatiniam mezgiui Lietuvos suverenumui atkurti, nebūtų buvę tikslu gaišti laiką dar kokiems svyravimams, siekiant didesnio tikrumo. Karo aplinkybėmis to beveik niekad nebūna ir tenka pasikliauti įvykių ir faktų kalba. Todėl po poros dienų, būtent liepos 5 d., vėl mačiausi su dr. Kleistu, šį kartą pas jį patį, jo darbo kabinete NSDAP vadovybės patalpose Wilhelmstrasse gatvėje, priešais užs. reik. min-ją. Pasimatymo tikslas — atsargiai pačiupinėti per dr. Kleistą vokiečių pulsą projektuojamos naujos vyriausybės personalinės sudėties reikalu, būtent, ar jie nesiruošia statyti kokių sąlygų, kaip tai buvo padarę rusai, nugriaudami teisėtą A. Merkio vyriausybę ir užkraudami Lietuvai jų pačių sudarytą, marionetinę Paleckio vyriausybę. Vengdamas pakišti dr. Kleistui tokią mintį, aš užakcentavau, kaip savaime suprantamą dalyką, jog į projektuojamą naują Lietuvos Vyriausybę numatau pritraukti žymesnių lietuvių visuomenės figūrų, kandidatus eventualiai atkviečiant į Vokietiją iš anksto. Aiškinau, jog tai, mano nuomone, būtų labai svarbu tam, kad Vyriausybei būtų užtikrintas besąlyginis ir visuotinas lietuvių tautos pasitikėjimas ir kad būtų pademonstruota, jog sakytos Vyriausybės suorganizavimas nebūtų šiaip jau kokia politinė avantiūra, bet rimtas, krašto konstitucija pagrįstas valstybinės politikos aktas.

Dr. Kleistas tiems mano samprotavimams pritarė ir nestatė iš savo pusės jokių specifinių reikalavimų. Galėjau padaryti išvadą, jog būtume laisvi sudaryti Vyriausybę tokios personalinės sudėties, kokia mums geriausiai tiktų, kai tam jau būtų pribrendusios aplinkybės. Ta proga dr. Kleistas pasakė man, jog jau vyksta vienos vokiečių armijos permetimas iš Vakarų Fronto į Rytus. Tai man nebebuvo naujiena, nes savo akimis jau buvau pastebėjęs, kaip ešalonai su vokiečių kariuomene traukė vienas po kito pro Berlyną iš Vakarų į Rytus, net nebe vien naktimis, bet ir dienomis. Dr. Kleistas neslėpė savo susirūpinimo, ar Sov. Rusija nepalaikys šio prasidėjusio vokiečių karinių pajėgų perkėlimo iš Vakarų į Rytus sau *casus belli* pradėti karo veiksams prieš Reichą, kol šis dar nebūtų suspėjęs iš savo pusės militariškai pasiruošti rusus tuoj pat atremti arba pereiti į priešpuolį.

Savaime suprantama, apie tą visą politiškai diplomatinį mežginį su dr. Kleistu teko laikyti lūpas kiekiausiai užčiauptas, kad kokių neatsargių prasitarimų apie projektavimą paskelbti naują Lietuvos Vyriausybę nepakenkus pačiam šiam svarbiam reikalui. Tačiau ir be mažiausios iš mano ar dr. Kleisto pusės indiskrecijos Sovietų ambasados žmonės Berlyne savo pačių iniciatyva spėliojo, ar nesiekama sudaryti Vokietijoje kokios nors kitos vyriausybės Lietuvai vietoj tos, kurią Sovietai jau buvo jai primetę prieš lietuvių tautos valią. Tik Sov. ambasada įtarinėjo tuo labiau patį prezidentą A. Smetoną, kad ir vokiečių internuotą Rytprūsiuose, negu mūsų Pasiuntinybę Berlyne. Taip, pavyzdžiui, TASS-o atstovas Berlyne Filipovas įkyriai ir pakartotinai klausinėjo dr. Ancevičių, "Lietuvos Žinių" korespondentą Berlyne, apie mūsų pasiuntinybės nuotaikas ir santykius tarp jos ir pasitraukusio iš Lietuvos į Vokietiją prezidento A. Smetonos bei kokie buvo ryšiai tarp jų. Liepos 9 d. buvo prilindęs prie dr. Ancevičiaus net vienas iš Sov. ambasados patarėjų, būtent Kobulovas. Šis visai konkrečiai kvotė dr. Ancevičių, ar A. Smetona nekuria naujos vyriausybės, kodėl jis pabėgo iš Lietuvos ir kaip jį traktuoja vokiečiai. Patariau dr. Ancevičiui nevengti pasikalbėjimų su Sov. ambasados žmonėmis ir tuo būdu stebėti jų pačių nuotaikas, domėjimąsi A. Smetona ir mumis, ypač kad patyrus, ar jie ko nežino, ko žinoti neprivalėtų.

Tą pačią liepos 9 dieną, kada Kobulovas buvo prilindęs ir mėgino iškvosti dr. Ancevičių, aš, dr. Kleistas ir

dr. Leibbrandtas buvome susiję kavos puoduko viešbutyje "Esplanade" ir pasikeitėme nuomonėmis apie padėtį ir perspektyvas. Nors ir buvome susiję trise, pasikalbėjimas tačiau nieko nauja nedavė. Ta proga painformavau savo bendrąkalbius apie tai, ką buvau nudirbęs užsibrėžto projekto linkme, o juodu, ir vienas ir antras, pastebėjo, jog vis dar nėra tikra, ar karas į Rytus persimes jau tuoj pat. Pakartojo, jog tai tenka laikyti tik eventualumu, kuris galėtų virsti realybe, bet taip pat dar galėtų ir nusidėsti į ateitį. Todėl aiškino, jog tokiomis aplinkybėmis būtų patartina tuo tarpu daugiau asmenų į tą slaptą dalyką nepritraukti. Bet nei vienas nei antras nesiūlė nuo plano vystymo susilaikyti. Pasikalbėjimas sudarė išpūdį, jog juodu pradeda rezervuotis, bent neskuba sumanytą forsuoti. Iš savo pusės laikiausi taktikos pradėtą meginį megti toliau ir žiūrėti, kas iš to išeis, nelaukiant, kad man ką pirštų, bet pačiam rodyti iniciatyvą. Man atrodė, jog paliekant partneriams galimybę siūlyti iš savo pusės tik pataisas ar papildymus, būtų lengviau praveisti savo liniją. Iš esmės siekiau šit ko:

1. Paruošti iš anksto būsimosios Vyriausybės deklaraciją atsisaukimo į tautą forma ir ją pateikti vokiečiams per dr. Kleistą, kaip santykių su Vokietija bazę;

2. Numatyti naujosios Vyriausybės sudėtį tokią, kad, reikalui pribrendus, nebereikėtų gaišti laiko diskusijoms ir būtų galima ją paskelbti viešai;

3. Gauti vokiečių sutikimą ir iš anksto slaptai suorganizuoti iš lietuvių — politinių pabėgėlių arba iš lietuvių tariamame Suvalkų trikampyje ginkluotą lietuvių dalinį sakytos Vyriausybės dispozicijai, ir

4. Kai visa tai jau būtų parengta bei sutarta, — orientuoti Resp. prezidentą A. Smetoną apie pasiektus rezultatus ir gauti iš jo konstitucinį pavedimą sudaryti Vyriausybę ir ją paskelbti.

Naujos Vyriausybės ir jos deklaracijos paskelbimas buvo, pagal tą projektą, numatytas padaryti ne iš užsienio, bet iš kurios nors Lietuvos pasienio vietos, ją užėmus ginklo pagalba patiems lietuviams. Tuo pat momentu būtų buvę išplatinti atsisaukimai į lietuvių - aktyvistus, į mūsų patriotiškąją jaunomenę, į ūkininkiją, darbininkiją ir t. t., paraginant visus sukilti prieš sovietiškuosius krašto okupantus ir vyti juos lauk iš Lietuvos, pasinaudojant rusų - vokiečių pakto sutrupėjimo proga. Jei sukilėliams pavyktų užgrobti radijo stotį Vilniuje

ar Kaune, tai visi tie vieši pareiškimai ir atsišaukimai būtų kartojami taip pat ir per radiją.

Naujoji Vyriausybė būtų rėmusi ne kuria viena partija ir ne partijų koalicija, bet betarpiškai visomis lietuvių tautos veikliosiomis jėgomis, nepriklausomai nuo to, kokiai politinei srovei kas seniau priklausė arba simpatizavo. Teko skaityti su faktu, jog politinių srovių vadovai jau buvo Lietuvos laisvės slopintojų izoliuoti — sukišti į kalėjimus ir kad visiems kitiems politinių srovių veikėjams, kurie iš seniau buvo viešai išryškėję, grėsė toks pat pavojus. Kitaip sakant, būtų buvę perdaug rizikinga operuoti politinių srovių vardu. Tai tik būtų teikę pretekstą sovietiškiems okupantams ir jų komunistiškiesiems talkininkams iš vietinių tautos nuklydėlių tarpo griebtis masinio lietuvių inteligentijos eksterminavimo, jai dar nespėjus pasirengti gintis ar kaip nors išsislapstyti. Kitaip veikti, kaip konspiratyviai, tada nebebuvo įmanoma. Todėl buvo nusistatyta siekti suburti mūsų tautos veiklesnius elementus į visai naują, iš seniau niekam nežinomą, organizaciją — Lietuvių Aktyvistų Frontą, sutrumpintai LAF.

LAF nebuvo joks vokiečių NSDAP pamėgdžiojimas, bet originalus mūsų pačių organizacinis sąjūdis, pagimdytas lietuviškojo patriotizmo po Lietuvą ištikusios birželio 15 dienos didžiosios nelaimės, siekiant žūt būt atkurti jos valstybinį suverenumą. Turiu pasakyti, jog nei dr. Kleistas, su kuriuo turėjau tuo reikalu daugiausia kontaktų, nei kuris kitas nacių politikos veikėjas man ne tik niekad nebruko jų nacionalsocialistinės doktrinos, bet priešingai — mėgdavo išakmiai pabrėžti, jog nacionalsocializmas nebuvo jokia prekė eksportui, ir kad esame laisvi organizuotis taip, kaip mums tinka, ir inspiruotis tokiais idealais, kuriuos patys lietuviai nešioja savo širdyse.

Kai pirminį vyriausybės deklaracijos projekto tekstą jau turėjau suformulavęs, vėl mačiausi su dr. Kleistu, iš eilės jau ketvirtą kartą. Tai įvyko liepos 13 d. pasiuntinybės prekybos patarėjo St. Kuzminsko privačiame bute, kur buvau pasislėpęs kuriam laikui, kad ramiai išlaukčiau momento pareikšti formalų protestą prieš Kremliaus tada dar tik tebe-fabrikuotą "Liaudies Seimo" tariamą "nutarimą" įjungti Lietuvą į Sov. Sąjungą. Nors ir neįprastomis aplinkybėmis, man esant pasislėpus ne savo bute, dr. Kleistas buvo malonus atvykti į ten papietauti drauge su manim bei aptarti abiem rūpėjusį reikalą. Šia proga supažindinau tą savo svečią su

mano paruoštu vyriausybės deklaracijos projektu. Dr. Kleistas tepadarė vos kelias, ir tai ne kokias ypatingas, pastabas bei sugestijas, būtent — kad būtų ryškiau pabrėžta svarba ūkinių santykių tarp abiejų valstybių ir Lietuvos kultūrinis orientavimasis į Europos Vakarų, o išeinant iš to — apsisprendimas dėtis į Vokietijos kuriamą Naująją Europą. Siekdamas Reicho palankumo Lietuvos reikalui, aš buvau pavartojęs deklaracijos projekte "šiltesnių" išsireiškimų nacių adresu. Tačiau dr. Kleistas, mane maloniai nustebindamas, pastebėjo, ar tai nepaveiktų lietuvių visuomenės atbaidomai. Jis buvo teisingas. Tatai parodė, jog į reikalą jis žiūrėjo blaiviai. Todėl galutinį deklaracijos tekstą atitinkamai pataisiau, padarydamas jį natūralesnį. Apskritai pasakius, liepos 13 dienos pasikalbėjimas su dr. Kleistu padarė man gerą įspūdį, juo labiau, kad dr. Kleistas pažadėjo pateikti man lietuvių pabėgėlių sąrašą, kad galėčiau atrinkti tinkamus vyrus projektuotam kovos daliniui, ir, be to, pažadėjo parūpinti leidimą poniai Tübelienei pačiai asmeniškai aplankyti prezidentą A. Smetoną ir jį painformuoti (be pašalinių liudininkų) apie mano Berlyne mezgamą politiškai diplomatinį mežginį Lietuvos suverenumui atkurti.

Į pasikalbėjimo galą dr. Kleistas atskleidė man, jog apie mudviejų planą jis referavęs pačiam Reicho užs. rkl. ministeriui von Ribbentropui. Pastarasis atsakęs, kad joks ginkluotas konfliktas su Sov. Rusija nekilsias: užtektų jam, von Ribbentropui, pakalbėti su Molotovu, o Hitleriui su Stalinu, ir geri santykiai tarp abiejų valstybių būtų išsaugoti. Dr. Kleistas į tai iš savo pusės von Ribbentropui atsakęs, jog nelaikęs manęs jokių minkštapročiu (Dummkopf), kad tokiam tvirtinimui patikėčiau, ir kad ano meto padėti kiekvienas protaujas žmogus galėjo gerai suprasti. Kodėl dr. Kleistas visą tai man šitaip dėstė, tada tegalėjau tik spėlioti: maniau, kad gal apsaugoti šefui nuo bent kokio pakaltinimo iš Sovietų pusės, jei apie mudviejų su dr. Kleistu planavimus Sovietų ambasada koku nors būdu patirtų ar šiaip pasklistų gandų Berlyno sferose.

Liepos 15 d. įteikiau dr. Kleistui galutinai suprojektuotą vyriausybės deklaracijos tekstą, kurį dr. Kleistas priėmė ir pažadėjo jį pastudijuoti. Užsiminus man apie reikalą suorganizuoti numatytąjį ginkluotą lietuvių dalinį, dr. Kleistas šį kartą pareiškė dėl to abejonių: ne esminio pobūdžio, bet kad tokį dalinį organizuojant vargu ar bebūtų įmanoma išlaikyti paslaptį. Tačiau pakartojo savo pasižadėjimą parūpinti

leidimą poniai Tūbelienei pasimatymui su resp. prezidentu A. Smetona Rytprūsiose.

Liepos 18 d. dr. Kleistas telefonu išpėjo mane, jog minėta leidimą tikisi turėti artimiausiomis dienomis, o liepos 20 d. pranešė man pačiam, jog ponia Tūbelienė jau gali vykti, paaiškindamas, jog raštiškas leidimas tam nereikalingas ir kad viskas su saugumo organais jau sutvarkyta žodžiu. Jei, nežiūrint to, dar kiltų kokių nesusipratimų, tai prašė, kad patarčiau poniai Tūbelienei kreiptis dėl to ne į ką kitą, bet į dr. Greffe Tilžėje, Rytprūsių saugumo policijos viršininką. Jis esąs instrukuotas ir padarys visa, kas būtų reikalinga.

Ponios Tūbelienės misija praėjo be jokių nesusipratimų ir ji, niekieno nekliudoma, galėjo prezidentą A. Smetoną apie viską painformuoti, kaip buvau ją instruktavęs. Grįžusi po kelių dienų atgal į Berlyną, ponia Tūbelienė pranešė man, jog A. Smetona mano projektui principe pritaria, duotų man formalų mandatą naujai Vyriausybei sudaryti, kai momentas jau būtų pribrendęs, ir pats grįžtų į Lietuvą, jei, kaip jis sakęs, "pavyktų atstatyti Lietuvos suverenumą nors viename valsčiuje". Iš savo pusės A. Smetona tepareiškęs, ar nebūtų tikslingiau, kad suplanuota akcija būtų pradėta jo, kaip resp. prezidento, atitinkamu atsišaukimu į tautą, o tik po to jau būtų skelbiamas naujos Vyriausybės sudarymas ir jos deklaracijos viešas pareiškimas.

Charakteringa, kad tuo metu, kai dr. Kleistas dar tebesirūpino leidimu poniai Tūbelienei vykti pas prezidentą A. Smetoną, vokiečių internuotą, Reicho politinė vadovybė jau buvo nusistačiusi porcelano su Sovietais dar nedaužyti. Tai seka iš Hitlerio liepos 19 dienos pareiškimo Reichstage, jog Reicho santykiai su Sovietų Sąjunga lieka ir toliau "geri" bei "draugiški" ir kad jokios Britų intrigos tų santykių sudrumsti nepajėgs. Man rūpėjusiu Lietuvos klausimu tatau reiškė, jog greito iš Sovietijos replių išsilaisvinimo viltis laikytina atkritusia. Iš kitos pusės tai, kad, nežiūrint šitaip pakitėjusios politinės padėties, dr. Kleistas mudviejų suplanuoto mezginio vis tik nenutraukė ir jį galėjau tęsti toliau, pasako, jog iš esmės niekas nebuvo pasikeitę, tik proga Lietuvai nusikratyti Sovietais tebuvo atidėta vėlesniam laikui . . .

AKTYVISTŲ FRONTO GENEZĖ

Idėja nesibazuoti buvusių partijų griaučiais, o kurti naują kovos organizaciją kilo ne vien iš reikalo sudaryti sąlygas geresniam išlaikymui konspiracijos, kaip anoje skiltyje jau buvau minėjęs, bet ir gilesniais, esminiais politikos motyvais. Pasi-rėmimas partijų griaučiais ar tais išlikusiais nuo pastarojo Lietuvos režimo, ar ilgai jam oponavusių kitų partijų negalėjo žadėti pasisekimo naujojoje kovoje, ypač dar dėl to, kad paramos Lietuvai atkurti nebuvo galima -tikėtis iš niekur kitur, kaip iš mūsų didžiojo kaimyno pietuose, kur buvo išsigalėjęs nacio-nalsocializmas, absorbavęs visas buvusias vokiečių politines par-tijas. Antra, dėl 1940 m. birželio 15 d. katastrofos Lietuvoje buvo ir pas mus visu ryškumu išaiškėjęs gilus mūsų tautos veiklesniųjų elementų nusivylimas ne tik paskutiniu juo Lie-tuvos režimu, tiesiogiai atsakingu už jos nuvairavimą į minėtą katastrofą, bet taip pat ir buvusiomis opozicinėmis srovėmis, irgi neparodžiusiomis anuo metu ryžto Lietuvą gelbėti aki-vaizdoje grėsusio miltinio pavojaus.

Iš to seka logiška išvada, jog, siekiant naujo Lietuvos atkūrimo Maskvos - Berlyno pakto eventualaus susisprogdi-nimo proga, buvo reikalinga ne tik sugalvoti realų metodą, kaip tokią eventualumą išnaudoti Lietuvos gyvybiniam intere-sui, bet ir sumobilizuoti naujų jėgų kovai praveisti, būtent — tokių jėgų, kurios nesijaustų praeities hipotekų apsunkintos. Buvo savaime suprantama, jog tik tokios, naujos, o ne pra-eities vidaus kovų nudildytos jėgos tegalėjo naudotis tautos masių pasitikėjimu ir tas mases sužadinti pakartotiniam tautos valios pareiškimui kovos ir pasiaukojimo keliu pagal 1918 - 1920 metų savanorių ir visų kitų Lietuvos laisvės kovotojų visad gyvą pavyzdį. Kaip sakytas jėgas buvo iš pradžios manyta sumobilizuoti, pasako sekantis atsišaukimo projektas, užvardytas:

Tėvynė Lietuva neteko valstybinės nepriklausomybės, geriausiųjų mūsų tautos sūnų krauju atkovotos.

Lietuvių tauta vėl pateko po rusų jungu, šį kartą Maskvos komunistinių budelių ir jų grobuoniškų užgaidų aklos vykdyto-jos — raudonosios armijos.

Bet tauta, pažinusi laisvę, jos niekad daugiau išsižadėti negali. Tokia yra ir lietuvių tauta.

Rusai okupantai sutrypė mūsų valstybės vėliavą, bet jie nepajėgs išrauti iš lietuvių sielos laisvės jausmo ir nepriklausomos valstybės atstatymo troškimo.

Šis idealas buvo kelrodžiu žiloje mūsų tautos praeityje. Didiesiems Lietuvos Kunigaikščiams, sukūrusiems Lietuvą nuo Baltijos iki Juodųjų jūrų. Jis pagimdė sielos galiūnus, įžiebusius mūsų tautos masėse tautinį susipratimą. Jis davė tūkstančius didvyrių savanorių kovai už Lietuvos išlaisvinimą 1918 - 1920 metais. Jis teikia ir dabar lietuvių tautai nepalaužiamo ryžtumo naujoms aukoms už Lietuvos valstybės atstatymą.

Kol tas idealas plaka lietuvių širdyse, — o jis jose plaks, kol lietuvių tauta bus gyva, — tol mūsų jėgos lieka nenugalimos. Jos yra nepalaužiamos todėl, kad kovojame už švenčiausias savo teises, pagrįstas tyru teisingumu, kuris visados yra galingesnis už smurtą ir neteisybę.

Naujosios Lietuvos atstatymo tvėrėsi lietuvių Aktyvistų Frontas, kuris mūsų visuomenei ne nuo šiandien yra žinomas. Jis pasireiškė kiekvieną kartą, kai buvusieji Lietuvos valdovai parodė nesugebėjimo tvarkyti tautos ir valstybės reikalus, pastatydami Lietuvos nepriklausomybę vidaus ar išorės pavojui. Už parodytą drąsą daugelis aktyvistų skaudžiai nukentėjo. Bet persekiojimai, trėmimai į darbo ir koncentracijos stovyklas, kalinimas kalėjimuose ir kitokie kankinimai aktyvistų valios ir pasiryžimo ne tik nepalaužė, bet juos tik dar daugiau užgrūdino tolesnei kovai.

Stodamas į sunkią kovą už Naujos Lietuvos atstatymą, Aktyvistų Frontas neabejoja, jog visa lietuvių tauta ateis jam į talką. Todėl drąsiai kreipiamės į brolius ir seses lietuvius, šaukdami visus, kam brangi Lietuvos laisvė, suskubti į garbingas aktyvistų eiles.

Mūsų idealas yra visos lietuvių tautos idealas: laisva ir nepriklausoma Lietuva. Bet praeities klaidų nebekartosime. Ilgametis vadinamas tautinis režimas lietuvių tautą apvylė, kaip ją apvylė ir buvusis prieš tai seiminiai - demokratinis ištižimas. Naujoji Lietuva kuriasi naujais tautinio socializmo pagrindais, kurie taip skaisčiai nušvietė mūsų kaimyno — Vokietijos — padangę. Jie žada ir Lietuvai laimingesnę ateitį.

Valstybinės nepriklausomybės netekimas yra skaudus lietuvių tautai smūgis. Bet nenusiminkime! Išlaisvinimo valanda

artėja. Skubėkite tik greičiau ir geriau susiorganizuoti, kad, lemiamai valandai atėjus, pasirodytume laisvės verti.

Nebegaiškime laiko, tuojau kurkime visuose kaimuose, miesteliuose, įstaigose, įmonėse, kariuomenėje ir visur, kur tik įmanoma, slaptas aktyvistų grandis, būrius, kuopas ir t.t.

Nelaukime paraginimų ar nurodymų iš viršaus. Esamomis sąlygomis, kada aktyvistų vadai yra priešų nepaprastai sekami, areštuojami ar net laikomi kalėjimuose, nurodymų iš viršaus gali ir neateiti. Todėl iniciatyvos turi imtis kiekvienas savarankiškai. Kiekvienas, kas tik yra ryžtingesnis, suradęs savo aplinkumoje patikimų idėjos draugų, tegu stoja jų priešakyje, kaip jų vadas, ir užmezga ryšį su kitais kaimyniniais smogikų organizacijos branduoliais.

Tuo būdu susidarys Aktyvistų Fronto ir jo kovotojų tinklas visoje Lietuvoje, kurią bendromis jėgomis ir Aukščiau-siojo palaima tikrai išlaisvinsime.

Aukštesnių, kaip bataljono vadas, kovos vadų skyrimą rezervuoja sau Vyriausioji Aktyvistų Fronto Vadovybė, kuri taip pat duos nurodymų, kaip bendrą kovą vesti.

Aktyvistų Fronto nariu gali būti kiekvienas lietuvis be jokių skirtumų, nežiūrint jo politinės praeities, jeigu jis yra pasiryžęs kovoti už Lietuvos išlaisvinimą, vertas pasitikėjimo ir pritaria aktyvistų idėjoms. Kiekvienas priimamasis į Aktyvistų Frontą narys privalo akivaizdoje kovotojų grandies ar būrio, kurin jis priimamas, duoti priesaiką, kad šventai pildys jam uždedamas pareigas ir bus ištikimas lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės interesams. Už priesaikos sulaužymą kiekvienas atsako savo garbe ir gyvybe.

Kas be atodairos stos į kovą ir nieko Lietuvos laisvei atgauti nepagailės, kas bus pasiryžęs visa, net gyvybę paaukoti, kad Tėvynė būtų laisva, tas Naujoje Lietuvoje bus ir šeimininkas. Iš šių kovotojų bus sudaryta Naujosios Lietuvos valdžia, jais remsis visa Naujosios Lietuvos tvarka. Naujoji Lietuva bus ne lepšių, ne pataikūnų, ne partinių politikierių ir plutokratų vadovaujama, bet vieningos valios ir ryžtingesnių vyrų, mūsų geriausių tautos sūnų, Naująją Lietuvą savo krauju atvadavusių. Kartų kartos su pagarba minės jų, kaip tautos didvyrių, atminimą.

Tad visi skubiai stokime į Aktyvistų Frontą Tėvynės išlaisvinti!

Mūsų priesaika — nepaliaujama kova komunizmui ir rusų okupantams, ligi mirties ištikimybė Lietuvių Aktyvistų Frontui, viskas Tėvynės laisvei ir nepriklausomybei atgauti.

Mūsų ženklas — emaliuotas trijų tautinių spalvų trikampis, išduobtas į viršų, su nario numeriu antroje pusėje.

Mūsų sveikinimasis — pakeliant dešiniąją ranką ir tariant žodį *"Kovok!"*

Į kovą einame ne vieni. Pagalbos ranką mums išties milijonai mūsų kovos draugų, Vokietijos nacionalsocialistų, kovojančių už naują, teisingą Europos pertvarkymą. Todėl pergalė yra tikra ir greita!

Teskamba nuo šiandien kovos trimitai per visą kraštą, teatgyja mūsų protėvių ir pirmųjų savanorių didvyriškoji dvasia! Ji nugalės svetimą jungą ir atstatys laisvą Lietuvą.

Aktyvistų Fronto
Vyriausioji Vadovybė

Šio tikrai istorinės reikšmės kovotojiškojo atsišaukimo projekto paruošime ir jo teksto sustilizavime man ypatingai veiksmingai pagelbėjo dr. A. Gerutis, mūsų Pasiuntinybės Berne patarėjas. Jis buvo anomis daug žadėjusiomis dienomis atvykęs į Berlyną man į talką, kaip tikras aktyvistas, užsidedęs ryžtu siekti tautos idealo, tad savo žurnalistiniu talentu ir intelektualiniu kapitalu man labai padėjo.

Dėl neišvykusio persimetimo karo į Rytus minėtas atsišaukimas nebuvo niekur viešai paskelbtas. Jis tad liko tik dokumentu, parodančiu, kokia buvo Lietuvių Aktyvistų Fronto genezė — kokios buvo jo idėjos ir įžiebiančioji galia, kuri lėmė visą tolimesnę to sąjūdžio veiklą. Atsišaukimo projektas buvo mudviejų su dr. Geručiu suformuluotas be mažiausios iš vokiečių pusės įtakos. Išsireiškimai, kad tautinis socializmas "nušvietė" Vokietijos padangę, ir palaikymas vokiškųjų nacionalistų LAF "kovos draugais" tebuvo tik žodžiai santykiams su Vokietija pašildyti, nes ji buvo tas veiksnys, iš kurio tikėtasi Lietuvai pagalbos nusikratyti sovietinio - komunistinio jungo.

Vieną sakyto atsišaukimo projekto nuorašą buvau įteikęs dr. Kleistui bene liepos 22 d. grynai informaciniu tikslu, kaip to reikalavo paprastas santykių lojalumas. Kaip vėliau patyriau, kalbamo atsišaukimo tekstas, kad ir nesutartas su vokiečiais, buvo padaręs jiems pozityvaus įspūdžio, tuo prisidėdamas prie jų palenkimo susidomėti mūsų suplanuotu LAF

Dr. ALBERTAS GERUTIS
Lietuvos Pasiuntinybės patarėjas
Berne, Šveicarijoje

sajūdžiu. Tai palengvino tą planą toliau sklandžiai vykdyti, nežiūrint Berlyno - Maskvos "draugystės" tolimesnio išsilaikymo dar ištisus vienus metus . . .

Kiek šitaip suplanuotas Lietuvai atkurti aktyvios kovos kelias liečia mane patį, aš ją pradėjau konkrečiai vykdyti įteikimu 1940 m. liepos 22 d. formalaus protesto (datuoto liepos 21 d.) vok. užs. rkl. min-jai prieš Sov. Rusijos įvykdytą agresiją prieš Lietuvą. Mano paakinimu St. Lozoraitis, kaip J. Urbšio dar prieš 1940 m. birželio 15 dienos kastastrafą paskirtas užsieny likusios diplomatijos šefu, padarė iš savo pusės visa, kas buvo reikalinga, kad ir visi kiti Lietuvos atstovai pareikštų analoginius protestus visur kitur, kur tie diplomatai buvo Lietuvos Vyriausybės iš seniau akredituoti. Mano protesto tekstas jau buvo ne kartą paduotas spaudoje ir visiems jau žinomas. Todėl jo čia nebekartoju.

Padarius tokį istorinės svarbos diplomatinį aktą, pati kovos logika liepė nebesustoti pusiaukelyje, bet imtis tolimesnių žygių jos planingam paruošimui, kiek tai man buvo įmanoma iš užsienio. Todėl sekančią dieną pasiunčiau Kaunui tokio turinio telegramą:

— Dabartinį Seimą, kaip išrinktą svetimos karinės okupacijos ir svetimos valdžios priespaudos sąlygomis, užslopinant kitokios negu komunistų partijos nuomonės reiškimą, laikau nekompetentingu reikšti bet kuriuo klausimu mūsų tautos tikrąją valią. Protestuoju prieš jo padarytus liepos 21 dieną nutarimus įvesti Lietuvoje sovietų santvarką ir Lietuvą įjungti į Sovietų Rusijos sudėtį, tuo panaikinant Lietuvos valstybinę nepriklausomybę. Sakytus nutarimus, kaip nekompetentingo organo priimtus, priešingus esamai Konstitucijai ir mūsų tautos ir valstybės interesams, laikau neteisėtais, mūsų tautai, mūsų valstybei ir man, kaip teisėtam Nepriklausomos Lietuvos atstovui, neprivalomais. —

Šią telegramą buvau pasiuntęs Kaunui nešifruotą, kad kiekvienas, pro kieno rankas ji turėjo praeiti, kol pasiekė užs. reik. min-jos centrą, galėtų pats susipažinti su telegramos sensacingu turiniu ir apie tai papasakoti kitiems. Neapsirikau. Su telegramos turiniu pirmiausia susipažino telegrafo įstaigos tarnautojas, kuriam buvo pavesta ją pristatyti į užs. rkl. min-ją liepos 23 d. rytą. Jis nesusilaikė nuo pagundos apie jos svarbą turinį papasakoti ir kitiems, ką sutiko gatvėje pakeliui į užs. rkl. min-ją. Apie tai sakė man inž. E. Galvanauskas, tada dar buvęs finansų ministru Paleckio vyriausy-

bėje, kai netrukus po to buvo pabėgęs į vokiečių užimtą Klaipėdą, gelbėdamasis nuo bolševikinio teroro. Jis buvo gavęs sakyta telegramą pasiskaityti iš paties laiškanešio, kurį buvo sutikęs Laisvės Alėjoje, eidamas liepos 23 d. rytą į finansų ministeriją.

Šiuo tad būdu sakyta telegrama virto tuo, kuo norėjau, kad ji taptų — painformavimu tautos apie mano, kaip jos pilnateisio atstovo Berlyne, pareikštą protestą Vokietijos Vyriausybei prieš Sov. Rusiją dėl šios pastarosios agresijos prieš Lietuvą. Apie tą mano žygį buvo tuoj pasklidusi žinia visame Kaune, iš kur ji greitai persidavė ir į provincijos miestus ir miestelius, tuo būdu virsdama tikru signalu ryžtingesniems tautos elementams organizuotis vyriškam pasipriešinimui bei naujai kovai atkurti Lietuvos valstybinį suverenumą su ginklu rankoje, kai tik bus susilaukta tam tinkamos progos.

Pastatyta prieš tokį faktą, marionetinė Paleckio vyriausybė sovietinio okupanto reikalavimu tuojau griebėsi priemonių nušalinti mane nuo Lietuvos dipl. atstovo Berlyne pareigų, nenorėdama suprasti, jog jos nebelaikiau jokia teisėta nepriklausomos Lietuvos Vyriausybe ir kad bet kokius jos potvarkius nelaikiau man privalomais arba vykdytiniais. Iš to buvo išsivysčiusi savotiška popierinė kova tarp sovietinio okupanto diriguojamų Kauno marionečių ir Lietuvos dipl. posto Berlyne. Po to, kai rugpiūčio 3 d. Aukščiausioji Sovietų Taryba savo antspaudą ant Lietuvos nepriklausomybės sunaikinimo jau buvo uždėjusi, tolimesnį sakytos kovos vykdymą perėmė Sov. ambasada Vokietijoje, pavartodama iš dalies gangsteriškus metodus mūsų Pasiuntinybės rūmams užgrobti. Kai tatai nepavyko, ji statė griežtus reikalavimus vok. užs. rkl. min-jai, kad vokiečiai priverstų mane iš tų rūmų pasitraukti. Rugpiūčio 14 d. buvau vokiečių priverstas Pasiuntinybės rūmus palikti. Kaip ta kova buvo faktiškai išsivysčiusi, esu plačiau aprašęs savo atsiminimuose "Lietuvos Nepriklausomybės Su-temos" (žiūr. skyrių "Protesto Balsas").

Prieš pasiunčiant Pasiuntinybės rūmų raktus vok. užs. rkl. min-jos protokolo šefui von Doernbergui, kaip jis to buvo paprašęs, iškraustėme reprezentacines jos patalpas ir visa, kas buvo vertingiau, į vieną baldų palaikymo firmą, norėdami tai apsaugoti nuo sovietinių užgrobikų. Kuomet sakytus raktus von Doernbergas rusams perdavė, ir jie jau galėjo į Pasiuntinybės rūmus įsibrauti, juos rado ištuštintus, jos archyvus

sunaikintus arba išvežtus į saugesnę vietą, o ant Pasiuntinybės inventoriaus knygos mano padėtą užrašą sekančio turinio:

— Rusų okupantų žiniai: Jūsų principai slopinti žmonių laisvę, griauti kultūrą ir grobti svetimą turtą. Jau pagrobėte Lietuvą, klastingai paglemžėte jos valstybinę nepriklausomybę, užgrobsite ir šiuos nepriklausomos Lietuvos rūmus. Bet teisingumas yra galingesnis už smurtą. Atsiskaitymo valandos neišvengsite.

K. Škirpa

Lietuvos Nepaprastas Pasiuntinys ir

Igaliotas Ministeris

Pirmasis Lietuvos Kariuomenės Kūrėjas - Savanoris

Berlynas, 1940 m. rugpiūčio 14 d.

Netenka aiškinti, kaip man ir mano bendradarbiams, Pasiuntinybės nariams, buvo skaudu atsisveikinti su Pasiuntinybės rūmais, kurių išsaugojimui nuo sovietinio okupanto buvome padarę visa, kas tik anomis aplinkybėmis mums buvo įmanoma padaryti, nepaisant jokios asmeninės rizikos. Savo atsisveikinimo kalboje, pasakytoje Pasiuntinybės erdvioje salėje visiems ten susirinkusiems Pasiuntinybės nariams ir nenariams pareiškiau:

— Ši valanda tenebūna ženklų mūsų nusiminimo arba traumimosi iš kovos lauko. Atvirkščiai, ši diena tebūna mums pasiryžimo ir pasižadėjimo diena. Lietuvių tauta, deja, ne pirmą kartą praranda savo valstybinę nepriklausomybę, bet ji ją garbingai ir atkovodavo. Tad ir mes akivaizdoje susidėjusios dabartinės politinės padėties neturėtume nustoti vilties ir nuleisti rankų. Priešingai, užsigrūdinę naujose gyvenimo sąlygose ir dirbdami kiekvienas savo darbą, būkime organizuoti, vieningi ir, kur kas bebūtume, kiekvieną valandą būkime pasirošę ryžtingai ir atkakliai stoti į kovą už gražią ir visiems lietuviams mielą *Naujųjų Lietuvos*. Nepalikime nei vienas nuošalyje nuo šio kilnaus Tėvynės gelbėjimo darbo, nes šiuo metu ir šioje šalyje kiekvieno lietuvio inteligento pajėga ypač yra brangi.

Dar kartą, Mieli Bendradarbiai, Jums dėkoju už bendradarbiavimą ir linkiu kiekvienam iš Jūsų asmeninės laimės ir ištvermės sunkesnėse Jūsų gyvenimo valandose.

Mes čia, maža saujelė lietuvių, kovojome iki paskutinės minutės už Nepriklausomos Lietuvos vėliavą, o dabar, sustoję

petys į petį, ryžkimės kovoti už Nepriklausomos Lietuvos išlaisvinimą.

Tebūnie ši maža nepriklausomų lietuvių saujelė Naujosios Lietuvos portparolė ir tikroji jos tvirtovė, o jos kiekvienas narys — garbingas Naujosios Lietuvos kovotojas.

Mūsų šūkis — *Kovok!*

Tegyvuoja Naujoji Lietuva ir laisvoji lietuvių Tauta! . . —

Tai, va, kokia buvo Lietuvių Aktyvistų Fronto genezė ir mano, kaip jo iniciatoriaus, pirmieji kovos aktai.

Kada prezidentas A. Smetona rugpiūčio 17 d. atsirado su savo šeima ir palydovais Berlyne, aš per kelis pasimatymus su juo nupasakojau jam, kokios man teko imtis iniciatyvos ir ką Lietuvos gelbėjimo reikalu nuveikiau savo vieno atsakomybe, jis besąlyginai pritarė mano atliktam darbui, reiškė už tai padėką ir apgailestavo, kad buvo vokiečių sukludytas atvykti į Berlyną tuojau po pasitraukimo iš Lietuvos ir prisidėti prie jos dipl. atstovų prarastos protesto akcijos prieš Sov. Rusijos įvykdytą agresiją prieš Lietuvą. Jis taip ir pasakė: "Jūs, Lietuvos atstovai, dar susigriebėte protestuoti, aš gi ir to negalėjau padaryti" . . .

Kai užsiminiau, ar to negalėjo padaryti dar kiek lūkuriuodamas Kybartuose, dar neperėjęs Vokietijos sienos, A. Smetona atvirai prisipažino vienu žodžiu: "Nebesusigriebiau" . . .

Kalbant apskritai apie pastangas Lietuvai gelbėti, prezidentas Smetona pagyrė mano projektą suburti tautos ryžtingesnius elementus į bendrą kovos organizaciją — Lietuvių Aktyvistų Frontą, pakartojo pažadą duoti man mandatą sudaryti naujai Vyriausybei ir prašė, kad toliau dėčiau visas įmanomas pastangas Lietuvai gelbėti nuo ją ištikusios nelaimės. Jis tik kėlė mintį, ar nebūtų tikslinga pradėti kovos žygį respublikos prezidento žodžiu į tautą ir tik po to skelbti Vyriausybės platforminį pareiškimą, už kurio išsipareigojimus ji imtųsi atsakomybės. Be to, jis klausė, ar vietoj svetimžodžio "aktyvistai" negalėtume surasti lietuviško ekvivalento minčiai išreikšti. Bet tokio pakaitalo nesurado lietuvių kalbos lobyne nei pats A. Smetona, nei kas kitas. Todėl sakytas svetimžodis, kaip giliai prasmingas pačiam reikalui, pasiliko, prigijo ir kartu su visa LAF veikla Lietuvai gelbėti nūnai yra nuėjęs į jos istorijos puslapius.

Akivaizdoje to, kas čia aukščiau mano pasakyta, ir to paprasto fakto, jog A. Smetona jokių pretenzijų LAF-tui vadovauti nereiškė, pasijutau tikrai nustebintas, kai A. Merkelio,

prezidento Smetonos buvo asmens sekretoriaus, knygoje "Antanas Smetona" (žiūr. psl. 643) radau jos autoriaus iš piršto išlaužtą tvirtinimą, jog LAF-to sudarymu "buvo siekiama, kad politinėj veikloj, siekiančioj Lietuvos išlaisvinimo, vadovybė nepatektų į A. Smetonos rankas".

Tiems, kuriems tada teko stengtis LAF-tą suorganizuoti bei išvystyti jo kovos veiklą, jų tarpe ir man pačiam, rūpėjo pati ta kova Tėvynei — Lietuvai gelbėti, o ne kažkokia "kova" su A. Smetona dėl vadovavimo. Nuo jo mūsų tauta buvo nusigrižusi jau prieš tai, kuomet LAF dar iš viso nebuvo susidaręs. A. Smetona buvo tai, kaip prityręs politikas, pats teisingai supratęs. Todėl ne tik nesipriešino mano sumanymui suburti ryžtingesniusios tautos elementus į LAF organizaciją, bet priešingai — sveikino mane už parodytą iniciatyvą.

Jei A. Smetona, kaip seka iš A. Merkelio pasakymo, dar būtų turėjęs kokių pretenzijų į vadovavimą, tai būtų nors mėginęs imtis šia prasme kurių bent žygių, o nesiskubinęs tolintis kuo toliau nuo Lietuvos, net į užjūrį. Iš ten jis jokiai akcijai vadovauti faktiškai nebegalėjo: pirma, dėl to, kad Lietuva buvo Europoje, o ne už Atlanto; antra, kad J. A. Valstybės į karą tada dar nebuvo įsivėlusios, ir trečia, kad politiniam Lietuvos reikalo apgynimui ten turėjome legaliai tebeveikusia Lietuvos Pasiuntinybę ir, be to, ALT — Amerikos lietuvių vienybės pagrindais sudarytą veiklos organą Lietuvai gelbėti.

Aš įkalbinėjau A. Smetoną pasilikti Vokietijoje, taigi arčiau Lietuvos, pvz. kur nors Pietų Vokietijoje, kaip vokiečių saugumas buvo jam pataręs. Man atrodė, jog būtų buvę tikslinga, jei A. Smetona būtų palūkuriavęs nors iki Maskvos - Berlyno pakto sužlugdymo, jeigu ne iki karo galo. Bet jis svyravo, o jo artimieji buvo tam priešingi ir stačiai veržte veržėsi vykti toliau. Jie veržėsi iš Vokietijos ne kokiais politiniais motyvais, bet kad nesijautė saugūs dėl karo aplinkybių, nematė perspektyvų įsikurti Vokietijoje, ir kad nedidelis piniginis rezervas, kurį A. Smetona turėjo atsivežęs iš Lietuvos, labai greitai tirpo be galimumo iš kur nors pasipildyti. Negalėdamas atsisipirti šeimos spaudimui greičiau iš Vokietijos išvykti, A. Smetona ramino mane tuo, kad stengsis užsibuvimą Europoje nudelsti, pvz. Šveicarijoje arba kur kitur, iš kur galėtų su manim kiekvienu metu susisiekti. Jei vis tik tektų jam su šeima keltis į užjūrį, kad ten pastoviau visi įsikurtų, tai žadėjo prisiųsti man mandatą Vyriausybei suda-

ryti specialia teleograma, jei tik man pavyktų pasiekti susitarimą su Reichu.

Atsiremdamas į A. Smetonos kažkokius, iki šiol niekur nepaskelbtus užrašus "Nuo Mozūrų ežero ligi Šveicarijos", A. Merkelis paduoda savo knygoje (psl. 635) sekantį išrašą:

— Škirpa lietuvių kolonijai, daugiau negu kolonijai, duoda realiuose rėmuose laisvos, atgimusios Lietuvos idealą, o tas idealas palaiko ir stiprina viltį, liepia nenuilstamai dirbti ir tikėti, jog gali išaušti mūsų Tėvynei šviesesnis rytojus. Antra vertus, mūsų ūkininkai ir darbininkai, mūsų visuomenė, kamuojama Maskvos barbarų, šiandien ilgėdamos žvalgosi į Vokietiją, ar neišmuš iš ten išvadavimo valanda. Ar visuomenė apsvils, ar ji nudžiugs, — kas gali šiandien pasakyti. Mūsieji, kurie palikę Vokietijoje vargsta, ypač jaunieji, laukia, ar pasuks Vokietija ir kada prieš Rytus. Tačiau pavojinga būtų, išžiūrėjus į vieną tašką, pamiršti, kaip juda didžiosios politinės linijos, nuo kurių priklauso ir mažos Lietuvos butis. Karas dar neįpusėjęs, dar daug galingų veiksnių iškils aikštėn, dar ir naujų perspektyvų atsidarys mūsų akims. Kas šiandien neaišku, rytoj gali būti aiškiau. —

Kai kalbėjomės Berlyne, A. Smetona atrodė lyg jau buvo prablaivėjęs nuo "didžiosios politikos" sapnų apie tai, kaip karas galėtų toliau vystytis ir kas galėtų būti laimėtojas, kad pagal tai nutiestų ir savo "politikos" liniją. Deja, ne kas kitas, kaip ši A. Smetonos linija ir buvo užtraukusi Lietuvai didžiąją birželio 15 dienos nelaimę, o jam pačiam, kaip "tautos vadui", susikompromitavimą. Paduotoji aukščiau citata rodo, jog A. Smetona lyg jau vėl buvo atkritęs į spėliojimų politiką, tikėdamasis kažkokių "naujų perspektyvų" iš kitų "galingų veiksnių", kurie dar galėtų iškilti "aikštėn". Kokie tie veiksniai buvo iškilę, dabar jau žinoma. Tik, deja, žinome taip pat ir tai, kokių jie atidarė "perspektyvų" Lietuvai. Laimingas buvo a. a. A. Smetona, kad jam pačiam tų "perspektyvų" susilaukti ir jas išgyventi jau nebeteko.

Šioje vietoje noriu pastebėti, jog tų, kuriuos A. Smetona vadina "mūsieji", t. y. buvę tautininkų srovės veikėjai, ir kurių, reikia pasakyti, Vokietijoje buvo prisirinkę gerokas būrys besigelbint nuo raudonojo teroro Lietuvoje, neskubėjo pasekti savo buvusiojo vado pėdomis. Jie ne tik nespruko toliau kur nors į užjūrį, bet priešingai — apsisprendė likti Vokietijoje, kad būtų arčiau tėvynės Lietuvos, tikėdamiesi jai kaip nors pagelbėti didžiojoje nelaimėje. Be-

veik be išimties jie savo laisva valia įsijungė į LAF gretas bekompromisinei kovai su Lietuvos laisvės paglemžėjais, kaip anuomet apsisprendavo ir kiekvienas kitas lietuvis, savo krašto patriotas, nepareinamai nuo to, kas kokiai politinei srovei prieš tai buvo priklausęs.

Man buvo žinoma, jog A. Smetona susirašinėdavo su kai kuriais iš jų, pvz. dr. Dirmeikių, buv. Lietuvos Aido redaktorium, kalbindamas juos irgi orientuotis į saugų užjūrį. Dr. Dirmeikis man pasakojo, jog jis buvo akinamas A. Smetonos vykti drauge į J. A. Valstybes, bet kad jis savo buvusiam vadui tiesiai atkirtęs, jog pirma norėtų išmėginti visus galimus tėvynei Lietuvai gelbėti. Kitaip sakant, dr. Dirmeikis, nežiūrint, jog buvo laikomas dideliu A. Smetonos adorationumi, pasirinko kitą kryptį, priešingą vado kryptčiai, pasiryžęs, jei ne kitaip, tai su šautuvu rankoje kovoti ir nepasiduoti A. Smetonos teorijai, pagrįstai tuo, kaip "juda didžiosios politinės linijos".

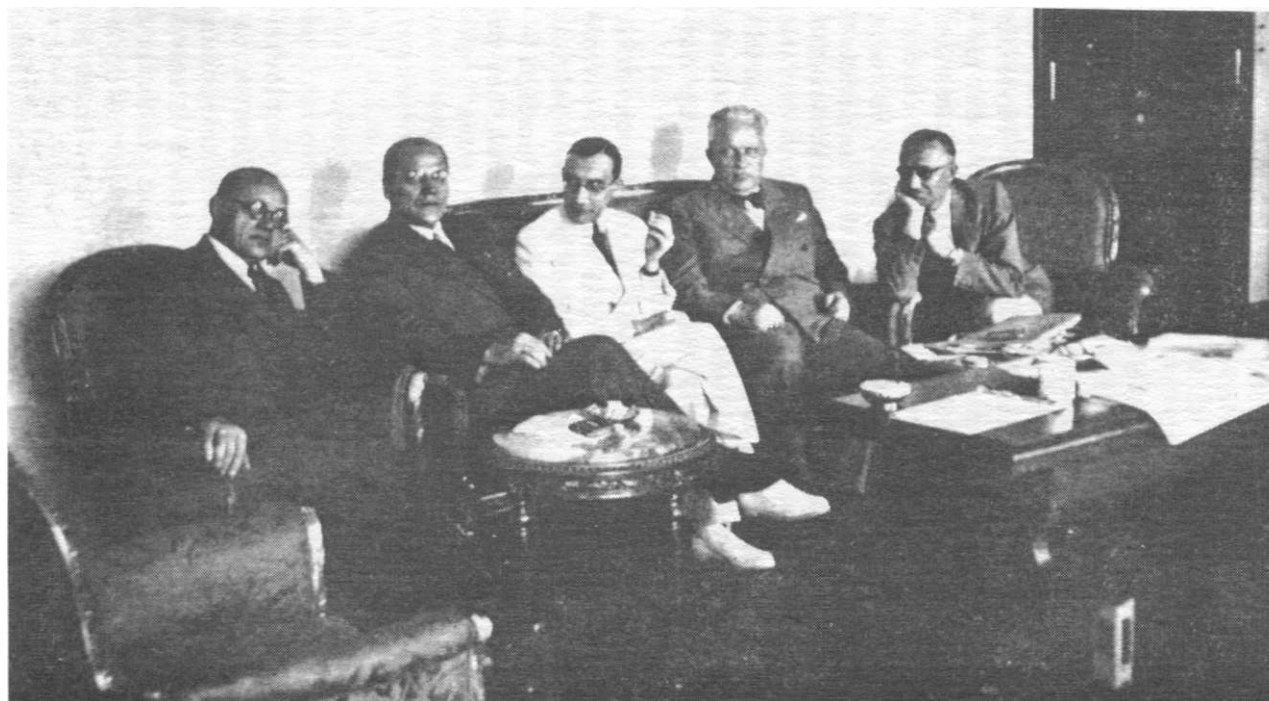
Panašių pavyzdžių buvo ir daugiau. Jie vaizdžiai parodė, koks buvo tada pasidaręs politinis lūžis tarp A. Smetonos, buv. vado, ir visų tų, kuriuos šis pastarasis buvo taip žiauriai nuvylęs.

Tie, kuriems tikrai rūpėjo Lietuvos, o ne pirmoje eilėje savo kailio gelbėjimas, buvo supratę LAF idėją, kaip atsigavimui kelią nuo visų dar taip netolimos praeities politinių apsiavilimų ir kaip gairę atlikti savo patriotinei pareigai — gelbėti tėvynę Lietuvą, ne vien skambiais žodžiais, bet pasiaukojimu ir kova.

DIPLOMATŲ KONFERENCIJA

St. Lozoraitis, perėmęs likusios užsieny mūsų diplomatinės šefo pareigas pagal J. Urbšio, paskutiniojo Lietuvos užsienų rkl. ministerio, birželio 2 dienos šifruotą telegraminį pavedimą, sušaukė rugsėjo antroje pusėje Romoje Lietuvos pasiuntinių ir įgal. ministerių konferenciją aptarti susidariusiai padėčiai ir priimti reikalingiems nutarimams, kaip tai diplomatinėjai toliau laikytis ir ką daryti, likus be savo krašto legalios vyriausybės.

Tikėjauosi Romoje susitikti su visais savo kolegomis, mano pavyzdžiu protestavusiais prieš Sovietų Rusijos agresiją prieš

LIETUVOS ĮGAL. MINISTERIŲ KONFERENCIJA ROMOJE 1940 M.
Iš kairės į dešinę: Petras Klimas, Kazys Škirpa, Stasys Lozoraitis, Eduardas Turauskas, Stasys Girdvainis

Lietuvą. Deja, teko nusivilti. Be paties St. Lozoraičio ir St. Girdvainio, atstovo prie Šventojo Sosto, gyvenusių ten pat Romoje, neatvyko į konferenciją Petras Klimas, atstovas Prancūzijoje, Eduardas Turauskas, laikęs save atstovu prie Tautų Sąjungos Ženevoje, ir aš. Buvo laukta, kad atvyks dar Vytautas Gylis, atstovas Stockholme, bet kažkodėl neatvyko, kaip kad neatvyko ir Bronius Balutis, atstovas Londone. Dr. Jurgis Šaulys, atstovas Berne, visai nesisiruošė pavažiuoti iki Romos, taip netoli nuo Berno, pareikšdamas mums trims su Turausku ir Klimu, vykusiems iš Berno į Romą automobiliu, jog sutinkas iš anksto su visu tuo, kas būtų konferencijos nutarta. Kai dėl Povilo Žadeikio, atstovo Jungtinėse Amerikos Valstybėse, ir dr. Kazio Graužinio, atstovo Pietų Amerikoje, tai dėl tų postų didelio atstumo nuo Romos iš viso buvo maža vilties, kad jie būtų galėję į konferenciją patys atvykti. Gerai, kad nors tuo metu buvo Romoje vyskupas Pranciškus Būčys, kuris galėjo, kad ir neoficialiai, patatstovauti užjūrio lietuvių organizacijoms.

Konferencija užsitęsė nuo 19 iki 25 rugsėjo. Iš politinių klausimų, kuriems buvo pašvęsta daugiausia laiko, pažymėtini šie:

- 1) politinės padėties ir perspektyvų įvertinimas,
- 2) egzilinės vyriausybės sudarymo problema,
- 3) Lietuvos Tautinio Komiteto, kaip pakaitalo, sudarymas, ir
- 4) diplomatijos laikysena A. Smetonos atžvilgiu.

Pirmaeilium uždaviniu buvo reikalas išsiaiškinti ano meto Lietuvai — po birželio 15 dienos katastrofos ir jos pasiuntinių ir įgal. ministerių užsieny pareikštų protestų — susidariusią padėtį tarptautinėje plotmėje, o taip pat aptarti galimybes bei kelią Lietuvos suverenumui atkurti.

Pasidalijus informacijomis apie tai, kaip įvairių kraštų vyriausybės pažiūrėjo į Lietuvą ištikusią nelaimę ir kaip tai atsispindėjo viešojo pasaulio opinijoje, konferencijos dalyviai priėjo išvadą, jog drąsiai galime remtis principu, kad Sov. Rusijos įvykdytas Lietuvos priverstinis įjungimas į Sovietų Sąjungą tarptautinės teisės atžvilgiu neturi jokios galios, kitų valstybių liko nepripažintas, ir todėl jų niekuo neįpareigoja bei joms neprivalomas.

Akivaizdoje šio konstatavimo konferencijos dalyviai, nors ir suprasdami, kad pilnas Lietuvos suverenumo atkūrimas tegalėtų būti pasiektas tik po karo Taikos Konferencijos sprendimu, kuriuo būtų nustatyta nauja tarptautinė santvarka, buvo

vieningos nuomonės, jog nereikėtų praleisti jokios progos Lietuvos valstybei atkurti ir nebelaukiant karo pabaigos, jei tik didžiųjų jos kaimynų, nuo kurių mūsų krašto padėtis pareina betarpiškai, santyčiai taip pakitėtų, jog praktiškas Lietuvos suverenumo atkūrimas pasidarytų įmanomas. Šitoksai nusistatymas reiškė suteikimą mandato Lietuvos dipl. postui Berlyne toliau tęsti jo jau sumegztą politiškai diplomatinę veiklą su vokiečiais bei toliau daryti visa, kas tik būtų įmanoma Lietuvai gelbėti, išnaudojant eventualų Berlyno - Maskvos pakto sužlugimą. Dar daugiau: konferencijoje buvo pasisakyta, kad sakytas postas, jei būtų reikalinga, nebijotų užsiangažavimų su Vokietija, kuri anuomet buvo vienintelis Lietuvos kaimynas kariškai pakankamai pajėgus išstumti bolševikus įsibrovėlius iš mūsų krašto. Buvo manyta, jog vėliau gal susirastų galimybių nuo užsiangažavimų su Vokietija atsipalaiduoti, jei karo įvykių raida pasidarytų kitokia, negu ji buvo tuo metu, kai konferencijos dalyviai buvo susirinkę pasitarti.

Todėl kitas, tiek pat svarbus, klausimas buvo turėti bendro vadovavimo organą, kurio pagalba būtų galima išlaviruoti Lietuvos laisvinimo politiką per visas karo meto aplinkybių užtvankas, kokios artimiausioje ar tolimesnėje ateityje beapsireikštų. Kitaip sakant, kilo klausimas, ar nebūtų įmanoma sudaryti egziline Lietuvos vyriausybę. Tokiam projektui ypač didelį palankumą rodė Amerikos lietuviai jau nuo pat mano kovos su Sovietų ambasada dėl Lietuvos Pasiuntinybės rūmų Berlyne laikų — kovos, kuri plačiai nuaidėjo per užjūrio lietuvių spaudą. Per konferenciją tųjų pageidavimą labai gyvai palaikė vyskupas Būčys, ir pagunda ką nors tuo tikslu mėginti buvo nemaža.

Tačiau, apsvarstę reikalą iš visų pusių, priėjome išvadą, jog kalbamas sumanymas, nežiūrint jo patrauklumo, neatrodė įvykdomas. Lietuva nebuvo Sov. Rusijos agresijai ginklu pasipriešinusi ir prie jokios kariaujančios pusės nebuvo pritapsi. Kai po to buvo Sov. Rusijos, kaip nepriklausoma valstybė, panaikinta ir faktiškai nebeegzistavo, kariniu atžvilgiu ji niekam nebebuvo įdomi, ir dėl to negalima buvo tikėtis, kad kas leistų kažkokiai, post factum susidariusiai, egzilinei vyriausybei pas save prisiglausti ir vystyti politinę veiklą. Juo labiau jai nebuvo jokios vilties prisiglausti kuriame nors neutraliame krašte. Kitaip sakant, buvo stiprių abejonių, kas tokią, iš kažkur atsiradusią, Lietuvos vyriausybę būtų linkęs pripažinti. Patys Amerikos lietuviai, net ir prezidentui Smetonai atplaukus į

ta laisvių šali, neišstengė gauti Jungtinių Valstybių leidimą ten sudaryti egzilinę Lietuvos vyriausybę bei išprašyti jai JAV-bių pripažinimą, nežiūrint State Departamento atsakingų pareigūnų ir Kongreso narių reikštų ir tebereiškiamų gausių palankumo deklaracijų Lietuvai.

Kadangi egzil. vyriausybės sudarymo galimybė tebuvo, kaip tie anglai sako, tik *wishful thinking*, tai teko bazuotis kita, įmanoma, bendrinės vadovybės sudarymo galimybe, būtent — pasitenkinti sudarymu Lietuvos Nacionalinio Komiteto pagal čekoslovakų pavyzdį I-jo pasaulinio karo metu. Kadangi tai nebuvo jokia krašto vyriausybė pilna to žodžio prasme, o tik politinės akcijos organas, pagrįstas išplaukiančiomis iš valstybės dipl. atstovų legitimacijos dokumentų, įpareigojančių ginti jos interesus užsieny, tai atrodė, jog joks specialus kitų kraštų vyriausybių pripažinimas tokiame organui nė nebuvo reikalingas. Būtų užtekę tik faktinio jam palankumo iš kitų kraštų pusės, kad ir vien tiek, kiek tas arba kitas jų buvo susidomėjęs Lietuvos klausimu. Motyvuotas minėto Komiteto sudarymo nutarimas, kaip E. Turauskas jį buvo surašęs, skamba šitaip:

— Nepriklausomos Lietuvos nepaprasti pasiuntiniai ir įgalioti ministrai akivaizdoje Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lietuvą,

remdamiesi teisėtų konstitucinių Nepriklausomos Lietuvos Valstybės organų jiems suteiktais įgaliojimais atstovauti Nepriklausomai Lietuvos valstybei, kalbėti jos vardu, ginti jos nepriklausomybę ir saugoti jos interesus,

protestavę prieš Maskvos smurto aktą,

nepripažindami tam smurto aktui jokios teisinės galios nei pasėkų, ir

vykdydami Tėvynės jiems uždėtą pareigą,

n u t a r ė

sudaryti Lietuvos Tautinį Komitetą, kurio vyriausieji uždaviniai bus: derinti visų lietuvių darbą Nepriklausomai Lietuvos Valstybei atstatyti, ir, ligi Lietuva yra okupuota, rūpintis Lietuvos valstybės ir tautos reikalais;

Lietuvos Tautinį Komitetą sudaryti iš pirmininko ir dviejų-trijų nuolatinių narių;

įgalioti Lietuvos Tautinio Komiteto pirmininką, reikalui esant, daryti aktus ir veikti viso komiteto vardu;

kviesti viso pasaulio lietuvius talkinti Lietuvos Tautinio Komiteto darbui ir prašyti JAV-bių lietuvius deleguoti į Komitetą savo įgaliotinius sprendžiamuoju balsu. —

Į Lietuvos Tautinio Komiteto pirmininkus buvo nutarta pakviesti inž. Ernestą Galvanauską; jo pavaduotoju *ipso jure* skirtas St. Lozoraitis, kaip legalios likusios užsieny Lietuvos diplomatijos šefas; nuolatiniais nariais buvo numatyti E. Turauskas ir aš pats. Kiek vėliau buvo dar numatytas antras pirmininko pavaduotojas P. Žadeikis, Lietuvos pasiuntinys Vašingtone.

E. Galvanauską (žiūr. fotografiją) buvo nutarta kviesti į Lietuvos Tautinio Komiteto pirmininkus kaip žinomą Lietuvos valstybės vyrą, nesurištą su jokiais diplomatinėmis funkcijomis kurioje nors paskiroje sostinėje ir todėl laisvą pajudėti į visur, kur tik būtų reikalinga. Jis būtų turėjęs pasitraukti iš Vokietijos į kurios nors nekariaujančios valstybės sostinę (manyta buvo — į Ispaniją ar Portugaliją), ten suorganizuoti Komiteto biurą, o po to pats lankytis pagal reikalą svarbesniuose Lietuvos postuose, pradėdamas nuo applanymo lietuvių didžiosios išeivijos JAV-se.

Pirmaeilis uždavinys būtų ir toliau likęs reikalas surasti kraštą, kuris priimtų pas save egzil. Lietuvos vyriausybę ir ją pripažintų su teise vystyti politiškai diplomatinę veiklą Lietuvai ginti. Tuo tikslu buvo nutarta prašyti A. Smetonos, kaip Resp. Prezidento, kad iš anksto įgaliotų Galvanauską tuojuo perimti naujo ministerio pirmininko pareigas ir suformuoti vyriausybę, kai tik tokia galimybė pasidarytų reali. Tačiau jei kartais A. Smetona užsispyręs paskyrimo E. Galvanauskui iš anksto neduotų, tai Galvanauskas turėtų vykdyti Komiteto pirmininko funkcijas ir be paskyrimo ministru pirmininku, tikintis, kad A. Smetona pasidarytų sukalbamesnis, kai vieta Lietuvos egzil. vyriausybei jau būtų surasta.

Konferencijos dalyvių nepalankų nusistatymą A. Smetonos atžvilgiu lėmė anuomet ne vien A. Smetonos diskreditavimas mūsų tautos akyse dėl pasitraukimo iš Lietuvos be pasipriešinimo šūvio sovietiniam agresoriui, bet ir tai, kad buvo palikęs A. Merkiui pavedimą jį (Smetoną) pavaduoti Resp. Prezidento pareigose sovietų okupacijoje. Tai buvo pastatę Lietuvos dipl. postus į be galo keblią padėtį, o patį Lietuvos valstybės teisinį tęstinumą nustūmė, anot St. Lozoraičio, "į tikrą klampynę", iš kurios buvo nelengva išsinarplioti. Kiek nusivylimas A. Smetona buvo gilus, galima spręsti jau vien iš to fakto, jog sakytoje konferencijoje buvo iškilęs ir diskutuojamas klausimas, ar Lietuvos diplomatija neturėtų nuo jo visai nusigręžti bei priimti nutarimą A. Smetonos

ERNESTAS GALVANAUSKAS
Tautinio komiteto pirmininkas

nebelaikyti Resp. Prezidentu. Balsai buvo pasidaliję pusiau. Jei sakytas nutarimas vis tik dar nebuvo padarytas, tai iš dalies dėl to, kad aš, nors ir nebuvo jokių "smetonininku", pasisakiau prieš tokį pasiūlymą. Motyvas, kuris sulaukė konferencijos dalyvių nuo pasikarščiavimo, buvo šis: diplomatinis atsargumas patarė nedaryti tokio griežto sprendimo Smetonos atžvilgiu, nes nebuvo galima numatyti to, kaip toliau rutuliosis bendra padėtis ir ar negalėtų susidaryti aplinkybių, kuriose A. Smetonos titulas, kaip paskutiniojo Lietuvos Resp. Prezidento, dar galėtų pasirodyti Lietuvos bylai naudingas.

Kol tokių aplinkybių nebuvo matyti, konferencijos dalyviai nutarė:

- 1) nedaryti A. Smetonos jokių centriniu veiksmu siekiant atkurti Lietuvos valstybinį suverenumą,

- 2) prašyti jį, kad vengtų bent kokių viešų aktų ir laikytųsi kiek galint santūriau;

- 3) patarti jam nevykti į užjūrį, bet pasilikti Europoje iki karo galo;

- 4) stengtis surasti lėšų A. Smetonai pragyventi su šeima, jei atsižvelgtų į patarimą likti Europoje, ir

- 5) vengti patiems ir stengtis palenkėti lietuvių organizacijas ir spaudą, kad vengtų viešos polemikos dėl A. Smetonos pasitraukimo iš Lietuvos, nepravedus ginkluoto spiepšimo Lietuvos užpuolikai ir kitų klaidų.

Po Romos pasitarimų Klimas, Turauskas ir aš grįžome per Berną, kur radome A. Smetoną su šeima jau atvykusius į Šveicariją. Įvyko papildomų pasitarimų, kuriuose, be jo paties, dalyvavome mes visi trys, be to, dar Jurgis Šaulys ir Albertas Gerutis. Išklausęs mūsų pranešimus apie Romoje priimtus nutarimus, A. Smetona principe kaip ir pritarė Lietuvos Tautinio Komiteto sudarymui, bet griežtai atsisakė duoti paskyrimą E. Galvanauskui perimti ministerio pirmininko pareigas. Jis aiškino, jog, jo nuomone, preliminarinis paskyrimas neturėtų prasmės ir todėl, esą, nereikalingas. Galutinai spręsti apie tai, kam pavesti egzil. vyriausybės suformavimą, būtų galima tik tada, kai tas klausimas pasidarytų praktiškai aktualus, ir pavedimą duoti tam, kas galimybę kur tokiai vyriausybei prisiglausti būtų iš kurio nors krašto išsiderėjęs. Kaip pavyzdį, A. Smetona suminėjo visų akivaizdoje mano pavarde, jei mano pastangos su vokiečiais susitarti būtų sėkmingos. Aš nečiupau Prezidento Smetonos tuojau pat už rankos, nes, pirma, man pačiam dar nebuvo išryškėję, ar pavyks su vo-

kiečiais susitarti, ir, antra, laikiausi priimto Romoje nutarimo, jog geriausiai tiktų, kad eventualinės egzil. Lietuvos Vyriausybės pirmininku būtų paskirtas ir ją sudarytų Ernestas Galvanauskas.

Grįžęs į Berlyną, tuojau painformavau E. Galvanauską Klaipėdoje apie Romos konferencijos nutarimą bei daromą jam svarbų pasiūlymą. Galvanauskas pasiūlymą priėmė ir pažadėjo netrukus užsukti į Berlyną, keliaudamas toliau. Savo ruožtu buvau gavęs vokiečių pažadą, jog jam bus duota viza išvykti iš Vokietijos. Tačiau kažkodėl jis nesiskubino į Berlyną atvykti ir užsibuvo Klaipėdoje, kol buvo vietinių nacių, nežinia kodėl, iš ten ištremtas kad ir į Berlyną. Atvykęs apie lapkričio vidurį; į Berlyną, jis jau susidūrė su kliūtimis gauti vizą kelionei į užsienį. Todėl taip ir įstrigo Reicho sostinėje visam karo laikui, nebegalėdamas tinkamai atlikti Tautinio Komiteto pirmininko funkcijų, kaip buvo Romos konferencijoje jam numatyta.

Kita aplinkybė, prisidėjusi prie Lietuvos Tautinio Komiteto veiklos susiparaližavimo, buvo ši: nežiūrint Romos konferencijoje vienbalsiai priimto nutarimo, kad paskyrimo akto naujos vyriausybės min. pirmininko postui prašytume A. Smetonos Ernestui Galvanauskui, kaip nesurištam su kito posto pareigomis ir tinkamiausiam tokiam svarbiam paskyrimui, St. Lozoraitis, vos vienam mėnesiui praėjus nuo tos konferencijos, paėmė tokio paskyrimo aktą iš A. Smetonos sau pačiam. Savo 1951 m. sausio 8 dienos "Pro Memoria"* VLIK-o pirmininkui M. Krupavičiui E. Turauskas liudija apie tą įvykį šitaip: kalbamas aktas buvo A. Smetonos pasirašytas ir duotas St. Lozoraičiui 1940 m. lapkričio mėn. jo, Turausko, bute Berne, Montbijoustr. 87, po eilės pasitarimų, kuriuose dalyvavo: A. Smetona, J. Šaulys, P. Klimas, A. Gerutis ir pats E. Turauskas, ir spalio gale atvykęs į Berną iš Romos St. Lozoraitis. Buvo pasirašyti du aktai: pirmuoju A. Merkys atleidžiamas iš ministerio pirmininko pareigų, antruoju — St. Lozoraitis skiriamas ministru pirmininku. Kalbantieji "aktai", kad ir padaryti praėjus beveik penkiems mėnesiams nuo 1940 m. birželio 15 d. katastrofos, buvo pažymėti tarsi pasirašyti Kybartuose 1940 m. birželio 15 d., iš kur ir jų pavadinimas: "Kybartų aktai".

* Tėvynės Sargas, 1964 m., Nr. 2, psl. 60-61.

Nei Galvanauskas, jau užangažuotas ir sutikęs stoti Tautinio Komiteto priešaky, nei aš, kaip praktiškai reikalingas sustiprinimo formaliu Resp. Prezidento mandatu eventualiam perėmimui ministerio pirmininko pareigų, nebuvome nei pakviesti į minėtus Berno pasitarimus, nei buvome nedelsiant painformuoti apie "nutarimus" ir "aktus", padarytus už mūsų nugaros, vertusius Romos konferencijos nusistatymus ir sprendimus aukštyn kojomis.

Apie savo apsirūpinimą "Kybartų aktais" St. Lozoraitis teikėsi mane painformuoti tik 1941 m. sausio 18 d., t. y. daugiau kaip po dviejų mėnesių ir kai A. Smetona jau buvo sausio "pradžioje (1941 m.) išvykęs iš Berno ir atsidūręs Lisabonoje pakeliui į Braziliją... Palieku skaitytojui pačiam spręsti apie tai, ar toksai Lozoraičio suokaltis su A. Smetona galėjo patarnauti Lietuvos Tautinio Komiteto narių tarpusavio pasitikėjimui bei santykių tarp jų nuoširdumui.

Prisiėmimu "Kybartų aktų" St. Lozoraitis sudavė durklą į nugarą pačiam Lietuvos Tautiniam Komitetui, kaip bendrinio vadovavimo organui, ir jį pavertė nevykusia Romos konferencijos išdava. Atitinkama toliau buvo ir Komiteto veikla. Tai buvo juo labiau apgailėtina, kad, E. Galvanauskui įstrigus Vokietijoje, man pasinėrus į tautos sukilimo paruošimo bei ryšių su kraštu palaikymo darbą, St. Lozoraitis turėjo, kaip pirmas sakyto Komiteto pirmininko pavaduotojas, perimti veiklos vadovavimą. Koksai tai buvo vadovavimas, parodo, pavyzdžiui, kad ir sekantis faktas: Komiteto atsišaukimas į Amerikos lietuvių tebuvo paruoštas (ir tai tik E. Turausko) ir jo tekstas išvydo viešumą, kaip tai matyti iš "Naujienų" 1941 m. birželio 23 d. laidos, tik tada, kai mūsų tautos sukilimas faktinai jau buvo įvykęs, taigi 1941 m. birželio 23 d. Ne be pagrindo "Naujienų" redakcija palydėjo sakytą atsišaukimą sekančiu, ironišku prierašu: "Buvo pranešta, kad Europoje susidarė Lietuvos Tautinis Komitetas. Apie jo veiklą amerikiečiai iki šiol neturėjo jokių žinių. Bet dabar tas Komitetas atsiuntė Amerikos lietuviams atsišaukimą: 'Tautiečiai ir Tautietės'. Matyt, kad Lietuvos Tautinis Komitetas egzistuoja ..."

"Kybartų aktai", kuriais Tautinio Komiteto funkcionavimas buvo faktinai suardytas, nebuvo joks tinkamas instrumentas Lietuvai vaduoti. Savo jau suminėtame "Pro Memoria" E. Turauskas sako, jog svarbiausias kalbamų aktų tikslas buvęs šis: "Jei vokiečiai, parodydami Lietuvos atžvilgiu geros valios ir norėdami atstatyti Lietuvos nepriklausomybę, imtų ieškoti

teisėto valstybinio *tęstinumo* (kontinuiteto) reprezentantų, reikalinga turėti atsargoj Resp. Prezidento aktą, skiriantį tokį reprezentantą". Jei tatai tiesa, tai tenka pastebėti, jog tie, kurie galvojo, kad St. Lozoraitis tam būtų tikęs, visiškai klydo. Tiek Smetonai, tiek pačiam Lozoraičiui ir, be abejonės, taip pat ir Turauskui, kaip buvusiam mūsų užs. rkl. min-jos politikos skyriaus direktoriui, be to, ėjusiam tos ministerijos generalinio sekretoriaus pareigas, buvo žinoma, jog vok. užs. rkl. m-ja buvo 1940 m. kovo mėn. atsisakiusi suteikti Reicho Vyriausybės sutikimą St. Lozoraičio paskyrimui į Berlyną vietoj manęs, tada J. Urbšio projektuoto atšaukti į ministerijos centrą.

Būtų perdaug jau naivu manyti, kad iš St. Lozoraičio aprūpinimo "Kybartų aktais" vokiečiai nebūtų išskaitę, jog tuo būdu jiems buvo pakišamas nepriimtinas derybų partneris. Be to, juk ne jis buvo sumezgęs su dr. Kleistu Lietuvos atkūrimo projektą. Lozoraitis prieš tai buvo siekęs draugiškumo ne su Vokietija, bet su jos galimais priešais, pirmoje eilėje su Lenkija. Kitaip sakant, Kybartų aktai anuomet buvo tik žalingi Lietuvos ano meto politikos reikalui.

Akivaizdoje to, buvau tada raštu pareiškęs St. Lozoraičiui savo pasipriešinimą prieš sakyto aktų sudarymą ir pataręs St. Lozoraičiui rimtai apsisvarstyti dar kartą. Jis bandė aiškintis, kad jam nebuvo kitos išeities, kaip "Kybartų aktus" priimti, kad "geriau turėti ką nors, negu nieko". Iš savo pusės jam atkirtau, jog buvau visai priešingos nuomonės — geriau nieko, negu tokie aktai, kurie iš anksto darė susitarimą su vokiečiais dėl Lietuvos atkūrimo nebeįmanomu dalyku. Ginčas pasibaigė tuo, kad St. Lozoraitis pranešė man, jog įteikęs "atsistatydinimą", patardamas A. Smetonai vis tik duoti paskyrimą Galvanauskui, kaip Romoje buvome nutarę, arba man, siekusiam kaip nors su Vokietija susitarti. Tuo tikslu būtų buvę prasminga mano autoritetą vokiečių akyse sustiprinti dar ir konstitucinio paskyrimo forma.

Deja, nei Galvanauskui, nei man pačiam A. Smetona jokio paskyrimo akto neprisiuntė. Liko taip pat klaustukas, as jis buvo St. Lozoraičio "atsistatydinimą" priėmęs ir ar, iš viso, buvo į šio pastarojo rezignavimo pareiškimą ką atsakęs.

Kad St. Lozoraitis tariamus "Kybartų aktus" buvo sau pasilaikęs ir laikė juos jį tebeįpareigojančius, gavau patirti tik po karo, kuomet savo pranešimu apie juos didžiųjų valstybių diplomatinėms kanceliarijoms, be preliminarinio susi-

tarimo su VLIK-u, jis buvo sukėlęs prieš tokį savo vieno pasielgimą kuone visą lietuvių visuomenę tremtyje. Tokiame St. Lozoraičio pasielgime ji buvo ižiūrėjusi mėginimą eiti smetoninio machiavelizmo pėdomis.

Neįprastos veikimo sąlygos

Neįprastos veikimo sąlygos, kurios lėmė Lietuvos diplomatinio posto kelią Berlyne po mano Pasiuntinybės suspendavimo iš vokiečių pusės, priklausė nuo sekančių dviejų pagrindinių aplinkybių:

Pirma — kad laikėmės nusistatymo, jog Sovietų 1940 m. birželio 15 dienos invazija Lietuvos valstybės jos tolimesnio teisinio buvimo nepanaikino, ir

Antra — kad hitlerinė Vokietija, įsivėlusį iki ausų į karą su kitomis Vakarų Europos didžiosiomis valstybėmis, jautėsi priversta labai skaitytis su Sovietų Rusija bei vengti konflikto su ja, siekiant išvengti antro fronto dar ir Europos Rytuose tuo pat metu.

Pirmoji minėtų dviejų aplinkybių įpareigojo mane ne tik nepasitraukti iš Berlyno posto, bet priešingai — likti toliau savo pareigose ir toliau rūpintis Lietuvos nepriklausomybės apgynimu santykiuose su Vokietijos Reichu, nepaisant, koks bebūtų buvęs jo ano meto hitlerinės vadovybės nusistatymas Lietuvos ateities klausimu — dar kiek palankus ar jau iškrypsta į nebedraugišką nusistatymą pagal "Mein Kampf" reveliacijas, betarpiškai liečiančias mūsų kraštą. Tenka pabrėžti, jog Atstovybių ir Konsulatų Tarnautojų įstatymo (VŽ, Nr. 159) 15 str. buvo įsakmiai nustatyta, jog joks tų pareigūnų neturėjo teisės palikti savo postą be užs. rkl. ministerio sutikimo. Be to, per Lietuvos pasiuntinių konferenciją Romoje buvo nutarta, jog Pasiuntinybių šefai ir pagrindiniai nariai tų Pasiuntinybių (patarėjas ar sekretorius ir karo attache), kurios buvo svetimų kraštų uždarytos, turėjo pasilikti iki karo galo tose sostinėse, kur jie buvo teisėtos mūsų vyriausybės akredituoti.

Antrosios aplinkybės ypatingumas faktiškai buvo paryškėjęs dar prieš Pasiuntinybės suspendavimą ir ypač rugpiūčio 13 d., 1940 m., kuomet po plačiai nuskambėjusių mano kovos su Sovietais dėl Pasiuntinybės rūmu atgarsiu buvau

iškvieštas į vok. užs. rkl. min-ją pas protokolo šefą ambasadorių von Doernbergą išklausti verdiktinio pareiškimo, padaryto Reicho užs. rkl. ministerio von Ribbentropo vardu. Doernbergas tvirtino, jog gautas Sovietų vyriausybės pranešimas, kad Sov. Rusija perėmusi Pabaltijo valstybių suverenumą ir kad todėl, von Doernbergo manymu, aš turįs "užsibuvimą Pasiuntinybės viloje Kurfuerstenstr. 134 baigti".

Apie tą pasikalbėjimą esu smulkiau rašęs savo atsiminimų knygoje "Lietuvos Nepriklausomybės Sutemos". Čia tik pakartojau kai kurias jo vietas:

— Kaip tai?.. Aš juk esu pareiškęs formalų protestą prieš Sovietų agresiją ir nelaikau Lietuvos įjungimo į Sovietų Rusiją jokių teisėtu aktu, — atsakiau spontaniškai.

— Taip, man tatai žinoma, t. y. kad protestą buvau užs. rkl. m-jai įteikęs. Bet tai nei kiek nepakeičia faktinės padėties Lietuvoje, kurios suverenumą dabar turi perėmusi Sov. Rusija, — išvedžiojo von Doernbergas, pakartodamas, jog man esą nebėra kitos išeities, kaip Pasiuntinybės patalpas palikti.

Nenorėdamas dėl tokios jo "nuomonės", kuri juk buvo diplomatinis reikalavimas, toliau ginčytis, pastačiau iš savo pusės klausimą:

— Prašyčiau Tamstos teiktis parodyti man Sovietų vyriausybės raštą, kad turėčiau pilną aiškumą.

Toks mano prašymas von Doernbergui buvo netikėtas. Kiek sumišęs, jis atsakė:

— Aš ir pats tokio rašto nesu skaitęs, — atsakė, pasiaiškindamas, jog apie Sovietų pranešimą jis težinas iš Vokiečių ambasadoriaus Maskvoje grafo Schulenburgio trumpos telegramos. Doernbergas precizavo, jog joje nieko daugiau nebuvo, kaip pranešama apie suverenumo perėmimą. Kiek pagalvojęs dar pridėjo, jog manęs, kad iš viso daugiau nieko nė nebuvo įvykę...

Iš to turėjau išpūdį, jog vokiečių užs. reiki, m-ja vengė susilaukti iš Sovietų pusės formalaus notifikavimo apie Lietuvos aneksavimą ir tesiskaitė su tuo tik kaip su įvykusiū faktū. Man atrodė, jog diplomatinio atžvilgiu ir mums nebuvo intereso forsuoti tokį notifikavimą, vengiant pertempti stygą tolesne kova dėl Pasiuntinybės rūmų.

Paklusus von Doernbergo reikalavimui ir Pasiuntinybės vilą rugpiučio 14 d. palikus, man betgi buvo likę neaišku, ar tai tebuvo tik Pasiuntinybės veikimo laikinis suspendavimas

ir ar tai nereikškė santykių nutraukimo iš Vokietijos pusės. Kad tai išaiškinčiau, buvau — kiek lukterėjęs, kol kovos dulkės dėl Pasiuntinybės rūmų nusės — atsilankęs pas valstybės pasekretorį dr. Woermanną pasiteirauti, ar neprivalėčiau paprašyti atsisveikinimo audiencijos pas von Ribbentropą ir padaryti atsisveikinimo vizitus visiems aukštiesiems vokiečių užs. reikl. m-jos vadovams, kaip vok. protokolas tai numato. Kiek pagalvojęs dr. Woermannas atsakė, jog to daryti nereikėtų, nes Pasiuntinybės veiklos suspendavimas nereikšias santykių nutraukimo, juo labiau, kad pasilieku Berlyne ir nesirengiu iš Vokietijos išvykti.

Iš to buvo galima suprasti, jog nesu diplomatinio statuso netekęs, nors ir priverstas pasitraukti iš Pasiuntinybės rūmų, kurie buvo Lietuvos valstybės nuosavybė. Man buvo palikta tolesniam naudojimui vietinio diplomatinio korpuso nario asmens kortelė, o taip pat Lietuvos pasiuntinio ir įgal. ministerio diplomatinis pasas.

Vokiečių tendencija nebesiskaityti su man paliktuoju diplomatinio statusu ėmė reikštis tik vėliau, kai palaipsniui keitėsi Reicho politikos nusistatymas Lietuvos ateities klausimu, būtent — kai artėjo rusų - vokiečių karas ir ryšium su tuo didėjo nacių apetitas paversti mūsų kraštą vokiečių ekspansijos plotu, nebesiskaitant su jokiais teisės principais ir ankstyvesniais Vokietijos Reicho išipareigojimais Lietuvos atžvilgiu kaip kaimyninės valstybės.

Po Romos konferencijos ir pasitarimų Berne, dalyvaujant pačiam Prezidentui A. Smetonai, buvau spalio pradžioje atsilankęs pas dr. Woermanną painformuoti užs. rkl. m-ją apie Lietuvos Tautinio Komiteto susidarymą ir jo tikslus. Dr. Woermannas padėkojo už painformavimą, padarė sau apie tai užrašą, pastebėjo, jog jam buvę įdomu patirti apie Lietuvos diplomatijos pajudėjimus, bet, lyg švelniai patardamas, pasakė, kad būčiau atsargus su politika. Dar mažiau susidomėjimo parodė pasiuntinys von Grundherr, Skandinavų ir Pabaltijo skyriaus vedėjas. Jis gana nediplomatiškai išspėjo mane, kad nesimesčiau į politiką, nes tuo, sakė, galėčiau pažeisti man suteikta azylio teisę Vokietijoje. Kuomet atkreipiau jo dėmesį, jog dr. Woermannas, pasiūlydamas man Reicho vyriausybės vardu pasilikti Berlyne po Pasiuntinybės suspendavimo, jokios tokios sąlygos nebuvo man statęs, von Grundherr su manim dėl to nebesiginčijo . . .

Iš tų pasikalbėjimų buvo matyti, jog vok. užs. rkl.

m-ja nebuvo linkusi leistis į jokių intymumų ir buvo nusistačiusi toliau manifestuoti Reicho formalių su Maskva susitarimų liniją pagal Hitlerio liepos 19 dienos pareiškimą Reichstage, jog Reicho santykiai su Sov. Rusija lieka ir toliau "geri" ir "draugiški". Ne vien aš, bet ir joks kitas diplomatinio korpuso narys Reicho sostinėje tam netikėjo ir tokią neva gerų rusų - vokiečių santykių viešą užakcentavimą laikė Hitlerio žaidimu falšyvomis kortomis su Sovietais, kaip kad buvo ir visi, prieš tai pasirašyti, Reicho paktai su Sov. Sąjunga, tebuvę gryniausiu machiavelizmu... Dr. P. Kleistas, buvęs nacių ekspertas rytų politikos klausimais, savo knygoje "Tarp Hitlerio ir Stalino"* kalba apie vokiečių apsisprendimą karui ir paktus su Maskva šitaip:

— Apsisprendimas karui su Sovietų Sąjunga siekia daug toliau atgal negu 1940-tus metus. Kova su bolševizmo pavojumi buvo toksai fundamentalus nacionalsocialistinės ideologijos postulatų, jog pats pakto su Sovietais išsivystymas būtų suprastas visai klaidingai, jei jis būtų palaikytas kažkokiu esminiu pasukimu atgal, o ne tuo, kuo jis buvo — laikiniu manevru išspręsti problemai, kurią sudarė Lenkija... Teisingai tai buvo išžiūrėjęs buv. Lenkijos ambasadorius Maskvoje Grzybowski, savo baigiamame raporte pastebėdamas: "Nepavykus jam (Hitleriui — K. Š.) palenkti Lenkijos savo antisovietiniams planams, jis palenkė Sovietų Sąjungą savo antilenkiškai politikai".

Kai dėl to, ar iš tikrųjų ir kada buvo pradėta rimtai ruoštis didžiajam žygiui prieš sovietinį bolševizmą, tai tas, apie ką anuomet tebuvo girdėjęs iš savo pokalbio partnerių vokiečių dr. Leibbrandto ir dr. Kleisto, ir tik labai bendrais žodžiais, pasidarė po karo žinoma tiksliai. Pirmą kartą Hitleris palietė tą klausimą 1940 m. liepos 13 d.** generolo Jodlio, Operacijų Valdybos šefo (Chef der Wehrmacht — Fuehrungs-Stabes), raportu apie padėtį, tuo metu pareikšdamas susirūpinimą dėl Sov. Sąjungos akiplėšiškos laikysenos. Po kelių dienų jau išspėjo* Vyriausiąjį Sausumos Jėgų vadą generolą von Brauchitch, jog gali tekti atsikreipti į Rytus, o liepos 21 d. jau paliepė Sausumos Jėgų vadovybei "imtis rusų problemas".* Pirmas įsakymas permesti karines pajėgas iš Vakarų į Rytus*** buvo duotas 1940 m. rugpiūčio 17 d.

* *Zwischen Hitler und Stalin, 1939-1945. 1950, psl. 124.*

** **Werner Haupt.** *Baltikum 1941, Die Wehrmacht im Kampf, Band 37. 1963, psl. 30-31.*

*** **Dr. P. Kleist, op. cit., psl. 125.**

Visi tie nepaprastos reikšmės aktai buvo padaryti kaip tik tuo metu, kada mezgiau slaptą mezinį su dr. Kleistu Lietuvos suverenumui atkurti, jei Berlyno - Maskvos paktas būtų tuomet susprogęs, kaip buvo galima tikėtis. Bet to dar neįvyko, Sovietams tyliu būdu prarijus kartoką piliulę, kurią jiems buvo sudaręs Reicho karinių jėgų traukimas iš Vakarų į Rytus. Mums visiems, kuriems taip rūpėjo kiek galint greičiau nusikratyti sovietiniais okupantais, tatai reiškė, jog improvizuotos akcijos metodas, kuris buvo aptartas ankstyvesnėse skiltyse, buvo atkritęs ir kad teko pagalvoti apie planingesnį pasiruošimą bei kitokią veikimo metodą, priderintą pasikeitusiai padėčiai . . . Kad išsiaiškintume tolimesnės veiklos galimybes, buvau netrukus po mano suminėtų pasikalbėjimų vok. užs. rkl. m-joje vėl susijęs su dr. Kleistu ir dr. Leibrandtu viename restorane kavai bei aptarti padėtį, tik gerai nebeatsimenu datos.

Man painformavus savo tuos pokalbininkus apie susidarymą Lietuvos Tautinio Komiteto ir apie jo funkcijas, ir kad užs. rkl. m-ja ima dangstyti "gerų santykių" su Sovietais mistika, pirmas prasitarė dr. Kleistas. Jis trumpai paaiškino, jog tai suprantama kodėl: Ribbentropas tebelaikąs tuos santykius praktiškai naudingais Vokietijai ir todėl negali imtis ankstyvesnės politikos Lietuvos klausimu. Jam pačiam, dr. Kleistui, buvę nurodyta pasitraukti iš Sov. Ambasados seklių stebėjimo ir kad todėl artimomis dienomis jis Berlyną kuriam laikui paliksias. Bet pridėjo, jog jį pavaduos vienas jo bendradarbių, pilnai orientuotas man rūpimame reikale, ir pažadėjo mane su juo supažindinti pats. Dr. Leibbrandtas irgi buvo mažai kalbus. Jis pasakė, jog teksią palaukti, kol politinis laikrodis pasuks į geresnę valandą. Patarė man išnaudoti tą laiką atgaivinti senoms pažintims kariškių tarpe, nes tai galėtų būti prasminga. Kariai, esą, žiūri realistiškiau į dalykus, negu politikai. Iš savo pusės tegalėjau su dr. Leibbrandto mintimi pilnai sutikti. Pasakiau, jog ir aš pats jau buvau apie tai manęs ir kad tatai, tikiuos, galėtų man žymiai pagelbėti prisiderinti su savo Lietuvai gelbėti planais prie eventualinių vok. karo vadovybės planavimų kovoje prieš bendrą bolševikinį priešą. Paklausiau, ar dr. Leibbrandtas negalėtų tarti už mane palankų žodį, kur tai būtų tikslinga. Pažadėjo tai padaryti ir, jei neklystu, net buvo suminėjęs pavardę vieno karininko, kuriam pavesta palaikyti kontaktą su Pabaltijo tautomis. Tai buvo pulk. ltn. dr. Graebe, kurį pats pažinojau net nuo daugelio metų.

Ta pat proga dar buvo aptartas reikalas suburti atbėgėlius iš Lietuvos į vieningą organizaciją antikomunistinės kovos tikslais. Ir dr. Kleistas ir dr. Leibbrandtas tam sumanymui pilnai pritarė. Jie reiškė nuomones, kad tam jokių kliūčių iš įstaigų pusės negalėtų būti, jei nebus daroma kokių viešų, prieš Sovietų Sąjungą nukreiptų, demonstracijų, ypač pareiškimų raštu, kuriuos Sov. ambasada Berlyne galėtų panaudoti kaip pretekstą demaršams užs. rkl. m-joje. Dr. Kleistas pažadėjo duoti instrukcijų savo pavaduotojui, kuriuo, kaip netrukus- paaiškėjo, buvo dr. Ehrenfried Schuette, kad jis pasirūpintų nuo savęs visą tą reikalą sutvarkyti su sakytomis įstaigomis.

Be politiškai ideologinio motyvavimo, aš turėjau dar ir kitokių motyvų pabėgėlių subūrimui į specialią organizaciją, tik to savo pasikalbėjimo partneriams tada nemačiau prasmės dėstyti, kaip grynai lietuvių vidaus reikalo.

Tuo metu, kai grįžau iš Romos konferencijos, lietuvių pabėgėlių nuo komunistinio teroro Lietuvoje jau buvo prisirinkę Vokietijoje keli šimtai, ypač Rytprūsioose, iš kur jų geras būrys buvo prasiveržęs ir į Reicho sostinę. Kiekvienas jų mėgdavo rodyti man ne tik savo lietuvišką patriotizmą, bet ir pateikti įvairių sumanymų, kaip ir už kokio galo griebtis Lietuvai gelbėti. Jų tarpe nestigo sugestijų, kad nestatyčiau Lietuvos nepriklausomybės reikalavimo ir tuo neatbaidyčiau vokiečių nuo eventualios pagalbos Lietuvai nusi-kratyti sovietinio jungo. Kai kas net kalbino mane sutikti su Vokietijos protektoratu Lietuvai, kad tik pagelbėtų pašalinti iš mūsų krašto sovietinius išibrovėlius. Buvo net ir tokių, kurie antibolševikinę kovą lyg statė aukščiau paties Lietuvos atkūrimo reikalo. Taip, pavyzdžiui, buvau gavęs iš pabėgėlių Gleisgarbeno stovykloje kolektyvinį laišką, datuotą rugpiūčio 23 d., kuriame, be išliejimo kartumų dėl buvusio režimo ir partinio susiskaldymo Lietuvoje, pagrindiniai punktai buvo šie:

— Greta daugelio atbėgėlių, kurie čia atsirado vien savo kailį gelbėdami, yra nemažai ir tokių, kurie nori įsijungti į aktyvią kovą su bolševizmu — į tą kovą, kuri vėliau ar anksčiau turės iš čia prasidėti. Tam reikalui mes turime pradėti ruoštis iš anksto. Kadangi šiai kovai vadovaus Reichas, tai mes turime atsiduoti visiškai jo dispozicijon. Bet, būdami išsi-sklaidę po plačią Vokietiją, turime turėti vieną vadą, kuris ne tik mus visus sujungtų, bet taip pat jau dabar reikštų visų užsieniuose (bent Europoje) gyvenančių lietuvių valią, jiems atstovautų ir rodytų aktyvumą.

Žinodami Tamstos nusistatymą ir paskutiniu metu žygius bei pastangas gelbėti lietuvių tautą atitinkama politine veikla, mes, vad. voldemarininkai, laikome Tamstą vieninteliu asmeniu, galinčiu tas pareigas pasiimti. Gal būt, šios pareigos bus atsakingos ir sunkios, bet politikos žmogus nebėra sau žmogus. Tamstai, kaip kariui ir diplomatui, labiausiai ir dera šiandien atsistoti priekyje aktyviai kovojančios lietuvių tautos dalies. —

Laišką buvo pasirašę J. Dženkaitis, St. Puodžius, P. Skuraskas, J. Pyragius, gen. št. majoras Bulika, S. Matulevičius ir dar keli, kurių pavardžių čia negaliu minėti jų asmens saugumo motyvais.

Nors man ir buvo siūloma pasidaryti neišvengiamos kovos "vadu", ir pats jau buvau ėmėsis iniciatyvos mūsų tautos jėgas tam telkti, tačiau man visai nebuvo miela laiško sugestija "atsiduoti visiškai Reicho dispozicijon". Aš galvojau pirmoje vietoje apie kovą už naują Lietuvos valstybinio suverenumo atkūrimą, o apie siūlomą antibolševikinę kovą tik tiek, kiek ji neišvengiamai buvo reikalinga čia suminėtam pagrindiniam Lietuvos valstybės atkūrimo tikslui, prisiderinant prie Reicho tada dar tik planuoto žygio prieš Sovietų Rusijos bolševizmą. Laikinas susiderinimas kovoje prieš bendrą priešą visai nevertė mus pačius išsižadėti savo teisės į valstybinę nepriklausomybę arba daryti kokias koncesijas vokiečiams, pasitenkinant Reicho protektoratu mūsų kraštui ar kokiu kitoku Lietuvos valstybingumo apribojimu. Priešingai, man atrodė, jog privalėjome Lietuvos valstybinės nepriklausomybės reikalavimą pabrėžti kiekviena proga, kad nekiltų vokiečiams nė mintis, jog kas nors iš lietuvių galėtų tos savo šventos teisės ir to savo politinio idealo išsižadėti, net ir už galimą vokiečių pagalbą.

Pagrindinis tikslas lietuvių pabėgėlių politinės organizacijos, apie kurios reikalingumą kalbėjausi su dr. Kleistu ir dr. Leibrandtu, buvo sutelkti visus juos po bendra kovos vėliava Lietuvai atkurti, tuo būdu juos apsaugojant nuo politinio susidemoralizavimo, susiskaldymo ir susikompromitavimo mūsų tautos akyse. Jų susibūrimas į organizaciją pačioje Reicho sostinėje kovai už Lietuvos valstybės atkūrimą savaime jau veikė — kad ir be atitinkamos viešos propagandos — skatinamai ir pačioje Lietuvoje. Kitaip sakant, kalbama organizacija turėjo pagelbėti suburti ryžtingesnius kovos jėgas pačiame krašte po bendra visiems valstybinės nepriklausomybės

vėliava ir už visai tautai pagrindinį politinį idealą. Be tokio idealo bekompromisinio skelbimo tautos kova, siekiant išsilaikymo iš svetimo jungo, būtų iš viso neįmanomas dalykas. Tai buvo gerai supratę ir mano partneriai vokiečiai ir todėl nedarė man jokių ypatingų kliūčių sakytą idealą skelbti ir konspiratyviai mobilizuoti mūsų tautos jėgas jam pasiekti.

Mano ano meto padėtis Berlyne buvo labai ypatinga, ir dėl to negalėjau ribotis šabloniškais, tarptautinės teisės vadovėliuose išdėstytais diplomatinio santykiavimo taisyklėmis. Ano meto mano padėtis buvo visai teisingai ir taikliai apibūdinta vienoje, po karo išleistoje, knygoje sekančiais žodžiais:*

- Škirpos, kaip Lietuvos įgalioto ministro, padėtis žymiai skyrėsi nuo kitų ir kitur esančių Lietuvos diplomatinį atstovų padėties. Mat, jo padėties ypatingumas parėjo nuo Vokietijos santykių su Sovietų Sąjunga. Kadangi visas Lietuvos klausimas tuo metu priklausė nuo vokiečių - sovietų santykių, tai Škirpa noromis ar nenoromis turėjo išitraukti į aktyvesnę veiklą, ir pačios būtinybės buvo pastatytas priekyje kovos dėl Lietuvos laisvės.

Sekančioje skiltyje skaitytojas ras ištiesai paduodamus suplanuotos organizacijos platforminius metmenis, kuriuos surašiau ne aš vienas. Prie jų galutinio suformavimo buvo pritraukta visa eilė inteligentinių pajėgų iš tada Berlyne buvusių pabėgėlių, tarp kurių buvo mūsų valstybininkų, ekonomistų, kultūrininkų ir publicistų. Jiems visiems, o ne man vienam, rūpėjo surasti tokią platformą, kuri visus jungtų, nežiūrint, kas kokiai seniau politinei partijai priklausė ar nepriklausė.

* Lietuva Tironų Pančiuose, 1947, psl. 296.

PLATFORMOS METMENYS

Netekimas valstybinės nepriklausomybės, tuo pat ir politinės laisvės, yra tiek didelė lietuvių tautos nelaimė, jog kiekvienas galvojantis lietuvis, nepaisant kokio politinio nusistatymo jis prieš tai būtų buvęs, negali susilaikyti, nestatęs sau klausimo ir neieškojęs į tai atsakymo, — kokios gi buvo tos nelaimės pagrindinės priežastys ir ar vis dėlto nebuvo galima surasti kelio tai katastrofai išvengti. Juo labiau yra svarbu išsiaiškinti tas priežastis tiems, kurie stengiasi lietuvių tautą vėl išlaisvinti, atstatyti Lietuvos valstybę ir ją išvesti į šviesesnę ateitį.

Priežastis, kurios privedė Lietuvą prie tokios katastrofos, galima sugrupuoti į dvi kategorijas, būtent: išorines priežastis, t. y. tokias, kurių susidarymas pareina nuo kitų valstybių, ir vidines priežastis, kurios buvo susidariusios pačioje Lietuvoje.

Pagrindinė išorinė priežastis, parėjusi nuo tarptautinių santykių, kurių Lietuva pakeisti negalėjo, buvo kilęs lenkų - vokiečių konfliktas. Jis pagimdė rusų - vokiečių suartėjimą ir privedė prie Vokietijos karo su Lenkija. Tas karas išsiplėtė į Vokietijos karą su Prancūzija ir Anglija.

Derybose su anglais ir prancūzais 1939 m. pavasarį Sov. Rusija reikalavo leisti jai prisijungti Pabaltijo valstybes. Tuo ryškiausiai parodė tradicinį imperialistinį Rusijos politikos tikslą: kiekviena pasitaikiusia proga išnaudotina praplėtimui Rusijos įsigalėjimo į Baltijos kraštus.

Netrukus po to įvykusi tarp Sov. Rusijos ir Vokietijos susitarimu buvo nustatyta tarp tų dviejų valstybių interesų riba. Pabaltijo valstybės pateko Sov. Rusijos veikimo sferon,

t. y. Rytų Europos arba rusiškai sovietiškos, aziatiškai barbariškos Europos dalies įtakos sferon. Turėdama galvoje palankią tarptautinę padėtį, tą bendrojo pobūdžio susitarimą su Vokietija Sov. Rusija ėmėsi išnaudoti savo imperialistinės politikos tikslams.

Mes čia neliesime gerai žinomų Sov. Rusijos agresijos būdų ir panaudotų priemonių.

Lietuvos saugumas, kuris ilgus metus buvo pagrįstas tarptautinio solidarumo bei kolektyvinio saugumo dėsniais ir tarp Vokietijos, Lenkijos ir Sov. Rusijos buvusiais varžybų santykiais, neteko realaus pagrindo. Lietuvos valstybės ir užsienių politikos vairuotojai tinkamu laiku nepadarė reikalingų logiškų išvadų. Jie tinkamai neįvertino arba nesuprato naujai susidariusios Lietuvos pašonėje politinio gyvenimo tikrovės, nuo kurios tiesiogiai priklausė Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos likimas, ir nepadarė reikalingų žygių apsaugoti Lietuvai nuo Sov. Rusijos invazijos bei politinės, ūkinės ir kultūrinės destruktijos.

Iš Vokietijos pusės netrūko aiškių ir pakartotinių ženklų turėti su Lietuva glaudesnius santykius. Ryžtingai eidama šiuo keliu, Lietuva dar turėjo galimybių išsigelbėti nuo Sov. Rusijos aziatiškai barbariškos destruktijos.

Mūsų valstybės ir užsienių politikos vairuotojai nieko geriau nesugalvojo, kaip paskelbti Lietuvos neutralumą, lyg kad neutralumas pats savaime būtų teikęs mūsų kraštui reikalingą saugumą. Tokia pasyvi politika nebeatitiko gyvenimo tikrovės ir todėl buvo klaidinga bei pragaištinga.

Reikia pastebėti, kad tarp Lietuvos atstovų užsienyje ir mūsų galvojančioje visuomenėje nestigo balsų, kurie nurodinėjo į tokios politikos pavojingumą. Bet tiems balsams nebuvo leista viešai pasireikšti: jie buvo slopinami kartais net policinėmis priemonėmis, o jų reiškėjai kvalifikuojami politiniais neišmanėliais, vadinami fantazuotojais arba laikomi germanofilais.

Antra vertus, vyriausybė visomis propagandos priemonėmis klaidino visuomenę, įrodinėdama, jog neutralumas tometinei Lietuvos tarptautinei padėčiai buvęs racionaliausia linkmė.

Tik vien dėl neutralumo buvo susilaikyta nuo žygio į Vilnių, kai lenkų - vokiečių karo pradžioje buvo susidariusios nepaprastai mums palankios aplinkybės besąlyginai atsiimti iš Lenkijos Vilniaus kraštą, kurį lenkai savo laiku buvo smurtu

nuo Lietuvos atplėšę ir kurio jokia Lietuvos vyriausybė niekuomet nebuvo atsižadėjusi. Visuomenė dėl tokio politinės vyriausybės nusistatymo buvo abejinga, jaunuomenė karščiavosi, o kariuomenė ir šauliai nekantravo, laukdami ženklo žygiuoti pirmyn ir tuo būdu siekti idealo, kurį kiekvienas lietuvis ištisą dvidešimtmetį nešiojo savo sielos gilumoje. Valstybės politinė vadovybė, deja, tuo istoriniu momentu neparodė reikalingo ryžtumo. Nepaveikė jos nė pasiuntinio Vokietijoje, K. Škirpos, pastangos paraginti vyriausybę duoti kariuomenei įsakymą eiti vaduoti Vilnių. Rezultatas — patogus momentas atgauti Vilniaus kraštą buvo praleistas: Vilnių ir Vilniaus kraštą pagrobė Sov. Rusija.

To pasėkoje Lietuvos politinis svoris vokiečių akyse krito, vokiečių domėjimasis Lietuva sumažėjo. Per netrukus įvykusias rusų - vokiečių derybas dėl pasidalijimo įtakos zonomis Sov. Rusija panaudojo Vilnių kaip priemonę išplėsti mūsų kraštui iš vokiečių politikos orbitos ir jį paimti savo kontrolėn, primetant Lietuvai savitarpinės pagalbos paktą su sovietų garnizonais mūsų teritorijoje. Tai buvo ne kas kita, kaip pirmas žingsnis į Lietuvos valstybinės nepriklausomybės panaikinimą.

Nors visa tai visiems buvo aišku, tačiau krašto vadovybė ir toliau paliko inertiška: ji nerodė jokio aktyvumo surasti kelią, kuriuo būtų galima išvengti vis labiau grėsusios katastrofos. Ji pati vadovavosi iliuzijomis ir jomis maitino mūsų visuomenę. Jos nariai tikino, kad dabartinė Sov. Rusija nesanti tokia pat, kokia ji buvusi rusų revoliucijos pirmaisiais metais, kad joje esanti padaryta didelė evoliucija valstybės demokratinės santvarkos ir ekonominio atkūtimo srityje, įvedant aprežtos nuosavybės pripažinimo principą, ir kad tokiu būdu faktiškai ten komunizmo nebesa. Taip įsivaizduojant Sov. Rusijos būklę, buvo ramnamasi, jog su Sov. Rusija bus galima sugyventi, t. y. kad Sov. Rusija laikysis savo duoto iškilingo žodžio nepaliesi Lietuvos nepriklausomybės ir nesikišti į Lietuvos socialinę ir vidaus santvarką. Užuo intensyviai ruošusis gintis, buvo gyvenama tuščiomis iliuzijomis, pataikaujama Maskvai ir buvo tikimasi tokiu būdu apsaugoti mūsų kraštą ir mūsų valstybę nuo Maskvos budelių.

Dėl tokio mūsų politikos vairuotojų nesusiorientavimo ir neryžtumo kraštas buvo paliktas vieniui vienas savo likimui. Jis neturėjo jokių garantijų iš kito mūsų didžiojo kaimyno. Sov. Rusijos išteiktas Lietuvai ultimatas ir gausios sovietų

kariuomenės įvedimas į mūsų teritoriją išsklaidė buvusios mūsų krašto politinės vadovybės iliuzijas ir atvėrė mūsų visuomenei akis. Tuomet visi suprato, kad Lietuva buvo nuvairuota į sovietų komunizmo prarają. Bet tuomet gelbėti padėti buvo jau per vėlu.

Be aukščiau apibūdintų išorinių aplinkybių, kurios nuo mūsų pačių nepriklausė ir kurioms ypatingai nesugebėjo prisitaikyti buvusieji mūsų užsienių politikos vairuotojai, gal nemažesnės lemiančios reikšmės turėjo Lietuvos nepriklausomybės praradimui ano meto mūsų krašto vidaus režimas ir visuomenės politinis pakrikimas.

Buvęs ilgametis autoritetinis režimas pasirodė esąs begėjis patraukti prie savęs plačiuosius gyventojų sluoksnius ir sužadinti bei išvystyti visas mūsų tautos jėgas suderintai kūrybinei veiklai. Tai atsitiko ne dėl to, kad principai, kuriais jis rėmėsi, būtų buvę ypatingai blogi, bet todėl, kad minėtas režimas Lietuvoje išgalėjo nenatūraliu keliu: jis išaugo ne iš apačios, bet kraštui buvo primestas iš viršaus, ir todėl platesniųjų gyventojų sluoksnių jis nebuvo remiamas.

Autoritetiniai režimai modernia to žodžio prasme, pvz. Italijos ir Vokietijos režimai, yra tvirti, nes jie sugeba įtraukti į suderintą kūrybinį darbą visas tautos jėgas ir remtis plačiais gyventojų sluoksniais. Tautos ir valstybės vadai pasiekia valstybės vairą ne atsitiktinai, bet po ilgesnės kovos. Tik ši kova teduoda progos jos dalyviams užsigrūdinti ir parodyti visą savo sugebėjimą dirbti. Ji išugdė ryžtingų veikėjų. Jei politiniai idealai, dėl kurių kovojama, pataiko ne tik į tautos narių protą, bet ir į jų širdį, tai į kovą tuomet įsitraukia ir platesnieji gyventojų sluoksniai. Tuo būdu kovojanti dėl valdžios politinė srovė susikuria tvirtą pagrindą gyventojų tarpe ir paruošia sau politinių veikėjų kadra visoms gyvenimo sritims. Tokio kovotojų - vadų kadro pagalba ji (politinė srovė) natūraliai įgyja tautos pasitikėjimą, įtraukia į darbą visas tautos jėgas ir išvysto visose valstybėse ir tautos gyvenimo srityse kūrybinę veiklą ir sąmoningą dinamizmą.

Lietuvoje tautiniam režimui davė pradžią atsitiktinis įvykis, būtent gruodžio 17 d. vienos opozicinių partijų sukurstytos karininkų grupės laimėtas pučas. Taigi iš pat pradžios tautinis režimas neturėjo aiškiai suformuluoto idealo ir platesniuose gyventojų sluoksniuose išpopuliarintos ir prigijusios politinės platformos. Tokia platforma ir patys naujojo tautinio - autoritetinio režimo principai buvo nustatyti ir formuluojami

tik atsidūrus tautininkų partijai prie valdžios vairo, t. y. post factum. Be to, visa tai buvo skiepijama tautai iš viršaus, beveik išimtinai per valdininkų aparatą. Šis aparatas tokiam politiškai ideologiniam darbui nebuvo paruoštas ir iš viso, kaip techninis krašto valdymo instrumentas, tokiam reikalui ir netinka.

Primestas kraštui iš viršaus tautinis - autoritetinis režimas platesniems gyventojų sluoksniams buvo visai svetimas dalykas. Todėl jis iš pat pradžių susidūrė iš visų pusių su opozicija. Šiam režimui nebuvo palankios ne vien tik kitos visuomeninės politinės srovės, bet ir šiaip visuomenė, kuri prieš tai jau buvo įpratusi tvarkytis demokratiniiais principais. Pažiūrų skirtumų būta net pačiuose tautininkuose. Iš jų greitai atsiskyrė vadinamieji voldemarininkai ir perėjo į griežtą režimui opoziciją. Taip pat atšoko nuo jo ir karininkų grupė, kuri savo laiku pastatė prie valstybės vairo A. Smetoną, su kurio vardu buvo siejamas pats tautinis - autoritetinis režimas.

Tenka labai abejoti, ar pats buvusio režimo galva A. Smetona, jo šalininkų vadinamas tautos vadu, turėjo vadui būtinai reikalingų būdo savybių. Jis, be abejo, buvo didelis lietuvis, gilus savo krašto patriotas ir aukšto intelekto politinis asmuo. Bet A. Smetona buvo daugiau mokslininkas, filosofas, o ne realus ir veiklus politikas. Politikoje, lyg kokioje matematikoje, jis norėdavo turėti visišką aiškumą. Deja, sprendžiant politinius klausimus, dažniausiai visiško aiškumo nebūna. Politikoje didelį vaidmenį vaidina intuicija. Nepaprastai yra svarbu turėti gabumą svarbiausiu politiniu momentu padaryti greitą ir protingą sprendimą, nors ir nėra šimtanošimtinio aiškumo. A. Smetona vengdavo daryti reikiamą sprendimą, kuomet vienas ar kitas svarbus politinis klausimas jam atrodydavo nepakankamai paaiškėjęs. Tokiu atveju jis mėgdavo klausimą atidėlioti ir laukti, kol pati gyvenimo tikrovė parodys, kaip reikėtų pasielgti. Todėl jis nesistengdavo įvykius kurti, bet leisdavosi įvykių stumiamas. Iš to seka, kad jis neturėjo pakankamai iniciatyvos bei ryžtingumo ir tokiu būdu vėluodavosi daryti reikiamus sprendimus.

Kita A. Smetonos silpnybė buvo ta, kad jis nerodė noro ar nesugebėjo pritraukti arčiau prie savęs stipresnių asmenybių. Jis mėgdavo save apstatyti paklusniais asmenimis, kuriuos, deja, dažnai sunku atskirti nuo paprastų, kiekvienam režimui pavojingų, pataikūnų. Pats būdamas neveiklus, jis pasirinkdavo ir neveiklius savo idėjos vykdytojus. Žiūrinčiam iš šalies į buvusio

režimo veiklą atrodėdavo, jog A. Smetona, kaip to režimo galva, ne tik neduodavo savo vadovaujamam režimui impulso, bet, atvirkščiai, dėl savo neryžtumo, palinkimo visur turėti neabejotiną aiškumą ir stengimosi neprisileisti prie savęs stipresnių asmenybių dažnai lyg pats būdavo tos ar kitos didesnės akcijos ar didesnio kūrybinio užsimojimo stabdžiu.

Ne paslaptis, kad pačių tautinio autoritetinio režimo šalininkų, Tautininkų Sąjungos, tarpe pakartotinai kildavo nepasitenkinimas savo vadu. Visą laiką būdavo pasigendama iš režimo didesnės iniciatyvos ir kūrybos. Politinio dinamizmo požiūriu, be abejo, tai buvo pozityvus reiškinys. Deja, tokia iš apačios rodoma iniciatyva režimo viršūnėse ne tik nerasdavo pritarimo, bet, atvirkščiai — ji dažnai net būdavo slopinama, o jos reiškėjai buvo laikomi nepageidaujamais režimo opozicininkais. Prieš tokius asmenis dažnai būdavo imamasi net sankcijų. Tokiu būdu aktyvesniam partijos elementui avansavimo kelias buvo uždarytas. Savaimė suprantama, kad, esant tokioms aplinkybėms, stipresnės asmenybės, režimo aktyvieji ramsčiai, negalėjo išsiugdyti ir tinkamai pasireikšti.

Neturėdamas plačiuose gyventojų sluoksniuose reikiamo pagrindo ir nuolat opozicijos puolamas, buvęs mūsų krašto režimas, stengdamasis — kaip ir kiekvienas kitas režimas — išsilaikyti prie valstybės vairo, faktiškai nebeturėjo kitos išeities, kaip pasiremti vien policinėmis priemonėmis. Jis be jokios atodairos telkė apie save vis daugiau paperkamojo elemento, kuris — ar tai stengdamasis išvystyti politinio sekimo veiklumą, ar tai norėdamas parodyti savo atsivadimą režimui — slopino kiekvieną visuomenėje pasireiškusią politinį aktyvumą, nežiūrint, ar jis kildavo iš opozicinių sluoksnių, ar net iš pačių režimo šalininkų tarpo. Tas elementas kiekvieną aktyvų pasireiškimą ar jo užuomazgą laikydavo esant nukreiptą prieš patį režimą ir dėl to pavojingą krašto vidaus ramumui.

Bekovodamas už kiek galint ilgesnį išsilaikymą prie valstybės vairo, buvęs A. Smetonos režimas pastaruoju metu atrodė jau tiek išsisėmęs, kad lemiančią valandą, t. y. Lietuvai jau žūstant, nebesurado savyje nei impulso, nei šiek tiek daugiau energijos pareikšti rusų okupacijai kokią pasipriešinimą. Kaip pats A. Smetona, taip ir jo režimas tuo būdu padarė patys sau mirties sprendimą, kuris juos visam laikui pašalino iš gyvųjų politikos faktorių. Gaila tik, kad mūsų kraštas už tai turėjo sumokėti per aukštą ir visai mūsų tautai perdaug skaudžią kainą.

Vis dėlto būtų neteisinga suversti už valstybinės nepriklausomybės pražudymą visą kaltę buvusiam režimui. Jau vien dėl to, kad, kaip jau minėta, buvo išorinių aplinkybių, kurios nuo mūsų neparėjo. Bet nemažesnę dalį kaltės turi prisiimti ir mūsų politiniai visuomeniniai sluoksniai.

Visuomenės pagrindinė klaida buvo ta, kad ji laiku neušalino Smetonos uzurpacinio režimo, kuris neabejotinai vedė kraštą klaidingu keliu. Didžiosios mūsų politinės srovės, kaip krikščionys demokratai ir valstiečiai liaudininkai, buvusiam režimui nuolat darė priekaištų, bet nedrįso ar nepajėgė imtis priemonių padėčiai pakeisti net tuo metu, kai minėtas režimas vos besilaikė. Antra vertus, minėtos srovės nors ir kalbėjo apie tautos vienybę, bet tam tikslui pasiekti jos jokio naujo ir geresnio kelio nenurodė. Jos vis piršo seną, gyvenimo jau seniai nudėvėtą ir praeities patyrimo pasmerkta partijų susiblokavimo bei koalicijos metodą. Šis kelias gyventojų tarpe nesudarė atrakcijos, nes jiems praeities partijų rietenos jau buvo iki gyvo kaulo įgrisusios. Be to, minėtas metodas visiškai nebuvo suderintas su naujomis krašto valdymo idėjomis, kurias išugdė socialinio žmonių sugyvenimo nauji reikalavimai ir kurios tuo metu pasiekė savo apogėjų pas mūsų galingiausią kaimyną — Vokietiją. Sveikas protas ir mūsų pačių gyvenimo sąlygos vertė tų idėjų neignoruoti, kiek jos buvo naudingos mūsų kraštui, bet priešingai — kai ko iš mūsų kaimyno pasimokyti . . .

Užsienių politikos srityje mūsų buvusios opozicinės srovės darė tas pačias klaidas, kaip ir buvęs krašto režimas: tarptautinę Lietuvos padėtį jos vertino neteisingai, jos rėmėsi ne politinėmis realybėmis, susidariusiomis Lietuvos pašonėje, bet tarptautinio solidarumo teorija, kurios pagalba buvo tikimasi išlaikyti taiką. Spekuliuodamos prasidėjusio karo galimais rezultatais, jos leidosi suviliojamos neutraliteto išganingumo burbulu ir tikėjo iliuzija, kad Sov. Rusija, su kuria Lietuva palaikė tradiciškai gerus santykius, nieko pikta mūsų kraštui nedarys. Kad opozicinės srovės užsienio politikos srityje laikėsi tokios pat linkmės, kaip ir vyriausybė, matyti iš šių faktų: jų vadovybės ir spaudos organai neutralumo politiką laikė išmintingiausia; jos pritarė vyriausybės nusistatymui nežygiuoti į Vilnių; vengė didesnio suartėjimo su Vokietija ir buvo už tai, kad Sov. Rusijos pateiktą Lietuvai ultimatumą reikia priimti ir rusams nesipriešinti. Opozicinės srovės šiuo Lietuvai lemiamuoju momentu ypatingai nusidėjo, nes tuo metu

jos nebuvo už vyriausybės durų: jų atstovai įėjo į ministerių kabineto sudėtį ir kabinetas faktinai buvo koalicinis, kurio jos taip troško. Tokiu būdu opozicinės srovės padarė sau tokį pat mirties sprendimą, kaip ir buvęs mūsų krašto režimas.

Tiesa, kaip valdančioje tautininkų partijoje, taip ir opozicinėse srovėse atsirasdavo aktyvesniųjų elementų, kurių galvosena veržėsi pro partijų rėmus į dinamiškesnę veiklą. Jie ieškojo geresnių mūsų tautai ir valstybei vairuoti pagrindų. Jau buvo minėta, kad pačioje tautinio autoritetinio režimo pradžioje išsiskyrė iš tautininkų tarp vadinamieji voldemarininkai. Būta skilimų ir krikščionių demokratų, kaip ir valstiečių liaudininkų tarpe. Taip pat būta bandymų įvairių srovių aktyvesnius elementus sutelkti į vieningą frontą kovai prieš režimą. Vadinas, ir tuomet jau nestigo balsų, kurie prasi-mušdavo pro visų buvusiųjų ir subankrutavusių partijų pelė-sius. Bet kovos sąlygos buvo labai sunkios: teko kovoti iš vienos pusės — su partijų štabais, ir iš kitos pusės — su režimu. Daugeliui tokių aktyvesniųjų veikėjų teko skaudžiai nukentėti: ne vienas iš jų atsidūrė kalėjime arba buvo iš-tremtas į konc. darbo stovyklą ar kur nors į provinciją. Be viso to, šis aktyvesnysis elementas dažnai kentėdavo dar moraliai dėl kitų sankcijų, kurių imdavosi prieš juos suram-bėjusiųjų partijų vadovybės. Esant tokioms sąlygoms, mūsų tautos veiklesniam elementui plačiau susiorganizuoti buvo tie-siog neįmanoma. Tokiu būdu jis pateko į Sov. Rusijos pri-mesto Lietuvai komunizmo prarają, negalėdamas jai pasiprie-šinti, nors ir buvo pasiryžęs toje nelygioje kovoje žūti. Dar blogiau, nemažai aktyvesniųjų lietuvių, kurie sėdėjo kalėji-muose arba buvo izoliuoti darbo bei koncentracijos stovyklose, iš jų nebuvo paleisti prieš okupuojant rusams kraštą ir tokiu būdu buvo, stačiai begėdiškai, buvusiojo režimo išduoti so-vietų komunistams. Šitaip buvo išduota komunistams visa eilė žymesniųjų voldemarininkų, kurie buvo ištremti į pri-verstinųjų darbų stovyklą prieš rusų kariuomenės įžygiavimą į Lietuvą.

Lietuva nustojo valstybinės nepriklausomybės ir pateko į raudonąją sovietų okupaciją, nepaleidusi į priešą, kuris ėjo jos pavergti, nė vieno šūvio. O ji turėjo suorganizavusi kad ir nedidelę, bet patriotiškai išauklėtą karinę pajėgą, kurios apginklavimui ir išlaikymui per eilę metų buvo išleista šimtai milijonų litų. Nebuvo pasipriešinta daugiausia todėl, kad buvęs mūsų valstybės vairuotojas A. Smetona ir jo pastatytoji vy-

riausybė sunkiausiu mūsų kraštui momentu nepasirodė vyrais, tinkamais sunkiems uždaviniams spręsti, nepasipriešinta dar ir todėl, kad mūsų visuomenė ilgai buvo migdoma rusų draugiškumo iliuzija. Prie viso to prisidėjo ir tas nelaimingas mūsų tautos aktyvesniųjų elementų slopinimas ir persekiojimas iš buvusio režimo pusės. Stačiai gėda pamanyti, kuo dabartinė mūsų karta pateisins tokią savo laikyseną prieš būsiančias mūsų tautos kartas ir prieš Lietuvos istoriją!

Naujas tikslas ir aplinkybės

Tikslas, kurį, netekus valstybinės nepriklausomybės, visi lietuviai, ištikimi Tėvynei Lietuvai, turi savo galvose ir nešioja savo širdyse, yra savaime aiškus: laisvos ir nepriklausomos Lietuvos Valstybės atstatymas.

Tai yra visai natūralu, nes mūsų tauta, nežiūrint Sov. Rusijos okupacijos ir bolševikiškojo teroro, tebėra gyva. O gyva tauta, kuri siekia išlaikyti savo gyvybę, kelti savo materialinę gerovę ir vystyti savo tautinę kultūrą, išsižadėti laisvės negali. Lietuvių tauta ir praeityje nekartą prarasdavo savo laisvę ir valstybinę nepriklausomybę, bet savo geriausiųjų sūnų didvyrišku pasiaukojimu vėl prarastą laisvę ir valstybinę nepriklausomybę atgaudavo. Atgausime savo laisvę ir nepriklausomybę ir šį kartą. Tik kiekvienas lietuvis tenepasiduoda nei mažiausiam abejojimui ir tenesvyruoja. Visi stokime į kovą už savo laisvę ir nepriklausomybę su tokiu pat ryžtumu ir pasiaukojimu, kaip kad darė mūsų tėvų tėvai. Jie senovėje buvo sukūrę dar didesnę ir galingesnę Lietuvą, negu ta, kurios mes netekome.

Esamoji ir ateityje numatoma tarptautinių santykių raida teikia apčiuopiamą pagrindą tikėti, kad mūsų troškimas nėra vien tuščia svajonė. Čia pravartu nors trumpai peržvelgti minėtas aplinkybes.

Visų pirma tenka konstatuoti, jog valstybių sienos toje Europos dalyje, kur yra mūsų Tėvynė, dar galutinai nėra nustatytos. Jos net nevadinamos valstybių sienomis, o laikomos interesų riba (Interessengrenze) tarp Vokietijos ir Sov. Rusijos.

Kaip jau anksčiau buvo minėta, Lietuva pateko į Sov. Rusijos įtakos zoną ir neteko valstybinės nepriklausomybės dėl dviejų svarbesniųjų priežasčių: viena, dėl to, kad buvusieji mūsų politikos vairuotojai laiku nesusiorientavo tarptautinėje

padėtyje ir padarė fatalinių klaidų, ir, antra, dėl to, kad Sov. Rusija išnaudojo susidariusią jai palankią karinę bei politinę padėtį ir pastatė antrąjį mūsų kaimyną — Vokietiją — prieš įvykusį faktą. Sov. Rusija, pasinaudodama tuo, kad Vokietija buvo labai išitraukusi į karą su kitomis didelėmis Vakarų Europos valstybėmis, okupavo Pabaltijo valstybes, taigi ir Lietuvą. Ši okupacija buvo padaryta prieš Vokietijos valią ir jos realius interesus Pabaltijo valstybėse.

Nė viena valstybė — ne tik Europoje, bet ir visame pasaulyje — iki šiol Lietuvos ir kitų Pabaltijo valstybių prijungimo prie Sov. Sąjungos formaliai nepripažino. Šiaurės Amerika net viešai pareiškė, kad tokio prijungimo ji nepripažįstanti ir apie tai formaliai notifikavo net pačiai Sov. Rusijai. Vokietija gi šiuo metu tik praktiškai skaitosi su įvykusiū faktu, nes turi kitų, jai dabar daug svarbesnių, gyvybinių interesų, susijusių su esamu karu. Dėl Pabaltijo valstybių okupacijos ji nenori gadinti savo santykių su Sov. Rusija.

Mes neturime teisės nei praktiškos galimybės Vokietijai primesti vienokią ar kitokią laikyseną. Ji pati sprendžia apie savo interesus. Bet Lietuvos valstybės žuvimas, kuris yra pasekmė dabartinės Vokietijos užsienių politikos, siekiančios išlaikyti gerus rusų - vokiečių santykius, yra tokia didelė lietuvių tautos auka, kad, neabejotina, esame įgiję tvirtą pagrindą tikėti, jog vokiečių politikos vairuotojai tos aukos, kaip savotiško lietuvių tautos įnašo į Vokietijos pastangas laimėti karą, neturėtų pamiršti, kai ateis laikas galutinai sureguliuoti sienas Rytų Europoje.

Antra vertus, dabartinis karas dar nėra baigtas. Net sunku numatyti, kiek ilgai jis tęsis. Istorija parodo, kad karas dažnai neišvengia įvairių staigmenų. Dabar atrodo, kad tiek vokiečiai, tiek rusai stengiasi tarpusavyje palaikyti draugiškus santykius. Oficialiai tvirtinama, kad tie santykiai yra net geri. Bet iš esmės imant, kiek tai galima spręsti žiūrint iš šalies, neatrodo, kad jie tokie būtų. Jie daugiau panašūs į sutuoktuves, kurios išplaukia ne iš susituokusiųjų meilės, bet yra padiktuotos jų laikinių interesų bendrumo. Abiejų partnerių gilesni politiniai interesai ir jų ideologijos yra tiek priešingi, kad tokios sutuoktuvės ilgai ištverti, tuo labiau pasilikti visą laiką, negali. Čia dar gali įvykti įvairių staigmenų. Kol karas tebesitęsia ir kol naujos sienos tarp valstybių Taikos Kongrese, arba laimėjusios karą šalies, nėra galutinai nustatytos, tol tarptautinės teisės atžvilgiu Lietuvos valstybės likimas dar

galutinai nėra išspręstas ir dėl to pasilieka atvira galimybė iš naujo atstatyti Lietuvos valstybę, kuri dabar yra Sov. Rusijos okupuota.

Pagaliau tenka ypatingos reikšmės teikti ir tai aplinkybei, kad Vokietija ir jos sąjungininkė Italija pasiskelbė kariaujančios ne vien dėl to, kad nugalėtų savo priešus, bet ir dėl to, kad pertvarkytų Europą naujais pagrindais. Nors numatomojo Europos pertvarkymo smulkmenos tuo tarpu dar nėra žinomos, — jas dar minėtų valstybių politikai, mokslininkai ir ekonomistai nuodugniai tebestudijuoja, — bet pagrindiniai principai yra paaiškėję. Siekiama sukurti tokią santvarką, kurioje visoms Europos kontinente gyvenčioms tautoms būtų užtikrinta — pagal kiekvienos tautos pajėgumą ir sugebėjimą savarankiškai valdytis ir vystyti savo tautinę kultūrą — galimybę turėti savo valstybę ir prisidėti prie Europos kontinento gerovės kūrimo, vadovaujant Europoje Vokietijai ir Italijai. Bet Europos gerovės vystymas praktiškai būtų neįmanomas, kol didžiausio gyventojų skaičiaus ir turtingiausių gamtos turtų, reikalingų viso Europos kontinento ūkiniam klestėjimui, valstybėje — Sov. Sąjungoje — tebeviešpatauja komunistinis siautėjimas, suparalizavęs to didelio krašto produkciją ir, be to, įvairiais būdais siekias sukelti pačioje Vakarų Europoje visuotinę suirutę. Tad nepašalinus Sov. Rusijoje bolševikinio komunizmo, Europos pertvarkymas, koks jis numatomas, yra neįmanomas dalykas, o taip pat būtų neįmanoma patikrinti Europos kontinente gyvenančioms tautoms geresnę ateitį. Todėl Sov. Rusijos, kaip bolševikinio komunizmo židinio, sunaikinimas ir komunizmo, kurį Sov. Rusija iš pasalų brukte bruka kitoms tautoms ir valstybėms, likvidavimas yra viena iš pagrindinių sąlygų naujai Europai kurti. Jei taip yra, tai šis milžiniškas planas negali palikti nuošalyje ir mūsų krašto, kuris dabar kenčia nuo sovietinio komunizmo. Žodžiu, ir Lietuvai gali nušvisti viltis naujoje Europoje susilaukti skaistesnio rytojaus.

Darant iš to, kas aukščiau pasakyta, bendrą išvadą, galima tvirtinti, kad nelaimė, kuri ištiko mūsų kraštą, yra tik laikino pobūdžio. Tai yra sunkus mūsų tautos bandymas. Esama tvirto pagrindo manyti, jog viską nulemiančios politinės aplinkybės yra tokios, kad lietuvių tauta gali tvirtai tikėti, jog jos troškimai išsipildys, t.y. kad jai pavyks atgauti savo laisvę ir atstatyti Lietuvos valstybę.

Kelias į priemonės Lietuvos valstybei atkurti

Galimybė Lietuvos valstybę atstatyti priklauso nuo tarptautinių santykių raidos ir nuo mūsų tautos jėgų išvystymo bei jų suderinimo kovoje už Lietuvos nepriklausomybę. Bet kad ir labiausiai būtų išvystytos bei suderintos mūsų tautos jėgos, vės dėlto jos negalėtų paveikti tarptautinių santykių raidos, nes tos jėgos palyginti būtų mažos. Todėl, turėdami galvoje užbrėžtą tikslą atstatyti Lietuvos nepriklausomybę, mes turime taikytis prie tarptautinių įvykių raidos pagrindinės krypties.

Daug kas priklausys nuo to, kuo baigsis dabartinis karas. Kiekviena kariaujančioji šalis tikisi jį laimėti, bet kaip tas karas iš tikrųjų pasibaigs, parodys tik ateitis. Siekiant atstatyti Lietuvos valstybę, reikia ne tiek žiūrėti į tai, kuri kariaujančioji šalis galutinai laimės karą, bet pirmoje eilėje reikia žiūrėti, kas praktiškai galėtų padėti mūsų tautai apvalyti Lietuvą nuo bolševikinio komunizmo bei Sov. Rusijos okupacijos ir kas galėtų turėti realaus intereso efektyviai, o ne vien žodžiais ar reiškiamomis simpatijomis pagelbėti Lietuvai vėl atsistoti ant kojų.

Paanalizavę problemą šiais dviem atžvilgiais, prieisime išvadą, jog Lietuvai apsivalyti nuo bolševikinio komunizmo geriausiai galėtų padėti mūsų artimiausias kaimynas — Vokietija. Ir štai kodėl. Visų pirma, nacionalsocializmas, kuriuo remiasi dabartinis Vokietijos režimas, yra bolševikinio komunizmo antipodas. Jo pagrindinis tikslas yra kovoti prieš šią epidemiją, kuri sudaro pavojų ne tik pačiai Vokietijai, bet ir visai Vakarų Europai. Antra, Lietuva sudaro Vokietijai, ypač Rytprūsiams, priedangą iš šiaurės rytų pusės. Trečia, Lietuva yra antilenkiškas kraštas ir tokiu būdu jis yra natūralus partneris Vokietijai atsilaikyti prieš slavų bolševikų veržimąsi į Vakarus. Ketvirta, lietuvių tauta savo krauju yra artima Rytų Prūsijos gyventojams. Ir penkta, Vokietija turi Lietuvoje ūkinių interesų. Nepriklausomos Lietuvos užsienio prekyba vaizdžiai parodė, kad mūsų ūkio kraštas ir industrializuota Vokietija gali viena kitą gražiai ūkiškai paremti — papildyti.

Tenka labai paabejoti, ar praktiškai galėtų ir turėtų realaus intereso pagelbėti Lietuvai atsistatyti savo valstybę Vokietijos priešai, konkrečiai tariant, — Anglija. Žiūrint Anglijos interesų akimis, sunku tikėtis, kad Anglija ryžtųsi ir pajėgtų likviduoti Sovietų Rusijoje bolševikinį komunizmą arba bent apvalytų nuo

jo Baltijos ir kitus, karo metu Sovietų Rusijos okupuotus, kraštus.

Iš to tenka padaryti sekančią išvadą: viena, Anglijos laimėjimas nepatikrina Lietuvai išlaisvinimo iš komunizmo ir išsivadavimo iš rusų sovietinės okupacijos; antra, valstybė, kuri turi intereso ir kuri mums galėtų pagelbėti atstatyti Lietuvos, valstybė, yra tik viena Vokietija. Čia pravartu būtų pastebėti, kad 1918 - 1920 metais ne kas kitas, bet Vokietija padėjo Lietuvai sukurti savo valstybę. Dabartiniame kare Vokietija turi daug galimybių likti laimėtoja. Jei tą laimėjimą Vokietija pasiektų ir nelengvai, tai ir tokiu atveju mūsų viltys nenustotų pagrindo, nes ir tuomet Vokietija dar galėtų mums pagelbėti atgauti nepriklausomybę. Taigi realus Lietuvos valstybei atstatyti kelias yra tik vienas — per Vokietijos paramą. Todėl reikia į ją orientuotis, nežiūrint į šio karo galimus svyravimus, ir pasitikėti vokiečių tautos genijum kuriant naująją Europą.

Pasirinkimas kelio, kaip siekti užsibrėžto tikslo, dar nereikia, kad jau viskas padaryta. Užsibrėžtam tikslui siekti reikia turėti ir priemonių.

Kaip jau buvo minėta, nepriklausoma Lietuva turėjo suorganizavusi neblogą ginkluotą pajėgą. Ji turėjo kariuomenę, Šaulių Sąjungą ir kitas pagalbines organizacijas. Ji taip pat turėjo reikalingą kraštui valdyti aparatą ir lėšas. Jei rusų okupacijai būtų buvę ginklu pasipriešinta, tai daug ką būtų buvę galima išgelbėti: daug ką būtų buvę galima evakuoti į užsienį. O dabar visa tai rusai okupantai, Lietuvos komunistinių nuklydėlių padedami, be jokio pasigailėjimo žiauriausiu būdu naikina, o tai, kas lieka, jie stengiasi sudemoralizuoti.

Minėta aplinkybė yra labai liūdnas faktas. Deja, su juo, kaip realybe, tenka skaitytis. Lietuvą užplūdęs komunistiškai aziatiškas tvanas, kad ir labai žiaurus, jis vis dėlto, reikia tikėtis, nepajėgs visko sunaikinti. Skaudžiausia tai, kad naikinama mūsų inteligentija. Bet tauta išliks gyva. Joje išaugs ta paslėpta, neišsemiama tautinė energija, kuri Lietuvai visuomet buvo stipriausias pagrindas atgauti savo laisvę, kada ji jos netekdavo.

Parama, kurios mes laukiame iš kitur, yra būtina. Bet daugiausia priklausys nuo mūsų pačių, nuo mūsų sugebėjimo tinkamai išnaudoti susidariusias Lietuvai atstatyti aplinkybes ir nuo mūsų pačių susiorganizavimo. Tad pagrindinės priemonės užbrėžtam tikslui pasiekti būtų šitos: pirma, sueiti į

glaudžius, savitarpio pasitikėjimu pagrįstus, santykius su Vokietija, į kurią yra nukreiptos mūsų viltys, iš kurios mes tikimės susilaukti reikalingos paramos; antra — nuolat ir visais galimais būdais žadinti lietuvių tautoje pasiryžimą atgauti prarastąją laisvę, ir trečia — tinkamai suorganizuoti visas mūsų tautos proto, sielos ir fizinės pajėgas ir jas iš anksto ruošti aktyviai kovai už Lietuvos nepriklausomybės atstatymą.

Vykdyti minėtą vieningą mūsų tautos valią — vėl tapti laisva ir nepriklausoma valstybe — ir čia nurodytus uždavinius imasi visi aktyvūs mūsų tautos sūnūs. Tam reikalui jie grupuojasi į vieną darnų kovos vienetą — Lietuvių Aktyvistų Frontą. Jo branduoliai kuriasi visur, kur tik esama lietuvių: tėvynėje ir užsieniuose.

Aktyvistų ideologijos pagrindiniai bruožai

Kas yra aktyvumas?

Aktyvumas yra gyvybės požymis. Kas jo netenka, tas yra jau miręs arba bimirštąs. Politikoje aktyvumas reiškia nuolatinę veiklą, kuria siekiama įvykdyti savo idealus arba pasiekti eilinius tikslus. Tas, kuris nustoja veikęs ir tokiu būdu pasidaro pasyvus, tas išsižada savo idealo ir todėl jis yra nevertas aktyvisto vardo. Tautiniu ir valstybiniu požiūriu aktyvumas reiškia nenuilstamą veiklą, darbą ir kūrybą kiekvienoje tautos ir valstybės gyvenimo srityje.

Pažiūra į tautą

Tauta yra žmonių bendruomenė, kurios narius jungia rasė, kalba, papročiai, bendra kultūrinė - socialinė praeitis ir vieningas noras išlaikyti savo tautinį individualumą. Ji sudaro visos žmonijos dalį ir turi su visomis kitomis tautomis lygias teises egzistuoti, naudotis gamtos gėrybėmis ir progresuoti; vystyti savo tautinę kultūrą, augti bei klestėti ir tokiu būdu dalyvauti visos žmonijos progrese.

Bet minėtas teises tauta turi išsikovoti ir išsikovojęs jas išlaikyti. Vien eilinio, kasdieninio darbo savo būviui pagerinti neužtenka. Reikalinga ir santykiuose su kitomis tautomis apginti savo tarptautinę padėtį.

Žodžiu, tauta, kuri nori išsilaikyti, kaip gyvas organizmas, yra jos gyvybės išlaikymo instinkto stumiama nuolatos veikti ir kovoti. Ši kova yra amžina. Ji dažnai vadinama kova

už tautos laisvę. Iš esmės gi tai kova už tautos fizinę ir dvasinę egzistenciją.

Tokiam natūraliam tautos gyvybės išlaikymo akstinui reikia sudaryti tokias sąlygas, kad jis nuolat būtų gaivus ir stiprėtų. Tai politikos uždavinys. Visa tai pasiekama ne tada, kai atskirų tautos narių kūrybinė veikla yra dezorganizuojama, skaldoma bei slopinama, bet tada, kada, siekiant bendrųjų tautos tikslų, ji visomis priemonėmis ugdoma ir tinkamai derinama. Tik tokiu keliu eidama, tauta, nepaisant, ar ji skaičiumi būtų didelė ar maža, gali išvystyti visą savo kūrybinę energiją tam, kad laiduotų savo egzistenciją, sukurtų savo kultūrą ir prisidėtų prie bendrosios žmonijos pažangos. Taip suprasta tauta yra savotiška bendruomenė, kovojanti už savo egzistenciją ir lygybę santykiuose su kitomis tautomis.

Pažiūra į valstybę

Čia turima galvoje tik tautinė valstybė, nes Lietuvių Aktyvistų Frontas siekia atstatyti etnografinę Lietuvą. Pirmoje eilėje jis remsis pačios lietuvių tautos kūrybine energija.

Valstybė savaime nėra joks idealas. Ji yra tik priemonė tautos gerovei kelti ir jos tautinei kultūrai vystyti. Esamomis tarptautinėmis ir socialinėmis sąlygomis valstybė yra galinčiausia ir didžiausia organizacija patikrinti ir įgalinti minėtų tikslų siekimą. Todėl kiekviena tauta stengiasi turėti savo valstybę, o jos netekusi — kovoja, nesigailėdama didžiausių aukų už jos atstatymą.

Praktiškai žiūrint, o ne vadovaujantis vien tautinėmis ambicijomis, atrodo, kad turėtume sutikti, jog ne kiekviena tauta gali turėti savo valstybę. Ją racionaliai gali sukurti tik tokia tauta, kuri yra pakankamai pasiruošusi ir sugebanti savanoriškai valdytis ir kuri tikrai įgalina krašto gyventojus saugiai tenkinti savo dvasinius ir materialinius reikalavimus — išvystyti reikiamą pažangą. Priešingu atveju valstybė tampa tik našta pačiai tautai. Tuomet tauta nusivilia savo valstybe, jos nebebrangina, nustoja ryžtingumo ją ginti ir dėl to ji valstybės netenka ir pati pakliūva kitos tautos globon ar net priespaudon. Lietuvių tauta parodė, kad ji sugeba gyventi valstybiniu gyvenimu. Tam įrodyti užtenka prisiminti didelę pažangą, kurią Lietuva padarė per nepriklausomo gyvenimo laikotarpį visose gyvenimo srityse.

Didelės ir mažos tautos

Iš esmės visos tautos, nežiūrint jų didumo, turi lygią teisę egzistuoti. Toks yra gamtos įstatymas. Skirtumas pasireiškia tik tos teisės vykdyme.

Didelė tauta tarptautiniuose santykiuose sveria daugiau, negu maža. Negalima sakyti, kad tai būtų neteisinga, nes didelė tauta yra ir daugiau atsakinga už bendros taikos išlaikymą ir apskritai už visos žmonijos likimą. Taip pat negalima paneigti didesnei tautai teisės reikalauti sau daugiau gamtos turtų, nes jų tokiai tautai yra daugiau ir reikalinga. Dažnai lygybės principas atsiduria pavojuje ir yra pažeidžiamas. Tai atsitinka tais atvejais, kada kariškai stipresnė tauta imperia-listiniais apskaičiavimais griebiasi ginklo prieš kariškai silpnesnė tautą, arba kada mažesnė tauta turi gamtos gėrybių perteklių ir tuo pertekliumi, sakysim, prekių pasikeitimo forma, nenori arba nesugeba pasidalyti su savo didesniuoju kaimynu, kuriam tokių gėrybių trūksta. Jei susidariusiems priešingumams išlyginti nepavyksta surasti tinkamo takaus sprendimo, tai tuomet dažniausiai vyksta ginkluotas konfliktas, kuris galų gale būna nuostolingas abiem pusėm. Didesnioji tauta rizikuoja išprovokuoti karo gaisrą, kuris gali išsiplėsti už susiginčijusių tautų sienų. Antra, mažesniąją tautą nugalėjusi ir ją pavergusi didesnioji tauta yra priversta laikyti užimtoje šalyje nuolatinę ginkluotą pajėgą, kas jai brangiai atsieina. Patekusioje svetimon priespaudon tautoje pakertamas noras intensyviai dirbti. Nuo to nukenčia visa krašto produkcija ir dėl to visa tai iš-eina pačios nugalėtojos nenaudai. Žinoma, didžiausią nuostolį turi mažoji tauta: ji netenka savo nepriklausomybės.

Europos kontinente, kuris yra tirštai gyvenamas, pasikar-toją ginkluotieji konfliktai, ypač karai, parodo, jog jie nėra nei teisingi, nei tinkama priemonė tarp tautų ir valstybių kilusiems ginčams spręsti. Tokia priemonė sunaikina ne tik tas šalis, kurios kariauja, bet ji skaudžiai paliečia ir visus kitus kraštus. Ir tai suprantama, nes Europos ūkinės sąlygos yra taip susijusios, jog nėra nė vienos tautos, kuri ūkiškai būtų visiškai nepriklausoma nuo kurios nors kitos tautos.

Skaudūs dabarties ir praeities patyrimai turėtų priversti Europos tautas ir valstybes savitarpį taikingai ir darniai sugyventi. Jos turės surasti kelius, kaip teisingai pasidalyti gamtos ir žmogaus sukurtomis gėrybėmis. Ateityje — priešingai negu dabar — užuot stengdamosi viena kitą eksterminuoti, tautos

bendromis ir suderintomis pastangomis sieks vystyti bendrąją Europos gerovę. Kada minėtas sugyvenimas bus pasiektas, tada principas, jog kiekviena tauta, didelė ar maža, turi teisę egzistuoti, bus įgyvendintas ne vien teorijoje, bet ir praktikoje. Naujoji Europa turi būti ne nauju tarp įvairių joje gyvenančių tautų konfliktams tarpti židiniu, bet visų tų tautų kūrybinių pastangų jungėja. Tokioje Europoje ir mažosios tautos, darniai sugyvendamos su didžiosiomis tautomis, turės reikiamo saugumo, kuris yra būtinas kiekvienam progresui.

Pažiūra į valstybės santvarką

Sutikdami su tuo, kad valstybė yra tik priemonė sudaryti palankioms sąlygoms tautos klestėjimui, aktyvistai taip pat sutinka, kad ir pati valstybės santvarka nėra joks lemiantis faktorius tautos klestėjimui patikrinti. Lemiantį faktorių sudaro ne forma, bet valdymosi turinys, t. y. ar vienokia ar kitokia valdymosi forma tikrai laiduoja palankiausias sąlygas tautos pažangai, ar ne. Kiekviena valdymosi forma yra gera, kuri geriausiai patenkina minėtą reikalavimą ir, priešingai, kiekviena valdymosi forma aktyvistams nėra priimtina, kuri to reikalavimo nepatenkina. Antra, jokia valdymosi forma negali pasilikti amžinai, nes tautos gyvenimas vietoje nestovi. Krašto valdymosi forma turi evoliucionuoti kartu su tautos ir valstybės pažanga ir turi atitikti tautos gyvybinius reikalavimus. Priešingu atveju atgyventa valstybės santvarka virsta tikruoju gyvenimo stabdžiu. Idealiausia padėtis būna tada, kada krašto valdymas remiasi visais aktyviausiais tautos elementais ir visomis tautos kūrybinėmis pajėgomis, t. y. kada tiesiogiai ir netiesiogiai prie krašto valdymo pritraukiama visa tauta, kuri laisvai prisiima drausmę bei susiklausymą ir pasiduoda vienos valios vadovavimui. Tuomet tauta ir valstybė visose gyvenimo srityse gali pareikšti savo didžiausią energiją ir kūrybą. Tokio idealo siekia Lietuvos Aktyvistų Frontas.

Pažiūra į kapitalą

Darbas yra visų ūkinių gėrybių kūrėjas. Jis pasiekia tada aukščiausių rezultatų, kada jis yra tinkamai suderintas su radionalių kapitalo panaudojimu.

Kiekvienas žmogus, norėdamas patikrinti savo egzistenciją ir ją gerinti, stengiasi pasigaminti arba įsigyti vis daugiau jam reikalingų gėrybių. Šis natūralus akstinas versta verčia

žmogų pasirūpinti minėtų gėrybių net atsarga, kuri patikrintų jo paties ir jo šeimos išlaikymą ne vien dabartyje, bet ir ateityje. Tokiu būdu jis susidaro kapitalą. Konkrečiai tas kapitalas pasireiškia įvairių gamybos priemonių forma.

Moderniame ūkyje žmogaus darbo rezultatas bei žmogaus reikalavimų tenkinimo ir jo ateities patikrinimo laipsnis daug pareina ne vien nuo darbo ir kapitalo racionalios organizacijos gamybos ūkiuose, bet ir nuo juridinės ir socialinės krašto santvarkos. Ypatingos svarbos turi gamybos priemonių nuosavybės klausimas. Gyvenimo praktika rodo, kad pilnas gamybos priemonių privatinės nuosavybės panaikinimas pakerta gamybą.

Tai pavaizduoti galime Sovietų Rusija. Siekdami įgyvendinti komunistinę doktriną, rusai sunaikino savo ūkį ir krašto gamybą privedė tiesiog prie nepakenčiamos padėties. Komunistinio bandymo išdava yra labai skaudi: to didelio ir gamtos turtais pertekusio krašto gyventojai dabar kenčia begalinį materialinį ir dvasinį skurdą.

Tačiau kapitalas dar nėra gerovė. Norint padaryti jį gera priemone žmonių gerovei kelti, reikia jį tinkamai organizuoti ir įkinkyti į nuolatinį ir racionalų kėlimą krašto gerovės. Vadinasi, kapitalas turi būti visuomet susietas su darbo jėga taip, kad ūkiška žmogaus veikla galėtų optimaliai patikrinti žmogaus nuolat augančių reikalavimų tenkinimą.

Iš to seka, kad kiekvienas žmogus, kiekvienas tautos narys turi būti tinkamai įrikiuotas į gėrybių gamybos procesą, t. y. kiekvienas turi dirbti pagal savo išgalę vienos ar kitos rūšies darbą. Ne produktyvūs tautos ūkio nariai sudaro našta visai tautai, nes tokiu būdu viena tautos narių dalis naudojasi kitų tautos narių darbo vaisiais, nekalbant jau apie tai, kad nuo to nukenčia krašto gamyba. Kapitalas, arba esamos gamybos priemonės, turi būti racionaliai parinktas ir pilnai išnaudojamas. Neturi būti ne produktyvus kapitalas, kuris mažintų gėrybių gamybą ir tuo būdu sudarytų tautos ūkiui našta.

Valstybė prie tokios padėties neturi krašto prileisti. Valstybė tam tikslui turi įvairių priemonių. Ji nebūtinai turi nusavinti kapitalą, kaip tai praktikuoja komunizmas. Pakanka, kad kapitalas būtų verčiamas aktyviai ir racionaliai dalyvauti krašto gamyboje.

Tą patį galima pasakyti ir apie valstybinį kapitalą. Valstybė, kuri yra priversta vis labiau investuoti savo kapitalą į ūkiškųjų gėrybių gamybą, turi ypač žiūrėti, kad tas jos dispozicijoje esamas viešas kapitalas būtų racionaliai inves-

tuotas ir pilnai išnaudotas. Šiais laikais valstybė yra ryškiausias tautos ūkio reprezentantas. Ji nevengia didesnių kūrybinių užsimojimų, todėl ji turi ypatingai derinti darbą ir kapitalą, nes tai įgalina krašto gamybą išvystyti iki aukščiausio laipsnio.

Darbas yra kiekvieno progreso pagrindinis faktorius. Stengdamiesi kelti tautos gerovę, aktyvistai pirmoje eilėje remiasi darbu, kaip visų ūkio gėrybių kūrėju. Kapitalas — privatus ar valstybinis — turi tarnauti visai tautai, bet ne kuriam nors luomui ar atskiriems kapitalistams.

Ūkiniai klausimai

Lietuvos ūkinis gyvenimas yra paremtas privatinės nuosavybės principu.

Valstybė pradeda kontroliuoti ūkį tada, kada privatinė iniciatyva sąmoningai ar nesąmoningai pradeda veikti prieš bendrus tautos ūkio interesus arba kada ji nepajėgia tinkamai išvystyti kokios nors svarbios tautos ūkiui gamybos šakos. Tokiais atvejais valstybė yra priversta imtis iniciatyvos ir, reikalui esant, paimti tą gamybos šaką į savo rankas.

Ūkio srityje valstybė turi ypač žiūrėti, kad įvairios tautos ūkio šakos racionaliai veiktų ir nuolat progresuotų. Jei atskirame ūkyje ar kurioje nors ūkio šakoje pasireiškia dezorganizacija, apsilaidimas ar atsilikimas, valstybė turi teisę ne tik intervenuoti, bet ji privalo pašlijusią padėtį sutvarkyti.

Lietuvos ūkio pagrindinė šaka yra žemės ūkis. Jis remiasi laisvais bei savarankiškais ūkininkais ir racionalių žemės pasiskirstymu tarp tų žmonių, kurie ją moka ir nori dirbti. Todėl reikia laikytis šių principų:

a) Turi teisę turėti žemės tas, kas moka ūkininkauti ir yra žemdirbys. Spekuliacija žeme turi būti draudžiama.

b) Esančiųjų privatinėje nuosavybėje žemės sklypų maksimalinis didumas turi būti nustatytas įstatymu, ir be valstybės sutikimo tokie sklypai negali būti skaldomi.

c) Kas nesugeba tinkamai ūkininkauti, savo ūkį apleidžia, tinginiauja, tas gali būti nuo savo ūkio laikinai arba visam laikui nušalinamas.

d) Valstybė įpareigojama žiūrėti, kad žemės ūkiai nepatektų į kitataučių rankas. Ji turi stengtis visus nevalstybinius žemės ūkius grąžinti lietuvių nuosavybėn.

e) Valstybė laiduoja žemės ūkio gaminiamis kainų tvirtumą, ūkininkus aprūpina pigiu kreditu ir visais kitais galimais būdais padeda ūkininkams ir skatina jų iniciatyvą aktyvinti ūkio našumą.

Ūkininkai sudaro lietuvių tautos absoliutinę daugumą. Tai mūsų tautos kamienas, kuris išlaikė per šimtmečius mums brangią lietuviybę. Ūkininkai yra visos mūsų tautos ir viso krašto svarbiausieji maitintojai. Tad valstybės pareiga yra ūkininkus ypatingai globoti.

Pramonei vystytis Lietuvoje ypatingų sąlygų nesama. Ir tai svarbiausia todėl, kad savo krašte neturime geležies ir akmens anglių. Tad apie sunkiosios pramonės sudarymą Lietuvoje nereikia galvoti. Tačiau Lietuvos ūkio sąlygos yra palankios smulkiajai industrijai kurti, o ypač kurti ir vystyti tokioms pramonės šakoms, kurios remiasi vietos žaliavomis arba yra betarbiai susijusios su žemės ūkio produktų perdirbimu bei apdirbimu. Šios rūšies pramonei vystytis sąlygos pasidarytų dar palankesnės, jei mes ją aprūpintume reikalinga nebrangia energija. Todėl valstybė turi ypatingą dėmesį kreipti į įvairių krašte esamų energijos šaltinių išnaudojimą, o ypač į elektrifikaciją.

Valstybė turi kontroliuoti išmokomų dividendų dydį ir juo racionaliai rūpintis. Pramonei turi vadovauti tik lietuviai. Ji turi būti apvalyta nuo svetimo gaivalo, kuris nėra suinteresuotas Lietuvos tautine valstybe. Valstybė turi kreipti ypatingą dėmesį į amatų įmones. Tam reikalui ji turi paruošti kadrai tinkamų specialistų ir organizuoti pigų bei palengvintą kreditą.

Eksporto ir importo prekyba turi būti tinkamai centralizuota ir valstybės kontroliuojama kainų, kokybės ir kiekio atžvilgiu. Smulkioji prekyba turi būti racionaliai organizuota, kreipiant ypatingą dėmesį į kainas, apyvartos greitį ir jos dydį, o taip pat ir į reikalingo ir tinkamo personalo paruošimą. Prekybinis patarnavimas, kaip ir kiekvienas kitas darbas, ir jo atlyginimas turi būti valstybės reguliuojamas.

Norėdama pašalinti prekybinę spekuliaciją, valstybė turi atidžiai kontroliuoti vidaus ir užsienio prekybą, ją kiek galima daugiau centralizuoti ir, reikalui esant, tam tikras jos šakas paimti į savo rankas.

Valstybė turi visais galimais būdais ugdyti ir palaikyti kooperacinę prekybą. Ji yra gera priemonė kovoti su spekuliacija.

Plečiant verslus, prekybą ir pramonę, lietuviškojo žemės ūkio elemento pertekliui bus sudarytos sąlygos išikurti miestuose. Ypatingai turi būti kreipiama dėmesio į tai, kad lietuviai miestuose galėtų išigyti nekilnojamąjį turtą; pirmoje eilėje, kad lietuviams darbininkams būtų sudarytos kuo palankiausios sąlygos kiekvienam, ypač turintiems šeimas, išigyti nuosavus gyvenimui namelius ir daržovėms sklypelius arti darbo vietos. Čia lietuviams į pagalbą turi ateiti valstybė su visomis savo priemonėmis.

Socialiniai klausimai

Socialinis teisingumas yra vienas svarbiausiųjų tautos bendruomenės gyvenimo privalumų. Be socialinio teisingumo joks bendruomeninis gyvenimas būtų stačiai neįmanomas. Kur tokio teisingumo nėra, ten kyla nesantaika, tautoje susidaro įvairios grupės, kurios pradeda tarpusavyje kovoti. Tokiu būdu pakertamas pats bendruomeninio gyvenimo pagrindas.

Jei darbą laikome visų gėrybių kūrėju, tai socialinis teisingumas reikalauja, kad jis būtų teisingai atlyginamas. Už darbą turi būti mažiausiai tiek mokama, kad jį dirbąs galėtų pats iš to pragyventi ir išmaitinti savo šeimą. Jei ūkio sąlygos leidžia, atlyginimas turi būti didinamas. Socialinis teisingumas, be to, reikalauja, kad atlyginimas už darbą atitiktų darbo rezultata, t. y. kad tas, kuris daugiau pagamina, turi teisę gauti už darbą ir atitinkamai didesnę atlyginimą.

Bet tauta yra žmonių bendruomenė. Todėl kiekvienas dirbąs jos narys, kuris turi iš savo darbo asmeninės naudos, turi nepamiršti, jog jo gerovė yra artimai susijusi su visos tautos gerove. Tuo būdu jis yra įpareigotas savo darbu siekti ne tik savo naudos, bet jis turi remti ir pačią bendruomenę. Jis visuomenės gerovę turi laikyti aukščiau už savo asmeninius interesus, nes tos bendruomenės tvirtumas yra būtina sąlyga ir šio intereso patvirtinimui. Vadinasi, kiekvienas savo darbo rezultatų dalį turi skirti bendriesiems tautos reikalams. Tai pasiekama apdedant uždarbį ir pelną mokesčiais. Mokesčiai negali būti vienodi, nes ne visi vienodai uždirba ir turi vienodą pelną. Be to, nevienodos yra ir pragyvenimo išlaidos. Taigi socialinis teisingumas reikalauja, kad kiekvienas pilietis būtų teisingai apdėtas mokesčiais. O tai pasiekama įvedant proporcinę - progresinę mokesčių sistemą.

Be teisingo atlyginimo nustatymo už darbą ir teisingo mokesčių paskirstymo, yra dar daug kitų socialinių problemų,

kurios turi didelės įtakos tautos socialinei būklei. Prie tokių problemų tenka priskirti draudimą, socialinę higieną ir kt. Visos šios problemos gali būti tinkamai išspręstos, jei kraštas yra racionaliai tvarkomas ir darbas yra visiems privalomas, kas tik jį gali dirbti.

Šeima yra pagrindinis socialinio gyvenimo branduolys. Ji duoda tautai prieauglį, nuo kurio priklauso tautos gyvata ir jos ateitis. Todėl šeima turi būti ypatingai valstybės saugojama ir globojama.

Tautinis išsąmoninimas

Tautos fizinių ir dvasinių jėgų ugdymas

Pagrindinius tautinio individualumo elementus žmogus įgyja gimdamas. Tie elementai yra statinio pobūdžio. Jie pasidaro dinaminiai per tautinį auklėjimą, dvasinį ir fizinį subrendimą ir tautinį – idėjinį išsąmoninimą. Dėl to žmogus, susijęs su tauta, tokių pat individų kultūriškai socialine bendruomene, užsidega jos idealais ir pajunta pareigą už juos kovoti.

Auklėjimas yra pirmas pasiruošimo etapas tapti sąmoningu tautinės bendruomenės nariu. Jis pirmiausia įgyjamas šeimoje, vėliau mokykloje ir pagaliau pačioje visuomenėje. Ten žmogus galutinai tautiškai subręsta ir pasidaro pilnateisiu tautos nariu.

Svarbiausias tautinio auklėjimo tikslas yra išugdyti taurias asmenybes, kurios mokėtų tarpusavyje taip sugyventi, kaip to reikalauja socialinio teisingumo principai tautinėje bendruomenėje. Tokios asmenybės visuomet mokės visuomeninius interesus laikyti aukščiau už savo asmeninius reikalus ir bus pasiryžusios kovoti už aukštuosius tautos idealus. Joms, reikalui esant, nebus baisu už tautos idealus aukoti ir savo gyvybę. Taip tauta gali būti suformuota, jei auklėjimas yra paremtas krikščioniškąja dorove. Ji pasiaukojimą laiko aukščiausiu žmogaus moraliniu nuopelnu.

Be tautiškai idėjinio auklėjimo, tautos bendruomenės išlaikymui didelės reikšmės turi ir tautos fizinė padėtis. Negana užsibrėžti kilnius idealus, bet jiems įvykdyti reikia turėti ir pakankamai jėgų. Čia svarbu ne vien dvasinis tvirtumas, bet reikia turėti nemažą fizinio ištvermingumo ir atsparumo.

Fizinė tautos būklė visų pirma priklauso nuo tautos materialinių sąlygų. Valstybės pareiga yra nuolat tas sąlygas gerinti. Be to, fizinę tautos būklę galima palaikyti ir ją

gerinti žmogaus fiziniu lavinimusi. Toks fizinis lavinimasis yra ypač reikalingas tiems tautinės bendruomenės nariams, kurie nedirba fizinio darbo.

Fizinis lavinimasis turi būti taip organizuotas, kad jis apimtų plačiuosius gyventojų sluoksnius. Ypač jis turi būti prieinamas mūsų priaugančiai kartai, mūsų tautos ateities garantui.

Tautos švietimui statomi du pagrindiniai reikalavimai, būtent — padaryti visiems prieinamą intelektualinį lavinimąsi ir nuolat skiepyti plačiuose gyventojų sluoksniuose bendrąją tautos interesų supratimą. Pirmasis tautos švietimo baras yra visuotinis ir privalomas pradžios mokslas. Antrame tautos kvietimo bare platieji tautos sluoksniai supažindinami su tautinės bendruomenės gyvenimu, su jos kasdieniniais reikalais ir su jos eiliniaisiais uždaviniais tautos idealams siekti. Tai pasiekama per paskaitas ir pranešimus, kuriuos daro tautai vadovaujantieji asmenys, per spaudą ir kitas propagandos priemones. Tokia propaganda yra būtina reikalinga. Juk ne kiekvienas tautinės bendruomenės narys, šalia savo kasdieninių reikalų, turi pakankamai laiko ir gali gerai išsigilinti į bendruosius tautos ir valstybės reikalus. O tie reikalai dažnai būna ir labai sudėtingi. Tokius reikalus platesnieji tautos sluoksniai tik tuomet supranta, kada jie nuolatos visiems prieinami ir išaiškinami. Tik gerai susipratusioje tautoje sužadinama visos jos kūrybinės jėgos ir tuo būdu ji paruošiama savo aukščiausiams tikslams siekti.

Tautos kūrybinę energiją reikia nuolatos papildyti nauju kūrybiniu prieaugliu. Tam tikslui reikia sudaryti tinkamas sąlygas, ypač jaunuomenei. Kaip dėsnis, kiekvienam jaunuoliui, kuris pareiškia vienoje ar kitoje mokslo srityje ypatingus gabumus, turi būti patikrinta galimybė išsimokslinti, kad jis galėtų tuos savo gabumus išvystyti iki aukščiausio laipsnio. Iki šiol tai buvo prieinama tik turtingųjų šeimų vaikams. To neužtenka. Valstybė turi surasti lėšų ir būdų talentams ugdyti ir iš neturtingųjų bendruomenės sluoksnių. To reikalauja socialinis teisingumas ir bendras tautos interesas. Juo tauta turės daugiau paruošusi kūrybinių asmenybių, tuo pati kūryba visose gyvenimo srityse pasidarys intensyvesnė ir tuomet bus pasiekta didesnių rezultatų.

Todėl kūrybinių pajėgų paruošimas turi naudotis ypatinga valstybės parama ir globa. Jis turi būti visuotinis. Kiekvienas asmuo, kurį prigimtis apdovanojo ypatingais gabumais, turi

turėti galimybės išsimokslinti ir tuos gabumus tinkamai išvystyti. Bendrojo tautos labo vedami, turime žiūrėti, kad nė vienas talentas nepalikėtų neišnaudotas.

Kultūrinis gyvenimas

Bendrosios kultūros srityje Lietuva orientuojasi ne į Europos Rytus, bet į jos Vakarus, ir laikoma pirmuoju vakarietiškos kultūros avanpostu prieš rusiškai aziatišką komunizmą bei barbarybes.

Kultūrinis gyvenimas turi būti paremtas nuolatinio valstybės rūpesčiu sudaryti sveikas ir natūralias sąlygas tautos dvasinėms pajėgoms reikšti ir vystyti. Asmenims, kurie pasižymi proto darbais, menu ir kita dvasine kūryba, turi būti teikiama ypatinga globa ir, reikalui esant, materialinė parama.

Atitinkamais įstatymais garantuojama asmens ir sąžinės laisvė, nustatoma asmens teisė viešai reikšti savo nusistatymą, tarpusavyje bendrauti ir teisė steigti visuomenines organizacijas ir jose dalyvauti.

Dorovės srityje turi būti remiamasi krikščioniškosios etikos pagrindais. Valstybė ir visuomenė turi kovoti visomis pozicijoje esančiomis priemonėmis prieš nedorus pasireiškimus.

Valstybė teikia Bažnyčiai, kaip tikram tautos moralei stiprinti faktoriui, visokeriopą paramą ir globą. Tačiau į Bažnyčios vidinius reikalus ji neturi kištis. Taip pat Bažnyčia turi vengti kištis į krašto valdymą ir valstybinę politiką.

Aktyvistų Fronto organizaciniai pradai

Aktyvistų Frontas, jungdamas visas aktyviasias mūsų tautos jėgas ir siekdamas atstatyti Lietuvos valstybę, remiasi visos lietuvių tautos vieninga valia ir yra jos vykdytojas.

Atstatęs savo valstybę, Aktyvistų Frontas Lietuvos vidaus gyvenimą tvarkys tautinės bendruomenės pagrindais. Jis pirmoje eilėje remsis tais mūsų tautos elementais, kurie bus aktyviai dalyvavę kovoje už Lietuvos išlaisvinimą. Asmenys, kurie šioje kovoje nebus dalyvavę, jie Naujoje Lietuvoje vadovaujamo vaidmens negalės turėti.

Aktyvistų Fronto nariu gali būti kiekvienas lietuvis, vis tiek, kokiai jis anksčiau priklausė politinei partijai ir kokios jis buvo pasauležiūros, jei jis dabar yra veiklus ir ryžtingas, pritaria aktyvistų platformai, nutraukia visus ryšius su savo buvusią partija, nėra tiesioginis Lietuvos nepriklausomybės

žlugimo kaltininkas ir jei jis praeityje nėra padaręs veiksmų, kurie labai pakenkė mūsų tautos sūnums kovoje su pragaištingais buvusio mūsų krašto režimo nuklydimais.

Kiekvienas į Aktyvistų Frontą stojas asmuo pasižada, nesigailėdamas nei savo sveikatos, nei gyvybės, visomis savo išgalėmis kovoti už Lietuvos išlaisvinimą ir jos atstatymą Lietuvių Aktyvistų Fronto ideologiniais pagrindais, būti visuomet ištikimas Aktyvistų Frontui ir griežtai laikytis nustatytos drausmės.

Vadovaudamiesi ta idėja ir gyvendami bendru likimu, Aktyvistų Fronto nariai tarpusavio santykiuose laikosi kaip geriausi draugai.

Aktyvistų Fronto padaliniai susidaro visur, kur tik plaka lietuviška širdis: kaimuose, miesteliuose, įmonėse ir t.t., kaip tėvynėje, taip ir užsienyje. Tas, kuris imasi iniciatyvos sudaryti Aktyvistų Fronto padalinį ir sugeba jam vadovauti, tas yra to padalinio vadas. Atskiri kaimyniniai padaliniai tarpusavio ryšius palaiko per savo vadus arba patikėtinius ir praneša apie savo susiorganizavimą sekančiam iš eilės aukštesniam vadui. Tokiu būdu susiformuoja visas Aktyvistų Organizacijos tinklas. Juo bus remiamasi kovoje už Lietuvos išlaisvinimą. Aktyvios veiklos iš jo bus pareikalauta tik tada, kada Aktyvistų Fronto Vadovybė matys, jog lemiamoji valanda yra jau atėjusi. Iki to laiko visi turi tik stengtis kiek galima geriau susiorganizuoti ir gerai pasiruošti, bet vengti bereikalingų ir ankstyvų aukų.

Kolektyvinės aktyvistų valios reiškėją ir vykdytoja yra Aktyvistų Fronto Vadovybė. Ji vadovauja Aktyvistų Frontui, nustato jo organizaciją ir programinį veikimą, derina atskirų Aktyvistų Fronto padalinių veikimą ir disponuoja visomis Aktyvistų Fronto jėgomis užsibrėžtiems tikslams atsiekti.

Aktyvistų Fronto Vadovybės nurodymai yra privalomi visiems Aktyvistų Fronto nariams ir jie turi būti šventai vykdomi.

Aktyvistų ženklas — tautinių spalvų trikampis su Gedimino stulpais.

Aktyvistų sveikinimasis — pakelti aukštyn dešiniąją ranką. Sveikinimosi šūkis — **K o v o k !**

Maršas:

Tvirtais žingsniais,

Drausiai pirmyn —

Už Naują, Laisvą Lietuvą!

ORGANIZACINĖ UŽUOMAZGA

Atbėgėliai iš sovietų okupuotos Lietuvos, kuriais teko bazuotis sudarant LAF užuomazgos branduolį Vokietijoje, nebuvo jokie pronaciai, bet buvo tokio pat blaivaus lietuviškai patriotinio nusistatymo žmonės, kokio laikėsi ir visa mūsų tauta, ir troško kuo greičiau susilaukti Vokietijos Reicho pagalbos sovietiniam komunistiniam jungui nusikratyti. Minėti atbėgėliai tebuvo tik vieni iš tų laimingųjų, kuriems pasisekė pasprukti nuo raudonojo teroro per pirmuosius sovietų okupacijos mėnesius mūsų nelaimingame krašte ir surasti sau laikiną prieglobstį vokiškojo Lietuvos kaimyno žemėje.

Socialiniu požiūriu tai buvo visų mūsų tautos socialinių sluoksnių žmonių mišinys: jame buvo fizinio darbo žmonių, įvairios padėties buvusių valstybės tarnautojų, buv. karininkų, spaudos atstovų ir kultūros darbuotojų, žymesnių mūsų visuomenės bei politinių srovių veikėjų, buv. valstybės vyrų, ministrų įvairiose Lietuvos vyriausybėse ir kai kurių pasiturinčiojo sluoksnio atstovų — buv. žemvaldžių, industrinių įmonių savininkų, bankininkų ir t.t. Bet ir šiems visiems "kapitalisto" pavadinimas nebegalėjo būti taikomas, nes komunistiniai plėšikai Lietuvoje jau buvo jų turėtą turtą užgrobę. Staigiai svetimame krašte atsidūrusių asmenų nepavydėtinos pragyvenimo sąlygos buvo visus juos socialiniu atžvilgiu suliginusios kaip niekad prieš tai: nors kuone visi atbėgėliai buvo inteligentai, tačiau — išskyrus vieną - kitą — beveik visi jie turėjo griebtis fizinio ar pusiau fizinio darbo, kad užsidirbtų lėšų pragyvenimui. Nors jie ir kentėjo nuo materialinių sąlygų, bet tėvynės gelbėjimo reikale jie buvo kupini pasiryžimo kad ir didžiausioms aukoms.

Partinės afiliacijos požiūriu jie betgi dar nebuvo suspėję atsipalaiduoti nuo aštrių pažiūrų skirtumų ir šių pastarųjų išugdytų negerovių tarpusavio santykiuose. Vis dar būdavo galima pastebėti atvejų, kai asmenys — dėl partinių susivaidijimų taip netolimoje praeityje — privengdavo ištiesti viens kitam ranką arba sėsti greta viens kito, nors ir susirinkę aptarti visiems jiems vienodai svarbių tėvynės Lietuvos gelbėjimo reikalų. Bet partinių aistrų kerojimui Lietuvos dipl. posto Vokietijoje globoje sąlygų nebuvo. Visiems buvo gerai žinoma, jog tas postas ne tik nebuvo joks buv. Lietuvos režimo įrankis, bet priešingai — visados objektyviausiai tesirūpino

bendrų Lietuvos interesų ir jos nepriklausomybės gynimu santykiuose su Vokietija, nenukrypdamas į jokių partiškumus. Kuriems šisai mano nusistatymas iš seniau dar nebuvo paaiškėjęs, tie gavo tuo įsitikinti per svarbius svarstymus su rinktiniais politikais ir valstybininkais iš atbėgėlių tarpo. Juos organizavau tam, kad surasčiau visiems priimtina veikimo platformą, jau paduotą ankstyvesnėje skiltyje, ir kad nustatyčiau organizacinius pagrindus apjungti mūsų tautos ryžtingesniems elementams po vieną kovos vėliava didžiajam Lietuvos atkūrimo tikslui siekti.

Buvo tikrai džiugu matyti, kaip lietuviai, prieš tai partiškai susivaidiję, noriai rikiavosi į bendrą frontą bei vieningą organizaciją, apsivalydami nuo praeities nesantaikos dulkių. Tokioje tad bendro ir laisvo patriotinio pasiryžimo atmosferoje galėjau 1940 m. lapkričio 17 d. vakare sukviesti savo privačiame bute Berlyne, Achenbachstrasse 1, Lietuvių Aktyvistų Fronto (LAF) formalios užuomazgos susirinkimą, nors to sąjūdžio genezė faktiškai siekė 3 - 4 mėnesius atgal. Ji buvo glaudžiai susijusi su mano rizikinga kelione į Kauną birželio mėn. gale ir daug žadėjusiu, bet neįvykusi planu Lietuvos suverenumui atkurti 1940 m. liepos mėn. pasinaudojant lauktu, tik atsidėjusiu, staigiu Maskvos - Berlyno pakto sužlugimu.

Susirinkime dalyvavo 28 asmenys, seniau priklausę įvairioms partijoms ar politinėms grupėms, išskyrus gal tik kelis, kurie prieš tai nebuvo susirišę su jokia partija. Susirinkusių tarpe buvo buv. Lietuvos valstybės vyrų - ministerių, žymesnių visuomenės veikėjų, intelektualų, kunigų, buv. karininkų ir t.t. Susirinkimui pirmininkavo inž. Ernestas Galvanauskas, Lietuvos Tautinio Komiteto pirmininkas, pagal Lietuvos pasiuntinių ir įgal. ministerių konferencijos Romoje priimtą nutarimą. Žemiau paduodu protokolinių užrašų, padarytą dr. J. Jurkūno, kuris buvo susirinkimo sekretorius.

L. A. F.

Steigiamojo susirinkimo,
įvykusio 1940 m. lapkričio mėn. 17 d., Berlyne,
Achenbachstr. 1,

P r o t o k o l a s

Susirinkime dalyvavo: pp. min. Škirpa, Galvanauskas, Skipitis, dr. Karvelis, Viliušis, Dirmeikis, kun. Yla, Pyragius

Juozas, Pyragius Jonas, inž. Brunius, Danta Aleksandras, Našliūnas Jonas, Puodžius Stasys, Dženkaitis Juozas, Dženkaitis Jonas, Valiukėnas Antanas, Raila Bronys, Maceina Antanas, dr. Brakas, Kavolis Martynas, pulk. Ambraziejus, kun. Barauskas, Katilius Juozas, dr. Ancevičius ir dr. Jurkūnas.

Susirinkimą atidarė min. Škirpa ir jam pirmininkauti pakvietė p. Galvanauską.

Min. Škirpa, trumpai pabrėžęs, kuriam reikalui jis yra atvykęs, sukviėęs ir pažymėjęs klausimo svarbumą, perskaitė liėuvių aktyvistų pagrindinius programinius dėsnius ir būsimojo sąjūdžio tikslus bei siekimus.

Po savo pranešimo min. Škirpa kvietė dalyvius pasisakyti dėl programos ir dėl būsimojo sąjūdžio organizavimo.

P. inž. Brunius siūlo LAF programoje smulkiau paliesti darbo klausimą. Ypač esą reikėtų išsamiai numatyti darbininkų aprūpinimą nuosavybe, darbo avansavimo klausimą ir t. t. Jo nuomone, reikėtų į atstatytą Lietuvą žiūrėti kaip į socialinę valstybę. Toliau p. Brunius iškėlė mintį atkreipti ypatingą dėmesį į atstatytos Lietuvos teritorialinius klausimus. Jo nuomone, atstatyta Lietuva turėtų sujungti visas liėuvių gentis. Jis klausia, ar nevertėtų galvoti apie Baltijos valstybių sąjungą.

P. Skipitis manytų, kad nereikėtų šiuo metu diskutuoti programines detales, bet pirmon galvon steigti organizaciją, o paskum diskutuoti jos pagrindinius klausimus.

P. Maceina pasisako visai priešingai p. Skipičio tezei. Jo nuomone, visų pirma reikėtų iš pagrindų pasisakyti dėl naujos organizacijos programos, išdiskutuoti visus jos esminius klausimus, o tik paskum imti steigti pačią organizaciją. Jei to dabar negalima būtų padaryti, jis siūlo tam reikalui susaukti sekantį susirinkimą ar kelis susirinkimus. Be to, p. Maceina klausia p. ministerį, kaip jis esamoje padėtyje vaizduojasi mažųjų valstybių padėtį naujosios Europos santvarkoje. Pasak jo, jei mažosioms valstybėms nebūtų lemta naujoje Europoje turėti savo nepriklausomybę, tai mūsų darbas negalėtų būti naudingas.

P. Karvelis palaiko p. Skipičio nuomonę ir nebūtų linkęs pritarti p. Maceinos nusistatymui. Esą dabar nelaikas diskutuoti, kokią mažosios valstybės turės padėtį naujoje Europoje, o lygiai negalima būtų šiame ar kitame susirinkime smulkiai išdiskutuoti visus programinius klausimus, bet mes turime stengtis tuojau susiorganizuoti ir tuo sudaryti reikiamą bazę mūsų, kaip vieneto, tolimesniam veikimui.

P. Pyragius pritaria p. Karvelio nusistatymui. Esą, jei kam pateikta p. min. Škirpos aktyvistų platforma būtų diskutuotina, tai tas turėtų padaryti reikiamas išvadas.

Min. Škirpa paaiškina, kad jo pateikta programa dar nėra galutinai apdirbta. Duota tik idėja ir pagrindiniai aktyvistų tikslai bei jų uždaviniai. Programą galutinai turės paruošti tam reikalui sudaryta speciali komisija. Vokiečiai aktyvistų idėjai rodą palankumo. Tad mūsų veikimui yra šioks toks plyšelis, kurį reikia išnaudoti. Nors tuo tarpu mes negalime veikti viešai, bet tai dar nereikia, kad negalime veikti uždarame ratelyje. Dėl užmačių atstatytoje naujoje Lietuvoje stengtis turėti sujungtas visas lietuvių gentis arba jau dabar eiti prie tam tikro bloko su kitomis Baltijos valstybėmis p. ministeris manytų, kad dabar bent reikėtų pirmoje eilėje turėti galvoje mūsų pagrindinį tikslą — aiškiai iškelti Lietuvos valstybės atstatymo klausimą, o paskum jau spręsti lietuvių giminių sujungimą į vieną šeimą arba blokavimąsi su kitomis mums giminingomis tautomis. Esą nereikia nuslysti nuo savo tradicijų ir nuo to, ką esame turėję. Dėl organizacijos min. Škirpa pareiškė, kad šiuo metu jis manytų, kad būtų geriausia, jei jis galėtų sudaryti tam tikrą patikėtinių grupę, kurie sudarys laikiną Aktyvistų vadovybę. Pirmoje eilėje reikėtų patraukti prie mūsų organizacinio darbo lietuvius inteligentus Berlyne. Eiliniaais uždaviniais reikėtų laikyti studijas vokiečių įvairių gyvenimo sričių ir iš jų pasimokyti, ypač organizacijos. Todėl ilgai nelaukiant aktyvistai turėtų sueiti į kontaktą su atitinkamais vokiečių sluoksniais bei įstaigomis. Be to, esą labai būtų reikalinga neatidėliojant užmegzti ryšius su savo idėjos draugais Lietuvoje ir eiti pas juos su savo propaganda.

P. Galvanauskas manytų, kad šiuo metu nebūtų nei reikalo nei galimybės išspręsti mūsų programos klausimą. Esą šiandien mes turime kalbėti tik apie organizaciją ir siekti atgauti savo valstybinę nepriklausomybę, o paskui jau kalbėsime apie smulkmenas. Todėl, jo nuomone, šiandien reikia, ilgai nediskutavus, sudaryti organizaciją ir reikiamus organus.

P. Dirmeikis konstatuoja, kad būsimasis Aktyvistų sąjūdis bus politinė organizacija su tam tikru savo turiniu. Esą iš programos matyti, kad mes glaudžiamės prie Vokietijos, ir darosi įspūdis, kad mes kovosime už vokiečių režimą ir už Vokietijos laimėjimus. Tokiu būdu mūsų organizacijos likimas priklausys nuo to, kuo karas baigsis. Jam atrodytų, jei Vokietija karą pralaimėtų, tai aktyvistų organizacija neturėtų

idėjinės bazės ir kaip tokia turėtų išnykti. Turėdamas tai galvoje, p. Dirmeikis klausia, ar aktyvistai taps kovotojais dėl Vokietijos ateities, ar ras kitą kelią, kuris nepriklausomai nuo bet kurių konjunktūrų vestų prie Nepriklausomos Lietuvos atstatymo.

Min. Škirpa pabrėžė, kad mes turime savo kovą derinti su Vokietijos kova ir tokiu būdu turime su jais bendradarbiauti. Tačiau tai dar nereiškia, kad mes su vokiečiais bendradarbiautume besąlyginai. Mes turime užsitikrinti jų paramą, nes tik tada galėtume siekti savųjų tikslų, prisidedami prie kovos prieš bendrą priešą.

E. Galvanauskas, papildydamas min. Škirpos paaiškinimus, pareiškė, jog, jo nuomone, mes vokiečiams praktiškai nieko negalime padėti. Visa tai, prie ko mes glausimės ar su kuo eisime, yra nei daugiau nei mažiau tik priemonė mūsų tikslams siekti, bet ne idealas arba tikslas. Taigi, esą, keisis laikai, gali pasikeisti ir mūsų priemonės, bet tikslas pasiliks vis tas pats, būtent: nežiūrint kokia kaina išlikti gyviems kaip tautai ir atstatyti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Pasibaigus pranešimui ir diskusijoms bei paaiškinimams, min. Škirpa pakvietė visus dalyvius pasirašyti Lietuvių Aktyvistų Fronto steigiamąjį aktą.

Po to min. Škirpa paprašė sutikti būti patikėtiniais: pp. E. Galvanauską, inž. Brunių, R. Skipitį, A. Valiukėną, A. Maceiną ir K. Žalkauską.

Susirinkimas baigtas tautos himnu.

Lietuvių Aktyvistų *"Steigiamasis Aktas"* skamba šitaip:

— Mes, žemiau pasirašę lietuviai, likimo atblokti į Vokietijos sostinę Berlyną, š. m. lapkričio mėn. 17 dieną susirinkę pas p. K. Škirpą jo bute Achenbachstr. 1 ir išklause jo pranešimą apie Nepriklausomos Lietuvos žlugimo priežastis ir apie galimumus bei kelius Lietuvos valstybei vėl atstatyti,

reiškiame visišką pritarimą sumanymui sutelkti visas lietuvių tautos aktyviasias jėgas į Lietuvių Aktyvistų Frontą kovai už Tėvynės Lietuvos išlaisvinimą iš komunistinio sovietų jungo.

Išitikinę, kad atstatytos Lietuvos tvarkymas Aktyvistų Fronto ideologijos pagrindais yra tikriausias kelias lietuvių tautos idealams siekti, mes pirmieji stojame į Lietuvių Aktyvistų Frontą ir prisiimame visas jo nariams uždedamas pareigas ir drausmę.

Tėvynės Lietuvos ir Lietuvių Tautos labui, kviečiame K. Škirpą, Pirmąjį Nepriklausomos Lietuvos Kariuomenės Kūrėją-Savanorį ir Lietuvių Aktyvistų Fronto iniciatorių, imtis žygių vykdyti mūsų nusistatymą ir vadovauti Lietuvių Aktyvistų Frontui.

K o v o k !

Tvirtais žingsniais,

Drąsiai pirmyn —

Už naują, laisvą Lietuvą!

Berlynas, 1940 metų lapkričio 17 dieną.

P a r a š a i :

J. Viliušis, E. Galvanauskas, M. Kavolis, St. Puodžius, P. Skurauskas, J. Pyragius, J. Našliūnas, J. Jurkūnas, R. Skipitis, Jz. Dženkaitis, K. Brunius, B. Raila, A. Valiukėnas, Jn. Dženkaitis, J. Čiuberkis, Jz. Pyragius, M. Kukutis, T. Dirmeikis, St. Yla, A. Maceina, dr. P. Karvelis, A. Danta, pulk. Ambraziejus, kun. Barauskas, J. Katilius, dr. M. Brakas ir dr. Pr. Ancevičius.

Sutinku: (pas.) K. Škirpa.

Kaip tiems, kurių parašai figūruoja po LAF steigiamuoju aktu, taip ir man pačiam buvo aišku, jog kitaip pasielgti tada nebuvo galima ir kad Lietuvos dipl. postas Berlyne turėjo vadovavimo našta prisiimti. Tai čia pažymiu ne dėl to, kad man teko griebtis iniciatyvos efektyviam pasipriešinimui Sov. Rusijos agresijai prieš Lietuvą — pačiam įdiegti pirmą pagrindžio organizacijos daigą, būnant Kaune birželio mėn. gale, pirmam iš Lietuvos diplomatinėjų postų užsieny pareikšti formalų protestą prieš Lietuvos valstybinės nepriklausomybės sugriovimą ir paruošti pradinį jos suverenumo atkūrimo planą. Tai pažymiu dėl to, kad šio tikslo siekimas, išnaudojant Maskvos - Berlyno pakto eventualų žlugimą, automatiškai vertė Lietuvos postą Berlyne imtis atsakingos veiklos bei vadovavimo LAF-tui, be kurio vargu ar būtų pavykę paruošti ir įvykdyti 1941 m. birželio 23 dienos visuotinį mūsų tautos sukilimą.

Lapkričio 17-jį tebuvo tik viena iš lietuvių aktyvistų organizacinės veiklos datų, kuria tapo atžymėta formali LAF užuomazga. Tuo būdu buvo duotas vaizdingas pavyzdys lietuviams aktyvistams, kaip organizuotis besąlyginės vienybės pagrindais sėkmingai kovai praveisti. Bet tai dar nebuvo joks galutinis LAF vado klausimo išsprendimas. Šio klausimo

tinkamas išsprendimas tebūtų pasidaręs praktiškai įmanomas, kai pati kova jau būtų laimėta. Todėl LAF organizacijos įstatų projekte buvo pasakyta (Str. 4) štai kas:

— Pirmuoju Lietuvių Aktyvistų Fronto vyriausiuoju vadu laikomas mūsų tautos sūnus, savo darbu ir asmeniniu pasiaukojimu lemiamai paveikęs Lietuvos prisikėlimą naujam nepriklausomam valstybiniam gyvenimui. Apie tokio asmens pasireiškimą sprendžia pirmasis Lietuvių Aktyvistų Fronto didysis kongresas. Jei toks asmuo neišryškėtų, tai Lietuvių Aktyvistų Fronto vyriausiąjį vadą renka Lietuvių Aktyvistų Fronto didysis kongresas balsų dauguma. —

Asmuo, laikinai ar galutinai pastatytas didesnės organizacijos priešakyje, vienas viską atlikti nepajėgtų. Jis yra reikalingas gerų talkininkų darbe, už kurį formali atsakomybė tačiau gula ant to, kam patikėtas bendras vadovavimas organizacijai ir jos veiklai. Mano pasiūlymu, duotieji man talkininkai, vadinami LAF vado patikėtiniais, galėtų būti prilyginami štabo karininkams, juo labiau, kad LAF nebuvo jokia partija, bet konspiratyvinė kovos organizacija su jai privaloma kuone karine drausme. LAF vadas ir jam paskirti patikėtiniai sudarė vadovaujamąją organizacijos grandį, kurioje visi klausimai būdavo išdiskutuojami ir sprendžiami be baimės, kad veiklos paslaptys galėtų išeiti į viešumą arba kurios nors svetimos šalies būtų patirtos.

Ilgainiui, kai LAF veikla vis labiau išsiplėtė ir vadovaujamajai grandžiai pasidarė per sunku vienai viską aprėpti, buvo sudaromos specialios komisijos pagal atskiras sritis. Joms buvo pavesta iš anksto pastudijuoti ir paruošti projektus, kaip tą ar kitą sritį reiktų tvarkyti, kuomet kraštas bus nuo bolševizmo apvalytas ir teks gyvenimą kurti iš naujo. Komisijų pirmininkais buvo pakviesti asmenys geriausiai nusimanę toje ar kitoje srityje, turėję iš seniau patyrimo ir intelektualiai kvalifikuoti kiekvienas savo komisijos srityje. Jie buvo įgalinti pasirinkti į komisijų narius daugiau atitinkamų sričių specialistų bei tokių, kurie savo jėgas ir savo patirtį norėjo paskirti pasirinktai veiklai. Tuo būdu palaipsniui buvo pritrauktos prie LAF kūrybinio darbo beveik visos intelektualinės pajėgos, kiek tik jų tada buvo Berlyne ir arčiau Reicho sostinės prisirinkę lietuvių atbėgėlių tarpe.

Buvo sudarytos ir faktiškai veikė arba dar tik formavosi sekančios komisijos, kurių pirmininkais buvo pakviesti: 1) doc. dr. A. Maceina — ideologijos komisijai, 2) inž. K. Bru-

nius — organizacijos, 3) inž. E. Galvanauskas — finansų, 4) dr. A. Danta — prekybos, 5) pulk. ltn. inž. Ambraziejus — pramonės, 6) dr. P. Karvelis — žemės ūkio, 7) dr. Pr. Ancevičius — darbo ir socialinės apsaugos, 8) dr. M. Brakas — teisingumo, 9) prokur. K. Žalkauskas — administracijos, 10) adv. R. Skipitis — užsienio lietuvių, 11) redakt. Alantas — kultūros, 12) kun. prof. St. Yla — dorovingumo, 13) inž. I. Augustaitis — susisiekimo, 14) gen. St. Raštikis — krašto apsaugos, 15) dr. Karvelienė — moterų, 16) dr. T. Dirmeikis — politikos, 17) redakt. B. Raila — propagandos, 18) dr. J. Jurkūnas — jaunuomenės, 19) maj. St. Puodžius — ryšių su kraštu, ir 20) polic. kpt. J. Dženkaitis — saugumo reikalams.

Komisijų pirmininkai buvo apjungti į didesnę kolektyvinę organą, kuris drauge su LAF vadovaujamosios grandies nariais (vado patikėtiniais) buvo sudaręs provizorinę LAF Tarybą. Ji būdavo sukviečiama tik kartkarčiais, kada kildavo koks principinis politinės reikšmės klausimas arba šiaip koks ypatingai svarbus reikalas, liečiąs LAF veiklą.

Žiūrėjusiems į LAF branduolį Berlyne iš toli, iš Sovietų prislėgtos Lietuvos, galėjo atrodyti, jog tą branduolį sudariusių lietuvių darbas Tėvynės Lietuvos labui turėjo vykti labai sklandžiai, be jokių savitarpio nedarnumų. To iš jų reikalavo pati LAF-to užsibrėžtoji misija ir lietuviškas patriotizmas. Deja, taip tik galėjo atrodyti, bet faktiškai taip nebuvo. Tiek prieš LAF-to formalinį įsikūrimą, tiek jam įsikuriant, o ypač jam pradėjus vystyti savo veiklą, buvo įvairių nesusipratimų bei nuomonių skirtumų, kurie pasunkino LAF vadovybės naštą ir kartais kėlė jai didelį susirūpinimą.

Pirmo apgailėtino siurprizo susilaukiau ne iš kur kitur, kaip iš ten, iš kur jo tikrai nebuvo tikėjęsis susilaukti. Dar prieš LAF susiformavimą pulk. K. Grinius, buv. karo attache prie Pasiuntinybės Berlyne, suintrigavo buv. jos kai kuriuos pareigūnus statyti reikalavimą, kad sudaryčiau iš jų kažkokį veiklos komitetą. Atsivedęs lapkričio 3 d. pas mane į mano butą buv. prekybos patarėją St. Kuzminską irėjusį konsularinio skyriaus viršininko pareigas VI. Čepą, pulk. K. Grinius mėgino jų visų vardu įtikinti mane, jog vokiečiams Pasiuntinybę uždarius, ji kaip įstaiga nustojusi egzistuoti ir kad todėl aš nebegalįs laikyti save jokių jų šefu. Jie dėstė nuomonę, jog tolimesnį bendradarbiavimą su manim, kaip su buv. Lietuvos pasiuntiniu Berlyne, jie tesupranta tik kaip bend-

radarbiavimą lygybės principu, kur tesiskaityčiau "pirmuoju lygiųjų tarpe". Be to, reikalavo, kad pritraukčiau prie jų grupės kai kuriuos buv. mūsų visuomenės veikėjus iš atbėgėlių tarpo. Tuo būdu esą susidarytų veiklos komitetas, kur visi klausimai būtų aptariami ir sprendžiami balsų dauguma. Ponas Kuzminskas, kurį buvau prieš tai pravedęs į Lietuvių Draugijos Berlyne pirmininkus rūpintis atbėgėlių šalpos ir globos reikalais, rodė pasikėsinimo, kad kuklų piniginių rezervą arba jo dalį, kurį buvau sudaręs sau tolimesnės diplomatinės veiklos reikalams po Pasiuntinybės suspendavimo iš vokiečių pusės, perteikčiau jo vadovaujamos draugijos valdybai atbėgėlių šalpai.

Pasiuntinybės suspendavimas iš vokiečių pusės dar nereikšė tarptautinės teisės požiūriu jos galutinio likvidavimo. Pagal Lietuvos įstatymus tai tegalėjo padaryti tik teisėta Lietuvos vyriausybė. Sugrįžęs iš pasiuntinių konferencijos (Romoje), aš buvau savo buvusius bendradarbius painformavęs, jog ten buvo nutarta, kad tie Lietuvos pasiuntiniai, kurių pasiuntinybės tapo suspenduotos, turi su savo pagrindiniais bendradarbiais ir karo attachės, kur tokie buvo, pasilikti sostinėse, kur jie buvo akredituoti, ir toliau rūpintis Lietuvos interesais, kiek kuriam dar būtų įmanoma. Sudarymas bet kokio "veiklos komiteto" ne tik nebūtų galėjęs atstoti suspenduotos Pasiuntinybės, o tik būtų reiškęs galutinį sulikvidavimą Lietuvos dipl. posto Berlyne. Todėl pareiškiau minėtiems savo buv. kolegoms, jog nepritariu jų sumanymui, laikau save ir toliau įpareigotu nešti Lietuvos dipl. atstovo našta Berlyne, prašiau juos laikytis subordinacijos bei prideramos drausmės ir kviečiau juos man pagelbėti, kuo kas gali, o ne kaišioti pagalius į vienybės stipinus. Kartu atsisakiau patenkinti Kuzminsko pageidavimą, kad turimą kuklų piniginių rezervą arba nors jo dalį perduočiau arba, kaip jis sakė, "paskolinčiau" Lietuvių Draugijai atbėgėlių šalpos reikalams, nes tą rezervą buvau sudaręs politikos veiklai, o ne labdaros tikslams. Patariau, kad susirastų lėšų atbėgėliams šelpiti iš kur kitur, nes kalbama draugija ir buvo šiam reikalui sudaryta.

Visi trys buvo tokiu mano nusistatymu labai nepatenkinti ir atsisveikino su manim beveik nemandagiai, padarydami man užgaunančių priekaištų.

Kuomet visa tai darėsi, pulk. K. Grinius jau buvo suplanavęs ir patylomis ruošėsi savavališkai palikti Lietuvos karo attache pareigas ir išvykti į saugųjį užjūrį. Mano atkalbinėjimai,

kad to nedarytų, jo nepaveikė, ir jis sakytas pareigas metė tokiu metu, kai Lietuvos gelbėjimas iš sovietiškojo okupanto nagų reikalavo sakytų pareigų intensyvaus vykdymo, kitaip sakant — tolesnio palaikymo glaudžių santykių su vok. karo vadovybės karininkais, su kuriais pulk. Grinius buvo, pagal savo funkcijas, kaip karo attache, iš seniau susidraugavęs.

Kito siurprizo susilaukiau iš dr. P. Karvelio. Sakau "siurprizo", nes dr. P. Karvelis nuo pat pabėgimo iš Lietuvos po sovietinių jėgų išsibrovimo į mūsų kraštą buvo parodęs gražios iniciatyvos talkininkauti Lietuvos dipl. postui Berlyne, kai desperatiškai ieškojau kelių ir galimybių Lietuvai gelbėti. Jis galėjo su pagrindu tikėtis būti pakviestas į LAF vado "patikėtinius". Deja, jo kandidatūros nepalaikė jo paties vienminčiai, buv. krikščionių demokratų veikėjai, įsijungę į LAF branduolį Berlyne, ir statė kandidatūrą dr. A. Maceinos. Juo labiau, kad šiam pastarajam buvo numatyta pavesti suformuluoti LAF programos projektą, kaip aukštų kvalifikacijų sociologui ir filosofui.

Demonstruodamas savo nepasitenkinimą, kad į LAF vado "patikėtinius" nebuvo pakviestas, dr. P. Karvelis lapkričio 23 d. staigiai įteikė man trumpą raštą, kuriuo pareiškė, kad laikyčiau jį iš LAF išstojusiu, tuo pastatydamas mane į labai nemalonią padėtį jo asmens atžvilgiu. Kadangi toks jo pasielgimas nesiderino su drausmės reikalavimais, kuriuos LAF nariai turėdavo prisiimti, ir reiškė pasikėsinimą į LAF susicementavimą, tai neturėjau kitos išeities, kaip imtis nemalonios pareigos — pareiškimo įteikėją išpėti, jog jis bus iš LAF narių tarpo išbrauktas už sulaužymą drausmės ir kad apie tai bus paskelbtas motyvuotas LAF vadovybės sprendimas, jei dr. Karvelis savo pareiškimo neatsiimtų. Pareiškimą gruodžio 16 d. jam atšaukus, incidentas likvidavosi. Bet jis neliko be žaizdos LAF vienybei, nes dr. Karvelis po to kalbėjo kitiems, jog telaikąs ją tik "vienybę iki Eitkūnų" . . .

Kiek apsijungimas į LAF organizaciją liečia pačią jos vadovaujamąją grandį — LAF vado patikėtinių grupę, jos narių tarpe nebuvo kilę nė mažiausių tarpusavio nesusipratimų iki pat tautos 1941 m. birželio 23 dienos sukilimo laimėjimo. Jo paruošimui jie nepasigailėjo nei laiko nei energijos. Išskyrus kolegą K. Žalkauską, kuris buvo suradęs sau darbo Leipzige ir atvažiuodavo į Berlyną dalyvauti LAF vadovybės posėdžiuose tik retkarčiais, visi kiti jos nariai susirinkdavo posėdžių kas savaitę ne tik kartą, bet neretai ir kelis kartus,

aptarti klausimams, kurie iškildavo, ir padaryti reikalingiems nutarimams. Kai jaunesnio amžiaus jos nariai parodė tikro dinamizmo veikloje, vyresnio amžiaus asmenys svėrė sprendimuose savo politinę patirtimi atsakingoje veikloje.

LAF vadovaujamosios grandies veikla buvo tikrai konspiratyvi, nors ir nebūdavo vengiama pritraukti į jos slaptus pasitarimus ir kitus LAF veikėjus, ne jos narius (vado patikėtinius). Tačiau su tikru pasigėrėjimu prisimenu, jog paslaptys buvo išlaikytos visu 100% taip, kad atrodo, jog vokiečių saugumas iki pat lemtingos birželio 23 dienos negalėjo patirti, kas LAF vadovybės buvo tariama, ir laiku susiorientuoti, jog Lietuvių Aktyvistų Frontas buvo vairuojamas pastatyti hitlerinį Reichą prieš Lietuvos valstybinio suverenumo atkūrimo įvykusį faktą, kuomet ėmė aiškėti, jog artėjant rusų - vokiečių karui vokiečiai keičia savo politiką Lietuvos klausimu ir planuoja ją paglemžti, kaip prieš tai buvo 1940 metais padariusi Sovietų Rusija.

LĖŠŲ KLAUSIMAS

Kiekviena politinė veikla yra susijusi su didesnėmis ar mažesnėmis išlaidomis. Kas tokios veiklos imasi ar yra aplinkybių priverstas jos imtis, tas turi iš anksto pasirūpinti, iš kur surasti tam reikalingų lėšų.

Šis klausimas buvo Lietuvos diplomatinės iškeltas ir atitinkamas pasiūlymas padarytas Kaunui bene porą savaitių po 1939 m. spalio 10 dienos prievartos sutarties pasirašymo su Maskva, kuria buvo leista Sov. Sąjungai pastatyti rusų raud. armijos įgulas Lietuvos viduje. Buvo lengva numatyti, jog nuo to momento Lietuvos nepriklausomybė buvo atsidūrusi mirtinos grėsmės pavojuje, kuris galėjo jai iškilti kiekvienu metu. Todėl buvo iš diplomatinės pusės patarta Lietuvos vyriausybei iš anksto pasirūpinti padėti kur nors saugioje vietoje užsieny didesnę sumą pinigų svetima valiuta, kad, ištikus kokiai katastrofai su Lietuva ir jos vadovybei pasitraukus į užsienį, būtų iš ko apmokėti jos ir diplomatinių postų išlaikymo išlaidas ir vystyti politinę - diplomatinę akciją Lietuvos reikalui apginti visur, kur tik ir kaip tik buvo įmanoma.

Kalbama piniginių rezervą buvo siūloma padėti užsieny taip, kad jis jokiai mūsų krašto okupantui nebūtų prieinamas ir

kad juo būtume galėję laisvai disponuoti. Tai buvo ne tik apdairus, bet ir protingas pasiūlymas. Juk aišku savaime, kad aukų rinkimo keliu kiek didesnio masto politinės veiklos finansavimas būtų buvusi fantazija, nerealus dalykas. Antra vertus, aukų rinkimą valstybės reikalams būtų buvę sunku ir pateisinti, nes kiekvienam galėtų kilti klausimas: argi per 20 su viršum metų savo valstybės, kuri pasižymėjo visokeriopu progresu, nebuvo galima sutaupyti ir padėti užsieny didesnio piniginio rezervo tos pačios valstybės gynimo tikslams nelaimės atveju? . .

Tiek gen. Černiaus vyriausybė, kuri išleido minėtas svetimos valstybės įgulas į Lietuvą, tiek vėliau sekusi Merkio vyriausybė, kuri susilaukė 1940 m. birželio 15 dienos katastrofos, buvo pakartotinai nutarusios praveisti ginkluotą pasipriešinimą prieš grėšusią iš Sovietų pusės agresiją ir iš anksto padėti užsieny piniginių išteklių tolimesniam Lietuvos gynimui politiškai diplomatinėmis priemonėmis. Deja, kaip daug kas Smetonos režimo metu, taip ir kalbamu atveju buvo tik nutarta, bet ne padaryta. Apie šį skandalingą Kauno apsileidimą aš patyriau tik po 1940 m. birželio 15 dienos katastrofos, kada iš Nepriklausomos Lietuvos valstybės bebuvo likę tik šipuliai — kelios dešimtys jos diplomatinio bei konsularinių pareigūnų užsienyje, kurių tarpe žymi dalis išlepintų biurokratų politinės kovos darbui už naują Lietuvos atkūrimą visai nė netiko.

Bet ir šis Nepriklausomos Lietuvos likutis, kuris buvo sovietiskajam jos okupantui nepasiekiamas, buvo Kauno paliktas ne tik be vyriausybės instrukcijų, bet ir be piniginių išteklių rimtesnei politinei veiklai. Net pats Respublikos Prezidentas A. Smetona, vos suspėjęs pasprukti į užsienį, tegavo tik su dideliais sunkumais pinigų svetima valiuta iš Lietuvos Banko. Paties A. Smetonos tvirtinimu, tai tebuvo kukli suma, atitikusi jo nuosavas santaupas. Ji buvo pakankama jo ir jo šeimos pragyvenimui kiek ilgesnį laiką Europoje. Jokių specialių sumų politinei veiklai A. Smetona su savim irgi nebuvo atsinešęs. Viskas buvo palikta sovietų okupantui, plėšriajam mūsų krašto ir jo turtų užgrobikui.

Rusams Lietuvą okupavus, jos diplomatiniai postai užsienyje liko su minimaliniais avansais einamosioms išlaidoms. Normaliai jie būdavo užs. rkl. min-jos centro pervedami postams užsieny kas trys mėnesiai, gavus atsiskaitymo trimėnesines apyskaitas. Pradėjus grėsti Lietuvai pavojui iš Sov.

Rusijos, sakyti avansai buvo padidinti iki 6 biudžetinių mėnesių, išskyrus avansą Lietuvos dipl. postui Berlyne. Šiam postui kažkodėl buvo palikta sena trijų mėnesių norma. Bet ir jį tas postas tesuspėjo gauti iš užs. rkl. min-jos centro paskutinę savaitę prieš paskelbimą tariamų rinkimų į Liaudies seimą ir formalų Lietuvos valstybinės nepriklausomybės sugriovimą. Tai tebuvo paprastas avanso papildymas apmokėjimui algų Pasiuntinybės tarnautojams už tris mėnesius ir apmokėjimui kitų smulkesnių išlaidų už tą laiką, o ne koks avansas politinės veiklos išvystymui, lyg Kaunui būtų tada atrodę, kad tokia veikla Lietuvai gelbėti, iš viso, Berlyne nebūtų buvusi reikalinga.

Paaikškęs, kad jokio stambesnio piniginio rezervo į užsienį politinei Lietuvos gyvenimo akcijai nebuvo pervesta, mėginau reikalingą lėšų sumą parūpinti Lietuvos Pasiuntinybei Berlyne, panaudojant tam reikalui egzistavusią tarp abiejų valstybių clearinginio atsiskaitymo sistemą. Bet tai buvo susiję su didesniais formalumais, ne tik iš vokiečių, bet ir iš mūsų valdžios įstaigų pusės, būtent — visų pirma, tam buvo reikalingas atitinkamas Lietuvos vyriausybės nutarimas; antra, gauti paskyrimą clearingo komisijos pirmininko iš Lietuvos pusės vietoj J. Norkaičio, pabėgusio į užsienį; trečia, susitarti su vokiečiais dėl clearinginių sumų panaudojimo Pasiuntinybės reikalams, ir ketvirta, suspėti atlikti pinigų pervedimo operaciją, nežiūrint to, kad laiko iki sovietų paskutinio smūgio Lietuvos valstybės egzistavimui bebuvo likę labai mažai.

Prof. V. Krėvė - Mickevičiaus parodyto šio svarbaus reikalo supratimo dėka birželio 28 d., dar būdamas Kaune, gavau raštišką vyriausybės pavedimą imtis žygių gauti vokiečių sutikimą perkelti mūsų Pasiuntinybės dispozicijon didesnę sumą iš mūsų III-sios clearingo sąskaitos. Sakyto rašto (Nr. 805) turinys buvo toks:

— Ryšium su Tamstos šio birželio mėn. 22 d. raštu Nr. 300/sl., kuriuo Tamsta siūlai padaryti žygių pas Vokietijos vyriausybę, kad ji sutiktų perkelti Pasiuntinybės dispozicijon didesnę pinigų sumą iš III-sios clearingo sąskaitos, turiu garbę pastebėti, kad be nurodytų Tamstos rašte motyvų yra dar tam ir kitas svarbus motyvas, būtent: praktika jau yra parodžiusi, kad yra labai maža vilties tą sąskaitą kada nors išlyginti clearingo keliu, ir dabar susirinkusi joje per 10 milijonų litų suma, atrodo, gali būti ilgesniam laikui užblokuota.

Todėl Tamsta esi prašomas padaryti žygių pas Vokietijos vyriausybę, kad ji sutiktų pervesti galimai didesnę Lietuvai priklausančių pinigų sumą iš III-sios sąskaitos mūsų Pasiuntinybės Berlyne dispozicijon.

Tokiu būdu pervestais pinigais tektų pirmoje eilėje apmokėti pačios Pasiuntinybės ir Gen. Konsulatų Karaliaučiuje ir Klaipėdoje išlaikymo išlaidas ir eventualiai daryti kitus valstybės mokėjimus Vokietijoje.

Kiekvienu betgi atveju tuos pinigus naudoti Pasiuntinybė galėtų tiktai gavusi specialų mano nurodymą. —

Raštas buvo pasirašytas paties prof. V. Krėvės - Mickevičiaus, kaip ministerio pirmininko pavaduotojo ir užsienių reikalų ministerio.

Kitu tos pačios 28 birželio dienos raštu, pasirašytu irgi prof. Krėvės - Mickevičiaus, aš buvau paskirtas clearinginės komisijos pirmininku iš Lietuvos pusės, apie ką buvo tuojau pat notifikuota Vokietijos vyriausybei per vokiečių Pasiuntinybę Kaune

Grįžęs iš Kauno, aš tuojau susisiečiau su clearingo komisijos pirmininku iš Vokietijos pusės pasiuntiniu dr. Schurre, ir paprašiau Vokiečių vyriausybės sutikimo pervesti mūsų Pasiuntinybės dispozicijon 3 milijonus litų iš clearingo III sąskaitos, kurioje tada, pagal Pasiuntinybės prekybos patarėjo St. Kuzminsko apskaičiavimą, buvo Lietuvos naudai 6,3 milijonai litų. Kadangi prašymas nebuvo paprastas, tai jam praveisti buvau paprašęs dr. Kleisto talkos, kad jis paveiktų, kur reikėjo, kad prašymas būtų patenkintas. Po kelių pasikalbėjimų su Schnurre liepos 15 d. gavau iš jo formalų atsakymą sekančio turinio:

— Atsakydamas į Tamstos š. m. liepos 1 dienos raštą, šiuo pareiškiu, jog sutinku, kad būtų pervestas iš Ypatingos sąskaitos IV (Patarnavimai) 500,000 litų ekvivalentas į Lietuviių Pasiuntinybės sąskaitą Vokietijos Banke Berlyne rechsmarkėmis padengti Pasiuntinybės ir Lietuvos Konsulatų išlaikymo išlaidoms, o taip pat kitiems tos Pasiuntinybės mokėjimams Vokietijoje. Šį sutikimą duodu su sąlyga, jei per tą pačią IV (Patarnavimai) sąskaitą 500,000 litų suma, vienkart ar dalimis, bus pervesta Vokiečių Pasiuntinybei Kaune šios pastarosios tikslams.

Reicho Ūkio Ministerija imsis reikalingų žygių pervesti aukščiau suminėta sumą Vokietijos Bankui Lietuviių Pasiuntinybės dispozicijon. —

Vokiečių pageidavimas, kad pinigai būtų imami iš kitos, būtent IV sąskaitos, negu buvau prašęs, buvo sudaręs komplikaciją, nes šioje sąskaitoje Kaune tada nebuvo pakankamai kreditų. Bet šią komplikaciją buvo pavykę nugalėti, man prisipašius, kad vokiečiai nesipriešintų, jei tuos kreditus papildytume iš III sąskaitos, kuri net buvo perpildyta Lietuvos naudai. Vokiečiai tepageidavo, kad galutinis atsiskaitymas eitų vis tik per IV sąskaitą, kaip vienintelę — pagal Lietuvos Vokietijos clearingo sutartį — sąskaitą kitokiems mokėjimams, negu už pasikeičiamas prekes. Bet tai tebuvo tik formalumas.

Šitaip susitarus su Schnurre, kaip clearingo komisijos pirmininku iš Vokietijos pusės, bebuvo likę, kad mūsų užs. rkl. min-ja pervestų Lietuvos Bankui 500,000 litų, tikriau pasakius, perkeltų tokią sumą iš III į IV clearingo sąskaitą arba bent nedelsdama duotų Lietuvos Bankui atitinkamą formalų pareiškimą, kad taip bus padaryta. Lietuvos Bankas buvo pažadėjęs iš savo pusės tuojau duoti telegrafinį nurodymą Vokietijos Bankui Berlyne apie minėtos sumos išmokėjimą mūsų Pasiuntinybei, kai tik būtų gavęs iš užs. rkl. min-jos pranešimą apie kalbamos sumos perkėlimą iš vienos sąskaitos į kitą.

Nors tai tebuvo grynas formalumas, deja, kompetentingas užs. rkl. min-jos pareigūnas, nuo kurio priklausė to reikalo patvarkymas, to nepadarė, prisibijodamas savo šešėlio, nežiūrint, kad jo betarpiškas šefas ministeris Krėvė - Mickevičius reikalingą Ministerių Kabineto nutarimą buvo parūpinęs jau prieš porą savaitių. Lietuvos Banko patvirtinimą, kad duotų Vokietijos Bankui telegrafinį pavedimą, gavau liepos 20 d. Sekančią, t. y. liepos 21 d. telefonavau užs. rkl. min-jos centrui paskutinį kartą, paprašydamas, kad reikalingą formalinį pareiškimą Lietuvos Bankui padarytų tuojau. Neturiu duomenų, ar centras ką padarė. Iš kitos pusės, kaip žinoma, liepos 21 d. buvo sušauktas tariamasis Liaudies Seimas, kuriam Maskva padiktavo "priimti" nutarimą apie "savanorišką" Lietuvos "įsijungimą" į Sov. Sąjungą. Kadangi tuo buvo siekiama sužlugdyti Lietuvos valstybinę nepriklausomybę, tai aš, kaip jos atsakingas dipl. atstovas Berlyne, to negalėjau praleisti be griežto protesto. Jį išteikiau vok. užs. rkl. min-jai liepos 22 d., kai tik ten buvau kompetentingo pareigūno priimtas.

Šis mano protestas, kuris negalėjo būti atidėtas, savaime padarė galą mano desperatiškoms pastangoms atitaisyti Merkio vyriausybės nusikalstamą apsileidimą, kad neaprupino lėšomis

Lietuvos posto Berlyne, kuomet tatau dar buvo lengva padaryti. Tad šis postas nuo pat pradžios jo kovos už Lietuvos reikalą buvo materialiai suparaližuotas, nežiūrint, kad kiekvienam galėjo būti iš anksto aišku, jog tam postui gali tekti pasidaryti pačiu aktyviausiu iš visų kitų Lietuvos dipl. postų, likusių užsieny po 1940 m. birželio 15 dienos katastrofos.

Akivaizdoje tokios padėties teko griebtis, anot tos patarlės, už šiaudo galo. Kuomet Pasiuntinybė buvo vokiečių priversta rugpiūčio mėn. 14 d. užsidaryti, jos kasoje — išmokėjus algas tarnautojams pirmyn iki rugsėjo 1 dienos ir padengus neišvengiamas sąskaitas — dar buvo likę 43,990.34 reichsmarkių. Tai nebuvo daug, bet buvo gaila ir šią nedidelę sumą palikti būsimam Pasiuntinybės užgrobikui. Teko tik surasti formą, kaip minėtą piniginių likutį išgelbėti, nesuteikiant niekam juridinio pagrindo kelti bylą man, kaip atsakingam asmeniui už valdiškų lėšų naudojimą, juo labiau preteksto komunistams šmeižti mane už sakytų pinigų tariamą pasisavinimą.

Apsvarstęs legalias galimybes, nusprendžiau minėtą piniginių likutį sunaudoti daliniam Pasiuntinybės tarnautojų kompensavimui pagal Pensijų ir Pašalpų Įstatymo 37 str., kaip staigiai netekusiems darbo dėl Pasiuntinybės uždarymo. Tačiau buvau su jais sutaręs, jog atitinkamą jų gautoms algoms kompensacinių išmokėjimų procentą čia pat įmokės į Lietuvos Atstatymo Fondą mano disponavimui politinės bei Lietuvos gelbėjimo veiklos reikalams. Buvo laikytasi sekančių normų: 30% — nuo kompensacijų iki 5,000 litų, 40% — nuo kompensacijų aukščiau tos sumos ir iki 10,000 litų ir 50% — nuo kompensacijų per 10,000 litų.

Kompensacijos buvo išmokėtos tik tiems Pasiuntinybės nariams, kurie raštu pareiškė, jog nepasiduoda sovietiniam Lietuvos okupantui, t. y. negrįžta į Lietuvą, bet lieka Berlyne pagelbėti man, kuo kas galėdamas, ginti toliau Lietuvos nepriklausomybės reikalą santykiuose su Vokietija. Pasiuntinybės tarnams, kurie buvo laisvai samdomi ir Valstybės Pensijų ir Pašalpų įstatymo 37 str. nesinaudojo, tebuvo išmokėtos tik vienkartinės subsidijos vienos mėnesinės algos didumo, nedarant jokių atskaitymų į Lietuvos Atstatymo Fondą.

Tokių, kurie kompensacijų negavo, buvo viso penki: Pasiuntinybės patarėjas J. Kajeckas ir raštinės vedėjas J. Vasiliauskas, kaip išvykę į Šveicariją emigruoti į Jungtines Amerikos Valstybes, konsulinio skyriaus attache J. Nastopka ir mašininkė A. Jankutė, kaip grąžinti į užs. rkl. min-jos

centrą, ir Pasiuntinybės durininkas St. Jučas, kaip atleistas iš pareigų už nelojalumą.

Buvo teisiškai administracinių keblumų, ar ir kaip būtų įmanoma suteikti kompensaciją gen. št. pulk. K. Griniui, Lietuvos karo attache prie Pasiuntinybės. Jokių kreditų tam tikslui Pasiuntinybė iš kr. aps. min-jos neturėjo, nes algą pulk. Grinius gaudavo betarpiškai iš savo karinės vyresnybės. Bet jis buvo reikalingas tolimesniam santykių palaikymui su vok. Karo Vadovybe ir buvo raštu pareiškęs, jog į Lietuvą, kol ji sovietų okupuota, negrįš, liks Berlyne, ir išipareigojo man pagelbėti pastangose atgauti Lietuvai valstybinį suverenumą. Kadangi dėl Pasiuntinybės suspendavimo iš vokiečių pusės visi mes, jos nariai, buvome vienodai nelaimingi ir atsidūrę vienodai sunkioje materialinėje padėtyje, tai buvo nusistatyta nedaryti skirtumo tarp karo attache ir kitų jos narių, kitaip sekant, išmokėti kompensaciją ir pulk. K. Griniui, nors tai numažino kompensacines sumas kitiems Pasiuntinybės pareigūnams.

Išmokant kompensacijas buvo atskaityta į Lietuvos Atstatymo Fondą:

iš K. Škirpos, įgal. ministerio.....	6,600 RM
iš pulk. K. Griniaus, karo attache.....	6,350 RM
iš St. Kuzminsko, prekybos patarėjo.....	2,804 RM
iš Vl. Čepo, Konsul, skyriaus vedėjo.....	1,318 RM
iš VI. Šakenytės, II-os eilės sekretorės.....	1,038 RM
iš E. Paulaitės, raštvedės.....	475 RM

Viso: 18,585 RM

Mano nurodymu, analogiškai pasielgė ir abu Lietuvos Konsulatai, kuomet buvo priversti sustabdyti savo veikimą. Jų tarnautojų buvo sudėta į Lietuvos Atstatymo Fondą:

Karaliaučiaus Konsulato	2,570 RM
Klaipėdos Konsulato	2,350 RM

Viso: 4,920 RM

Sudėjus minėtas sumas į vieną, matome, jog viso buvo surinkta Lietuvos Atstatymo Fondo užuomazgai: 18,585 plus 4,920 viso 23,405 RM, arba litais — 23,405 litai (skaitant ano meto kursu 1 RM lygi 1 litui).

Palyginus su didesniais piniginiiais ištekliais svetima valiuta, kuriuos mūsų diplomatija buvo patarusi gen. Černiaus Vy-

riausybei rezervuoti užsieny nelaimės atveju ir apie kurių pervedimą į užsienį buvo taip pat galvojusi ir paskutinioji Merkio vyriausybė, arba palyginus nors su ta kuklesne suma, kurios pervedimą Pasiuntinybei iš clearinginių rezervų sukliudė kai kurie užs. rkl. min-jos centro biurokratai, minėtoji Pasiuntinybės ir konsulatų tarnautojų sudėtoji piniginė suma tebuvo tik trupinėlis bei lašas jūroje, kokią paprastai sudaro išlaidos bent kiek didesnio masto politinės veiklos išvystymui kovoje už didįjį tautos laisvės idealą. Nežiūrint mano buvusių bendradarbių sudėtos sumos kuklumo, aš ir tie mano buvę bendradarbiai turėjome didelio moralinio pasitenkinimo, kad sovietiniai mūsų Pasiuntinybės rūmų užgrobikai ten neberado jokio piniginio likučio ir galėjo vėliau patirti, jog jis buvo tikslingai sunaudotas kovos organizavimui prieš juos, kaip lietuvių tautos laisvės slopintojus.

Mano formalus protestas prieš Sovietų agresiją ir po to pravešta ryžtinga diplomatinė kova, siekiant apginti Pasiuntinybės rūmus nuo bolševikinio užgrobimo, turėjo plataus atgarsio ne tik Europoje, bet ir už Atlanto. Ji žymiai prisidėjo prie didžiosios lietuvių išeivijos Šiaurės ir Pietų Amerikoje pakinimo susirūpinti jų tikrosios Tėvynės — Lietuvos gelbėjimu iš ją ištikusios nelaimės. Tai teikė man pagrindo tikėtis, jog kovoje už naują Lietuvos atkūrimą neliksiu vienas ir kad, be gausių padėsinančių sveikinimų už parodytą ryžtą, susilauksiu ir reikalingos piniginės paramos. Dar tebesilaikant užsiblokavus Pasiuntinybės rūmuose, Kurfuerstenstr. 134, pasiekė mus iš Marianapolio, Conn., su Jono Navicko ir Petro Vileišio parašais telegrama sekančio turinio:

— Sveikiname reikšdami džiaugsmą. Visuomenė laukia nepriklausomos Lietuvos vyriausybės sukūrimo paskelbimo, akcijos. Informuokit plačiai oro paštu. Praneškite provizorinę išlaidų sąmatą. Sudaryta vieninga pagalbos akcija. Adresuokit Marianapolis, Thompson, Conn. —

Vėliau paaiškėjo, jog, sakant "Sudaryta vieninga pagalbos akcija", turėta omenyje susidarymas bendrinio lietuvių veiklos užjūryje vadovaujamojo organo, kuris pradžioje vadinosi Lietuvai Gelbėti Taryba, vėliau pasivadino Amerikos Lietuvių Taryba. Ji apjungė pagrindines Šiaurės Amerikos lietuvių organizacijas ... ir tebeegzistuoja iki šiai dienai.

Deja, be telegramoje paduotų daug žadėjusių žodžių, faktiškai jokios materialinės paramos iš sakytos Lietuvai Gelbėti Tarybos mes niekad nesusilaukėme, nežiūrint to, kad

visiems buvo žinoma, jog pati sunkiausioji naštos dalis kovoje už Lietuvos gelbėjimą tada buvo gulusi ne ant kieno kito, bet ant Lietuvos posto Vokietijoje ir tų lietuvių — atbėgėlių iš Lietuvos, kurie telkėsi apie sakyta postą, gerai suprasdami, jog kitos galimybės Tėvynei gelbėti tada nebuvo. Amerikos Lietuvių Tarybos netesėjimas anoje telegramoje duoto pagalbos pažado darė išpūdžio, kad ta Taryba buvo lyg apsvaigusi Prezidento Roosevelto spalio 15 dienos blefiniu pareiškimu jos delegacijai, kad esą "Lietuva savo nepriklausomybės nėra praradusi, o tik laikinai sutrukdyta ja naudotis. Ateis laikas, kada Lietuva vėl bus laisva. Tai gali įvykti greičiau, negu jūs (delegacijos nariai — K. Š.) sau įsivaizduojate".

Kai dėl Lietuvos posto Berlyne, jis buvo per daug arti Lietuvos ir lietuvių tautos kančių po sovietų okupacija, kad būtų galėjęs pasiduoti Roosevelto propagandiniam kvėpalams ir lengvapėdiškai patikėti, jog nepriklausomybė Lietuvai bus kokio nors stebukladario gražinta be kovos ir kraujo aukų. Todėl, ir nesusilaukdamas jokios piniginės paramos iš už Atlanto, tas postas nepalūžo, bet ėmėsi reikalingos iniciatyvos Lietuvos laisvinimo kovai organizuoti ir ją pravesti.

Teko taip nusivilti ir vadinamaisiais "aukų rinkikais", nuskubėjusiais per Vokietiją į užjūrį, kai tam ar kitam jų pavyko pasprukti iš sovietų okupuotos Lietuvos. Jie dažnai varstydavo mano buto duris su prašymais pagelbėti jiems gauti reikalingas kitų kraštų vizas tai tolimai kelionei, o kartais net maldaudami paskolinti pinigų kelionės išlaidoms. Reikalą vykti į užjūrį jie visi mėgdavo papuošti patriotiniais motyvais, būtent — parinkti Amerikos lietuvių tarpe pinigų Lietuvos laisvinimo reikalams. Nedaugeliui pavyko į aną Atlanto pusę nuplaukti, bet vis tik buvo tokių laimingųjų ar ne apie 15 - 20 asmenų. Deja, nesulaukiau iš jų nė vieno cento piniginės paramos sunkioje kovoje už bendrą tautos reikalą.

Prie tokių "aukų rinkikų" tenka priskirti ir pulk. K. Grinių, buv. Lietuvos Pasiuntinybės Berlyne karo attache. Jis savo išvykimą į užjūrį irgi mėgino motyvuoti reikalu parinkti ten pinigų LAF suplanuotai kovai, kai pats jau pasavo. 1940 m. rudeniop anglams pradėjus apmėtyti Berlyną bombomis iš lėktuvų, gen. št. pulk. Grinius nutarė savo valia pasitraukti iš karo attache posto ir išvykti į JAV-jas, kur jam atrodė saugiau. Kaip jau minėjau, visos mano pastangos jį nuo tokio pasielgimo atkalbinėti liko bergždžios. Po to

nebeturėjau kitos išeities, kaip atlikti savo, kaip Pasiuntinybės šefo, nemalonią pareigą, būtent pranešti kolegai St. Lozoraičiui, kaip likusios užsieny Lietuvos diplomatijos šefui, kad

— Man pavestos Pasiuntinybės karo attache, gen. št. pulk. K. Grinius, nežiūrint mano griežtų ir pakartotinių įspėjimų, š. m. vasario 5 d. (1941 m. — K. Š.) savavališkai paliko savo postą ir išvyko su visa savo šeima į Šiaurės Ameriką.

Taip pasielgęs, gen. št. pulk. Grinius ne tik sulaužė drausmę, duotą man karininko garbės žodį, bet ir padarė Pasiuntinybei materialinių nuostolių, nes negrąžino kompensacijos, kurią jam buvau išmokėjęs su ta sąlyga, kad pasiliks Berlyne ir pagelbės man Lietuvos atstatymo darbe. —

Jei pulk. Grinius išviliotas iš manęs 6,350 RM ir būtų — išvykdamas į užjūrį — grąžinęs, kaip buvo žadėjęs, tai piniginis rezervas, mano sutelktas čia aukščiau išdėstytu būdu, vis tiek buvo labai mažas ir nepakankamas padengti bent kiek platesnės veiklos išlaidoms. Dėl lėšų stokos tos veiklos išvystyti taip, kaip buvome suplanavę, nebegalėjome. Teko nuo daug ko atsisakyti, kaip antai: nuo diplomatinio reprezentavimosi bei vaišių, nuo sumanymo leisti Berlyne lietuvišką laikraštį, nuo išleidimo keletos politinio - propagandinio turinio brošiūrų, kurių tekstus turėjome jau paruošę, ir nuo šalpos paskolų atbėgėliams, kurių skaičius vis augo ir kurie dažnai būdavo labai reikalingi šelpimo, kol susirasdavo darbo.

Juo ryšiai su kraštu labiau intensyvėjo, tuo greičiau tirpo Berlyno posto minėtas kuklus piniginis rezervas, sudėtas mano bendradarbių, Pasiuntinybės narių. Tokios padėties aki-vaizdoje kolegos dr. J. Šaulys ir E. Turauskas, veikę Šveicarijoje, buvo man patarę mėginti gauti kokią paskolą iš vokiečių. Jie samprotavo, jog tokios paskolos gavimas ne tik išspręstų piniginę problemą, bet vienkart parodytų, ar ir kiek Vokietijos vyriausybės nusistatymas Lietuvos klausimu yra teigiamas. Man betgi atrodė, jog paskolos pas vokiečius užtraukimas būtų buvęs per daug neatsargus ėjimas, nes būtų surišęs rankas Lietuvos postui Vokietijoje ginti Lietuvos valstybinės nepriklausomybės reikalą taip, kaip to reikalavo mūsų pačių, o ne vokiečių politikos interesas. Todėl buvau iš esmės nusistatęs paskolos iš vokiečių ne tik neprašyti, bet iš viso vengti imti iš jų pinigų, jei ir būtų siūlę.

Tiek Lietuvos dipl. postas Vokietijoje, kaip ir jo suorganizuotas Lietuvių Aktyvistų Fronto branduolys Berlyne, laikėmės santykiuose su vokiečiais, kaip niekuo nesaistomas

partneris kovoje prieš bendrą abiem pusėm bolševikinį priešą, o ne kaip vokiečių politikos ar vok. karo vadovybės įrankiai.

Mano privatinis butas, kurį buvau įrengęs sau Berlyne, Achenbachstr. 1, jau po Pasiuntinybės suspendavimo ir galėjau jį apstatyti baldais, mano išigytais iš anksčiau per eilę metų, buvo pasidaręs savotišku LAF štabu. Jame vyko LAF vadovaujamųjų organų — vadovaujamosios grandies ir LAF Tarybos — pasitarimai, jame buvau priglaudęs ir LAF raštinę, tuo būdu sutaupant lėšas pačios LAF kovotojų veiklos bei ryšiams su kraštu palaikyti reikalams.

KONTAKTAS SU WEHRMACHTO VADOVYBE

Idėja sueiti į kontaktą su vokiečių Vyr. Karo vadovybe (Oberkommando der Wehrmacht — O. K. W.) buvo padiktuota paprasčiausios karinės logikos, kadangi LAF buvo užsibrėžęs siekti Lietuvos apvalymo nuo sovietų okupacinių jėgų ryžtingos kovos keliu; nuo svetimos šalies jėgų, prieš kurias galando savo ginklus taip pat ir Vokietija. Todėl buvo visai natūralu ir atitiko vienos ir kitos pusės interesus suderinti pasiruošimus ir kovos žygius, kad nekiltų tarpusavio nesusipratimų ir kad būtų lengviau nugalėti bendrą abiem pusėm bolševikinį priešą mūsų krašte su kiek galint mažesniu kraujo aukų skaičium.

Nors tebuvau mažos — be to sovietų jau sužlugdytos — valstybės atstovas, taigi nelygus partneris tada militariškai galingai Vokietijai, tačiau turėjau tvirto pagrindo prielaidai, kad aukščiau suminėtą strateginio pobūdžio koncepciją būtų galima realizuoti, būtent, mano asmeninės bičiulystės su vokiečių karininkija dėka. Bičiulių buvau įsigijęs per savo ilgą beveik 10 metų tarnybą kaip Lietuvos karo attache Vokietijoje, kol 1937 m. buvau perkeltas diplomatinėms pareigoms prie Tautų Sąjungos Ženevoje. Per tiek daug metų karo attache pareigose aš buvau pasidaręs vokiečių karininkams plačiau žinomas ir buvau įsigijęs jų tarpe nuoširdžių draugų. Svarbiausia gi buvo tai, kad vokiečių Karo Vadovybėje, su kuria siekiau kontakto Lietuvos gelbėjimo tikslams, buvo eilė mums palankiai nusiteikusių karininkų, mano buvusių draugų, iškilusių į aukščiausius laipsnius ir atsakingas vietas. Pavyzdžiui užtenka čia suminėti tik šias kelias pavardes: 1. generalfeldmaršalą Keitelį, OKW viršininką, 2. generalfeld-

maršalą von Brauchitschą, Sausumos kariuomenės vadą, 3. admiralą Canarisą, Karinio Saugumo Valdybos viršininką, 4. generolą pulk. Olbrichtą, Mobilizacijos Valdybos viršininką, 5. generolą Jodlį, Operacijų Valdybos viršininką, ir kt. Visi jie dalyvaudavo Lietuvos Pasiuntinybės diplomatinuose priėmimuose ir būdavo kartu su žmonomis nereti mudviejų su žmona svečiai mūsų privačiame bute, Hauptstr. 121.

Mano suėjimas į pozityvų kontaktą su vok. Karo Vadovybe Sovietijai, žinoma, negalėjo patikti, nežiūrint, kad Sovietų Ambasada Berlyne pati tada nesigailėjo pinigų liuksusinėms vaišėms vokiečių karininkams, norėdama palenkti juos Sovietijai pageidaujama linkme. Tuo pat laikotarpiu Maskva išsiųsusi teikė Vokietijos Reichui grūdų maistui, benzino (naftos) motorams ir žaliavų vokiečių karo industrijai, kad tik palenktų Reichą pulti Britų salas. Kuomet vėliau paryškėjo, jog mano nutiestas kontaktas su vok. Karo Vadovybe neliko bergždžias, bet efektyviai patarnavo LAF planui, tai sovietų propaganda, nepajėgdama mūsų to laimėjimo išbraukti iš istorijos užregistruotų faktų, griebėsi pikto šmeižto prieš mano asmenį; šmeižto, kurį skleidžia po šią dieną. Tai tik vaizdžiai patvirtina, jog Sovietijos imperializmui Lietuvos atžvilgiu tada buvom sudavę tikrai gerą smūgį.

Nematydamas prasmės leisti su sovietų šmeižikais ar jų komunistų pakalikais pavergtoje Lietuvoje į bet kokią polemiką, tepažymėsiu čia, jog niekas — juo labiau krašto okupantas — negali pavergtos tautos laisvės kovotojams nurodinėti, kokių priemonių jie gali ar negali imtis kovai su laisvės slopintojais, o taip pat kokius metodus panaudoti šiam tikslui pasiekti. Jei ši politinė aksioma mūsų — lietuvių aktyvistų — šmeižikams dar nebūtų pakankamai aiški, tai leisiu sau klausimo paryškinimui priminti jiems dar šit ką:

Per pasikalbėjimą su prof. Krėve - Mickevičium 1940 m. liepos 1 d. V. Molotovas, Sovietų Rusijos Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas ir komisaras užs. politikos reikalams, akiplėšiškai ir nė kiek nesigėdindamas pareiškė: * "Jeigu dar rusų carai, pradedant Jono Baisiuoju, siekė prasiveržti į Baltijos jūras, tai ne dėl savo asmeninių užuogaidų, bet todėl, kad to reikalavo rusų valstybės ir tautos išsivystymo eiga. Būtų nedovanotina, jei Tarybų Sąjungos vyriausybė dabar nepasinaudotų proga, kuri gali kitą kartą nepasitaikyti ..."

* Krėvė - Mickevičius, Lietuvos Archyvas, 1942 m., III, pp. 10 - 13.

Parafrazuodamas Molotovo pasakymą, galiu užtikrinti mano asmens šmeižikus, jog buvau suėjęs į kontaktą su vok. karo vadovybe irgi ne dėl savo asmeninių užgaidų, bet todėl, kad to reikalavo Lietuvos gelbėjimas iš sovietinės - komunistinės vergijos. Būtų nedovanotina, jei aš, kaip Lietuvos diplomatinis atstovas Berlyne, nebūčiau pasinaudojęs man pasitaikiusia proga, kuri galėjo kitą kartą nebepasitaikyti, ypač kad Lietuvos įjungimo į Sovietiją nelaikiau jokių teisėtu aktu ir buvau pareiškęs prieš jį formalų protestą, kaip tai buvo padarę ir visi kiti mano kolegos, Lietuvos pasiuntiniai ir įgal. ministeriai užsieny.

Pats užmezgimas kontakto su OKW įvyko gana paprastu būdu. Dar prieš LAF užuomazgos susidarymą vienas mano senas pažįstamas, dr. Graebe, karui prasidėjus mobilizuotas ir pakeltas į pulk. leitenantus, paskambino man telefonu, pareikšdamas norą su manim pasimatyti ir pakalbėti. Pakviečiau jį puoduko kavos pas save, t. y. mano privačiame bute, Achenbachstr. 1. Susitarėme, kad atvyks lapkričio 5 d. (1940).

Dr. Graebe nebuvo eilinis karininkas, bet su pažymėtina politinės veiklos praeitimi bei tikro politiko patirtimi. Seniau jis gyveno Lenkijoje, buvo vokiečių tautinės mažumos atstovas lenkų seime ir buvo laikomas vienu iš jos vadovaujančiųjų figūrų. Buvo nekartą dalyvavęs įvairiuose tarptautiniuose mažumų kongresuose, bet buvo kažkuo lenkams nusidėjęs, lenkų valdžios organų persekiojamas, nuteistas ir išlaikytas bene dvejus metus kalėjime, iš kur buvo paleistas tik pagal Tautų Sąjungos palankų jam jo skundo išsprendimą. Po to jau gyveno Vokietijoje. Mane buvo su juo supažindinęs ukrainiečių nacionalistų vadas pulk. Konovalec, kai tebebuvau Lietuvos karo attache. Taigi pažinojau dr. Graebe daug metų. Mudviejų pažintis atsinaujino 1940 m. pradžioje, kai dr. Graebe, jau įgijęs pulk. ltn. laipsnį, buvo Vokiečių vyriausybės paskirtas komisijos nariu ir važinėjo į Lietuvą perimti mūsų internuotus buv. lenkų kariuomenės karius.

Atvykęs pas mane pulk. ltn. Graebe pasakė, jog jis tarnauja OKW Karinio Saugumo valdyboje (Abwehr Amt), kur jam pavesta palaikyti kontaktą su vietos gyventojų Pabaltijo kraštuose antibolševikiniais sąjūdžiais, siekiant suderinti jų eventuales partizaninius veiksmus su vokiečių kariniais planavimais tuo atveju, jei tarp Reicho ir Sov. Sąjungos kiltų ginkluotas konfliktas. Pulk. ltn. Graebe sakė, kad girdėjęs (prileidžiu iš dr. Leibbrandto — K. Š.), jog aš atstovaujęs panašiam lietuvių

sąjūdžiui. Todėl jis ir norėjęs su manim pakalbėti, ar nema-
nyčiau, kad būtų prasminga tarpusavyje susiderinti. Jei man
tatai būtų priimtina, tai jis iš savo pusės siūlytų palaikyti
su juo nuolatinį abipusio pasitikėjimo kontaktą, kad viską iš
anksto tinkamai suderintume.

Reikia pasakyti, jog pulk. ltn. Graebe nemėgino mane vi-
lioti kokiais nors ypatingais politiniais pažadais, liečiančiais
Lietuvos valstybinės nepriklausomybės atkūrimą. Jis taip ir
pabrėžė, jog atvykęs pakalbėti su manim ne kokio pavedimo
iš von. Ribbentropo pusės pagrindu ir nesąs šio pastarojo
įgalios duoti man kokių pažadų jo vardu. Jis tad kalbąs
vien tik savo vardu kaip karininkas, kuriam pavesta rūpintis
problemomis, kurios yra reikalingos abipusio suderinimo. Bet
pulk. ltn. Graebe užtikrino, jog tokį susiderinimą labai ver-
tintų ir, kiek tai nuo jo pareina, tartų palankų žodį Reicho
politinei vadovybei Lietuvos ateities klausimu. Tik Graebe
prašė visa tai laikyti slaptu dalyku, kadangi Reichas tebepa-
laikė normalius kaimyninius santykius su Sov. Sąjunga.

Kadangi aš jau prieš pulk. ltn. Graebes atsilankymą buvau
nusistatęs siekti kontakto su OKW, tai man nebuvo prasmės
ką nuo jo slėpti. Patvirtinau, jog jau nuo birželio mėnesio
galo veikia sovietų okupuotoje Lietuvoje tam tikros pagrindžio
organizacijos griaučiai ir kad artimiausiomis dienomis numato-
ma sudaryti jos branduolį taip pat ir iš lietuvių atbėgėlių
Vokietijoje. Jis vadinsis Lietuvių Aktyvistų Frontu. Pulk. ltn.
Graebe rodė tuo didelį susidomėjimą. Kaip patyręs politinėje
visuomeninėje veikloje asmuo, jis gerai nusimanė, jog įvairių
politinių pažiūrų žmonės nėra lengva suburti į vieną organi-
zaciją. Todėl, kai netrukus patyrė, jog lapkričio 17 d. man
tatai pavyko, jis sveikino mane su tokiu pasisekimu. Taip
tad užsimezgė savitarpio pasitikėjimo veiklos santykiai tarp
mudviejų: mano — kaip LAF eksponuoto vado, o jo — kaip
atsakingo OKW karininko palaikymui kontakto su Pabaltijo
tautų patriotiniais sąjūdžiais, siekusiais nusikratyti sovietinio -
komunistinio jungo.

Tarptautinės teisės požiūriu tai buvo be precedento. Bet
man rūpėjo ne tai, kas pasakyta tarptautinės teisės vadovė-
liuose, kaip palaikomi santykiai tarp valstybių ir jų vyriausybių,
bet vien tik tai, kaip gelbėti Lietuvą iš ją ištikusios didžiosios
nelaimės. Man buvo savaime suprantama, jog sumezgimas
kontakto su OKW kovai prieš bendrą bolševikinį priešą
dar neteikė garantijos, kad vien dėl to Reicho vyriausybė

privalės pripažinti Lietuvos valstybinę nepriklausomybę. Žinojau, kad tuo klausimu dar reiktų susitarti su vok. užs. rkl. min-ja, kaip kompetetingu vokiečių valdžios organu deryboms ir susitarimams Vokietijos vardu su kitomis valstybėmis, taigi ir manim, kaip Lietuvos pilnateisiu atstovu Berlyne. Bet kadangi, kaip jau buvau minėjęs, vok. užs. rkl. min-ja į jokių dipl. intymumų dar nebuvo pasirengusi eiti, tai pageidaujamo susitarimo eventualumą noroms nenorams turėjau atidėti ateičiai, būtent, tam momentui, kuomet rusų - vokiečių pakto sužlugimas bus iš naujo priartėjęs. Tačiau tai nė kiek nekliudė man daryti visa, kas tik buvo įmanoma, sutvirtinti mūsų titului į Lietuvos valstybės suverenumo atkūrimą, panaudojant ir santykius su OKW.

Reikia pasakyti, jog nestigo sugestijų iš lietuvių atbėgėlių tarpo, kad siekčiau kontakto su Himmlerio žinyba, konkrečiau pasakius, su Gestapu. Jis jiems tada atrodė politiškai svaresnis už O.K.W., nes jie, kaip svetimšaliai, atbėgę į Vokietiją, šiai esant kare su kitomis Vakarų didžiosiomis valstybėmis, buvo neišvengiamai patekę į pilną vokiečių saugumo organų bei policijos globą. Sakytos tendencijos pagrindiniu piršliu buvo pasireiškęs dr. Meškauskas, buvęs vidaus politinio sekimo direktorius prie paskutinės Lietuvos Vyriausybės. Jis įkalbinėjo mane, kad siekčiau kontakto pirmiausia su Gestapu ir net žadėjo pats supažindinti su tos vokiečių institucijos galva anuo metu Reinhardu Heydrichu.

Bet man neatrodė, kad būtų buvę prasminga dėti kortą ant Himmlerio žinybos, nors kaip galinga ji tada kam beatrodė. Šitaip maniau ne vien dėl to, kad tai žinybai, tikriaus pasakius, vokiečių saugumo organams, niekad nejaučiau simpatijos, bet svarbiausia todėl, kad ji neturėjo priemonių pašalinti rusus - okupantus iš Lietuvos ir kad to, konkrečiai pasakius, tebuvo galima tikėtis tik iš vokiečių karinių pajėgų. Juo labiau, kad čia turėjau daug pažinčių iš karo attache tarnybos laikų ir buvau gerai žinomas atsakingiausiems pačios vokiečių Karo Vadovybės asmenims.

Iš vokiečių slaptų dokumentų, išvydusių viešumą po karo, yra aišku, jog neklydau, kad anuomet siečiau kontakto su O.K.W. Pasirodo, jau sausio mėn., 1940 m. Hitleris buvo patvarkęs (T77/782/5509379) *

*** Mikrofilmo identifikacija pagal National Archives of the United States. Pasikartos ir toliau.**

— Išskyrus Wehrmachtą, draudžiu visoms kitoms tarnybinėms vietoms kištis be mano išsakmaus nurodymo į paruošiamuosius darbus karinių operacijų arba dėl užėmimo Vokietijai nepriklausančių kraštų. Kiek įsijungimas kitų tarnybinių vietų į tokios rūšies darbus bus neišvengiamas, aš duosiu per Vyriausiąją Wehrmachto Vadovybę griežtai apibūdintus pavedimus ir paprašysiu pranešti man pavardes pareigūnų, pritraukiamų prie tokių darbų.

Dr. Schuettes patarimu tebuvo padaręs asmeninio susipažinimo vizitus Vyr. Saugumo Vadybos (Reichssicherheits-hauptamt) svetimšalių skyriaus ano meto viršininkui dr. Schroetteriui ir vienam aukštesniam Berlyno Polizeipraesidiumo pareigūnui. Tuo būdu LAF buvo legalizuotas vokiečių policijos atžvilgiu.

Suėjimas į kontaktą su O.K.W. atnešė LAF aiškiai pozityvios naudos. Visų pirma tuo, kad pats toksai faktas reiškė LAF-to pripažinimą iš vokiečių pusės, nežiūrint to, kad jis buvo laikomas konspiratyvia organizacija. Nuo sakyto pripažinimo žymiai palengvėjo ryšių su kraštu "per žaliąją sieną" palaikymo sąlygos, nes automatiškai atkrito dalis rizikų LAF-to siunčiamiems slaptiesiems ryšininkams į Lietuvą, būtent — rizikų anksčiau parėjusių ir nuo vokiečių pasienio apsaugos organų ginkluoto budrumo. Antra — ir tai buvo ypač svarbus reikalas — pasidarė LAF-tui įmanoma turėti Rytprūsiose lietuvių pasieny net 4 nuolatinei veikusiai postus, būtent — Klaipėdoje, Tilžėje, Eitkūnuose ir Suvalkų trikampy. Jie buvo susidarę štai koku būdu:

Eilei mūsų karininkų, kurie buvo pabėgę į Rytprūsius, besigelbėdami nuo sovietinio - komunistinio teroro, buvo pavykę susirasti sau lietuvių arba rusų kalbos vertėjų ar kokio kito darbo vokiečių kariuomenės pasienio dalių štabuose bei karinėse įstaigose. Kai kurie jų buvo prasiskverbę net į talkininkus karinių žinių rinkimo srityje, patys suvaikščiodami ne kartą per "žaliąją sieną" ir nutiesdami savo slaptas ryšininkų grandinėles, siekusias giliai į Lietuvos teritoriją, į Vilnių ir Kauną. Kai tik patyrė, jog suėjau į kontaktą su O.K.W., jie, paeiliui vienas po kito, buvo atvykę į Berlyną painformuoti mane, kaip LAF vadą, apie savo galimybes ir patys pasisiūlė LAF vadovybei visaip, kaip tik galėjo, pagelbėti ryšių palaikymui su pagrindžio veikėjais Tėvynėje. Taip tad palyginti lengvai ir paprastai išsprendė viena sunkiausių, dažniausiai labai rizikingų ir ne visados sėkmingų

konspiratyvinės veiklos problemų, kokia yra ryšių palaikymas iš užsienio su svetimos jėgos okupuotu kraštu ir iš šio pastarojo su politinio vadovavimo organu užsieny.

Dr. T. Dirmeikis, tada pats dalyvavęs LAF veikloje, liudija apie sakyto ryšių funkcionavimą šitaip:*

— Škirpai pradėjus varyti platesnį darbą, susidarė pastovėnis ryšių su Lietuva tinklas. Iš Berlyno ėjo Lietuvon žinios, skatinančios nenusiminti, budėti ir laukti. Ėjo taip pat instrukcijos, nurodančios, kaip ir ką veikti, belaukiant lemtingos dienos. Iš Lietuvos gi savo ruožtu buvo atnešamos reguliariai žinios Berlynan, kad būtų galima geriau susivokti, ką sovietai planuoja, ir geriau susiorientuoti, kaip sėkmingiau išvystyti lietuvių pasipriešinimą. Viena kita brošiūra, atsišaukimai bei kitokie nurodymai galėjo tokiu būdu pasiekti kraštą ir tarnauti vilties ir ryžtingumo palaikymui. —

Visu tuo buvo siekiama ne vien nublokšti sovietinį - komunistinį jungą nuo lietuvių tautos pečių, bet ir atkurti Lietuvos valstybinį suverenumą. To nuo O.K.W. ne tik neslėpiau, bet ir kiekviena proga tai sąmoningai primindavau jo atstovui pulk. lt. Graebei, kad vėliau nekiltų kokių nesusipratimų. Šitaip jį išpėjau iš principo, manydamas, jog niekas negali uždėti jokių varžtų lietuvių tautai dėl to, ką ji gali ir ko negali siekti. Iš kitos pusės, kadangi iš anksto susitarti sakyto klausimu su vok. užs. rkl. min-ja nebuvo kaip — dėl Reicho tariamų "draugiškų" santykių su Sovietija — tai LAF vadovybė buvo davusi preliminarinių nurodymų pagrindžio veiklos centrums Vilniuje ir Kaune, kad — nesusilaukus žinios iš Berlyno apie susitarimą su vok. užs. rkl. min-ja — paskelbtų Lietuvos Vyriausybės susidarymą ir be jo, kai tik kovoje su sovietiškuoju okupantu vyriausybės paskelbimas pasidarytų praktiškai įmanomas.

Tarptautinės teisės požiūriu šios mano instrukcijos legalumas buvo nediskutuotinas, nes ją daviau kaip pilnateisis Lietuvos pasiuntinys ir įgal. ministeris; be to, ją daviau sakytiems pagrindžio veiklos vadovavimo centrums dar prieš rusų - vokiečių karo veiksmų pradžią, ir kad pats kalbamos Vyriausybės paskelbimas turėjo būti įvykdytas — ir faktiškai įvyko — ne Vokietijos Reicho karinių pajėgų užnugary, bet pačiame krašte dar po sovietų okupacija, taigi užnugary bendro abiem pusėm priešo, sudėjus lietuvių tautai gausias aukas nelygioje kovoje su pranašesnėmis sovietinio priešo jėgomis Lietuvoje.

* Lietuva Tironų Pančiuose, 1947, psl. 298 - 299.

JĖGŲ MOBILIZAVIMAS

Jėgų mobilizavimo pradžia siekia mano sugestiją, kuria padariau birželio gale Kaune kai kuriems veikėjams, būtent, kad pasirūpintų nutiesti griaučių tinklą pagrindžio organizacijai krašte, kol tai tebebuvo praktiškai įmanoma.

Dar stipresnį impulsą tokiam pasiryžimui suteikė aktyviesiems tautos elementams Lietuvos diplomatijos protestų pareiškimas dėl valstybinės nepriklausomybės sužlugdymo tariamo Liaudies Seimo "nutarimu", faktiškai Maskvos suformuluotu ir sovietų durtuvais padiktuotu sakydam tautos valios suklastojimo įrankiui. Drauge su pranešimu apie susidarymą Lietuvos Tautinio Komiteto aš, grįžęs iš Romos konferencijos, buvau minėtų protestų tekstus perteikęs Kaunan per "žaliąją sieną". Jie buvo Kaune perrašyti kelis kartus, išplatinti krašte ir visų suprasti, kaip iškėlimas kovos vėliavos prieš sovietinį Lietuvos laisvės paglemžėją.

Kuomet ryšiai su kraštu per "žaliąją sieną" jau buvo gana susitvarkę, buvo paskleistas — pirmą kartą per kapt. Albertą Šverplaitį (žiūr. fotografiją ir psl. 301) — LAF paruoštas rašinys, vardu "Iš bolševikinės vergijos į naują Lietuvą". Jame buvo paanalizuotos aplinkybės, privedusios prie Lietuvos katastrofos, paduotas pilnas Lietuvos diplomatijos protestų kompletas, įvertintos perspektyvos Lietuvos suverenumui atkurti, paduota informacijų, kas šiuo tikslu yra užsieny daroma, ir svarbiausia — pateikti nurodymai, kaip organizuotis, kokios politinės linijos laikytis ir ko siekti. Šis rašinys buvo pradžioje siunčiamas per "žaliąją sieną" į Lietuvą tik mašinraštiniais nuorašais, bet nuo gruodžio 5 d. jau multiplikuotas rotatorium, kiek pamenu, iš viso apie 800 egzempliorių. Kadangi taip padauginti egzemplioriai buvo nepatogūs nešti per sieną, tai, tekstą kiek patobulinus ir papildžius, vėliau buvo rašinys atspausdintas Šveicarijoje smulkaus šrifto mažos brošiūrėlės forma, tik kiek pavėluotai. Viso buvo atspausdinta, jei neklystu, ar ne 5000 egzempliorių. Suspėjome paskleisti į Lietuvą tik apie 2000 egzempliorių. Bet reikalas nuo to ypatingai nenukentėjo, nes pagrindžio organizacijos savo priemonėmis rašinių pasidaugindavo. Tuo būdu rašinys, kaip kokia sensacija, jauėjo krašte iš rankų į rankas.

Reikia pasakyti, jog sovietų okupacijos Lietuvoje sudarytos sąlygos tada buvo tokios, kad jokia propaganda iš užsienio praktiškai nebuvo reikalinga. Sovietiniai okupantai su vietiniais

ALBERTAS ŠVERPLAITIS
LAF pagrindžio ryšininkas

komunistų pakalikais, besiekdami jėga ir teroro priemonėmis vykdyti krašte komunizmą, ne tik griovė jo ūkį ir socialinį gyvenimą, bet pridarė tragedijų kuone kiekvienai lietuvių šeimai, areštuodami nekaltus žmones, juos kalindami ir kankindami kalėjimuose arba kitokiuose specialiai tam tikslui įrengtuose egzekucijų rūsiuose. Bolševizmo siautėjimas buvo tiek žiaurus ir brutalus, jog stumte stūmė krašto gyventojus ruoštis pavartoti kraštutinę gelbėjimosi priemonę — griebtis ginklo. Todėl suminėto LAF rašinio sistemingas platinimas plačiuose gyventojų sluoksniuose buvo visų suprantas kaip savotiška direktyva ir veikė visus, ypač patriotinę jaunuomenę, kaip ugnies kibirkštis veikia sprogstamąją medžiagą. Greta jau prieš tai veikusių pagrindžio grupių, ėmė kurtis visur naujų, prisidengusių įvairių įvairiausiais pavadinimais, kad geriau išsaugotų nuo bolševikinių persekiotojų. Tačiau jos visos jungėsi po bendra LAF kovos vėliava.

Atsižvelgiant į tai, kad aukščiau suminėtoji brošiūrėlė buvo svarbus LAF veiklos dokumentas, čia paduodu išrašus jos reikšmingų vietų.

Liečiant buvusią Lietuvos užsienių politiką, ten pasakyta:

— Kol Vokietija buvo militariškai silpna, kol tarptautinė padėtis buvo palyginti rami ir be ypatingų pavojų, tol Lietuvos užsienių politikai nekilo nė kokių naujų problemų, kurios būtų pareikalavusios ypatingo apdairumo ir lemiamų sprendimų. Tačiau Versalio sutartimi nustatytajai Europos santvarkai pradėjus griūti, susidarė visai kitokia padėtis. Pokarine tvarka nepatenkintos valstybės: Vokietija, Italija ir visa eilė kitų persiorganizavo ūkiškai, atkuto sociališkai ir sustiprėjo militariškai taip, kad nebe Tautų Sąjunga, nebe Prancūzija ar Anglija ėmė lemti Europos valstybių tarptautinius santykius, o kaip tik naujai sukilusios valstybės.

— Mažųjų tautų vadovybės naujosios raidos akivaizdoje turėjo peržiūrėti pakitusias tarptautinio gyvenimo sąlygas bei aplinkybes ir padaryti griežtas, ryžtingas išvadas. Bręstančio susirėmimo išvakarėse ir Lietuva turėjo geriau apsidairyti, kaip išsaugotų gyvybę. Faktiškai galimybė tebuvo viena: orientuotis į Vokietiją, kaip stipriausią iš visų mūsų kaimynų, galėjusių lemti Lietuvos likimą. Taip nusistatyti juo labiau nebuvo sunku, kad

pirma, Lietuva nebuvo atsisakiusi nuo savo siekimų atgauti Vilniaus kraštą ir todėl nepriklausė ir negalėjo priklausyti prie vadinamųjų patenkintų valstybių;

antra, kiekvienam buvo aišku, jog Vilniaus taikos keliu negalime atgauti;

trečia, kas taip pat buvo suprantama, jog Lietuva, kaip maža valstybė, savo jėgomis neištengs susigrąžinti sostinės ir kad tą idealą gal pavyktų pasiekti tik susidarius ypatingai palankioms sąlygoms, pavyzdžiui, Lenkijai įsivėlus į karą su kuria kita didesne valstybe, ir

ketvirta, kad buvo žinoma, jog derybose su anglais ir prancūzais Sovietų Rusija reikalavo leisti jai prisijungti Baltijos valstybes, kas reiškė, kad Sovietų Rusija nebuvo Lietuvai draugiška. O ką bekalbėti apie patį sovietinio komunizmo pavojų, kurs iš šios pusės Baltijos valstybėms visą laiką grėsė . . .

Iš Vokietijos pusės netrūko aiškių ir pakartotinių noro ženklų, tiek prieš lenkų - vokiečių karą, tiek ir jam prasidėjus, su Lietuva turėti glaudesnius ryšius bei santykius. Tuos santykius mes būtume ypatingai sutvirtinę žygiu į Vilnių, taigi be jokio susirišimo su Vokietija formalinėmis sutartimis, kurių ji iš mūsų nė nereikalavo.

— Atsisakydami savo valia žygiuoti į Vilnių, mes atsisakėme savo naudai išnaudoti ir tą politinį veiksnį, kurs tuo metu Europoje vaidino lemiamą vaidmenį. Tai yra, atsisakėme Vokietijos paramos. Net dar blogiau: atsisakydami ryžtingai ginti savo tautines ir valstybines teises, vokiečių akyse mes visiškai praradome savo politinį svorį, lyg būtume buvę kažkokių ištižėlių tauta . . .

— Vokietijai buvo svarbu, kad Lietuva, kaip sveikas bei našus ūkinis ir politinis vienetas, ir toliau išliktų. Savo laiku šia prasme Vokietija buvo parodžiusi didelio dėmesio ir gyvo intereso. Tačiau mūsų krašto vadovybė pasirinko nerealų kelią: nesiryžo lemtingam apsisprendimui, nedrįso reikiamai atstovauti mūsų gyvybiniais interesams, ir audringiausiu politinio gyvenimo momentu nesiėmė įvykių kurti, bet leidosi jų stumiama. Tie įvykiai tad ir nustūmė mus į pražūtį . . .

— Neutralitetas buvo fatali Lietuvos klaida. Jis išjungė Lietuvą iš Vokietijos interesų sferos ir ištūmė ją į Rusijos glėbį. Spalio 10-tą dieną pasirašytoji sutartis su Sovietų Rusija mus politiškai ir militariškai taip supančiojo, jog sąmoningesnieji visuomenės sluoksniai negalėjo viešai nurodyti nė to pavojaus, kuris susidarė minėtąja sutartimi Lietuvoje įvedus Sovietų karines įgulas. Dabar kiekvienam aišku, kad Vilniaus gražinimas Lietuvai iš Sovietų pusės tebuvo pikto

nuodų taurė. Tuo tarpu, kai Sovietai mums smeigė durtuvą į nugarą, mes buvome priversti reikšti jiems nepagrįstą dėkingumą ir pasitikėjimą jų pažadais bei sutartimis. Anuometinė Lietuvos Vyriausybė net iki paskutinės valandos nenorėjo suprasti, ko siekė Sovietų Rusija, ir nepasiruošė parengtąjį smūgį sutikti taip, kaip pridera laisvę mylinčiai ir garbingai tautai ... —

Antroje rašinio skiltyje paduodami Lietuvos diplomatinį atstovų protestai prieš įvykusią Sov. Rusijos agresiją, įteikti visur, kur tie atstovai tada tebebuvo laikomi akredituoti. Trečioje gi skiltyje pateikiamos jų replikos tariamai Liaudies vyriausybei, kuriomis tapo nutraukti su ja santykiai. Visi tie dokumentai paduoti "Lietuvos Nepriklausomybės sutemų" trečiojo dalyje, pavadintoje "Protesto balsas". Gi ketvirtoji rašinio skiltis, užvardyta "Talka Lietuvai atstatyti", kuri buvo direktyvinio pobūdžio, čia pakartojama ištiesai:

— Lietuvos pasiuntinių solidarūs protestai, kuriuos jie pareiškė svetimoms vyriausybėms, o taip pat ir jų pasiųstieji protestai į Kauną, ypač sensacingi jų pasipriešinimai užleisti mūsų pasiuntinybių rūmus sovietams, plačiai nuaidėjo po visą pasaulį. Jie įtikino visus geros valios žmones, kad Lietuva nesutinka būti prijungta prie Sov. Rusijos ir kad ji neatsisakė ir ateityje niekuomet neatsisakys nuo savo švenčiausios teisės atgauti valstybinę nepriklausomybę.

— Viešosios pasaulio opinijos sužadimas ir jos palenkimas Lietuvos pusėn yra didelis mūsų diplomatijos laimėjimas. Jis padrąsina visus lietuvių, kur tik jie bebūtų — pavergtoje Tėvynėje ar išsklaidyti po Europos ir Amerikos valstybes — vieningai ir visomis galimomis priemonėmis siekti Tėvynės Lietuvos išlaisvinimo.

— Į pavergtos Tėvynės pagalbos šauksmą, kaip ir pirmojo pasaulinio karo metu, pirmieji atsiliepė mūsų tautiečiai Šiaurės Amerikoje. Sužinoję, kad Lietuva yra pavergta ir kad Lietuvos pasiuntiniai protestuoja ir kovoja prieš sovietus, kurie kėsina užgrobti mūsų pasiuntinybes, jie atidėjo savo partinius ginčus į šalį ir sudarė vieningą kovos organą — Lietuvai Gelbėti Tarybą. Į ją įeina trys Amerikos lietuvių pagrindinės srovės, būtent — katalikai, tautininkai - sandariečiai ir socialistai. Jie į Tarybą pasiuntė po tris atstovus. Lietuvai Gelbėti Tarybos uždavinys yra rinkti lietuvių politinei veiklai lėšas ir varyti Amerikoje propagandą už Lietuvos valstybės atstatymą.

— Lietuvos pasiuntiniai, protestavę prieš Lietuvos pavergimą, iš savo pusės, sudarė Europoje Tautinį Lietuvos Komitetą. Jo uždavinys yra derinti visų Lietuvos diplomatių postų ir viso pasaulio lietuviškų organizacijų pastangas Lietuvai atstatyti, globoti užsienyje likusius Lietuvos piliečius ir, kol politinės aplinkybės neleis sudaryti Lietuvos vyriausybės, bendrai ginti lietuvių tautos interesus. Tautinio Lietuvos Komiteto pirmininkas yra žymus Lietuvos vyras, kelis kartus buvęs Ministrų Kabineto nariu ir pasižymėjęs politiniame darbe savo iniciatyva, ryžtumu ir energingumu. Komiteto nariai yra keturi Lietuvos pasiuntiniai ir keletas Amerikos lietuvių. Dėl svarbių politinių priežasčių tuo tarpu Komiteto asmeninės sudėties dar negalima skelbti.

— Tačiau lietuvių tauta gerai žino, kad šią sunkią mūsų tėvynės gyvenimo valandą neužtenka pasikliauti vien užsienio simpatijomis ir jo teikiama moraline pagalba kovai dėl Lietuvos išlaisvinimo. Kaip ano karo metu, kaip visados, taip ir šiandien mūsų tautos likimą lemsime svarbiausia mes patys. Tad dėl savo laisvės ir nepriklausomybės reikalinga atkakliai, ryžtingai ir nepalaužiamai kovoti. Reikia darbu ir veikla įrodyti pasauliui, kad mes trokštame laisvės ir dėl jos nesigailime aukų. Kova gi neįmanoma be atitinkamos organizacijos, be vieningo fronto.

— Šiam reikalui ir šią sunkią tautos gyvenimo valandą visi lietuviai, ar jie būtų pavergtoje Lietuvoje, ar svetur, buriasi į Lietuvių Aktyvistų Frontą. Jo tikslas yra sutelkti veikliausias mūsų tautos pajėgas į vieningą kovą dėl Lietuvos laisvės bei Nepriklausomybės ir kiekvienu metu reikšti, vykdyti ir atstovauti tikrajai tautos politinei valiai.

— Jau pakankamai įsitikinome, kad kelias, kuriuo Lietuvaėjo seniau, buvo klaidingas. Jis buvo klaidingas vidaus ir užsienio politikos atžvilgiu. Tačiau kaltininkų reikia ieškoti ne tik buvusiam mūsų krašto režime, bet ir politiškai galvojančioje visuomenėje. Pastaroji mūsų užsienio politikoje lygiai klydo, kaip klydo ir buvęs mūsų krašto režimas. Be to, būdama susiskaldžiusi į partijas, mūsų visuomenė tik bereikalingai eikvojo jėgas tarpusavio kovoje ir tokiu būdu silpnino bendrą tautos atsparumą ir ryžtingumą prieš išorinius pavojus.

— Lietuvių Aktyvistų Frontas yra užsibrėžęs atkurti Lietuvos valstybę naujais pamatais ir ją vesti naujais keliais. Jis siekia tikros ir realios vienybės, kuri sucementuotų visas

lietuviškas širdis ir protus į vieningą, neišsemiamą tautinę energiją. Tokiu būdu Aktyvistų Frontas stengsis išrauti iš mūsų tarpo visiems laikams tą nelaimingą tarpusavio kovą, kuri labai prisidėjo prie Lietuvos savižudybės.

— Tvirti pamatai jau padėti. Įvairių buv. Lietuvos partijų nariai, nuo socialistų iki voldemarininkų, šiandien atvirai ir santarmingai pripažino nesenos praeities klaidas ir, atsisakydami praeities ambicijų, mokydami iš turimos patirties, degdami tėvynės meile ir trokšdami jos laisvės, šiandien rikiuojasi idėjiškai ir politiškai vienybėje Lietuvos Aktyvistų Fronto sąjūdyje. —

Iš L. Aktyvistų Fronto veiklos lietuvių tauta patirs jo programą. Sakytoje brošiūrėlėje buvo Antano Valiukėno nusakyta rezoliutyvinė forma šitaip:

"Lietuvių Aktyvistų Frontas, pripažindamas:

"kad nė vienas idėjinis bei politinis sąjūdis, Nepriklausomos Lietuvos metu veikęs vienos ar kitos partijos vardu, neapėmė visos tautos;

"kad nė vienas mūsų režimas Nepriklausomybės laikais neįstengė reikiamai atstovauti lietuvių tautos politinei valiai;

"kad nė vienas režimas ir nė viena vyriausybė nevedė tokios ūkinės politikos, kuri būtų labiausiai atitikusi plačiausią ir gyvybingiausią tautos kamieną, kurį sudaro ūkininkai ir lauko bei miesto darbininkai;

"kad nė vienas režimas neturėjo aiškos socialinės programos ir dėl to nepakankamai vykdė socialinį teisingumą ir socialinį aprūpinimą;

"kad nė vienas režimas neįstengė tautinių mažumų pajungti pozityviam Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos kūrybiniam darbui;

"kad Nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo pažaboti žydai ir panašūs elementai, savo labai žiauriai išnaudoję lietuvių;

"kad pastarasis Nepr. Lietuvos režimas, kovodamas su aktyviosios tautos aspiracijomis, taip dvasiškai nualino tautą, jog, lemiamam momentui atėjus, tauta pasirodė dvasiškai nuginkluota ir neparuošta lemiamai kovai dėl savo laisvės ir nepriklausomybės;

"Lietuvių Aktyvistų Frontas, turėdamas galvoje, kad materialines, kultūrines ir etnines bei religines vertybes turi kurti ir kuria visi tautiečiai, todėl visiems tautiečiams, kartu ir kiekvienam jų nariui paskirai turi būti užtikrintos teisės ir galimumas sukurtomis vertybėmis vienodai naudotis;

"kad kiekvienos valstybės kūrėjas, ugdytojas ir laiduotojas yra viena vienalytė visumos pagrindais organizuota tautinė bendruomenė, o ne įvairių tautų mišinys;

"kad tauta tikrai tada gali būti tikra dėl savo ateities, jeigu jina sudaro ne vien etninį, bet ir politinį, ūkinį ir kultūrinį vienetą;

"kad to vieneto klestėjimui yra būtinas tautos susiorganizavimas į savąją tautinę bendruomenę, atsirėmusią nacionaliniu, krikščioniškuoju ir socialiniu principu;

"skelbia, jog kiekvienas lietuvis, suprasdamas savo tautos istorinę paskirtį ir gindamas jos prigimtą teisę laisvai ir nepriklausomai gyventi, šiandien ir visados nusigręžia nuo buvusių partijų plokštumos ir ryžtasi eiti Lietuvių Aktyvistų Fronto kovos keliu.

"Antra vertus, Lietuvių Aktyvistų Frontas, pripažindamas,

"kad dabartinė Lietuvos padėtis tėra bolševikinės Rusijos okupacija, įvykusi prieš lietuvių tautos vieningą valią;

"kad Lietuvos komunistų partija tėra Sovietų Rusijos pagalbinis įrankis Lietuvos okupacinei valdžiai palaikyti ir remti;

"kad Lietuvos komunistų partijos nariai ar tai partijai paklusnieji tokiu būdu yra Lietuvos Valstybės ir lietuvių tautos išdavikai;

"kad rusų įvedamas bolševikinis režimas yra ne tik lietuvių tautai, jos religiniam nusiteikimui, jos papročiams ir istorinėms tradicijoms svetimas savo dvasia, savo brutaliais metodais ir laukinėmis priemonėmis, bet jis svetimas ir savo pagrindinėmis užmačiomis, nes griauja esminius tautos pamatus ir sistemingai vykdo Lietuvos rusifikaciją;

"kad socialiniu atžvilgiu rusų bolševizmas tautą tegali paversti ištisu elgetynu. Tautoms jis teneša skurdą, atžangą, neviltį ir ūkinę suirutę, nes, paneigdamas privatinę nuosavybę, jis eina prieš žmogaus prigimtį, atima norą kurti ir kitiems materialines gėrybes;

"kad kultūriniu atžvilgiu Lietuvos patekimas į Sovietų Rusijos vergiją yra ne kas kita, kaip Lietuvos perkėlimas iš Europos į Aziją, iš kultūringojo pasaulio į puslaukinių bandą, iš kultūrinės pažangos į visokeriopą atžangą;

"kad doroviniu atžvilgiu bolševizmas nuodija žmogaus ir tautos kilmingumą, griauja religinius įsitikinimus, ardo šeimą, nuodija žmonių tarpusavio santykius.

"Visa tai turėdamas galvoje, Liet. Aktyvistų Frontas energingiausiai smerkia rusų durtuvais mums primestą bolševikų

režimą, jo netvarką, jo terorą ir tvirčiausiu įsitikinimu pareiškia, jog Lietuvos tauta niekad nesutiks su dabartine padėtimi ir kovos tol, kol vėl atgaus savo laisvę ir atstatys savo nepriklausomą valstybę".

— Lietuvos Aktyvistų sąjūdis nėra joks nei fašizmo nei nacionalsocializmo kopijavimas. Tai yra skaudaus praeities patyrimo išugdytas mūsų tautos politinio gyvenimo reiškinys. Šis sąjūdis yra grynai lietuviškas aktyvizmas. Jo pradžios, kaip minėta, reikia ieškoti kovoje prieš buv. mūsų krašto režimo pragaištingą politiką. Jis buvo pastebimas ne tik opozicinėse srovėse, bet ir pačioje valdančiojoje, tautininkų, partijoje. Ir tik dėl anuomet buvusių sąlygų šio naujo sąjūdžio dalyviai negalėjo susicementuoti į vieningą srovę. Praeities grandinėms nukritus, ši srovė, kaip visų mūsų tautos veiklesniųjų elementų junginys, stoja į priešakinę poziciją ir yra pasiryžusi kovoti už skaistesnę Lietuvos ateitį. —

Toliau pakartojami LAF organizaciniai nurodymai iš "Platformos metmenų":

— Aktyvistų Fronto nariu gali būti kiekvienas lietuvis, nežiūrint į tai, kokiai jis anksčiau priklausė politinei partijai, jei tik jis nutraukia su ja visus ryšius, nėra tiesioginis kaltininkas Lietuvos nepriklausomybės pražudymo bei praeityje pasireiškęs savo ypatingai piktais veiksmais prieš aktyviasias mūsų tautos jėgas, kurios kovojo su buv. mūsų krašto režimo pragaištingąja politika, pritaria Aktyvistų Fronto platformai, pasiduoda jo nustatytai drausmei ir yra jam ištikimas ir pasiryžęs kovoti už Lietuvos išlaisvinimą, nesigailėdamas nei savo sveikatos nei gyvybės.

Aktyvistų Fronto padaliniai savarankiškai susidaro visur, kur tik plaka lietuviška širdis: kaimuose, miesteliuose, mokyklose, įmonėse ir t. t. Tas, kuris imasi iniciatyvos sudaryti Aktyvistų Fronto padalinį ir sugeba jam vadovauti, tas pripažįstamas padalinio vadu. Atskiri kaimyniniai padaliniai tarpusavio ryšius palaiko per savo vadus arba patikėtinius ir praneša apie savo susiorganizavimą sekančiam iš eilės aukštesniam vadui. Tokiu būdu susiformuoja visas Aktyvistų Organizacijos tinklas. Juo bus remiamasi kovoje už Lietuvos išlaisvinimą. Aktyvios veiklos iš jo bus pareikalauta tik tada, kada lemiančioji valanda bus atėjusi. Iki to laiko visi turi tik stengtis kiek galima geriau susiorganizuoti ir gerai pasiruošti, bet vengti nereikalingų ir ankstyvų aukų. Asmens, kurie išsi-

laisvinimo kovoje nedalyvaus, Naujoje Lietuvoje vadovaujamojo vaidmens negalės vaidinti.

Naujai Lietuvai vadovaus ne lepšiai, bet tikrai ryžtingi ir savo kraštui pasišventę vyrai. Ji remsis pirmoje eilėje tais mūsų tautos sūnumis, kurie užsigrūdins šioje sunkioje kovoje ir pasireikš savo darbu.

Kolektyvinės aktyvistų valios reiškėja ir vykdytoja yra Aktyvistų Fronto Vadovybė. Ji nustato jo organizaciją, derina atskirų Aktyvistų Fronto padalinių veikimą ir disponuoja visomis Aktyvistų Fronto jėgomis užsibrėžtiems tikslams siekti.

Aktyvistų Fronto Vadovybės nurodymai yra privalomi visiems Aktyvistų Fronto nariams ir jie turi būti šventai vykdomi.

Aktyvistų ženklas — trikampė tautinių spalvų žvaigždė su Gedimino stulpais viršuje.

Aktyvistų sveikinimasis — pakelti aukštyn dešiniąją ranką.
Sveikinimosi šūkis — K o v o k !

Maršas:

Tvirtais žingsniais,

Drąsiai pirmyn —

Už Naują, Laisvą Lietuvą!

Lietuvių Aktyvistų Frontas imasi veikti sunkiausiomis mūsų tautos gyvenimo valandomis. Todėl iš kiekvieno lietuvio, pasiryžusio būti Fronto nariu, visų pirma reikalaujama aukščiausio laipsnio susiklausymo ir, kur reikalinga, griežčiausios paslapties. Su šaknimis turi būti išrautas visuomenėje įsivyravęs plepumo paprotys. Niekas nežino, kur jo tyko priešas. Mirtis ir panieka tam, kas drįstų išduoti Aktyvistų Fronto paslaptis!

Pastaba: Šis raštas platinamas tik patikimiems visuomeniniams veikėjams, norint juos supažindinti su Lietuvos padėtimi, kas iki šiol yra padaryta Lietuvai atstatyti ir ką kiekvienas lietuvis patriotas turi dabar daryti.

*Lietuvos Politinių Informacijų
Biuras, Vilnius —*

Kaip matome, raštas paleistas Informacijų Biuro vardu ir tarsi iš Vilniaus. Tai buvo padaryta pasunkinti sovietiniam priešui LAF veiklos sekimą.

Po to, kai tas leidinys jau buvo paskleistas Lietuvoje, jis buvo sutrauktas vokiečių kalba ir įteiktas pulk. lttn. Graebeli.

Susipažinęs su tekstu, pulk. lt. Graebe nepadarė jokių pastabų, bet pripažino, jog viskas leidinyje esą gerai formuluota. Pats faktas, jog pulk. lt. Graebe, kaip atsakingas O.K.W. karininkas, pripažino dokumentą, kuriame Lietuvos valstybinės nepriklausomybės atkūrimo siekimas buvo visu 100%-niu aiškumu paryškintas, savaime parodo, jog tatai O.K.W. buvo priimtina bei dar derinosi su ano meto vokiečių politikos linija Lietuvos klausimu.

Iš paduoto aukščiau dokumento teksto skaitytojas galėjo įsitikinti, jog užsibrėžtoji LAF pagrindžio organizacija krašte nebuvo šiaip sau kokia siaura konspiracija nuversti vieną vyriausybę ir jos vieton pastatyti kitą, kaip, pvz., buvo 17 gruodžio karininkų grupės pučas prieš demokratinę krašto santvarką. LAF siekė bazuotis visa lietuvių tauta ir konspiracijos šaknis įleisti į visus jos sluoksnius, taigi siekė pasiremti bendra tautos valia, kuri yra vienas iš demokratinės doktrinos postulatų.

Buvo logiška inspiruotis mūsų pačių tautos valios ginkluoto pasireiškimo pavyzdžiu, kokį duoda mums 1918 - 1919 metų savanorių pašaukimas kovai už Lietuvos nepriklausomybę. Skirtumas buvo tik tas, kad savanorius buvo galima anuomet pašaukti viešai, organizuoti jų pulkus arba sudarinėti savanorių bei partizanų būrius, kuopas ir net batalijonus visur krašte nekliudomai, tuo tarpu kai 1940 - 1941 m. LAF-tui prisiėjo veikti konspiratyviai bei mobilizuoti jėgas slapta iš apačios, paliekant maksimumą iniciatyvos vietiniams pagrindžio veikėjams ir apsiribojant tik labai bendrais nurodymais iš viršaus. Tačiau ir vienu ir kitu atsitikimu tautos jėgos buvo mobilizuojamos ne partiniais, bet visai tautai bendrais tikslais — kovai už bendrą tautos idealą — Nepriklausomos Lietuvos atkūrimą.

POGRINDŽIO SPAUDA

Per asmeninius pasikalbėjimus 1940 m., birželio gale, Kaune su buvusiais ir būsimais savo kovos draugais, kurie buvo tada kreipęsi į mane aptarti padėtį rusams jėga išibrovus į Lietuvą, aš, kaip jau minėjau pirmajame šių atsiminimų skirsnelyje, buvau jiems pataręs, kad "visai patylo-mis" siektų sudaryti slaptą būsimos pagrindžio organizacijos tinklą, išakmiai nurodydamas "neerzinti sovietinio okupanto

bet kokiomis demonstracijomis", kad neprisidarytų perankstyvų ir todėl beprasmiškų aukų (žiūr. psl. 20;.

Teoretiškai tai buvo pilnai suprantama, tik sunkiai įmanoma realybėje. Pirma, dėl to, kad sovietinis užpuolikas — skubiai suorganizavęs daugiausia iš buvusio padugnio elementų tariamąją "lietuvių komunistų partiją" — savo griovimo bei plėšimo žygiais pats verste vertė lietuvių griebtis vienokios ar kitokios konkrečios pasipriešinimo akcijos. Antra — Lietuvą 1940 m. birželio 15 d. ištikusioji didžioji nelaimė priminė kiekvienam lietuviui jo šventą priesaiką nepaisyti jokių aukų už Lietuvos laisvę ir valstybinę nepriklausomybę. Dėl to jau nuo pat užkrovimo Lietuvai sovietinio - komunistinio jungo natūraliai kilo visuose tautos socialiniuose klostuose pasipriešinimo ryžtas. Viena iš jo konkrečiausių pasireiškimo formų tad ir buvo paplitimas visame krašte antisovietinių bei antikomunistinių propagandos lapelių, dažniausiai rašytų ranka ir hektografuotų, kartais betgi ir spausdintų atsišaukimų, net pogrindžio laikraštėlių.

Nors šioje "pogrindžio spaudoje" ir nebuvo gausu laikraštėlių, o tik antisovietinių lapelių, sovietiniai okupantai greitai suprato jos didelę politinę psichologinę reikšmę plačiųjų tautos sluoksnių vis didesniai nustatymui prieš komunizmą ir patį okupantą. Tą vaizdžiai patvirtina Guzevičius, Liaudies vyriausybės komisaro vid. reikalams, 1941 m. balandžio 14 dienos slaptas apžvalginis raportas Maskvai, kuris Birželio 23 d. sukilėliams pateko į rankas. Jo išanginėje dalyje pasakyta:

— Nuo pat sovietų santvarkos įvedimo Lietuvoje momento kontrrevoliuciniai nacionalistiniai elementai išvystė aktyvią priešsovietinę veiklą, panaudodami tam — kaip pagrindinį jų priešiško subversyvinio darbo metodą — platinimą kontrrevoliucinės propagandos lapelių ir anoniminių raštų.

Bendrai pasakius, tais lapeliais buvo kurstoma nuversti sovietinę valdžią, sabotажais boikotuoti rinkimus į Aukščiausiąją Sovietų Sąjungos Tarybą, platinimas piktų melų apie partiją ir vyriausybės vadovus, o taip pat skleidimas provokacinių gandų apie artėjantį karą tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos etc.

Masinis platinimas kontrrevoliucinių propagandos lapelių vyko visuose Tarybų Lietuvos apskrėčiuose. —

Kalbamas raportas paduoda daugybę sakytų lapelių paplatinimo faktų laikotarpyje nuo primetimo Lietuvai sovietiško komunistinio jungo iki 1941 m. sausio 15 d., mies-

tais ir apskritimis. Dėl vietos taupumo čia žemiau paduodu tik labai sutrauktai raporte suminėtus lapelių pavadinimus, pavartotus šūkius bei pasivadinimus ir areštuotųjų pavardes. Pavadinimai, kuriuos skaitytojai čia ras, mano išversti atgal į lietuvių kalbą iš anglų kalbos šaltinio, kur suminėto slapto dokumento tekstas ištisai paduodamas.* Todėl reikia skaitytis su faktu, jog mano vertimai gali ne visu 100% sutapti su originaliniais pavadinimais.

Kauno mieste

Jau nuo 1940 m. rugsėjo pradžios ėmė rodytis Kauno gatvėse ir mokslo institucijose sistemingai platinami ranka rašyti ir multiplikuoti antisovietinės propagandos lapeliai, su šūkiais: "Tegyvuoja Nepriklausoma Lietuva", "Šalin komunistinį terorą", "Lietuva — lietuviams", etc. Apie 50 tokių lapelių buvo rasti. Jie buvo paskleisti "LNP" (Lietuvos nepriklausomybės partija) mokinių grupės, kuri palaikė ryšius su Kauno, Vilniaus, Ukmergės ir kitų vietų gimnazijų mokiniais. Buvo viso areštuota 26 asmenys, kurių tarpe:

1. BLUMENTALIS Henrikas, gimęs 1924 m., mokinsys, advokato sūnus, vokiečių, "Kulturverbando" narys,
2. SVILAS Vytautas, 8-tos klasės mokinsys, gimęs 1925 m., lietuvis, vieno vid. rkl. min-jos direktoriaus sūnus,
3. BORTKEVIČIUS Romualdas, 18 metų, sukt. technikos mokyklos studentas, ūkininkų sūnus.
4. KAULAKIS Zigmąs, gimęs 1925 m., 8-tos klasės mokinsys, lietuvis, inteligentų šeimos sūnus, tėvas namų savininkas,
5. BEKAS Eduardas, gimęs 1925 m., 8-tos klasės mokinsys, lietuvis, valstybės tarnautojo sūnus.
6. MACIEJŪNAS Eugenijus, studentas, lietuvių karininko sūnus,
7. BANDŽIUS Julius, gimęs 1925 m., studentas, karininko sūnus,
8. GINTAUTAS Aras, gimęs 1923 m., studentas, karininko sūnus, etc.

Nuo spalio mėn. iki rinkimų į Sovietų Aukščiausiąją Tarybą buvo Kaune paplatinta priešsovietinių lapelių, pavadinimų "Į Lietuvius", "Į Ūkininkus", ir nelegalus kontrrevoliucinis laikraštis "Laisvoji Lietuva", multiplikuotas rotatoriumi. Ryšium su šio laikraščio iššifravimu, buvo areštuoti:

* Lithuanian Bulletin, Nr. 9-10, October 1947, Psl. 6-20.

1. MALINAUSKAS Povilas, gimęs 1910 m., lietuvis, "Eltos" tarnautojas, buvęs šaulys,

2. ŠIPKAUSKAS Kostas, gimęs 1914 m., lietuvis, "Žaibo" tipografijos tarnautojas, pavasarininkas,

3. TELKSNYS Vladas, gimęs 1915 m., lietuvis, "Žaibo" tipografijos tarnautojas, pavasarininkas,

4. JABLONSKIS Jonas, gimęs 1906 m. buv. Lietuvos Pa-siuntinybės sekretorius Stockholme ir Berlyne, "Eltos" redak-torius, kilęs iš mokslininkų šeimos.

Per kratą buvo rasta pas Malinauską 14 egzempliorių "Laisvosios Lietuvos", 60 egzempliorių antisovietinio lapelio rusų kalba "Litovec", kuris buvo platinamas anksčiau, ir 60 egzempliorių "Laisvosios Lietuvos Sąjungos" biuletenio. Tar-dant buvo nustatyta, jog "Laisvoji Lietuva" buvo leidžiama "Laisvosios Lietuvos Sąjungos", tebuvo išleidusi ir išplatinusi tik vieną laidą, Nr. 1, iš viso 500 egzempliorių, be to, kelis šimtus kontrrevoliucinių lapelių.

Iš Lietuvių Enciklopedijos, XXV, psl. 199, seka, jog "LL" leidinys buvo atspausdintas keliais skirtingais pavadi-nimais ir skirtingo puslapių skaičiaus, nuo 40 iki 129 puslapių, ir kad į tą leidinį buvo sudėta mūsų buv. užs. rkl. min-jos dokumentinės prieš sovietus medžiagos, įvairių Lietuvos dip-lom. postų pranešimų, nuorašai dipl. protestų, įteiktų kitų kraš-tų vyriausybėms ir t.t. Keli "Laisvosios Lietuvos" egzemplioriai buvo ir mane pasiekę Berlyne. "Laisvosios Lietuvos Sąjunga" — kiek aš tada būdavau per "žaliąją sieną" painformuojamas iš Lietuvos — buvo, kaip jau minėjau, pati pirmoji lietuvių pagrindžio organizacija, kaip ir jos leistas pagrindžio laikraš-tis.

Toliau Guzevičiaus raportas sumini, jog gruodžio - sausio laikotarpį buvo platinamas antisovietinis lapelis Kauno uni-versitete. Jis buvo mimeografuotas, pavadintas "Į Lietuvius Studentus, Vyrus ir Moteris", su pažymėjimu kaip "Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžio", "Kauno Partizanų Dalinio" leidinys. Be to, buvo paplitęs lapelis "Lietuviai, mes neprivalom pasiduo-ti maskoliams", bet nepažymėtas, kieno leidžiamas. Platintojų susekti nepavyko.

Sukliudyti studentijos ir mokinių planuotą demonstraciją prie Nežinomojo Kareivio paminklo Kaune vasario 16 dienos vakare buvo padaryta 10 areštų studentų ir mokinių tarpe. Per tardymą vienas iš areštuotųjų prisipažino, jog jis buvo narys "Lietuvių Aktyvistų - Partizanų" organizacijos universi-

tete ir spausdino bei platino paminėtą aukščiau tos organizacijos kontrrevoliucinį lapelį.

Lygiagrečiai buvo susektas ir likviduotas kontrrevoliucinis laikraštėlis "Uždraustoji Idėja", kuris buvo platinamas vidurinėse mokyklose. Buvo areštuoti šie asmenys:

1. LEONAS Stepas, gimęs 1921 metais, lietuvis, tarnautojas laivininkystės kontoros "Nemunas", buvęs skautas, kilęs iš darbininkų šeimos,

2. KANCLYVIS Aleksandras, gimęs 1910 metais, vokiečių, buvęs vandenų policijos puskarininkis, kilęs iš ūkininkų.

3. RUTELIONYTĖ Eleonora, gimusi 1922 m. lietuvaitė, 9-tos klasės mokinė, buv. skautė, kilusi iš valstybės tarnautojų šeimos,

4. POVILAITIS Feliksas, gimęs 1920 m., "Maisto" krautuvės pardavėjas Vilniuje,

5. KAMINSKAS Mykolas, gimęs 1895 m., nacionalistas, buvęs šaulys, Gelžkelių Valdybos tarnautojas.

Tardymas išryškino, jog laikraštėlio "Uždraustoji Idėja" buvo atspausdinta ir išplatinta apie 200 egzempliorių.

Kauno apskrityje

Vilkija: nuo 1940 m. spalio 14 iki 1941 m. sausio 15 konstatuoti 6 kontrrevoliucinių lapelių platinimo atvejai, iš viso apie 600 egzempliorių, daugumas su parašu "SOL" (Sojuz Osvoboždenija Litvy — Lietuvos Išlaisvinimo Sąjunga). Areštuoti:

1. LIEPA Vytautas, 17 metų, apskrities politinės policijos vado sūnus,

2. VENCKUS ?, 20 metų, darbininkas.

Veliuona: 1940 m. lapkričio mėn. rasti 5 ranka rašyti kontrrevoliuciniai lapeliai, pasirašyti "Geležinis Vilkas". Platinimo nepagauti.

Darsūniškis: 1941 m. sausio 11 d. buvo platinami kontrrevoliuciniai lapeliai, pasirašyti "LGR" (Lietuvos Gelbėjimo Ratelis). Areštuoti:

1. LAPINSKAS Antanas, 25 metų, šaulys, buvęs puskarininkis,

2. RADVILAVIČIUS Pranas, 17 metų, ūkininkų šeimos, paleistas.

Pakuonis: surasti 5 egzemplioriai lapelio su parašu "LGR", tokio pat turinio, kaip Darsūniškyje.

Seredžius: surasti 3 ranka rašyti lapeliai be parašo. Platintojai nesurasti.

Vilniaus mieste ir apskrityje

Pradiniame sovietų santvarkos laikotarpyje platinimas Vilniuje priešsovietinių lapelių buvo įgijęs masinio pobūdžio. Tačiau kiek vėliau, dėl areštų, jis buvo kiek atslūgęs, bet dabar vėl pagyvėjo. Dauguma jų yra lenkų kalba ir platinami lenkiškų organizacijų, dažniausiai moksleivių tarpe. Bet buvo lapelių ir lietuvių kalba, net lapelių, paskleistų žydų - sionistų. Pažymėtina, jog lapeliai lenkų ir lietuvių kalbomis platinami nepriklausomai vieni nuo kitų bei paskirai veikiančių subversyvinių grupių. Čia tesuminiu tik lietuviškuosius.

1940 m. lapkričio mėn. buvo platinamas Vilniuje kontrrevoliucinis mimeografuotas lapelis "Lietuvių Armijos Kovotojai" vardu. Juo buvo kreipiamasi į karines pajėgas, raudonosios armijos kareivius ir karininkus lietuvius, raginant juos nuversti sovietų valdžią Lietuvoje. Šie lapeliai buvo išleisti vadinamojo "Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto", slapta veikiančio Vilniuje, ir paskleisti visur, kur yra lietuvių kariuomenės padalinių.

Buvo areštuoti kai kurie sakytos organizacijos nariai, bet jų pavardės Guzevičiaus raporte nenurodytos.

Ukmergės apskrityje

Želva: 1940 m. spalio 7 d. buvo rasti 3 lapeliai su šūkiais: "Šalin komunizmą", "Žmonės, lankykit bažnyčias, klausykit kunigų, būkit katalikai", "Ilgų metų Smetonai". Lapeliai rašyti ranka, bet be pažymėjimo autoriaus. Platintojai nepagauti.

Ukmergė: naktį iš 6 į 7 lapkričio, 1940 m., buvo rastas plakatas su prilipdyta ant jo Smetonos fotografijos iškarpą iš laikraščio ir užrašais: "Ilgų metų mūsų Vadui", "Šalin komunizmą", etc. Platintojai nepagauti. Du ranka rašyti lapeliai antisovietinio pobūdžio ir prieš žydus buvo rasti 21 ir 22 lapkričio, 1940 m., gimnazijos ir amatų mokyklos patalpose. Platintojai nesusekti.

Vepriai: du lapeliai rasti gruodžio 5 d., 1940 m., su ranka rašytais šūkiais: "Šalin Staliną", "Ilgų metų Vyčiui", "Šalin komunistus — banditus". Platintojai nepagauti.

Deltuva - Šėta: naktį iš 8 į 9 sausio, 1941 m., ant vieškelio tarp šių vietovių rasti 4 mašinraštiniai mimeografuoti antisovietiniai lapeliai, pasirašyti: "Lietuvių Aktyvistų - Partizanų Sąjūdis". Lapelis ragina kovoti prieš sovietų režimą, organizuoti vieningą antikomunistinį frontą ir baigiamas motto: "Laisva ir Nepriklausoma Lietuva".

Užulėnis (kaimas): gruodžio 20 d., 1940 m. rastas ranka išrašytas antisovietinis plakatas.

Gaigalai (kaimas): naktį iš 5 į 6 sausio, 1941 m. rasti ant kelio du ranka išrašyti antirinkiminiai plakatai.

Repšėnai - Kavarskas: sausio 11 d., 1941 m., ant kelio tarp tų vietovių rastas ranka rašytas lapelis prie telefono stulpo su šūkiais: "Brangūs broliai ir sesės, lietuviai! Nebalsuokite už tuos piktus valkatas! Šalin Stalino konstitucija". Kaltininkai nesurasti.

Iki gruodžio 10 d., per pasiruošimus rinkimams į Aukščiausiąją Sovietų Tarybą, buvo Ukmergėje dažnai paskleidžiami kontrrevoliuciniai lapeliai, ypač vietinėje gimnazijoje. 10 mokinių buvo areštuoti. Paaiškėjo, jog viso buvo paplatinta daugiau kaip 500 egzempliorių. Keli areštuotųjų buvo pasilaikyti, kiti — 14-16 metų amžiaus — perduoti tėvams.

Rokiškio apskrityje

Konstatuoti 14 atsitikimų platinimo antisovietinių lapelių, dauguma ryšium su 23-ja sukaktimi Spalio Revoliucijos ir rinkimų į Aukšč. Sovietų Sąjungos Tarybą.

Kraštai: lapkričio 7 d., 1940 m., ant miško vieškelio į Svėdasus rastas kontrrevoliucinis lapelis, su šūkiais: "Šalin komunizmas, lai gyvuoja Laisva Lietuva". Kaltininkas nesusirastas.

Rokiškis: lapkričio 8 d., 1940 m., rastas geležinkelio stoty plakatas su karikatūra, pavaizduojančia kontrrevoliucinę ataką prieš partijos vadus ir sovietų valdžią. Įtartas ir sulaikytas:

STALENIS Vladas, gimęs 1919 metais, buvęs jaunalietuvis.

Paliepė (kaimas): lapkričio 4 d., 1940 m., rastas prisegtas ant sienos Kiaugos kalvės kontrrevoliucinis lapelis: "Į kovą! Kovokit prieš bolševikus, kurie palaidojo mūsų nuosavybę ir laisvę. Kovokit prieš juos iš visos širdies ir visomis jėgomis. Vykite tuos proletariato hunus lauk, taip kad mūsų akys jų niekad daugiau neberegėtų... ", etc. Lapelis pasirašytas "Partizanai". Įtartas nusikaltęs ir areštuotas:

KOSTILKOVSKIS Melchioras, Paliepės dvaro savininkas, Lietuvos kariuomenės kūrėjas - savanoris, kovojęs 1919 metais prieš rusų raud. armiją.

Rokiškis: gruodžio 17 d., 1940 m., rasta gimnazijoje 15 egzempliorių kontrrevoliucinių lapelių su parašais "LGK" ir "LIG Komitetas". Gruodžio 12 d. vėl rasta ten pat mimeografuotų lapelių kitokio turinio. Įtartas ir sulaikytas:

STALENIS Romualdas, 9-tos klasės mokinys, pasiturinčio ūkininko sūnus.

Rokiškis - Juozapavas: gruodžio 20 d., 1940 m., ant kelio tarp tų vietovių rasti keli kontrrevoliuciniai lapeliai; du su pažymėjimu "Karo Vadas", vienas — "Komitetas". Įtarti ir areštuoti:

1. STRUMSKIS Vladas, gimęs 1926 m., 5-tos klasės mokinys, nepasiturinčių ūkininkų sūnus,

2. ČERNIS Kostas, gimęs 1925 m., 7-tos klasės mokinys, ūkininkų sūnus.

Obeliai: gruodžio 25 d., 1940 m., kaimuose Obelių rajone rasta pabarstytų arba prisagstytų ranka rašytų lapelių. Įtarti ir suimti:

1. Aleksandravėlės bažnyčios vargonininkas ir tos bažnyčios tarnas MERKIS Vladas.

Juodupiai: sausio 9 d., 1941 m., Patilčių ir Didsodės kaimų rajone rasti 3 egzemplioriai ranka rašytų kontrrevoliucinių lapelių. Įtarti ir areštuoti:

1. ŠIMĖNAS Alfonsas, gimęs 1909 m., buvęs nacionalistas ir šaulys, tarnavęs iki 1941 m. sovietų pasienio policijoje,

2. ŠIMĖNAS Juozas, gimęs 1920 m., ūkininkaitis,

3. KOSTĖNAS Feliksas, gimęs 1914 m., kilęs iš ūkininkų šeimos.

Skapiškis: sausio 23, 24 ir 27 dienomis, 1941 m., buvo rasta 11 egzempliorių kontrrevoliucinių lapelių, kurių 5 pažymėti vieton parašo: "Darbininkas". Platintojai nepagauti.

Utenos apskrityje

Konstatuota 20 atsitikimų platinimo kontrrevoliucinių propagandos lapelių.

Debeikiai: rugsėjo 23 d., 1940 m., Trumbatiškiu geležinkelio stoties rajone rastas mašinėle rašytas kontrrevoliucinis

lapelis: "Kovok prieš komunistų partiją, prieš Staliną, prieš raud. armiją, už atkūrimą tautinės Lietuvos". Vieton parašo padėta: "Leista karo cenzūros". Areštuoti:

1. ROGAŽINSKAS, Debeikių kunigas, 29 metų, dvarininkų šeimos,

2. MATULIS Jonas, 57 metų, parapijos komiteto pirmininkas, stambus ūkininkas (kulak — buožė),

3. MATULIS Jonas, Jono sūnus, 26 metų, šaulys,

4. MATULIS Juozas, Jono sūnus, 24 metų, šaulys, buvęs pasienio policininkas,

5. RASČIUS Povilas, 19 metų, šaulys, stambus ūkininkas,

6. ŠUKYS Povilas, 19 metų, šaulys, stambus ūkininkas.

Anykščiai: spalio 7 d., 1940 m., rasti du pieštuku rašyti lapeliai: "Kovok prieš komunistų partiją, prieš Staliną, prieš raud. armiją". Vieton parašo — ant vieno pažymėta "Artojas", ant kito "Artojo sūnus". Areštuotas:

SLIŽYS Vladas, 17 metų, gimnazistas, stambaus ūkininko sūnus.

Spalio 20 d. ten pat rastas ranka rašytas lapelis: "Kovok prieš Staliną, prieš raud. armiją, prieš žydus, už hitlerizmą ir restauravimą Smetonos". Autorius nesusektas. Spalio 27 d., 1940 m., irgi Anykščiuose, rastas ranka rašytas lapelis: "Prieš Stalino Konstituciją, komunistų partiją ir žydus, — už restauravimą Ministerio Raštikio ir Prezidento Smetonos". Lapelis be parašo. Autorius nesusektas.

Debeikiai: laikotarpį lapkričio 18 - 23 d., 1940 m., Debeikiuose surasti 6 įvairaus turinio rašalu rašyti kontrrevoliuciniai lapeliai: "Kovok prieš komunistų partiją, Staliną, raudonąją armiją ir žydus, — už hitlerizmą ir Smetonos restauravimą". Lapeliai su svastikos ženklais. Areštuotas:

MIKELINSKAS Kazys, gimęs 1889 m., Debeikių klebonas, buvęs įkaitas Sovietijoje.

Anykščiai: gruodžio 19 d., 1940 m., rastas plunksna rašytas lapelis: "Prieš balsavimą už Stalino bloką komunistų ir bepartiečių". Autorius nesusektas.

Tauragnai: gruodžio 28 d., 1940 m., rastas kontrrevoliucinis lapelis iš prilipdytų laikraščio raidžių, su šūkiu: "Prieš balsavimą". Be parašo. Autorius nesusektas.

Skiemonys: sausio 3 d., 1941 m., rastas lapelis "Prieš balsavimą". Be parašo. Autorius nesusektas.

Tauragnai: sausio 10 d., 1941 m., rasti 3 egzemplioriai mašinėle rašyto lapelio: "Prieš rinkimus, už apsigungimą į vieną antikomunistinį bloką". Vieton parašo — "Lietuvių Aktyvistų - Partizanų Sąjūdis". Platintojai nesusekti.

Utena: rinkimų dieną platinti du skirtingo turinio kontr-revoliuciniai lapeliai "Prieš balsavimą". Kaltininkai nesusekti.

Molėtai: sausio 2 d. atsiųstas ranka rašytas laiškas vietinei milicijai, su šūkiais: "Kovok prieš sovietų režimą". Vieton parašo — "Parazitų eksterminatorius". Autorius nesusektas.

Kėdainių apskrityje

Pernarava (kaimas): liepos mėn., 1940 m., per rinkimus į Liaudies Seimą rasti 4 egzemplioriai ranka rašytų antisovietinių lapelių: "Neik balsuoti į Liaudies Seimą". Apie 40 egzempliorių panašaus turinio lapelių buvo rasta pastogėje vieno namo Krakėse. Jie buvo antisemitinio ir antikomunistinio charakterio. Įtarti ir areštuoti:

1. DALBAKIS Aloyzas, 17 metų, jėzuitų mokyklos mokinys, amatininko sūnus,
2. JAKIMAVIČIUS Vytautas, 16 metų, tos pat mokyklos mokiniš, dvarininio sūnus,
3. GAUČAS Petras, 30 metų, kalvis.

Ariogala: du antisovietiniai ranka rašyti lapeliai rasti išvakarėse Spalio Revoliucijos sukaktuvinio minėjimo. Antrašė: "Šalin Lenino - Stalino iššilmės". Įtarti ir lapkričio 1 d. areštuoti:

1. MAČENSKIS Jonas, 35 metų, stambus ūkininkas,
2. DOČKA Antanas, 33 metų, kalvis.

Baisogala: sausio 6 d., 1941 m., Vabalių kaime rasti 4 egzemplioriai ranka rašyto priešsovietinio teroristinio lapelio. Įtartas ir areštuotas:

KAREČKAS Jonas, 24 metų, stambaus ūkininko sūnus.

Pašušvis: du mimeografuoti ir vienas ranka rašytas lapelis rasti ryšium su rinkimais į Aukšt. Sov. Sąjungos Tarybą, su šūkiais: "Neik balsuoti". Autorius nesusektas.

Kėdainiai: balsavimo dieną į Aukšt. Sov. Sąjungos Tarybą urnos buvo prikimštos lapelių su pažymėjimais: "Jūs persunkėte kraują mūsų protėvių žemei. Broliai, sukilkit prieš ne-

teisingumą", "Jūs žadėjote laisvę — bet atnešėte vergiją" Laikraščių iškarpas su Smetonos kabineto nuotrauka buvo pažymėtos: "Tai va mūsų Vyriausybė, bet ne Stalino konstitucija". Nusikaltusieji neišaiškinti.

Telšių apskrityje

Telšiai: spalio 22 d., 1940 m., mimeografuoti kontrrevoliuciniai lapeliai dviejų formatų buvo rasti paskleisti mieste ir apskrityje, su parašu "Saigūnas" (Žemaičių legendarinis kunigaikštis — K. Š.). Juos platino viena pagrindžio grupė, veikusi Telšių mieste, tų pačių metų lapkričio 6 d. likviduota. Buvo areštuoti:

1. GLAZAUSKAS Henrikas, gimęs 1918 m., miesto buhalteris, sūnus nuomotojo vieno ūkio.
2. ČIUŽAS Antanas, gimęs 1922 m., amatų mokyklos mokinys, darbininko sūnus,
3. PUŠKORIUS Kazys, gimęs 1921 m., amatų mokyklos mokinys, vienos darbininkų šeimos sūnus,
4. ČIURINSKAS Andrius, gimęs 1907 m., pradinės mokyklos mokytojas,
5. LILEIKIS Vitoldas, gimęs 1915 m., apskrities ligoninės raštinės tarnautojas, kilęs iš valdininkų šeimos,
6. GUŽAUSKAS Pranas, gimęs 1911 m., knygyno tarnautojas,
7. ŽVIRGŽDYNAS Hermanagildas, gimęs 1920 m., dirbo sinoptiku Telšių meteorologijos stotyje.
8. MOLAKAUSKAS Liudas, gimęs 1920 m., šoferis, dirbo tarnautoju apskrities viršininko įstaigoje,
9. RAKAS Adomas, gimęs 1923 m., amatų mokyklos mokinys, darbininkų šeimos sūnus,
10. TARVAINIS Zenonas, gimęs 1920 m., Telšių meteorologijos stoties viršininkas, kilęs iš ūkininkų šeimos.

Telšiai - Žarėnai: gruodžio mėn., 1940 m., ant kelio tarp tų dviejų vietovių rastas pieštuku rašytas atsišaukimas, šaukias boikotuoti rinkimus į Aukšč. Sov. Sąjungos Tarybą. Autorius nesusektas.

Žarėnai: sausio mėn., 1941 m., rasti 6 egzemplioriai kontrrevoliucinio lapelio, padauginto mimeografiniu būdu Kaltininkai nesurasti.

Rietavas: gruodžio mėn., 1940 m., buvo rastas ranka rašytas atsišaukimas susilaikyti nuo balsavimo į Aukšč. Sov. Sąjungos Tarybą. Autorius išaiškintas, bet pabėgo ir nesurastas.

Luokė: sausio 11 ir 12, 1941 m., rasta 15 egzempliorių ranka rašytų lapelių prieš dalyvavimą rinkimuose. Kaltininkai neišaiškinti.

Varniai: sausio 12 d., 1941 m., rasti 4 egzempl. mimeografuotų kontrrevoliucinių antirinkiminių lapelių, panašaus turinio kaip rastieji Žarėnuose. Vieton parašo: "Lietuviai patriotai". Kaltininkai nesurasti.

Žemaičių Kalvarija: sausio 12 d., 1941 m., areštuotas už platinimą antirinkiminio lapelio:

PAPARČIUS Vaclovas, gimęs 1903 m., vietinės pieninės tarnautojas.

Marijampolės apskrityje

Iki sausio 15 d., 1941 m., buvo surasta 90 kontrrevoliucinių lapelių Marijampolės apskrityje, iš kurių 51 ranka rašytų, 39 — mimeografuotų.

Balsupiai (kaimas): rugsėjo mėn., 1940 m., rasti sukiliminiai lapeliai ir trispalvė kaimo ir brolių Veliuoniškių ūkio rajone. Įtarti ir areštuoti:

1. VELIUONIŠKIS Vytautas, kooperatyvo buhalteris,
2. VELIUONIŠKIS Juozas, gimnazijos mokinys,
3. VELIUONIŠKIS Stasys, ūkio valdytojas.

Marijampolė: Spalio Revoliucijos išvakarėse mimeografuoti antisovietiniai lapeliai paplatinti Marijampolėje, Sasnavoje, Krosnoje ir Liudvinave. 15 egzempliorių rasta per kratą pas vieną gimnazijos mokinių, kuris sugebėjo pabėgti. Ranka rašytų lapelių rasta pas kitą mokinių amatų mokyklos, kuris areštuotas:

EIDUKEVIČIUS Vladas, gimęs 1921 m., ūkininkų sūnus.

Kalvarija: sausio mėn., 1941 m., rasti atsišaukimai, raginantys gyventojus susilaikyti nuo balsavimo. Areštuoti broliai:

1. BALITAS Albinas ir
2. BALITAS Vincas.

Šaraišupiai: sausio 12 d., 1941 m., rasta iškabinta tautinė Lietuvos vėliava rinkimų į Aukšč. Sov. Sąjungos Tarybą dieną. Įtartas ir areštuotas:

KARNAUSKAS Kazys, ūkininkas, buvęs šaulys ir skautas.

Marijampolė: sausio 11 d., 1941 m., buvo platinami kontrrevoliuciniai lapeliai vietinėje gimnazijoje. Vieton parašo pažymėta: "Lietuvai Gelbėti Komitetas". 13 anoniminių laiškų sučiupti pašto įstaigoje. Kaltininkai nesusekti.

Šakių apskrityje

Pirmieji kontrrevoliuciniai lapeliai pasirodė spalio mėn. pradžioje, 1940 m., ir pavieniais atsitikimais net didesniais kiekiais. Jie buvo ranka rašyti ir multiplikuoti, su šūkais "Šalin komunistus, lietuvių tautos pavergėjus".

Šakiai - Lukšiai: per 2 - 3 dienas panašūs lapeliai buvo pabarstomi ant kelio tarp tų dviejų vietovių, o vėliau ir ant kitų kelių. Savaitę po to buvo Šakiuose ir ant kelio į Lukšius pabarstyta lapelių: "Netikėkit komunistais. Jie žadėjo nemokamą mokymą mokyklose, bet faktiškai įvedė mokėjimą". Tai buvo gimnazijos mokinių darbas. Areštų nepadaryta, nes tai būtų nepilnamečių.

Kriukai (kaimas): prieš pat Spalio Revoliucijos minėjimą rastas lapkričio 4 d., 1940 m., paketas su lapeliais, numestas ant kelio vieno raitelio iš kitur. Kaltininkas nesusektas.

Gelgaudiškis: spalio 19 - 20 d., 1940 m., platintas lapelis su partijos ir sovietų valdžios karikatūromis. Tai buvo vietinės ir Jurbarko gimnazijos mokinių darbas. Įtartieji buvo areštuoti, bet perduoti tėvams, kaip nepilnamečiai.

Barzdai, Žvirgždaičiai, Jankai, Griškabūdis ir Lekėčiai: sausio 9 - 11 dienomis, 1941 m., išplatintas didelis lapelių kiekis, raginančių susilaikyti nuo dalyvavimo rinkimuose. Dalis lapelių mimeografuoti, su pažymėjimu: "Komitetas Nr. 27".

Lekėčiai: kiti lapeliai, daugiausia paskleisti Lekėčiuose, buvo platinami taip pat **Jankuose** ir **Lukšiuose**. Kaltininkai nesusekti.

Vilkaviškio apskrityje

Didesniais kiekiais kontrrevoliucinių lapelių buvo rasta prieš rinkimus ir rinkimų metu į Aukšč. Sov. Sąjungos Tarybą.

Keturvalakiai: naktį iš 11 į 12 sausio, 1941 m., ant plento **Gižus** rasta 16 kontrrevoliucinių lapelių. Areštuoti:

1. BISKIS Vytautas, gimęs 1898 m., stambus ūkininkas,
2. KULBOKAS Petras, gimęs 1918 m., nepartinis, ūkininkas,

BALČIŪNAS Jonas, gimęs 1917 m., buvęs šaulys.

Pilviškiai: sausio 5 - 12 d., 1941 m., rasta 18 kontr-revoliucinių lapelių, prisagstytų prie telefono stulpų ir medžių palei vieškelį. Sausio 12 d. panašūs 8 lapeliai rasti ant Vilkaviškio ir Šakių apskrities ribos. Kaltininkai nesusekti.

Gižai: sausio 12 d., 1941 m., rasti du pieštuku rašyti lapeliai. Kaltininkai nesusekti.

Kybartai: sausio 12 d., 1941 m., gimnazijoje platintas lapelis, raginas mokinius atkurti Lietuvoje Smetonos valdžią. Įtartas ir sulaikytas:

DABRILA, kanauninkas, Kybartų klebonas.

Trakų apskrityje

Surastų lapelių dauguma yra lenkų kalba, o taip pat ir areštuotųjų dauguma yra lenkai. Tačiau buvo rasta lapelių ir lietuvių kalba.

Aukštadvaris: lapkričio 7 d., 1940 m., rastas antisovietinis lapelis, pažymėtas: "LGK" (Lietuvos Gelbėjimo Komitetas). Platintojas nesusektas.

Valkininkai: gruodžio 22 d., 1940 m., rastas prisegtas prie sienos pieštuku rašytas lapelis. Įtartas ir sulaikytas:

JANKAUSKAS Stasys, gimęs 1925 m., gimnazijos mokinys, ūkininkų šeimos sūnus.

Gryžnikai (kaimas): sausio 12 d., 1941 m., rasti trys lapeliai su svastikomis, prisegti prie telegrafo stulpų. Kaltininkai nesusekti.

Raseinių apskrityje

Nuo sovietų santvarkos įvedimo Lietuvoje iki 15 sausio, 1941 m., surasta 93 egzemplioriai kontrrevoliucinių lapelių sekančiose vietovėse:

Pašvinčių kaime, Kražių valsčiaus — 11 egzempliorių,
Kodaičių kaime, Girkalnio valsčiuje — 30 egzempliorių,
Viduklėje, Viduklės valsčiaus — 25 egzemplioriai,
Kelmė, Kelmės valsčiaus — 6 egzemplioriai,
Pamituviai, Raudonės valsčiaus — 4 egzemplioriai,
Aliejai, Raseinių valsčiaus — 3 egzemplioriai,
Betygala, Betygalos valsčiaus — 7 egzemplioriai,
Jurbarko mieste: 1 egzempliorius.

Dauguma lapelių rašyti ranka, tik 10 multiplikuoti iš medžio išpjaustytomis raidėmis. Buvo iššifruotos ir likviduotos trys lapelių platintojų grupės: dvi tarp gimnazijos mokinių Jurbarko ir Kelmėje ir viena — Aliejų kaimo jaunimo. Areštuota 16 asmenų:

Jurbarko mieste:

1. MOCKUS Vytautas, gimęs 1918 m., sūnus buv. apskrities teismo pirmininko, ats. karininkas, didelio ūkio savininkas,

2. MOCKEVIČIUS Eduardas, gimęs 1925 m., 9-tos klasės gimnazijos mokinys,

3. PUCILIAUSKAS Leopoldas, gimęs 1922 m., stambaus ūkininko sūnus,

4. VAITKEVIČIUS Stepas, gimęs 1924 m., 9-tos klasės gimnazijos mokinys, ūkininkų kilmės,

5. PORŠALIS Vladas, gimęs 1923 m., 9-tos klasės gimnazijos mokinys, smulkaus ūkininko sūnus,

6. POCIUS Vincas, gimęs 1923 m., 9-tos klasės gimnazijos mokinys, stambaus ūkininko sūnus,

Kelmės mieste:

7. RUSAS Jonas, gimęs 1909, gimnazijos mokytojas, ats. karininkas, šaulys,

8. MOSLIAISKIS Edmundas, gimęs 1921 m., pradinės mokyklos mokytojas, šaulys, ūkininkų kilmės,

9. MERKIS Eugenijus, gimęs 1917 m., advokato sūnus, buv. šaulys ir skautas, 9-tos klasės gimnazijos mokinys,

10. BUTKUS Vytautas, gimęs 1920 m., 10-tos klasės gimnazijos mokinys, buv. šaulys, stambaus ūkininko sūnus,

11. JOKUBAUSKAS Eduardas, 9-tos klasės gimnazijos mokinys, gimęs 1924 m., buv. šaulys ir skautas, stambaus ūkininko sūnus,

12. KARPIS Liudas, gimęs 1920 m., 9-tos klasės gimnazijos mokinys, buv. šaulys, smulkaus ūkininko sūnus.

Raseinių mieste:

13. KMITAS Pranas, gimęs 1914 m., vidutinis ūkininkas, buv. šaulys,

14. MOŽINTIS Pranas, gimęs 1914 m., ūkininko sūnus, buv. šaulys,

15. ČIUŽAS Petras, gimęs 1914 m., buv. šaulys, smulkaus ūkininko sūnus,

16. POCIUS Stasys, gimęs 1921 m., vidutinio ūkininko sūnus.

Be to, buvo išaiškinta, jog iniciatorium kontrrevoliucinių lapelių ir karikatūrų platinimo buvo:

KLINKA Pranas, 7-tos klasės Kelmės gimnazijos mokinys, stambaus ūkininko sūnus, ir kad jam pagelbėdavo jo tėvas, Petras Klinka, kuris per kratą pabėgo.

Dauguma paplatintų lapelių buvo pažymėti: "Lietuvos Išlaisvinimo Sąjunga", "VŽC", "PP", "MB".

Švenčionėlių apskrityje

Nuo įvedimo sovietinės santvarkos Lietuvoje Švenčionėlių apskrityje tebuvo rastas tik vienas kontrrevoliucinis lapelis ir tas pats lenkų kalba, grynai prolenkiškas.

Biržų apskrityje

Nuo įvedimo Lietuvoje sovietų valdžios Biržų apskrityje buvo iki sausio 15 d., 1941 m., rasta nemažas kontrrevoliucinių lapelių kiekis, daugiausia ryšium su rinkimais į Aukšč. Sov. Sąjungos Tarybą. Dauguma lapelių buvo rašyti ranka ir tik visai nedaug mimeografuotų.

Papildys: gruodžio mėn., 1940 m., buvo susekta pradinėje mokykloje 7 mokinių grupė, 12 - 13 metų amžiaus, kuri platino kontrrevoliucinius lapelius. Jie buvo sulaikyti ir perduoti tėvams, kad sudraustų. Po to nei vienas lapelis ten nebeprasirodė.

Tauragės apskrityje

Tauragė: į gruodžio galą, 1940 m., buvo rasti prisagstyti ant tvorų kontrrevoliuciniai lapeliai, šaukią gyventojus sukilti ginkluotai prieš sovietų santvarką ir bolševikus. Lapeliai multiplikuoti rotatorium ir pažymėti: "118 Geležinio Vilko Brigada". Buvo nustatyta, jog tie lapeliai buvo platinami vietinės gimnazijos mokinių. Buvo areštuoti:

1. JUOZAPAITIS Antanas, gimęs 1922, valdininko sūnus,
2. KINDERIS Pranas, gimęs 1922 m., skalbėjos sūnus,
3. BRUNEVIČIUS Albertas, gimęs 1923 m., valdininko sūnus.

Laukuva, Kvėdarna ir Kaltinėnai: sausio pradžioje, 1941 m., buvo tuose valsčiuose platinama agitacinių lapelių sukliudyti rinkimus į Aukšč. Sov. Sąjungos Tarybą. Nustatyta, jog tuos lapelius platino 7 mokinių grupė Šilalės gimnazijos, kurie buvo pasivadinę: "Lietuvių fašistų baudžiamoji rinktinė". Buvo įtarti ir areštuoti:

1. TALLAT-KELPŠA, gimęs 1923 m., dvarininko sūnus,
2. RAUDŽIUS Vytautas, gimęs 1923 m., ūkininko sūnus,
3. DARGIS Petras, gimęs 1924 m., ūkininko sūnus ir kiti, viso 7 asmenys.

Lazdijų apskrityje

Lazdijai: 6 lapkričio, 1940 m., buvo rasta 5 egzemplioriai ranka rašyto lapelio "Šalin komunistus". Areštuotas:

OKUNEVIČIUS Joselis, gimęs 1919 metais, žydas, vertelga.

Veisiejai ir Leipalingis: laikotarpį nuo gruodžio pabaigos, 1940 m., iki sausio pradžios, 1941 m., buvo rasta apie 20 egzempliorių kontrrevoliucinių lapelių, kurių 15 ranka rašytų su šūkiais: "Piliečiai, nebalsuokit už tuos piktus valkatas"; likusieji 5 — mimeografuoti, su šūkiais: "Lietuviai, nebūkite niekšai, parodykit, jog esame verti Gedimino palikuonių". Užbaigoje: "Ilgų metų Lietuvių bendruomenei". Areštuota:

1. RUDZIKAS Antanas, gimęs 1907 m., Kalvių mokyklos mokytojas, buvęs šaulys, tautininkas,

2. ZULONAS Povilas, gimęs 1912 m., veterinarijos technikas, kilęs iš stambių ūkininkų šeimos, šaulys,

3. STARINGIS Jurgis, gimęs 1897 m., vyresnysis miškininkas, šaulys,

4. MITŪZAS Dzidas, gimęs 1917 m., tarnavo kaip miškininkystės technikas,

5. SEKMANAS Steponas, gimęs 1920 m., miškų prižiūrėtojas, šaulys,

6. VALENTA Jonas, gimęs 1910 m., miško darbininkas, pavasarininkas, šaulys,

7. PALIKTIS Stasys, gimęs 1901 m., siuvėjas, šaulys.

Mikyčiai, Šlavantai ir Šventėžeris (kaimai): sausio 8, 9, 12 ir 19 dienomis, 1941 m., rasta lapelių: Mikyčiuose — 16 egzempliorių, Šlavantuose — 2 ir Šventėžery — 7 egzemplioriai. Platintojai nesusekti.

Alytaus apskrityje

Kiauniai (kaimas): spalio 6 d., 1940 m., rasti 4 egzemplioriai mimeografuotų lapelių "Krašto Mylėtojų Sąjunga". Platintojai nesusekti.

Stakliškės: lapkričio 6 d., 1940 m., rasti 2 egzemplioriai lapelių pašto dėžutėje: "Lietuviai, nepasiduokim maskoliams", pažymėta: "Visų Lietuvių Brolija". Platintojai nesurasti.

Danuškiai (kaimas): lapkričio 27 d., 1940 m., rasti 4 mimeografuoti lapeliai, antrašte "Lietuvos Ūkininke" ir pažymėti: "Lietuvos Mylėtojų Draugija". 5 egzemplioriai to pat turinio lapelių rasti tuo pačiu metu **Simne**. Platintojai nesurasti.

Krokialaukis (kaimas): lapkričio mėn., 1940 m., rasti 6 mimeografuoti lapeliai, antrašte: "Lietuvos Ūkininkai" ir "Lietuviai", pakurstą prieš komunistų partiją ir sovietų santvarką. Platintojai nesurasti.

Verbiejai (kaimas): gruodžio 6 d., 1940 m., rasti 4 mimeografuoti lapeliai, kurstą prieš komunistų partiją ir Sov. Sąjungą, antrašte: "Lietuviai, atbuskite", ir pasirašyti: "Tėvynės Mylėtojų Sąjunga". Platintojai tebeieškomi.

Samuniškės, Ryliškės ir Veismūnai (kaimai): gruodžio 8 d., 1940 m., rasta 11 lapelių "Lietuviai, atbuskite" ir 4 — "Lietuviai". Visi mimeografuoti ir pasirašyti: "Tėvynės Mylėtojų Sąjunga". Tokie pat lapeliai buvo platinami **Gilučių** ir **Kavalčiukų** kaimuose. Platintojai nesusekti.

Varnagiriai, Santaika ir Krokialaukis (kaimai): gruodžio 23 d., 1940 m., rasta 16 egzempliorių, kurstančių prieš rinkimus į Aukšč. Sov. Sąjungos Tarybą. Toks pat lapelis buvo rastas 5 sausio, 1941 m., platinamas **Dabkuškės** ir **Varnaginių** kaimuose. 6 egzemplioriai mimeografuoti, 4 rašyti ranka. Areštuotas **Punios** vargonininkas:

TAMOŠIŪNAS — įtartas tų lapelių platinimu.

Druskininkai ir Ryliškės (kaimas): sausio 10 d., 1941 m. rasta 13 ranka rašytų lapelių, kurstančių prieš rinkimus į Aukšč. Sov. Sąjungos Tarybą, 10 egzempl. antisovietinių lapelių rasti **Alytuje** sausio 12 d., 4 egzempl. rasti **Dvaričėnuose** sausio 15 d., 11 egzempl. rasti **Seirijų** valsčiuje sausio 11 d., antisovietiniai lapeliai "Broliai, lietuviai" rasti sausio 2 d. **Liškiavos** kaime, ir panašaus turinio ten rasti dar ir sausio 12 d. Platintojai nesurasti.

Alytus: susekta gimnazijos mokinių grupė, kuri gamino ir platino antisovietinius lapelius, pasirašytus "Mirties Batalionas".

Meteliai (kaimas) gruodžio 29 d., 1940 m., rasti iškabinti du lapeliai "Lietuvos ūkininkai", ir pasirašyti "Tėvynės Mylėtojų Sąjunga". Areštuoti:

1. LAIBANIS Jonas, gimęs 1920 m., kilęs iš ūkininkų šeimos, buvęs pavasarininkas,
2. TOBULA Juozas, gimęs 1910 m., dvarininko sūnus, buvęs pavasarininkas, šaulių grupės vadas.

Pranešimo gale Guzevičius pasiaiškina, jog iš **Šiaulių, Zarasų, Panevėžio, Kretingos ir Mažeikių** apskričių dar nesusilaukta reikalingų duomenų ir bus pranešta atskirai.

Guzevičius sumini, jog bus atskiru raportu pranešta apie kontrevoliucinių lapelių platinimą 16 vasario, 1941 m., — "Lietuvos valstybinės nepriklausomybės" dieną.

Kitas balandžio - gegužės mėnesių apžvalginis raportas 1941 m. buvo pradėtas rašyti, bet nebaigtas. Jis panašus į tą, kurio santrauka buvo čia aukščiau paduota. Jis charakteringas tuo, kad parodo, jog gausūs antisovietinių lapelių platintojų areštai neįstengė palaužti lietuvių patriotinės jaunomenės valios priešintis nepakenčiamam komunistų režimui ir siekti atkūrimo Lietuvos valstybinės nepriklausomybės.

LIETUVOS ATSTATYMO PLANAS

Iš pasikalbėjimų su pulk. lt. Graebe ir kitais jo grupės kariniais politikais aš gavau tvirtą įspūdį, jog vok. Karo vadovybė turėjo Lietuvos atžvilgiu ne vien savo strateginių interesų, bet ir simpatijų Lietuvos, kaip savarankiškos valstybės, atstatymui. Todėl, kad visi tie pasikalbėjimai neliktų vien tik gražiais žodžiais, kuriuos vėliau lengva būtų pamiršti, aš suformulavau visą planą Lietuvai atstatyti ir pats jį įteikiau pulk. lt. Graebe 1941 m. sausio 25 d. raštu pasiūlymo forma, kaip jis ir pavadintas. Pulk. lt. Graebe tą raštą priėmė ir, kaip vėliau jis pats man sakė, raportavo apie tai "an die hoechsten Spitzen des O.K.W." (aukščiausioms O.K.W, viršūnėms). Kadangi tai buvo pirmą kartą svarbos dokumentas, tai jo lietuvišką vertimą čia paduodu ištisai:

PASIŪLYMAS LIETUVAI IŠLAISVINTI

I. PAGRINDINĖS PRIELAIIDOS

Šis pasiūlymas bazuojasi sekančiais eventualumais:

1. Dabartiniai vokiečių - rusų santykiai pakitę;
2. Jie išsivysto į ginkluotą konfliktą tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos;
3. Vokiečių ginkluotosios pajėgos prezentuojasi kaip Lietuvos ir kitų Sov. Sąjungos pavergtų tautų išlaisvintojos.

II. LIETUVOS UŽDAVINIAI

Atitinkamų pasiruošimų pagrindu:

1. Pasinaudojant vokiečių karinių pajėgų žygiu į Rytus, praveisti visuotinį lietuvių tautos sukilimą rusų raudonosios armijos užnugary Lietuvoje tikslu pagrobti krašto valdymą;
2. Įvairių sabotažinių veiksmų ir smūgių pagalba raudonosios armijos užnugary paraližuoti jos pasipriešinimo galią ir jos planingą pasitraukimą;
3. Žygiuojantiems pirmyn vokiečių kariniams daliniams teikti visokią įmanomą pagalbą ir pasitikti juos kaip išlaisvintojus;
4. Perimti krašto valdymą.

III. KELIAS TIKSLUI SIEKTI

Kelias aukščiau užbrėžtiems uždaviniams įvykdyti dalinasi į sekančius etapus:

1. Sisteminių studijavimą gyvenimo sąlygų Lietuvoje rusų okupacijoje;
2. Paruošimas viešosios opinijos ir lietuvių tautos pasiryžimo lemiančiam veiksmui;
3. Sukilimo paruošimas.

a. Sąlygų studijavimas

Tikslas: Aprūpinimas suinteresuotų vietų parodomąja medžiaga apie padėtį Lietuvoje ir jos nuolatinį kitėjimą dėl sovietinės okupacijos ir komunistinio teroro krašte.

Vykdomasis organas: Tam sudaroma speciali komisija iš teisės, ūkio ir apskritai — Lietuvos krašto žinovų;

Studijų šaltiniai:

1. Lietuvoje išėiną laikraščiai, įstatymų biuleteniai, vyriausybės potvarkiai, statistikos biuleteniai, ir t.t.;
2. Sistemingas apklausinėjimas atbėgėlių iš Lietuvos;
3. Slapta informacinė medžiaga.

b. Viešosios opinijos paruošimas

Tikslas: Akivaizdoje dabartinės sunkios gyventojų padėties Lietuvoje ir priešiško lietuvių tautos nusistatymo prieš rusiškuosius okupantus ir komunizmą stengtis palaikyti tautoje

viltį atgauti laisvę ir valstybinę nepriklausomybę bei tą viltį stiprinti, kad lietuvių tauta pribrestų griebtis ginklo.

T e z ė s :

V y k d o m a s i s o r g a n a s : Speciali komisija, susidedanti iš patikimų, gabių lietuvių žurnalistų.

P r i e m o n ė s :

1. Slapti laikraščiai, atsišaukimai, plakatai ir t.t. platinimui Lietuvoje;

2. Propagandinės brošiūros;

3. Kurstymas pagrindžio radijo siųstuvais;

4. Skleidimas kurstomų žinių prieš dabartinę sovietų režimą ir žinių lietuvių tarpe per slaptus agentus;

5. Sabotažiniai, kenkimo ir kitoki dezorganizaciniai aktai krašte.

c. Sukilimo paruošimas

P a m a t a i : Lietuvių Aktyvistų Sąjūdis, kuris savo tikslui — Lietuvos Valstybės atstatymui — stoja Vokietijos pusėje, nebesisaistydamas neutralitetu.

P r i e m o n ė s i r j ė g ų š a l t i n i a i :

1. Lietuvių nacionalinis korpusas prie rusų raud. armijos;

2. Lietuvių Šaulių Sąjunga;

3. "Geležinis Vilkas" (buv. voldemarininkų organizacija);

4. Lietuvos Kariuomenės Kūrėjų - Savanorių Sąjunga;

5. Atsargos karininkai, puskarininkiai ir patikimesni rezervistai, kurie dažniausiai priklauso Lietuvių Šaulių Sąjungai;

6. Tautinio nusistatymo valstybės tarnautojai;

7. Buv. tautinių ir katalikiškųjų jaunimo organizacijų nariai;

8. Tautiškai nusistatę studentai ir vidurinių mokyklų mokiniai;

9. Buv. jaunųjų ūkininkų organizacijų nariai;

10. Tautiškai nusistatę ūkininkai ir darbininkai;

11. Aktyvesnieji katalikų kunigai;

12. Tautinės ir katalikų moterų organizacijos.

O r g a n i z a c i n i s m e t o d a s :

1. Kovotojų griaučius sudaro Tautinio Darbo Apsauga — TDA, kuri yra Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžio sudėtinė dalis;

2. Tautinio Darbo Apsauga susideda iš narių, kurie yra pajėgūs valdyti ginklą ir apsisprendę aukoti savo gyvybę siekiant atkurti Lietuvos Valstybę. Jos padaliniai susidaro

Lietuvoje visur: mokyklose, įstaigose, jaunimo tarpe, tarp ūkininkų, darbininkų, lietuvių nacionaliniame korpuse (prie rusų raud. armijos) ir t. t., įvairiais vardais — geriau užsimaskuoti;

3. Būtų pageidaujama turėti TDA ir lietuvių pabėgėlių tarpe, būtent šiems tikslams:

- Sudaryti grupėms sabotažo veiksams,
- Parinkti vyrų vyriausybės apsaugai,
- Paruošti parašiutininkų,
- Kaip rezervas žvalgybos ir ryšiams su kraštu.

A p g i n k l a v i m a s : Dalis ginklų jau turima; trūkstančių tikimasi iš užsienio.

V a d o v a v i m a s : Paruošimas sukilimo plano ir sukilimo vadovavimas rezervuojamas Vyriausiajai Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžio vadovybei kontakte su suinteresuotomis vokiečių vietomis.

IV. SUKILIMO ĮVYKDYMAS

a. Diplomatinis kontaktas

Kuomet laikas jau bus pribrendęs, Reicho užs. rkl. ministeris priimtų Lietuvos pasiuntinį, kuris įteiktų oficialią notą, kuria būtų:

1. Pranešama Reicho vyriausybei apie susidarymą Lietuvos vyriausybės ir jos sudėtį;

2. Prašoma:

- a. kad Vokietija tą Vyriausybę pripažintų,
- b. kad suteiktų reikalingos pagalbos išvaduoti kraštą iš sovietinio komunizmo ir atkurti Lietuvos valstybę.

Atsakymo notoje Reicho užs. rkl. ministeris pareikštų, kad Vokietija lietuvių sudarytą Vyriausybę pripažįsta ir pažadėtų teikti jai prašytos pagalbos.

Vienkart būtų aptartos visos bendros akcijos detalės ir nustatytas sukilimo terminas.

b. Sukilimas

T e r m i n a s : Momentas sukilimui parenkamas taip, kad sukilimo pradžia sutaptų su vokiečių kariuomenės sienos perėjimu.

S u k i l i m o i š š a u k i m a s :

1. Per slaptus agentus, kurie signalą sukilimui perteiktų sukilimo vyriausiems vadams Lietuvoje trumpai prieš vokiečių kariuomenei pereinant sieną, būtent, slaptažodžio pagalba.

2. Nuleidžiant parašiutininkus su paskutinėmis instrukcijomis tuo momentu, kai vokiečių kariuomenė eis per sieną;

3. Atvirų paraginimų pagalba, būtent:

a. mėtant iš lėktuvų naujai susidariusios Lietuvos Vyriausybės atsišaukimus į krašto gyventojus, su reprodukuotais originaliais visų tos Vyriausybės narių parašais;

b. masiškai platinant iš lėktuvų visame krašte ypatingus Vyriausios Lietuvos Aktyvistų Sąjūdžio vadovybės atsišaukimus į visus tautos sluoksnius ir jos organizacijas, o taip pat prieš komunistus ir rusus raud. armijos karius;

c. visomis propagandos priemonėmis.

c. Numatoma sukilimo eiga

1. Tuo metu, kai vokiečių kariuomenė pradės žygį per sieną, iš atbėgėlių lietuvių skubiai sudarytas kovos dalinys, vadovaujamas Vyriausios Aktyvistų Sąjūdžio Vado, užgrobia kurią nors lietuvių pasienio vietovę, iš kur būtų patogiausia tvarkyti sukilimo tolimesnį vairavimą.

2. Užėmus minėtą vietovę, į ten nusikeltų sudarytoji Lietuvos Vyriausybė, kuri tuoju paskelbtų savo programą ir palaipsniui imtųsi reikalingų priemonių perimti išlaisvintų krašto sričių valdymą.

3. Galima laikyti tikru dalyku, jog:

— atsižvelgiant, kad krašte jau dabar viešpatauja anti-komunistinės ir antirusiškos nuotaikos,

— atsižvelgiant į Lietuvos Aktyvistų Sąjūdžio atliktą sukilimo paruošiamąjį darbą, ir

— atsižvelgiant į Lietuvos Vyriausybės ir Vyriausios Aktyvistų Sąjūdžio Vadovybės viešus ir kurstančius atsišaukimus į visus gyventojus,

vokiečių kariuomenei žygiuojant pirmyn, —

— visame krašte susidarytų nepakenčiama padėtis raudonajai armijai ir vietiniams komunistams, kuri, be abejo, žymiai palaužtų priešo jėgų pajėgumą gintis.

4. Sukilimas įvyktų visur ir vienkart: miestuose ir kaimuose, stengiantis pašalinti komunistus ir sovietinius valdininkus iš visų jų užimamų vietų bei juos areštuoti, ir visas įstaigas ir įmones užimti sukilėliams.

5. Galima laukti, jog provincijos vietovėse, kur jokių didesnių rusų raudonosios armijos jėgų nėra, sukilėliams pavyks atlikti jiems numatytus uždavinius labai greit.

6. Priešingai, ten, kur esama stipresnių priešų jėgų, būtų reikalinga pirmiausia kovoti laikui laimėti, kol bus susilaukta paramos iš priartėjančių vokiečių kariuomenės dalinių.

7. Atsižvelgiant į dabartinės krašto gyventojų baises kančias nuo rusų priespaudos ir sovietų komunistinio teroro, galima būti tikriems, jog vokiečių kariuomenės daliniai visur, kur jie tik pasirodys, bus tautos sutikti kaip išlaisvintojai.

8. Tuo pačiu pagrindu galima būti tikriems, jog apvalymas išlaisvintų sričių nuo pavojingų elementų ir sovietų agentų vokiečių armijos užnugary irgi nesudarytų naujai Lietuvos Vyriausybei jokios sunkios problemos.

Plano pradžioje padarytoji prielaida, kad "vokiečių ginkluotos pajėgos pasirodytų kaip Lietuvos ir kitų Rusijos pavergtų tautų išlaisvintojos" nebuvo mano šiaip sau pramanyta, bet rėmėsi pačių vokiečių ano meto politine koncepcija siekti Sov. Rusijos suskaldymo. Apie ją buvau girdėjęs iš įvairių neoficialinių šaltinių, tik dėl vok. užs. rkl. min-jos užsiblokavimo nuo Pabaltijo kraštų pasiuntinių Berlyne neturėjau galimumo jos patikrinti prideramu diplomatinio keliu. Bet jos tikrumas paryškėjo po karo net dokumentaliai, būtent, iš O.K.W. 1941 m. kovo 13 d. nurodymų specialioms sritims patvarkyti, kaip papildymo prie pagrindinės Hitlerio direktyvos Nr. 21 karui su Sov. Rusija, vadinamojo "Barbarosos" plano. Ten aiškiai pasakyta (T77/792/5521118-27):

— Operacijų eigoje užimtina rusų (reikia suprasti — imtinai Pabaltijo kraštų — K. Š.) teritorija turės būti — kai tik kovos veiksmų išsivystymas leis — suskirstyta pagal ypatingus nurodymus į valstybes su savo vyriausybėmis (in Staaten mit eigenen Regierungen). —

Toliau ten vėl pasakyta:

— Naujai užimtuose kraštuose karo operacijų zonos užpakalyje bus įvestas savas politinis valdymas. Atsižvelgiant gyventojų tautybės ir sakyto kraštų sąlyčio su veikiančių armijų grupėmis, jie pirma bus suskirstyti į Šiaurės (Baltikum), Centro (Gudija) ir Pietų (Ukraina) kraštus.

Žinoma, tai dar nereiškė, jog karui tebeinant jau būtų buvusios sukurtos tikrai suvereninės bei politiškai visai laisvos valstybės. Tuose pat nurodymuose buvo numatyta SS Reichsfuereriui (Himmleriui — K. Š.) karo operacijų zonose ypatingų uždavinių Hitlerio pavedimu, būtent — uždavinių, "kuriuos

diktuoja dviejų priešingų viena kitai politinių sistemų žūt-būtinės kovos pravedimas". Iš kitos pusės dar numatyta, jog politinis valdymas naujai sudarytose valstybėse bus kontroliuojamas Reicho komisarų, kurie gaus nurodymų iš Hitlerio.

Čia aukščiau suminėtus naujųjų valstybių suverenumo su-varžymus diktavo karvedybos motyvai, kurie buvo savaime suprantami. Todėl juose negalima išžiūrėti prieštaravimo pačiam planui sukapoti Rusiją į paskiras tautines valstybes, arba, kitaip pasakius, jas paleisti iš jungo, kuri carų ilgametis imperializmas, o po jo dar ir sovietų komunistinis išsigalėjimas, buvo joms uždėję.

Akivaizdoje tokio plano, minėtos tautos galėjo ir faktiškai turėjo realaus intereso, kad jo realizavimas vyktų sėkmingai, ir todėl buvo linkusios palaikyti vokiečių kariuomenę, kuo kas galėjo, jos didžiajame žygyje prieš Sov. Rusiją.

Kovo 13 dienos O.K.W. direktyva apie numatymą tautinių vyriausybių Pabaltijo kraštams (taigi ir Lietuvai) nebuvo joks karo vadovybės išibrovimas į politiką, bet, be abejo, atspindėjo aukštosios Reicho vadovybės ano meto nusistatymą. Tatai pasitvirtina ir iš generolo Halderio (Sausumos Jėgų Gen. Štabo viršininko) asmeninio dienyno kovo 30 dienos užrašo.* Tą dieną Hitleris buvo sušaukęs vokiečių generolus pasitarimui, ir ta proga aiškiai atskleidė jiems savo politinius planus Rytuose, bet aiškiai precizavo, jog Pabaltijo valstybės, Gudija ir Ukraina bus "protektoratai", taigi dar ne paverstos paprastomis Reicho provincijomis . . .

Buvo natūralu, jog tos iš sovietų pavergtų tautų, kurios buvo geriau pasiruošusios kovoti už savo tautinį idealą ir galėjo padaryti realesnį kovos įnašą į nugalėjimą bendro priešo, turėjo pagrindo tikėtis atgauti ir pilnesnį valstybinį suverenumą.

Lietuva buvo tada tapusi visoms joms kovojančios už savo teisę į valstybinį suverenumą pavyzdžiu. Ji tokia buvo anuomet pasireiškusi ne dėl to, kad turėjo planą, kaip tikslo siekti, bet, svarbiausia, kad lietuvių tauta buvo giliai įsisąmoninusi savo teisę į laisvę ir kad didesniam ryžtui ją įgalino pati Lietuvos geopolitinė padėtis tarp Vokietijos ir Sov. Rusijos. Ji liepė mums būti labai budriems ir nepraleisti progos paryškinti su ginklu rankoje mūsų tautos valią prieš pasaulį,

* Dokument NCKW 3140. Peter Kleist. Die Europäische Tragedie, 1961, psl. 135 - 136.

kai tik tie mūsų didieji kaimynai, prieš tai slapta prekiavę Lietuvos likimu, tarpusavyje susikaus.

Latviai su estais irgi buvo suplanavę siekti tų tautų valios paryškinimo ginkluotų sukilimų keliu, tik neįstengė tinkamai iš anksčiau susiorganizuoti tokiems ryžtingiems žygiams.

Labai aktyviai ir platesniu mastu veikė ukrainiečiai, su kurių veikėjais Berlyne mano santykiai buvo draugiški. Buvo taip pat sukrutusios organizuotis ir Kaukazo tautos, tik išsilaisvinimo perspektyvos joms vaizdavosi dar ne tuoju, nors jau ir kilus rusų - vokiečių karui.

Net patys rusai, tai yra rusų veikėjai iš gausingos rusų emigracijos Vakarų Europoje, buvo su vokiečių pritarimu suplanavę ar net jau ir sudarę naują antikomunistinę Rusijos vyriausybę, kuri būtų turėjusi viešai pasireikšti rusų - vokiečių karui prasidėjus. Jos pagrindinė funkcija buvo raginti rusų tautą sukilti prieš komunistinį režimą Rusijoje ir atkurti normalią krašto valdymosi santvarką, pasinaudojant vokiečių suduotuoju smūgiu sovietiniam komunizmui.

1941 m. sausio 25 dienos LAF planas Lietuvai atkurti buvo gimęs tokiu momentu, kada — objektyviai imant — buvo pagrįstai tikėtasi, kad sovietų komunistinei šmėklai bus padarytas galas ir kad susidarys realios aplinkybės Lietuvai atgauti valstybinį savarankiškumą, kaip ir visoms kitoms Sov. Sąjungos pavergtoms tautoms.

Jei vokiečiai čia anksčiau suminėtos politinės koncepcijos ateiti į Rytų erdvę tautų išlaisvintojais nebūtų vėliau pakeitę, tai yra nebūtų jas nuo Vokietijos atbaidę, tai, galima su pagrindu prileisti, jog vokiečių ginkluotoms pajėgoms, išlaisvinimo troškusioms tautoms padedant, kaip kurių įstengė, — būtų pavykę pasiekti Uralo kalnų liniją, geografiškai skiriančią Europą nuo Azijos, o ne įstrigti ties Leningradu, Maskva ir Stalingradu (dabar vadinamu Volgogradu — K. Š.) ir dėl to didįjį karo žygį pralaimėti.

ŠIRDĮ GELIAMOS PROBLEMOS

Kuomet žinios iš Lietuvos vis vaizdžiau rodė, jog pagrindžio organizacijos daigai labiau ir labiau dygo ir palaipsniui plito visame krašte ir mus, LAF vadovaujamąją grandį Berlyne, džiugino, kad jau buvome atsistoję ant tvirto tautos

sukilimui paruošti kelio, iškilo kitokių, visai nelauktų, problemų dėl partnerio vokiečio — vieno sandėrio su Maskva nelaimingos Lietuvos sąskaita, su mūsų širdis vėriusiomis pasekmėmis. Politiškai jis buvo tiek reikšmingas ir Lietuvai skaudus, jog buvo LAF vadovybei kilęs rimtas klausimas, ar — nežiūrint sėkmingai vykusio krašte organizacinio pasiruošimo ginkluotai kovai prieš sovietinį okupantą — neatsisakyti nuo to be galo rizikingo plano ir ar kontakto su O.K.W. nenutraukti. Motyvai buvo šie:

1941 m. sausio 10 d. Vokietija pasirašė su Sov. Sąjunga sienos sutartį, liečiančią sienos nustatymą tarp Vokietijos ir Sov. Sąjungos, nuo Igorkos upės iki Baltijos jūros. Jos tekstas buvo tą pačią 1941 m. sausio 10 paskelbtas vokiečių DNB žinių agentūros biuletenyje. Šios sutarties pasirašymu Vokietija netiesiogiai pripažino Lietuvos inkorporavimą į Sov. Sąjungą, prieš ką buvau pareiškęs 1940 m. liepos 22 d. formalų protestą. Nors į rusų - vokiečių santykių pastovumą buvo ir toliau sunku tikėti, bet kalbamos sutarties pasirašymas, be abejo, reiškė smūgį mūsų politikai, nes iki tol vis dar pamanydavome, jog rusų - vokiečių sandėriai Lietuvos sąskaita tebuvo sandėriai dėl interesų sferų, bet ne dėl galutinio pasidalijimo Lietuvos teritorija.

Kalbamos sutarties pasirašymas su Sov. Sąjunga, atrodo, bus kiek kutenęs ir mano bičiulių vokiečių sąžinę. Pavyzdžiui, dr. Schuette, tuo metu pavadavęs dr. Kleistą kontaktui su manim, laikė reikalinga pasiaiškinti man, prašydamas sakytos sutarties pasirašymui neieškoti didelės reikšmės: jos pasirašymo reikalavusi Sov. Sąjunga. Iš vokiečių pusės ji buvusi pasirašyta tik pro forma, kad atsisakymu pasirašyti rusų neįerzintų prieš Vokietiją. Dr. Schuette aiškino, kad sakytos sutarties pasirašymu vokiečiai neatsisaką nuo savo politinių ateities planų Rytuose. Jis net drįso tvirtinti, jog tokios sutarties pasirašymas išeisias į naudą abiem pusėm: vokiečiams — aptemdinti akis sovietams ir laimėti laiko, o lietuviams — apraminti rusus nesiskubinti imtis preventyvių priemonių prieš mūsų tautos veiklesnius elementus.

Dabar mes žinome, jog tą pačią 1941 m. sausio 10 d. Reicho vyriausybė — slaptu Molotovo - Schulenburgio protokolu* — perleido Sov. Sąjungai už 7,500,000 aukso dolerių mūsų Suvalkų krašto pasienio ruožą (iki linijos K. Naumiestis,

* Akten zur Deutschen Auswaertigen Politik, Band XI, psl. 889-890.

Šešupė, Pilviškiai, Marijampolė, Liudvinavas, Krosna ir Kapčiamiestis), kuris pagal ankstyvesnį slaptą rusų - vokiečių protokolą buvo laikomas paliktas Vokietijos "interesų sferoje". Tai buvo toks šlykštus prekyvimas mažos valstybės teritorija, kuriam panašaus kito būtų sunku surasti visoje diplomatijos istorijoje. Prileidžiu, kad dr. Schuette gal ir pats nežinojo, jog toksai šlykštus aktas buvo Reicho vyriausybės tada padarytas. Be nebeišdildomos žmonijos istorijoje gėdos Reichui, atrodo, tuo jis ne ką laimėjo, nes vienkart buvo priverstas pasirašyti su Maskva tariamą repatriacijos sutartį. Ja Reichas buvo išipareigojęs iškeldinti visus vokiečius iš Lietuvos į Vokietiją, ko prieš tai labai nenorėjo daryti.

Reikia pasakyti, jog repatriacijos sutartimi buvo paliesti ir mūsų tautiečiai, kurie buvo pasilikę Klaipėdos krašte arba nuolat gyveno vadinamajame Suvalkų "trikampyje", seniau okupuotame Pilsudskio, o Lenkijai sugniužus — patekusio vokiečių valdžion. Nors rusų - vokiečių pasirašytoje sutartyje buvo išakmiai pasakyta, jog gali būti repatrijuojami tik tie asmenys, kurie pareikštų tokį norą, buvo iš vokiečių pusės imtasi spausti lietuvius Suvalkų trikampyje ir Klaipėdos krašte, kad priverstų juos palikti savo kraštą bei išsikelti į rusų okupuotą Lietuvą. Tiems, kurie nerodė palinkimo išsikelti, buvo grasinama deportuoti į Lenkų Generalinę Guberniją. Konstatuota eilė atsitikimų, kad lietuviai ūkininkai buvo iš anksto nušalinti iš savo ūkių be jokio atlyginimo už atimtą turtą. Tuo buvo iš vokiečių pusės siekiama sudaryti lietuviškuose gyventojuose panikos nuotaiką, lyg jiems nebebuvo likę kitos išeities, kaip pasinaudoti repatriacija ir išsikelti į Sovietų okupuotąją Lietuvą.

Kad nepalikčiau nereagavęs į šį skaudų Lietuvai smūgį, vasario 5 d. buvau atsilankęs vok. užs. rkl. min-joje pas politikos skyriaus direktorių, valstybės pasekretorį dr. Woermanną, ir jam įteikiau "Pro Memoria", kurio tekstas čia paduodamas:

Ryšium su jau vykstančiu pasikeitimu išvietintais asmenimis iš Lietuvos ir Vokietijos, kilo lietuviuose Suvalkų srityje, kaip žinios iš ten nusako, didelis ir gilus susirūpinimas ir neramumas. Pagrindų tam davė tenyškčių vietinės valdžios organų užsimojimas kiek galint visus lietuvius iš ten iškelti. Tenyškstės vietinės valdžios organai jau daro įtakos ir iš dalies net spaudimo vietiniams lietuvių ūkininkams ir

šiai turintiems nuosavybės savo griežtais patarimais, kad lietuviai eitų į sovietų - rusų išvietinamąsias komisijas užsirašyti keltis į Sovietų Rusiją, ir grasina, jei jie to nepadarytų, vis tiek vietoje nepalikti, bet nugrūsti į Generalinę Guberniją.

Todėl tenykščiai lietuviai jaučiasi visiškai prislėgti ir dezorganizuoti. Jie, iš viso, nebežino, ką jie turėtų daryti. Jie yra visa savo širdimi prisirišę prie savo sodybų ir gyvenviečių, kur ir jų protėviai gyveno nuo neatmenamų laikų, taip, kad jų pašalinimas iš ten reikštų jiems tikrų žmogų naikinantį smūgį.

Į Sovietų Rusiją jie, iš viso, nenori keltis, kadangi jie jau buvo iškentę per šimtą metų rusų jungo ir jokių būdu nenori patekti po juo dar kartą, ypač susipažinti su naujais sovietų metodais ir gyventi tokiose sąlygose. Nukėlimas į Generalinę Guberniją reikštų jiems priverstinį gyvenimą su lenkais, nuo kurių per 20 metų turėjo tiek daug nukentėti, su kuriais jie niekad sugyventi negalėjo ir nenori kada nors turėti ką bendra. Jie iš širdies džiaugėsi, kuomet dėl lenkų karo buvo nuo Lenkijos atskirti. Jie vos tik gavo kiek atskvėpti naujose sąlygose, ir štai dabar gresia jiems iš naujo kaip ir ištrėmimas. Tas viskas reikštų atplėšimą jų nuo savo tautybės, sunaikinimą jų papročių ir nacionalinių savybių ir labiau už viską — savos kalbos, kuri tautų kultūros požūriu laikoma, ypač vokiečių Reiche, lemiamu ir ypačiai vertingu faktorium.

Vietos vokiečių ir vietinės valdžios atžvilgiu tenykščiai lietuviai yra nusiteikę labai palankiai ir jie džiaugėsi, kad galėjo kurti savo ateitį ramybėje. Atrodo betgi, jog jie stovi ties sakytos jų kūrybos sukliudymu. Tai, kas pradžioje buvo suminėta, ima išsipildyti iš tikrųjų. Atitinkamų vietinės valdžios organų paveikti, daugelis lietuvių dėl organizuotumo stokos užsirašė sovietų - rusų komisijose išsikelti, ir tuo būdu tapo išduoti Sovietų Rusijai. Visiems gi likusiems gresia pavojus netekti savo nuosavybių. Du pirmus pavyzdžius jau turime:

Ūkininkas Dobkevičius iš Žagarų kaimo, Berzninko valsčiaus, kuris buvo žinomas kaip labai padorus ir tvarkingas ūkininkas, buvo pareikalautas pasišalinti iš savo ūkio ir jį, be jokio atlyginimo, užleisti vienai išvietintai vokiečių šeimai. Kai to reikalavimo neišpildė, jis tapo, su visa savo šeima, bet be būtinausių daiktų, prievarta kažkur išvežtas. Panašus atsitikimas įvyko ir su ūkininku Jonu Grigučiu, iš Lavuočių

kaimo, Zabariškių valsčiaus. Jis turėjo palikti savo nuosavybę, su savo šeima, bet be būtiniausių daiktų ir taip pat be jokio atlyginimo, per vieną parą laiko. Kadangi šis pastarasis reikalavimui pakluso, tai jam buvo leista laikinai dar prisiglausti pas vieną savo giminę.

Vietinės valdžios įstaigose jau minimos ir kitos šeimos, kurios netrukus būsiančios visai tokiu pat būdu nušalintos iš savo ūkių, būtent, ūkininkai Soskeliūnai iš Valinčių kaimo, Punsko valsčiaus, ir kt. Vietinės valdžios įstaigose kalbama, kad panašus likimas laukius visų lietuvių ir kad jų pasilikimas toje srityje teesąs tik laikinio pobūdžio, kadangi savo vietas jie turės užleisti vokiečių tautybės asmenims.

Akivaizdoje viso to, kas aukščiau pasakyta, aš išjūriu tame didelę grėsmę savo tautiečių likimui ir todėl jaučiuos priverstas reikšti prašymą, kad būtų imtasi visų žygių tuojau aiškaukti vietinės valdžios organų priemones prieš lietuvius Suvalkų srityje ir kad būtų leista jiems toliau ramybėje gyventi savo žemėje ir savo sodybose.

Berlynas, 1941 m. vasario 5 d.

Šį "Pro Memoria" dr. Woermann priėmė, bet, kaip jis sakė, "privačiai", pažadėdamas jame paliečiamu reikalu susirūpinti. Tačiau po kelių dienų buvo man per kitą atsakingą užs. rkl. min-jos pareigūną — pasiuntinį von Grundherri, Pabaltijo ir Skandinavijos skyriaus vedėją — žodžiu atsakyta, jog užs. rkl. min-ja nieko negalinti padaryti. Tai reiškė, jog kalbamo reikalo sprendimas parėjo ne nuo jos, bet nuo kieno kito, ir kad užs. rkl. min-ja buvo bejėgė lietuvių eksterminavimo politikai Suvalkų srityje pasipriešinti.

Kadangi mano pastangos per užs. rkl. min-ją nebuvo sėkmingos, tai dar buvau mėginęs veikti, taip sakant, iš apačios, būtent lygiagrečiai paakindamas minėto krašto lietuvius, kad vokiečių spaudimams nepasiduotų, registruotis į sovietų repatriacines komisijas neitų ir savo gimtojo krašto geruoju nepaliktų. Be to, buvau per savo slaptus ryšininkus jiems pataręs, kad siųstų prašymo telegramas betarpiškai pačiam Hitleriui, maldaudami pasigailėjimo. Buvau sugestijavęs telegramą sekančio turinio:

Ponui Fuehreriui ir Reicho Kancleriui
Adolfui Hitleriui

Mes, žemiau pasirašiusieji lietuviai iš Suvalkų srities, drįstame kreiptis į Jus, Pone Fuehreri ir Reicho Kancleri, sekančiu reikalu:

Nuo amžių mūsų protėviai gyveno čia, kur ir mes dabar gyvename. Prieš Pasaulinį karą ilgai kentėjome nuo rusų jungo, o pastaruosius 20 metų nuo priespaudos ir prievartos iš lenkų pusės. Vokiečių garbingos armijos iš sakytos prievartos išlaisvinti, mes iki šiol geriausiai sugyvenome su vokiečių pareigūnais, įstaigomis ir tenykščiais vokiečių tautybės gyventojais, ir visi džiaugiamės gražia mūsų abiejų tautų ateitimi.

Bet štai mus visus, lietuvius, staiga ištiko nepaprastas smūgis:

Prieš maždaug du mėnesius vietinės valdžios organai ėmėsi nušalinti kai kuriuos mūsų tautiečius iš jų nuosavų ūkių be mažiausios priežasties ir netgi be jokio atlyginimo. Pirmi, kurie jau tapo šitaip nušalinti ir kartu su šeimomis nublokšti į skurdo gyvenimą, buvo žinomi ir padorūs ūkininkai: Dobkevičius, iš Žagarų km., Berzninko val., ir Jonas Grigutis, iš Lavuočių km., Zabariškių val. Ūkininkams Stoskeliūnui, iš Kampuočių km., Punsko val., ir Baranauskui, iš Valinčių km., Punsko val., gresia taip pat nušalinimas nuo ūkių.

Pastaruoju metu vietinės valdžios organai veikia mus, kad užsirašytume sovietų komisijose bei pasiduotume rusams, kurių jungą mes jau vilkome per šimtą metų. Priešingu atveju mums duoda suprasti, jog būsime nukelti į Generalinę Guberniją, taigi pas lenkus, nuo kurių mes jau buvome daug iškentėję ir su kuriais, kaip praeityje, taip ir dabar, nenorime turėti nieko bendra.

Mes maldaujame Poną Fuehrerį teiktis patvarkyti, kad vietinės valdžios organų daromas mums spaudimas būtų sustabdytas, ir palikti mus, Suvalkų srities lietuvius, mūsų žemėje ir mūsų sodybose, kad galėtume dirbuotis drauge su Jumis visomis mūsų išgalėmis. —

Deja, vietinės vokiečių valdžios organų grasinimai jau buvo pasiekę rezultatų: Suvalkų trikampio lietuviai jau buvo tų grasinimų tiek suterorizuoti, jog nesusirado jų tarpe pakankamo skaičiaus drąsulių, kurie būtų ryžęsi padėti savo parašus po apeliavimo telegrama ar raštu į Hitlerį. Taip aš iš tikrųjų nė nebebuvau painformuotas, kuo ta mano sugestija pasibaigė ir ar buvo apeliuota iš viso. Pagal vieną Maskvos radijo žinią, iš Suvalkų trikampio ir Klaipėdos krašto vokiečiams, esą, pavykę išspausti į Sovietų okupuotą Lietuvą apie 12,000 lietuvių. Mūsų mažai tautai ir mūsų politikai tatai

sudarė skaudų smūgį. Deja, anomis aplinkybėmis nebuvo įmanoma šiai skriaudai kaip nors dar stipriau pasipriešinti, negu mano buvo padaryta.

Tai, kas čia buvo pasakyta apie vokiečių planus Suvalkų srities lietuvių atžvilgiu, visu tempu jau buvo praktiškai vykdoma buvusiam Dancigo koridoriuje ir kitose lenkų žemėse: nuo amžių gyvenę tuose kraštuose lenkų tautybės žmonės buvo vokiečių masiškai nušalinami iš savo ūkių ir kitokio nuosavo turto ir be mažiausio pasigailėjimo ištremiami į Lenkijos centrą ir rytus. Ištremtųjų vietose buvo įkurdinami vokiečiai, kad tuo būdu suvokietinus ne tik kraštą, bet ir pačią jo žemę. Ilgai nenorėta tikėti, kad panašių priemonių vokiečiai galėtų imtis ir mūsų tautos atžvilgiu, kadangi Lietuva visai nebuvo kare su Vokietija ir šiai pastarajai nebuvo jokio pagrindo mums kerštauti ir mus skriausti.

Deja, pasitvirtino, jog gujimas lietuvių iš Suvalkų trikampio, kad ir tariamos repatriacijos proga, nebuvo atsitiktinumas, bet Vokietijos ekspansijos vykdymas pagal nacionalsocializmo žiaurią tezę: silpnesnes tautas ne germanizuoti, bet atimti iš jų žemę ir ją apgyvendinti grynais vokiečiais. Šį piktą planą prieš lietuvių Suvalkų trikampyje atskleidė dr. J. Jurkūnui, buv. mano asmens sekretoriui, pats Suvalkų krašto vokiečių komisaras von Amonn. Jurkūnas, kuris pats yra kilęs iš Punsko apylinkės, buvo ten nuvykęs ir užėjęs pas Amonną užtarti už kai kuriuos savo krašto ūkininkus, tėviškės kaimynus.

Rodydamas ranka į vokiečių suprojektuotą naują Suvalkų miesto planą, von Amonn nė kiek nesivaržydamas dėstė Jurkūnui maždaug šitaip: Suvalkuose esą daug namų, bet nė vienas jų nebeturįs savininko. Dauguma buvusių savininkų, kad ir tebegyveną tuose pačiuose namuose, bet už tai moka vokiečiams nuomą. Taip pat esą ir su visu Suvalkų trikampiu. Visa jo žemė daugiau nebeprisiklausanti ūkininkams. Jie ją valdą tik laikinai ir vistiek po kurio laiko turėsią šį kraštą apleisti. Kada Jurkūnas nurodė į tai, jog lietuviai negali būti prilyginami lenkams, nuo kurių jie kaip tik ilgai kentėjo ir laikosi Vokietijos atžvilgiu draugiškai, von Amonn atsakė, kad tai, esą, padėties nepakeičia. Čia nesąs joks apsirikimas ar nesusipratimas. Visa tai esą daroma pagal nustatytą Goeringo planą.

Be to, von Amonn priminė Hitlerio nacionalsocialistinę programą ir jos tikslus. Visa tai turį būti vykdoma gyvenime. Didžiausia vokiečių politikos klaida buvusi ta, kad seniau

tikėtasi suvokietinti pasieninius kraštus, atsiunčiant į ten vokiečių valdininkus ir šiaip inteligentus. Rezultatai esą dabar matomi. Daugiau taip nebebūsią daroma. Norint kraštą paversti grynai vokiško kraujo, esą reikalinga į nevokiškas sritis siųsti ne valdininkus ir patalpinti keletą šiaip inteligentų bei amatininkų tarp vietos gyventojų, bet, atvirkščiai, reikia tų sričių žemę išvaduoti nuo nevokiško kraujo gyventojų ir ją apgyvendinti savais žmonėmis (vokiečiais). Tik tada esą bus atsipalaiduota nuo svetimo kraujo.

Komisaro von Amonn reveliacijos dr. Jurkūnui ir lietuvių gujimas iš Suvalkų trikampio ir Klaipėdos krašto "repatriacijos" forma įtikinamai rodė, kas gresia lietuvių tautai iš hitlerinės Vokietijos pusės, jei ji Lietuvą užimtų. Tuo būdu, kaip jau minėjau, LAF vadovybė buvo pastatyta prieš kardinalinį klausimą, ar viso to akivaizdoje nepasukti atgal, tai yra, ar bebūtų tikslinga tęsti tautos sukilimo paruošimo pastangas, jei iš vokiečių nacių gresia jai nemažesnis pavojus, kaip tas, kurį ji jau kentėjo nuo sovietinių okupantų. Šiam klausimui išspręsti vasario 20 d. buvo sušauktas LAF Tarybos slaptas posėdis. Reikalą visu rimtumu apsvarsčius, buvo p. R. Skipičio pasiūlymu nusistatyta:

- 1). sumegzto su vokiečiais politinio mezginio vis tik nenutraukti, net jį megzti toliau, jei tik patys vokiečiai jo nenutrauktų;
- 2) LAF veiklos nesustabdyti, bet plėsti slaptus ryšius su kraštu ir skatinti aktyviuosius mūsų tautos elementus toliau organizuoti atstatymui Lietuvos valstybinio suverenumo tautos sukilimo keliu, kai tik tam išmuštų lemiama valanda;
- 3) patarti Suvalkų trikampio lietuviams, kad jie jokių būdu geruoju nesikeltų į Sovietų okupuotą Lietuvą ir laikytųsi savo sodybose iki paskutinių jėgų, tuo prisidėdami prie mūsų tautos šventos kovos už savo tėvų žemę; tai atitiko vieno iš to krašto nukentėjusio nuo vokiečių suformuluotą principą: "jei jau gresia korimas, tai geriau tegul pakaria, bet pačiam jokių būdu nesikarti".

Nors ir buvo be galo skaudu matyti, kaip hitlerinė Vokietija naikino lietuviškus pakraščius, atsitiktinai atskirtus nuo bendro Lietuvos kūno, bet jausmams nebuvo galima pasiduoti: paties to kūno gelbėjimas pirmoje eilėje nuo rusų raudonojo teroro buvo dar svarbesnis reikalas, tikintis, kad gal kada susilauktume aplinkybių gelbėti ir lietuviškuosius to kūno pakraščius.

Artimiausias LAF uždavinys buvo ir toliau liko pasiruošti tautos ryžtingam sukilimui už savo išsilaisvinimą ir savos valstybinės nepriklausomybės atkūrimą, išnaudojant abiejų Lietuvos imperialistinių kaimynų tada jau tikrai brendusį tarpusavį tinkluotą susikovimą.

Kad gandai apie Amono reveliacijas dr. Jurkūnui nepakirstų Berlyno lietuvių ryžto siekti Lietuvą atkurti, LAF vadovybė pasinaudojo Vasario 16 proga suorganizuoti iškilmingą Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo sukakties minėjimą.

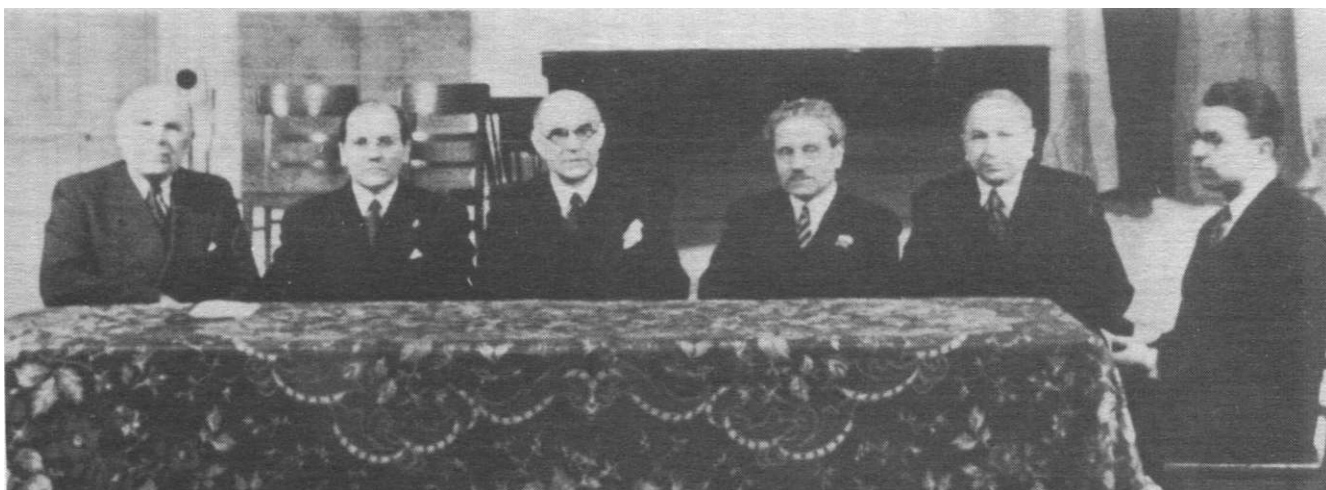
Ano meto aplinkybėmis tai nebuvo paprastas reikalas, nes bent kiek didesni susirinkimai be policijos leidimo buvo karo metu draudžiami. Šį suvaržymą apeiti mums pagelbėjo Dr. Schuette, nacių partijos "Dienststelle von Ribbentrop" pareigūnas, rodęs Lietuvai tikrą simpatiją. Mano prašymu dr. Schuette paveikė vokiečių saugumą, kad "užmerktų akis" į mūsų suplanuotą susirinkimą, kuris buvo ruošiamas vienos Berlyno katalikų vyskupato institucijos erdviose patalpose.

Nors minėjimas, kuriame dalyvavo visa Berlyno lietuvių kolonija, buvo palaikytas "uždaru susirinkimu", tačiau faktiškai jis buvo aiškus politinės demonstracijos žygis, nukreiptas prieš Sov. Sąjungą, nežiūrint, kad Reichas tada tebežaidė "gerus" santykius su Sovietais. Be minėjime pasakytų patriotiškų kalbų, jo politinę reikšmę konkrečiai pavaizduoja pats minėjimo prezidiumo sąstatas (žiūr. fotografiją).

KRAŠTO ADMINISTRACIJOS KLAUSIMAS

Šį klausimą iškėlė pulk. ltn. Graebe, paprašydamas, ar negalėtume pagelbėti jam paruošti sąrašus asmenų, kurie tikėtų užimti svarbesnes vietas būsimame krašto valdymo aparate, o taip pat ūkio, pramonės ir prekybos įmonėse, būtent, tuo atveju, kuomet Lietuva jau būtų išvaduota nuo bolševizmo.

Tai buvo mane kiek nustebinę. Tokių sąrašų suprojektavimas, mano nuomone, sudarė būsimosios mūsų krašto vyriausybės kompetenciją, vyriausybės, kurios pastatymo buvo siekiama mano "Lietuvai atstatyti planu", įteiktu tam pačiam pulk. ltn. Graebe. Todėl neiškenčiau nepasiteiravęs iš savo

VASARIO 16 MINĖJIMO PREZIDIUMAS

Viduryje prie stalo — Ernestas Galvanauskas — minėjimo pirmininkas, Lietuvos Tautinio Komiteto pirmininkas, kelis kartus buvęs ministeris pirmininkas ir ministeris. Į dešinę nuo pirmininko — Jonas Vailokaitis, Nepriklausomybės paskelbimo akto signataras ir buv. Lietuvos Steigiamojo Seimo narys. Greta jo — Petras Karvelis — buv. Steigiamojo Seimo narys ir du kart finansų ministeris. Į kairę nuo pirmininko — Kazys Škirpa, Lietuvos Pasiuntinys ir Įgal. ministeris Vokietijoje ir buv. Steigiamojo Seimo narys. Greta jo — Rapolas Skipitis, buv. vidaus reikalų ministeris ir Berlyno lietuvių sąjungos pirmininkas. Prie stalo galo — p. Deksnys, Prezidiumo sekretorius.

pusės, ką tatau reiškia ir ar tai nebuvo ženklas tam, jog sovietų okupacija Lietuvoje galėtų būti pakeista vokiečių okupacija. Šitaip mano užkluptas, pulk. ltn. Graebe suskubo pasiaiškinti, jog minėtų sąrašų projektavimas tebuvo teoretinės reikšmės, kaip kiekvienas kitas hipotetinis kariuomenės štabų planavimas įvairiems eventualumams. Pulk. ltn. tvirtino, jog tuo nė kiek neapsprendžiamas iš anksto politinis Lietuvos atstatymo klausimas, ką galėtų padaryti tik pati Reicho vyriausybė, o ne O.K.W.

Ta proga pulk. ltn. Graebe pažadėjo mane išpėti, kuomet laikas išsiaiškinti tuo klausimu su vok. užs. rkl. m-ja jau bus atėjęs. Šiuo savo pasakymu jis netiesiogiai pripažino, jog O.K.W. tuomet ir pats, matyti, dar nežinojo, ar ir koks buvo Reicho vyriausybės nusistatymas Lietuvos ateities klausimu. Šis neaiškumas, matyti, ir vertė pulk. ltn. Graebę savo štabo planavimuose bazuotis tik teoretinėmis prielaidomis bei hipotezėmis, neturint jokio galutinio politinės vadovybės sprendimo sakytuoju klausimu. Tačiau tas vokiečių karinės ir politinės vadovybės nesusigiedojimas tarpusavy nekliudė LAF vadovybei siekti to, ką ji iš pat pradžios buvo užsibrėžusi Lietuvos atkūrimo tautos sukilimo keliu.

Pulk. ltn. Graebės paprašymas, kad ir kėlęs įtarimo, turėjo betgi ir pozityvios reikšmės, būtent ta prasme, jog parodė, kad vokiečiai planuoja krašto valdymo aparatą apstatyti mūsų žmonėmis bei jį užleisti lietuviams. Todėl atrodė, jog nebūtų buvę tikslinga pulk. ltn. Graebės prašymo nepatenkinti, nors tai ir buvo neeilinis dalykas ir nelengvai atliekamas darbas, neturint po ranka reikalingos dokumentacijos. Sumobilizavus visas galimybes ir buvusių aukštų Lietuvos pareigūnų atbėgėlių tarpe talką, buvo sustatyti didoki sąrašai vadovaujančiojo personalo centrinėms valdžios įstaigoms nuo skyrių viršininkų iki direktorių; sąrašai pareigūnų provincijos įstaigoms, kaip antai, karo komendantų, apskričių viršininkų ir policijos vadų; saugumo ir kriminalinės policijos apygardų ir rajonų viršininkų sąrašai; burmistrų sąrašai ir sąrašas svarbesniųjų teismo pareigūnų, o taip pat sąrašai ūkio pramonės ir prekybos įmonių vadovaujamojo personalo.

Visus tuos sąrašus įteikiau pulk. ltn. Graebei 1941 m. kovo mėn. 3 d. Jis buvo labai patenkintas mūsų atliktu darbu, dėkojo už tai ir reiškė nusistebėjimo, kad dar galėjome surasti tiek daug inteligentinių pajėgų, nežiūrint bolševikinio siautėjimo krašte. Žymia dalimi tie sąrašai buvo teoretinio

pobūdžio, nes niekas negalėjo būti tikras, kad asmenys, nurodyti sąrašuose, dar bus gyvi bei laisvi tuo metu, kai bus atėjęs laikas juos pakviesti užimti jiems numatytas ar jų tebeužimamas vietas krašto administracijos aparate.

Visi suminėtieji sąrašai buvo sugrupuoti į sistemą, kurią buvome pavadinę "Administracijos sudarymo pasiūlymas" (Verwaltungs Vorschlag). Jo įvadinėje dalyje buvo suformuluoti principinio pobūdžio paryškinamieji punktai sekančio turinio:

1. Sudarysimos krašto administracijos pirmaeile užduotimi būtų galimai greitas restauravimas teisėtos tvarkos, grąžinimas ramybės ir užtikrinimas vidaus saugumo, kaip pirmiausia krašto naujo atsikūrimo sąlyga.

2. Kraštui iš bolševikinės sistemos ir rusų okupacijos pridarytų griovimų kiek galint greičiau ištraukti ir nuo nepageidaujamų elementų pilnai apvalyti tvirtos bei vienalytinės vyriausybės buvimas yra absoliuti būtinybė. Akivaizdoje fakto, jog buvusios politinės grupės bei partijos buvo dėl praeities klaidų it supasavimo palaidojusios save pačias, aukščiau minėtos vyriausybės sudarymas tebtų įmanomas vien Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžio pagrindu. Šis naujai atsiradęs Aktyvistų Sąjūdis apjungia visas kūrybines ir veikliausias lietuvių tautos pajėgas. Jis pastatė sau tikslu ne vien iškovoti Lietuvai valstybinį savarankiškumą Naujosios Europos rėmuose, bet tą valstybę, be to, sutvarkyti naujais, sveikesniais pagrindais.

3. Atsižvelgiant į tai, kad praktiškai nebūtų taip paprasta įvesti tuojau pat tvarką, kuri atitiktų visai naujo Aktyvistų Sąjūdžio programą, krašto administracija turėtų bazuotis iš pradžios tais konstituciniais - teisiniais ir tvarkos pagrindais, kurie galiojo prieš rusų armijos pajėgoms kraštą okupuojant ir kurių daugumas tebegalioja dar ir dabar. Dabartiniai komisariatai būtų pavadinti vėl ministerijomis. Šiaip gi visa valdymo sistema bei administracinis krašto paskirstymas, įskaitant žemės plotus, kurie priguli Lietuvai pagal 1920 m. liepos 12 dienos sutartį tarp Lietuvos ir Sov. Sąjungos, liktų tas pats.

4. Lietuvių sovietinės valdžios arba pačios Sovietų Sąjungos Lietuvai išleistieji įstatymai ir patvarkymai turės būti atšaukti, vieni tuojau, kiti palaipsniui, ir pakeisti naujais įstatymais ir potvarkiais Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžio programos dvasioje.

5. Lietuviškos sovietų valdžios valstybės, ūkinių organizacijų, privatiųjų įmonių ir t.t. tarnybon įstatytieji žydai ir kitoki asmenys, kaip sovietinio režimo ramsčiai, turės būti

tuoju atleisti, reikalui esant — areštuoti ir patraukti atsakomybėn. Visas valdymo aparatas turės būti pagrindinai persijotas ir užimtas padorių, patikimų pareigūnų ir tarnautojų, pirmoje vietoje priklausančių Lietuvos Aktyvistų Sąjungai.

6. Lietuvos Aktyvistų Sąjūdis būtų laikomas vieninteliu lietuvių tautos valios reiškėju.

7. Komunistų partija būtų tuoju paleista, jos veiklesnieji nariai areštuoti ir bet kokia tolimesnė komunistinio kursymo veikla pilnai nuslopinta ir griežčiausiai persekiojama.

8. Po įvykusio persilaužimo karo stovio įstatymas paliktas ir toliau galioje, jei reikalinga — iki karo pabaigos, kad vyriausybė galėtų imtis skubių žygių užtikrinti pilną tvarką ir ramumą.

Visi tie punktai buvo surašyti į pasiūlymo įvadinę dalį vien mano iniciatyva, t. y. pulk. Graebei to specialiai nepaprašius. Taip padariau ne tiek dėl to, kad tatau buvo prasminga pačiam reikalui, bet ir dėl to, kad LAF vadovybei atrodė tikslinga priminti mano kooperatoriams vok. karo vadovybėje kiekviena pasitaikiusia proga mums ypatingai rūpėjusią Lietuvos valstybingumo atkūrimo klausimą, nepareinamai nuo to, koks tuo metu galėjo būti vokiečių politinių instancijų nusistatymas tuo klausimu.

Tuo pačiu motyvu ir kad savo vokiškuosius ano meto bičiulius labiau užangažuočiau man pagelbėti reikalą pravesti, kiek vėliau, būtent gegužės 12 d., įteikiau pulk. Graebei mano suprojektuoto Lietuvos vyriausybės notifikavimo raštą vok. užs. rkl. min.-jai, kada tam jau būtų pribrendęs momentas, kaip tai numatyta sausio 25 dienos plane Lietuvai atkurti. Rašto nuorašus, be to, įteikiau dar ir dr. Schuettei ir dr. Lebrandtui, kad ir juos koku nors būdu pritraukčiau sau į talką vok. užs. rkl. m.-joje dirvai paruošti.

Notos teksto projektą su atitinkamais jos įteikimo paaiškinimais čia paduodu:

Pone Reicho Užsienio Reikalų Ministeri: Turiu garbę šiuo nuolankiai pateikti Jūsų Ekselencijai kas seka:

Kaip žinoma, Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga 1940 m. birželio 14 d. įteikė Lietuvai ultimatumą nebūtu ir nepagrįstu pretekstu, pareikalaudama tarp kita ko, kad Lietuva išileistų neribotą kiekį sovietų karinių jėgų ir sudarytų sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungai priimtinių vyriausybę. Sekančią po to dieną Lietuva tapo stiprių sovietų - rusų karinių jėgų užimta.

Tai buvo padaryta iš rusų pusės sulaužant visas pasirašytas tarp Lietuvos ir Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sutartis ir grubiu pažeidimu visuotinai pripažintų tarptautinės teisės nuostatų.

Kadangi konstitucinis krašto valdymas buvo svetimos okupacijos padarytas nebeįmanomu, tai Lietuvos Respublikos Prezidentas pasijuto priverstas 1940 m. birželio 15 d. palikti kraštų protesto ženklą prieš Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos prievartos aktą.

1940 m. liepos 14 - 15 dienos falsifikuotais rinkimais į tariamąjį Liaudies seimų Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos Vyriausybė kėsinosi post factum pateisinti įvykdytą faktą, būtent tuo būdu, kad 1940 m. liepos 21 d. priverstė tariamąjį Liaudies seimų priimti nutarimą įvesti Lietuvoje sovietinę santvarką ir pačią Lietuvos Valstybę įjungti į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą.

Tai buvo brutalus lietuvių tautos valios suklastojimas. Bet lietuvių tauta iš tikrųjų visai nebuvo linkusi savo didžiausiomis aukomis iškovotą valstybinę nepriklausomybę paaukoti į kraštų išibrovusiems svetimiems viešpačiams.

Todėl visi užsieny akredituoti Lietuvos pasiuntiniai ir įgalioti ministrai, kaip ir visos užsienio lietuvių organizacijos, dar galėdami Lietuvos vardu tarti laisvų žodį, tuojau pareiškė kuo griežčiausių protestą prieš lietuvių tautos išprievartavimą ir paprašė visas atitinkamų kraštų vyriausybes Lietuvos įjungimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą nepripažinti.

Iki šiol nė viena valstybė pasaulyje Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos prievartos akto nepateisino. Lietuvos Valstybės suverenumas tuo būdu jokios kitos valstybės nepaneigiamas. Ši aplinkybė teikia ne vien objektyvų pamatą vis stiprėjančiam lietuvių tautos sąjūdžiui atgauti laisvę, bet taip pat rodo, jog Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos viešpatavimas Lietuvoje tėra laikinė faktinė okupacija.

Su dideliu susidomėjimu ir giliu pasitenkinimu lietuvių tauta išklauė pakartotinus Reicho Vyriausybės narių pareiškimus, kuriais visoms tautoms naujoje Vokietijos vadovaujamoje Europoje patikrinama galimybė savo valstybinį ir tautinį gyvenimą pačioms tvarkyti. Tad lietuvių tauta mano, jog turi tvirto pagrindo vilčiai atgauti savo tautinę laisvę ir atkurti savo valstybinę nepriklausomybę bei Lietuvos suverenumą. Lietuvių tauta toliau mano, jog gali tikėtis pilno pripažinimo

ir parėmimo jos pastangų, siekiant laisvės, iš kūrybinių Europos galių, ypatingai iš Vokiečių Reicho Vyriausybės, juo labiau atsižvelgiant į tai, kad laikinis sunaikinimas Lietuvos valstybinės nepriklausomybės buvo viena iš pasekmių šio karo Rytų Europoje sudarytos politinės padėties.

Akivaizdoje viso to, leidžiu sau nuolankiai pranešti Jums, Pone Reicho Ministeri, kad tapo sudaryta nauja Lietuvos Vyriausybė, kurios sudėtis yra tokia:

ministeris pirmininkas
užs. reikalų ministeris
krašto apsaugos ministeris
vidaus reikalų ministeris
žemės ūkio ministeris
švietimo ministeris
prekybos, pramonės ir finansų ministeris
susisiekimo ministeris
teisingumo ministeris
tautinės kultūros ir propagandos ministeris

Pagrindiniai šios Vyriausybės uždaviniai yra: atpalaidavimas lietuvių tautos nuo rusiškojo bolševizmo, atkūrimas Lietuvos suverenumo iki jos rytų sienos, nustatytos 1920 m. liepos 12 dienos taikos sutartimi tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos, jos priderinimas Naujosios Europos rėmams ir atgaivinimas krašto produkcijos.

Naujai sudarytoji Vyriausybė atsiremia į Lietuvių Aktyvistų Sąjūdį, kuris apjungia veikliausias ir kūrybingiausias lietuvių tautos jėgas ir yra apsisprendęs nepagailėti jokių aukų Lietuvai atkurti.

Šios Vyriausybės pavedimu aš prašau Reicho Vyriausybę malonėti suteikti Lietuvai reikalingos pagalbos jos kovoje prieš sovietų rusų okupaciją ir pastangose atkurti Lietuvos suverenumą bei jos valstybinę nepriklausomybę.

Naudojuos šia aplinkybe pareikšti Jūsų Ekselencijai mano aukščiausią pagarbą.

K. Škirpa

Lietuvos Nepaprastas Pasiuntinys
ir Įgaliotas Ministeris

Berlynas

PAAIŠKINIMAI

*prie rašto Jo Ekscelencijai Ponui Reicho Užsienio Reikalų
Ministeriui, liečiant eventualų sudarymą Lietuvos Vyriausybės.*

Raštas būtų įteiktas dar prieš tai sutartu laiku.

Rašto įteikimas būtų laikomas formalia pradžia Lietuvos Valstybės suvereniteto atkūrimo.

Tačiau Lietuvos Valstybės išvadavimas iš sovietų - rusų bolševizmo eitų sekančiais etapais:

1. Tąsa slapto paruošiamojo darbo Lietuvoje imtis ginklo prieš rusų okupaciją.

2. Diskretus diplomatinis paruošimas Berlyne.

3. Paskelbimas naujai sudarytosios Lietuvių Vyriausybės kraštui sukilus.

4. Naujai sudarytosios Vyriausybės perėmimas valdyti kraštą.

5. Vyriausybės programos paskelbimas.

6. Naujas valstybės susitvarkymas.

Šis Lietuvos valstybinio savarankiškumo atkūrimo metodas yra pagrįstas sekančiais samprotavimais:

1. Kiekviena tauta, kuri siekia atgauti laisvę, turi būti taip pat pasiruošusi neišvengiamoms aukoms; panašiai turi daryti ir lietuvių tauta.

2. Svarbu, kad aktyviu dalyvavimu lietuvių tautos kovoje prieš rusų raudonąją armiją būtų sudarytas išpūdis pasaulyje, jog Lietuvos atkūrimas nėra jokia intriga iš vokiečių pusės, bet natūralus pačios lietuvių tautos siekiamas tikslas, pasinaudojant eventualiu vokiečių žygiu prieš rusų raudonąją armiją.

3. Tarptautinės teisės požiūriu dabartinė padėtis Lietuvoje tėra tik laikinė Sov. Rusijos okupacija. Jokia valstybė pasaulyje Sov. Rusijos smurto akto prieš Lietuvą nėra pateisinusi.

4. Lietuvos atstatymas nereikštų įkūrimą kokios visai naujos valstybės, o tik atkūrimą suverenumo valstybės, kuri tebeegzistavo visai neseniai, buvo pilnai nepriklausoma ir visų kitų pasaulio valstybių buvo pripažinta lygiateisiu tautų bendruomenės nariu.

5. Taip pat ir užsienio politikos atžvilgiu svarbu galimai ryškiau pabrėžti Lietuvos Valstybės kontinuitetą, kad tuo iš anksto atimti bet kokią pagrindą priešams įtarti Vokietiją, tarsi ji savo ruožtu siektų Lietuvą aneksuoti. Laikymasis kontinuiteto principo pastatytų Vokietijos priešus prieš dilemą: arba sutikti su Lietuvos atstatymo faktu Vokietijos pagalba ir

tuo būdu tai pripažinti Vokietijos nuopelnui, arba atstatymo ginčijimu pasirodyti priešininkais Lietuvos nepriklausomybės ir išlaisvinimo Pabaltijo tautų iš sovietų - rusų bolševikinės priespaudos.

6. Kontinuitetas būtų išlaikytas, jei naujoji Lietuvos Vyriausybė būtų sudaryta ne Reicho Vyriausybės, bet laikantis įstatymų principo, pagal Lietuvos Konstitucijos nuostatus. Lietuvos atveju tai yra pilnai galima, nes Lietuvos Prezidentas išvengė patekimo į rusų okupantų nagus.

7. Laikymasis legalistinių principų būtų svarbus dar šiuo požiūriu: pirma, nebebūtų reikalinga kitų valstybių pakartotinio Lietuvos de jure pripažinimo; antra, tai padarytų įmanoma automatiškai atkurti Lietuvos diplomatinį atstovavimą užsieny bei palaikyti jo funkcijas.

8. Vidaus politikos požiūriu, laikymasis legalistinių principų žymiai prisidėtų prie konsolidavimo vidaus padėties pačiame krašte; tai būtų svarbu valstybės persitvarkymui ir išvystymui krašto produkcijos ramybėje ir tvarkingai. —

SUKILIMO GAIRĖS

Kol pagrindžio sąjūdis dar tik formavosi ir ryšiai tarp jo ir LAF vadovaujamos grandies Berlyne dar nebuvo pasidarę labiau intensyvūs, buvo galima pasitenkinti individualiais nurodymais. Jie būdavo žodžiu perteikiami iš užsienio į Lietuvą ir atbulai, iš Lietuvos į užsienį, rūpestingai parinktų slaptų ryšininkų pagalba per "žaliąją sieną", nugalint visas tokio ryšininkavimo rizikas. Tačiau tai vedavo kartais į nesusipratimus, nes ryšininkai ne visados viską vienodai suprasdavo ir ne visados teisingai perteikdavo į Lietuvą. Be to, pagrindžio sąjūdžiui vis plačiau išsišakojant, buvo jaučiamas reikalas jį daugiau susisteminti: nužymėti vadovaujamųjų centrų veiklos ribas, nustatyti jų kompetenciją, praveisti paruošiamojo darbo decentralizavimą ir labiau konkretizuoti LAF padalinių funkcijas. Tuo tikslu anksčiau duotieji individualiniu būdu nurodymai buvo surašyti į vieną bendrą instrukciją, kuri, papildyta įvairiais naujais nurodymais ir naujomis sugestijomis, buvo pavadinta "Nurodymai Lietuvai išlaisvinti", datuota 1941 m. kovo mėn. 24 d.

Kalbamoji instrukcija susidėjo iš eilės skirsnelių, todėl pasidarė ilgoka. Pirmieji keturi jos skirsneliai buvo orientacinio pobūdžio: I. Apie bendrą padėtį, II. Lietuvos atstatymo kelias, III. Apie rusų - vokiečių santykius ir IV. Apie Lietuvos situaciją. Išvengti pasikartojimo bendrinio pobūdžio dalykų, informacinių - orientacinių pasisakymų ir sugestijų, paliestų jau ankstyvesniuose skyriuose, pereinu išsyk prie instrukcijos esminių dalykų. Juos paduodu čia ištisai, nebojant ir pasikartojimų:

V. Kaip siekti tikslo?

Laisvės tautoms niekas veltui nesuteikia. Tautos už jas kovoja nesigailėdamos jokių aukų. Nors ir ne visados laimi, bet nuo savo idealo neatsisako, nežiūrind, kaip ta kova bebūtų ilga ir kokių betektų patirti smūgių pakelyje į išsilaisvinimą.

Lietuvių tauta neteko valstybinės laisvės, bet niekas negali užginčyti jai teisės laisvę atgauti ir už jos atgavimą kovoti.

Likusioji užsieniuose Lietuvos diplomatija ir užsienių lietuvių organizacijos stengiasi ir toliau visaip stengsis Lietuvos atstatymo idėją nuolat palaikyti ir kelti užsieniuose visur, kur tik įmanoma. Bet diplomatinė pastangų neužtenka. Pasakytina dar daugiau — jos tėra pagalbinės. Jei pati tauta už savo laisvę nekovotų, mažai tebtų jos, iš viso, vertinamos, kaip realios pastangos laisvei atgauti bei savo valstybei atstatyti. Tad lemiančiu veiksmu Lietuvai išlaisvinti tenka laikyti kovos frontą Tėvynėje.

Taip pat būtų klaidinga manyti, kad tegalima atstatyti savo valstybę vien svetima pagalba ir kad todėl nebūtų prasmės aukoti mūsų tautos geriausius sūnus nelygioje kovoje su galingesniu priešu. Šitokia galvosena yra saloninių politikų ypatybė, kurie niekad negali apsispręsti. Lietuva, atstatyta svetimomis rankomis, mums nebūtų miela. Be to, jos niekas mums neatstatys, jei patys nesiimsime jos atstatyti. Pagalba mums, mažai tautai, yra reikalinga ir būtina, bet tik pagalba. Visą gi kovos našta turime pasiimti ant savo pečių. Juo pažėgsime daugiau jos pakelti, tuo daugiau gausime norimos pagalbos ir lengviau pasieksime tikslą. Ta pagalba, susidariusių Europos Rytuose aplinkybių dėka ateina mums visai natūraliai, tik mokėkime ją racionaliai savo interesui išnaudoti. Numatomomis sąlygomis ją geriausiai išnaudosime, jei, lemiamam momentui atėjus, patys stversimės ginklo — paimsime krašto valdymą patys, bet nelauksime, kad mums kas iš šalies padarytų tokią malonę.

Tad aktyvumas, pasiryžimas nesigailėti jokių aukų ir stvėrimasis ginklo bei aktyvi kova su priešu yra tas kelias, kuriuo tenka pasukti, kad atgautume Lietuvai valstybinį savarankiškumą ir laisvę! . .

Ginkluotas susikirtimas tarp Vokietijos ir Sov. Rusijos, kaip jau buvo nurodyta II-me skirsnelyje, greitai bręsta ir darosi neišvengiamas. Yra labai rimtų davinių, kad jis jau gali įvykti net artimoje ateityje. Tai reiškia, kad artėja ir mums nepapras-

ta proga iš sovietinės okupacijos išsivaduoti. Tam ruošiasi visos tautos, rusų raudonojo imperializmo pavergtos, kaip, pvz., ukrainiečiai, baltgudžiai, Kaukazo tautos ir mūsų likimo draugės — latvių ir estų tautos. Vokietija, kiek yra žinoma, ruošiasi eiti į Europos Rytus kaip sakytų tautų išlaisvintoja, t. y., yra užsibrėžusi Sov. Rusiją suskaldyti į eilę valstybių, Vokietijos globojamų. Tautoms, kurios linksta į ją atsiremti, atsidaro perspektyva sukurti sau geresnę ateitį. Toms gi, kurios priešintųsi, gresia vokiečių kardas. Tokiomis sąlygomis visos sakytos tautos nė neturi kito pasirinkimo, kaip eiti keliu, kurį diktuoja joms momento aplinkybės.

Lietuvos atstatymo atžvilgiu tenka skaitytis su sekančiais eventualumais:

1. Pavyksta susitarti su Vokietija iš anksto dėl Lietuvos vyriausybės sudarymo ir tuo pat Lietuvos suverenumo bent formalaus, atstatymo;

2. Dėl vyriausybės sudarymo susitarti nepavyksta, bet pavyksta pagrobti faktinį krašto valdymą, teisingiau pasakius — krašto valdymo aparatą, pasinaudojant Interregnum momentu, kuris trumpam laikui susidarytų Lietuvoje, kai vokiečių kariuomenė žygiuos pirmyn, o rusų raudonoji armija trauksis;

3. Lietuvos vyriausybė paskelbiama Lietuvoje revoliuciniu būdu, kaip įvykusio sukilimo pasekmė;

4. Lietuvos vyriausybė sudaroma post factum, susitariant su vokiečiais, kai kraštas jau būtų vokiečių kariuomenės užimtas bei nuo bolševikų išvaduotas.

Pirmam eventualumui, kuris mums būtų palankiausias, įvykdyti daroma visa, kas tik įmanoma. Yra pagrindo vilčiai, kad gal pavyks su vokiečių politiką sprendžiančiais faktoriais susitarti. Tuo tarpu betgi tai nėra tikras dalykas, nes vokiečiai laikosi labai atsargiai. Ar bus leista mums sudaryti, kaip norime, savo vyriausybę iš anksto, tatai, greičiausiai, paaiškės tik paskutiniu momentu, t. y. prieš pat vokiečių kariuomenės žygį prieš raudonąją armiją, arba faktiškai jam jau prasidėjus.

Antrasis eventualumas jau yra paaiškėjęs tiek, jog galima tvirtinti, kad galėsime sudaryti krašto valdymo aparatą iš savo žmonių. To pageidauja net patys vokiečiai ir nesiruošia daryti kliūčių, kad, pasinaudodami momentu, patys užimtume visas įstaigas, įmones ir t.t., pašalinant iš jų sovietinius pareigūnus bei komisarų.

Tretysis eventualumas kiltų tik tada, jei susitarti su vokiečiais iš anksto dėl vyriausybės sudarymo nepasisektų, arba, jei būtume įvykių užklupti. Paskelbti vyriausybės sudarymą revoliuciniu būdu Lietuvoje, pvz., Vilniuje, ypatingo pavojaus nebūtų, turint galvoje antrąjį eventualumą, kad vokiečiai sutinka ir pritaria mūsų sumanymui pagrobti krašto valdymo aparatą patiems. Vyriausybės paskelbimas minėtu būdu verstų vokiečius skaitytis su įvykusių faktų ir tai palengvintų tos vyriausybės legalizavimąsi.

Ketvirtasis eventualumas mums būtų mažiausiai palankus. Vokiečiai, užėmę mūsų kraštą, jaustųsi jo šeimininkais ir galėtų statyti mums įvairias sąlygas dėl pačios vyriausybės sudarymo, jei iš viso leistų mums ją sudaryti. Be to, jos sudarymas galėtų užsitęsti ir tuo būdu būtų pakirstas ūpas krašte. Apie vyriausybės sudarymą post factum tuo tarpu nesitariama su vokiečiais, nes visos pastangos nukreiptos į tikslą susitarti su vokiečiais dėl vyriausybės sudarymo iš anksto.

Kaip ten bebūtų su vyriausybės sudarymu, svarbiausia užduotis, kuri kiltų vokiečiams žygiuojant pirmyn, tai būtų krašto valdymo aparato užgrobimas. Šis užgrobimas būtų pirmas realus žingsnis prie Lietuvos suverenumo atgavimo. Todėl reikalinga stengtis Lietuvoje visa taip slaptai organizuoti, kad, vokiečių kariuomenei pajudėjus prieš rusų raudonąją armiją, spontaniškai visame krašte įvyktų visuotinis sukilimas. Jo tikslas — paimti visą krašto valdymo aparatą į savo rankas ir pastatyti vokiečius prieš įvykusį faktą, su kuriuo jie yra nusistatę ir turės vėliau skaitytis. Be to, energingas veiksmas, nesigailint jokių aukų, turėtų ne tik faktinės, bet ir moraliai politinės reikšmės: Lietuva tuo sustiprintų savo teisę reikalauti iš vokiečių, kad nedarytų kliūčių Lietuvos valstybę atstatyti, nebelaukiant karo pabaigos.

Pagaliau, tai turėtų dar ir didelės tarptautinės reikšmės, nes iš to visas pasaulis patirtų, jog lietuvių tauta tikrai yra pasiryžusi atgauti laisvę. Tai suteiktų mūsų diplomatijai labai stiprų argumentą visur, kur tik įmanoma, suintensyvinti Lietuvos reikalo gynimą.

VI. Gairės sukilimui paruošti

Visas pasiruošimas vyksta Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžio vardu, kuris jungia visus mūsų tautos veiklesnius elementus, idėjiškai niveliuodamas visas mūsų buvusias politines partijas.

Jo pagrindiniai tikslai: atstatyti nepriklausomą Lietuvos valstybę ir sutvarkyti ją naujais pagrindais, kurie patikrintų galimybę išlaikyti tautoje realią vienybę, stiprinti tautoje nacionalinį atsparumą, tobulinti tautos moralinį stiprumą pagal krikščioniškosios dorovės principus, išvystyti krašto ūkinį ir kultūrinį progresavimą, visiems patikrinti darbą ir laiduoti socialinį teisingumą, išraunant su šaknimis bet kurį apsileidimą, korupciją, neteisėtumus, komunistinį išsigimimą ir žydiškąjį išnaudojimą.

Vokiečiai skaitosi su Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžiu, kaip su politiniu faktorium. Artėjant išsilaisvinimo valandai iš sovietų komunistų teroro, reikia visomis įmanomomis priemonėmis suintensyvinti aktyvistų sąjūdžio veikimą Lietuvoje, kad pribrandintume visą lietuvių tautą idėjiškai ir ją parengtume organizaciškai lemiamam aktui, nuo kurio priklausys Lietuvos likimas.

Idėjiniam lietuvių tautos pribrandinimui reikalinga sustiprinti antikomunistinę akciją ir skleisti besąlyginai mintį, jog rusų - vokiečių ginkluotas susikirtimas tikrai įvyks, kad raudonoji rusų armija bus greitai iš Lietuvos išvyta ir kad Lietuva vėl taps laisva ir nepriklausoma.

Organizaciniu požiūriu reikalingas šis patvarkymas: Aktyvistų Sąjūdžio, kaip lietuvių tautos politinės valios reiškėjo ir vykdytojo, apimtyje sudarytina Tautinio Darbo Apsauga (T.D.A.), kaip to sąjūdžio kovos organas. Ji sudaroma iš visai patikimų vyrų, galinčių valdyti ginklą ir pasiryžusių, esant reikalui, aukoti savo gyvybę už Lietuvą ir Aktyvistų Sąjūdžio idealus.

T. D. A. celės sudarytinės visur, kur tik atsiranda tokių ryžtingų vyrų: nacionaliniame korpuse, įstaigose valdininkų tarpe, įmonėse tarnautojų ir darbininkų tarpe, studentų tarpe, mokyklose, kaimo jaunuomenėje, ūkininkuose ir t.t. Ypač stengtis daugiau užverbuoti ats. karininkų, ats. puskarininkų, buv. kariuomenės kūrėjų - savanorių, buv. šaulių.

Kadangi bendras gyventojų nusistatymas yra griežtai antikomunistinis ir kadangi sovietiškas teroras pats stačiai stumtelia žmones stvertis ginklo, tai, atrodo, nebūtų reikalo, kad kovos padaliniai priklausytų daug narių. Pagrindinis dalykas yra turėti gerą organizacijos tinklą, kuris apjungtų visą mūsų kraštą ir kurio šaknys siektų kiekvieną jo kampelį, t. y. ne tik miestus, miestelius, bet ir kaimus. Lemiamu momentu tas tinklas, jei jis tik susidės iš tikrai ryžtingų vyrų, sugebės

spontaniškai patraukti su savim visus kitus veiklesniusius mūsų tautos elementus, prieš tai į organizaciją neįtrauktus, bet tik numatytus tuojuo įtraukti, kai tik priartės lemiamoji valanda.

Kad T. D. A. organizaciją būtų galima geriau užmaskuoti nuo bolševikų ir mūsų tautos išgamų, pasidavusių okupanto agentais, patartina jos padalinius pavadinti įvairiausiais ir skirtingais vardais, pagal vietinių veikėjų fantaziją. Tuo būdu galėtų būti sudarytas išpūdis, jog esama ne vienos organizacijos, bet įvairių ir skirtingų viena nuo kitos. Tai labai pasunkintų priešui jų slaptą sekimą.

Kitas būtinas patvarkymas — tai paruošimas sukilimo vadavimo griaučių. Šis reikalas yra labai opus, nes dabartiniai griaučiai, atrodo, yra nepakankamai planingi ir nesusuderinti su eventualia karo įvykių Lietuvoje eiga.

Suprasti, kas šiuo atžvilgiu yra taisytina, tenka čia išsiaiškinti, kaip galėtų vystytis mūsų teritorijoje rusų - vokiečių karo operacijos.

Kaip jau buvo minėta, tenka laukti, jog vokiečių puolimas bus vykdomas žaibo greitumu, išmetant pirmyn ir į priešo užpakalį šarvuotos kariuomenės vienetus, kurių uždavinys būtų sužlugdyti išsyk bet kokią rusų planingą priešinimąsi ar metodingą pasitraukimą. Kokiomis kryptimis bus nukreipti svarbesnieji smūgiai, yra vokiečių karo vadovybės paslaptis. Apie tai čia tegalima spėlioti teoretiškai. Galima prileisti, kad smūgiai bus nukreipti šiomis pagrindinėmis kryptimis: vienas — iš Suvalkų trikampio, forsuojant Nemuną, siekiant supti Vilniaus mazgą iš pietų vakarų pusės; antras — Tilžės - Šiaulių kryptimi apeiti Kauno ir Nemuno įtvirtinimams iš šiaurės, ir kita šaka siekiant Latviją. Tarp šių pagrindinių krypčių tenka laukti, jog dar veiks viena ar keletas rinktinių iš priešakio, pvz., Kauno, Alytaus kryptimis. Sugniuždžius raudonosios armijos gynimosi sistemą Kauno - Vilniaus - Gardino trikampyje, galima numatyti, jog operacijos toliau išsirutulios: viena — Minsko kryptimi, kita — Daugpilio kryptimi.

Kai dėl rusų pasipriešinimo, tai atrodo, kad rimtesnio pasipriešinimo tenka laukti Dubysos - Nemuno linijoje, kur ruošiami įsitvirtinimai. Be to, rodos (tai reiktų patikrinti), rusai numato dar tarpinę poziciją Mūšos - Lėvenos - Anykščių linijoje. Spėjama, kad tai būtų priedangos pozicija pasitraukti į Dauguvos liniją.

Vokiečių puolimo kryptys ir rusų pasipriešinimo linijos suskaldo Lietuvos teritoriją strateginiu požiūriu į sekančias sritis:

1. į plotą Nemuno kampe, apimantį mūsų Užnemunę;
2. į plotą tarp Dubysos ir Klaipėdos krašto, apimantį Žemaitiją;
3. į plotą šiauriau Dubysos, kuri galima prišlieti prie Žemaitijos, siekiantį iki rusų numatomos tarpinės pozicijos;
4. į plotą tarp Nemuno ir Neries, kuriame rusų raud. armija, vokiečių supama iš pietų ir šiaurės, turėtų padėti ginklus;
5. į Vilniaus mazgą, jei šis vienu kirčiu būtų supamas drauge su Nemuno pozicija, ir
6. į plotą Lietuvos šiaurės rytuose, kaip priedangą Dauguvos pozicijos.

Pirmąją ir antrąją plotą rusai, matyti, nesistengs atkakliau ginti ir iš jų trauksis dengiami sienos apsaugos elementų. Kiek didesnę pasipriešinimą bandys daryti Dubysos ir Nemuno linijoje. Šią liniją vokiečiams pralaužus ar apėjus, išsispręs ir Kauno centro likimas. Raudonosios jėgos trauksis už Mūšos Anykščių tarpinės pozicijos ir Neries. Vokiečiams greitai perkirtus ir šią liniją, Vilniaus mazgas būtų apsupamas, o raudonųjų jėgos, likusios Lietuvos šiaurės rytuose, skubėtų trauktis į Dauguvos liniją.

Šitaip numatomas Lietuvos teritorijos strateginis suskaldymas visai natūraliai verčia priderinti prie jo ir sukilimo vadovavimo griaučius. Atrodo, kad šiuo požiūriu būtų tiksliau vadovavimą padalyti taip:

Nuo dvigubo tinklo reiktų atsisakyti, nes lemiamu momentu, kai ryšių palaikymas pasidarys nebeįmanomas, tas dvigubumas galėtų pakenkti sukilimo vykdymui.

Vyriausiuosius sukilimo paruošimo organus, būtent — Vilniaus ir Kauno centrus — reiktų vieną kitam subordinuoti, laikant Vilniaus centrą aukščiausiuoju. Subordinacija turi būti tokia, kad, kuriam nors jų nebegalint veikti, jo veiklą galėtų automatiškai perimti antrasis centras.

Kiekvienas sakytų centrų, šiaip, savarankiškai plečia savo tinklą ir kuria jam subordinuotus kovos padalinius provincijoje, būtent:

Vilniaus centras — Lietuvos rytinėje pusėje;

Kauno centras — Užnemunėje, Žemaitijoje ir Aukštaičiuose.

Kadangi didelė centralizacija vestų prie veiklos išsišifravimo, tai reikia neatidėliojant sudaryti dar šiuos tarpinius vadovavimo centrus provincijoje:

a. Subordinuotus Kauno centrui:

Kauno rajono centras — pačiame Kaune ir Kauno apskrity; *Užnemunės centras*, pvz., Marijampolėje, kuriam pavesti šias apskritis: Marijampolės, Alytaus, Seinų, Vilkaviškio ir Šakių;

Žemaitijos centras, pvz., Šiauliuose, kuriam pavesti Šiaulių, Telšių, Mažeikių, Kretingos, Tauragės ir Raseinių apskritis;

Aukštaičių centras, pvz., Panevėžyje, su Penevėžio, Biržų, Rokiškio ir Kėdainių apskritimis.

b. Subordinuotus Vilniaus centrui

Vilniaus rajono centras — pačiame Vilniuje, kuriam pavesti Vilniaus, Trakų ir Ukmergės apskritis;

Šiaurės rytų centras, pvz., Švenčionyse ar Utenoj, su apskritimis Švenčionių, Utenos ir Zarasų, ir

Lietuvių Nacionalinio Korpuso centras.

Tarpinių centrų sudėtį nustato Vilniaus ir Kauno centrai kiekvienas savo plote, maždaug iš 3 - 5 ryžtingų vyrų, gyvenančių ten, kur centras sudarytas. Šitaip sudarytieji tarpiniai centrai iš savo pusės nustato apskričių centrų sudėtį, maždaug iš 2-3 asmenų. Šie gi pastarieji skiria savo patikėtinius valsčiuose, miesteliuose, mokyklose, įmonėse ir t.t. Tuo būdu susidarys vadovavimo tinklas, kuris duos sukilimo paruošimui daugiau planingumo ir kuriuo bus galima remtis lemiamu momentu.

Centrų nariais ir patikėtiniais periferijose turi būti parenkami asmenys ne tiek žiūrint, kas kuo yra seniau buvęs, kokiai partijai priklausęs ar kokio yra išsimokslinimo, kiek turi būti žiūrima asmens charakterio: valios tvirtumo, ryžtingumo daryti sprendimus, iniciatyvos, gabumo kitiems vadovauti ir tinkamumo konspiratyviniam darbui.

Vyriausias šiuo paruošiamuoju momentu uždavinys yra kiek galint daugiau pristeigti Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžio kovos padalinių. Būtų idealas, jei pavyktų pasiekti to, kad ne tik centruose bei miestuose, kur yra susispietę daugiau mūsų inteligentijos ir patriotinės moksleivijos, bet ir visur provin-

cijoje — miesteliuose ir kaimuose — susidarytų tokie padaliniai, vistiek, ar jie turėtų ginklų, ar jų neturėtų, nes yra vilties, kad ginklų visiems atsiras.

Kiekvienam steigiamam padaliniui reikia išsyk pastatyti konkretų ir aiškų uždavinį, kurį jis turės įvykdyti sukilimo valandai atėjus, pvz., užimti elektros centrinę ar išjungti elektros laidus, sukelti kur nors paniką sprogstamosios bombos pagalba, užimti pašto centrinę, nutraukti telefono - telegrafo laidus X ruože, atsukti gelžkelio bėgius X rajone, užimti valsčiaus valdybą, paleisti politinius kalinius X kalėjime ar areštuotųjų namuose, suimti X komunistų skyriaus valdybą, nuginkluoti X nuovadoje raud. milicininkus, susirinkti ir būti X vado dispozicijoje, rezerve ir t.t.

Kadangi sukilimas turės vykti išnaudojant vokiečių kariuomenės puolimą, kurio kryptį ir eilinių tikslų vokiečiai iš anksto mums neatskleis, tai numatyti iš kalno bendrą visai Lietuvai sukilimo planą nėra įmanoma. Todėl kiekvienas padalinys, gavęs uždavinį, paruošia sau atskirą planėlį, kaip tą uždavinį geriau įvykdyti, kai bus duotas signalas sukilti. Vyriausieji centrai paruošia sukilimo planus tik svarbesniems tikslams siekti. Tą pat daro ir tarpiniai centrai kiekvienas savo plote, laikydamiesi bendrų nurodymų, duotų iš anksto. Šiaip gi visas pasiruošimas vyksta plačios decentralizacijos pagrindais, pasitikint vietinių veikėjų iniciatyva ir sumanumu. Čia pažymimi tik patys bendriausieji uždaviniai:

1. Nuginkluoti visame krašte raudonąją miliciją ir GPU agentus ir juos suimti bei likviduoti, jei kas dar drįstų priešintis;
2. Areštuoti visus komisarų, politrukų ir kitus sovietinio režimo ramsčius;
3. Sunaikinti komunistų partijos centrą ir skyrius; be to, suimti visus veiklesniusios tos partijos ir jos padalinių narius;
4. Paleisti iš kalėjimų politinius kalinius ir saugoti, kad rusai ar mūsų komunistai nenužudytų ar neišvežtų į Sov. Rusiją;
5. Užimti svarbiausias įstaigas centruose ir provincijoje, įmones, gelžkelio stotis, pašto ir telegrafo centrines, didesnius miesto ir prekių sandėlius ir t.t.

6. Imtis priemonių, kad bolševikai, pasitraukdami iš Lietuvos, nenaikintų turto ar kas kitas jo neišgrobėtų, ypač numatyti priemonių prieš padegimus ir gaisrų gesinimui;
7. Nutraukti įvairiose vietose, turinčiose militarinės reikšmės, gelžkelio linijas, plentus ir kelius, telefonų ir telegrafų bei elektros laidus svarbesniuose punktuose, bet nenupiaustant stulpų;
8. Daryti visų įmanomų kliūčių pasitraukiantiems raud. armijos padaliniais, gurguolėms ir transportui, stengtis sakytus padalinius nuginkluoti arba pulti juos iš pasaulų, partizaniniu būdu;
9. Jei pajėgų santykis leistų, bandyti su Nacionalinio Korpuso pagalba nuginkluoti rusų raudonosios armijos jėgas, kai jose kils panika;
10. Darant kliūtis rusų raudonajai armijai pasitraukti bei rusų transportams, reikia vengti didesnių sprogdinimų, ypač nenaikinti svarbesniųjų tiltų. Atbulai, stengtis juos ginti, kad jų nesunaikintų raudonieji, nes jie bus labai reikalingi žygiuojančiai pirmyn vokiečių kariuomenei, ypač jos motorizuotiems daliniams, kad neturėtų gaišti laiko upes pereidami.

Ryšius su Lietuvių Aktyvistų Fronto vyriausia vadovybe palaikyti per jos ryšininkus pasienyje. Tuo tikslu pasieninių apskričių centrams tuojau pasirūpinti su tais ryšininkais susijungti, nurodant jiems ryšininkus iš savo pusės anoje sienos pusėje, kad nebebūtų reikalinga siuntinėti agentų toli į Lietuvos gilumą, kas yra susiję kas kartą su dideliu pavojum agentui patekti į GPU nagus.

VII. Sukilimo vykdymas

Signalu sukilti reikia laikyti momentą, kai vokiečių kariuomenė žengs per sieną ir pradės rusus pulti.

Jei apie tą momentą Aktyvistų Fronto vadovybei pavyktų sužinoti nors kiek iš anksto, tai tuojau būtų pasistengta duoti apie tai žinių per slaptus agentus ir ryšininkus, dirbančius vienoje ir kitoje sienos pusėje, kad skubiai perduotų toliau per tarpinius centrus į Kauną ir Vilnių.

Be to, ruošiamasi, paskutiniu momentu arba vokiečių puolimui jau prasidėjus, leisti Lietuvoje iš lėktuvų parašiotininkus, kurie atneštų paskutines instrukcijas.

Bet, kaip ten bebūtų, tikroju signalu sukilimui turi būti laikoma vokiečių peržengimas Lietuvos sienos. Kol to nėra įvykę, jokiems kieno nors nurodomiems terminams netikėti, kad nepatekus į provokaciją.

Kadangi vokiečiams skubiai žygiuojant pirmyn, planingas sukilimo vadovavimas būtų neįmanomas, nes visi ryšiai tarp centrų ir periferijos būtų nutrūkę, tai negalima tikėtis jokių nurodymų iš viršaus. Sukilimas tokiomis sąlygomis turi įvykti automatiškai ir spontaniškai visame krašte. Todėl kiekvienas padalinys turi gaudyti radijo žinias ar kaip kitaip sekti, kada vokiečiai pereis sieną. Tokią žinią pagavęs ir pranešęs apie tai savo kaimyniniams padaliniams bei aukštesniam vadui ir tuo būdu gautą žinią patikrinęs, tuojau imasi paskutinių pasiruošimų. Įsitikinus, kad gauta žinia yra tikra, ne kieno paleista provokaciniais tikslais, ryžtasi vykdyti iš anksto duotą uždavinį.

Jei pavyks susitarti su vokiečiais iš anksto dėl sudarymo Lietuvos vyriausybės, tai numatoma — tuo metu, kai vokiečių kariuomenė žengs per sieną ir pradės puolimą — išplatinti Lietuvoje iš lėktuvų tos vyriausybės viešą atsisaukimą — plakatai į tautą su parašais visų ministerių kabineto narių, raginantį visus, kas tik gali, stvertis ginklo vyti rusus okupantus lauk iš Lietuvos. Šis atsisaukimas būtų oficialus ir visiems krašto gyventojams privalomas vykdyti.

Tuo pat metu naujai susidariusi vyriausybė ir Aktyvistų Fronto vadovybė — suorganizavus iš esančių Vokietijoje lietuvių ir atbėgėlių atitinkamą ginkluotą smūgio padalinį — pasistengtų jėga užgrobti kurį nors punktą pasienyje, Lietuvos pusėje, ir iš čia perimtų bendrą sukilimo vadovavimą bei jo derinimą su vokiečių kariuomenės žygiavimu pirmyn.

Lygiagrečiai būtų Lietuvių Aktyvistų Fronto vardu išplatinta po visą Lietuvą iš lėktuvų įvairių kurstančių gyventojus sukilti atsisaukimų, būtent — į lietuvių aktyvistus, į atsargos karininkus ir šaulius, į buvusius Lietuvos kariuomenės kūrėjus — savanorius, į lietuvių inteligentiją, į kultūrininkus ir valdininkus, į moksleiviją ir kaimo jaunuomenę, į ūkininkus, į darbininkus, į verslininkus, į rusų raudonosios armijos karius ir t.t.

Galima tikėtis, jog tokiu būdu visa tauta būtų ūmai išjudinta ir susidarytų krašte tokia įkaitinta prieš okupantus ir komunistus atmosfera, kad jų tarpe kiltų baimės panika, kuri palaužtų bet kurį jų rimtesnį pasipriešinimą. Be to, tai žymiai

numuštų raudonarmiečių ūpą, kas prisidėtų prie raudonosios armijos demoralizavimo.

Tokiomis aplinkybėmis galima tikėtis, jog sukilimo vykdymas visame krašte praeitų sklandžiai. Tik reikia parodyti daugiau ryžtingumo, drąsos ir revoliucinio aikiplėšiško, kai, vokiečiams puolant, raudonoji armija ir visi mūsų tautos išdavikai, panikos perimti, bėgtų iš Lietuvos arba skubėtų slapstytis kur nors po urvus.

Iš anksto galima numatyti, kad ten, kur nėra sutelkta didesnių rusų raudonosios armijos jėgų, sukilimas galėtų greitai ir be sunkumų praeiti. Tuo tarpu gi ten, kur sutelkta daugiau rusų raudonosios armijos jėgų, patartinas būtų atsargumas: pradžioje kovoti siekiant laimėti laiko, kol priartėtų vokiečių kariuomenės pagalba.

Jei dėl vyriausybės sudarymo su vokiečiais susitarti nepavyktų, kitaip sakant, jei vokiečiams pradėjus puolimą nebūtų iš lėktuvų platinama vyriausybės ir Aktyvistų Fronto atsisaukimų, o taip pat apie vyriausybės susidarymą nieko iš Berlyno per radiją nebūtų pranešta, tai reikia laikyti, jog vokiečiai Lietuvos atžvilgiu dar turi užpakalinių tikslų.

Nuo sukilimo betgi ir tokiu atveju susilaikyti nereikia. Jis turi būti vykdomas, kaip paruoštas, siekiant pagrobti krašto valdymo aparatą į savo rankas. Krašto vyriausybę tokiaime atsitikime turėtų paskelbti Vilniaus centras revoliuciniu keliu, kad pastatytų vokiečius prieš įvykusį faktą. Asmenims, kurie tokią vyriausybę sudarytų, ypatingo pavojaus iš vokiečių pusės negalėtų būti, nes, kaip jau minėta, jau dabar yra paaiškėję, jog patys vokiečiai yra suinteresuoti, kad krašto valdymo aparatą apstatytume savo žmonėmis.

Revoliucinės vyriausybės paskelbimo aktas turėtų būti laiku paruoštas ir tinkamai suredaguotas, kadangi jis būtų didelės istorinės, tarptautiškai teisinės ir moraliai politinės reikšmės ne tik dabarčiai, bet ir ateičiai. Ypač jis būtų svarbus pačios vyriausybės legalizavimuisi ir kaip nesugriaunamas argumentas Lietuvos diplomatijai užsieniuose ginti Lietuvos atstatymo reikalą visame pasaulyje.

Kalbamas aktas turėtų būti sustatytas ir skelbiamas Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžio vardu, kaip vienintelio lietuvių tautos valios reiškėjo ir vykdytojo, pastatant eventualiai tos vyriausybės priešakyje patį to sąjūdžio vadą, kad tuo kiek galint daugiau surišus vokiečiams rankas. Jie į šį sąjūdį ir jo vadą deda savo viltis, yra prieš juos užsiangažavę ir todėl jiems

butų politiniu ir moraliniu atžvilgiu sunku tokios vyriausybės nepaisyti ir jos nepripažinti.

Kadangi, kaip jau minėjau, centralizuotas sukilimo vadavimas numatomose sąlygose bus neįmanomas, tai sukilimas vykdomas vietose savarankiškai, vietinių veikėjų ir vadų iniciatyva. Tarpiniai ir apskričių centrai turės uždavinį paskirų sukilimo padalinių veikimą derinti, pasiūsti, kur būtų reikalinga, paspirties iš kaimyninio padalinio ar padalinio rezervo ir duoti papildomų nurodymų, ką daryti tam ar kitam padaliniui pradinį uždavinį įvykdžius.

Tarpiniai ir apskričių centrai sukilimo metu vykdo vietose valdžios funkcijas, kol neužsimegs ryšys su Vilniaus centru, Vyriausiąja Aktyvistų Fronto vadovybe bei nesusidarys Lietuvos vyriausybė ir jį neperims krašto valdymo.

Apie įvykdytus sukilimo uždavinius ir kovos eigą bei pasiektus rezultatus žemesnieji sukilimo padalinių vadai praneša per patikimus ryšininkus sekančiam aukštesniam sukilimo vadui ar sukilimo centrui, kurie iš savo pusės orientuoja subordinuotuosius jiems žemesnius sukilimo vadus ir patikėtinius apie tai, kokia susidarė bendra padėtis veikimo plote, kas pasiekta kitose sukilimo srityse ir ką padaliniui toliau veikti bei kaip jam toliau laikytis.

Visur, kur tik sukilimas pavyksta, pastatomi viešųjų įstaigų ir įmonių priešakyje savo žmonės. Patartina visur, kur tik dar galima, gražinti į senas vietas buvusius, t. y. teisėtos Lietuvos vyriausybės savo laiku paskirtus pareigūnus, kaip, pvz., apskričių viršininkus, miestų burmistrus, valsčių viršaičius, geležinkelio stočių viršininkus, pašto viršininkus ir t.t. Taip pat tuojau gražintina visa viešoji policija, užuot kūrus gyventojų laikinę miliciją.

Visi minėti pareigūnai turi būti tuojau, kai sukilimas toje ar kitoje vietoje įvyks, paraginti grįžti į savo senas vietas ir užsidėti turėtą nepriklausomos Lietuvos metu uniformą. Apskritai ir visi kitokie išoriniai pažymėjimai valstybės buvimo ir valdžios veikimo turi būti atstatyti.

Gražintieji į savo vietas pareigūnai ar naujai paskirtieji tuojau išleidžia reikalingus viešai tvarkai, gyventojų saugumui ir bendram ramumui palaikyti skelbimus ir įsakymus, kuriuos plačiai išplatinti ir viešai išlipdyti, kad gyventojai žinotų, kaip jiems laikytis, ir kad visi patirtų, jog valdžia yra ir veikia.

Gražinimas senų pareigūnų, uniformų restauravimas, valstybės ženklų atstatymas ir skubus išleidimas ir viešas paskel-

bimas įvairių valdžios įsakymų — visa tai yra aktai, kurie turi vokiečiams parodyti, jog krašto valdymo aparatas tapo atstatytas ir veikia, kaip pridera. Vokiečiai, pastatyti šitaip prieš įvykusį faktą, negalėtų su tuo nesiskaityti.

Reikalingus personalinius pakeitimus grąžintų pareigūnų, jei jų tarpe būtų netinkamų tolesnei tarnybai, bus galima padaryti vėliau, kai sukilimui praėjus viskas vėl grįš į normalias vėžes.

Kad vokiečiai galėtų sukilėlius atskirti nuo šiaip jau kitų civilinių gyventojų ir nepalaikytų jų ginkluotais vietiniais komunistais, sukilimui įvykus, jo dalyviai užsideda ant kairiosios rankos baltą (drobės) juostą, su raidėmis T. D. A. (Tautinio Darbo Apsauga).

Vokiečių kariuomenės daliniai visur, kur tik jie Lietuvoje pasirodys, sutinkami kaip draugiškos Lietuvai valstybės kariuomenė.

Vietos valdžios pareigūnai ir vietos visuomenės atstovai pasitinka tų dalinių vadus, jiems prisistato, orientuoja juos apie vietinę padėtį, suteikia visų žinių, kokių tik turi, apie pasitraukusį priešą (rusus) ir, esant reikalui, pasiūlo savo patarnavimą.

Su vokiečių kariais ir pareigūnais reikia stengtis palaikyti gerus ir nuoširdžius santykius, bet savęs nežeminti, nes sukildami mes kovojame už savo laisvę patys, bet ne vien laukiame malonės iš vokiečių, kad jie mums tą laisvę padovanotų. Mes tik išnaudojame jų pagalbą. Bet už savo laisvę mokame ir mūsų pačių kraujo aukomis.

Pasyvumas ir ištižimas Lietuvą pražudė.

Aktyvumas ir ryžtumas turi ją išgelbėti!

LIETUVIŲ AKTYVISTŲ FRONTO VADOVYBĖ

Nors rašinys ir buvo pavadintas "Nurodymais", bet, teisingiau pasakius, tai tebuvo rinkinys sugestijų ir patarimų, nes niekam iš LAF vadovaujamosios grandies Berlyne nebuvo nė į galvą atėjusi mintis, kad slapta pogrindžio veiklai svetimoje okupacijoje būtų įmanoma diriguoti nurodymais iš užsienio. Tačiau LAF sugestijos pogrindžio veikėjams Tėvyneje buvo naudingos: jos pagelbėjo jiems konkrečiau susi-

MYKOLAS NAUJOKAITIS
Pagrindžio vadovybės įgaliotinis
ryšiams su LAF Berlyne

orientuoti, ko galima ir ko negalima iš vokiečių tikėtis ir kaip reiktų iš anksto pasiruošti rusų - vokiečių ginkluotą konfliktą išnaudoti Lietuvos atkūrimo tikslui.

Kalbamas rašinys iš pradžios tebuvo duodamas pasiskaityti ir įsidėmėti tik patikimiausiems ryšininkams. Pirmasis, kuris gavo jį pas mane mane bute pasiskaityti, buvo ypatingas Vilniaus centro ryšininkas Mykolas Naujokaitis (žiūr. fotografiją ir psl. 301). Jis buvo atvykęs per "žaliąją sieną" į Berlyną gauti informacijų ir išsamesnių "nurodymų" kaip tik antroje kovo mėnesio pusėje, kuomet kalbamos instrukcijos tekstas buvo surašytas. Bet jos turinys žodžiu buvo perteikiamas pagrindinio centrams pakartotinai, būtent, balandžio 18, gegužės 5, 8, 12 ir 19 dienomis. Pora savaitių prieš rusų - vokiečių karą buvo surizikuota perteikti pagrindžiui net vykdomosios instrukcijos tekstą, tik kiek jį sutrumpinus. Apie teksto gavimą buvo susilaukta patvirtinimo raštu. Todėl LAF vadovaujamoji grandis Berlyne galėjo jaustis tikra, jog jokių nesusipratimų negalės kilti ir kad pagrindžio centrai žinos, kaip jiems laikytis ir ką daryti.

Kai karas vis labiau artėjo, LAF kovotojų — ryšininkų siuntinėjimas į kraštą buvo intensyvinamas: buvo siunčiami ne vien paskiri kovotojai, bet kartais grupėmis po kelis, nes, sovietams sustiprinus sienos perėjimo kliudymą, neretai tekdavo ryšininkams veržtis per sieną stačiai jėga, dėl ko įvykdavo susišaudymų su pasienio apsaugos enkavedistais.

Karo išvakarėse, pulk. lt. Graebei paprašius, buvo mano pateiktas jam didesnis skaičius kalbos vertėjų vokiečių kariuomenės avangardiniais daliniams, nuskirtiems žygiuoti per mūsų kraštą. Šitai suteikė LAF vadovybei retą progą perteikti plačiai į kraštą paskutinius nurodymus vietiniams pagrindžio veikėjams apie tai, kokia buvo padėtis, žiūrint iš Berlyno, ir kaip jiems laikytis bei ką daryti pačioje Lietuvoje. Kiekvienai vertėjų grupei iškeliaujant į frontą, jos vyrus surinkdavau savo bute ir pats juos painformuodavau apie viską, ką LAF vadovybė rado reikalinga jiems atskleisti, nors ir ne be rizikos tuo būdu atskleisti ir tokių dalykų, kuriuos prieš tai nežinojo tik ji viena ir kuriuos nuo vokiečių slėpė...

KOVOS VYRŲ ATRANKA

Lietuvos atstatymo plane, įteiktame pulk. lt. Graebei 1941 m. sausio 25 d., buvo numatytas sudarymas vadinosios "Tautinio Darbo Apsaugos" — T.D.A. Faktiškai turėta omenyje atranka iš LAF narių tarpo tų vyrų, kurie tikėtų ginkluotos kovos uždaviniams, t. y. būtų apsisprendę aukščiausioms aukoms ir pasiduoti karinei drausmei Tėvynės Lietuvos gelbėjimo tikslui.

Kai dėl T.D.A. padalinių sudarymo pačioje Lietuvoje, reikia pasakyti, su tuo nebuvo ypatingai skubinamasi. Tas reikalas buvo netgi sąmoningai nudelsiamas iki sukilimui prasidedant. Motyvas — kad persiskubinimu nepagelbėjus sovietinio okupanto slaptiesiems sekliams sakytą organizaciją iššifruoti ir ją iš anksto sunaikinti. Be to, kovos vyrų speciali atranka iš LAF narių tarpo pačiame krašte, atrodo, praktiškai nė nebuvo reikalinga, nes ten jo padaliniai buvo susiformavę ne šiaip iš LAF idėjos šalininkų, bet iš vyrų, jau apsisprendusių kovai su ginklu. Todėl ten tereikėjo, kad jie tik iš anksto aprūpintų baltos drobės juostomis su T.D.A. raidėmis ir jas užsidėtų ant kairės rankos, kai jau būtų išėję į atvirą kovą prieš bolševikinį priešą, tuo būdu paženklinant save priartėjantiems vokiečių kariuomenės padaliniams, jog jie ne kokie civiliniai demonstrantai, bet mūsų tautos sukilėliai.

Visai kitokia padėtis buvo lietuvių atbėgėlių Vokietijoje. Čia jiems joks ypatingas persekiojimo pavojus iš Lietuvos okupanto pusės negrėsė. Jie tad galėjo laisvai burtis į LAF užuomazgos organizaciją Berlyne ir į jos skyrius Rytprūsioje. Bet ne visi LAF užsienio branduolio nariai tiko kovai su ginklu rankoje ar šiaip karinio pobūdžio uždaviniams. Kilo tad savaime suprantamas reikalas padaryti atitinkamą atranką. Dėl to T. D. A. padalinys Berlyne susidarė jau 1941 m. kovo 30 d.. Jo pirmūnai davė tokią kolektyvinę pasižadėjimą:

IŠKILMINGAS

PASIŽADĖJIMAS

Aš, įstodamas į Tautinio Darbo Apsaugą (T.D.A.), vieningai akivaizdoje pareiškiu, jog esu pasiryžęs aukotis Tėvynės vadavimo žygiams ir visomis priemonėmis kovoti už Lietuvos Aktyvistų Fronto idealus ir iškilmingai pasižadu paslaptįje laikyti T.D.A. veikimą, vykdyti Vadovybės įsakymus ir nurodymus.

Savo garbe ir sąžine pareiškiu, kad šį iškilmingą pasižadėjimą darau ne vien lūpomis ir žodžiais, bet širdimi ir siela, kad mano šis daromas pasižadėjimas visiškai sutaps su mano principiniais ir patriotiniais nusistatymais. Kartu iškilmingai pasižadu branginti kiekvieno vienminčio garbę ir reikalui esant teikti reikalingų pagalbų. Mano pakelta dešinioji ranka tebūnie mano sąžinės simbolinis liudytojas, kad šis mano pasiryžimas ir iškilmingas pasižadėjimas yra nuoširdžiausias ir laisvas mano sąžinės aktas, kurį darau gerai žinodamas šio pasižadėjimo prasmę ir savo, kaip T.D.A. nario, pareigas.

Taip man, Dieve, padėk!

1941 m. kovo 30 d.

(p a r a š a i)

Šį pasižadėjimą buvo pradžioje pasirašę tik 39 vyrai. Skaičius nedidelis. Kitoks jis ir negalėjo būti, nes lietuvių atbėgėlių Vokietijoje tada tebuvo galima priskaičiuoti tik kokius 700 - 800 asmenų, įskaičiuojant ir šeimų narius. Be to, jų dauguma buvo plačiai išsisklaidę po Vokietiją. LAF nariais tebuvo viso apie 500. Tai reiškia, jog bazė T.D.A. užsieny buvo palyginant visai nedidelė. Palaipsniui skaičius augo ir trumpai prieš rusų - vokiečių karą buvo pakilęs iki 60 - 70 vyrų.

Iš šio T. D. A. kovotojų skaičiaus pačios LAF vadovybės dispozicijoje buvo imami vyrai atsakingoms kovos misijoms — ryšiams su pagrindžio veikėjais pavergtoje Tėvynėje. Vienas kitas iš jų tarpo buvo ne tik kartą, bet ir pakartotinai prasisiveršęs į Tėvynę, perkirsdamas sieną, kuri buvo visais įmanomais būdais rusų ginkluotų pasienio enkavedistų budriai saugoma, su piktais šunimis prieš kiekvieną, kas išdrįstų įkelti koją į pasienio ruožą, vadinamą "mirties zona". Savaiame suprantama, jog sienos perėjimas tokiomis sąlygomis retai apsieidavo be susišaudymų ir kraujo aukų. Tai buvo garbingos LAF kovotojų aukos Lietuvos išlaisvinimo tikslais, sudėtos kovoje dar prieš birželio 23 dienos mūsų tautos herojinį sukilimą prieš jos valstybinės laisvės bei nepriklausomybės žudikus.

Ypatingo dėmesio vertas sekantis faktas. Pagal pulk. lt. Graebei 1941 m. sausio 25 d. įteiktą "Lietuvai atstatyti planą" turėjo būti paruošta parašiutininkų, kuriuos buvo numatoma nuleisti iš lėktuvų rusų raud. armijos užnugary mūsų krašte trumpai prieš rusų - vokiečių karo pradžią. LAF vadovybė buvo numčiusi duoti per juos paskutinių nurodymų slaptiems sukilimo vadovavimo centrams ir LAF patikėtiniams Lietuvoje.

Tuo tikslu LAF vadovybė buvo parinkusi apie 30 pačių geriausių vyrų iš savo T.D.A. padalinio. Jų kariniam paruošimui buvo pulk. ltn. Graebės pastangomis suorganizuoti specialūs kursai prie Karaliaučiaus ir mudviem su gen. Raštikiu buvo suteikta proga juos ten patiems aplankyti gegužės pradžioje. Galėjome tik konstatuoti, jog tai buvo aukščiausio ryžto vyrai: jie degė viltimi, kad galės atlikti laisvės kovotojo patarnavimą Tėvynei, siekiant ją išgelbėti iš didžiosios nelaimės. Aplinkybės neleisdžia man čia paduoti visų jų pavardes. Tesuminėsiu tik pavardes kelių, kurių nebeturime gyvųjų tarpe, būtent:

a. a. a. Jono Dženkaičio, kuris — laimingai pasiekęs Kauną birželio 23 dienos sukilimo išvakarėse — žuvo laisvės kovotojo mirtimi nuo sunkių sužeidimų, begindamas su saule sau lygių kovotojų Aleksoto tiltą nuo sovietų paruošto susprogdinimo;

b. a. a. Petro Skurausko, irgi laimingai prasiveržusio per pasienio "mirties zoną", bet žuvusio laisvės kovotojo mirtimi pakeliui į Kauną;

c. a. a. Julijono Būtėno, žuvusio laisvės kovotojo mirtimi 1951 metais. 1941 m. jis, panašiai kaip Dženkaitis, buvo laimingai prasiveržęs per pasienio "mirties zoną" į Kauną, kur tuoj prisidėjo prie sukilėlių ir išleido jau birželio 25 d. "Į Laisvę" pirmąjį numerį, kuomet kovos tebevyko Kauno priemiesčiuose.

Skaitant nuo LAF susidarymo ir iki rusų - vokiečių karo pradžios, buvo viso pasiūsta ryšininkais su pagrindžiu sovietų okupuotoje Lietuvoje apie 120 kovotojų, daugumas prieš pat to karo pradžią arba net jam ką tik prasidėjus; šiame pastarajame atsitikime — kaip kalbos vertėjai duoti vokiečių kariuomenės padaliniams, žygiavusiems per sieną prieš rusų raud. armijos jėgas Lietuvos sektoriuje. Į minėtą bendrą skaičių įeina 65 asmenys, parinkti pačios LAF vadovybės, o kita pusė — parinkti LAF pasieninių postų.

Tokia tai buvo T.D.A. organizacijos genezė ir jos kovotojų pradiniai kovos žygiai, kuriuos toliau jau perėmė 1941 m. birželio 23 dienos visuotinis tautos sukilimas. Kadangi šiuo tautos herojiniu aktu T.D.A. paskirtis dar nebuvo baigta ir ta kovotojų organizacija, pagal ano meto planavimus, turėjo pasilikti ir toliau, tai yra ir sukilimą laimėjus, tai skaitytojui pilniau informuoti čia paduodu T.D.A. laikinuosius nuostatus:

TAUTINIO DARBO APSAUGOS BENDRIEJI NUOSTATAI

I. Bendrinis nuostatas

Tautinė Darbo Apsauga sudaro integralinę Lietuvių Aktyvistų Fronto dalį — T.D.A.

Kol ji negali veikti viešai, jos padaliniai — maskavimosi sumetimais — gali vadintis įvairiais pavadinimais.

II. Tikslas

T.D.A. tikslas — būti visados pasiruošus: iš vienos pusės — aktyviai, visomis priemonėmis, kovoti už lietuvių tautos gyvybinius interesus, iš kitos pusės — laiduoti Lietuvių Aktyvistų Frontui visišką saugumą jo politinėje veikloje.

III. Veikimo plotas

T.D.A. susidaro visur, kur tik veikia Lietuvių Aktyvistų Frontas, Tėvynėje ir užsieniuose.

IV. Organizacija

T.D.A. susideda iš:

1. vyriausiosios vadovybės,
2. apygardų ir
3. rinktinių.

Rinktinė susideda iš neriboto skaičiaus būrių, kiekviename po 3 - 4 grandis iš 8 - 12 narių.

T.D.A. padaliniai rikiuotėje vadinasi *kovos kolonomis*, o vyrai — *tautos kovotojais*.

Jei rinktinėje susidaro didesnis būrių skaičius, tai jie suvedami į kuopas.

V. Vadovybė

T. D. A. vyriausiąjį vadą ir apygardų vadus skiria ir atleidžia Lietuvių Aktyvistų Fronto vadovybė.

Vyriausiasis T. D. A. vadas priklauso betarpiškai Lietuvių Aktyvistų Fronto vadui ir pats atsako jam už T. D. A. tvarkymą, organizaciją ir paruošimą.

T. D. A. vyriausiasis vadas naudojasi specialiniu štabu, kurio organizaciją ir funkcionavimą nustato atskiras statutas.

Apygardų vadai skiriami ir atleidžiami T.D.A. vyriausiojo vado pristatymu.

Rinktinių vadus skiria ir atleidžia T.D.A. vyriausiasis vadas, apygardų vadams pristačius. Kuopų vadus skiria ir atleidžia rinktinių vadai su apygardų vadų žinia.

Būrių vadus skiria ir atleidžia kuopos vadas, prieš tai gavęs rinktinės vado pritarimą. Grandžių vadus skiria ir atleidžia būrio vadas su kuopos vado pritarimu.

Apygardų ir rinktinių vadai turi atitinkamus štabus. Būrių vadams — adjutantai.

VI. Narių verbavimas

Kandidatus į T.D.A. verbuoja būrių vadai, jų tinkamumą tautos kovotojo pareigoms patikrina kuopų vadai ir galutinai juos priima į T.D.A. narius rinktinių vadai.

T.D.A. nariu gali būti tik Aktyvistų Fronto nariai ir tik vyrai, atitinkantieji šiuos reikalavimus:

- 1 — nuo 17 iki 45 metų amžiaus,
- 2 — geros sveikatos,
- 3 — nebausti už kriminalinius nusikaltimus,
- 4 — neabejotino tautinio ir antikomunistinio nusistatymo,
- 5 — pasiryžę kovoti visomis priemonėmis už Aktyvistų Fronto idealus,
- 6 — pasižadą griežtai laikytis T.D.A. nuostatų ir drausmės.

Narys priimamas nemažiau kaip 5 metams.

VII. Narių pareigos

T.D.A. nariai įpareigojami:

1. būti visados veikliais kovoje už Aktyvistų Fronto idealus,
2. nuolat atkaklūs vykdant gautą uždavinį,
3. pavyzdingai elgtis organizacijoje ir privačiame gyvenime,
4. visuomet padėti vienas kitam kovoje ir gyvenime,
5. vengti draugystės su elementais, priešingais Aktyvistų Frontui,
6. nepriklausyti jokioms kitoms organizacijoms be savo rinktinės vado leidimo,
7. griežtai išlaikyti patikėtas paslaptis,
8. tuojau pranešti vadui apie kiekvieną pastebėtą kieno nors ruošiamą ar nukreiptą prieš Aktyvistų Frontą veikimą, o skubiais atsitikimais reaguoti į tai savarankiškai.

VIII. Drausmės pagrindai

T.D.A. stiprybė glūdi giliame tautinės garbės pajautime, griežtoje, bet sąmoningoje karinėje drausmėje, kuri pasireiškia besąlyginiu organizacijos nuostatų ir vadovybės įsakymų vykdymu.

Apie narių prasižengimus su drausme sprendžia jų vadas, o apie šį pastarąjį — sekantis aukštesnis vadas.

Drausmės nusikaltimai baudžiami šiomis bausmėmis:

1. asmeniniu išpėjimu,
2. viešu išpėjimu prieš išrikiuotą T.D.A. padalinį,
3. laikiniu suspendavimu dalyvauti T.D.A. rikiuotėje,
4. pašalinimu iš T.D.A. narių tarpo.

Pirmąsias dvi bausmes yra įgalinti naudoti visų laipsnių vadai. Trečiąją — turi teisę taikyti tik rinktinių vadai, kuopos vado pristatymu. Pašalinti gi iš T.D.A. narių tėra įgalintas apygardos viršininkas, rinktinės vadui pristačius.

Pašalinamasis turi teisę paduoti T.D.A. vyriausiajam vadui, komandos keliu, skundą, bet ne vėliau, kaip per savaitę laiko nuo išpėjimo, kad pasiūlyta jį iš T.D.A. narių pašalinti.

Pašalintasis iš T.D.A. laikomas vienkart pašalintas ir iš Aktyvistų Fronto narių.

IX. Uniforma

T.D.A. nariai dėvi atitinkamą uniformą ir ženklus pagal tam tikrą statutą.

X. T.D.A. teismas

T.D.A. narių nusikaltimus prieš organizacijos tikslus ir nuostatus, o taip pat savitarpiniams nesusipratimams spręsti sudaromi prie rinktinių teismai.

Teismo pirmininkus skiria apygardų vadai, rinktinių vadams pristačius kandidatus po 2 iš kiekvienos rinktinės.

Teismo nariai gi yra renkami slaptu balsavimu rinktinių susirinkimuose, būtent po 3 narius ir po 2 kandidatus vieneriems metams.

*Lietuvių Aktyvistų Fronto
Vadovybė*

1941 m. kovo mėn. 29 d.

Kadangi buvo suplanuota, jog T.D.A. padaliniai tuo vardu viešai pasireikštų tik tada, kai jau stotų į atvirą kovą, tai

vokiečių dokumentuose iš laiko prieš rusų - vokiečių karą jie vis dar buvo vadinami bendriniais Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžio padaliniais terminu, o tie vyrai, kurie praėjo techninio paruošimo kursus prie Karaliaučiaus — vadinami "specialistais", nors buvo numatyta, kad bus parašiotistais pasiskiausiems nurodymams LAF pagrindžio veikėjams rusų - vokiečių karo išvakarėse.

VYKDOMOSIOS INSTRUKCIJOS

Vokiečių pasiruošimams žygiui prieš Sov. Rusiją vis labiau intensyvėjant, pulk. ltn. Graebe jau kovo mėn. prisiskyrė prie vadinamojo Rytprūsių Sektoriaus Štabo (Abschnittsstab Ostpreussen), Karaliaučiuje, kur buvo centralizuojamos žinios apie sovietų karines pajėgas Lietuvoje ir planuojami būsimieji veiksmai prieš jas. Faktiškai "Abschnittsstab Ostpreussen" tebuvo užmaskavimas tada dar tebeformuojamos vadovybės vadinamajai Šiaurinei Armijų Grupei (Heeresgruppe Nord), susidėjusiai iš 16, 18 armijų ir 4-tos šarvuočių armijos, žygiavusioms per mūsų kraštą smūgiui sovietų karinėms pajėgoms Pabaltijy ir Leningrado kryptimis. Į dešinę nuo šios armijų grupės žygiavo Centrinė Armijų Grupė (Heeresgruppe Mitte), kurios kairysis sparnas kirto per Vilnių Minsko ir Maskvos link. Tuo būdu Lietuvos teritorija buvo laikinai nukerpama į dvi dalis, kas pasunkino bei komplikavo tautos sukilimo paruošimą.

Išvykdamas į Karaliaučius, pulk. ltn. Graebe išreiškė pagėdavimą, kad LAF vadovybė pridutų jam savo ypatingą įgaliotini pasienio zonai ryšiams per žaliąją sieną su LAF pagrindžio veikėjais rusų okupuotoje Lietuvoje, kad paruoštų atitinkamą veiklos vykdomąją instrukciją vokiečių kalba abipusiam sutarimui ir kad priskirtų jam į talką kompetentingą gen. štabo karininką darbui pačiame Karaliaučiuje. Tegu skaitas šias mano eilutes atleis man, kad susilaikau nuo suminėjimo šių dviejų LAF veikėjų pavardžių. To reikalauja saugumo motyvai, kadangi dabartinė jų padėtis man nėra žinoma. Vykdomosios instrukcijos projektą teikėsi surašyti generolas St. Raštikis (žiūr. fotografiją). Tą instrukciją jis suformulavo gerai, kaip tikras karinis ekspertas. Faktiškai gen. Raštikio paruoštas tekstas vokiečių kalba bazavosi 1941 m. kovo 24 dienos "Lietuvai išlaisvinti" nurodymais", tik praleidus visas tas vietas,

kurias LAF vadovybė nelaikė galima atskleisti vokiečiams. Nors kalbamos instrukcijos projektas pakartoja tai, kas skaitančiam šiuos mano atsiminimus jau žinoma iš ankstyvesnių skilčių, tačiau jo lietuvišką vertimą čia pateiksiu ištisai, kaip reikšmingą abipusiai su Graebe aptartą dokumentą. Jis skamba šitaip:

1941 m. gegužės 1 d.

BENDRINIAI NURODYMAI LIETUVAI IŠLAISVINTI

I. Bendrybės

Jei pati tauta nekovoja dėl savo laisvės, visos kitos pastangos siekti laisvės ir valstybinės nepriklausomybės irgi yra mažai vertingos. Todėl visą kovos našta turime prisiimti mes patys ant savęs. Iš to seka, jog veiklumas, pasiaukojimas, ryžtas nepaisyti aukų, panaudojimas ginklo ir aktyvi kova su tautos ir valstybės priešais yra realus ir teisingas kelias atkurti Lietuvos nepriklausomybę ir pasiekti tautai laisvę.

Ši kova už tautos laisvę ir valstybinę nepriklausomybę organizuojama ir bus pravesta Lietuvių Aktyvistų Fronto, kuris apjungia visus aktyviuosius mūsų tautos elementus. Jo pagrindiniai tikslai yra šie: atkūrimas nepriklausomos lietuvių valstybės ir jos pastatymas ant naujų pagrindų, kurie tikrai laiduotų tautos vienybę, stiprintų tautinį atsparumą, ugdytų tautos moralę, atremtą į krikščionybės principus, vystytų kultūrinę ir ekonominę Lietuvos pažangą, parūpintų visiems tautos nariams darbo ir garantuotų socialinį teisingumą, taip, kad pagrindas bet kokios rūšies netvarkai, korupcijai, neteisingumui ir komunistiniam išsigimimui būtų pašalintas iš pat šaknų.

II. Sukilimo paruošimas

(Žinotina tik visai patikimiems asmenims ir vokiečių karo vadovybei)

Lietuvių sukilimas organizuojamas išvaduoti Lietuvai iš komunistinio jungo ir rusų okupacijos. Jis turės prasidėti tuo metu, kai Vokietijos kariuomenė peržengs sieną ir pradės savo žygį rusų raudonosios armijos sunaikinimui.

Tautinio Darbo Apsauga

Sukilimo pravedimui sudaroma Lietuvos Aktyvistų Sąjūdžio ribose "Tautinio Darbo Apsauga", kuri susideda iš pilnai patikimų vyrų, mokančių vartoti ginklą, atsidavusių Lietuvai bei Aktyvistų Sąjūdžiui ir pasiryžusių, reikalui esant, paaukoti savo gyvybę.

T.D.A. padaliniai susidaro visur, kur tik susiranda tokių ryžtingų vyrų, būtent, Lietuvos Korpuse, įstaigose valdininkų tarpe, įmonėse iš tarnautojų ir darbininkų, studentijos tarpe, mokyklose, tarp kaimo jaunuomenės, ūkininkijos ir t.t. Bus imamasi ypatingų pastangų pritraukti kiek galint daugiau atsargos karininkų, buvusių savanorių, naujųjų ūkininkų ir buv. Saulių Sąjungos narių.

Klaidinimo bei konspiracijos tikslais ir geresniam apsaugojimui nuo sovietinių špionų T.D.A. padaliniai pasivadino įvairiausiais vardais vietinių vadų nuožiūra, kad tuo būdu sudarytų priešui išpūdį, lyg veikia įvairios, viena nuo kitos nepriklausomos, organizacijos.

Sukilimo vadovavimas

Lietuvoje veikia du sukilimo paruošimo organai: vadovavimo centrai Vilniuje ir Kaune, kurių vyriausiasis yra Vilniaus centras. Šių dviejų centrų priklausomumas vienas kitam yra sutvarkytas taip, jog — jei kuris iš tų centrų iškristų, antrasis automatiškai perimtų iškritusiojo centro veiklos tolimesnę vykdymą. Kiekvienas tų dviejų centrų vysto savo organizacinį tinklą ir steigia jam subordinuotus vietovių padalinius savarankiškai:

- a. Vilniaus centras — Rytinėje Lietuvoje,
- b. Kauno centras — Užnemunėje, Žemaitijoje ir Aukštaitijoje.

Išvengti per didelės vadovavimo centralizacijos, kuri palengvintų konspiracijos iššifravimą, numatomi, be to, dar vadovavimo centrai provincijose.

a. Priklausą Kauno centrui:

- 1. Kauno rajono ir apskrities centras Kaune,
- 2. Užnemunės centras Marijampolėje, apimamas Marijampolės, Alytaus, Seinų, Vilkaviškio ir Šakių apskritis,
- 3. Žemaitijos centras Šiauliuose, apimamas Šiaulių, Telšių, Mažeikių, Kretingos, Tauragės ir Raseinių apskritis,
- 4. Aukštaitijos centras Panevėžyje, apimamas Panevėžio, Biržų, Rokiškio ir Kėdainių apskritis.

Gen. STASYS RAŠTIKIS
Buvęs Kariuomenės Vadas

b. Priklausą Vilniaus centrui:

1. Vilniaus rajono centras, apimamas Vilniaus, Trakų ir Ukmergės apskritis,
2. Šiaurės rytų centras Švenčionyse arba Utenoje, apimamas Švenčionių, Utenos ir Zarasų apskritis,
3. Lietuvių Korpuso centras.

Tarpinių centrų sudėtį nustato Vilniaus ir Kauno centrai, kiekvienas savo teritorinėse srityse, iš 3 - 5 ryžtingų vietos vyrų. Iš savo pusės tarpiniai centrai nustato sudėtis apskričių centrams, iš 2 - 3 vyrų, o apskričių centrai savo ruožtu nuskiria savo patikėtinius valsčius, miestelius, mokykloms, įmonėms ir t.t.

Centrų nariais ir patikėtiniais parenkami visiško pasitikėjimo verti, energingi ir ryžtingi vyrai, pasireiškę savo iniciatyva, vadovavimo gabumais ir tinkami konspiratyvinei veiklai.

III. Šiuometinė laikysena

Organizacijos plotmė

1. Organizacinis darbas turi būti paspartintas, vadovavimo centrai bei patikėtinių tinklas nutiestas ir visi ap rūpinti instrukcijomis.

2. Kiekvienam T.D.A. padaliniui turi būti iš anksto tiksliai ir konkrečiai nurodyta, ką jis šiuo metu ir ypač per sukilimą turi atlikti. Atitinkamai vietos aplinkybėms atliktini per sukilimą uždaviniai bus labai įvairūs, pavyzdžiui: užimti elektros jėgainę, išjungti elektros srovę, užimti pašto ir telegrafo centrines, sukelti paniką bombomis ar pamėtant granatų, nutraukti telegrafo bei telefono laidus X protarpy, suardyti geležinkelio bėgius X ruože arba X vietoje, užimti valsčiaus valdybą, paleisti politinius kalinius iš kalėjimo ar X arešto namų, areštuoti X įstaigos arba komunistų partijos X skyriaus galvas, nuginkluoti miliciją X rajone, užimti milicijos patalpas, susirinkti X vietoje atitinkamo vado dispozicijon arba kaip rezervas, ir t.t.

Pastaba: Svarbesni uždaviniai, ypač tokie militarinės reikšmės, turėtų būti laiku nurodyti vokiečių karinės vadovybės.

3. Kiekvienas padalinys susidaro planą ir pasiruošia, kaip gautą uždavinį įvykdyti. Planas turi būti apsvarstytas iki smulkmenų, imant dėmesin taip pat ir įvairius galimus nepasisekimus. Paskiri dalyviai turi gerai žinoti jiems nu-

matytas pareigas. Kiekvienam dalyviui nuskiriamas pavaduotojas, kuris taip pat turi gerai žinoti užduotį ir pavaduosimojo pareigą.

4. Vyriausieji centrai paruošia sukilimo planus tik svarbiausiems tikslams. Tą pat padaro ir tarpiniai centrai, kiekvienas savo veiklos srityje pagal atitinkamus aukštesniųjų vietų nurodymus. Visas paruošiamasis darbas vyksta toli siekiančios decentralizacijos principu, perleidžiant atsakomybę ir pasitikint vietiniais vadais ir veiklos dalyvių išradingumu ir iniciatyva.

5. Organizavimas ryšių tarp vyriausiųjų centrų ir jiems subordinuotų padalinių, palaikymas ryšių su vyriausiąja LAF vadovybe per ryšininkus pasienyje, su kuriais pasienio apskričių centrai turi susijungti per savo pačių ryšininkus. Tuo būdu bus išvengiama siuntinėjimo vyrų į užsienį iš tolimų Lietuvos vietų, kas yra susiję su didesniu nesaugumu. Įrengimas žinių perteikimo per sieną, pavyzdžiui, permetant informavimo lapelius į antrą sienos pusę lanko strėlėmis, persviedžiant su akmenimis ir t.t. Painstruktavimas mūsų anoje sienos pusėje veikiančių ryšininkų apie tai, į kur ir koku būdu žinios turi būti pasiunčiamos toliau ir kam jos perduodamos. Organizavimas žinių skubaus perteikimo iš pasienio punktų į vadovavimo centrus: iš ko, per ką, į kur ir kaip perteikimas turi vykti.

6. Painformavimas, kur ir kokių ginklų dar reikalinga ir ar nenumatoma apsirūpinti ginklais patiems. Jei to nenumatoma, pranešti apie tai LAF vyriausiajai vadovybei, kuri pasirūpins jų gauti ir perteikti juos, kur reikia. Ar nebūtų pageidaujama turėti radijo siųstuvą arba nors radijo priimtuvą?

7. Organizacinis pasiruošimas turi būti vystomas kuo slapčiausiai. Apie tokią veiklą joje nedalyvaujantiems iš viso neturi būti kalbama. Atsargumo reikia laikytis net santykiuose su savo artimaisiais, giminėmis, vaikais! Bent kiek neatsargus žodis arba neatsargus žingsnis gali pakenkti ne tik bendram reikalui, bet nustumti ne vieną lietuvį patriotą į pražūtį.

8. Visos apimties veikloje Lietuvoje turi būti vengiama susirašinėjimų ir bet kokios rūšies popierių. Viskas turi būti atliekama žodžiu per pasitikėjimo vertus vyrus, identifikuojantis slaptažodžiais arba kokiais kitokiais tikrumo pasiženklinais. Niekam nevalia laikyti pas save raštiškų mūsų veiklą liečiančių planų, sąrašų, adresų, nurodymų, schemų, sužymėtų žemėlapių ir t.t.

9. Pasirūpinti balta medžiaga rankovių juostoms su raidėmis T.D.A. (Tautinio Darbo Apsauga). Šios juostos paruošiamos ir prisisegamos ant kairiosios rankovės tik tada, kuomet sukilimas jau bus prasidėjęs, būtent tam, kad atžygiuojančios vokiečių kariuomenės daliniai galėtų atskirti tautos sukilėlius nuo apsiginklavusių komunistų.

Bendrosios laikysenos plotmė

Iki sukilimo pradžios turi būti vengiama išsišokimų, viešų demonstracijų, kovos žygių ir apskritai viso to, kas galėtų sukilimo organizavimą kliudyti arba apsunkinti ar net organizaciją ir jos dalyvius kompromituoti bei juos iššifruoti.

Propagandos plotmė

1. Palaikymas lietuviuose nuotaikos ir vilties, jog išlaisvinimo valanda tikrai ateis, kad todėl nėra jokio pagrindo nusiminimui, bet, priešingai, galima žiūrėti į ateitį optimistiškai ir be jokios abejonės tikėti, jog komunistinis jungas Lietuvoje yra tik laikinis ir kad Lietuva greitai vėl taps laisva bei nepriklausoma valstybė.

2. Padrašinimas žmonių nepasiduoti nevilčiai, bet atsilaisyti prieš bet kokios rūšies moralinį, tautinį ir kultūrinį pavergimą.

3. Suintensyvinimas antikomunistinės akcijos Lietuvoje, skleidimas gandų, jog ginkluotas rusų - vokiečių konfliktas tikrai lauktinas, kad rusų raudonoji armija bus vokiečių greitai nugalėta bei sunaikinta ir turės bėgti iš Lietuvos.

4. Paveikti lietuvių, kad rusų - vokiečių karo atsitikime jie nebėgtų iš Lietuvos, bet liktų vietoje. Jei trumpai prieš karą gyventojai būtų deportuojami iš Lietuvos prievartos būdu, jie turėtų tam pasipriešinti ir krašte išsislapstyti.

Informacijų plotmė

1. Rinkimas žinių apie rusų armijos didesnius pajudėjimus, veiksmus, koncentravimus ir transportus. Šios žinios yra svarbios būsimoms karo operacijoms ir todėl turi būti siunčiamos per sieną.

2. Nustatymas, kur ir kokie įtvirtinimai yra daromi, kur yra pozicijos, aerodromai, nusileidimo aikštelės, kur ruošiamos kliūtys tankams, šarvuotiems ir kur kasami apkasai pėstininkams, o taip pat kur ir kokios apimtys minų laukai įrengiami, kad apie visa tai galėtų būti painformuota vokiečių kariuomenė.

3. Nustatymas, kur ir kokie tiltai, pastatai ir keliai yra paruošiami susprogdinti, kur ir kaip įrankiai ir sprogdinamoji medžiaga saugoma, kur ir kiek postų tam pastatyta, kaip būtų lengviau jos saugojamuosius postus nuginkluoti ir sargybos būstinę užimti, kur ir kaip laidai galėtų būti nukirsti sprogdinimams ir sunaikinimams sukliudyti. Nurodyti, kas ir ką dar turėtų išaiškinti ir kokiam darbui kiekvienas turėtų jau dabar pasiruošti, kad jį atliktų sukilimo metu.

4. Išaiškinimas, kur ir koks karinis ar kitoks turtas (grūdai, maisto produktai, pašaras, degamieji skysčiai, intendantūros reikmenys, drabužiai, prekės ir t.t.) yra sukrautas, kaip saugomas nuo išvežimo, išgrobstymų, gaisro ir apskritai kaip apgintinas nuo sunaikinimo.

5. Nustatyti, kur yra svarbesnės įmonės, fabrikai ir instaliacijos, kuriuos reikėtų apsaugoti per sukilimą nuo sunaikinimo arba išgrobstymo.

6. Nustatyti, kur yra svarbiausios valdžios įstaigos, archyvai, kultūros, mokslo, meno lobynai ir paminklai, kurie reikalingi priežiūros ir apsaugos.

7. Surašyti komisarų ir komunistų partijos veikėjų pavardes ir juos pasaugoti, kad sukilimo dieną jie būtų žinomi ir būtų įmanoma imtis prieš juos skubių priemonių.

Dar kai kurie laikysenos nurodymai

1. Tuo atveju, jei dėl kokios nors priežasties kuriam nors Aktyvistų Sąjūdžio dalyviui kiltų pavojaus būti suareštuotam, toks asmuo turi stengtis išvengti suėmimo pasišalindamas kur nors kitur arba, jei reikalinga, — pasislėpti kur nors krašte. Turi būti išmėginta viskas, kad iki paskutinio momento iš Lietuvos nepasitraukus. Į Vokietiją galima bėgti tik labai svarbiais atsitikimais, jei jokio kito išsigelbėjimo galimumo nebelieka ir jei asmuo yra atsidūręs tikrai didžiausiame pavojuje.

2. Arešto atveju paslaptis, atlikti darbai ir asmenys jokiomis aplinkybėmis negali būti atskleidžiami. Paslapčių atskleidimas yra išdavimas: su tuo, kas paslaptis atskleistų, bus elgiamasi kaip su išdaviku.

3. Jei rusai šauktų lietuvius karo tarnybon ir pašauktieji būtų skiriami į Lietuvių Korpuso pulkus ir padalinius, jie neprivalėtų tam priešintis. Jei pašauktieji būtų skiriami į kitus, grynai rusų padalinius, reikia prašyti paskiriamiesiems į Lietuvių Korpusą. Jei prašymas nebūtų patenkintas, tuomet

pareikšti nusistebėjimą ir didelį nepasitenkinimą ir prašytis priimamam į kurį nors rusų dalinį, stovintį Lietuvoje. Jei prašymas būtų patenkintas, tai — nors ir nenoromis — rusų karo tarnybai pasiduoti. Tačiau, jei ir tokie prašymai nebūtų patenkinami, tai reikėtų reaguoti į tai organizuotu boikotu, o blogiausiu atveju pasislėpti kur nors Lietuvoje arba bėgti į Vokietiją. Panašiai turėtų laikytis ir buvusios lietuvių armijos rezervistai, jei būtų rusų mobilizuojami.

IV. Sukilimas ir veiksmai operacijų metu

Vadovavimas sukilimui

1. Tikru signalu sukilimui pradėti reikia laikyti momentą, kuomet vokiečių karinės jėgos pereis sieną ir ims rusus pulti.

2. Jei Aktyvistų Sąjūdžio vadovybei pavyktų apie vokiečių puolimą patirti nors kiek iš anksto, tai būtų stengiamasi šią žinią perteikti per ryšininkus ir patikėtinius vadovavimo centrams Vilniuje ir Kaune.

3. Ruošiamasi nuleisti paskutiniu momentu prieš vokiečių puolimui prasidedant parašiutininkų Lietuvoje su paskutiniais nurodymais.

4. Tačiau visais atžvilgiais tikruoju signalu sukilimo vykdymui pradėti reikia laikyti momentą, kai Lietuvos sieną peržengs vokiečių karinės jėgos. Kol tatau nėra įvykę — sukilimo nepradėti, kad išvengus kokios provokacijos.

5. Akivaizdoje numatomo greito vokiečių kariuomenės žygiavimo pirmyn, centralizuotas vadovavimas sukilimui iš viršaus nebus įmanomas. Todėl sukilimas tokiomis aplinkybėmis turės įvykti automatiškai ir spontaniškai visame krašte.

6. Yra numatyta — jei įmanoma tuojau po vokiečių kariuomenės įžengimo Lietuvon — platinti visoje Lietuvoje iš lėktuvų naujosios Lietuvos Vyriausybės atsišaukimus į tautą, kuriuose visi, kas tik gali, bus paraginti stvertis ginklo ir vyti rusus okupantus lauk iš Lietuvos. Tas atsišaukimas būtų pasirašytas visų Ministerių Kabineto narių ir būtų pirmas viešas naujosios Lietuvos Vyriausybės nurodymas, įpareigojantis visus krašto gyventojus.

Be to, yra numatyta paskleisti Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžio vardu visoje Lietuvoje atsišaukimų į lietuvius aktyvistus, buv. laisvės kovotojus — savanorius, į lietuvių kultūros kūrėjus, į jaunuomenę, į ūkininkiją, į darbininkiją, į moteris, į lietuvių komunistus ir į rusų raudonosios armijos karius.

Veiksmai per sukilimų

1. Kiekvienas T.D.A. padalinys privalo visų pirma atlikti uždavinių, kurio įvykdymui ruošėsi iš anksto ir buvo tam sudaręs sau apgalvotą ir išdirbtą planą.

2. Visi komisarai, politiniai vadeivos ir visi kiti komunistinio režimo vykdytojai turi būti areštuoti.

3. Komunistinė milicija ir GPU pareigūnai bei agentai turi būti nuginkluoti ir izoliuoti, o jei kuris jų reikštų pasipriešinimą, tai turi būti likviduotas.

4. Politiniai kaliniai turi būti paleisti iš kalėjimų. Reikia saugoti, kad jie nebūtų rusų arba lietuvių komunistų sušaudyti arba išvežti į Sovietų Sąjungą.

5. Komunistų partijos centrai ir jos skyriai turi būti sunaikinti, jų archyvai, dokumentai ir susirašinėjimai paimti apsaugon, o aktyvesnieji partijos ir jos padalinių nariai — areštuoti.

6. Stengtis neleisti rusams naujai areštuoti ir grobti politinius įkaitus, bet stengtis suimtuosius tuoj išvaduoti.

7. Svarbiausios įstaigos, įmonės, geležinkelio stotys, pašto ir telegrafo centrinės, didieji maisto ir prekių sandėliai ir t. t. Lietuvos centruose ir provincijoje turi būti užimti apsaugojimui tuoj, kai tik rusai bus iš jų pašalinti.

8. Turi būti imamasi priemonių sukliudyti bolševikus naikinti turtą iš keršto arba vykdyti plėšikavimus traukiantis, kad nieko nepaliktų vokiečiams; reikia taip pat numatyti priemonių apsisaugojimui nuo padegimų ir gaisrų.

9. Elektros, telefono ir telegrafo karinės reikšmės laidai turi būti nutraukiami įvairiose vietose, bet stulpų nesunaikinant. Geležinkelio linijos, plentai ir keliai, kurie būtų rusams tikrai reikalingi pasitraukti, turi būti užbarikaduojami arba apardomi, bet apardymai turėtų būti padaryti tik tokiose vietose, kur jie iš tikrųjų ir neabejotinai kliudytų rusų pasitraukimą. Kitur apardymų reikia vengti, kadangi keliai bus labai reikalingi vokiečių kariuomenei žygiuojant pirmyn, ypač jos motorizuotiems padaliniams. Tuo pat motyvu turi būti susilaikoma nuo susprogdinimo ar kitokio sunaikinimo svarbesniųjų bei didžiųjų tiltų. Priešingai, turi būti stengiamasi juos apginti, kad jų nesunaikintų priešas.

10. Pasitraukiantiems rusų kariuomenės padaliniams, gurguolėms ir transporto voroms turi būti daroma kiek galint daugiau kliūčių, siekiant tokius padalinius nuginkluoti arba juos atakuojant partizanų kovos metodais.

11. Lietuvių teritorinis korpusas turi — jei tik pajėgų santykis leistų — siekti pasitraukiančius rusų armijos dalinius nuginkluoti, kai panika jau bus juos apėmusi

12. Vykdamas numatytus uždavinius, reikia visad apsigalvoti, kad neužsibrėžus ko per daug ir kad reikia vengti jėgų išbarstymo, nes kitaip galėtų jų pristigti visiems uždaviniams įvykdyti ir tektų daug kur patirti nesėkmės. Todėl reikia vengti per daug užsimoti, o užsibrėžti siekti tik tiek, kiek turimos jėgos leidžia, bet užtat su tikrumu, jog užsibrėžtas tikslas bus tikrai sėkmingai pasiektas.

13. Apie tai, kur ir kas buvo ar bus dar įvykdyta, turi būti pranešama sekančiam aukštesniam vadui.

14. Jei toje ar kitoje vietoje T.D.A. padalinys būtų priešo didesnių jėgų užpultas, toks padalinys turi vykdyti pasipriešinimą. Jei tatau jam nebūtų įmanoma arba nebūtų tikslinga, toks padalinys neprivalo kapituliuoti: jis turėtų pasitraukti į miškus ir tęsti toliau kovą partizaniniu būdu, iki susilauks vokiečių kariuomenės priartėjimo.

V. Veiksmai po sukilimo

1. Tarpinių ir apskričių vadovaujamųjų centrų pareiga yra derinti sukilusių padalinių kovos žygius ir, jei reikalinga, pasirūpinti suteikimu paramos iš kaimyninio padalinio arba iš rezervo. Padaliniai, kurie jiems nuskirtus pradinis uždavinius jau būtų įvykdę, turi būti aprūpinti tolimesniais nurodymais, jei jų dar nebūtų gavę.

2. Tarpiniai ir apskričių centrai turi perimti valdžios funkcijas vietose, kol ryšys su Vilniaus centru arba vyriausiąja Aktyvistų Fronto vadovybe bei Lietuvos Vyriausybės atstovais nebus sudarytas.

3. Visur, kur sukilimas bus pasisekęs, turi būti pastatyti valdžios įstaigų priešakyje savo žmonės. Patartina visur, kur tik įmanoma, grąžinti į savo vietas buvusius pareigūnus, kurias jie buvo užėmę prieš sovietų okupaciją, būtent: apskričių viršininkus, karo komendantus, policijos šefus, nuovadų viršininkus, burmistrus, valsčių viršaičius, geležinkelio stočių viršininkus, pašto viršininkus ir t.t. Jei paryškėtų, kad tarp grąžintųjų į savo vietas asmenų pateko ir tokių, kurie tolimesnei valdiškai tarnybai nebetinka, tokius bus galima pakeisti vėliau, kai gyvenimas bus sugrįžęs į normalias vėžes ir tvarka atsikūrusi.

4. Visi naujai grąžintieji į savo vietas valstybės pareigūnai privalo užsidėti savo lietuviškas uniformas. Turi būti tuoj pat restauruoti ir vartojami toliau visi kiti valstybės simboliai, valstybiniai ir valdžios galios pažymėjimo ženklai.

5. Naujieji atitinkamų įstaigų pareigūnai turi tuojau išleisti reikalingus viešajai tvarkai palaikyti, gyventojų saugumui ir bendrai rimčiai laiduoti potvarkius bei skelbimus.

6. Reikia saugoti, kad areštuotieji nebūtų saivališkai nužudomi, bet kad būtų elgiamasi su jais humaniškai, nors ir su prideramu griežtumu.

7. Valstybiniai turtai ir privatinės nuosavybės turi būti apsaugojami nuo apvogimų ir išgrobimų.

8. Slapti įstaigų archyvai, dokumentai ir susirašinėjimas turi būti tuojau paimti išsaugoti.

9. Atitinkami vietinės valdžios pareigūnai privalo pasitikti pražygiuojančių vokiečių kariuomenės padalinių vadus, jiems prisistatyti, juos orientuoti bei painformuoti apie rusus ir — reikalui esant — pagelbėti jiems kuo galėdami.

10. LAF padalinių vadai privalo informuoti savo aukštesnius vadovus ir vadovaujamuosius centrus apie padėtį ir palaikyti su jais nuolatinę ryšį. Sukilimo vadovaujamieji centrai privalo savo ruožtu informuoti jiems subordinuotus lokalinius centrus, padalinių vadus ir patikėtinius apie bendrą padėtį ir apie tai, kas buvo pasiekta kituose sukilimo sektoriuose ir ką vietos padaliniai bei jų vadai turi toliau daryti.

VI. Baigiamosios pastabos

Užsibrėžtam tikslui pasiekti turime panaudoti visas turimas priemones, jėgas ir visą energiją, jei reikalinga — nepaisant ir kraujo aukos.

Viskas turi būti daroma su prideramu atsargumu, bet sykiu labai veiksmingai ir energingai, visados prisimenant tai, jog veiklumas ir ryžtingumas yra tie svarbiausieji faktoriai, nuo kurių pareina Lietuvos išgelbėjimas.

LIETUVIŲ AKTYVISTŲ FRONTO VADOVYBĖ

Per pasitarimus gegužės mėn. pradžioje Karaliaučiuje su Rytprūsių sektoriaus štabo atstovais, dalyvaujant juose ir gen. Raštikiui, pulk. ltn. Graebe pripažino, jog aukščiau paduotas instrukcijų projektas suformuluotas visai gerai ir kad apie tai jis jau raportavęs savo karinei vyresnybei ir galėsias duoti man raštišką atsakymą artimiausiu laiku.

Ta proga pulk. ltn. Graebe paprašė, kad dar suformuluotume atitinkamo formalaus įsipareigojimo tekstą, suderintą su abiejų kraštų įstatymų reikalavimais. Jis būtų duodamas pasirašyti asmenims, LAF siunčiamiems į Lietuvą ryšininkais bei agentais su slaptais pavedimais, turinčiais karinės reikšmės ir todėl būtinai išsaugotinais nuo išdavimų priešui. Sutarto su pulk. ltn. Graebe įsipareigojimo tekstas buvo sekančio turinio: — T120/616/249807—

V e r p f l i c h t u n g

Indem ich freiwillig die mir für die Befreiung meines Vaterlandes (Litauen) vorgesehenen Aufgaben übernehme, verpflichte ich mich freiwillig vor Gott und meinem Gewissen, diese gewissenhaft, ohne Rücksicht auf meine Gesundheit und mein Leben auszuführen und mich dabei der deutschen Militärdisciplin völlig zu unterwerfen.

Zugleich verpflichte ich mich, alles das, was mir anvertraut oder zur Durchführung übergeben wird, völlig geheim zu halten.

Diese Verpflichtung übernehmend erkläre ich, dass mir die nach den deutschen Gesetzen zufallende Verantwortung für das Nichterhalten des Geheimnisses und der Militärdisciplin bekannt ist.

Gott segne mich, die von mir übernommenen Aufgaben für das Wohl meines Vaterlandes erfolgreich zu erfüllen.

Tiek vykdomoji instrukcija, tiek siųstą į Lietuvą su slaptais pavedimais asmenų įsipareigojimo tekstas buvo paruošti ir mano įteikti pulk. ltn. Graebui legalistiniu pagrindu, nes tada tebebuvau Lietuvos Pasiuntiniu ir Įgal. Ministerių Vokietijoje, buvau be to 1940 metais paties Lietuvos Respublikos Prezidento A. Smetonos Berlyne (po protesto prieš sovietų agresiją) išakmiai nurodytas visokiais būdais stengtis Lietuvą gelbėti, ir veikiau pagal Romoje per Lietuvos Pasiuntinių konferencijos priimtą nusistatymą, kad tęsčiau mežginį su Vokietija, kaip artimiausiu Lietuvos kaimynu, sovietų įsibrovėlius kiek galint greičiau iš mūsų krašto pašalinti.

Sakyti du svarbūs dokumentai, kaip ir tie, kuriuos buvau pulk. ltn. Graebui, kaip vokiečių karo vadovybės autorizuotam palaikyti su manim kontaktą pasiruošimuose kovai prieš bendrą priešą, įteikęs dar prieš tai ir kuriuos jis buvo priėmęs, įpareigojo vokiečius ne vien moraliai, bet ir formaliai respek-

tuoti lietuvių teisę į savą valstybinę nepriklausomybę. Suminėtinas šia proga dar ir sekantis vokiečius ipareigojęs faktas:

Per sakytus pasitarimus pasitvirtino ir tai, apie ką jau buvau girdėjęs iš kitur, būtent, kad iš lietuvių teritorinio korpuso pusės buvo per slaptą ryšininką betarpiškai atsi-klausta vokiečių karinės vadovybės Karaliaučiuje, ar Vokietija teiktusi pripažinti Lietuvos valstybinę nepriklausomybę, jei — kilus rusų - vokiečių karui — to korpuso lietuvių po-grindžio organizacija pašalintų iš jo visus rusus komisarų bei politrukus ir primestus jam vadus rusus ir stotų su ginklais vokiečių pusėje. Į tai buvę iš vokiečių pusės atsakyta po-zyviai, būtent, jog toksai sakyto korpuso pasiryžimas būtų labai vertinamas ir kad korpuso pageidavimą Lietuvos valstybės pripažinimo reikalu vokiečių karinė vadovybė veiksmingai paremtų Reicho vadovybėje.

Po kokių poros savaitių susilaukiau iš pulk. ltn. Grae-bės pažadėtą raštišką atsakymą. Tai buvo slaptas dviejų su puse puslapių raštas, datuotas 1941 m. gegužės mėn. 20 d. ir paženklintas Ast. i. W.K.I./Gruppe II, Tgb. Nr. 93/41/g. Rašto pradžioje visų pirma stipriai pabrėžiamas turto apsau-gojimo reikalas kaip pagrindinis uždavinys, būtent sekančiais žodžiais:

— Pagrindiniu uždaviniu laikomas *visokio turto*, ypačiai tiltų (Kunstbauten), apsaugojimas nuo sunaikinimo iš priešo pusės jam atsitraukiant. Apie objektus, reikalingus ypatingos apsaugos, sprendžia vietiniai LAF vadai savo nuožiūra su-prasdami jų reikšmę. Ypač reikia pasistengti sukliudyti bent kokių sunaikinimą maisto sandėlių.

Atsižvelgiant momento padėties, turto apsaugos uždaviniai atliekami defenzyviniu arba ofenzyviniu būdu. Reikalingos tam jėgos principu tesurenkamos iš anksčiau tik maskuotai; ob-servuoti rusų laikyseną ir veikti tik, kai masė rusų kariuomenės jau pasitraukusi arba gresia pasitraukimo atidėjimas.

Kliudymas rusų gurguolės judėjimų vykdomas tik lengvo sabotažo veiksmais. —

Į tai tegaliu čia pastebėti, jog turtų apsaugojimo užak-centavimas iš pulk. ltn. Graebės pusės atitiko visiškai ir Lietuvos interesus. Todėl suprantama, jog sakytos apsaugos suorganizavimu LAF pagrindžio centrai jau buvo ėmęsi rei-kalingų žygių savo iniciatyva ir tą svarbų reikalą jau buvo pastūmėję pirmyn dar prieš vykdomosios instrukcijos pateikimą kariniam vokiečių štabui Karaliaučiuje.

Nuomonių skirtumas tarp LAF vadovybės ir pulk. ltn. Graebės betgi buvo pasireiškęs dėl to, kada sukilimas turėtų būti faktiškai pradėtas ir kaip vykdomas. Štai ką tais punktais dėsto pulk. ltn. Graebe minėtame savo atsakyme:

— Atsižvelgiant į organizacijos dabartinę padėtį, bet koksai perankstyvas sukilimo pasireiškimas galėtų vesti į stambius nepasisekimus, sutriuškinimą mažesnių LAF padalinių ir didelių žmonių ir materialinius nuostolius. Išvystymas partizaninių kovų ir siekimas perimti valdžios galią vietose žada pasisekimą tik tada, kai rusai jau būtų sumušti ir trauktųsi pirdami, o ne tada, kai dar tebevyktų iš dalies tvarkingas jų pasitraukimas. Todėl kovos veiksmų — be tų, kuriuos diktuoja turto apsaugojimo būtinumas — vykdymą pradėti pirmiausia tik remiantis prasiveržusiomis pirmyn vokiečių jėgomis. Tad turėtų būti duotas atitinkamas nurodymas imtis ginkluoto sukilimo vykdymo ne tuojau, kai vokiečių puolimas bus ką tik pasireiškęs, bet tik kaip papildomas smūgis (Nachstoss) po rusų nugalėjimo ir konstatavimo, kad juose yra pakrikimo pasireiškimų.

Teritoriniam lietuvių korpusui turėtų būti numatyti ypatingi uždaviniai, apie kuriuos dar pranešiu. —

Šia pulk. ltn. Graebės sugestija pasinaudoti nebuvo galima. Ji siekė nebe bendro lietuvių tautos sukilimo, kurio paruošimas faktiškai jau buvo tada gerokai įpusėtas, o tik partizaninių iš lietuvių pusės veiksmų prieš rusus, atsišliejus į prasiveržusius giliau į Lietuvą vokiečių kariuomenės padalinius. Tai būtų privedę tik prie paprasto patalkinimo tiems padaliniams kovoje, bet be jokio politinio ekvivalento už tai, kaip bendro lietuvių tautos valios pademonstravimo už savo teisę į Lietuvos valstybinę nepriklausomybę.

Ką pulk. ltn. Graebe turėjo omenyje, užsimindamas apie reikalą numatyti lietuvių teritoriniam korpusui ypatingus uždavinius, liko man neaišku, nes pulk. ltn. Graebės pažadėto apie tai papildomo pranešimo nebesusilaukiau.

Antroje atsakymo pusėje pulk. ltn. Graebe kiek labiau, negu mano pateiktame jam vykdomosios instrukcijos projekte, detalizavo bei precizavo nurodymus karinių žinių srityje, tačiau irgi vengdamas atskleisti objektus. Juos laikė slaptais tiek patiems vokiečiams, tiek LAF, kuris juk irgi ruošėsi ginkluotai kovai.

Kad tos tarnybos paslaptys plačiau nebūtų atskleistos, karinių žinių parūpinimas buvo vykdomas per LAF pasienio pos-

tus individualiai. Tai reiškia, jog tas ar kitas postas, gavęs atitinkamą prašymą, turėdavo slapta per jam patikimą ryšininką ar ryšininkus kontaktuoti tą ar kitą LAF padalinį bei LAF patikėtinį Lietuvos pusėje betarpiškai ir perteikti pageidavimą, kokių žinių buvo reikalinga.

Tie pageidavimai vyko ne kurio nors vokiečių štabo, bet mano vardu, kaip Lietuvos dipl. posto Berlyne, prisiėmusio visą atsakomybę už LAF veiklą ir susitarusio dėl tokio metodo su vokiečių karo vadovybės atstovu. Tokio metodo dėka pati ryšių su kraštu palaikymo bei žiniomis aprūpinimo iš ten veikla įgijo, nepriklausomos Lietuvos įstatymų požiūriu, visai legalios veiklos charakterį, kadangi vykdyta pagal mano, kaip legalaus Lietuvos diplomatinio atstovo, instrukcijas ir nukreipta prieš bendrą Lietuvos ir Vokietijos bolševikinį priešą.

VIETON GINKLŲ — NUGINKLAVIMAS

Ginklų klausimas kilo kartu su pačia idėja siekti Lietuvos išlaisvinimo ginkluoto pasiryžimo keliu, pasinaudojant rusų - vokiečių pakto sužlugimo proga.

Kaip skaitančiam šias eilutes jau žinoma, būdamas 1940 m. birželio gale Kaune, aš paakinau kai kuriuos asmenis — karius ir nekarius, kad imtųsi žygių slėpti ginklus būsimai kovai. Praktiškai anuomet tatai, kaip jau buvau sakęs, dar buvo pilnai įmanoma, nes Lietuvos kariuomenė ir jos ginklų sandėliai dar nebuvo sovietų išibrovėlių perimti svetimon kontrolėn.

Ginklų klausimas netrukus buvo iškilęs ir Vokietijoje, būtent, kai 1940 m. liepos mėn. buvo blykstelėjusi viltis, kad gal pavyktų atkurti Lietuvos suverenumą ilgiau nė nebelaukiant ir kad tokiu atveju reiktų skubiai sudaryti nors nedidelį ginkluotą dalinį, kuriuo tada projektuotoji nauja Lietuvos Vyriausybė būtų galėjusi pasiremti skelbdama valstybinio suverenumo atkūrimą.

Kuomet 1941 metų pradžioje atsirado Vokietijoje didesnis kiekis lietuvių, prisidengusių "repatriantais", ir labai suintensyvėjo Vokietijos pasiruošimas karui su Sov. Rusija, lietuvių ginkluotos pajėgos klausimas darėsi vis labiau realus. Mat, vokiečių repatriantų iš Lietuvos tarpe buvo atsiradęs toks

didelis tikrų lietuvių skaičius, jog jo būtų užtekę sudaryti net stambesnę lietuvių karinį vienetą. Aplinkybės, kurios stūmė juos veržtis į Vokietiją, buvo šios. Pirma — noras išsigelbėti nuo bolševikų teroro Lietuvoje, ir antra — kad rusų - vokiečių 1941 m. sausio 10 dienos repatriacijos sutartimi (str. 2) buvo numatyta, jog galimybę pasinaudoti repatriavimu turi ir mišrios šeimos, o ne vien tikrai vokiškos. Sakyta galimybė pasinaudoti užteko, kad vokiečių kilmės tebutų tik šiaip kuris šeimos narys, būtent — žmona ar vyras, vaikai, motina, tėvas, seneliai, vaikaičiai ir visi kiti, kurie priklausė šeimai.

Čia galiu dar pridėti štai ką: siekdamas pagelbėti mūsų žmonėms, pirmoje eilėje mūsų inteligentijai, išvengti bolševikinio sunaikinimo, aš, kaip Lietuvos atstovas Berlyne, buvau kreipęsis į vok. užs. rkl. min-ją, pats paprašydamas, kad duotų nurodymų vokiečių repatriacinėms komisijoms sovietų okupuotoje Lietuvoje nedaryti iš vokiečių pusės sunkumų tiems lietuviams, kurie mėgintų aukščiau minėtuosiu repatriacinės sutarties nuostatu kaip nors pasinaudoti, nors ir nebūdami vokiečiais. Kompetetingas tos ministerijos pareigūnas buvo man žodžiu pažadėjęs, jog iš vokiečių pusės kliūčių nebus daroma, ir užtikrino, jog ta prasme duota nurodymų vok. repatriacinėms komisijoms Lietuvoje.

Rezultatas to viso buvo toksai, jog vieton 35,000 vokiečių mažumos narių, gyvenusių mūsų krašte, repatriantų Vokietijoje atsirado, jei neklystu, apie 56,000 asmenų. Jų tarpe buvo net keliolika tūkstančių tikrų lietuvių, sugebėjusių pateikti vok. repatriacinėms komisijoms šiokių ar kitokių popierėlius formalumams patenkinti. Dalis jų gal ir buvo jau apsisprendę nutrupėti nuo lietuviybės, bet daugumas jautėsi ir repatriantų pereinanose stovyklose Vokietijoje tuo, kuo buvo Lietuvoje, t. y. lietuviais, patriotais. Vieni jų siuntė man paakinančius laiškus, kad rūpinčiausi tėvynės Lietuvos gelbėjimu, kiti, ne tik pavieniui, bet kartais net grupėmis, patys atvykdavo į Berlyną su manim pakalbėti bendru reikalu ir gauti patarimų, kaip laikytis. Jų tarpe buvo apie 200 karininkų; taip pat buvo daug buv. mūsų kariuomenės puskarininkių ir atsarginių. Jie visi rodė ryžto su ginklu rankoje atsilyginti Sovietams už Lietuvos pavergimą.

Visa tai davė pagrindo LAF vadovybei konkrečiai kelti ginkluotos lietuvių rinktinės sudarymo klausimą, būtent, suformuoti lietuvių brigadą, susidedančią iš visų ginklų rūšių. Tuo tikslu balandžio 16 d. įteikiau gen. št. pulk. von Mellentin

atitinkamą memorandumą, kurį von Mellentin priėmė ir pažadėjo apie mano pasiūlymą pranešti Gen. Štabo viršininkui generolui Halderiui. Be to, nuorašus sakyto pasiūlymo įteikiau balandžio 18 d. dr. Schuettei (Dienststelle von Ribbentrop), balandžio 19 d. dr. Marquertui (O.K.W.) ir gegužės 12 d. pulk. ltn. Graebui. Šio dokumento lietuviškas vertimas čia paduodamas:

PRO MEMORIA

Liečia Lietuvių rinktinės sudarymą

Ryšium su lauktinu Lietuvos atkūrimu reikalinga laiku sudaryti politiškai patikimą ginkluotos pajėgos dalinį sekantiems tikslams:

1. esantiems Vokietijoje lietuviams, kurie čia atsirado kaip atbėgėliai ir išvietintieji asmenys (Umsiedler), arba nuo seniau Vokietijoje gyveno kaip Lietuvos piliečiai, suteikti galimybę aktyviai, kaip jie trokšta, prisidėti prie Lietuvos išvadavimo nuo bolševizmo ir rusų okupacijos;

2. realiau sustiprinti lietuvių tautos viltį į greitą Lietuvos atkūrimą ir duoti jos aktyviesiems elementams impulsą patiems pasirengti griebtis ginklo prieš rusus okupantus;

3. paruošti būsimai Lietuvos vyriausybei politiškai patikimą ir Vokietijai draugiškai nusiteikusia atramą krašto vidaus padėčiai užtikrinti.

Praktiškai paėmus, Lietuvių rinktinės sudarymas būtų pilnai įmanomas, nes:

1. Jau dabar Vokietijoje esančių lietuvių skaičius yra tam reikalui pakankamas ir, be to, vis didėja naujų atbėgėlių iš Lietuvos.

2. Neskaitant paskirų atsitikimų, visi jie yra nusistatę Vokietijai draugiškai ir yra jai dėkingi jau vien už tai, kad jiems buvo suteiktas galimumas išsigelbėti iš bolševizmo. Netenka abejoti, jog jie yra nusiteikę prieš komunizmą ir tvirtai pasiryžę griebtis ginklo išvaduoti Lietuvai nuo sovietų okupacijos.

3. Tarp Vokietijoje esančių lietuvių yra pažymėtinas kiekis buvusių lietuvių karininkų, puskarininkų ir šiaip vyrų, kurie atliko karo tarnybos prievolę Lietuvoje ir todėl kariškai jau apmokyti.

4. Remiantis turimu karininkų ir puskarininkų kadru ir taip pat dispozicijoje esamų vyrų ištekliumi, būtų galima pradžioje sudaryti vieną visų ginklų rūšių Lietuvių brigadą.

Organizavimui kuo geriau užmaskuoti būtų galima laikytis sekančios procedūros:

1. Numatomai formacijai atrinktieji pabėgėliai, išvietintieji asmenys ir kt. galėtų būti, eventualiai su jų šeimomis, iš pradžios sutelkti ypatingoje stovykloje.

2. Kuomet laikas rinktinės sudarymui jau būtų atėjęs, visi kariškai apmokytieji vyrai turėtų būti perkelti į kareivines ir visai izoliuoti nuo viešumos.

3. Rinktinė galėtų būti pavadinta "Išvietintųjų brigada" (Umsiedler Brigade).

4. Jei pasklistų kokie nepageidaujami gandai, būtų galima pašaliečius klaidinti tvirtinimu, jog tai nėra lietuvių karinis padalinys, bet iš Baltijos vokiečių (Baltendeutschen) sudaryta Vokietijos Wehrmachto rinktinė, taigi grynai Vokietijos vidaus reikalas.

Prileidžiant, jog jokių sunkumų dėl patalpų, aprangos, apginklavimo ir t.t. nekiltų, ir imantis organizacinio darbo su reikiama energija, Lietuvių rinktinė būtų galima suformuoti labai greitai, pavyzdžiui per kelias savaites laiko, ir ją turėti parengtą kovos veiksmams. —

Nors pulk. von Mellentin, kurį pats pažinau daugel metų, buvo pažadėjęs mano čia aukščiau įteiktą jam "Pro memoria" iš savo pusės paremti, tačiau abejojo, ar vok. karo vadovybei pavyks jį pravesti, nes Himmleris, kurio globoje lietuviai atbėgėliai ir lietuviai išvietintų asmenų (Umsiedlerių) tarpe yra, esąs sunkiai sukalbamas: jis žiūrįs į visus tuos žmones kaip į savo "karaliją" (Koenigsreich), ir pats ruošiasis juos panaudoti SS karinių padalinių formavimo tikslams, nežiūrint karo vadovybės pareikštų pasipriešinimo motyvų.

Dėl to pulk. ltn. Graebe vėliau man žodžiu atsakė, jog mano sugestija nebuvo galima pasinaudoti, būtent dėl to, jog, viena, — paslaptį nebūtų buvę įmanoma išsaugoti, ir antra — nebuvo vilties palenkti Himmlerį tokiam projektui pravesti. Tokie motyvai buvo man nesuprantami. Toksai neigiamas iš vokiečių pusės atsakymas rodė, jog Lietuvos atkūrimo klausimas jiems ne taip jau labai rūpėjo.

Kadangi prieš tai vokiečiai buvo parodę realų susidomėjimą LAF suplanuotuoju lietuvių tautos sukilimu prieš bendrą bolševikinį priešą ir aš negalėjau būti tikras, ar LAF po-

grindžiui Lietuvoje pavyks apsirūpinti reikalingais ginklais savo pačių pastangomis Tėvynėje, tai ne kartą buvau užsiminęs pulk. ltn. Graebui apie reikalą koku nors būdu perteikti ginklų iš užsienio, kad LAF kovos vyrams nereikėtų rizikuoti savo gyvybes, užpuolant ginklų sandėlius krašte arba imant nuginkluoti plikomis rankomis paskirus rusų raudonarmiečius ar jų mažesnes grupes. Pulk. ltn. Graebe kas kartą mano sugestijai pritardavo ir žadėdavo kalbamu reikalu susirūpinti, bet aš nejaučiau, kad ką realaus būtų mėginęs daryti.

Rašydamas šiuos atsiminimus, užtikau viename vokiečių buvusiam slaptame Rytprūsių sektoriaus štabo apžvalginame pranešime, datuotame 1941 m. gegužės 21 d., sekantį konstatavimą: — T78/482/6466571 —

— Pavienių grupių (suprask — LAF padalinių Lietuvoje — K. Š.) apsiginklavimas yra labai įvairus. Pagal kai kuriuos davinius, naudojamasi rankiniais ugnies ginklais, pasivogtais arba pagrobtais, kurie laikomi paslėpti. Be to, buvo iki šiol Saugumo skyriaus (Abw. II) pastangomis perteikta jiems jūros keliu 200 belgiškų pistoletų su 25 šoviniais kiekvienas ir pakankamas kiekis lenkiškų rankinių granatų. —

Man apie tokių ginklų "perteikimą" nieko nebuvo žinoma. Prileidžiu, kad jie gal buvo skirti latvių pogrindžio organizacijai, kuri tada jau irgi egzistavo. Bet jei tokia siunta ir buvo skirta mums, tai šitokio "aprūpinimo ginklais" negalima laikyti rimtu dalyku, Ir vaikui suprantama, jog su paprastais pistoletais negalima kovoti prieš šautuvus, kulkosvaidžius, šarvuočius ir t.t. Toks "apginklavimas" gal būtų tikęs kokiai mažai demonstrantų grupei susikirtimui gatvėje su policija, o ne plataus masto tautos sukilimui, koks tada buvo mūsų ruošiamas.

Savaime suprantama, jog vokiečių karo vadovybės vengimas pasinaudoti mano sugestija apie galimumą sudaryti Lietuvių brigadą ir pulk. ltn. Graebės, sakytos vadovybės autorizuoto atstovo ryšiui su LAF vadovybe, nerangumas ar nenoras pasirūpinti ginklais LAF padaliniams Lietuvoje, negalėjo stiprinti pasitikėjimo ano meto vokiečių politika Lietuvos atžvilgiu. Priešingai, jei iki tol jo dar kiek turėjome, tai po čia suminėtų konstatavimų jis baigė išgaruoti. Buvo pasidarę neabejotinai aišku, jog mūsų ir vokiečių keliai išsiskiria: mums rūpėjo atkurti Lietuvos valstybinį suverenumą nesibijant net didžiausių aukų, o vokiečiams — prie to neprileisti ir tik išnaudoti mūsų tą pasiryžimą vokiečių egoistiniams tikslams. Kiek šis vokiečių

atsimetimas jau buvo toli nuėjęs, galima spręsti iš to, jog tada jie galvojo nebe apie LAF aprūpinimą ginklais, bet jau planavo jo padalinių nuginklavimą, kai tik tatai pasidarytų praktiškai įmanoma. Tai matyti iš sekančio pažymėjimo ant aprašymo Rytprūsių sektoriaus štabo pasitarimų 1941 m. gegužės 20 d.: — T78/482/6466568 -

— Įžygiavus vokiečių kariuomenei, tautiniai padaliniai turi būti kartu su rusais nuginkluoti, bet "geruoju" (in Gute), kadangi yra pavojaus, jog paskiros rusų grupės galėtų užsimaskuoti kaip tautinės grupės ir imtis sabotažinės veiklos vokiečių kariuomenės užpakalyje bei vykdyti partizaninį karą. —

Šis machiavelizmu dvokias planas nebuvo vien šiaip sau vokiečių štabistų nedraugiškas prasimanymas prieš LAF padalinius. Po kelių savaitių jį pasekė tikras iš vokiečių pusės preliminarinis sprendimas LAF-tą nuginkluoti. Jis buvo suformuluotas birželio 13 d., taigi 9 dienas dar iki rusų - vokiečių karo ir buvo tokio turinio: — T78/482/6466597 -

— Šiuo metu Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje veikia slaptos aktyvistų grupės (sukilimo sąjūdžiai), kurie iš dalies jau atliko gautus iš Saugumo skyriaus uždavinius (žiūr. Abschnitts-Stab Ostpreussen, Ic (V.O.) Abw. II, Nr. 574/41 g. Kdos. Chefs, v. 3.6.41, unter III). Vokiečių kariuomenei prisiartinus, tie uždaviniai bus laikomi atliktais.

Operacijoms prasidėjus, tos aktyvistų grupės tur būt užsidės ant rankovių atitinkamų tautinių spalvų juostas ir stos ta ar kita forma vokiečių kariuomenės dalinių vadų dispozicijon arba ves partizaninį karą prieš rusus savo valia.

Sykiu yra betgi pagrįsto įtarimo, jog rusų kariuomenė galėjo apie tai patirti ir numato didesnius ar mažesnius savo padalinius aprūpinti tokiomis juostomis, kad juos užmaskuotų kaip vietos gyventojų dalinius. Tatai gali būti padaryta norint

1. išvengti kovos,
2. arba šiuo maskuotu būdu prasiskverbti į vokiečių fronto užnugarį ir ten vykdyti partizaninį karą arba sabotažinius aktus.

Vokiečių kariuomenės padaliniams vargu ar būtų įmanoma aiškiai atskirti tikras aktyvistines grupes nuo rusų karinių padalinių, ypač dar todėl, kad yra rusiškų pulkų, kurie susideda vien iš lietuvių, latvių arba estų, ir kaip tokie daliniai turėtų būti laikyti tautiniais aktyvistais.

Dėl tos priežasties siūloma visas juostas užsidėjusias grupes geruoju (in Gute) nuginkluoti. Bet nekyla jokių abejonių

dėl panaudojimo pasienio vietinių aktyvistų kalbos vertėjais arba vietos sąlygų žinovais.—

Skaitančiam šį dokumentą kils, be abejo, klausimas, kaip — po ilgesnio, net palyginant sklandaus, LAF vadovybės santykiavimo su Wehrmachtu pasiruošimams kovai prieš bendrą bolševikinį priešą, ypač su pulk. ltn. Graebe, vokiečių autorizuotu asmeniu ryšiui su mūsų ano meto vadovybe — galėjo, iš viso, kilti vokiečių štabe Karaliaučiuje sumanymas LAF padalinius Lietuvoje nuginkluoti aiškiai prasimanytais motyvais.

Atsakymas į tai paryškės iš to, kas paduota sekančiame šių mano atsiminimų skirsnyje.

ROSENBERGO IMPERIALIZMAS

Maždaug tuo metu, kai Lietuvių brigados sumanymo numarinimu vokiečiai išsidavė, jog jie nuo Lietuvos valstybės atkūrimo plano, kokią buvau jiems nekartą konkrečiai paryškinęs, ima atkristi, jau buvo pasklidę politinėse sferose Berlyne gandų apie kažkokį specialų Hitlerio pavedimą Alfredui von Rosenbergui rytų politikos klausimu. Buvo kalbama tarsi tuo aktu Sovietų Rusijos ateities planavimai buvo išimti iš vok. užs. rkl. min-jos kompetencijos ir patikėti von Rosenbergui, kaip naciškosios filosofijos kūrėjui. Visa tai tada atrodė sensacinga, bet po karo dokumentaliai paryškėjo, jog pagrindą tokiems gandams buvo suteikęs sekantis balandžio 20 Hitlerio aktas: - T454/86/001223 -

Šiuo skiriu Reichsleiterį Alfredą Rosenbergą savo įgaliotiniu (Beauftragter) centriniam paruošimui kaip išspręsti Rytų Europos erdvės problemas (für die zentrale Bearbeitung der Fragen des osteuropäischen Raumes).

Centrinio Europos rytų erdvės problemų išsprendimo uždaviniams vykdyti Reichsleiteris Rosenbergas naudosis atitinkama įstaiga (Dienststelle), kurią jis sudarys savo paties įsakymais.

Reikalingos tokiai įstaigai lėšos skiriamos iš Reicho Kanceliarijos biudžeto vienkartinės sumos pavidalu. —

Kadangi jau iš seniau buvo žinoma Rosenbergą gaivališka neapykanta Rusijai ir jo kryžiuotiškas nusistatymas Lietuvos ir kitų Pabaltijo tautų atžvilgiu, tai jo paskyrimas sakytos įstaigos galva pats savaime jau sakė, jog Lietuvai jis nieko

gero nežadėjo. Tai netrukus pasitvirtino betarpiškai man pačiam sekančiu būdu:

Siekdamas ką patirti man rūpėjusiuoju Lietuvos ateities klausimu, aš buvau užsiprašęs informacinį pasikalbėjimą su dr. Leibbrandtu, artimu von Rosenbergo bendradarbiu ir mano senu bičiuliu. Pasikalbėjimas įvyko apie gegužės mėn. vidurį. Sutartą valandą atvykęs, buvau sekretorės paprašytas kiek palaukti. Sekretorė išeidama paliko pusiau praviras duris į gretimą kambarį, o iš ten dar ir į sekantį, kur kažkas diktavo mašininkei kažkokį ilgesnį raštą, prileidžiu, gal net pats dr. Leibbrandt, kuris tada jau buvo von Rosenbergo įstaigos bendro bei politinio skyriaus vedėjas.

Kadangi abiejų kambarių durys buvo likusios praviros, tai aš, kad ir neturėdamas jokio šnipinėjimo kėslo, galėjau protarpiais nugirsti, kas ten buvo diktuojama, ir kad buvo kalbama apie vokiečių politiką bei politinius planus Sov. Rusijos atžvilgiu. Man ypatingai įstrigo atmintin išvedžiojimas, jog kaizerinė Vokietija esą dariusi didelę klaidą savo veržimusi įsigyti kolonijų Afrikoje ir apskritai toli nuo pačios Vokietijos. To esą visai nebuvę reikalinga, kadangi čia pat, Europoje, savo pašonėje, ji turėjo didžiausius žemės plotus, tinkamus kolonizaciniam tikslams, su neapbrėpiamais žemės turtais ir šiaip gamtos resursais. Tiek buvusi carinė Rusija, tiek Sov. Sąjunga to viso nesugebėjo ir nesugeba išnaudoti ne tik žmonių, bet net tų erdvių gyventojų ekonominei gerovei išvystyti.

Iš to, ką mano ausis tada buvo visai atsitiktinai pagavusi, buvo aišku, jog vokiečiai planuoja paversti Sovietų Rusiją paprasta Vokietijos Reicho kolonija. Nors apie Pabaltijo kraštų likimo planavimą iš minėto diktavimo nieko nebuvo nugirdęs, tačiau buvo savaime įtartina, ar vokiečiai to paties neplanuoja ir tų mažųjų tautų atžvilgiu. Visa tai su kaupu pasitvirtina iš Rosenbergo paruoštos instrukcijos projekto būsimiems Reicho komisarams Sov. Rusijoje, datuoto gegužės 8 d. Čia paduodu išrašą iš to dokumento,* kuris prijungtas prie Niirnbergo Tribunolo bylų:

— Politiniu ginkluotos kovos siekimu tegali būti tik tai, kad šimtmečiams išlaisvinti Vokietijos Reichą nuo didžiariusiškosios opresijos. Tai atitinka ne vien vokiečių interesą,

*** Dokument 1030-PS: Allgemeine Instniktion für alle Reichskommissare in den besetzten Ostgebieten. Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher, Band XXVI, psl. 576-580.**

bet ir istorinį teisingumo reikalavimą, nes rusų imperializmas galėjo beveik nekliudomas vykdyti grobimų ir pavergimo politiką, vis grasindamas pačiai Vokietijai. Todėl Vokietijos Reichas privalo saugoti, kad naujuoju žygiu prieš Rusiją nebūtų pratęsiamas istorinis neteisingumas, tai yra, kad didžioji rusų imperija nebūtų iš naujo atkurama, vistiek, kokia forma. Priešingai, įvairių tautų praeities kovos prieš Maskvą ir Peterburgą turėtų būti gerai pasvertos dėl jų tinkamumo dabarčiai. Nacionalsocialistinio sąjūdžio tatai jau buvo padaryta ir atitinka Führerio veikale nužymėtą testamentą, jog karinė ir politinė grėsmė iš Rytų nūnai bus visiems laikams pašalinta.

Todėl čia sakytoji gigantiška erdvė turi būti — pagal jos istorinio ir tautybių išsivystymo išdavas — suskirstyta į Reichskommissariatus, kurių kiekvienas paskirai turės savo skirtingą politinį tikslą. *Reichskommissariat Ostland* (vieton išbraukto "Baltenland"; visi pabraukimai mano — K. Š.), įskaitant Gudiją — turi uždavinį — vidinio išsivystymo keliu į sugermanizuotą protektoratą — pasiruošti vis ankstesniam prijungimui (Anschluss) prie Vokietijos. *Ukraina* turės tapti savarankiška valstybe sąjungoje su Vokietija. *Kaukazija* su prisišliejančiomis sritimis iš šiaurės — turės tapti federatyvine valstybe priešakyje su Vokietijos Įgaliotiniu (mit einem deutschen Bevollmächtigten). *Tikroji Rusija* (eigentliche Russland) — turės būti parengta savarankiškai ateičiai. —

Po visos eilės specifinių nurodymų, instrukcijos gale, pasakyta:

— Ta artėjanti kova bus kova dėl Vokietijos Reicho, — o taip pat ir visos Europos, — išmaitinimo ir aprūpinimo žaliavomis, kova pasaulėžvalginio charakterio, siekiant nugalėti paskutinį žydiškai marksistinį priešą, valstybiškai politinis karas, kuris bazuojasi nauja valstybės koncepcija ir lemtingai pastūmės tikrąją Europą į Rytus. —

Pirmasis, kuris pastebėjo, jog vokiečiai ruošėsi komunistinius komisarų visur Sov. Rusijoje pakeisti naciškaisiais, buvo Leopoldas Dymša, buv. Lietuvos gen. konsulas Karaliaučiuje. Po Konsulato suspendavimo 1940 m. rudenį jis buvo atsikėlęs į Berlyną ir čia susiradęs darbo vienoje vokiečių įstaigoje, lašinėjusioje sovietų spaudos leidinius gauti informacijų, kurios vokiečiams buvo reikalingos pasiruošimams užvaldyti Sov. Rusiją ir eksploatuoti jos materialinius resursus Vokietijos karo reikalam. Kartkartėmis užeidamas pas mane, kaip buvusį savo šefą, L. Dymša papasakodavo kai kurių

dalykų, kurie palengvindavo man orientuotis vokiečių planavimuose. Apie gegužės vidurį ar antroje pusėje jis papasakojo man, jog atsitiktinai pastebėjo ant stalo vieno iš savo viršininkų didoko formato atverstą knygą su vokiečių suprojektuotu Sov. Rusijos vokiškuoju administraciniu padalijimu. Juo Sov. Rusija buvo suskaldoma į administracinius gabalus iki pat Uralo linijos, priešakyje su reichskomisarais ir komisarais, kurių net jau buvusios numatytos ir pavardės.

Savaime suprantama, Dymša negalėjo minėtos knygos pavartalioti, kad išsirašytų sau iš jos numatomų administracinių vienetų pavadinimus ir toms vietoms užimti numatytas naciškų komisarų pavardes. Bet pati jo pateikta žinia apie faktą, jog vokiečiai tam ruošėsi ar net jau buvo pasiruošę, buvo tikra sensacija, sunkiai įtikėtina. Tačiau ji buvo teisinga. Jos teisingumą patvirtina vokiečių suprojektuoto Sov. Rusijos administracinio padalijimo sąrašas, rastas von Rosenbergo byloje pas generolą Jodl, O.K.W. Jame trūksta pirmojo puslapio, kuris liečia Pabaltijo kraštus. Visa kita apima pačią Sov. Sąjungą ir atskleidžia štai ką: — T77/780/5506629-36 -

Generalkommissariat Weissruthenien, su buveine Minsk, apima 30 apskričių, padalintas į a) Aussenstelle Minsk, su 3 miestų ir 27 provincijos rajonais; b) Aussenstelle Belostok, su 1 miesto ir 39 provincijos rajonais; c) Aussenstelle Baranowitschi, su 33 provincijos rajonais; d) Aussenstelle Mogilev, su 36 provincijos rajonais, e) Aussenstelle Witebsk, su 20 provincijos rajonų, ir f) Aussenstelle Smolensk su 3 miestų ir 20 provincijos rajonų.

Reichskommissariat Ukraine, su buveine Kijeve, apima 1216 rajonus ir apie 350 apskričių komisarų, padalintas į 1. *Generalkommissariat Kiew*, apimęs a) Hauptkommissariat Kiew, su 9 miestų ir 33 provincijos rajonais, b) Hauptkommissariat Tschernigow, su 70 provincijos rajonų, c) Hauptkommissariat Poltawa, su 1 miesto ir 44 provincijos rajonais, d) Hauptkommissariat Shitomir, su 34 provincijos rajonais. 2) *Generalkommissariat Lemberg*, apimęs a) Hauptkommissariat Galizien, su buveine Lemberg, 4 miestų ir 104 provincijos rajonais, b) Hauptkommissariat Podolien, su buveine Tarnopol ir 75 provincijos rajonais, c) Hauptkommissariat Wolhynien, su buveine Luzk ir 60 provincijos rajonų. 3. *Generalkommissariat Odessa*, apimęs a) Hauptkommissariat Odessa, su 7 miestų ir 48 provincijos rajonais, b) Hauptkommissariat Nikolajew,

su 2 miestų ir 56 provincijos rajonais, c) Hauptkommissariat Winnitza, su 43 provincijos rajonais. 4. *Generalkommissariat Charkow*, apimęs a) Hauptkommissariat Charkow, su 8 miestų ir 33 provincijos rajonais, b) Hauptkommissariat Kursk, su 4 miestų ir 66 provincijos rajonais, c) Hauptkommissariat Woroneš, su 6 miestų ir 81 provincijos rajonais. 5) *Generalkommissariat Dnjepropetrowsk*, apimęs a) Hauptkommissariat Dnjepropetrowsk, su 10 miestų ir 54 provincijos rajonais, b) Hauptkommissariat Stalino, su 19 miestų ir 27 provincijos rajonais, c) Hauptkommissariat Woroschilowgrad, su 4 miestų ir 31 provincijos rajonu. 6. *Generalkommissariat Rostow*, apimęs a) Hauptkommissariat Rostow, su 8 miestų ir 35 provincijos rajonais, b) Hauptkommissariat Stalingrad, su 7 miestų ir 58 provincijos rajonais, 7) *Generalkommissariat Saratow*, apimęs a) Hauptkommissariat Saratow, su 7 miestų ir 91 provincijos rajonu, b) Hauptkommissariat Pokrowsk, su 22 provincijos rajonais. 8. *Selbstständiges Hauptkommissariat Krim*, su buveine Simferopol, 9 miestų ir 26 provincijos rajonais. Hauptkommissaro titulas — Generalkommissar.

Reichskommissariat Russland, su buveine Maskvoje, 1246 provincijos rajonais (apie 350 apskričių komisarų), padalintas

į 1) *Generalkommissariat Moskau*, apimęs a) Hauptkommissariat Moskau - Stadt, su 23 miesto rajonais, b) Hauptkommissariat Moskau - Land, su 56 provincijos rajonais. 2) *Generalkommissariat Leningrad*, apimęs a) Hauptkommissariat Leningrad, su 18 miestų ir 66 provincijos rajonais, b) Hauptkommissariat Kalinin, su 3 miestų ir 50 provincijos rajonų. 3) *Generalkommissariat Tula*, apimęs a) Hauptkommissariat Tula, su 10 miestų ir 101 provincijos rajonu, b) Hauptkommissariat Rjazan, su 49 provincijos rajonais. 4) *Generalkommissariat Gorki*, apimęs a) Hauptkommissariat Gorki, su 12 miestų ir 61 provincijos rajonu, b) Hauptkommissariat Iwanowo, su 5 miestų ir 52 provincijos rajonais, c) Hauptkommissariat Jaroslawl, su 17 miestų ir 56 provincijos rajonais. 5. *Generalkommissariat Kirow*, apimęs a) Hauptkommissariat Kirow, su 3 miestų ir 50 provincijos rajonų, b) Hauptkommissariat Archangelsk, su 7 miestų ir 31 provincijos rajonu, c) Hauptkommissariat Komi, su 15 provincijos rajonų. 6. *Generalkommissariat Kazan*, apimęs a) Hauptkommissariat Tatarien, su 12 miestų ir 122 provincijos rajonais, b) Hauptkommissariat Tschuwaschien, su 28 provincijos rajonais, c) Hauptkommissariat Udmurtien, su 3 miestų

ir 37 provincijos rajonais, d) Hauptkommissariat Mordwinien, su 3 miestų ir 66 provincijos rajonais, e) Hauptkommissariat Mari, su 18 provincijos rajonų, 7. *Generalkommissariat Ufa*, apima a) Hauptkommissariat Baschkirien, su 5 miestų ir 62 provincijos rajonais, b) Hauptkommissariat Tschkalow, su 3 miestų ir 50 provincijos rajonų, 8) *Generalkommissariat Swerdlowsk*, apima a) Hauptkommissariat Swerdlowsk, su 11 miestų ir 40 provincijos rajonų, b) Hauptkommissariat Molotow, su 6 miestų ir 40 provincijos rajonų, c) Hauptkommissariat Tscheljabinsk, su 9 miestų ir 61 provincijos rajonu.

Reichskommissariat Kaukasus, su buveine Tbilisi, padalintas į 1) *Generalkommissariat Georgien*, apima a) Sonderkommissariat Adjarien, b) Sonderkommissariat Abchasien, c) Sonderkommissariat Siidostien. Su 25 rajonais (20 apskričių komisarų).

2. *Generalkommissariat Aserbeidschan*, su buveine Baku, apima a) Sonderkommissariat Nachitschevan, su 87 rajonais (30 apskričių).

3. *Generalkommissariat Kuban*, su buveine Krasnodar, su 85 rajonais (30 apskričių).

4. *Generalkommissariat Tersk*, su buveine Woroschilowsk (Stawropol), su 60 rajonų (20 apskričių).

5. *Generalkommissariat für die Gebiete der Bergvölker*, su buveine Ordshonikidze (Wladikawkas), su 95 rajonais (30 apskričių), apima a) Sonderkommissariat Nord-Ossetien, su buveine Ordshonikidze (Wladikawkas), iš 10 rajonų (3 apskričių) b) Sonderkommissariat Dagestan, su buveine Machatsch-Kala, iš 32 rajonų (10 apskričių), c) Sonderkommissariat Tschetscheno - Ingustatien, su buveine Grosny, d) Sonderkommissariat Karadino - Balkarien, iš 15 rajonų (2 apskričių, su buveine ?), f) Sonderkommissariat Tscherkersien, iš 4 rajonų (1 apskritis), buveine ?, g) Sonderkommissariat Adygto, su buveine ?, 6) *Hauptkommissariat Armenien*, su buveine Eriwan, iš 42 rajonų (12 apskričių), 7) *Hauptkommissariat Kalmückien*, su buveine Astrachan.

Akivaizdoje sovietinio okupanto iki tol Lietuvoje jau pridarytų žiaurumų ir jos žmonių gerovės vis didesnio sugriovimo vargu, ar būtų beatsiradęs lietuvis, savo krašto patriotas, kuriam būtų nubyrėjusi ašara dėl to, kad Maskvos - Berlyno pakto naciškas partneris jau iš anksto taip negailestingai karpė rusų lokio kailį, to lokio dar nė nenudėjęs. Bet dėl ko lietuviui tada buvo tekę tikrai susirūpinti, buvo tai,

kiek tas rusų lokio kailio karpymas grėsė paliesti ir Lietuvą, patekusią po Sovietų Rusijos jungu dėl sakyto pakto. Kaip jau minėjau, aš buvau tuo klausimu kreipėsis į dr. Leibbrandtą. Deja, jis teatsakė, jog Pabaltijo kraštų problema tebebuvusi von Rosenbergo įstaigos studijuojama ir kad joks galutinis sprendimas nepadarytas. Man paprašius, ar negalėtų parūpinti man audienciją pakalbėti su pačiu Reichsleiteriu von Rosenbergu, dr. Leibbrandtas varžėsi ką tikro man pažadėti. Nors ir sakė, jog kuria proga tam savo šefui apie mano pageidavimą užsiminsias, bet čia pat reiškė abejonę, ar von Rosenberg surasias laiko mane priimti. Dr. Leibbrandt aiškino, esą von Rosenberg tada buvo užgultas darbų ir reikalų taip, kad dažnai nebesurasdavęs laiko išklaudyti savo artimiausiems bendradarbiams, kurie kreipdavosi į jį su raportais.

Ar dr. Leibbrandtas kalbėjo man tiesą, ar tik tuo siekė man duoti suprasti, jog jo šefui Lietuvos klausimas rūpi visai priešingai, negu šios pastarosios diplomatiniam atstovui prie Reicho vyriausybės, anuomet tegalėjau tik spėlioti. Dabar žinome, jog maždaug apie tą patį laiką von Rosenbergas jau buvo — be aukščiau cituotos bendros instrukcijos visiems Reicho komisarams Sovietijai sudoroti — iškepęs dar ir specialią instrukciją Reichskomisarui "Ostlande". Atsižvelgiant į šio dokumento reikšmę padėčiai nušviesti, jo teksto lietuvišką vertimą čia paduodu ištiesai:*

INSTRUKCIJA REICHO KOMISARUI OSTLANDE

(*Datuota 1941.V.8 —K. Š.*)

Visi plotai tarp Narvos ir Tilžės nuolat turėjo glaudžius santykius su vokiečių tauta. 700 metų istorija palenkė didžiąją dalį ten gyvenančių tautų iš vidaus į Europą ir — nežiūrint visų grėsmių iš rusų pusės — tą sritį įjungė į didžiąją germanų gyvenamąją erdvę (Grossgermanischen Lebensraum).

Reichskommissaro Estijai, Latvijai, Lietuvai ir Gudijai tikslas bus šis: siekti atitinkamos formos vokiečių protektorato, kad paskui — suvokietinimu rasiškai galimų elementų, kolonizavimu germaniškais žmonėmis ir išvietinimais nepageidaujamų elementų — tą plotą paverstų Didžiojo Vokietijos Reicho

*** Dokument 1027-PS, Instruktion für einen Reichskommissar im Ostland, Prozess gegen Hauptkriegsverbrecher, Band XXVI, psl. 573-576.**

(Grossdeutschen Reich) dalimi. Baltijos jūra turi tapti germanų vidaus ežeru didžiavokiečių globoje.

Pabaltijys buvo tam tikrų gyvulininkystės produktų pertekliaus kraštas. Reichskommissaras turės stengtis tą perteklių vėl padaryti naudingą vokiečių tautai ir, jei tik galima, jį padidinti. Kai dėl suvokietinimo bei išvietinimų akcijos, tai estų tauta, kaip 50% stipriai germanizuota danų, vokiečių ir švedų krauju, galima bus laikyti gimininga tauta. Latvijoje tinkamą asimiliacijai žymiai mažiau, kaip Estijoje. Todėl tenka ten laukti stipresnio atsparumo ir teks numatyti daugiau išvietinimų. Panašaus išsivystymo tenka laukti ir Lietuvoje, kadangi ir čia antplūdis pavyzdžiui vokiečių tautybės žmonių (Volksdeutschen) stipriausiai akims germanizavimo (palei Rytprūsių sieną) vykdymą.

Prie šių trijų kraštų betarpiškai prišliejama Gudija. Per ilgesnį laikotarpį Gudijoje reikėsi separatinis sąjūdis, bet tenka prileisti, jog bolševizmui bus pavykę jį nuslopinti. Bet kuriuo atveju Gudijai teks pradžioje sunki užduotis perimti dalį tų elementų, kurie bus iš Estijos, Latvijos, Lietuvos ir lenkiškosios Wartheland srities ištremiami. Atrodo, tikslinga lenkus talpinti ne Generalinėje Gubernijoje, bet Gudijos rytuose (Smolensko apskrity), kad ten sudarius tarpinį sluoksnį prieš rusus. Pagaliau, Gudijos generalkomisaro pareiga būtų tą laikomą ūkiškai neturtingą kraštą padaryti produktyviu darbo jėgų efektyviausio išnaudojimo keliu.

Taigi užduotis Reichskommissaro, su buveine Rygoje, būtų iš esmės nepaprastai pozityvi, būtent — kraštą, kuris prieš 700 metų kartą jau buvo vokiečių riterių užkariautas, Hanzos suorganizuotas ir vokiečių kraujo nuolatinio įnašo dėka kartu su švediškais elementais, didele dalimi, jau germanizuotas kraštas — išvystyti į galingą Vokietijos pasienio kraštą. Kultūrinės prielaidos tam visur matomos, ir teisę į vėlyvesnį apsigyvenimą Vokietijos Reichas galės patikrinti kiekvienam, kuris šiame kare bus pasižymėjęs, o taip pat palikuonims žuvusiųjų kare, kaip kad ir Baltikumo kovotojams, kurie savo laiku nebuvo pristigę ryžto toliau kovoti beviltiškumo metu ir Baltikumą anuomet nuo bolševizmo išgelbėjo.

Pagaliau, apgyvendinimo problemos išsprendimas nėra Pabaltijo, bet Didžiosios Vokietijos reikalas, ir ta prasme jis turi būti sprendžiamas.

Reichskommissaras turi — drauge su visais kitais Reichskommissarais — imtis statymo vandens susisiekimo kelio tarp

Juodųjų ir Baltijos jūrų, tai yra pradėti statymą Dauguvos - Dniepro kanalo. Šiuo būdu būtų pabaigtas didžiojo europinio ūkio išsivystymo etapas, kuris patikrintų būsima prekių cirkuliavimą ir jį padarytų nepriklausomą nuo bet kokios užjūrio blokados.

Taip tad Baltikumo Reichskomisarui teks išspręsti dideles ūkines ir ypač tautiškai politines problemas. —

Čia aukščiau paduotas dokumento tekstas man anuomet dar nebuvo žinomas. Bet tuo metu jau turėjau rimtų duomenų iš įvairių kitų šaltinių, o taip pat ir konkrečių simptomų iš praktiškos LAF veiklos, kurie rodė, jog vokiečių nusistatymas Lietuvos atkūrimo klausimu jau buvo iš esmės pasikeitęs, palyginus su tuo, kuriuo bazavosi LAF santykiavimas su vok. karo vadovybe. Todėl vėl, kaip dėl lietuvių gujimo iš Suvalkų trikampio, buvo atsistojęs prieš LAF vadovybę klausimas, ar sakyto santykiavimo nenutraukti ir ar neduoti signalų LAF pagrindžio veikėjams sovietų okupuotoje Lietuvoje, kad nuo tolesnių pastangų tautos sukilimui paruošti susilaikytų. Dėl šio klausimo nepaprastos reikšmės buvau atsiklausęs Lietuvos Tautinio Komiteto narių nuomonės, kaip turėtume pasielgti.

To komiteto pirmininkas inž. E. Galvanauskas buvo pačiame Berlyne ir dalyvavo visuose LAF vadovaujamos grandies slaptuose apsisprendimuose. Jis, kaip ir kiti jos nariai, laikėsi nuomonės, jog nuo užsibrėžto plano Lietuvai atkurti tautos sukilimo žygių neturėtume atsisakyti, nežiūrint, kokia bebūtų dėl to laikysena Vokietijos Reicho. Kitų Tautinio Komiteto narių nusistatymo buvau atsiklausęs per vieną Lietuvai draugiškos valstybės diplomata, dažnai važinėjusį per Berlyną į Berną ir Romą. Atsakydami, visi man patarė jau įpusėto tautos sukilimo paruošimo jokių būdu nenutraukti, bet priešingai — tą darbą vystyti toliau ir privesti prie galo; jei baigtų aiškėti, jog susitarimas su vokiečiais nebūtų įmanomas, tai padaryti viską, kad nauja Lietuvos vyriausybė būtų paskelbta tautos sukilimo žygiu, tuo keliu paryškinant prieš vokiečius ir pasaulį lietuvių tautos politinę valią už Lietuvos valstybinę nepriklausomybę.

Kadangi toksai apsisprendimas kirtosi su išryškėjusiu Reicho politikos pakitėjimu Lietuvos ateities klausimu mums visiškai nebepalankia linkme, tai Lietuvos diplomatinis postas Berlyne buvo sakytuoju apsisprendimu pastatytas į nepaprastai

, stačiai rizikingą padėtį santykiuose su vokiečiais. Kad tekusią naštą vis tik kaip nors išneščiau, turėjau pasidaryti dar didesnis, kaip prieš tai, diplomatinis vijurkas, nevengti machiavelizmo ar net griebtis vadinamųjų "nepopuliarių žygių", ir dar kiekiau sučiaupti lūpas, kaip iki tol jas jau buvau sučiaupęs, vystydamas LAF konspiratyvinę veiklą Tėvynės Lietuvos gelbėjimo tikslais.

Tiems, kurie mano padėties nesuprato, ypač užjūrio lietuviams, pripratusiems visas politines problemas viešai debatuoti laikraščiuose, galėjo atrodyti, jog Lietuvos teisės į valstybinę nepriklausomybę apgynimui, iš viso, tada nieko nebuvo daroma. Tokiai klaidingai nuomonei atitaisyti ir užjūrio lietuviams apraminti St. Lozoraitis, likusios užsieny Lietuvos diplomatijos šefas, buvo pasijutęs priverstas padaryti platesnį pareiškimą Amerikos lietuviams per jų laikraščius. Čia paduodu iš jo sekantį išrašą:*

— Nė vienas mūsų diplomatų nėra sudėjęs rankas. Kiekvienas, nežiūrėdamas sunkių medžiaginių ir dvasinių sąlygų, veikia taip ir kur reikia, rūpinasi visokeriopais Lietuvos piliečių, tremtinių reikalais, veikia spaudoje, visuomenėje, politikos srityje. Aš manau, kad skaitytojai nereikalaus iš manęs daugiau žinių, kur ir kas deda plytelę būsimos Lietuvos ir Nepriklausomos Lietuvos valstybės pastatui, nes kitaip mes pakenktume ir sau ir tiems, kurių simpatijomis naudojames.

Aš žinau tikrai, kiek paguodos suteikė ir suteikia okupuotos Lietuvos žmonėms žinios, kad Lietuvos diplomatai paliko ištikimi savo pareigoms bei priesaikoms ir kad jie tęsia kovą. Aš manau, kad išvaduotoji Lietuva neužmirš savo atstovų užsieniuose ištikimybės Tėvynei. —

Toliau sekančiuose skirsneliuose skaitytojas ras paaiškinimų to, kaip Lietuvos diplomatinis postas Berlyne vykdė savo priesaikos įsipareigojimus, kuomet teko nugalėti gestapinius kliudymus tebesiekiant tautos sukilimo, kaip teko atsilaikyti prieš visą nacių audrą dėl Lietuvos valstybinės nepriklausomybės atkūrimo ir naujos Krašto Vyriausybės paskelbimo prieš Reicho valią ir kaip teko ištverti, kuomet vokiečiai griebėsi savo "Machtpolitik" priemonių prieš Laikinąją Lietuvos Vyriausybę ir gestapinių intrigų LAF suskaldyti.

***Naujienos, Nr. 163, 1941 m. liepos 12 d.**

GESTAPO KLIUDYMAI

Kliudymai iš vokiečių slaptosios policijos — vadinamojo Gestapo — pusės ėmė reikštis, galima sakyti, jau tada, kai LAF dar tik formavosi. Jie pirmiausia pasireiškė tuo, kad per Gestapo slaptus agentus lietuvių atbėgėlių tarpe buvo siekiama įtaigoti lietuvių veikėjus, kad nestatytų reikalavimo nepriklausomybės Lietuvai, ir piršo pasitenkinti kokia nors kuklesne formule, pvz., Lietuvos išlaisvinimo šūkiu, neužakcentuojant, kuo tas "išlaisvinimas" turėtų konkrečiai pasireikšti. Jie aiškino, jog daug reikalaujant galime negauti nieko. Gestapo politikos požiūriu, tatau gal buvo tiesa, bet lietuviui — savo krašto patriotui — toksai įtaigojimas negalėjo būti mielas. Kitokio "išlaisvinimo", kaip gražinimas Lietuvai valstybinės nepriklausomybės, lietuvis negalėjo įsivaizduoti.

Pažymėtina, jog gestapinės "išlaisvinimo" taktikos labiausiai išryškėjusiu propaguotoju buvo tada pasidaręs ne šiaip sau koks eilinis, politikoje nesiorientuojąs, lietuvis atbėgėlis, bet buvęs aukštas Lietuvos saugumo pareigūnas — dr. Pranas Meškauskas. Berlyne jis vadinosi dr. Germantu ir buvo visiems žinomas kaip dirbąs vokiečių saugume. Jis pakartotinai bandė ir mane paveikti, kad nestatyčiau Lietuvos nepriklausomybės reikalavimo, nes tuo atbaidyčiau vokiečius nuo palankumo Lietuvai pagelbėti nusikratyti bolševizmu. Jis įkalbinėjo mane, kad pasitenkinčiau paprastu Lietuvos išlaisvinimo šūkiu, paliekant Lietuvos valstybės atkūrimą vėlesniam laikui, kai Lietuva iš tikrųjų jau būtų iš sovietų okupacijos išlaisvinta. Mano išvedžiojimai, jog paprastu "išlaisvinimo" šūkiu, be konkretaus politinio tikslo, vargu ar pavyktų sutelkti platesnius mūsų tautos sluoksnius ryžtingiems kovos veiksams, atrodė, Germanto nė kiek neprablaivino ir jo nenukreipė nuo tos gestapinės taktikos. Buvo tikrai nemalonu konstatuoti, kad tas buvęs aukštas Lietuvos saugumo policijos pareigūnas jau buvo suspėjęs pamiršti savo priesaiką Lietuvai ir nenorėjo suprasti, jog aš, Lietuvos dipl. atstovas Berlyne, negalėjau daryti jokių kompromisų Lietuvos nepriklausomybės sąskaita.

Kuomet LAF jau buvo susidaręs ir ėmė megzti ryšius su Lietuva per "žaliąją sieną", vokiečių saugumas, savaime suprantama, nebuvo linkęs užmerkti į tai akių, nors ta veikla vyko su O.K.W. žinia ir buvo jo išimtinėje globoje, o ne Gestapo, su kuriuo LAF jokių reikalų neturėjo. Buvo cha-

rakteringa, kad savo policinį susidomėjimą mumis ši vokiečių valdžios institucija didino netrukus po pasirašymo 1941 m. sausio 10- d. sutarties su Sovietais, pratęsusios sieną tarp Vokietijos ir Sov. Sąjungos. Kaip minėjau, dr. Schuette man aiškino, kad tai būta tik Sovietijos užliūliavimo priemonės. Gestapas, matyti, į tai žiūrėjo kitaip ir buvo pasidaręs kitokių išvadų, tik tada nebuvo galima nustatyti, ar pagal kokią pačios Reicho vadovybės sprendimą, ar šiaip savo policine nuožiūra.

1941 m. sausio 17 d. buvo užsiprašę atsilankyti pas mane, į mano butą Achenbachstr. 1, du Gestapo pareigūnai, būtent — dr. Greffe su dr. Girgenzonu. Dr. Greffe pažinau iš seniau, kai jis tebebuvo saugumo policijos viršininku Rytprūsioose. Tai buvo tas pats dr. Greffe, kuriam teko 1940 m. birželio 16 d. internuoti prezidentą Smetoną su palydovais, pabėgusius iš Lietuvos ir atsiradusius Eitkūnuose. Su dr. Girgenzonu buvo mane supažindinęs pulk. K. Grinius, prieš išemigruodamas į Jungtines Amerikos Valstybes 1941 m. vasario 5 d. Pulk. Griniaus žiniomis, dr. Girgenzonas buvo vienas tų Baltijos vokiečių (Baltendeutschen), kuriems Vokietija buvo mielesnė už jų gimtuosius kraštus — Latviją ir Estiją.

Tuodu saugumo pareigūnai, matyti, pasikalbėjime su manim, buvo pasiskirstę temomis.

Dr. Girgenzon davė man, kad ir švelnia forma, suprasti, jog manas, ar aš neperdedu, statydamas Lietuvos nepriklausomybės reikalavimą, ir, mano neprašomas, patarė vartoti atsargesnę formulę, būtent — kalbėti tik apskritai apie "išlaisvinimą". Girgenzonas aiškino, jog nepriklausomybės reikalavimas erzina rusus. Todėl aš galįs išprovokuoti formalų Sovietų ambasados demaršą vok. užs. rkl. min-joje bei reikalavimą, kad LAF veikla, kaip nukreipta prieš Sovietijos teritorialinį integralumą, būtų nutraukta, arba net paprašyti, kad aš pats būčiau priverstas Berlyną palikti. Kadangi Vokietijos santykiai su Sov. Sąjunga tada tebebuvo laikomi geri, tai vokiečių įstaigoms esą nebūtų kaip tokio rusų reikalavimo nepaisyti . . .

Atsakydamas į tokią pabauginimą, aš dėsčiau iš savo pusės, jog abejoju, ar Sov. ambasada drįstų reikalauti mano ištrėmimo iš Berlyno, žinodama, jog buvau įteikęs Reicho vyriausybei formalų protestą prieš sovietų agresiją ir kad sakytuoju reikalavimu tą mano protestą tik dar labiau iš-

garsintų pasaulyje. Be to, pareiškiau abejonę, ar Reicho vyriausybė, brangindama savo prestižą, laikytų galima tokią akiplėšišką sovietų reikalavimą patenkinti, atsižvelgiant, jog pati vok. užs. rkl. min-ja buvo man pasiūliusi teisę pasilikti Berlyne po Lietuvos Pasiuntinybės suspendavimo. Kai dėl LAF reikalavimo Lietuvai nepriklausomybės, tai paaiškinau, jog nuo to LAF vadovybė atsisakyti negali, nes tuo pakirstų lietuvių tautos pasitikėjimą savimi, tautos masių pasiryžimą kovoti ir, be to, sukeltų jose nusivylimą ir nepasitikėjimą Vokietijos politika mažųjų tautų atžvilgiu. Baigdamas dar pastebėjau, jog aš, kaip Lietuvos pasiuntinys, iš esmės negaliu daryti jokių nuolaidų Lietuvos valstybinės nepriklausomybės klausimu.

Po šių paaiškinimų dr. Girgenzon nebesiginčijo. Jis pasakė, jog mano nusistatymą pilnai suprantas. Paprašė tik saugoti, kad nepatektų Sovietams į rankas koks dokumentalus LAF veiklos įrodymas, kuriuo Sov. ambasada galėtų pagrįsti savo demaršą. Tačiau buvo jaučiama, jog Girgenzonas ne tiek buvo susirūpinęs eventualiu Sov. ambasados demaršu, kiek jis šnairavo dėl LAF reikalavimo Lietuvai valstybinės nepriklausomybės. Šis reikalavimas buvo skersai kelio vokiečių ekspansijos į Rytus planams. Jei iš pradžios vokiečių saugumo organai dar nesiryžo trumpai nukirsti LAF ryšius su Lietuva, tai, matyti, tik dėl to, kad žinojo, jog tai vyko O.K.W. globoje ir kad tuomet pati Reicho politinė vadovybė, matyti, dar nebuvo nutarusi Lietuvą paglemžti.

Nors vok. saugumas tuo būdu buvo priverstas LAF veiklą toleruoti, bet ja nepasitikėjo. Kad tą veiklą iš arčiau galėtų sekti, Gestapo mėgino infiltruoti savo patikėtinį į pačią LAF vadovybę. Juo, matyti, buvo parinktas ne kas kitas, bet jau minėtasis Germantas - Meškauskas. Prie šio gana pikantiško klausimo mano gestapiniai sausio 17 d. pokalbio dalyviai priėjo šitaip:

Perimdamas žodį iš dr. Girgenzono, jo kolega — bene ir viršininkas — dr. Greffe staigiai pasiteiravo, kodėl į LAF neįsileidžiame buvusių Lietuvos saugumo valdininkų, kurie esą ne menkesni lietuviai - patriotai, kaip visi kiti lietuviai atbėgėliai. Susivokęs, į ką dr. Graefe taikė, atsakiau, jog taip nėra ir kad visa eilė sakytos srities buvusių valstybės tarnautojų yra į LAF įsijungę ir laikomi jo nariais nuo pat jo susidarymo pradžios. Tuomet dr. Greffe tiesiai paklausė, kodėl į jį nepriimtas dr. Germantas, kuris turįs iš seniau

pažinčių vokiečių tarpe ir galėtų būti LAF itin naudingas. Tarp kito ko, dr. Greffe pastebėjo, jog Germantas pasipažįstas su pačiu Heydrichu, Saugumo viršininku, ir naudojėsis šio pastarojo pasitikėjimu.

Nors dr. Greffe po to pasitaisė, jog savo užsiminimu apie Germantą jis nesiekias mums ką primesti, bet buvo savaime aišku, ko jis norėjo. Iš kitos pusės, man buvo suprantama, jog volens nolens tenka su dr. Germantu skaitytis, nes atstumtas jis galėtų imtis piktų prieš LAF intrigų, panaudodamas tam savo aukštas pažintis Gestapo pareigūnų tarpe. Todėl nedvejodamas pažadėjau dr. Greffei, jog bandysiu dr. Germantą pakalbinti, kad prisidėtų prie LAF organizacijos, kaip kad daugelis jo kolegų, buv. Lietuvos saugumo pareigūnų, jau yra prie LAF prisidėję.

Kadangi susidėjusiomis aplinkybėmis kitaip pasielgti nebebuvo galima, tai po poros dienų, pasitaręs su kitais LAF vadovaujamojo branduolio nariais, pakviečiau dr. Germantą užėiti pas mane pasikalbėti. Ta proga daviau jam pasiskaičiuoti LAF platformos metmenis ir jam pasiūliau prie to sąjūdžio prisidėti. LAF platformai dr. Germantas pilnai pritarė, nors ten ir buvo statomas sąlyginis valstybinės nepriklausomybės reikalavimas Lietuvai, tačiau davė man aiškiai suprasti, jog pretenduoja į LAF vado pavaduotojus. Kitaip sakant, pareiškė noro tuojau lipti stačiai "ant altoriaus", dar nė negavęs "pašventinimo" — visų kitų LAF narių pritarimo tokiam pasišovimui. Pareikšdamas tokią pretenziją, Germantas išsidavė, ko siekė, kad buvo neabejotinas karjeristas ir todėl pavojingas LAF egzistencijai, kaip Gestapo akis pačiame jos centre.

Norėdamas kaip nors išsinerti iš be galo keblios padėties, kurion Germanto nelauktai pareikštoji pretenzija mane buvo pastačiusi, bet iš kitos pusės, kad jo prieš LAF neįkaitinčiau, paaiškinau, jog "vado pavaduotojo" klausimas tuo tarpu dar nebuvo kilęs ir faktiškai nė nebuvo aktualus, nes LAF organizacija buvo dar visai negausi. Pasiūliau dr. Germantui, kaip buv. prityrusiam valstybės saugumo pareigūnui, imtis iniciatyvos sudaryti LAF rėmuose valstybės saugumo komisiją ir stoti jos priekyje pirmininku, pastudijuoti atkursimos Lietuvos politinio saugumo problemas ir paruošti atitinkamus tos srities sutvarkymo projektus.

Objektyviai į reikalą pažiūrėjus, toksai Germanto ambicijos patenkinimas gal ir būtų galėjęs išeiti LAF į naudą dėl Germanto asmeninės pažinties su Gestapo galva, Heyd-

richu. Bet Germantas, matyti, tada turėjo omenyje visai ką kita. Jis aiškinosi, jog dar negalįs prie LAF prisidėti, nes turįs palaukti iki vasario pabaigos ar kovo mėn. pradžios kažkokio paaiškėjimo. Deja, tam terminui suėjus, Germantas ir toliau nerodė iniciatyvos prie LAF prisidėti. Todėl taip ir liko nuošaly nuo šios organizacijos. LAF vadovybė galėjo būti tik patenkinta, nes vėliau paaiškėjo, jog jis būtų buvęs tik Gestapo įrankis LAF vadovybei pažaboti.

Tačiau Gestapas vykdė savo intrigas prieš LAF ir be kieno nors talkos. Kovo mėn. 6 d. dr. Girgenzonas, matyti dar neišdrįsdamas įgnybti man pačiam, viena atsitiktine proga dėstė mano ano meto asmeniniam sekretoriui dr. Jurkūnui, tarsi esąs visiškai nusivylęs lietuviais ir jais nebepasitikįs. Jis sakėsi nusivylęs taip pat ir mano veikla. Kai dr. Jurkūnas mėgino prieštarauti, Girgenzonas pasitaisė, jog man pačiam jis neturįs ką prikišti. Bet visai kitaip esą su kitais LAF nariais. Jie esą veda dviveidę politiką: laviruoją ir nesą nuoširdūs, kalbą man viena, o už mano nugaros — visai ką kita. Tarp kitko, Girgenzonas atkreipė dr. Jurkūno dėmesį į Amerikos lietuvių delegacijos lankymąsi pas Rooseveltą ir padarė iš to išvadą, esą mūsų politikai nori dirbti dviem frontais. Dr. Girgenzonas priekaištavo šitaip: esą, jei tai darytų eiliniai, toliau nuo manęs stovį asmenys, tai būtų galima ir nekreipti dėmesio, bet Girgenzonui esą žinoma, kad tokius nusistatymus reiškia ir, dievai žino ką, kalba seni asmenys, man artimi, buvusių partijų veikėjai. Jei, esą, kas atsitiktų, tai tokie asmenys nusiplautų rankas ir saktų, jog jie LAF organizacijoje nedalyvauja ir kad viską darą aš, kaip diplomatas.

Balandžio pradžioje, trumpai prieš Velykas, buvo susilaukta iš dr. Girgenzono dar ryškesnio išspėjimo, jog Lietuvos nepriklausomybės reikalavimas iš LAF pusės Gestapui jau buvo pasidaręs nebesuvirškinama piliulė. Inž. Ernestui Galvanauskui užėjus pas Girgenzoną paprašyti leidimo nuvykti šventėms į Klaipėdą, iš kur jis 1940 m. rudenį buvo ištremtas, Girgenzonas panaudojo tą progą padaryti per Galvanauską priekaištų LAF vadovybei. Girgenzonas aiškino Galvanauskui, kad LAF reikalavimas Lietuvai nepriklausomybės esąs nerealus dalykas ir iliuzija. Tuo, esą, tik klaidinami žmonės. Naujojoje Europoje mažosios tautos suverenumą nebeturėsiančios, nes turėsiančios šlietis prie Vokietijos, kuri vadovausianti visam Europos kontinentui. Anot Galvanausko, tai buvo Girgenzono

pasakyta taip nedviprasmiškai, jog nelikę jokios abejonės, kad Gestapas darys viską, ką tik gali, nepriklausomos Lietuvos atkūrimui sukliudyti.

Gestapo atsistojimas piestu prieš Lietuvos nepriklausomybę baigė man pačiam visiškai išryškėti, kai 1941 m. balandžio 18 d. buvau užėjęs į Gestapo įstaigą, besirūpindamas paleidimu kai kurių areštuotų Suvalkų trikampio lietuvių. Pasi­kalbėjime iš vokiečių pusės vėl dalyvavo dr. Greffe ir dr. Girgenzon.

Ta proga dr. Greffe pirmas, savo paties iniciatyva, palietė LAF laikyseną Lietuvos nepriklausomybės klausimu. Kad ir švelniu būdu, bet jis atkreipė mano atidą į tai, kad eventualiame karo atsitikime tarp Vokietijos ir Sov. Sąjungos Lietuva neišvengiamai pasidarytų vokiečių armijos etapų sritimi, kuriai volens nolens tektų pakelti įvairius suvaržymus ir karo naštas. Tokiomis aplinkybėmis atkūrimas Lietuvos valstybinės nepriklausomybės, esą, būtų praktiškai neįmanomas dalykas. Be to, jis aiškino, jog ir karui Rytuose praėjus, suteikti Lietuvai pilną laisvę tuojau pat dar nebūtų galima, kol bendra padėtis Europoje dar nebūtų nusistovėjusi ir gyvenimas nebūtų sugrįžęs į normalias vėžes. Dr. Greffe iš to padarė išvadą, jog tokių perspektyvų akivaizdoje būtų tikslingiau nepriklausomybės Lietuvai reikalavimo neakcentuoti, nes gyventojai galėtų vėliau pasijusti apvilti, kai, bolševikus iš Lietuvos pašalinus, krašto politinė nepriklausomybė faktiškai nebūtų atkurta.

Po šios gestapinės politikos "pamokos" dr. Greffe, lyg pašauktam prie telefono į kitą kambarį, išėjęs, jo išvedžiojimus tęsė toliau dr. Girgenzonas. Šis jau kalbėjo be jokių pašvelninimų, taip sakant, dėstė savo politinę išmintį, kaip tikras policininkas. Jis pradėjo nuo išdidaus pasigyrimo, kad gerai pažįstas Pabaltijo kraštų gyventojus ir jų tikruosius interesus, kaip pats gimęs ir išaugęs Rygoje. Tiek lietuviai, tiek latviai esančios grynai ūkininkų tautos, o ūkininkams gi esą niekas kitas nerūpi, kaip materialinė gerovė. Politika ūkininkui esanti visai svetimas dalykas. Nepriklausomybės reikalavimas — tik šovinistinės inteligentijos išmonė. Kad tai tikrai taip yra, liudija ir lietuviai, kurie išgelbėjo savo kailį nuo bolševizmo, pasinaudodami vokiečių repatriacija iš Lietuvos. Jie apie Lietuvos nepriklausomybę nebesvajoja. Reikalavimas Lietuvai nepriklausomybės esanti tik iliuzija. Vokietijai karą laimėjus ir Pabaltijo kraštus ūkiškai prišliejus prie Didžiojo Reicho, tų kraštų ūkininkų gerovė nepaprastai ir taip greitai pakiltų,

jog trumpiausiu laiku visos svajonės apie nepriklausomybę iš jų galvų išgaruotų. Anot Girgenzono, savo nauja padėtimi jie tik galėtų džiaugtis, kadangi joks bolševizmas ar koks kitoks pavojus jiems nebegrėstų.

Persimesdamas į Reicho politikos platesnius horizontus, Girgenzonas toliau mėgino mane įtikinti, jog mažosios tautos Naujojoje Europoje suverenumu negalėsiančios naudotis. Tai joms, jo nuomone, nė nereikalinga. Savo valstybės, kad ir mažos, išlaikymas joms buvęs per sunkus dalykas. Jis priminė dideles išlaidas, kokių Pabaltijo valstybės turėjo kariuomenei išlaikyti, ginklams įsigyti, algoms gausiam valdininkų aparatui, diplomatinėms atstovybėms užsieniuose ir t.t. Prisišliejus joms prie galingos Vokietijos, jos jaustųsi saugiau. Atpultų joms reikalas laikyti savas kariuomenes ir, be to, susidarytų sąlygos sumažinti įvairias kitas išlaidas, ypač, jei visos trys Pabaltijo valstybės būtų sujungtos į vieną organizmą. Tuo būdu, Girgenzono manymu, būtų galima pasiekti nepaprastų piniginių santaupų, kurias būtų galima sunaudoti gyventojų gerovei stiprinti, krašto ūkiui kelti ir tuo keliu ugdyti tų tautų kultūrą.

Kai, nebeapsikęsdamas tuo policininko atvirumu, vieną kartą ir kitą mėginau oponuoti, Girgenzonas nė nemanė klausytis, ką aš sakau, o tik tęsė savo litaniją. Į pasikalbėjimo galą jis davė man visai konkrečiai suprasti, jog lietuviai turi žinoti, kad Vokietija liesianti savo kareivių kraują kovoje su rusų raudonąja armija ne šiaip sau ir kad Lietuva įeinanti į vokiečių Lebensraumą (gyvybinę erdvę) . . .

Apie savo pasikalbėjimą su manim dr. Girgenzonas, matyti, buvo surašęs pranešimą ir jį išsiuntinėjęs kitoms suinteresuotoms vokiečių įstaigoms. Dėl to netrukus po minėto pasikalbėjimo pulk. ltn. Graebe klausė manęs, koks dar konfliktas kilo tarp manęs ir saugumo. Apie tą pat teiravosi ir dr. Sehouette (iš Dienststelle von Ribbentrop). Ir vienam ir kitam paaiškinau, jog jokio konflikto tarp manęs ir saugumo nebuvo kilę, o tik pasireiškė skirtingos nuomonės dėl LAF reikalavimo Lietuvai valstybinės nepriklausomybės. Graebui pabrėžiau, jog šio šūkio jokia būdu negalima atsisakyti, jei tikrai norime, kad lietuvių tauta ryžtingai kovotų prieš bendrą priešą, bolševikus. Sakiau, jog kraujo aukų galima reikalauti tik už tautos idealus: be aiškiai formuluoto ir skelbiamo Lietuvos valstybės atkūrimo tikslo joks visuotinis lietuvių tautos sukilimas neįvyktų, nors ji aiškiausiai prieškomunistiškai ir

priešsavietiškai nusistačiusi. Panašiai paaiškinau ir dr. Schuettei.

Pulk. ltn. Graebe iš savo pusės patvirtino, jog jis gerai mane supratęs, reiškė nusistebėjimą tokiu Gestapo nenusimanimu politinėje psichologijoje ir patarė man, kad visam tam neteikčiau reikšmės, tęsčiau LAF užsibrėžtą planą toliau, bet vengčiau turėti reikalų su Gestapu. Dr. Schuette irgi apgailėstavo Gestapo kišimąsi į ne savo reikalą: Schuette pabrėžė, jog tai, kam lietuviai ruošiasi anoje pusėje Vokietijos sienos, nesąs vokiečių saugumo organų reikalas.

Ar tie dr. Graebės ir dr. Schuettės pasisakymai reiškė paprastą nesusigiedojimą tarp vokiškųjų įstaigų, ar savotišką žaidimą su nelygiu partneriu, koks aš tada buvau, sunku būtų pasakyti. Pagaliau man tai nė nebuvo taip svarbu, nes ar vienaip, ar kitaip juodu tą incidentą su Girgenzonu ir Greffe būtų aiškinęsi, LAF vadovybės nusistatymas nuo to nebūtų pakitęs. Svarbu buvo tik tai, kad paryškėjimas skirtingų nusistatymų pačių vokiečių tarpe patvirtino, jog Gestapo stojimas LAF skersai kelio vaizdžiai parodė, kad tai dar nebuvo galutinis Reicho vyriausybės non possumus . . .

Pajutęs, jog LAF vadovybė jo "patarimų" nepaisė ir nė nesiruošė susilaikyti nuo siekimo valstybinės nepriklausomybės Lietuvai, Gestapas ėmėsi piktų intrigų prieš mane, kaip LAF vadą. Tos intrigos ypač padidėjo, kai atsirado Berlyne generolas Raštikis, pabėgęs iš Lietuvos. Nuo pat jo atsiradimo balandžio mėn. gale saugumo akys tuojau nukrypo į tą mūsų buv. kariuomenės vadą ir jam sugauti buvo paleistos visos meškerės. Gestapo planas buvo toks: intrigomis iš pasalų prieš mane lietuvių tarpe Berlyne mane nušalinti nuo vadovavimo LAF ir į jo vadus iškelti gen. Raštikį, kurį Gestapas laikė sau paklusnesniu. Intrigos buvo vykdomos su dr. Germanto ir Čenkus pagalba. Čenkus buvo mūsų saugumo Vilniaus apygardos aukštas pareigūnas, bet perėjęs į Gestapo tarnybą. Jie pakartotinai, vienas po kito, įkalbinėjo gen. Raštikį, kad šis sutiktų "Tėvynės labui" imtis politinio vadovavimo ir piršo kalbėtis tuo tikslu su kažkokiu aukštesniu vokiečių valdžios pareigūnu, kaip vėliau paaiškėjo — su dr. Greffe, skaitytoju jau žinomu Gestapo taktikos vykdytoju . . .

Gen. Raštikiu pasitikėjo tik buv. krikščionių demokratų pakraipos LAF nariai, o visi kiti buvo prieš jį nusistatę ir darė jam stiprių priekaištų dėl pasipriešinimo žygiui į Vilnių ir apskritai supasavimo energingai atstovauti tautos idealams

kritiškaisiais Lietuvai momentais. Buvo aišku, jog gen. Raštikio sugundymas į LAF vadus būtų privedęs prie šios organizacijos suskaldymo prieš jai suspėjant atlikti savo funkciją tautos sukilimui praveisti. Nuo tokio pavojaus apsaugoti buvau sušaukęs LAF Tarybos specialų posėdį, kuriame dalyvavo ir gen. Raštikis. Apsvarsčius padėtį, buvo visų pasitarimo dalyvių nusistatyta laikytis vienybės, būtent, į jokių paskirus pasikalbėjimus su vokiečiais nesileisti, o jei pasireikštų iš jų pusės bandymų suvedžioti ką per agentus pačių lietuvių tarpe, tai apie tokius atvejus tuojau pranešti LAF vadovybei, reikalauti aptarti ir nusistatyti, kaip laikytis. Iki rusų - vokiečių karo pradžios gen. Raštikis, atrodo, taip ir laikėsi. Todėl pašalinei rankai pleišto į LAF stipinus varyti nepavyko, bent iki birželio 23 dienos tautos sukilimo laimėjimo.

Pati pikčiausia iš visų Gestapo intrigų prieš LAF buvo ta, kurią jis padarė birželio 14 d. per Čenkų. Tą dieną Čenkus, atvykęs pas mane į mano butą, kažkodėl drauge su gen. Raštikiu, padarė svarbių pareiškimų, kaip jis sakė, Reicho vidaus rkl. min-jos pavedimu. Tai jis padarė akivaizdoje gen. Raštikio. Kai pareikalavau, kad visa tai, ką man sakė, patvirtintų raštu, jis atsisakė tai padaryti. Tuomet paprašiau tai užrašyti gen. Raštikį, kaip pasikalbėjimo betarpišką liudininką. Kai užrašas buvo padarytas, jį paskaičiau papunkčiui pačiam Čenkui, ir jis patvirtino, jog viskas užrašyta taip, kaip jis buvo man sakęs. Mano prispaustas, jis, be to, prisipažino, jog tuos pareiškimus padaryti jam buvo pavedęs tarėjas (Regierungsrat) dr. Greffe. Po to padariau atitinkamus savo pareiškimus. Kadangi į tą visą atsitikimą nebuvo galima kitaip žiūrėti, kaip į Gestapo pasikėsinimą uždėti man kilpą ant kaklo tuo metu, kai beliko vos savaitė laiko iki rusų - vokiečių karo, tai to negalėjau palikti stipriau nereagavęs. Kaip reagavau, skaitytojas patirs iš čia pateikiamo lietuviško vertimo mano formalaus laiško pačiam dr. Greffe, su pridėtu prie jo pro memoria apie minėtą įvykį:

Berlynas, 1941 m. birželio 18 d.

Didžiai Gerbiamas Daktare!

Turiu garbės pasiųsti Tamstai nuorašą mano užrašo apie pono Čenkaus birželio 14 d. pasikalbėjimą su manim.

Aš tai darau išvengti bet kokiems nesusipratimams bei eventualiems klaidingiems aiškinimams.

Kartu leidžiu sau čia, Tamstos žiniai, prijungti nuorašą vieno memorandumo Lietuvos klausimu.

Tą memorandumą aš turėjau garbės pateikti kompetetingoms užsienio politikos klausimais įstaigoms, kad laiku parodyčiau lietuvių nusistatymą ir minėtas įstaigas apie tai painformuočiau.

Norėjau taip pat betarpiškai pasikalbėti ir su Tamsta, bet, kaip, tikiuosi, Jūs suprasite, paskutinėmis dienomis aš kaip tik buvau per daug užimtas kitais svarbiais reikalais.

Savaime suprantama, jog aš, kaip ir iki šiol, esu Tamstos dispozicijoje aptarti klausimams, kurie Tamstą domintų.

Naudojuosi šia proga pareikšti Jums savo gilią pagarbą.
Jus gerbiąs

(pas.) *K. Škirpa*
Lietuvos Pasiuntinys

Priedai: 2

Ponui Dr. Greffe,
Borkaerstr. 35
Berlin

Priedas 1

Memorandumas
apie Valstybės Slaptosios Policijos nurodymus
dėl Lietuvos ateities

Š. m. birželio 14 d. buvo atsilankęs pas Lietuvos Pasiuntinį K. Škirpą jo bute kažkoks Čenkus, buv. lietuvių valstybės saugumo policijos pareigūnas, ir perteikė ministeriui nuostabą sukeliančius nurodymus, kuriuos jis pats suformulavo šitaip:

1. Tuo momentu, kai vokiečių kariuomenės daliniai įžygiuos į Lietuvą, lietuviai atbėgėliai neprivalo savavališkai sudaryti jokios Lietuvos Vyriausybės, tiek iš lietuvių atbėgėlių tarpo Vokietijoje, tiek iš asmenų, esančių pačioje Lietuvoje, neturint tam kompetentingų Vokietijos įstaigų sutikimo.

2. Vokiečių kariuomenės daliniams įžygiuojant į Lietuvą, lietuviams atbėgėliams Vokietijoje nevalia skelbti jokio atsišaukimo į lietuvių tautą, negavus tam kompetentingų Vokietijos įstaigų sutikimo.

3. Vaclovai ir nariai lietuvių atbėgėlių organizacijų Vokietijoje privalo laikytis pagrindinių Vokietijos politikos linijų, o taip pat kompetentingų Vokietijos įstaigų nurodymų ir nuojų nenukrypti.

4. Valdžios galia Lietuvoje bus iki karo pabaigos vykdoma kompetentingų Vokietijos valdžios organų. Prie krašto valdymo bus pritraukti Vokietijos pasitikėjimą turį asmenys iš lietuvių tarpo.

5. Šiam tikslui lietuvių atbėgėlių vadovybė Vokietijoje turi sudaryti patikimų Vokietijai lietuvių atbėgėlių sąrašą ir jį pateikti kompetentingoms Vokietijos įstaigoms.

Šiuos nurodymus Čenkus, kaip jis pats sakė, padarė Reicho vidaus rkl. min-jos pavedimu. Į Lietuvos Pasiuntinio klausimą, kad Čenkus pasakytų, kas, būtent, buvo tas, kuris tai jam buvo pavedęs, Čenkus iš pradžios nenorėjo to pasakyti. Tik po to, kai Pasiuntinys pastebėjo, jog nurodymams neteiks jokios reikšmės, jei Čenkus konkrečiai neatskleis pavardės to, kas pavedimą jam buvo davęs, Čenkus nenoromis prisipažino, jog tąjam buvo patikėjęs dr. Greffe.

Į Čenkaus perteiktus nurodymus Lietuvos Pasiuntinys padarė šias pastabas:

1. jis negali susilaikyti nepareiškęs nusistebėjimo dėl to, kad slaptoji Vokietijos saugumo policija padarė jam aukščiau suminėtus nurodymus per trečią asmenį, o ne betarpiškai, nežiūrint, kad dr. Greffe pažįsta Lietuvos Pasiuntinį pats ir buvo turėjęs su juo kelis pasikalbėjimus kaip tik lietuvių klausimais išsiaiškinti.

2. Klausimai, kurie paliečiami slaptosios saugumo policijos padarytuose nurodymuose, yra ypatingos reikšmės ir priklauso vokiečių užsienio politikos sričiai. Todėl Lietuvos Pasiuntinys stipriai abejoja, ar tai įeina į slaptosios saugumo policijos kompetenciją, ir yra nuomonės, kad dėl to jis tegali kalbėtis tik su vokiečių užs. rkl. ministerija.

3. Lietuviai atbėgėliai Vokietijoje, kurie pasiduoda Lietuvos Pasiuntinio politiniam autoritetui, nesiekia nieko nelegalaus Vokietijos atžvilgiu, o ką daro, tai tik su pilnu Vokietijos kompetentingų įstaigų sutikimu.

4. Kai dėl tų klausimų, kurie paliečia valstybės saugumą ir daugiausia apima abipuses pastangas saugoti, kad bolševizmo šnipai neprasiskverbėtų į lietuvių atbėgėlių tarpą, kontaktas su slaptosios saugumo policijos organais bus iš Lietuvos Pasiuntinio pusės palaikomas.

5. Lietuvos Pasiuntinys pareiškė, jog iš savo ikšiolinių kontaktų su kompetentingomis vokiečių įstaigomis jis yra įgijęs visai kitokią išpūdį apie Vokietijos nusistatymą Lietuvos ateities klausimu, negu tas, kokią šį kartą parodė slaptoji saugumo policija, būtent: jis turi tvirtą išpūdį, kad Lietuva, kaip laisva ir nepriklausoma valstybė, bus atkurta.

Be to, buvo pabrėžtas faktas, kad visa tai, ką Čenkus perteikė Lietuvos Pasiuntiniui, buvo nesuderinama su Reicho Vyriausybės narių pareiškimais apie Vokietijos pažadėtą mažosioms valstybėms buitį Naujojoje Europoje.

6. Toliau Lietuvos Pasiuntinys pareiškė, jog jis laikosi Vokietijos atžvilgiu labai lojaliai ir kad niekas iš lietuvių atbėgėlių Berlyne nesiruošia čia sudaryti Lietuvos Vyriausybės be Reicho Vyriausybės sutikimo.

7. Lietuvos Pasiuntinys teturi galimybės politiškai paveikti lietuvius atbėgėlius Vokietijoje; tačiau jam negali būti užkrauta atsakomybė už tai, ką pavieniai politiniai veikėjai ar jų grupės galėtų padaryti Lietuvoje.

8. Kai dėl praktiško bendradarbiavimo parenkant tinkamus asmenis lietuvių administracijos aparatui, tai Lietuvos Pasiuntinys — kiek turi reikalingų žinių apie asmenis — sutinka čia pagelbėti, kaip faktiškai jau yra buvę santykiuose su viena kita įstaiga. —

Antrojo priedo lietuviškas vertimas čia nepaduodamas išvengti pasikartojimui, nes žymiai išsamesnį memorandumą tuo pačiu klausimu (Lietuvos ateities) birželio 19 d. įteikiau pačiai vok. užs. rkl. ministerijai ir jo tekstą paduodu tolesnėje skiltyje.

Nuorašus laiško, adresuoto dr. Greffei, su abiem priedais, pasiunčiau O.K.W. (pulk. lt. Graebel) ir Dienststelle von Ribbentrop (dr. Schuettei), kaip suinteresuotoms įstaigoms apie kalbamą provokacinį Gestapo žygį patirti.

Laišku dr. Greffei taškai buvo pastatyti ant visų i ir reikalavo atitinkamo išsiaiškinimo. Dėl to birželio 19 d. po pietų buvau iškviestas į vokiečių saugumo vyriausiąją vadybą (Reichssicherheitshauptamt) pas policijos komisarą Legat,ėjusį tautinių grupių skyriaus viršininko pareigas. Pasikalbėjime dalyvavo ir dr. Girgenzonas iš dr. Greffės įstaigos.

Po išanginio patikslinimo kai kurių mano rašto punktų, Legat pastatė man visai nelauktą klausimą, būtent, kam aš leidausi į politinio pobūdžio pasikalbėjimą su Čenkum, ypač tokia diskrečia karo tema, kaip rašte užfiksuota, ir kodėl,

iš viso, neišprašiau Čenkaus lauk? Iš paties tokio klausimo buvo aišku, jog vokiečiai nuo Čenkaus pareiškimų šalinasi. Todėl tegalėjau pareikšti apgailestavimą, kad Čenkaus neišprašiau. Pasiteisinau, jog tada turėjau išpūdį, kad Čenkus buvo atvykęs pas mane tikrai dr. Greftes pavestas.

Po to Legat paskaitė man vieną vietą iš Čenkaus parodymų, kur jis tvirtina, jog buvo pas mane atsilankęs tik pakalbėti kaip lietuvis su lietuviu, ir tai padaręs savo paties iniciatyva, o ne vok. vidaus rkl. min-jos pavestas. Tai nugirdęs, tuojau pat konstatavau, jog Čenkus melavo. Pastebėjau, jog prie pasikalbėjimo buvo gen. Raštikis, kuris savo ranka užrašė Čenkaus pareiškimus ir kad užrašų teisingumą Čenkus patvirtino. Baigdamas pasakiau, jog Čenkaus poelgį laikau aiškia provokacija ir paprašiau, kad ši mano išvada būtų pažymėta aktuose.

Dalyvavęs aname pasikalbėjime dr. Girgenzonas atrodė paraudęs, kaip vėžys, ir visą laiką tylėjo, lyg pilna burna vandens. Kai, pasibaigus pasikalbėjimui, jis atsisveikino, Legat dar pasiteiravo, kiek buvo padaryta rašto nuorašų, kam jie buvo pasiūti ir ar likusieji egzemplioriai yra mano saugiai laikomi. Paaiškinau, jog nuorašus tebuvo pasiuntęs tik O.K.W. ir Dienststelle von Ribbentrop ir kad Legat gali būti tikras, jog likęs mano saugioje spintoje egzempliorius į svetimas rankas nepateks.

Komisaro Legat susirūpinimas, kad mano raštas dr. Greffei, su nuorašais kitom dviem vokiečių įstaigom, neišeitų į viešumą, buvo suprantamas dalykas. Mat, tai jau buvo visai arti rusų - vokiečių karo, taip, kad sakyto rašto atskleidimas būtų galėjęs pridaryti Reicho užsienio politikai didelės žalos, gal net išprovokavęs griežčiausią Sov. ambasados demaršą vok. užs. rkl. min-joje.

Čenkaus provokacija, sudariusi man tikrai nemažo susirūpinimo, iš tikrųjų pasibaigė be ypatingų pasekmių. Ji net išėjo Lietuvos reikalui į naudą, nes privedė prie aiškumo bei dar kartą parodė, jog Gestapo kliudymai tebuvo šios piktos nacių institucijos savavaliavimas, bet dar ne Reicho vyriausybės vienoks ar kitoks galutinis nusistatymas Lietuvos ateities klausimu.

Sakytoji provokacija — jei Gestapui ir būtų pavykusi — iš tikro nieko nebebūtų galėjusi bepakeisti, nes LAF pogrindžio organizacija krašte buvo ne tik iš anksto tinkamai

— tik visai priešingai Gestapo reikalavimams — instrukuota, bet jau net pasirengusi stoti už kovos barikadų dėl Lietuvos laisvės ir valstybinės nepriklausomybės, nepaisant, ar Maskvos-Berlyno pakto sandėrininkams tatai miela ar nemiola.

ATGAL Į WILHELMSTRASSE

Karo strategijos suktybė vertė Reichą vaidinti draugiškumą bei gerus santykius su bolševikine Rusija, kad laimėtų laiko kariškai pilnai pasiruošti didžiajam žygiui prieš tą vokiškojo nacionalsocializmo, kartu ir Vakarų civilizacijos, fanatišką priešą. Tos Reicho strategijos pasekmės buvo dvigubos ir LAF vykdytai Lietuvos laisvinimo veiklai:

Pirma — dėl jos užs. rkl. ministerija negalėjo leisti su manim, kaip ir su kitais Pabaltijo atstovais, į bet kokius diplomatinius intymumus tų kraštų ateities klausimais,

Antra — vertė Reicho politinę vadovybę vienoki ar kitoki tuo reikalu galutinį sprendimą atidėlioti iki pat rusų-vokiečių karo išvakarių, kad koku neatsargumu nesukeltų konflikto su Sovietų Sąjunga pirma laiko.

Tačiau nesusipratimams išvengti išsiaiškinimas su vok. užs. rkl. ministerija, kaip tarptautinės teisės požiūriu kompetentingu Vokietijos organu reikalams su kitomis valstybėmis tvarkyti, buvo būtinas, jei ne LAF veiklos pradžioje, tai rusų - vokiečių karui, tuo pačiu ir mūsų tautos sukilimui, artėjant. Juo tas momentas labiau artėjo, tuo išsiaiškinimo su užsienių reikalų ministerija reikalas darėsi aštresnis. Tačiau prasiveržimas į šią Reicho užsienio politikos vykdymo įstaigą nebuvo lengvas, nes iki pat rusų - vokiečių karo pradžios jos durys man nenorėjo prasiverti, nežiūrint mano ten turėtų pažinčių ir gerų santykių su jos vadovaujančiais pareigūnais.

Iš kitos pusės būtų iliuzija manyti, jog tokio didelio masto militarinius pasirengimus, kokius Reichas tada vykdė išilgai Sovietų Sąjungos sienos savo didžiajam žygiui į Rytus, būtų buvę galima išlaikyti paslapyje nuo Sovietų. Lojalus užsienio reikalų min-jos diplomatinis išsiaiškinimas su manim, kaip kaimyninės tautos atstovu, nebūtų sudaręs, mano nuomone, nė kiek rizikos pakenkti minėtos Reicho paslapties išsaugojimui. Priešingai — vengimas su manim kalbėtis darė

išpūdžio, jog Reichas ruošiasi ne vien staigmenai Sov. Rusijai, bet sykiu planavo kažką nedraugiško ir Lietuvos atžvilgiu, nežiūrint LAF labiausiai draugiškos laikysenos Vokietijos atžvilgiu.

Pirmą objektyvų ženklą, kad reikia būtinai pradėti atsargiai tyrinėti užs. reikalų min-joje, sudarė pasireiškęs ypatingas įsitempimas rusų - vokiečių santykių ryšium su vokiečių kariuomenės telkimu Balkanų link. Savo pažinčių vokiečių kariuomenės vadovybėje dėka galėjau jausti, jog Balkanuose brendo nepaprasti įvykiai ir kad būta tada susirūpinimo, ar karas nepersimes ir į Rytus. To akivaizdoje pulk. lt. Graebe davė man suprasti, jog būtų laikas užmegzti Lietuvos reikalų kontaktą su vok. užs. rkl. ministerija. Tai buvo kovo mėnesio pradžioje.

Dar stipriau mane paakino tai padaryti buv. Vokietijos pasiuntinys Lietuvoje dr. Zechlin, kurį buvau balandžio 5 d. pakvietęs pas save pietų. Besišnekučiuojant apie bendrą to meto padėtį ir Lietuvos ateities klausimu, Zechlinas dėstė mintis, jog ginkluotas konfliktas su Sov. Rusija darosi neišvengiamas ir kad eksplozija galinti įvykti net labai greitai. Jis bičiuliškai patarė man laiko nebegaistant sueiti į kontaktą su užs. rkl. ministerija. Jis net pažadėjo iš savo pusės pakalbėti su politikos direktorium dr. Woermannu bei paruošti mano atsilankymą pas šį pastarąjį ar pas kurį kitą vadovaujantį ministerijos pareigūną. Žinoma, šis Zechlino pažadas buvo grynai privataus pobūdžio. Remtis vien tuo nebuvo galima, nors Zechlinas ir buvo man gerai žinomas, kaip diplomatas, nesišvaistęs tuščiais žodžiais.

Pasireiškę vokiečių slaptosios saugumo policijos nepasitenkinimai dėl LAF reikalavimo Lietuvai valstybinės nepriklausomybės irgi skatino mane tiesiogiai išsiaiškinti vok. užsienių rkl. min-joje. Todėl balandžio 22 d. buvau pasiprašęs ir galėjau pakalbėti su pasiuntiniu von Grundherriu, Pabaltijo ir Skandinavijos skyriaus vedėju. Suglaustai apibūdinęs tai, kaip vaizduojusi Lietuvos atstatymą, atsargiai praskleidžiau von Grundherriui, jog tuo tikslu turiu sumezgęs kontaktą su kai kuriomis vokiečių įstaigomis. Jei, sakiau, tolimesni politiniai įvykiai Europos rytuose dar labiau suaktualintų Lietuvos ateities klausimą, tai norėčiau laiku išsiaiškinti tuo reikalu su užs. rkl. ministerija. Konkrečiai daviau suprasti, jog norėčiau būti tuo tikslu priimamas von Ribbentropo arba kurio kito jo įgalioto ministerijos pareigūno, kuriam galėčiau iš-

dėstyti lietuvių nusistatymą bei padaryti kai kurių pasiūlymų. Viso to atidžiai klausydamas, von Grundherr betgi nerodė, kad konkrečiau mano sugestijomis domisi. Jis tik šį tą pasižymėjo ir paprašė palikti jam savo telefono numerį, sakydamas, jog tai gali būti jam reikalinga.

Nesusilaukęs jokio atgarsio iš von Grundherrio, mėginau siekti tikslo dar ir aplinkiniais, paruošiamaisiais keliais, manydamas, kad gal tatai galėtų man pagelbėti surasti kiek pozityvesnę kalbą su užs. rkl. min-jos pareigūnais. Tokiam patarpininkavimui man atrodė ypač tinkamas Japonijos ambasadorius generolas Hiroshi Oshima, kuris tada naudojosi vokiečiuose nepaprastomis malonėmis. Iš kitos pusės jis buvo nusiteikęs labai draugiškai. Mat, prieš paskiriamas 1938 metais Japonijos ambasadorium Berlyne, jis buvo eilę metų japonų karo attache tuo metu, kai ir aš buvau Lietuvos karo attache. Ši tarnyba buvo mus suvedusi į tikrai nuoširdžią draugystę, taip, kad per įvairius karinius pratimus vokiečiai iš tradicijos rezervuodavo automobilį visados mudviem kartu. Taip pat buvo gražiai susibičiuliavusios ir mudviejų žmonos. Kai 1938 m. gruodžio pabaigoje buvau gražintas ir aš į Berlyną diplomatinio atstovo pareigoms, ta sena mudviejų pažintis ir asmeninė bičiulystė tuoju atsinaujino. Ji išsilaikė ir po Lietuvos Pasiuntinybės suspendavimo 1940 m. rugpiūčio 14 d.

Pirmą pasikalbėjimą man rūpimu reikalu turėjau su gen. Oshima balandžio 23 d. Japonų ambasados puošniai įrengtose patalpose. Galėjau ilgokame pasikalbėjime nušviesti Oshimai tai, kas gulėjo man ant širdies, ir paprašiau, ar tas mano buvęs karinis ir vėliau diplomatinis kolega nerastų galima paremti Lietuvos reikalą savo artima asmenine draugyste su von Ribbentropu. Su tikru susidomėjimu išklausęs mano pasakojimo, gen. Oshima pažadėjo pirma proga pakalbėti už mane su von Ribbentropu ir pakvietė mane su žmona pas jį pietų gegužės 21 d. Palengvinti Oshimai geriau susiorientuoti Lietuvos klausimu buvau įteikęs jam atitinkamą informacinį pro memoria. Kai gegužės 21 d. mačiausi su juo antrą kartą, jis apgailestavo, kad dar neturėjęs tinkamos progos su von Ribbentropu pakalbėti, bet dar kartą pažadėjo tatai padaryti.

Deja, iš gen. Oshimos irgi nieko daugiau girdėti nebe- teko. Tad bebuvo likę tik spėlioti: ar jam buvo pavykę von Ribbentropą man rūpėjusiuoju klausimu pakalbinti ir nieko man džiugaus iš jo nepasisekę patirti, arba, iš viso, savo pažado Oshima netesėjo ir todėl jam nebuvo malonu man

prisipažinti. Nenorėčiau tikėti, kad gen. Oshima būtų galėjęs šitaip pasielgti . . .

Rudolf Hesso, Hitlerio pavaduotojo, staigus išskridimas į Londoną gegužės mėn. sudarė labai reikšmingą naują įvykį, kuris davė pagrindo įvairiausiems spėliojimams ir gandams politiniuose sluoksniuose Reicho sostinėje. Atrodė, jog stovėjome prieš kažkokį pagrindinį vokiečių užsienio politikos ir karo vedimo klausimą. Kadangi jau iš seniau buvo žinoma, jog Hessas griežtai priešinęsis karo pasukimui prieš Sov. Rusiją, prieš tai nesusitarus su Anglija, tai tegalėjau pasidaryti išvadą, jog Hessas pasiaukėjo desperatiškam bandymui surasti bendrą kalbą su Anglija, ir kad — tam nepavykus — laimės Hitlerio tezė — pasukti visą Reicho militarinę mašiną į Rytus, prieš Sov. Sąjungą, gal net artimiausiu laiku. Ši aplinkybė verste vertė mane vis tik kaip nors išsiaiškinti su užs. rkl. min-ja Lietuvos ateities klausimu.

Iš kitos pusės mane buvo pasiekusios žinios, jog ministerija, kad ir vengdama kontakto su Pabaltijo kraštų atstovais, taigi ir manim, vis tik turėjo kažką suplanavusi tų kraštų atžvilgiu. Gautomis birželio pradžioje patikrintomis informacijomis, tas planas buvęs šitoks: Pabaltijo valstybių pilnas suverenumas nebūtų buvęs atkurtas, o tik jų savarankiškas valdymas, su savo tautinėmis vyriausybėmis kiekviename krašte, tačiau priešakyje su Reicho komisarais, jais, esą, buvo numatomi buvusieji tuose kraštuose Vokietijos pasiuntiniai ir įgaliotieji ministrai. Be to, visos trys Pabaltijo valstybės būtų buvusios ūkiniu požiūriu apjungtos ir prišlietos prie Vokietijos ūkio. Reicho komisaru Lietuvoje tad būtų buvęs dr. Zechlinas, paskutinis Vokietijos pasiuntinys Lietuvoje. Pagal kitą žinią, Zechlinas esą buvo numatomas Reicho komisaru visoms trimis Pabaltijo valstybėms su rezidencija Rygoje . . .

Šitoks projektas — jei jis tikrai buvo užs. rkl. min-jos sugalvotas — lietuvių nebūtų galėjęs patenkinti, nes mūsų tautos sukilimas, kurio paruošimas jauėjo į galą, siekė atkurti nepriklausomą Lietuvą, o ne kokį hitlerinės Vokietijos satelitą. Kalbamam planui užbėgti už akių ir palenkti Reicho vyriausybę į abipusio susitarimo kelią buvo nustatyta paruošti ir įteikti užs. rkl. min-jai vispusiškai motyvuotą, formalų memorandumą Lietuvos klausimu mano, kaip Lietuvos pasiuntinio ir įgal. ministerio, titulu. Kai pirminis jo tekstas jau buvo sudėstytas, aš daviau jį pasiskaityti Zechlinui, paskutiniam Vokietijos pasiuntiniui Lietuvoje, o taip pat ir Olshauseniui,

buv. pirmajam Vokietijos pasiuntiniui Lietuvoje. Šis pastarasis jau prieš daug metų buvo pasitraukęs iš valdinės tarnybos, bet iš tradicijos mėgdavo palaikyti santykius su mūsų Pasiuntinybės šefais Berlyne, taigi ir su manim. Ir vienas ir kitas, atrodė, pritarė mano projektui. Tačiau Zechlinas pastebėjo, jog laikas jį išraiška vien lietuvių nusistatymo, bet kad, užsimezgas kontaktui su užs. rkl. min-ja, esą, turiu skaitytis su galimumu, jog ir iš vokiečių pusės galėtų kilti pageidavimų. Tik jis nesiėmė pasakyti konkrečiau, kokie tie pageidavimai galėtų būti.

Charakteringa, kad panašią pastabą padarė kelias dienas vėliau ir pulk. ltn. Graebe. Kad ir pripažindamas, jog memorandumas neblogai suformuluotas, pulk. ltn. Graebe draugiškai pastebėjo, jog jame pasigendama bet kokių pažadų Reichui: jame prašoma vien to, kas rūpi Lietuvai, bet nutylima tai, kas labiausiai domintų Vokietiją. Dėl to, esą, galėtų išsyk kelti užsikirtimą, kalbantis su užs. rkl. min-jos žmonėmis. Patarė ką nors pridėti, kas padarytų memorandumą bent formaliai patrauklesnį.

Atsižvelgiant į dr. Zechlino ir pulk. ltn. Graebės padarytas pastabas, galutinis projekto tekstas buvo kiek pakeistas, pridėdant naujų sakinių, reiškusių kiek daugiau užsiangąžavimo Vokietijai. Būtent, tuoj po to, kur pasisakoma apie bendrą reikalą kovoje su bolševizmu, įstačiau šį pareiškimą:

— Šis nusistatymas bazuojasi principiniu įsisąmoninimu, jog lietuvių tautos interesas yra laikytis glaudžių politinių, ūkinių ir kultūrinių santykių su Vokietija, kaip Lietuvos 1918 - 1920 m. atkūrimo patirtis, o taip pat kultūrinis ir ūkinis jos išsivystymas nepriklausomo valstybinio gyvenimo laikotarpy bei lietuvių tautos kova su lenkiškumu tatau parodė.

Priešingai buvusiai neutralumo ir neryžtumo Lietuvos užsienio politikai, su kuria lietuviai aktyvistai kovojo per daugel metų dar prieš Lietuvos nepriklausomybės netekimą, Lietuvių Aktyvistų Sąjūdis, nūnai išaugęs į visos lietuvių tautos valios reiškęją, laiduoja savo aiškiu ir Vokietijai draugišku nusistatymu, jog naujoji Lietuva nuo aukščiau paryškinto jos gyvybinių interesų kelio nenukryps. —

Nors tai tik bendri formulavimai be konkretesnių pasiūlymų, bet jais pasakyta daug, bent taip tai gal būtų interpretavęs sau partneris, siekdamas savo paties interesų patenkinimo. Preciziškumą vengiau sąmoningai, kad nepasiūlyčiau partneriui daugiau, negu tai, kas buvo anomis aplin-

kybėmis neišvengiama. Laikytasi taktikos palikti konkretizavimą antrosios pusės iniciatyvai, kitaip sakant, laikytasi taktikos: jei jau nebūtų galima kilpos išvengti, tai bent patiems jos neužnerti Lietuvos nepriklausomybei ant kaklo!

Kuomet memorandumo tekstas jau buvo galutinai suformuluotas, jo nuorašus, dar prieš kreipdamasis į užs. rkl. min-ją, įteikiau savo vokiškiesiems politikos bičiuliams, būtent — dr. Marquertui, dirbusiam O.K.W., ir dr. Leibbrandtui Rosenbergo valdyboje; pastarajam įteikiau birželio 14 d. Be to, nuorašą taip pat pasiunčiau pulk. ltn. Graebei, kuris tada jau buvo pafrontėje, Rytprūsiuose. Tai padariau tam, kad žinotų, jog jau esu pasiruošęs kontaktuoti užs. rkl. min-ją ir tikėdamasis iš jų draugiškos paspirties reikalui praveisti.

Įteikdamas memorandumo nuorašą dr. Leibbrandtui, ta proga plačiau nušviečiau jam visą Lietuvos problemą, kaip ji man tuo metu atrodė, ir atkreipiau dėmesį į tai, jog, mano manymu, būtų iš vokiečių pusės padaryta didelė klaida, jei nebūtų leista mums sudaryti Lietuvos Vyriausybę ir nebūtų su ja susitarta iš anksto. Aiškinau dr. Leibbrandtui, jog lietuvių tautos sukilimas jau buvo paruoštas ir kad telaukiama momento jam įvykdyti. Tuo momentu, sakiau, būtų laikomas vokiečių kariuomenės pajudėjimas per Lietuvos sieną prieš rusų raudonąją armiją mūsų krašte. Sukilimas, įvykdytas tokiomis aplinkybėmis, sudarytų nepaprastai palankias politiškai psichologines sąlygas laisvam Lietuvos įsiterpimui į Naująją Europą, ir Reichas galėtų pasidaryti iš to tikrą reklamą pasaulio akyse. Panašiai įtaigojau ir kitus vokiečių politikos veiksmus. Nors ir galėjau pastebėti, jog tai darė jiems stipraus įspūdžio, tačiau, iš kitos pusės, jaučiau, kad būta vokiečiuose dar ir kažkokių paslėptų minčių Lietuvos klausimu, minčių, kurių jie man atvirai pasakyti neišdrįsdavo, išskyrus paryškėjusias intrigas iš Gestapo pusės.

Vienu iš tokių blogų simptomų buvo pulk. ltn. Graebės prasitarimas, jog parašiutininkų nuleisti Lietuvoje karui baigiant priartėti nebūsią galima. Jis tai aiškino tuo, kad negalys parūpinti jiems vietos lėktuvuose, kurie esą nepaprastai apkrauti kitais uždaviniais. Iš to tegalėjau sau padaryti išvadą, jog, greičiausiai, pulk. ltn. Graebe ir apskritai O.K.W. pradeda rezervuoti Lietuvos suverenumo atkūrimo klausimu arba pasijuto Himmlerio priversti susilaikyti nuo talkos LAF. Bet ir tai tolimesnės įvykių raidos pakeisti nebegalėjo: viskas jau buvo iš anksčiau paruošta revoliuciniam Lietuvos suverenumo

atkūrimui, jei vokiečiai paskutiniu momentu pasielgtų kitaip, negu buvo LAF suplanuota su jų žinia ir pritarimu.

Savaime suprantama, vokiečių užs. rkl. min-jos užsibarikavimas Lietuvos ateities klausimu buvo sukėlęs LAF vadovybei ir man pačiam, kaip Lietuvos dipl. atstovui Berlyne, didelį susirūpinimą, ypač kai pasidarė aišku, jog diena po dienos jau buvo galima laukti karo prieš Sov. Rusiją nebeišvengiamos pradžios. Čia paduodu išrašą iš mano birželio 14 d. laiško St. Lozoraičiui, kuris pasakys skaitytojui, ką anomis nerimo dienomis išgyvenau:

— Lietuvos reikalu turiu susirūpinimo, kad iki šiolei nesu pakviečiamas išsiaiškinti į vok. užs. rkl. min-ją. Iš kitos pusės, atrodo, kad daromi vokiečių politinėje vadovybėje svarbūs sprendimai. Šį trečiadienį von Ribbentropas su Weizsaeckeriu, kitų pareigūnų lydimi, buvo išskridę pas Fuehrerį į Obersalzburgą. Norėjau dar šią savaitę apsilankyti pas Weizsaeckerį, bet jis iki šiandien dar negrįžo. Pasiprašiau per jo sekretorių, kad būčiau priimtas sekančios savaitės pirmomis dienomis. Kadangi veikimas per neoficialius kanalus prie konkretnių politinių rezultatų neprivedė, tai nusprendžiau žūt būt patekti pas Weizsaeckerį arba kitą kurį atsakingųjų užs. rkl. min-jos pareigūnų ir įteikti Denkschriftą Lietuvos reikalu, kurio nuorašą čia pridedu. Jei nė vienas užs. rkl. min-jos galvų manęs negalėtų ar nenorėtų priimti, tai Denkschriftą vistiek įteiksiu per sekretorių su atitinkamu lydraščiu. Manau, padėčiai Rytuose keičiantis ir mūsų kraštą tuo paliečiant, mes negalime likti nuošaliai, t. y. nepareiškę vokiečiams formaliai savo nusistatymo. Ar vokiečiams tai patiks, ar nepatiks, bet turime tai padaryti, net jeigu man už tai grėstų ir asmeninės konsekvencijos. —

Prie šio susirūpinimo prisidėjo tuo pat metu dar ir kitas. Buvo gauta iš LAF ypatingojo įgaliotinio Lietuvos pasienio zonoje tokia trumpa telegrama: "Nuo sekmadienio vyksta Tėvynėje masiniai areštai ir deportavimai. Tauta prašo gelbėti!" ... Ji buvo LAF vadovybę stačiai pritrenkusi. Kilo siaubinga mintis, ar raudoniesiems Lietuvos laisvės slopintojams kartais nepavyko iššifruoti LAF pagrindžio organizacijos Tėvynėje ir ar nesuimtinėjami jos nariai, kad tuo būdu suduotų pagrindžiui mirtiną smūgį, prieš įvykstant tautos sukilimui. Bet netrukus paryškėjo, jog tai būta pirmojo sovietų genocidinio pasikėsimo prieš pačią lietuvių tautą. Dabar žinome,

jog tada buvo suimta ir deportuota iš Lietuvos apie 40,000 asmenų iš visų tautos socialinių sluoksnių, nuo pasiturinčio ūkininko ar miestelėno iki paprasto fabriko ar lauko darbininko.

Buvo charakteringas reiškinys, kad tas sovietų genocidinis pasikėsinimas prieš lietuvių tautą įvyko kaip tik tuo metu, kai vokiečių Gestapas griebėsi desperatiškos provokacijos per Čenkų sukliudyti tos pačios lietuvių tautos pasiryžimą atkurti Lietuvos valstybinę nepriklausomybę. Atrodė, lyg vokiečių Gestapas ir rusų NKVD veikė susitarę prieš mažytę lietuvių tautą, kam ji drįso siekti laisvės. Tokiomis aplinkybėmis LAF vadovybė nebegalėjo kreiptis į vok. užs. rkl. min-ją ir prašyti Reicho pagalbos tuoju, kai tik gavo suminėtą aukščiau telegramą, jog "Tauta prašo gelbėti", nes žiūrėjo į tragediją, kuri ištiko lietuvių tautą birželio 14 - 17 dienomis, kaip į vieną vokiečių - rusų machiaveliško susitarimo pasekmių. Maniau, jog paties Reicho buvo didžioji pareiga savo tą nusikaltimą prieš lietuvių tautą ir istoriją tuoju atitaisyti, pvz., nors ultimatyviniu demaršu Maskvoje, be jokio specialaus iš mūsų pusės pagalbos maldavimo. Buvo nuspręsta tik painformuoti užsienio rkl. min-ją apie įvykį, remiantis gauta telegrama. Šią informaciją perteikiau telefonu von Grundherriui, kuris apie tai buvo padaręs aktuose tokį pasižymėjimą — T120/261/193367 —

— Pol. VI 3331 g

Berlyne 1941 m. birželio 21 d.

S l a p t a i

U Ž R A Š A S

Buvęs Lietuvos Pasiuntinys Škirpa ką tik pranešė man tokį dalyką:

Iš vieno patikėtinio jis patyrė, jog Lietuvoje ką tik įvyko gausių areštų ir lietuvių deportavimų. Lietuvių tauta šaukiasi skubios pagalbos.

Šią informaciją aš priėmiau "privačiai", — prirašė nuo savęs von Grundherr.

Užrašas buvo perteiktas valstybės sekretoriui (von Weizsaecker), valstybės pasekretoriui (Woermann) ir politikos skyriui V (Rusija), kaip matyti iš pažymėjimo ant paties dokumento.

Tokiomis širdį veriančiomis ir smegenis skaldančiomis aplinkybėmis susilaukiau birželio 15 d. vakare apie 20 val. telefoninio skambučio iš O.K.W. Kalbėjo dr. Marquert, kuris painformavo mane, jog Lietuvos klausimo politinis narplio-

jimas esąs pagaliau pajudėjęs iš vietos ir patarė man neati-dėliojant susisiekti su dr. Kleistu, Dienststelle von Ribbentrop. Pasakysiu, jog tai manęs ypatingai nenudžiugino, nes dr. Kleist tebuvo NSDAP partijos, o ne užs. rkl. min-jos atsakingas pareigūnas, gi aš siekiau kontakto su ministerija, o ne su partijos politikais. Kadangi dr. Kleistas naudojosi von Ribbentropo pasitikėjimu ir jį gerai pažinau pats, tai atrodė, jog nebūtų buvę tikslinga vengti su juo kalbėtis, nors jis ir tebuvo tik partijos, o ne vok. užs. rkl. min-jos pareigūnas. Birželio 15 d. buvo šeštadienis ir, be to, jau buvo vėloka su dr. Kleistu susisiekti. Pasimatymas su juo įvyko tik pirmadienį, birželio 17 d. priešpiet, partijos vadovybės patalpose, priešais užs. rkl. min-ją Wilhelmstrasse.

Iš dr. Kleisto patyriau, jog vyksta kažokie pasitarimai rytų politikos klausimais ir kad jam pačiam pavesta rūpintis specialiai Pabaltijo kraštų problema. Prisiminiau jam apie Lietuvos Vyriausybės paskelbimo klausimą ir kad tuo reikalu projektą notos užs. rkl. min-jai su atitinkamais paaiškinimais jau buvau įteikęs prieš tai dr. Schuettei. Čia pat įteikiau dr. Kleistui tų dokumentų duplikatus. Dr. Kleistas, priimdamas tuos raštus, pasakė, jog dr. Schuette buvo jam apie tai minėjęs. Bet, kiek apsimastęs, dar pridėjo, jog manęs, kad šį kartą viskas būsia daug paprasčiau. Pažadėjo pasakyti man ką daugiau po kokių dviejų trijų dienų ir tikrai savaitės būvyje.

Ar šiais miglotais pasakymais dr. Kleist norėjo duoti man suprasti, jog ankstyvesni planavimai Lietuvos atkūrimo klausimu — imtinai ir tas, kuriam dr. Kleist buvo pats be sąlygų pritaręs 1940 m. liepos 2 d., kai buvo atsilankęs pietų pas mudu su žmona dar Pasiuntinybės rūmuose — tapo po vienerių nepilnų metų politinio flirto apversti iš vokiečių pusės aukštyn kojomis, — galėjau tada apie tai tik spėlioti. Po karo paaiškėjo, jog Sov. Rusijos suskaldymo į atskiras tautines valstybes su savo vyriausybėmis politika — pirmoje eilėje Pabaltijo valstybių, taigi ir Lietuvos, atkūrimo planas — faktiškai jau buvo vokiečių palaidota. Apie tai liudija čia žemiau paduodamas išrašas iš generolo Jodlio 1941 m. birželio 7 dienos formalios instrukcijos armijų štabams propagandos rytuose užimsimuose kraštuose klausimu, jis skamba šitaip:

— Propagandos tendencijos, kurios nukreiptos į Sovietų Sąjungos suskaldymą į paskiras valstybes, tuo tarpu neturi būti reiškiamos. Žinoma, vokiečių propaganda įvairiose Sovietų

Sąjungos srityse privalo kaskart naudotis kalba, kuri ten daugiausia vartojama. Bet tai neturi teikti pagrindo, kad iš to, kaip paskiri propagandos tekstai suformuluoti, kas nors galėtų daryti išvadą prieš laiką apie numatomą Sovietų Sąjungos sudraskymą. — T77/792/5521334 —

Kadangi pasikalbėjimas su dr. Kleistu vis tik nebuvo padaręs man pilnai neigiamo įspūdžio, tai pasinaudojau ta proga įduoti jam nuorašą savo memorandumo, kurį jau turėjau galutinai paruošęs įteikti užs. rkl. min-jai. Paprašiau dr. Kleistą, kad teiktųsi išrūpinti man priėmimą tuo reikalu pas valstybės sekretorių von Weizsaeckerį ar pas kurį kitą atsakingą politinio skyriaus pareigūną. Dr. Kleist atsakė, jog pirma jis turės pats susipažinti su jam įduoto rašto tekstu ir pagalvosias, ar galėtų man reikale pagelbėti, tačiau nepažadėjo, ar imsis kokių praktiškų žygių mano vizitui užs. rkl. min-joy išrūpinti.

Dr. Kleisto rezervuotumas pagelbėti man prasiveržti į užs. rkl. min-ją, o ypač jo prasitarimas, kad "ši kartą viskas būsia paprasčiau" ir kad jam pavesta rūpintis Pabaltijo problema, kėlė manyje ypač stiprių abejonių, ar nedarau kokios diplomatinio veiksmo klaidos. Memorandumas, apie kurį minėjau čia aukščiau, buvo tarpvalstybinių santykių reikšmės, o ne santykių su NSDAP, kaip įtakinga hitlerinėje Vokietijoje ji tada bebūtų buvusi. Kaip diplomatiniam kito krašto atstovui, man buvo svarbu gauti vienokią ar kitokią atsakymą iš vok. užs. rkl. min-jos, tarptautinės teisės požiūriu kompetentingo organo užsienio politikos aktams vyriausybės vardu, o ne bet kokią atsakymą iš partijos, kurios kompetencija ribojasi vidaus politikos sritimi. Šitaip reikalą pergalvojęs, nusprendžiau visai nė nebelaukti, ką išgirsiu iš dr. Kleisto po 2 - 3 dienų. Tad tuojau, t. y. tą pačią birželio 17 d., dar kartą pasibeldžiau į užs. rkl. min-jos duris, paskambindamas iš naujo von Weizsaeckerio asmens sekretoriui. Priminiau jam savo ankstyvesnį pasiprašymą būti valstybės sekretoriaus primamam, pabrėždamas, jog turiu labai svarbų reikalą.

Ši kartą ministerijos durys man prasidarė net be dr. Kleisto patalkininkavimo. Netrukus von Weizsaeckerio sekretorius man atskambino ir pranešė, jog von Weizsaeckeris mane priimti įgaliojo pasiuntinį von Grundherri, vienkart atsiprašydamas už Weizsaeckerį, kad šis pastarasis negalėjęs priimti manęs pats.

Pasimatymas su von Grundherriu buvo sutartas birželio 19 d. priešpiet.

FORMALUS REICHO ISPĖJIMAS

Tikslas, kuriuo taip veržiausi į užs. rkl. min-ją, kaip aname skirsnelyje buvo apibūdinta, buvo formaliai paryškinti Lietuvos teisę į valstybinę nepriklausomybę, panaudojant visus argumentus, kokius tik sugalvojau, ir lojaliai išpėti Reicho Vyriausybę, jog, kilus rusų - vokiečių karui, lietuvių tauta sieks atkurti Lietuvos valstybinį suverenumą, jei ne kitaip, tai su ginklu rankoje prieš bendrą priešą, ir kad todėl būtų tikslinga iš anksto susitarti dėl naujos, tautinės Lietuvos Vyriausybės paskelbimo. Tai ilgas keliolikos mašinraščio puslapių diplomatinis dokumentas, nūnai jau turįs istorinės reikšmės, kaip užfiksavęs vieną iš svarbių mūsų kovos už Lietuvą momentų . . .

Atvykus man sutartą valandą į užs. rkl. min-ją pas pasiuntinį von Grundherri ir išdėsčius man rūpėjusį reikalą, von Grundherr išsyk kratėsi memorandumą priimti. Jis net parodė nusistebėjimą ar jį suvaidino. Kaip, girdi, man galėjusi, iš viso, ateiti mintis į galvą surašyti tokį dokumentą ir jį siūlyti užs. rkl. min-jai priimti, žinant, jog santykiai tarp Vokietijos ir Sov. Sąjungos buvo laikomi normaliais bei draugiškais. Iš savo pusės priminiau von Grundherriui savo pasikalbėjimą su juo balandžio 22 d. ir pastebėjau, jog man žinoma, kad santykiai tarp Vokietijos ir Sov. Rusijos yra atsidūrę kritiškoje padėtyje ir kad man ne paslaptis, jog diena iš dienos galima laukti Rytuose nepaprastos reikšmės įvykių, kurie neaplenks ir Lietuvos. Aiškinau, jog, mano nuomone, užs. rkl. min-ja negali nepriimti iš manęs lojalaus Vokie-

tijai diplomatinio pareiškimo Lietuvos vardu, juo labiau, kad jo turinys paliečia tokius dalykus, kurie, mano supratimu, taip pat yra Vokietijai svarbūs. Bandžiau memorandumo turinį čia pat sutrauktai atpasakoti . . . Tuomet von Grundherr paėmė dokumentą ir pats mano akivaizdoje perbėgo akimis jo puslapius, faktiškai svarbesniuosius jo formulavimus perskaitydamas . . . Šitaip su memorandumo turiniu susipažinęs, von Grundherr susvyravo. Atvirai pasakė, jog pats vienas jis negalės nuspręsti ir turės atsiklausti savo vyresnybės nurodymo. Paprašęs mane į svečių salonėlį palaukti, von Grundherr išsiskubino, su memorandumu rankoje, pas kažkurį kitą, už jį aukštesnį, ministerijos pareigūną, spėju, pas valstybės sekretorių von Weizsaeckerj. Čia paduodu pilną to svarbaus dokumento vertimą lietuvių kalba: — T120/261/193372-84—

M E M O R A N D U M A S
apie Lietuvos valstybinės nepriklausomybės atstatymą

Z. Bendrybės

Kaip nepriklausoma valstybė, Lietuva nebuvo joks atsitiktinumas, bet lietuvių tautos istoriškai, etniškai, kultūriškai, ūkiškai ir geopolitiškai pagrįstos aspiracijos natūralus iškūnėjimas, sekąs iš lietuvių tautos ilgos, garbingos praeities.

Kiek istorijai žinoma, lietuviai, kurie laikomi seniausiais arijais Europoje, saugodavo ją nuo prasiveržimų įvairių klanų iš rusiškosios lygumos į Vakarus. Tose tautybių rungtynėse jie sugebėjo išlaikyti savo nacionalinį charakterį, savo kalbą, papročius, sodybas ir savo gyvenamąjį plotą.

Nuo pat ankstyvojo viduramžio lietuviai per ištisus šimtmečius sugebėjo ne tik atsispirti prieš spaudimą iš Rytų, bet ir atmušti agresyviai pasireiškusias slavų bangas ir išplėsti Lietuvos galią iki Maskvos, Kijevo ir Juodųjų jūrų.

Tik unija su Lenkija, visos lietuvių tautos dar ir dabar laikoma pragaištinga, privedė Lietuvą prie netekimo galios ir pravėrė spragą slavų ekspansijai į Vakarus.

Kuomet rusų carinė imperija per I-ąją pasaulinį karą sugriuvo, lietuvių tauta galėjo vėl atkovoti sau politinę laisvę. Nežiūrint ginkluoto iš rusiškojo bolševizmo pusės puolimo, lietuvių tautai pavyko realizuoti savo nacionalinį idealą, t.y. vėl atkurti savo valstybinę nepriklausomybę.

1920 m. liepos 12 d. lietuvių - rusų taikos sutartimi Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos vyriausybė, kaip

rusų carinės imperijos paveldėtoja, laisva valia ir besąlyginai pripažino Lietuvos nepriklausomybę ir jos suverenumą, išsižadėdama visiems laikams bet kokių teritorinių pretenzijų, ir sykiu buvo išvesta galutinė siena tarp abiejų valstybių.

Atsikūrusios Lietuvos gyventojų skaičius buvo 3,8 milijono, jos teritorijos plotas — apie 85,000 kvadratinį kilometrų.

Nors tai ir nebuvo galima lyginti su praeities Lietuvos didumu, tačiau buvo galima pasididžiuoti tuo, jog šie rezultatai buvo pasiekti pirmoje vietoje savo pačių jėgomis, o ne Versalio sutartimi.

Nors Lietuva buvo tapusi karo veiksmų lauku per Pasaulinį karą, turėjo pergyventi vokiečių karo okupaciją ir visas išsilaisvinimo kovos naštas pati pakelti, ji buvo Pasaulinio karo laimėtojų sutikta tik kaip nepageidaujamas reiškinys ir turėjo pakęsti daugelio metų trečdalis jos teritorijos su sostine Vilniumi okupavimą iš Lenkijos pusės.

Nežiūrint viso to, lietuvių tautai pavyko greitai sukurti tvarkingą valstybės valdymo aparatą, išvystyti krašto produkciją, sudaryti sveiką valiutos ir finansų sistemą ir suformuoti gana gerai išmankštintą ir moderniais ginklais aprūpintą kariuomenę ir ją išlaikyti. Visi tautos sluoksniai galėjo džiaugtis vis kylančia gerove. Žymus progresas buvo pastebimas iš metų į metus visose srityse ir paveldėtas iš rusų viešpatavimo laikų atsilikimas palaipsniui nugalimas. Kultūriškai ir ūkiškai žengiančios pirmyn tautos gyvenimas vystėsi visu pilnumu.

Visa tai sudaro nenuginčijamą įrodymą, jog Lietuva, nors ir nebūdama didelė valstybė, betgi buvo pajėgi gyventi ir todėl turinti teisę egzistuoti. Jos pažanga, deja, tapo Sovietų Rusijos prievartos aktu pereitais metais be mažiausio pagrindo ir priešingai žmogaus sveikam protui sugriauta.

2. Sovietų Rusijos prievartos aktas

Nuo aukščiau suminėtos lietuvių - sovietų taikos sutarties santykiai tarp Lietuvos ir Sov. Rusijos buvo normalūs.

1926 m. rugsėjo 28 dienos nepuolimo paktu ir jo 1931 m. gegužės 6 dienos ir 1934 m. balandžio 4 d. galiojimo pratęsimais iki 1945 m. gruodžio 31 dienos, kuriais Sov. Rusija buvo įsipareigojusi respektuoti visais atžvilgiais Lietuvos suverenumą, nepalieti jos teritorijos integralumo ir susilaikyti nuo bet kokio jėgos pavartojimo prieš Lietuvą, o taip

pat 1933 m. liepos 5 dienos susitarimu dėl agresoriaus definicijos, tapo santykiuose tarp Lietuvos ir Sov. Rusijos dar labiau sustiprinta tai, kas jau ir prieš tai buvo.

Tie santykiai nebuvo sutrikę ir tada, kai Lietuvos valdymosi forma buvo absoliučiai antikomunistinė.

Viską suglaudus, galima pasakyti, jog per ištisus 20 metų santykiai tarp Lietuvos ir Sov. Sąjungos neteikė jokios priežasties bet kokiems reikšmingesniems nesusipratimams.

1939 metais kilęs karas staigiai pastatė Lietuvą prieš visai naują padėtį. Amžinasis slavų spaudimas į Vakarus vėl atsinaujino. Rusų prasiveržimas pirmyn išnaudojant Vokietijos pergalę prieš Lenkiją ir pasidalijimas interesų zonomis tarp Sov. Rusijos ir Didžiosios Vokietijos išstatė Lietuvą stipriausiam spaudimui iš Maskvos pusės.

Ko bolševikinė kurstamoji veikla Lietuvoje prieš tai pasiekti negalėjo, tai padarė įmanoma istorinių įvykių raida rytinėje Europos erdvėje. Sov. Rusija tuoju išnaudojo šią aplinkybę užkarti Lietuvai 1939 m. spalio 10 dienos savi-tarpinės pagalbos sutartį, nežiūrint to, kad Lietuva tokios Sov. Rusijos pagalbos nepageidavo ir nebuvo reikalinga, nes jokios grėsmės iš kurio kito savo kaimyno nejautė. Reikia pastebėti, jog šia Lietuvai primesta sutartimi Sov. Rusija dar kartą išpa-reigojo jokių būdu nepaliesti Lietuvos suverenumo ir jos vidaus santvarkos.

Iš tikrųjų gi tos sutarties tikslas buvo ne suteikti Lietuvai pagalbą, bet smeigti Lietuvos valstybei durklą į nugarą, pastačius rusų raudonosios armijos įgulas, iš viso 20,000 vyrų, Lietuvos teritorijoje, t.y. krašto viduje.

Tačiau tų įgulų įkūrimas Lietuvoje dar nepajėgė sudrumsti jos vidaus padėties. Gyventojų tarpe teatsirado labai mažai komunizmo šalininkų, kurie, net išnaudodami rusų karių buvimą krašte, neturėjo drąsos išvystyti komunistinę veiklą bei sutelkti jėgų Lietuvos valstybės užgrobimui iš vidaus, t.y. primesti Lietuvai sovietinę santvarką.

Tačiau, kai Vokietijos karinės pajėgos buvo 1940 metais gegužės mėnesį visai užangažuotos Vakaruose, Maskvos imperialistai tame išžiūrėjo palankų momentą išprievartauti visas tris Pabaltijo valstybes ir jas galutinai užgrobti.

Kad tikruosius šio prievartos akto motyvus užmaskuotų, Maskva iš pradžios padarė Lietuvos Vyriausybei aštrių priekaištų, kurie buvo absoliučiai be pagrindo ir pačių rusų sufabrikuoti. Būtent, Lietuvai buvo prikišta tarsi Lietuvos Vy-

riausybės organai pagrobė kelis rusų įgulų karius ir juos suviliojo nusikalstamiems darbams. Neatsižvelgiant į tai, kad Lietuvos Vyriausybė tuojau pasiūlė nurodytus jai atsitikimus ištirti drauge su rusais ir pažadėjo nusikaltėlius, jei tokie išryškėtų, visu griežtumu nubausti, Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos Vyriausybė pateikė 1940 m. birželio 14 d. Lietuvos Vyriausybei brutalų ultimatumą, kuriuo pareikalavo:

1. Konstitucinę Krašto Vyriausybę priversti atsistatydinti ir ją pakeisti kita, Maskvos pageidaujama;

2. Vidaus rkl. ministerį ir Valstybės saugumo policijos direktorių atiduoti teisman be jokio teisiškai pagrįsto iš jų pusės nusikaltimo;

3. Įsileisti neribotą rusų kariuomenės kiekį į Lietuvą.

Tuojau po to stiprios rusų raudonosios armijos jėgos buvo įsakytos žygiuoti ir kraštą užėmė.

Ginkluotas pasipriešinimas tokiomis aplinkybėmis atrodė visiškai beviltiškas, todėl nebuvo įvykdytas, nes būtų prilygęs tautos savižudybei.

Su giliausiu skausmu širdyse lietuvių tauta pergyveno sugrižimą rusų viešpatavimo, kuris buvo krašte suprastas kaip pavergimo ir ūkinio sugriovimo simbolis.

Po įvykusios krašto okupacijos ir uždėjimo rusų kontrolės ant viso krašto valdymo aparato Sovietų Sąjungos Vyriausybė mėgino jau įvykdytą smurtą post factum įteisinti. Krašte siaučiant raudonajam terorui, vadovaujant skubiai sudarytai komunistų partijai su nepažabota veikimo laisve, kai visos kitos, nekomunistinės partijos ir tautinės organizacijos buvo tuojau likviduotos, o patriotinė spauda išprievartauta, Maskvos nurodymu buvo liepos 14 - 15 dienomis prvesti nauji rinkimai į vadinamąjį Liaudies seimą. Kandidatais į narius šio okupantų įrankio tebuvo parinkti komunistų partijos šalininkai ir keletas Sovietų Vyriausybei tikusių asmenų. 1940 m. liepos 21 d. tas bolševikinės prievartavimo politikos instrumentas buvo sušauktas ir pagal Maskvos reikalavimą priėmė sprendimą įvesti krašte sovietų santvarką, o pačią Lietuvą įjungti į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą. Vyriausios Tarybos 1940 m. rugpiūčio 3 dienos nutarimu Sovietų Rusija minėtą vadinamojo lietuvių Liaudies seimo sprendimą patvirtino. Nuo to kiekvienam pasidarė aišku, kokie buvo tikrieji tikslai, kurių Sovietų Sąjunga siekė savo prievartavimais prieš Lietuvą.

3. Lietuvos protestai prieš prievartą

Antrame skirsnyje apibūdintieji Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos veiksmai reiškia ne ką kitą, o tik lietuvių neišprovokuotą Lietuvos išprievartavimą, sulaužant visas tarp abiejų valstybių pasirašytas sutartis ir grubiausiai pažeidžiant visuotinai pripažįstamus tarptautinės teisės nuostatus.

Lietuvių tauta jokių būdu nebuvo linkusi savo didžiausiomis kraujo aukomis atkovotą valstybinę nepriklausomybę paaukoti svetimų įsibrovėlių viešpatavimui.

Kadangi krašto valdymas pagal Valstybės Konstituciją buvo svetimos okupacijos padarytas nebeįmanomas, tai Lietuvos respublikos prezidentas 1940 birželio 15 d., t.y. įsiveržiant į kraštą sovietų karinėms pajėgoms, pasijuto priverstas jį palikti protesto ženklą prieš Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos prievartos aktą. Tuo jis pasitraukė iš bolševikinio okupanto galios ribų.

Kai Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos vyriausybė, kaip jau buvo minėta, kėsinosi dirbtiniais rinkimais į vadinamąjį Liaudies seimą savo prievartos aktą post factum įteisinti suklaidinant lietuvių tautos valią, visi akredituoti užsieny Lietuvos pasiuntiniai ir įgal. ministrai, kaip konstituciniai teisėti Lietuvos valstybės atstovai, tada dar tebebuvę savo poste, o taip pat visos užsienio lietuvių organizacijos, kas tik dar galėjo laisvai tarti žodį lietuvių tautos vardu, pareiškė svetimų valstybių vyriausybėms griežčiausius protestus prieš suminėto prievartos aktą ir paprašė jas teiktis Lietuvos įjungimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą nepripažinti.

Šiais protestais tapo visa ta Sovietų Rusijos klaida atskleista ir visam pasauliui formaliai paryškinta, jog Lietuva savo valstybinės nepriklausomybės neišsižadėjo ir neišsižadės.

4. Dabartinė Lietuvos teisinė padėtis

Dėl priverstinio krašto susovietinimo Lietuva, kaip valstybė, formaliai nėra nustojusi egzistuoti. Tarptautinės teisės požiūriu dabartinė padėtis Lietuvoje tegali būti laikoma tik kaip svetima krašto okupacija, kadangi:

1. Lietuvos Respublikos Prezidentas, kaip valstybės suverenumo reprezentantas, pasitraukė iš bolševikinio okupanto galios ribų ir nepasirašė jokio akto, kuris galėtų būti laikomas Lietuvos įjungimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą legalizavimu;

2. Lietuva protestavo prieš jos įjungimą į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą;

3. Jokia valstybė pasaulyje nepateisino Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos prievartos akto;

4. Visos sutartys, kurias Lietuva, kaip nepriklausoma valstybė, pasirašė su kitomis valstybėmis ir kurios nustato Lietuvos tarptautinę padėtį, jų tarpe ir šių valstybių savo laiku padarytieji Lietuvos de jure pripažinimo aktai, jokios valstybės nebuvo panaikinti bei atšaukti. Tad jie formaliai lieka galioje, nežiūrint to, kad, dėl krašto okupavimo iš Sovietų Rusijos pusės, sakytos sutartys pasidarė laikinai nebeįvykdomos;

5. Lietuvos valstybės suverenitetas, kaip kad seka iš paskutinių dviejų punktų, kitų valstybių nėra paneigiamas. Kaip praktišką tam įrodymą galima, pvz., nurodyti į faktą, jog didelė dalis Lietuvos Pasiuntinybių ir Konsulatų užsieny toliau pasilieka ir gali tęsti savo veiklą.

Praktiškai paėmus, Lietuva, kaip atskiras valstybinis organizmas, tebeegzistuoja dar ir dabar. Tai seka iš šių faktų:

1. Valstybės teritorija lieka ta pati, nuo kitų Sovietų Rusijos sričių atskirta ir paties okupanto sienos sargybmomis uždaryta ir izoliuota.

2. Buvusis krašto valdymo aparatas (ministerijos ir kiti valdymo organai, kurių pavadinimus Sovietai pakeitė į komisaratus) pasilieka toliau egzistuoti, nors daugiau pripildomas bolševikinių komisarų ir GPU agentų;

3. Visa tai, kas Lietuvos ir lietuvių tautos per nepriklausomo valstybinio gyvenimo laikotarpį buvo valstybės, kultūros ir ūkio srityse sukurta, šiuo metu toli gražu dar nėra bolševikinių pavergėjų suardyta, nors jie visur pridarė gilių griovimo darbų;

4. Dargi pasilieka toliau lietuvių kariuomenė, tik pakeistas jos pavadinimas bei apjungta į 29-jį rusų raudonosios armijos korpusą, kuris susideda iš lietuvių karininkų, puskarininkų ir lietuvių kareivių. Jis tebeturi savo ginklus ir tebelieka lietuvių žemėje.

Trumpai pasakius, Lietuva tapo tik perkrikštyta į 13-ją Sovietų Socialistinę Respubliką. Tiesa, viešpačiai bolševikai skuba kraštą susovietinti, bet laikas dar buvo per trumpas, kad būtų galėję tautinę Lietuvą sunaikinti.

5. *Jėgų Lietuvai atkurti formavimas*

Lietuviai nėra jokie slavai. Savo rase jie Rusijai irgi nepriklauso. Lietuvių kalba, seniausia iš gyvųjų indogermanų kalbų Europoje, nėra rusų kalbos giminė.

Lietuvių kultūros šaknys glūdi tautos savitoje prigimtyje. Priešingai slavų tautoms, ji ugdomi vakarietiškos civilizacijos dvasioje, kurios požymiai yra aktyvumas, susivaldymas ir tikslingumas.

Lietuvos ūkininkija ir jos sodybinis susitvarkymas, besireiškiantis išimtinai pavienių ūkių forma, yra rusų agrarinei tvarkai, ypač sovietinei kolchozų sistemai, visiškai svetimas.

Visas gyvenimo būdas, kaip išpažįstamoji tikyba (dauguma Romos katalikų), tautinės apeigos ir papročiai, teisės samprata, gyvenimas ir pasaulėžvalga — visa tautos siela — pagrindinai skiriasi nuo rusiškojo žmogaus natūros, kaip tai parodo ne vien dabartis, bet ir caro laikų patirtis.

Lietuvių tauta visa savo esme yra susijusi su Vakaraais. Bolševikų smūgio grėsmė, kurioje lietuvių tauta ižiūri slavų natūros pasireiškimą, bendrą lietuvių tautos orientavimą į Europos vakarietišką kultūrą tik dar labiau sustiprino.

Todėl lietuvių tauta ėmėsi ryžtingai atsakyti bolševikinio okupanto išprovokuotai kovai, siekdama apginti savo kultūrą, savo gerovę, ir kad vėl atgautų politinę laisvę. Pradedant mokykliniu jaunimu, visokio amžiaus ir socialinio luomo lietuviai, kaip antai, darbininkai, ūkininkai, kariai, studentai, dvasininkai ir kt., tūkstančiais pareiškė apsisprendimą priešintis raudonajam imperializmui ir bolševikiniam pavergėjui bei visomis priemonėmis ginti šventas lietuvių tautos teises.

Nepaisant žiauriausio teroro ir bolševikų siautėjimo aukomis perpildytų kalėjimų, ši kova už gyvybę ar mirtį vyksta toliau. Lietuvių tauta pasidarė komunizmo įtakoms dar mažiau prieinama, negu kada nors anksčiau. Įsisąmoninusi nepalaužiamą tikėjimą geresne ateitimi, tvirčiausiai įsitikinusi, kad teisė laimės, besąlygine vidine vienybe susicementavusi ir būdama pilnai tikra, jog teisingumas yra jos pusėje, lietuvių tauta davė sau iškilmingą tautinį pažadą nepaliauti kovojus, kol Lietuvos valstybinės nepriklausomybės bei suverenumo atstatymas nebus pasiektas.

Lietuvos išlaisvinimo nuo bolševizmo ir atstatymo nepriklausomos Lietuvos valstybės ėmėsi Lietuvos Tautinis Komitetas. Jis yra emanacija seniau konstituciškai teisėtos Lietuvos Vyriausybės akredituotų užsieny Lietuvos pasiuntinių ir

įgal. ministerių, kurie protestavo prieš Sov. Rusijos smurtą ir Lietuvos įjungimą į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą. Buvo ir lieka toliau Lietuvos pasiuntinių užduotis atstovauti Lietuvos nepriklausomybei ir ginti jos interesus prieš kitas valstybes, kaip yra išakmiai pasakyta jų akreditavimo raštuose.

Lietuvos Tautinis Komitetas susideda iš daugiau narių — Lietuvos pasiuntinių, dalyvaujant jame užsienio lietuvių organizacijų atstovams. Jo priešakyje, kaip Tautinio Komiteto pirmininkas, stovi asmuo, buvęs daug kartų Lietuvos ministerių pirmininku. Šis Komitetas apjungia visus lietuvius, kaip esančius užsieniuose, taip ir gyvenančius Lietuvoje, kurie ėmėsi krašto gelbėjimo.

Praktiškas Lietuvos valstybės atstatomosios akcijos vykdymas remiasi Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžiu. Tai yra politinė organizacija, kuri apėmė visas buvusias lietuvių politines sroves, laisvai susijungusias tame bendrame sąjūdyje, kuris yra vienos valios vadovaujamas, tautinio bei socialistinio, bet griežtai antikomunistinio nusistatymo, ir apjungia visus aktyvesnius bei ryžtingesnius lietuvių tautos elementus.

Atsiremdamas į visišką lietuvių tautos vienybę, Lietuvių Aktyvistų Frontas pasistatė sau uždavinį vadovauti visomis jėgomis, kurios yra pasiryžusios stoti į kovą ir imtis reikalingų žygių, kad lietuvių tauta kovoje už Lietuvos išlaisvinimą iš rusų bolševikinės okupacijos neliktų nuošalyje, bet joje aktyviai masiškai dalyvautų ir savo krauju ir aukomis atsipalaiduotų nuo to jungo.

Savo sekančiu uždaviniu Lietuvių Aktyvistų Frontas numato imtis reikalingų pasiruošimų, kad laiku nutiestų sveikus pagrindus atkurti ir naujai pertvarkyti išlaisvintą Lietuvos valstybę ir jos teisingą įsiterpimą į Naująją Europą.

6. Lietuvos atkūrimo pagrindai

Lietuvos atveju tenka ne sukurti naują valstybę, bet atstatyti suverenumą valstybės, kuri dar visai neseniai buvo visiškai nepriklausoma, visų kitų valstybių pasaulyje pripažinta pilnateisiu tautų šeimos nariu ir kurios valdymosi organizmas didžiąja dalimi dar ir dabar tebeegzistuoja. Kadangi į dabartinę padėtį Lietuvoje tegalima žiūrėti tik kaip į svetimą okupaciją, tai galima sakyti, jog Lietuva galėtų automatiškai grįžti į savarankišką Europos valstybių bendruomenę, kai tik įvyks jos atsipalaidavimas nuo Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos ir ji išsilaisvins iš jai primesto bolševizmo.

Tatai yra lengvai įvykdoma, atsižvelgiant į tai, jog bolševikų siautėjimas krašte eina dar neilgai ir todėl, kaip jau buvo minėta, dar neįstengė sugriauti viso to, kas per savarankiško valstybinio gyvenimo laikotarpį visose srityse buvo sukurta. Tėra tik reikalinga išlaisvinti kraštą nuo okupanto, gražinti jam valstybinę laisvę ir jo iš seniau dar tebesanti valdymosi aparatą apvalyti nuo bolševikų komisarų ir GPU agentų, ir kraštas greitai atsigauntų nuo sovietinės santvarkos jam pridarytų sunaikinimų: jo gyvenimas grįžtų greitai į normalias vėžes ir jis galėtų toliau vystyti ūkio produkciją.

Užsienio politikos požiūriu svarbu Lietuvos valstybės kontinuitetą galimai ryškiau pabrėžti, kad iš anksto atimtų pagrindą įtarimams, tarsi kas kitas nori savo ruožtu Lietuvą aneksuoti. Laikantis kontinuiteto principo, Europos naujo patvarkymo priešininkai būtų pastatyti prieš dilemą: arba sutikti su Lietuvos atstatymu kaip pirmos iš Sov. Rusijos dar taip neseniai paglemžtų valstybių ir tuo visai viešai pripažinti Vokietijos nuopelną, arba, tai nuginkijant, tuo pasidaryti Lietuvos nepriklausomybės ir pavergtų tautų išlaisvinimo iš sovietinio bolševizmo priešininkais.

Tuo pačiu pagrindu svarbu pabrėžti lietuvių tautos aktyvų pasireiškimą kovoje prieš raudonuosius rusų okupantus. Tuo būtų aiškiai parodyta visam pasauliui ir patvirtinta veiksmu, jog atstatymas Lietuvos valstybinės nepriklausomybės, o taip pat jos įsiterpimas į Naująją Europą, buvo ne kokia kurios kitos valstybės intriga, bet natūralus, pačios lietuvių tautos siektas tikslas, visai laisvas ir savarankiškas įnašas į Naujosios Europos išsivystymą.

Šis nusistatymas bazuojasi principiniu įsisąmoninimu, jog lietuvių tautos interesas yra laikytis glaudžių politinių, ūkinių ir kultūrinių santykių su Vokietija, kaip tatai parodė Lietuvos 1918 - 1920 metų atkūrimo patirtis, o taip pat kultūrinis ir ūkinis jos išsivystymas nepriklausomo valstybinio gyvenimo laikotarpyje ir lietuvių tautos kova su lenkiškumu.

Priešingai buvusiai neutralumo ir neryžtumo Lietuvos užsienio politikai, su kuria lietuviai aktyvistai kovojo per daugel metų dar prieš Lietuvos nepriklausomybės netekimą, Lietuvių Aktyvistų Sąjūdis, nūnai išaugęs į visos lietuvių tautos valios reiškėją, laiduoja savo aiškiu ir Vokietijai draugišku nusistatymu, jog naujoji Lietuva nuo aukščiau paryškinto jos gyvybinių interesų kelio nenukryps.

7. *Numatomas praktiškas Lietuvos atstatymas*

Už savo laisvę ir atstatymą valstybinės nepriklausomybės lietuvių tauta, kaip jau buvo minėta, yra tvirtai apsisprendusi pirmiausia pati sudėti reikalingas aukas. Bet vien savų jėgų, kaip mažos tautos, palyginus su skaičiumi toli prašokančiomis rusų okupantų karinėmis pajėgomis, nepakaks priešui nugalėti. Todėl pagalba iš šalies yra būtina ir skubiai reikalinga.

Su dideliu susidomėjimu ir giliu pasitenkinimu lietuvių tauta priėmė dėmesin pakartotinius Reicho Vyriausybės narių pareiškimus, kad naujojoje, Didžiojo Vokietijos Reicho vadovaujamoje, Europoje patikrinama visoms tautoms galimumas pačioms tvarkyti savo valstybinį ir tautinį gyvenimą. Lietuvių tauta todėl tikisi, jog savo pastangose kovoti už laisvę susilauks paramos iš Vokietijos Vyriausybės pusės.

Pasirūpinti šia parama ir galimumu lietuvių tautos vardu padaryti su Vokietija reikalingus susitarimus, o taip pat paruošti Lietuvos įterpimą į Naująją Europą ir perimti krašto valdymą *tuojau* po jo išlaisvinimo iš sovietų okupacijos yra reikalinga sudaryti Lietuvos Vyriausybę. Be to, reikia priimti dėmesin pasekmes, kokios kiltų visame krašte dabartinėms palankioms Vokietijai nuotaikoms, jei visuotinis lietuvių tautos tikėjimasis turėti savą Vyriausybę kartu su krašto išvadavimu iš bolševikų okupacijos neišsipildytų.

Ši Vyriausybė pasiremtų Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžiu, kuris yra apsisprendęs negailėti jokių aukų Lietuvai atkurti ir pasiryžęs, pagal savo įsitikinimą, įterpti Lietuvos valstybę, kaip lygiateisį narį, į Vokietijos vadovaujamą Naująją Europą.

Tokios Vyriausybės sudarymas tinkamu laiku yra svarbus dar ir tuo požiūriu, kai tenka skaitytis su eventualumu, jog Vyriausybė, jei nebūtų sudaryta iš anksto, gali būti paskelbta pačios lietuvių tautos kaip išdava sukilimo prieš okupantą, išlaisvinimo jėgoms įžygiuojant į Lietuvą; tatai galėtų sukelti nepageidaujamą nesusipratimą.

Lietuvos Vyriausybės sudarymas turėtų būti paliktas paties lietuviams. Tai galėtų būti įvykdyta laikantis legalistinio principo, pagal Lietuvos Valstybės Konstituciją. Laikymasis legalistinio principo būtų svarbus dar ir šiuo požiūriu: pirma, nebebūtų reikalinga siekti pakartotinio Lietuvos de jure pripažinimo iš kitų valstybių; antra, tai žymiai prisidėtų prie konsolidavimo vidaus padėties, kas padėtų valstybę tvarkingai ir ramiai perorganizuoti ir atgaivinti krašto gamybą.

Lietuvių tauta neneša jokios atsakomybės už tai, kad dėl bendros militariškai politinės padėties, susidariusios prieš metus šioje Europos dalyje, ji tapo Maskvos bolševikinio smurto auka. Todėl lietuvių tauta jaučiasi turinti moralinę teisę tikėtis ne vien užuojautos iš civilizuoto pasaulio, bet ir realios pagalbos ir paramos iš kitų valstybių pusės. Ypačingai ji tikisi, kad tautos ir jų vadai, kurie imasi pareigą pertvarkyti pasaulį teisingesniais pagrindais, kad laiduotų Europos kontinento tautoms taiką, teisingumą ir geresnes gyvenimo sąlygas, ir tatai pastatė šio karo tikslu, o taip pat atsižvelgiant į lietuvių tautos dabartines kančias, panaikins ir tą kultūros gėdą, kurią Sov. Rusija šiuo metu vykdo Lietuvoje.

Berlynas, 1941 m. birželio m. 19 d.

Lietuvos Tautinio Komiteto vardu

(pas.) K. Škirpa

Lietuvos Pasiuntinys ir Įgaliotas Ministeris

Jo Ekscelencijai

Reicho Užsienio Reikalų Ministeriui

B e r l y n e

Gal po kokių 20 minučių buvau pakviestas į von Grundherrn) darbo kabinetą, kur jį radau jau grįžusį iš pasikalbėjimo su savo vyresnybe. Su malonia šypsena veide jis pasakė, jog galįs memorandumą priimti atsižvelgiant į mudviejų seną, abipusiu pasitikėjimu pagrįstą, pažintį bei asmeninę bičiulystę. Tai reiškė, jog dokumentą laiko diskrečių dalyku. Tai buvo savaime suprantama, nes karas tarp Vokietijos ir Sov. Rusijos tebaigė pribrešti, bet dar nebuvo prasidėjęs. Tačiau, kai aš preciziškumo dėlei atkreipiau von Grundherrio dėmesį, jog memorandumą buvau pasirašęs pilnu savo titulu, kaip Nepaprasto Lietuvos Pasiuntinio ir Įgal. Ministerio, jis tai iš savo pusės pagyrė, jog tai yra gerai.

Iš paties von Grundherrio užrašo apie kalbamo svarbaus diplomatinio dokumento priėmimą matyti, jog ta proga buvau von Grundherriį painformavęs ir apie tai, kad memorandumo nuorašus jau prieš tai buvau įteikęs ir kai kurioms kitoms suinteresuotoms Lietuvos problema vokiečių įstaigoms, būtent: Dienststelle von Ribbentrop, O.K.W., Aussenpolitisches Amt (dr. Leibbrandtui) ir Gestapui. Be to, iš pažymėjimo ant už-

rašo matyti, jog memorandum originalas buvo von Grundherrio perduotas iš eilės valstybės sekretoriui (von Weizsaecker), valstybės pasekretoriui (dr. Woertmannui) ir Pol. V (Rusija).

Memorandumo įteikimu ir jo priėmimu iš vokiečių pusės buvau patenkintas ne tiek dėl to, kad būčiau jautęsis tikras, jog Lietuvos atkūrimo klausimas tuo jau išsispręs mūsų pageidaujama prasme, bet kad tuo būdu ši, mums taip labai svarbi problema, pagaliau, buvo formaliai įstatyta į normalias vėžes tarptautinės teisės požiūriu.

TEISĖS LIUDIJIMAS KRAUJU

Po birželio 15 d., 1940 m., Lietuvos sugniužimo be šūvio sovietų agresoriui lietuvių tauta buvo jo išprovokuota kraujo aukomis, kai Lietuvių Aktyvistų Frontas iš viso dar neegzistavo. Kaip žinome, išibrovėliai į mūsų kraštą, slavai iš Rytų, — pasišaukę sau į talką jų pačių skubotai sudarytą tariamą "lietuvių komunistų partiją" — užpuolė buvusių lietuvių politinių srovių — tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, krikščionių demokratų, jaunaliuvių, socialdemokratų, šaulių, etc. — aktyvą ir pagal iš anksto slapta nustatytą planą suėmė daugiau kaip 1600 asmenų (LE, VII, psl. 139). Mažame mūsų tautos maste tatau prilygo fiziniam sakytų politinių srovių likvidavimui bei visiškam jų veikimo nuslopinimui.

Vienas gyvas anų liūdnu įvykių liudininkas, kuris buvo man atsiuntęs ilgą studijinę ano meto padėties Lietuvoje apžvalgą, apie tai rašė:

— Dėl šio skaudaus lietuvių tautai įvykio buvo visaip spėliojama. Kadangi suimtieji lietuviai niekuo nebuvo nusikaltę tuomet buvusiai Liaudies vyriausybei, tai šis faktas vertė manyti, kad suėmimai yra tik laikinio pobūdžio. Jie padaryti ryšium su po kelių dienų įvykstančiais rinkimais į Liaudies seimą. Įvairių partijų veikėjai esą suimti tam, kad jie neagituotų žmonių nebalsuoti į Liaudies seimą. Kai kas spėliojo, kad suėmimai padaryti tik teroristiniais tikslais — įbauginti žmones visame kame klausyti komunistų agitatorių. Tačiau visokiausi žmonių spėliojimai nedavė atsakymo į visus tuomet dominusį klausimą, kodėl suimti buvusių politinių partijų veikėjai...

Šis klausimas buvo toks paslaptinas, jog į jį nieko tikro negalėjo atsakyti net pati Liaudies vyriausybės galva Justas Paleckis. Jis savo gerus pažįstamus, besiteiraujančius dėl suimtųjų likimo, ramindavo, kad po rinkimų į Liaudies seimą jie greit būsią paleisti. Tačiau tais raminimais mažai kas tetikėjo, nes greit visiems paaiškėjo, kad suimtųjų likimas ne Lietuvos Liaudies vyriausybės, bet Maskvos NKVD galioje. Liaudies vyriausybės galvos žmona Genovaitė Paleckienė su moteriškos atvirumu bei nuoširdumu ne vienai savo kūmutei su ašaromis akyse pareiškė, kad mes, girdi, esame bejėgiai, čia viską daranti Maskva.

Ir iš tikrųjų, praėjo rinkimai į Liaudies seimą, Lietuva virto LTSR, o apie suimtųjų likimą niekas nieko nežinojo. Viena visiems buvo aišku, kad politinių kalinių skaičius kalėjimuose ne mažėja, bet nuolat didėja, ir niekas iš lietuvių nebuvo tikras, kad šiandien ar vėliau nebus suimtas. Suimtinėjimams pasidarius kasdieniniu reiškiniu, visi tiek su tuo apsiprato, jog nebesuko sau galvos, kodėl bolševikai žmones suiminėja . . . Nepriklausomos Lietuvos valstybės įstatymais suimtajam ne vėliau, kaip per 24 valandas, turėjo būti pareikštas kaltinimas, dėl ko jis suimtas. Per tą laiką nepareiškus kaltinimo, jis turėjo būti paleistas. Tarybinėje santvarkoje visa galinčiai NKVD toks juridinis nuostatas buvo svetimas. Čia NKVD suimtieji po kelis mėnesius ir ilgiau išsėdi, nežinodami nei už ką jie suimti, nei kuo jie kaltinami. Taip buvo ir su LTSR politiniais kaliniais: negreit jie sužinojo, už ką suimti ir kuo kaltinami. —

Kaip vėliau paaiškėjo, bolševikai, suimdami buvusių politinių partijų veikėjus, tikėjosi iš jų išgauti kažkokių labai svarbių paslapčių, jų buvusioje veikloje iškelti nepaprastai didelių, visos darbo žmonijos keršto šaukiančių nusikaltimų ir tuo būdu lietuvių tautoje sudaryti palankesnę dirvą tarybiniam režimui tarpti. Tačiau suimtieji buvusių politinių partijų veikėjai tų NKVD vilčių nepateisino. NKVD uoliems tardytojams nesisekė iš savo aukų išgauti nei svarbių paslapčių, nei jų buvusioje veikloje iškelti kurių nors nusikaltimų, kuriuos būtų galima plačiai išreklamuoti. Po to, rodos, nieko kito daugiau nebeliko, kaip suimtuosius paleisti. Tačiau NKVD to nedarė: ji pasuko savo seniai jau išmėgintu keliu. Suimtiesiems buvo pritaikytas RTFSR Baudžiamojo Kodekso garsusis 58-tasis straipsnis, kuriuo bolševikai *gali apkaltinti kiekvieną bet kurios valstybės pilietį*, inkriminuojant jam ne-

būtą nusikaltimą prieš taip tariamus "darbo žmonių interesus"...

Tas nuostabasis RTFSR Baudžiamojo Kodekso straipsnis buvo taikomas ir kuone visiems NKVD kalinamiems lietuvių politiniams kaliniams. Šiame straipsnyje glūdėjo jų likimas, tik apie jo turinį daugumas lietuvių politinių kalinių tesužinojo tik išėję į laisvę, jei nebuvo sovietų nužudyti ar mirtinai nukankinti betardant.

Grūdimas piliečių į kalėjimus yra viena iš pačių būdingiausių raudonojo teroro priemonių. Taip elgdamiesi, sovietų saugumo organai siekia šių tikslų:

- a) suimti ir vėliau sunaikinti sovietų santvarkai pavojingus, nepalankius bei nepatikimus žmones,
- b) iš suimtųjų per tardymą išgauti kiek galint daugiau žinių apie kontrrevoliucinį judėjimą bei jo dalyvius ir
- c) įbauginti laisvėje likusius, kad jie būtų palankesni sovietinei santvarkai ir nę svajoti nesvajotų apie bet kokią kontrrevoliucinį veikimą.

Tad, tų tikslų siekdami, sovietų saugumo organai suima ne tik tuos, kurie in flagranti yra užklupti sovietinei santvarkai nusikalstamą darbą bedarą ar besirengią daryti, bet ir tie, kurie dėl savo socialinės kilmės bei savo praeities veiklos ar dėl agentų iškundimo yra įtariamai gali būti kontrrevoliucionieriai ar šiaip jau kuo sovietų santvarkai pavojingi, nepalankūs bei nepatikimi.

Sovietų saugumo organai praktikoje laikėsi principo: "tas, kam teko nelaimės pakliūti į jų nagus, būtinai turi būti kaltas". Kadangi dauguma žmonių yra suimami vaduojantis tik įtarimu, ir dažniausiai net niekuo nepagrįstu, tai suimtųjų nusikaltimo pradedama ieškoti juos uždarius į kalėjimą. Apie tai byloja, pavyzdžiui, kad ir sekantis Valstybės saugumo Marijampolės apygardos 1940 m. rugpiūčio 17 d. slaptas raštas Alytaus rajono viršininkui:

— Prisimindamas telefonogramą Nr. 229 iš š. m. liepos 16 d., pakartotinai reikalauju skubiai surinkti visą inkriminuojančią medžiagą apie Jūsų rajono suimtuosius asmenis per šių metų liepos mėn. operacijas ir pristatyti man iki šių metų rugpiūčio mėn. 24 d. Žinios turi būti surinktos sekančiais: socialinė suimtojo kilmė ir padėtis, *kada, kur ir kuo suimtas pasižymėjo savo veikla prieš Lietuvos liaudį*, t. y. kuo ir kada yra nusikaltęs, kokioms organizacijoms priklausė, kokių vaidmenį jose vaidino ir kokias pareigas ėjo. Su-

rinkti visus faktus, nurodyti vardus ir pavardes bei gyvenamas vietas nukentėjusių ir liudininkų, juos apklausti ir pareikšti raštu savo nuomonę dėl suimtojo, duodant jo charakteristikas. Visų parodymai turi būti užprotokuluoti ir pasirašyti. Šio uždavinio įvykdymą uždedu Jūsų atsakomybėn.

Apygardos Viršininkas (*parašas*)

Prie tokios "tvarkos", savaime aišku, kalėjimai buvo nepaprastai perpildyti: kamerose, skirtose keliems kaliniams, buvo kalinama po keliolika, o kartais ir po keliasdešimt kalinių. Dažnai kamerose kaliniai būdavo sugrūsti kaip silkės statinėje. Kad kaliniai būtų visiškai izoliuoti nuo išorinio pasaulio, kalėjimo langai buvo užtaisyti medinėmis dėžėmis, ir šiek tiek šviesos į kameras įeidavo tik iš viršaus. Kalinių maistas taip pat buvo nepaprastai blogas: daugiausia dvokianti pašarinių runkelių sriuba ir šiek tiek sužiedėjusios duonos.

Politiniams kaliniams buvo taikomas žiaurus režimas, reikia manyti — daug žiauresnis, negu SSSR kalėjimuose. Kalėjimo prižiūrėtojai su politiniais kaliniais elgdavosi, kaip su kokiais laukiniais žvėrimis. Kartais su politiniais kaliniais būdavo sodinami ir kriminaliniai nusikaltėliai, kuriems buvo pavesta sekti ir šnipinėti politinius kalinius. Blogas maistas, tvankus oras, nešvara, dažni karceriai, nuolatiniai prižiūrėtojų keiksmas ir pagaliau nežinios klaikuma slegiančiai veikė politinių kalinių nuotaiką, ir ne vienam iš jų pakriko nervai, o, be to, ne vienas dar pirmomis kalinimo dienomis baigė savo gyvenimą savižudybe.

Žiauraus kalėjimo režimo paveiktas, politinis kalinys patenka pas tardytoją, kuris dažnai pirmiausia jį pasveikindavo šlykščiausiais rusiškais keiksmas... Kad labiau galėtų paveikti suimtuosius, tardytojai beveik visuomet juos tardydavo naktimis. Tardomasis vidurnaktį prižiūrėtojų prikeliamas ir vedamas pas tardytoją, kur dažniausiai jis buvo ne tardomas, bet įvairiausiomis priemonėmis terorizuojamas ar net ir žiauriausiu būdu kankinamas. Tardytojas laikė naganą prieš save ant stalo, kuriuo grasinę tardomajam. Jei tardomasis užsispyrusiai laikosi ir tardytojo keiksmų neišsigąsta, tuomet tardytojas į darbą paleidžia kumštį ir nagano rankeną. Jei tardytojas fiziškai silpnesnis ir vienas, mano, su tardomuoju negalės susidoroti, tuomet į talką pasikviečia patyrusius čekistus, kurie visai bekankindami tardomąjį puikiai padilgina

solistinių polinkių tardytojo nervus. Suprantamas dalykas, kad iš pusiausvyros išvesti kankinamieji kartais griebdavosi visokių galimų priemonių prieš savo budelius arba, nebepakeldami kančių, mėgindavo patys nusižudyti . . .

Asmuo, kurio liudijimą čia aukščiau atpasakojau, konstatuoja, jog "kumščio ar nagano rankena daužymo į veidą ir galvą, tur būt, retas politinis kalinys išvengė". "Tai įprastinės sovietiškujų tardytojų priemonės prisipažinimui išgauti". Didesniems nusikaltėliams, kurių prisipažinimai galėjo atidengti svarbių paslapčių, tardytojai turėjo visą eilę fizinių kankinimo priemonių, kurių, pagal minėtą įvykių gyvą liudininką, svarbesnės čia suminimos:

1. Gumine lazda muša per vidurius ir nugarą, ligi sąmonės netekimo. Taip sumuštas negali nei pasėdėti, nei pagulėti, ir nuo tokio mušimo dažnai sutrinka vidaus organai.

2. Tam tikromis apyrankėmis spaudžia surakintas rankas.

3. Sunarinę rankų pirštus tam tikromis lazdelėmis sukinėja, spaudo.

4. Tam tikrais varžteliais spaudžia vidurinę nosies kremzlę iki pradeda plūsti kraujas.

5. Adatomis ir šakaliukais bado panages, lupinėja nagus ar net ir odą nuo rankų.

6. Sukinėja ir laužo blauzdikaulius ir rankų kaulus.

7. Už pažastų karia ir gumine lazda muša.

8. Tam tikrais spaustuvais spaudžia vyrų lyties organus iki sąmonės netekimo.

9. Įvairiais būdais kankina elektra: vieną elektros laidą sujungia su nosimi, ausimi ar liežuviu, o antrąjį su lyties organais ir t.t.

10. Rankas ar kojas murkdo čia į karštą, čia į šaltą vandenį.

Tiems politiniams kaliniams, kurių nebemano gyvų paleisti, čekistai turi sugalvoję dar baisesnių kankinimo priemonių.

Per vienerius metus, būtent, nuo sovietų okupacijos prismetimo Lietuvai iki rusų - vokiečių karo 1941 m. birželio 22 d., buvo suimta ir sukišta į kalėjimus apie 12.000 asmenų (LE VII, psl. 139). Kiek iš jų tapo nukankinti dar iki teismo ir kiek susilaukė teismo sprendimo — neįmanoma nustatyti tikrais skaičiais, nes tie dalykai buvo bolševikų laikomi paslaptimi, kaip kad ir visa tai, kas anuomet darėsi tardymo kameroje. Sovietai buvo jas įrengę kalėjimuose arba arti jų suimtųjų kankinimui pagal sovietų "civilizacijos" išradingus meto-

dus, kad priverstų nelaiminguosius prisipažinti padarius neretai net ir tokius dalykus, kurie jiems nebuvo net prisisapnavę.

Apie 85% visų suimtųjų buvo kaltinami pagal aukščiau jau minėtą RSFSR baudžiamojo kodekso 58 straipsnį, kuris numato baudimą už kontrrevoliucinę ir priešvalstybinę veiklą. Į kaltinimą Lietuvos piliečių pagal svetimo Sovietų baudžiamojo kodekso nuostatus tebuvo galima žiūrėti tik kaip į negirdėtą iki tol teisės taikymo absurda. Pirma, dėl to, kad tarptautinės teisės požiūriu Lietuva tebebuvo laikoma egzistuojanti kaip savarankiška valstybė ir jos priverstinio įjungimo į Sov. Rusiją jokia kita valstybė pasaulyje nebuvo pripažinusi. Antra, kad Lietuvos gyventojai — lietuviai ir nelietuviai — jokia kontrrevoliucine veikla neužsiėmė: jie buvo didžiai patenkinti nepriklausomybės laikais įvykdytomis žemės teisingesnio padalijimo ir kitokiomis svarbiomis socialinėmis reformomis, kurios prilygino Lietuvą prie kitų civilizuotų Vakarų Europos tautų. Trečia, krašto gyventojai, priešingai, buvo giliai susirūpinę, kad išibrovėliai patys ėmėsi savotiškos "kontrrevoliucinės" akcijos — atimti žemę ir kitoki turtą iš teisėtų jų savininkų, kad atkurtų Lietuvoje dvarus sovchozų forma ir nacionalizuotų įmones ir namus tam, kad vėliau juos apso-dintų rusais kolonistais.

Tai, ką lietuviai, kad ir visaip okupanto terorizuojami ir ižūliai persekiojami, anuomet darė, taip pat nebuvo jokia "priešvalstybinė", o tikra prasme "užvalstybinė" akcija, kuria buvo siekiama įmanomai priešintis sovietiniam - komunistiniam jungui ir atkurti Lietuvos valstybinį suverenumą. Tai buvo jų šventa teisė, tokia pat šventa, kaip ir kiekvienos kitos pavergtos tautos teisė siekti atgauti politinę laisvę. Tos gausios aukos, kokių ta pasipriešinimo akcija buvo pareikalavusi ir kurios buvo lietuvių tautos sudėtos, buvo ne už kokius nusikalstamus darbus prieš valstybę, bet už nuopelnus Lietuvai; jos todėl nueina į lietuvių tautos istoriją, kaip kraujo liudijimas Lietuvos teisės į laisvę ir valstybinę nepriklausomybę.

Nuo pat Lietuvos pavergimo suplanavimo Kremliaus raudonieji imperialistai buvo numatę, jog lietuvių tauta savo laisvės negalės išsižadėti, net jei Lietuvos Vyriausybę ir pavyktų palaužti. Todėl buvo iš anksto numatę imtis dar žvėriškesnių priemonių, negu čia aukščiau apibūdinti gausūs areštai ir areštuotųjų kankinimai bei žudymai. Lietuvių Enciklopedijos XV-me tome, psl. 366, užfiksuota štai kas:

— Deportacijos iš Pabaltijo kraštų buvo suplanuotos Maskvoje iš anksto. 1939 m. spalio 10 d., kada Kremliuje buvo surengtas priėmimas Lietuvos delegacijai, pasirašius savitarpinės pagalbos sutartį, tuo pačiu metu buvo rašomos NKVD instrukcijos, pasirašytos 1939 m. spalio 11 d., apie priešsovietinio elemento likvidavimą Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. Pagal tas instrukcijas paskiau buvo rašomi kiti įsakymai rusų ar lietuvių vardu: A. Sniečkaus 1940 m. liepos 7 d., A. Guzevičiaus lapkričio 28 d. apie antisovietinio elemento sąrašų sudarymo trūkumus, Gladkovo 1941 m. balandžio 16 d. ir gegužės 17 d. apie antisovietinio elemento surašymus, Serovo 1941 m. birželio 14 d. apie antisovietinio elemento suėmimą ir deportavimą . . .

Tie buvę labai slapti sovietų dokumentai pateko per 1941 m. birželio 23 d. sukilimą į sukilėlių rankas ir jau buvo įvairiuose spaudos leidiniuose ne kartą paskelbti ir iškomentuoti. Todėl jų tekstų čia nebekartuju. Tepabrėžiu, jog tai nenuginčijami įrodymai, jog masinės lietuvių deportacijos, kurias rusai okupantai įvykdė 1941 m. birželio 14 - 18 dienomis, buvo išprovokuotos ne buvusios LAF pogrindžio veiklos, bet buvo Maskvos genocidinis pasikėsinimas prieš pačią lietuvių tautą, suplanuotas Maskvoje jau 1939 metais. Kaip dabar žinome, tai tebuvo tik pirmas Sov. Rusijos genocidinis pasikėsinimas, kurį po karo sekė kiti, dar gausesni pasikėsinimai.

Bet jau ir per 1941 m. birželio mėn. užpuolimą buvo suminta apie 40.000 įvairaus amžiaus ir socialinės padėties asmenų — vyrų, moterų ir net vaikų — ir žvėriškai žiauriai išvežta iš Lietuvos į tolimus Sibiro tyrus nusikankinti. Savaime suprantama, jog akivaizdoje tokio žvėriško Sovietų akto prieš niekuo nenusikaltusius žmones, nebebuvo kitos išeities, kaip griebtis kirvio ar kokio kito ginklo, gintis iki paskutinio kraujo lašo ir — jei tik pasidarytų įmanoma — vyti sovietinius žmogžudžius lauk iš Lietuvos.

Apie tai, kad ginkluotas pasipriešinimas buvo prasidėjęs jau prieš Birželio 23 dienos visuotinį lietuvių tautos sukilimą, liudija čia žemiau paduodamas išrašas iš Gladkovo, Tarybų Lietuvos saugumo komisaro, 1941 m. birželio 21 dienos įsakymo apskričių ir kitų NKGB padalinių viršininkams bei pasienio apsaugos dalinių viršininkams 105, 106 ir 107. Įžanga to skubaus ir ypatingai slapto, bet patekusio į sukilėlių rankas, dokumento skamba šitaip:

— Paskutinėmis dienomis konstatuota eilė banditų pasireišimo atsitikimų Tarybų Lietuvos teritorijoje.

Nustatyta, jog dalis priešišku elementų, kurie turėjo būti suimti ir išsiųsti už Tarybų Lietuvos ribų, per respublikos apvalymo operaciją perėjo į nelegalią padėtį ir sudaro banditų grupes. Pavyzdžiui:

1. Iš Rokiškio apskričio (saugumo) skyriaus gauta žinia, jog birželio 16 buvo apskričio ribose pastebėtas banditinio pasireišimo atsitikimas.

2. Pagal Marijampolės apskričio NKGB pranešimą, birželio 17 d. Prienų miestelio rajone pasirodė ginkluota banda iš 20 asmenų. Jai vadovauja vienas buvęs lietuvių kariuomenės karininkas. Turimomis žiniomis, banda turi du kulkosvaidžius ir kitokių ginklų.

Banditų pasireišimo atsitikimai buvo konstatuoti taip pat Šiaulių ir Utenos apskrityse.

Nežiūrint tų rimtų signalų, apskričių NKGB skyrių viršininkai iš esmės neteikė jiems jokios reikšmės, nepadarė deramų operacinių išvadų ir neišvystė agentūrinio darbo, kad išaiškintų banditų grupes ir jas likviduotų.

Dėl to jau buvo faktų, kad buvo pašauti ir sužeisti operacinių personalo vyrai banditų grupes likviduojant. Pavyzdžiui:

Birželio 17 d., 1941 m., Utenos apskričio NKGB skyriaus viršininko pavaduotojas, draugas Kuzmin buvo Narokų kaime suorganizavęs dvi banditų grupėms likviduoti užtvartas. Dėl menkos organizacijos ir išimtinai nerimto operacijos paruošimo naktį apie antrą valandą, abi užtvartos susišaudė tarpusavy, ko dėlei buvo nušautas milicininkas Povilas Boreiko.

Marijampolės apskrityje, per likvidavimą banditų grupės, susidėjusios iš keturių brolių Rimasų, buvusių aktyvių volde-
marininkų, operacijos dalyvių buvo pradėtas visai nereikalingas susišaudymas, kurio metu buvo sužeistas milicininkas Muravjev.

Analogiškas atsitikimas įvyko ir Rokiškio apskrityje. —

Grįždamas prie kankinių sovietiniuose kalėjimuose, norėjau dar pastebėti, jog daugiausia suimtųjų buvo kalinama Kauno — 3700 asmenų, Vilniaus — 3200, Šiaulių — 800, Marijampolės — 750 kalėjimuose ir Pravieniškių priverčiamojo darbo stovykloje apie 450 - 500 suimtųjų. Prasidėjus rusų - vokiečių karui, NKVD ėmė gabenti politinius kalinius į SSSR, tačiau ne visur tatai besuspėjo padaryti. Iš Vilniaus, Šiaulių, Raseinių kalėjimų kalinius dar suskubta išgabenti. Iš Kauno kalėjimo tesuspėta išgabenti tik dalis, bet daugumas jų, kaip

ir politiniai kaliniai Kretingos, Marijampolės, Panevėžio, Ukmergės, Zarasų ir kt. kalėjimų, laimingai ištrūko į laisvę.

Pati žiauriausia, tikriaus pasakius, laukinė priemonė, kurią sovietų bei komunistų "civilizatoriai" buvo jų pavergoje Lietuvoje pavartoję, tai kalinių žvėriškas išžudymas, dažnai su pačiais išradingiausiais sadistiškais aukų kankinimais, prieš kalinį pribaižiant nagano kulka. Okupacijos metu ir raudonajai rusų armijai 1941 m. birželio mėn. jau sprunkant iš Lietuvos, bolševikai buvo išžudę: apie 450 kalinių ir 27 civilius tarnautojus Pravieniškėse, apie 80 kalinių Červenėje (jau Rusijos teritorijoje), Kaune — nemažiau kaip 40 kalinių, Telšiuose (Rainių miškelyje) — 76, Panevėžyje — 26 civilius, Rokiškyje — 30 kalinių ir civilių, Zarasuose — 22 kalinius ir civilius, Petrašiūnuose — 28 kalinius, Ukmergėje — 7, Raseiniuose — 20 kalinių ir civilių, Papilėje — 10 kalinių ir civilių, ir kitose vietovėse, kaip antai Lenkeliškiai, A. Panemunė, Kupiškis ir Vilijampolė (prie Kauno), kur buvo nužudyta mažiau kalinių ir civilių gyventojų.

Pagal LE, VII, psl. 140, kalėjimuose laikytų asmenų ir šiaip civilių žudymai pirmosios sovietų okupacijos laikotarpyje pareikalavę viso apie 1200 aukų. Jų reikšmė politinei lietuvių tautos istorijai yra neišdildoma: jos liudys pasauliui iš kartos į kartą apie Lietuvos teisę į valstybinį suverenumą, nemažiau kaip tai demonstratyviai liudija pats lietuvių tautos 1941 m. Birželio 23 dienos sukilimas prieš jos laisvės paglemžėjus.

Sakytos lietuvių kalinių kraujo aukos ir laisvėje išlikusiųjų jos ryžtingesniųjų vyrų perėjimas į ginkluotą akciją prieš okupantus ryšium su jų birželio 14 - 18 dienomis įvykdytu genocidiniu pasikėsiniu į pačią lietuvių tautą turėjo parodyti hitlerinei Vokietijos vadovybei, jog mano birželio 19 d. įteiktas užs. rkl. min-jai formalus išspėjimas nebuvo šiaip sau diplomatinis žaidimas, bet labai svarbus, dabar jau turįs istorinės reikšmės, Lietuvos dipl. posto Berlyne aktas tų valstybių santykiuose.

SUSITARIMO ILIUZIJOS

Kaip jau buvo įvairiomis progomis paryškinta, nuo pat LAF veiklos pradžios nebuvo tikra, ar, momentui pribrendus, pavyks dėl naujos Krašto Vyriausybės sudarymo su vokiečiais susitarti. Tik nebuvo aišku, ar užs. rkl. min-ja vengė ta tema

iš anksto kalbėtis, kad neatskleistų Reicho vadovybės slapto apsisprendimo paruošti bolševikų Rusijai didžiąją staigmeną, ar dėl to, kad ta vadovybė galando rinklus taip pat ir prieš Lietuvos valstybinio suverenumo atkūrimą, ir todėl von Ribbentropui nebuvo iš viso prasmės tartis su manim, kaip legaliu Lietuvos diplomatinio atstovu Vokietijoje.

Tačiau reikia pastebėti, jog iš mūsų pačių pusės neišvengta stambesnių klaidų, be abejonės, negalėjusių nuteikti Reicho politinę vadovybę pozityviau sakytuoju Lietuvai svarbiu klausimu. Vienu iš tokių neapsižiūrėjimų, kaip jau paryškinau šių atsiminimų pradžioje, buvo vadinamieji "Kybartų aktai". Jų ne tik nebuvo galima panaudoti, bet nė apie juos užsiminti vok. užs. rkl. min-je, kadangi tų aktų mandatorius buvo savo laiku tos ministerijos palaikytas persona non grata Reicho vyriausybei. Kitas susitarimui ypač kenksmingas atsitikimas buvo šitas:

Prezidentui A. Smetonai besiveržiant į užjūrį, kaip skaitytojui jau žinoma, buvo iš Lietuvos diplomatijos pusės patarta jam laikytis rezervuotai ir vengti bet kokių viešų pareiškimų. Turėta omenyje pirmoje eilėje pareiškimai, kuriuos vokiečiai galėtų suprasti, kaip nukreiptus prieš Vokietiją ar panašiai juos interpretuotų. Šis atsargumas iš A. Smetonos pusės, kaip Lietuvos resp. prezidento, buvo ypač pageidaujamas, atsižvelgiant į tai, jog per pasiuntinių konferenciją Romoje buvo nusistatyta ne tik nevengti suartėjimo su Vokietija, bet siekti jos paramos Lietuvai nusikratyti bolševizmu ir atkurti Lietuvos valstybinį suverenumą. Deja, nuplaukęs į Jungtines Amerikos Valstybes 1941 m. kovo 10 d., A. Smetona nesilaikė rezervuotai, bet tuoju pat šoko į amerikiečių propagandos vandenį prieš Vokietiją. Jis lyg buvo pamiršęs savo paties pareikštą man pritarimą LAF suplanuotai veiklai Lietuvai atkurti ir įsakmiai prašęs, kad daryčiau visa, kas tik bus įmanoma, Tėvynei Lietuvai gelbėti . . .

Dėl to jau 1941 m. balandžio mėn. vienas iš užs. rkl. min-jos protokolo šefo padėjėjų nusiskundė man per vieną diplomatinį priėmimą, esą užs. rkl. min-ją pasiekusios žinios, kad A. Smetona padaręs spaudai kažkokių Vokietijai nedraugiškų pareiškimų. Tai, esą, padarę vokiečiams labai blogą įspūdį, ypač prisimenant, jog iš vokiečių pusės buvę A. Smetonai parodyta tikro humaniškumo, kai jis 1940 m. birželio mėn. vidury bėgo į Rytprūsius, gelbėdamasis nuo rusų išbrovėlių į Lietuvą. Švelninau tą vokiečiams padarytą negerą

išpūdį kaip įmanydamas: aiškinausi, kad gal tai būta kokio paprasto nesusipratimo arba spaudos padarytų iškraipymų. Ar savo bendrąkalbį nors kiek įtikinau, nesiimu tvirtinti, juo labiau, kad tuo metu nė nebuvau dar patyręs, ką, būtent, A. Smetona buvo negero pareiškęs. Apie tai sužinojau tik gegužės pradžioje, kai E. Turauskas atsiuntė man žemiau paduodamą išrašą iš A. Smetonos interview, atspausdintą J. Tysliavos redaguotoje "Vienybėje". Jis skamba šitaip:

— Šių žodžių autorius turėjo ilgą ir nuoširdų pasikalbėjimą su Prezidentu Smetona.

Svečio įsitikinimu, Hitleris nelaimės šio karo. Bet, jo nuomone, šis karas gali nusitęsti. Priežastis: Sovietų Sąjunga.

Prezidentas Smetona pasakė: *"Nacionalizmas yra vokiškas komunizmas. Tarp šių dviejų ideologijų yra daug bendra. Bet daugiausia — tarp Stalino ir Hitlerio . . ."*

Kadangi Sovietų Sąjunga visais galimais būdais padeda Trečiajam Reichui, todėl, Smetonos nuomone, šis karas neišmanoma greitai baigti.

Be to, Smetona pastebėjo: *"Tarp Stalino ir Hitlerio buvo susitarta iš anksto. Susitarta pasidalinti ne tik sferomis, bet ir teritorijomis. Šiandien Stalinas negali netalkininkauti Hitleriui: pastarasis jam atidavė pusę Lenkijos, dalį Suomijos, Besarabiją ir Pabaltijo valstybes" . . .*

Pabraukimai laikraščio surinkti juodu šriftu. Tas tekstas įdėtas "Vienybėje" su paties J. Tysliavos parašu. Jo autentiškumu vargu ar galima abejoti. —

Šitokio turinio interview, ne laiku duotas paties Respublikos Prezidento, buvo tikra torpeda santykiams su Vokietija ir visam tam darbui, kurį Lietuvos dipl. postas Berlyne buvo paties Smetonos įpareigotas vykdyti. Sulyginimas nacionalso-cializmo su komunizmu, o juo labiau Hitlerio su Stalinu, buvo ne tik įžūlus užgauliojimas kaimyninės valstybės, iš kurios siekėme Lietuvai pagalbos nublokšti nuo savo pečių sovietinį jungą, bet griovė pačią Romoje priimtą Lietuvai atkurti koncepciją — pasinaudoti vis labiau artėjusiu rusų - vokiečių pakto sužlugdymu. Kiek tokiu A. Smetonos pasielgimu buvome visi pasipiktinę, rodo sekantis laiškas, gautas iš E. Turausko:

— Manau, neturiu reikalo Tamstai aiškinti, kiek pasipiktinimo pas visus sukėlė tokie pareiškimai. Tačiau jau atėjo ir sekantis laikraščio numeris, bet atšaukimo nėra. Gal mūsų laimei vokiečiai nepastebėjo, bet jei jiems kas pakišo — tai

gali labai skaudžiai pakenkti visam reikalui. Šiaip ar taip, manau, iniciatyvos nereikėtų imtis, jei vokiečiai daugiau to klausimo nekelia. Tačiau, jei jie iškeltų, reikėtų būti pasiruošusiam griežtai pareikšti, kad Tautinis Komitetas, akivaizdoje tokių pareiškimų, nieko bendra nebeturi ir turėti nenori su p. Smetona. Su Klimu jau galėjau susisiekti ir jis tam pritaria. Galima spręsti, kad pritaria ir Lozoraitis, nes jis rašo: "Tysliavos atpasakoti pareiškimai tikrai pereina blogiausių mūsų abejojimų ir baimių, reikštų Berne, ribas. Greičiausiai pats dėdė (A. Smetona — K. Š.) irgi bus išsigandęs, pamatęs savo mintis virtusias raidėmis, bet tai maža paguoda". . .

Savaime suprantama, aš nesiėmiau jokios iniciatyvos aiškintis vokiečiams dėl A. Smetonos meškos patarnavimo Lietuvos reikalui ir jaučiausi laimingas, kad jie manęs neknotė ir nestatė prieš dilemą: arba besąlyginai atsiriboti nuo A. Smetonos, arba atsisveikinti su LAF planais Lietuvos suverenumui atkurti. Tačiau tatau dar nereikškė, jog A. Smetonos klausimas tuo jau buvo netekęs savo reikšmės. Jis tebuvo laikinai užsimarinavęs, bet iš naujo atsistojo rusų - vokiečių karui baigiant priartėti. Tai įvyko šiuo būdu:

Užs. rkl. min-jai priėmus mano birželio 19 dienos pagrindinį memorandumą Lietuvos atkūrimo klausimu, buvo galima prileisti, kad gal, nors ir paskutiniu momentu, pavyks kaip nors susitarti su vokiečiais ir dėl naujos Krašto Vyriausybės paskelbimo, kaip buvo LAF iš pat pradžios suplanuota. Bet čia pat iškilo klausimas, kas tokią Vyriausybę galėtų sudaryti, tikriau pasakius, iš kur gauti mandatą jai suformuoti ir paskirti. Kadangi buvo svarbu tarptautinės teisės požiūriu laikytis legalistinio principo, tai atrodė reikalinga turėti atitinkamą aktą A. Smetonos, kaip tebelaikomo Lietuvos Respublikos Prezidentu, nors ir in exile. Bet jis buvo jau už Atlanto ir greitai nebepasiekiamas. Iš kitos pusės, atsižvelgiant į jo interview Tysliavai, atrodė rizikinga jo aktu operuoti, jei jis ir būtų buvęs gautas, pavyzdžiui, telegrafiniu pavedimu Galvanauskui ar man pačiam, naujai Lietuvos Vyriausybei sudaryti, kaip kad A. Smetona buvo žadėjęs, kai dar buvo Europoje. Kaip skaitytojui jau žinoma, A. Smetona iš anksto nebuvo to padaręs, o išvykdamas iš Šveicarijos į Ameriką paliko naujos Vyriausybės sudarymo pavedimo aktą St. Lozoraičiui, aktą, kurį Berlyne panaudoti buvo neįmanoma.

Iš kitos pusės reikia būti pasiruošusiems naujos Vyriausybės sudarymą notifikuoti užs. rkl. min-jai, jei tik būtų

tokį pageidavimą staigiai pareiškusi. Kad nesusidarytų klaidingas išpūdis apie tai, kokių pagrindų vyriausybė tapo sudaryta, buvo sugalvotas šitoks metodas: E. Galvanauskas, kaip Lietuvos Tautinio Komiteto pirmininkas, adresavo man sekantį formalų raštą —

Ponui Kaziui Škirpai
Pirmajam Lietuvos Kariuomenės Kūrėjui-Savanoriui,
Berlyne

Didžiai Gerbiamasis,

Lietuvos Tautinis Komitetas, po to, kai Sovietų Sąjunga, klastingai sulaužydama visas sutartis su Lietuva, okupavo mūsų kraštą, yra perėmusi Lietuvos valstybės reikalų gynimą ir jungęs lietuvių pastangas išlaisvinti mūsų kraštą nuo bolševistinės okupacijos ir atstatyti nepriklausomą valstybę.

Ivertindamas Rytų Europos politinius bei karinius įvykius, gyvybiškai liečiančius Lietuvą, Lietuvos Tautinio Komiteto vardu kreipiuosi į Tamstą, kviesdamas šią lemiamą mūsų tautos ir valstybės gyvenimo valandą paimti sunkią naštą ir sudaryti Lietuvos Respublikos Vyriausybę, jai vadovauti bei atstovauti, pasiremiant 1938 metų vasario 12 d. Lietuvos Konstitucija (Vyr. Žinios Nr. 600).

Kadangi Lietuvos Respublikos Prezidentas yra išvykęs į Amerikos Jungtines Valstybes ir dėl karo sudarytų sąlygų greitai su juo susisiekti negalima, tai Lietuvos Vyriausybės paskyrimas pagal Lietuvos Konstituciją yra neįvykdomas dalykas. O tuo tarpu Vyriausybės sudarymas yra gyvybinis ir neatidėliotinas Lietuvos reikalas.

Kviesdamas Tamstą imtis taip didelės atsakomybės dėl mūsų tautos likimo, Lietuvos Tautinis Komitetas yra tvirtai įsitikinęs, kad Tamsta paaukos visą savo jėgą šiam uždaviniui, aukščiau už viską brangindamas Tėvynės laisvę ir gindamas lietuvių tautos teisę.

Lietuvos Tautinis Komitetas linki, kad Tamstai kuogreičiausiai pavyktų atstatyti krašto turėtąją santvarką ir sujungti visus lietuvius į brolišką vienybę, vairuojant lietuvių tautą ir valstybę tokiu keliu, kuris užtikrintų visokeriopą Lietuvos gerovės klestėjimą.

Lietuvos Tautinis Komitetas kviečia visus lietuvius padėti Tamstai, vykdant šiuos didžius uždavinius ir aukoti viską Tėvynės laisvei patikrinti ir lietuvių tautos gerovei sukurti.
Berlynas, 1941 m. birželio 22 d.

(pas) *E. Galvanauskas*
Lietuvos Tautinio Komiteto
Pirmininkas

Šis raštas negalėjo atstoti konstitucinio pavedimo Vyriausybei sudaryti, bet turėjo politinės reikšmės ta prasme, kad formaliai užfiksavo, jog ta Vyriausybė nebūtų buvusi Reicho paskirta, bet pačių lietuvių kūrinys, kad ir be Resp. Prezidento parašo.

Kadangi tuo metu, kaip minėjau, vis dar buvo viliamasi, kad gal pavyks su vokiečiais susitarti, tai buvo dėl visa ko suprojektuotas, kad ir paskubomis, Vyriausybės narių sąrašas, būtent: Kazys Škirpa — ministeris pirmininkas ir užs. rkl. ministeris, Ernestas Galvanauskas — ministerio pirmininko pavaduotojas ir finansų ministeris, Rapolas Skipitis — teisingumo ministeris, Stasys Raštikis — krašto apsaugos ministeris, Petras Gužas — vidaus reikalų ministeris, Petras Karvelis — žemės ūkio ministeris, Antanas Maceina — švietimo ministeris, Klemas Brunius — darbo ir socialinės apsaugos ministeris, Vytautas Augustaitis — susisiekimo ministeris, Albertas Gerutis — propagandos ministeris ir Karolis Žalkauskas — valstybės kontrolierius.

Šis projektuotos Vyriausybės sąstatas nebuvo vokiečiams notifikuotas ir todėl nepaskelbtas, nes vok. užs. rkl. min-ja, nežiūrint mano visų pastangų susitarti, vengė ne tik ir paskutinėmis dienomis prieš rusų - vokiečių karą, bet ir jam birželio 22 d. jau prasidėjus, su manim kalbėtis Lietuvos Vyriausybės paskelbimo klausimu. Iš to skaitytojui bus aišku, kas kaltas už tai, kad susitarimas neįvyko.

Vengimas iš vokiečių pusės susitarti dar labiau paryškėjo iš to fakto, jog, rusų - vokiečių karui birželio 22 d. jau prasidėjus, buvo tą pačią dieną įsakyta kai kuriems žymesniems LAF veikėjams ir man pačiam kasdien pasirodyti artimiausiose vokiečių policijos nuovadose, lyg būtume kuo nusikaltę. Šio policinio potvarkio aš pasijutau užgautas. Todėl pasinaudojau vieno savo atsilankymo proga O.K.W., kad paskutinį kartą išpėčiau vokiečius, jog Lietuvoje gali įvykti tautos sukilimas ir Lietuvos suverenumas bus atkurtas revoliuciniu

keliu, jei dėl to iš vokiečių pusės bus vengiama susitarti iš anksto, kaip buvau siūlęs užs. rkl. min-jai. Dr. Pactzold, su kuriuo kalbėjausi, buvo apie tai padaręs ir perteikęs tai ministerijai sekantį pranešimą: — T120/261/193387-8 —

AKTŲ UŽRAŠAS

apie pasikalbėjimą su buv. Lietuvos Pasiuntiniu Berlyne
Ministeriu Škirpa

1941 m. birželio 22 d.

Nr. 779/6.41 Abw. U/A Verw.

Liečia: Buvusį Lietuvos Ministerį Škirpą

Saugumo skyriaus (Abw. II) bendradarbiavimo su buv. Lietuvos Ministeriu Škirpa rėmuose šis pastarasis birželio 22 d. apie 16 val. 30 min. įteikė sąrašą lietuvių kalbos vertėjų, kuriuos parūpino Karaliaučiaus karo apygardos (viršininko) pavaduotojo dispozicijai.

Šia proga ministeris Škirpa reiškė susirūpinimą tuo, kad šiandien apie 13 val. jam buvo per vieną policijos pareigūną pranešta, jog nuo šiandien privalo registruotis kasdien policijos nuovadoje ir iš Berlyno neišvykti.

Ministeris Škirpa išžiūrėjo šios priemonės pavartojime vokiečių valdžios įstaigų tikslą laikyti jį nuošaliai nuo dabartinių įvykių. Jis prisibijo, ar tai nereiškia norą izoliuoti jį nuo jo suorganizuoto sukilimo savo gimtajame krašte. Ministeris Škirpa dargi davė suprasti, jog, jo nuomone, vokiečių įstaigos tuo tarpu pažeidžiančios savitarpio pasitikėjimą. Jis sakė, jog lojaliausiu būdu parengęs lietuvių jėgas veiksmui taip, kad sukilimas nebegali būti sulaikytas ir jis įvyks. Jis pasigendęs, pirma, arba atitinkamo Reicho Vyriausybės pareiškimo apie Lietuvos, kaip savarankiškos valstybės, atkūrimą, arba, antra, galimumo — kaip jis išsireiškė — kovoti už garbę savo Tėvynės priešakyje savo kovos draugų.

Ministeris Škirpa šiandien tris kartus užs. rkl. min-joje prašėsi priimamas valstybės sekretoriaus von Weizsaeckerio arba valstybės pasekretorio Woermanno, tačiau nesėkmingai. Jis apgailestavo, kad, kaip lietuvių sukilimo organizacijos galva, yra kliudomas gauti bet kokius pranešimus apie padėtį arba šiaip žinių apie kovos eigą.

Jis pareiškė, stipriai pabrėždamas, jog, — jei pažadas apie lietuvių savarankiškos valstybės atkūrimą, duotas iš vokiečių pusės per pasitarimus Karaliaučiuje, nebūtų Vokietijos Vyriausybės vykdomas, — jo šalininkai galėtų nuo savęs deklaruoti Lietuvos valstybinį savarankiškumą sukilimo eigoje ir apšaukti jį valstybės vadovu. Ministeris Škirpa pasakė, jog jis norėjęs tą išakmiai pažymėti, kad Reicho Vyriausybė nesijaustų eventualiai pastatyta prieš įvykusį faktą. Tai būtų po to nebe-pakeičiama, arba jei būtų nuslopinta — nueitų į istoriją kaip didžiausias neteisingumas.

Nors ir nežinant, koks išsivystymas buvusių pakraščio valstybių klausimu yra rezervuotas, buvo ministeriui Škirpai atsakyta, jog kompetentingos vokiečių įstaigos, matyti, nori jį turėti savo dispozicijoje Berlyne, pvz., kad galėtų kiekvienu momentu jį kontaktuoti. Pagaliau vargu ar būtų tikslinga tikėtis kokio pagrindinio iš Reicho Vyriausybės pusės pareiškimo jam rūpėjusiuoju klausimu, nepraėjus dar nei 24 valandoms nuo įvykių pradžios, arba siekti jo asmens panaudojimo sukilimo rémuose.

(pas.) Dr. *Pactzold*

Savo tos pačios birželio 22 d. laiške pulk. ltn. Graebei apie vertėjų išsiuntimą taip pat nusiskundžiau apie tai, jog dėl vengimo iš užs. rkl. min-jos pusės tartis jaučiuosi esąs pastatomas į politiškai labai keblią padėtį. Tame savo laiške buvau pareiškęs pulk. ltn. Graebei, tuo metu buvusiam pa-frontėje, Rytprūsiose, štai ką:

— Dėl politinio sprendimo Lietuvos klausimu turiu pareikšti savo didelį apgailestavimą, kad iki šiol niekas man nepaaiškėjo. Visos mano pastangos praveisti savo pasiūlymus politikos formavimo vietose nedavė jokių rezultatų. Aš norėjau dar prieš karo įvykius kaip reikiant išsiaiškinti ir prašiausi priimamas valstybės sekretoriaus von Weizsaeckerio, bet jis pasirodė man neprieinamas. Man tebuvo suteiktas galimumas žinomą Tamstai memorandumą Lietuvos valstybinės nepriklausomybės atkūrimo klausimu įteikti vienam kitam užs. rkl. min-jos pareigūnui, bet tik "privačiai". Korektiškumo dėlei jo pavardės negaliu suminėti. Kadangi karo įvykiai jau pilnai eina, tai šiandien tris kartus prašiau telefonu užs. rkl. min-jos protokolą, kad išrūpintų man vizitą pas valstybės sekretorių von Weizsaeckerį arba pas valstybės pasekretorį

dr. Woermanną, ar pas kuri kitą atsakingą ministerijos pareigūną. Tačiau visa liko veltui: jokio atsakymo nesusilaukiau.

Visa tai stato mane į labai keblią padėtį, kadangi tuo esu verčiamas spėlioti, jog vokiečių kariuomenės išgydavimas į Lietuvą reiškia ne išlaisvinimą mano kraštui, bet slegiantį apvylimą visos tautos lūkesčių. Dėl šios desperacijos norėjau ir aš pats vykti ten, kur mano kovos draugai jau yra. Bet dr. P(actzold), su kuriuo šiandien apie 16 val. 30 min. aptariau visą Lietuvos padėtį, patarė man nuo tokio žygio susilaikyti.

Aš prašau Jus, didžiai gerbiamas Pulkininke, teiktis pagalvoti apie pasekmes, kurių neišvengiamai kiltų, jei Lietuvos lūkesčiai ir laisvės siekimas dabartinių įvykių būtų apvilti. —

Gaila, kad tuo metu pulk. lt. Graebės Berlyne nebuvo. Jo palankus žodis Lietuvos reikalui užs. rkl. min-jai gal būtų galėjęs turėti didesnio svorio, kaip laiške suminėto vieno jo bendradarbių. Aš pats buvau padaręs visa, ką tik galėjau, išvengti nesusipratimui su vokiečiais, kitaip sakant — lojaliai išsiaiškinti su užs. rkl. min-ja dėl naujos Krašto Vyriausybės paskelbimo Lietuvoje, kilus karui tarp Vokietijos ir Sov. Sąjungos.

Deja, tai buvo iliuzija, kuri savaime supliuško, kai tik susidūrė su birželio 20 d. Rosenbergo pasakyta uždarame susirinkime savo bendradarbiams daug ką reiškusią kalbą. "Kalbėdamas jau atvirai apie laukiamą vokiečių žygį į Rytus, Rosenbergas atskleidė jiems savo pakaruokliškus planus sukarpyti Sov. Rusiją į reichskomisariatus ir komisariatus pagal nacių kurpalį. Pirmoje eilėje — tik kitais žodžiais — jis patvirtino vokiečių užmačią sugermanizuoti Pabaltijo kraštus, taigi ir Lietuvą, ir juos įjungti į Vokietijos Reichą, kaip tatau buvo smulkiau apibūdinta Rosenbergo instrukcijų projektuose reichskomisarams sukapotoje į gabalus Sov. Rusijoje ir Pabaltijo reichskomisarui. Tų projektų tekstus jau pateikiau skirsnelyje "Rosenbergo imperializmas".

Netenka abejoti, jog, tokius dalykus atskleisdamas oficialioje kalboje, kad ir uždarame susirinkime, Rosenbergas jau žinojo, kad karas prieš rusus prasidės birželio 22 anksti rytą. Bet ar negalėjo jis numatyti, jog tatau galės baigtis pakaruoklio kilpa Nürnberge jam pačiam už minėtus imperialistinio gobšumo planus? . .

*** Dokument 1058-PS. Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher, Band XXVI, psl. 610-627.**

KO VOKIEČIAI IŠ LAF TIKĖJOSI

Kai pasiruošimai tautos sukilimui buvo dar tik pradėti, nieko tikra nebuvo žinoma apie tai, kada rusų - vokiečių sandėris galėtų susprogti. Taigi nežinojome, kiek laiko LAF buvo likę susiorganizavimui ir pasiruošimams kovai.

Jokio termino tiems dalykams nebuvo galima nustatyti, nes tai priklausė nuo to, iki kada vok. karo vadovybė suspės sutelkti Reicho militarines jėgas prieš Sov. Rusiją ir Hitleris galės duoti įsakymą karo veiksmus pradėti. Tai buvo didžioji vokiečių strategijos paslaptis, kurios jokio vado iš anksto niekam neatskleidžia, o kai ji atskleidžiama — tai tuojau pat ir pradedami patys karo veiksmai.

Iš vokiečių karo dokumentų dabar žinome, jog pasiruošimai žygiui į rytus, vadinamajam "Barbarossa planui" — buvo iš pradžios numatyta baigti iki 1941 m. gegužės mėn. 15 d. — T77/774/3500136-39 —, bet 1941 m. kovo mėn. 4 dienos O.K.W. įsakymu — T77/792/551146 — buvo, dėl karo Balkanuose, pratęsti maždaug keturioms savaitėms.

Viso to anuomet nežinodama, LAF vadovybė orientavosi padėtyje pagal tai, ką jos pasienio postai galėdavo apie vokiečių pasiruošimus ir jų vis didėjusį intensyvėjimą pastebėti vietoje savo akimis. Iš kitos pusės, kadangi tie postai palaikė kontaktą su vokiečių pasienio štabais, tai ir šie pastarieji galėjo patirti apie mūsų sąjūdžio parengtį būsimai žūtbūtei kovai. Todėl dabar randame vokiečių dokumentuose duomenų apie tai, kaip vyko LAF pasirengimai ir ko vokiečių kariniai štabai iš mūsų tikėjosi. Pabrėžiu *tikėjosi*, nes minėti štabai negalėjo būti tikri, kad visa, kas buvo iš jų pusės parengta ir kariniai suprantama, galės būti LAF vietinių padalinių realizuota. Apie faktinius rezultatus tegalėtų liudyti tik tų padalinių vadai, kuriems teko uždavinius vykdyti.

Rusų - vokiečių karui artėjant, LAF pasiruošimai vis labiau intensyvėjo. Taip, pavyzdžiui, Rytprūsių sektoriaus štabo 1941 m. gegužės mėn. 20 dienos pasitarimų aprašyme — T78/482/6466566 — randame:

Sukilimo sąjūdžiai yra paruošti Pabaltijo kraštuose ir tikrai galima laukti jų pasireiškimo. Slaptas sukilimo sąjūdis (su-prask Lietuvoje — K. Š.) šiuo metu yra jau tiek išsiplėtęs, kad tikrai darosi nelengva prilaikyti jo dalyvius nuo per-ankstyvo išsišokimo (Losschlagen). Jiems buvo laiku nurodyta pradėti kovą tik tada, kai vokiečių kariuomenės padaliniai,

žygiuodami pirmyn, priartės prie jų vietovių. Tuo būdu būtų padaryta rusams nebeįmanoma sukilėlius nuslopinti. —

Kitame to paties štabo slaptame rašte — T78/482/6466569-71 —, datuotame gegužės 21 d., randame dar ir kai kurių konkretesnių duomenų:

— Didesnės ar mažesnės sudėties gausios (sukilimo — K. Š.) grupės su savo vietiniais vadais egzistuoja visuose trijuose Pabaltijo kraštuose ir gauna nurodymus iš atitinkamų tų kraštų vadovybių (pas mus — LAF — K. Š.). Apie jų sudėtį ir vadovavimo efektyvumą dėl sunkiai gaunamų žinių pasakyti ką tikro neįmanoma. Dauguma vadų (vietinių grupių — K. Š.) yra buvę karininkai, aukštųjų mokyklų graduantai, kunigai ir kt.

Galima su pagrindu laikyti, jog — vokiečių kariuomenei priartėjus — pasipriešinimo grupės (LAF daliniai — K. Š.) pereis į ryžtingą sukilimą, kuris bus pirmiausia nukreiptas prieš jų to meto rusus slopintojus. Pagal vadų temperamentą, ryžtingumą ir išvalgumą bus stengiamasi apginti dar likusius turtus ir daryti priešui visų įmanomų nuostolių. Reikia tačiau skaitytis su faktu, jog galės įvykti ir pavienių nusikalstamų aktų.

Reikia prileisti, jog — dėl būtinybės išlaikyti paslaptį — organizacija paskiruose rajonuose, savaime suprantama, tegali būti labai įvairi ir neišbaigta, tiek savo dalyvių skaičiais, tiek materiališkai. Todėl gana sunku pranašauti laimėjimus, tačiau galima laikyti, jog tam tikras procentas vertybių (turto — K. S.) bus nuo sunaikinimo vis tik išsaugota.

Dėl labai rūpestingo žmonių parinkimo galima tikėtis, jog specialistai (vyrai, kurie gavo technikinį paruošimą — K. Š.) veiks gerai. Turint galvoje nuostolius ir nepasisekimus pagal objektų kiekį, galima skaičiuoti, jog lygiai koks 30% uždavinių bus atlikta sėkmingai. —

Kai dėl parengties pačiose rusų - vokiečių pakto susprogdinimo išvakarėse ir ko vokiečiai iš LAF padalinių tikėjosi, tai konkrečiai iliustruoja čia žemiau paduodamas 18-tos armijos, žygiavusios per Žemaitiją, vadovybės 1941 m. birželio 18 dienos nurodymų — T312/777/8427277-79 — tos armijos korpusams ir divizijoms santraukinis vertimas:

1. Numatoma, jog buvusių Pabaltijo valstybių gyventojai ir aktyvistinės tautinės organizacijos Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje vykdys turto apsaugos ir sabotažinius uždavinius prieš pusėje.

2. Bus apsaugojami šie objektai:

- a. Liepojos radijo siųstuvai, pašto įstaigos ir telefono ir telegrafo centrinės,
- b. Priekulės telefono ir telegrafo centrinė,
- c. geležinkelio tiltas prie Skuodo,
- d. Darbėnų telefono ir telegrafo centrinė,
- e. Skaudvilės pašto įstaiga ir telefono centrinė,
- f. Šiaulių paštas, telefono ir telegrafo centrinės,
- g. tiltas prie Bubių,
- h. Kelmės paštas, telefono ir telegrafo centrinės,
- i. tiltas Jokubpilyje,
- k. geležinkelio tiltas Jokubpilyje,
- l. Rygos radijo siųstuvai.

Ypatingai turi būti apginti geležinkelio tiltai prie Lyduvėnų ir geležinkelio tiltas per Ventą prie Kuršėnų.

3. Lengvojo sabotažo veiksmai, kad sukeltų priešų eilėse suirutę, apims šiuos objektus:

- a. visą priešų ryšių tinklą — pašto įstaigas, telegrafo centrines, civilinio ir karinio telefono laidus ir radijo siųstuvus; tačiau po trukdomųjų veiksmų visi svarbesnieji šios srities įrengimai turi būti ginami, kad pasitraukiantis priešas visiškai nesunaikintų.
- b. susprogdinimus bei nuardymus bėgių geležinkelio linijose priešų užnugary, ypatinai šiuose ruožuose:
 - aa. Panevėžio - Daugpilio linijoje miškingame ruože į šiaurės rytus nuo Subačiaus;
 - bb. Mintaujos Jokubpilio linijoje, miške į rytus nuo Zalitės;
 - cc. Mintaujos - Tukumo linijoje, miške į šiaurę nuo Beismuižos;
 - dd. linijoje Mintauja - Ryga, miške į šiaurės rytus nuo Olainio stoties.

4. Specialistų grupėms bus duoti identifikuoti šie slaptažodžiai:

- a. lietuviams — "Dünkirchen",
- b. latviams — "Döberitz",
- c. estams — "München".

Tik nėra tikra, ar tie slaptažodžiai bus pasiekę visus, kam jie skirti.

5. Tikimasi, kad, karo operacijoms prasidėjus, aktyvistų grupės — iš dalies su atitinkamų tautinių spalvų juostomis

ant rankovės — stos kariuomenės dalinių dispozicijon arba vykdys partizaninės kovos veiksmus prieš rusus savo nuožiūra.

Tarnybai kariuomenės daliniuose tegali būti išimtiniais atsitikimais priimami tik paskiri aktyvistai, būtent vertėjais arba vietos sąlygų žinovais. Apskritai, visi vietos gyventojai, su juostomis ant rankovių ar ir be jų, turės būti pagal reikalą nuginkluojami.

6. Numatytieji turto apsaugos ir sabotažiniai uždaviniai, atliktini organizuotų aktyvistų padalinių priešo užnugaryje, tegali būti atskleidžiami kariuomenės daliniams tik tada, kai jau bus gautas įsakymas pradėti puolimą, kad neatskleidus paslapties prieš laiką. —

Kitą vaizdingą pavyzdį apie LAF parengtį ir ko vokiečiai iš jo tada tikėjosi, teikia mums 4-tos šarvuočių armijos (Panzer Gruppe 4) birželio 21 dienos orientacinis raštas — T313/370/8656743 — savo padaliniams, iš kurio čia paduodu šiuos išrašus:

— Pagal vadų (LAF, iš pagrindžio — K.Š.) pateiktus davinius, šiuo metu Lietuvoje yra po aktyvistų padalinių beveik kiekvienoje vietovėje. Latvijoje ir Estijoje yra panaši padėtis. Lietuvoje ir Latvijoje veikia po dvi aktyvistų organizacijas lygiagrečiai. Tai tam, kad viena galėtų išsilaikyti, jei kita būtų išduota. Organizacijos sudarytos vadinamosios trikampio sistemos būdu, kur vienas jos narys nežino tik du kitus.

Šioms organizacijoms nurodyta principu, ir panaudojant visas priemones, apginti visus inžinerijos pastatus (Kunstabauten), svarbesniasias įmones, sandėlius, atsargas ir t.t.

Prie sakyto rašto prijungtas sąrašas apginsimų tiltų tos šarvuočių armijos žygiavimo sektoriuje, būtent apginti šiuos tiltus:

1. tiltą per Ežerūną, 4 km į pietų vakarus nuo Tauragės,
2. tiltą Tauragėje,
3. tiltą per Mituvą arti Jurbarko į šiaurės rytus,
4. tiltą prie Bubių,
5. tiltą 10 km į šiaurės rytus nuo Kelmės,
6. tiltą Krekenavoje,
7. tiltą 1,5 km į šiaurę nuo Krekenavos,
8. geležinkelio tiltą prie Lyduvėnų,
9. tiltą 9 km į vakarus nuo Panevėžio,
10. tiltą Panevėžyje,

11. tiltą Jonavoje,
12. tiltus ant plento tarp Ukmergės ir Daugpilio,
13. geležinkelio tiltą Daugpilyje,
14. plento tiltą Daugpilyje,
15. geležinkelio tiltą 9 km į šiaurę nuo Jokubpilio,
16. plento tiltą Jokubpilyje.

Reikia manyti, jog tiltų ir kitų apsaugosimų objektų sąrašai buvo duoti ir kitoms žygiavusioms per Lietuvą vokiečių armijoms. Iš vieno kito dokumento — T78/482/6466565 — matyti, jog iki gegužės mėn. 20 dienos buvo parinkta apginti net 45 objektai, kurių skaičius per paskutinį mėnesį iki rusų - vokiečių karo buvo, be abejo, padidėjęs dar labiau.

Kalbant apie sabotažo veiksmus, iš to paties dokumento matyti, jog vokiečiai buvo nusistatę vengti tuo tikslu didesnių turto ar įmonių naikinimų. Tai liudija šis išrašas:

— Turima omenyje daugiausia kliudymą geležinkelių veikimo, tiekimo ir evakuacinių transportų paraližavimą. Sabotažo veiksmai tokiais atsitikimais teturi būti tik kliudomojo, o ne naikinamojo pobūdžio. Inžinieriniai pastatai (Kunstabauten), iš viso, neturi būti naikinami; pavyzdžiui, užtenka, kad būtų nuardomi geležinkelių bėgiai atitinkamuose ruožuose (lengvasis sabotažas). Tokie aktai daugiausia bus atliekami paties Saugumo skyriaus (Abw. II) priemonėmis ir karo aviacijos pagalba. —

Toksai vokiečių susirūpinimas, kad būtų apsaugota kiek galint daugiau turto ir kad vertingos įmonės ar įrengimai nebūtų naikinami karinio sabotažo motyvais, pilnai atitiko ir Lietuvos interesus, kaip jau buvau paryškinęs anksčiau.

Tačiau vokiečių kariuomenės padaliniai, kurie buvo ruošiami žygiui per Lietuvą, gerai nusivokė, jog LAF rūpėjo ne vien Lietuvos turtų gelbėjimas nuo karo sunaikinimų, bet kad tenka laukti Lietuvoje, kaip ir kituose Pabaltijo kraštuose, svarbių įvykių grynai politinio pobūdžio. II-jo korpuso vadovybės gegužės 28 dienos orientaciniame pranešime korpuso padaliniams — T314/117/000333 — pasakyta, tarp kitų dalykų, dar ir štai kas:

— Teks skaitytis su faktu, jog — kai tik karas su Rusija bus prasidėjęs —

a. aktyvistai "Pabaltijo valstybėse ir

b. politiškai nepatenkinti rusiškieji elementai panaudos tą progą atsikratyti jų nekenčiamo bolševikinio režimo. Galima

tikėtis, jog vietos gyventojai laikysis ižygiuojančių vokiečių kariuomenės dalinių atžvilgiu draugiškai. Turimomis žiniomis, komunizmo ypatingai nekenčia kaimo gyventojai. Todėl daugumoje atsitikimų ižygiuoja vokiečių kariuomenės daliniai bus sutinkami kaip išlaisvintojai. —

Su šia išvada būtų galima sutikti, jei hitlerinė ano meto politika Lietuvos atžvilgiu nebūtų jos gyventojų nuvylusi. Jie siekė ne vien atsikratyti bolševikinio jungo, bet ir atkurti Lietuvos valstybinį suverenumą. Todėl rusų - vokiečių ginkluotam konfliktui baigiant priartėti, buvo iš LAF vadovybės ir jos pasienio postų ypatingai suintensyvinas pagrindžio veikėjų krašte instruktavimas, kaip užsibrėžtą didįjį tikslą žut būt pasiekti. Apie tai pasako čia pateikiamas išrašas iš LAF ypatingo pasienio įgaliotinio laiško — raporto, datuoto birželio 13 d.:

— Paskutiniu laiku mačiausi su daugeliu anos pusės asmenų, kurie tuojau grįžo atgal. Iš jų susidariau tvirtą nuomonę, kad jau dauguma anos pusės veikėjų mūsų nurodymus žino. Be to, kiekvienam jų perduota tos instrukcijos vietos, kurios atrodė jiems žinotinos. Tokiu būdu painformuota į ten grįžtančių asmenų: mano paties 9, pasieniečių (suprask — LAF pasienio postų — KŠ.) draugų per 10. Kaip anksčiau minėjau, jau pasiūsta pilna instrukcija raštu vyr. vadovybei (suprask — centrams Vilniuje ir Kaune — K. Š.). Iš to išeinant, be jokios abejonės jau galima tvirtinti, kad visa provincija (visa pagrindžio organizacija krašte — K. Š.) atliks savo pareigas. —

Čia cituotame laiške sakytas LAF įgaliotinis dar buvo pranešęs man, jog paskutiniu momentu gavo iš savo "šefo" (taip jis vadindavo pulk. Graebe — K. Š.) nurodymą patikrinti visus sienos perėjimo punktus, nes laukiama įsakymo apie karo veiksmų pradžią. Tai buvo neabejotinas rodiklis, jog ši kartą ilgai laukto įvykio tikrai susilauksime ir gal jau po dienos kitos.

Tą išvadą sustiprino dar ir sekantis atsitikimas pačiame Berlyne: grupei LAF narių buvo pavykę gauti pusiau fizinio darbo vokiečių valstybinėje spaustuvėje — Deutscher Verlag. Kelias dienas prieš rusų - vokiečių karą vienas jų, eidamas į darbą, buvo atsitiktinai nuklydęs ne į savo darbovietę, bet į kitą spaustuvės skyrių, kur būdavo spausdinami slapto pobūdžio raštai ir į kur be specialaus leidimo nebuvo galima įeiti. Užklydęs į tą skyrių asmuo ten pastebėjo krūveles jau

gatavai atspausdintų Hitlerio atsišaukimų: "Soldaten der Ostfront!" Apie tą faktą sakytas asmuo, grįžęs iš darbo, man pranešė. Kadangi Hitleris mėgdavo svarbesnius aktus daryti iš šeštadienio į sekmadienį, tai iš sakytos žinios savaime prašėsi išvada, ar karas tik neprasidės artimiausią savaitgalį — birželio 22 d., kaip faktiškai ir atsitiko.

Kadangi sukilimo paruošimo ir jo vykdomosios instrukcijos jau buvo pasiekusios LAF pagrindžio veikėjus rusų raudonosios armijos užnugaryje visu frontu ir giliai krašte, tai bebuvo likę tik laukti pačių sukilimo kovos įvykių. Turėjau ramią sąžinę, nes buvau iš savo pusės laiku padaręs visa, kas tik nuo manęs priklausė didžiajam tikslui pasiekti, sudėdamas visas viltis į mūsų tautos veiklesniųjų sūnų kovos ryžtingumą ir į bendrą mūsų tautos patriotizmą.

REICHSWEHRO ŽYGIS PER LIETUVĄ

Siekdami primesti Lietuvai 1939 m. spalio 10 dienos vadinamąją "savitarpinės pakalbos" sutartį su rusų karinėmis įgulomis mūsų krašte ir teisę įvesti į Lietuvą neribotą rusų raudonosios armijos kiekį, Kremliaus komunistų vadeivos, Stalinas su Molotovu, tvirtino Lietuvos delegacijai, jų iššauktai į Maskvą, meluodami per akis, esą tie reikalavimai statomi pačios Lietuvos naudai, būtent tarsi tam, kad ją apsaugotų nuo pavojaus iš hitlerinės Vokietijos pusės ir pagelbėtų jai išsisaugoti nuo įvėlimo į karą bei vokiečių okupacijos.

Reaguodamas prieš tai, Hitleris savo 1941 m. birželio 22 dienos plačiai motyvuotame Sovietų Rusijai karo paskelbimo viešame atsišaukime į Vokietijos ginkluotas pajėgas ir į vokiečių tautą, antrašte "Soldaten der Ostfront" (Rytų fronto kariai!), pareiškė, greta kitų motyvų, dėl ko laikė būtina griebtis ginklo prieš savo vakar dienos politinį partnerį, dar ir štai ką:

— Vokietijos Reichas niekad nesiekė okupuoti Lietuvos ir nė nebuvo kada nors kreipęsis su panašia užmačia (Ansinnen) į Lietuvos Vyriausybę. Priešingai, ano meto Lietuvos Vyriausybės prašymas,* kad vokiečių karinė pajėga būtų saky-

* Lietuvos dipl. postui Berlyne apie tai nieko nebuvo žinoma.

ta prasme pasiūsta į Lietuvą, buvo iš vokiečių pusės at-
mestas, kaip neatitikęs Reicho politikos tikslų. — T313/
254/8522536 —

1941 m. birželio 22 d. ginkluota eksplozija tarp Lietuvos
didžiųjų kaimynų — hitlerinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos
— vaizdžiai parodė, ko verti buvo Hitlerio tvirtinimai apie
jo nesiruošimą Lietuvą okupuoti iš vienos pusės, ir iš kitos
pusės — ko vertas buvo Maskvos išipareigojimas Lietuvą
lyg apginti nuo pavojaus iš vokiečių pusės.

Tačiau būtų neobjektyvu vertinti vienos ir kitos pusės
antagonistinę laikyseną vienos prieš kitą vien politiniais argu-
mentais ar partiškai ideologiniais motyvais. Tuose sakytų
kaimynų santykiuose nemažiau, o gal net lemiamai svėrė
grynai strateginiai samprotavimai. Kai Vokietijos karinės pa-
jėgos buvo po trumpo karo prieš Lenkiją užangažuotos kovos
veiksmams Vakarų Europoje, Sovietų Rusija naudojos ta proga
palaipsniui telkti vis daugiau raudonosios armijos divizijų
išilgai tariamąsios rusų - vokiečių interesų skiriamosios linijos
nuo Juodųjų iki Baltijos jūrų, nežiūrint, kad formaliai tebe-
laikė save hitlerinės Vokietijos politiniu partneriu. Štai kaip
sakyta rusų raud. armijos jėgų telkimas prieš Vokietiją buvo
vykdomas:

Karui su Lenkija baigiantis, rugsėjo mėn. 1939 m., Sov.
Rusija jau turėjo sutelkusi 44 šaulių, 20 kavalerijos divizi-
jas ir 3 motorizuotas bei tankų brigadas. Lapkričio 28 d.
tų pačių metų ji jau turėjo sutelkusi 76 šaulių, 21 kava-
lerijos divizijas ir net 17 motorizuotų bei tankų brigadų.
Kovo 12 d. 1941 m. rusų raud. armijos vienetų skaičius
jau buvo pakilęs sakytame ruože iki 90 šaulių, 22 kavalerijos
divizijų ir 22 motorizuotų bei tankų brigadų, o 1941 m. gegu-
žės 1 d. Sov. Rusija jau turėjo sutelkusi net 118 šaulių
divizijų, 20 kavalerijos divizijų ir 40 motorizuotų bei tankų
divizijų.*

Vokiečių karo vadovybė negalėjo tuo nesirūpinti. Jos
kantrybė ėmė baigtis nuo to momento, kai 1940 m. Sov.
Rusija, išnaudodama vokiečių karinių jėgų užsiangažavimą karo
veiksmais Europos Vakaruose, pasiuntė didžiules raudonosios
armijos jėgas į Pabaltijo kraštus ir tuos kraštus, pirmoje
eilėje Lietuvą, okupavo, tuo sudarydama betarpišką grėsmę
Rytų Prūsijai.

* Werner Hapt. *Baltikum 1941*, 1963, psl. 47.

Kaip jau esu minėjęs, vokiečių karo vadovybė, reaguodama į tą Maskvos akiplėšiškumą, nedelsdama permetė vieną vokiečių armiją iš Vakarų į Rytus; netrukus gimė vadinamasis "Barbarossos" planas, pagal kurį vokiečiai sutraukė iki 1941 m. birželio mėn. į Rytus viso 145 divizijas — T78/336/6292435. — Iš jų 40 divizijų buvo skirtos žygiuoti per Lietuvą, būtent:

Šiaurinės Armijų Grupės (Heeres Gruppe Nord) sąstate:

18-ta Armija: žygiuoti per Žemaitiją Mintaujos - Rygos kryptimi

XXVI korpusas: 291, 61 ir 217 divizijos

I korpusas: 11, 1 ir 21 divizijos

XXXVIII: 58 divizija

4-ta Šarv. Armija: (Pnz. Gr. 4) — žygiuoti Raseinių - Jokubpilio ir Daugpilio kryptimi

XXXXI korpusas: 1 tankų ir 6 tankų divizijos, 269 divizija ir 36 motorizuota divizija

LVI korpusas: 8 tankų divizija, 290 divizija ir 3 motorizuota divizija

Dispozicijoje: SS "T" divizija (motorizuota)

16-ta Armija: žygiuoti Kauno ir Daugpilio kryptimi

X korpusas: 30 ir 126 divizijos

XXVIII korpusas: 122 ir 123 divizijos

II korpusas: 121, 12 ir 32 divizijos

Dispozicijoje: 253 divizija

Šiaurinės Armijų Grupės rezervas:

XXIII korpusas: 254, 251 ir 206 divizijos

Centrinės Armijų Grupės (Heeres Gruppe Mitte) sąstate:

3-čia Šarv. Armija (Pnz. Gr. 3): žygiuoti per Vilniaus kraštą Minsko link,

XXXIX korpusas: 20 ir 7 tankų divizijos, 20 ir 14 motorizuotos divizijos,

LVII korpusas: 19 ir 12 tankų divizijos, 18 motorizuota divizija,

VI korpusas: 26 ir 6 divizijos,

V korpusas: 35 ir 5 divizijos.

Pastarieji du korpusai buvo priskirti rinktinei tik laikinai.

9-ta Armija: žygiuoti Gardino, Minsko link

VIII korpusas: 161, 28 ir 8 divizijos

Kiti tos armijos korpusai žygiavo dešiniau VIII korpuso, taigi ne per Lietuvos teritoriją.

Prieš čia aukščiau nurodytas jėgas, žygiavusias per Lietuvą, vokiečiai turėjo vadinamąją raudonosios armijos Pabaltijo karinę apygardą, rusų - vokiečių karui prasidėjus tapusią rusų Siaurės vakarų frontu, apjungusiu 8-tą, 11-tą ir 3-čią armijas, su armijų štabais respektiviai Mintaujoje, Kaune ir Gardine.

Iš vienos birželio 11 d. vokiečių schemos apie priešo jėgų išdėstymą — T312/292/7855351 — matome, jog betarpiškam sienos gynimui Lietuvos sektoriuje rusai turėjo kokias 11-12 divizijų, iš kairės į dešinę: 67 div. — į vakarus nuo Skuodo, 42 div. — Jokūbavo rajone, ? div. — Veiviržėnų, ? div. — Ž. Naumiesčio, ? div. — Tauragės, ? div. — Jurbarko, 33 div. — Virbalio, 128 mot. div. — Kalvarijos, ? div. — Lazdijų, 27 div. — Sapackinės, 143 div. — Dobravos, ? div. — Augustavo. Iš to paties ir kitų šaltinių seka, jog didžiąją dalį savo jėgų, būtent 17 pėstininkų, 7 kavalerijos ir 6 motorizuotas divizijas ir 2 tankų brigadas rusai laikė išbarstytas po visą Lietuvą — Vilniuje, Gardine, Lydoje, Varėnos poligone, Alytuje, Pabradės poligone, Ukmergėje, Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose ir Latvijoje.

Šitokiame jėgų išdėstyme nematyti jokios taktinės idėjos nei aktyviam gynimuisi, nei juo labiau kokiai suplanuotai kontrofenzvyvai. Greičiausiai jis buvo rusų padarytas grynai krašto okupaciniais motyvais, būtent — turėti visur krašte ginkluotų padalinių, kad tuoj nuslopintų bet koki gyventojų mėginimą sukilti prieš jų laisvės pavergėjus. Tokia išvada peršasi juo labiau, kad, kaip dabar žinome, Kremliaus raudonieji vadeivos buvo suplanavę kuone trečdalį lietuvių tautos jėga deportuoti iš savo krašto į Sov. Rusijos gilumą bei Sibirą ir pirmą masinę deportaciją — viso apie 40.000 asmenų — net jau ir įvykdė tarp birželio 14 ir 17 d.

Šis žvėriškas okupanto genocidinis pasikėsinimas prieš lietuvių tautą ją vertė griebtis kraštutinių gynimosi priemonių, o minėtas raudonosios armijos jėgų išbarstymas po visą kraštą stačiai viliojo vokiečius nepraleisti progos suduoti joms triuškinantį smūgį. Jis buvo pradėtas sunaikinimu

rusų divizijų išdriektų palei lietuvių - vokiečių sieną, jas birželio 22 d. anksti rytą staigiai užpuolus. Pavaizduoti, kaip vokiečiams sekėsi šią operaciją praveisti, čia pateikiu santraukinių išrašų iš autentiškų vokiečių štabo dokumentų.

Birželio 22 d. Šiaurinė armijų grupė pradėjo puolimą visu frontu nuo Baltijos jūros iki Vištyčio ežero lygiai 3 val.

5 min., kaip buvo suplanuota, sutikdama ant sienos tik silpną rusų pasipriešinimą. Matyti, priešas pasijuto užkluptas. Padėtis susidariusi iki 6 val. buvo tokia: — T311/132/7178069 —

18-tos Armijos sektoriuje: 291 divizija vykdė kautynes Kretingoje, 61 div. paėmė Gargždų tiltą nesunaikintą, o 11 div. užėmė Ž. Naumiestį.

4-tos Šarv. Armijos ruože: 1 tankų div. prie pat Tauragės su tiltais, nesunaikintais į vakarus nuo tos vietovės, 6 tankų div. paėmė tiltą per Šešuvę, 4 km į pietus nuo Tauragės, 269 div. vykdė puolimą 12 km į šiaurę nuo Viešvilės, 290 div. kėlėsi per Milvą 12 km į šiaurės vakarus nuo Jurbarko, o 8 tankų divizija buvo užėmusi Jurbarką.

16-tos Armijos sektoriuje: dalys 30 div. 3 km pietų vakaruose nuo Jurbarko, 126 div. su priekinėmis dalimis 12 km į pietų vakarus nuo Šakių, 123 ir 122 divizijos linijoje 3 km į rytus nuo Naumiesčio ir 8 km į šiaurės vakarus nuo Sintautų, 121 div. vykdė puolimą į vakarus nuo Virbalio, Kybartuose tebevyko kovos namas po namo, 32 div. įsiveržė į mišką 5 km į rytus nuo Vištyčio, 12 div. 7.5 km į rytus nuo Schlossbach; visi pasienio tiltai, įskaičiuojant geležinkelio tiltą Kybartuose, armijos pagrobti nesunaikinti.

Pralaužus rusų pozicijas pasienio zonoje, Šiaurinės Armijų Grupės vienetai dar birželio 22 d. iki vakaro pasistūmėjo pirmyn maždaug 20 km visame fronte, 4-tos Šarv. Armijos vieno korpuso daliniai nuriedėjo net iki Dubysos. Toksai rusų fronto įtvirtinimų arčiau sienos pralaužimas buvo įmanomas žymia dalimi todėl, kad tie įtvirtinimai, kad ir paruošti iš anksčiau, faktiškai visai nebuvo rusų ginami arba tik labai silpnai.

Kai dėl vokiečių karinių vienetų, puolusių rusus dešiniau Šiaurinės Armijų Grupės bei žygiavusių į rytus per Užnemunę Centrinės Armijų Grupės sąstata, tai jų birželio

22 dienos žaibiškas prasiveržimas yra telegrafiniu stilium apibūdintas 9-tos Armijos karo dienyne šitaip: — T312/281/7841888-92 —

Jau rytiniai tos dienos pranešimai iš fronto patvirtino, jog užklupimas priešo pavyko visai pilnai, nes puolimas ėjo visur be didesnio priešo pasipriešinimo. Kaip buvo tikėtasi, tankai jau 5 val. 15 min. pasiekė Lazdijus, o 8 val. 5 min. buvo gautas visus nustebinęs pranešimas, jog 161 divizija pasiekė Nemuną ties Šabanu be kontakto su priešu ir jau pradėjo keltis. XXXIX šarv. korpusas 13 val. 30 min. pranešė, jog pasiekė vakarinę Alytaus pusę, o po pusvalandžio informavo, jog tiltas ten per Nemuną priešo nesunaikintas. LVII šarv. korpusas tuomet dar buvo pusiaukely iki Nemuno, bet vėliau buvo gautas jo pranešimas, jog nuo 17 val. 15 min. tiltą per Nemuną ties Merkine jau turi savo rankose priešo nesunaikintą. 18 val. 30 min. gautas pranešimas ir iš XXXIX šarv. korpuso, jog ir tiltas prie Alytaus taip pat vokiečių rankose priešo neišsprogdintas.

Šių faktų akivaizdoje minėtame dienyne pareikštas nusi-stebėjimas tuo, kad rusai, matyti, buvo pasijutę be galo staiga vokiečių užklupti, nes nebeįstengė paruošti ir įvykdyti tiltų per Nemuną išsprogdinimo, net už 50 km. nuo sienos, taigi, turėdami tam pakankamai laiko. Birželio 22 dienos įvykių užfiksavimą dienyne baigia šiuo daug reiškiančiu konstatavimu:

— Baigiamasis pranešimas apie dienos įvykius pralenkia visa, ko buvo laukta iš veiksmų pirmą karo dieną: per priešo nesunaikintus Nemuno tiltus ties Alytum ir Merkine 3-čioji Šarv. Armija galėjo be paliovos žygiuoti toliau į rytus. Keturios pėst. divizijos jau buvo Nemuną irgi pasiekusios ir iš dalies jį net perėjusios. Šis — pralenkęs visa, ko buvo tikėtasi, — planingas išsirutuliojimas padarė statymą naujų uždavinių 3-čiai Šarv. Rinktinei ir armijos korpusams nebereikalingą. —

Šiuose puslapiuose apibūdinti kovos įvykiai pasienio zonoje ir buvo tas signalas, apie kurį kalbama skirsnyje "Sukilimo gairės" (žiūr. psl. 180), būtent: — Signalu sukilti reikia laikyti momentą, kai vokiečių kariuomenė žengs per sieną ir pradės rusus pulti. — Kai birželio 22 d. anksti rytą tatai tikrai pasireiškė, LAF padaliniai visame krašte, — kaip jiems buvo LAF vadų nurodyta, — griebėsi paskutinių pasiruošimų pereiti iš pagrindžio organizacijos į aktyvią kovos veiklą nublokšti komunistų jungą nuo lietuvių tautos pečių

ir į kovą su rusų NKVD bei okupaciniais raudonosios armijos padaliniais, kurių durtuvais sovietinis režimas buvo Lietuvai prieš metus jėga primestas.

Kuomet Kauno Aktyvistų Fronto vyrams pavyko užimti tenykštę radijo stotį ir birželio 23 d. rytą paskelbti oro bangomis atkūrimą Lietuvos valstybinės nepriklausomybės, su paraginimu visiems griebtis ginklo ją ginti, LAF organizacijos tinklas išsivystė į dinamišką visos tautos sukilimo sąjūdį ir ginkluotą kovą už tautos aukščiausiąją laisvės idealą. To negalėjo nepastebėti vokiečiai ir to svarbaus įvykio neįvertinti. Sausumos kariuomenės vyriausios vadovybės (OKH) birželio 23 d. biuletenyje nr. 8 randame paduotą žinią: — T313/242/8509422-28 —

— Birželio 23 d. rytą provizorinė lietuvių Vyriausybė paskelbė per Kauno radiją laisvos Lietuvos atkūrimą. Atsišaukime sakoma, jog Lietuva yra draugiška Vokietijai ir kad ši tautinė valstybė yra pasiryžusi prisidėti prie atkūrimo ir naujo Europos sutvarkymo. Krašto gyventojai lietuviai skatinami pasitikti vokiečių kariuomenę kuo nuoširdžiausiai ir neteikti rusams jokios pagalbos. —

Ryšium su išsivysčiusiu tautos sukilimu sakyta biuletenis įvertino padėtį šitaip:

— Lietuvių pastangos atkurti valstybinį savarankiškumą ir paryškėję rusų vadovavimo netobulumai žymiai pasunkins (rusams — K. Š.) planingą kovos vedimą. Apskritai yra ženklų, kurie rodo, kad suorganizavimas planingo pasipriešinimo arba atsitraukimo yra (rusams — K. Š.) stipriai paraližuotas dėl sudaužymo aukštesniųjų štabų ir sumišimo užkluptų dalinių.

— Pagal vieno lietuvių aviacijos karininko (perbėgėlio) parodymą ir oro žvalgybos žiniomis, priešas ties 16-ja Armija traukiasi visais plentais ir keliais Kauno link ir toliau į šiaurės rytus ir rytus. Ties 18-ja Armija priešas dar laikosi laukiamai. —

Šis biuletenis būdavo skubiausiu keliu siuntinėjamas juo suinteresuotiems OKW, OKH, OKL ir OKM skyriams, OKH Gen. Štabo dalims, Armijų Grupių, Armijų ir Šarv. Armijų vadovybėms, kitaip sakant — visai aukštajai Vokietijos ginkluotų pajėgų vadovybei. Charakteringa, kad tuo metu, kai tas dokumentas su Lietuvos bylai svarbia žinia ir mums palankiu vokiečių ano momento padėties Lietuvoje įvertinimu buvo šitaip plačiai karo vadovybės išsiuntinėjamas subordinuotiems ešalonams, dr. Goebelio Propagandos ministerija ėmėsi

visų įmanomų cenzūros priemonių sukliudyti žinioms apie lietuvių sukilimą bei Lietuvos valstybinio suverenumo atkūrimą prasiveržti į viešumą, būtent, vokiečių spaudoje ir t.t. Bet tai padėtis nebegalėjo pakeisti: sukilimo bangos jau buvo įsisiūbavusios visoje Lietuvoje, ne tik miestuose, miesteliuose, bet ir kaimuose.

LAF sukilėliams buvo pavykę užimti ne tik Kauną, bet taip pat Vilnių, Šiaulius, Panevėžį ir kitus centrus. Aktyvių kovos veiksmų prieš rusus buvo įvykę daugelyje vietų, kur tik būta rusų arba pro kur jie traukėsi keliais ir laukais. Savo ruožtu LE (t. XXIX, psl. 175) konstatuoja faktą, jog LAF sukilėliai perėmė krašto vietas į savo rankas veik visur anksčiau, negu vokiečiai atžygiuodavo. Visi tie sukilėlių žygiai daugely vietų paskubino rusų kariuomenės dalinių pasitraukimą, veiksmingai prisidėdami prie rusuose panikos sukėlimo ir raudonarmiečių kovos moralės pakirtimo.

Tokiam tad fone vystėsi vokiečių tolesni puolamieji veiksmai po pralaužimo birželio 22 d. rytą rusų pasienio pozicijų ir staigiai atsiradusio naujo faktoriaus — lietuvių tautos sukilimo, prasidėjusio netrukus po sakyto pralaužimo ir valanda po valandos vis labiau intensyvėjusio. Tai įvarė raudonarmiečiams tikrą baimę, nes pasidarė kiekvienam rusui nebesaugu atskirai arba smulkesniais būreliais pasirodyti gyventojų tarpe. Šitaip atsidūrus tarp kūjo ir priekalo — tarp vokiečių smūgių iš fronto ir LAF sukilėlių spragininimų iš užnugario — rusams nebebuvo likę kitos išeities, kaip sprukti kiek galint greičiau iš mūsų krašto į savo Sovietiją, kol dar buvo nesusemti į vokiečių nelaisvės lagerius.

Iš kitos vėl pusės tokia padėtis skatino vokiečius su dar didesniu ryžtu ir negaištant kirsti žaibo greitumo puolamuosius smūgius pasitraukiantiems raudonosios armijos vienetams bei jų ariergardams, o rusų mėginimus suorganizuoti toje ar kitoje linijoje kiek rimtesnį gynimą arba praveisti kokią paskirą kontrataką laikui laimėti — sutriuškinti tuoj pat užuomazgoje. Čia nesiimu smulkiau aprašyti visų tų operacijų eigos, nes tai nėra šios knygos tikslas ir tik daugintų jos puslapių skaičių. Pasitenkinsiu tik suminėdamas svarbesnius kovos ir jos laimėjimo momentus, pakankamai pavaizduojančius vokiečių žygio per Lietuvą militarinę dinamiką.

18-tos Armijos sektoriuje: T311/132/7178070-74-291 pėst. divizija (XXVI) birželio 23 d. pasistūmėjo dauguma jėgų iki

Skuodo su išmesta pirmyn paslankia rinktine, kuri vakare jau buvo 20 km nuo Liepojos. *Birželio 24 d.*: įvairiose vietose rusai įvykdė priešpuolius silpnais tankų daliniais, bet buvo abiejų korpusų atremti ir priversti pasitraukti atgal. *Birželio 25 d.*: priešpiet XXVI korpuso priekinės dalys vykdė puolimą į vakarus prie pat Varnių, o I korpuso priekinės dalys pasiekė Kelmę. Popiet XXVI korpusas vystė puolimą į šiaurę nuo Biržulio ež., siekdamas apsupti priešo jėgas rajone į šiaurę nuo Vaiguvos, o I korpusas slinko dešiniuoju sparnu per Kelmę Radviliškio kryptimi, o kairiuoju — Šiaulių kryptimi. 11 div. to korpuso puolė iš Kaltinėnų Užvenčio kryptimi, o 21 div. — kėlėsi per Dubysą prie Kražantės įtakos. *Birželio 26 d.*: oro jėgų stipriai palaikoma, 18-ta Armija atstūmė rusų pajėgas toliau į šiaurės rytus; priešas traukėsi visame armijos sektoriuje. 15 val. 30 min. užėmė Šiaulius. *Birželio 27 d.*: pastebėtas stambių priešo jėgų traukimas Rygos kryptimi. Dešiniuoju savo sparnu 18-ta Armija žygiavo Klovainių link, kairiuoju — Joniškio link, kuri užėmė po avangardinių kautynių. Rusų priešpuolis su tankais ties Šiauliais tapo atmuštas. *Birželio 28 d.*: naktį pusiau pirmą val., 61 divizijos (XXVI) priekinės dalys jau buvo Papilėje, o I korpuso pirmyn išmestoji paslanki rinktinė apie 15 val. pasiekė Bauskę (Latvijoje). Tuo būdu 18-ta armija pražygiavo Lietuvą maždaug per 7 dienas! . . .

4-tos Šarv. Armijos ruožė: — T311/132/7178070-74 — *Birželio 23 d.*, priešpiet, buvo oro žvalgybos konstatuotas priešo tankų padalinių puolamasis judėjimas, nukreiptas Raseinių link ir nuo Kelmės į pietų vakarus. *Birželio 24 d.*, naktį apie 3 val. 45 min., 4-ji Šarv. Armija užėmė Kėdaičius. Pasiruošė prieš tai pastebėtą rusų tankų puolamąjį judėjimą atremti 269 (XXXXI) ir 290 (LVI) divizijomis abipus Betygalos, 6-ja tankų divizija (XXXXI) į šiaurės vakarus nuo Raseinių ir 1-ja tankų divizija (XXXXI) į šiaurės vakarus nuo Grinkiškio. 8-ta tankų divizija (LVI) prasiveržė apie 17 val. į Ukmergę. *Birželio 25 d.*: priešpiet XXXXI korpusas puolė priešo tankų jėgas, apsuptas rajone į šiaurės rytus nuo Raseinių, o popiet apsupimą susiaurino dar labiau. Šitaip išsivysčiusios tankinių jėgų dvikovos metu vokiečiams pavyko sunaikinti apie 100 rusų tankų, kurių tarpe 12 pačių sunkiausių. 36 mot. divizija (XXXXI) pasiekė rajoną 18 km nuo Šeduvos. Tuo tarpu LVI korpuso dalys puldamos peržengė

priešpiet Šventąją Virintos bare, o popiet jau riedėjo Ukmergės - Daugpilio plentu toliau į šiaurės rytus, 3-čiai mot. divizijai (LVI) taip pat jau artėjant prie to plento. 15 val. 8-ji tankų diviziją (LVI) užėmė ežerų sąsmauką į vakarus nuo Utenos. *Birželio 26 d.* dviejų parų tankų mūšis rajone į šiaurės rytus nuo Raseinių užsibaigė XXXXI šarv. korpuso pergale: sunaikinta viena rusų tankų divizija ir viena tankų brigada, sudaužyta apie 200 rusų tankų, kurių tarpe 29 pačių sunkiausių. Tuo tarpu LVI korpusas po nenuilstamo žygiavimo, nugalėdamas pakelyje eilę smulkesnių pasipriešinimų, birželio 26 d. priešpiet pagrobė 8-tos tankų divizijos dalimis tiltą per Dauguvą prie Daugpilio, o apie 12 val. 15 min. įsiveržė ir į patį miestą. 3-čia mot. divizija to korpuso irgi jau artėjo Dauguvos link per Skrudolieną (Latvijos pusėje). *Birželio 27 d.* XXXXI korpusas naktį pasistūmėjo iki linijos Raguva - Panevėžys - Smilgiai, o dieną jau žygiavo per Vabalninko - Anykščių liniją toliau į šiaurės rytus, besutikdamos tik silpnus rusų atsišaudymus. LVI korpuso dalys į vakarus nuo Dauguvos atmušė rusų vietinius priešpuolius ties Subatu ir Ilukste (abu punktai jau Latvijoje), ir praplėtė sudarytą prie Daugpilio prietiltį plačiau į šiaurę puolimui Leningrado link. Kaip matome, Lietuvai pražygiuoti 4-tai Šarv. Armijai užteko 6 dienų!

16-tos Armijos sektoriuje: T311/132/7178070-75 — *Birželio 23 d.:* oro žvalgybos pastebėti stambesnių raud. armijos kolonų judėjimai per visą dieną Kauno - Daugpilės plentu ir keliais iš Vilniaus į šiaurės rytus, kurie liudijo apie tolimesnį priešo jėgų atitraukimą. 16-tos Armijos dešiniajame sparne pirmyn išmesta greita rinktinė (pulk. Holmo) susidūrė su rusų pasipriešinimu 18 km nuo Kauno. 19 val. 30 min. buvo pagautas lietuvių karo vadovybės radijo pranešimas Wehrmachto vadovybei Lietuvoje apie tai, kad atsitraukiantys rusų padaliniai šaudo į civilinius gyventojus. *Birželio 24 d.* apie 17 val. 15 min. Holmo rinktinė (veikusi II-jo korpuso bare) prasiveržė į Kauną, kur rado tiltus per Nemuną priešo sunaikintus, ir pranešė, jog imtusi priemonių pontonams sumontuoti. 4 km toliau į vakarus sustiprintas XXVIII korpuso žvalgybinis padalinys pasiekė Nemuno rytinį krantą. 30-tos pėst. divizijos (X korpuso) dalys sunkvežimiais pasiruošusios išvykti į Kėdainių. *Birželio 25 d.* armijos dešiniojo sparno daliniai buvo iš pat ryto žygyje į Rumšiškės, vakarop tą vietą pasiekė ir vėlai perėjo Nemuną; tuo tarpu II-jo ir

XXVIII korpusų dalys praplėtė Kauno prietiltį iki pusiaukelės į Jonavą. Armijos kairiojo sparno dalys pasistūmėjo rajonan į pietus nuo Kėdainių. Holmo rinktinė vakarop susidūrė su stipresniu priešu prie Karmėlavos, 121 divizija (II) buvo Kaune ir į šiaurės rytus, 123 div. (XXVIII) ant Nemuno rytinio kranto, bet daugumas jėgų dar buvo vakarinėje jo pusėje ir pirmyn išmesta rinktinė rajonan į šiaurės rytus nuo Jonavos; 122 div. (XXVIII) jėgų didžiuma rajone į vakarus nuo Zapyškio, o X korpusas dar tik artėjo. *Birželio 26 d.*: miškingoje srityje į pietus nuo Jonavos stiprus rusų pasipriešinimas su motorizuotų (tankų) dalinių priešpuoliais į pietus ir pietų vakarus. 121 divizija (II) kautynėse prie Jonavos, o 122 divizija (XXVIII) tebesikėlė per Nemuną vakaruose ir šiaurės vakaruose nuo Kauno. *Birželio 27 d.* naktį atmušti rusų antpuoliai prieš Rumšiškių prieštiltį ir į pietus prie Jonavos, kurią apie pietus užėmė priekinė XXVIII korpuso rinktinė. Armijos kairiojo sparno priešakiniai daliniai apie 16 val. pasiekė Krekenavos - Raguvos kelią. *Birželio 28 d.* jokio rimtesnio rusų pasipriešinimo 16-ji Armija nebesutiko; ties II-ju korpusu jie pasitraukė per Nerį, palikdami net visą savo apsiginklavimą. Šaltinis konstatuoja, jog *birželio 29 d.* "Pirmasis 16-tos Armijos kovų rundas laikytinas baigtas. 11-ji rusų armija su 5, 21, 33 divizijomis ir 128 motorizuota (tankų?) divizija tapo sunaikinta". Taip, kad Reihswehro 16-tos Armijos vadas generolas Busch galėjo savo liepos 2 dienos operatyviniame įsakyme Nr. 6 armijos korpusams — T312/545/8152424 — pareikšti:

— Lietuvoje sumušto priešo likučiai pasitraukė Pskovo - Leningrado kryptimis, iš dalies į Estiją. Prieš 16-ją Armiją jokių reikšmingesnių priešo jėgų nebėra. —

Iš to matome, jog 16-ji Armija pražygiavo Lietuvą maždaug per 8 - 9 dienas.

3-čios Šarv. Armijos ruožė: — T313/225/7488967-79 — *Birželio 23 d.* 7 tankų divizija (XXXIX) — nuvaikydama rusų pavienius pasipriešinusius šarvuočius ties Valkininkais, 12

pultų Vilnių. Apie 17 val. rinktinės padėtis buvo tokia: LVII korpusas pasiekė su 12-ta tankų divizija Varanavą žygyje Ašmenos link; XXXIX korpusas buvo su 7-ta tankų divizija apie 16 val. 30 min. pasiekęs rajoną 14 km į pietų vakarus

nuo Vilniaus, su 20-ta tankų divizija Onuški nuo 14 val. 30 min. ir 14-ta motorizuotąja divizija (priekiniais daliniais) — Simną 17 val. Rinktinei priskirtieji — VI korpusas buvo apie **Prienus**, o V — stambiomis jėgomis jau perėjęs Nemuną į rytus. Tada tie korpusai dar tebe buvori rinktinės subordinuoti. *Birželio 24 d.* rytą, apie 8 val., 7 tankų divizija išiveržė į Vilnių, lietuvių sukilėlių jau išlaisvintą, ir nuriėdė toliau į rytus pagrobti tiltų per Nerį prie Nemenčinės ir Mikališkių, o 20 tankų divizija žygiavo iš Rūdiškių, kuriuos buvo užėmusi vėlai dar birželio 23 d., per N. Trakus ir Vilniaus pietinį pakraštį Ašmenos link. Apie 17 val. vakaro rinktinės padaliniai pasiekė: LVII korpusas su 12-ta tankų divizija rajoną į pietų vakarus nuo Alšionių, su 19 tankų divizija Eišiškes, 1/2 18 mot. divizijos iš Eišiškių nukreipus Rodūnios link sparno apsaugai, XXXIX korpusas su 7-ta tankų divizija rajoną į pietų rytus nuo Vilniaus su apsauga ties Mikališkiais, 20-ta tankų divizija — rajoną į šiaurės vakarus nuo Ašmenos, 20-ta mot. divizija rajoną į pietų vakarus nuo Vilniaus ir 14-ta mot. divizija tebeliko rajone į vakarus nuo Alytaus. *Birželio 25 d.* rytą 7-ta tankų divizija, perdavusi Vilniaus, Nemenčinės ir Mikališkių saugojimą 20-tai mot. divizijai, nuriėdė XXXIX korpuso vado įsakymu toliau į rytus, atsišliedama iš dešinės į 20-tą tankų diviziją, su uždaviniu greičiau pasiekti Minską. Apie 17 val. 15 min. ji savo avangardiniu pulku, sustiprintu 6-tu lengvuju pulku, pasiekė Maladečiną,* iš kur tą patį vakarą dar pasistūmė iki Radoszkowicze (Gudijos pusėje) ir užėmė aukštumas 15 km į pietų rytus nuo tos vietovės. 3-čia Šarv. Armija pražygiavo Lietuvos teritoriją, tikriau pasakius, pralėkė ją fantastišku greičiu, per maždaug 5 dienas.

9-tos Armijos sektoriuje: čia kovos žygiai išsirutuliojo visai kitokiu, daug lėtesniu tempu negu 3-čios Šarv. Rinktinės ruože ar Šiaurinės Armijų Grupės fronte. Tai įvyko dėl to, kad 9-ji Armija susidūrė su stipriu rusų pasipriešinimu ir jos korpusai žygiavo per didele dalimi nebe lietuvių gyvenamas sritis, kur LAF pagrindis nebuvo savo šaknų įleidęs. Todėl mūsų tautos birželio 23 d. sukilimas negalėjo padaryti ten jokio stipresnio priešo jėgas demoralizuojamo efekto. Tepaliesiu tik VIII ir XX korpusų veiksmus, vykusius Lietuvos teritorijos ribose, ir vėliau pritrauktą iš šiaurės V ir VII

* T315/406/000016

korpusų žygiavimą į talką rusų jėgų supimui už aukštutinio Nemuno.

Birželio 22 d. vakare VIII korpusas buvo aukštumose į šiaurės vakarus nuo Gardino ir, sėkmingai perėjęs Nemuną, pasiekė Astraveką ir rajoną į rytus nuo Šabanų, o XX korpusas — užėmęs ežerų sąsmauką prie Augustavo (bet dar ne patį miestą) — pasistūmėjo iki Lipsko ir Naujadvario — T312/275/7834726. — *Birželio 23 d.* VIII-to korpuso 161-ji divizija jau buvo Naujojoje Rūdoje, 11 km į vakarus nuo Pariečės; 28-ta divizija priešakinėmis dalimis prie geležinkelio linijos iš Pariečės į Gardiną, ir 8 divizija — po nuostolingų bei sunkių kovų ties tvirtovės fortais — pasiekė Gardino rytinį pakraštį, tuo tarpu XX korpusas savo 162-ja divizija pasiekė Lipsko - Dambravo rajoną, o 256-ja divizija — puolusia Kužnicos kryptimi — tepasiekė kelią iš Sidros į Gardiną. — T312/275/7834713. — Ties šia linija priešas buvo sutelkęs stambesnes jėgas ir gynėsi su dideliu atkaklumu, atsakydamas į vokiečių puolimus savo priešpuoliais stipresnėmis tankų jėgomis. Todėl minėtieji vokiečių korpusai buvo ten kelias dienas įstrigę, kuomet kaimyninė 3-čioji Šarv. Armija dinamiškai nužygiavo net Minsko link, Vilnių tik pravažiuodama.

Kadangi Gardino rajone buvo susidariusi pavojinga patiems vokiečiams karinė padėtis, tai V ir VI korpusai nuo *birželio 23 d.* 24 val. buvo išimti iš 3-čios Šarv. Armijos ir grąžinti 9-tos Armijos vado subordinacijom — T312/281/7841898. V-tas korpusas gavo įsakymą toliau žygiuoti per Varėną Varanavo kryptimi, o VI korpusas buvo atitrauktas į Armijos rezervą, nepaisant, kad tuo būdu buvo pasidaręs laikinai tuščias tarpas tarp 16-tos Armijos ir 3-čios Šarv. Armijos. Dėl didelių distancijų ir blogų kelių V korpusas ir paskui į kairę nuo jo žygiavęs VI korpusas labai vėlavosi. V-to korpuso divizijos pasiekė joms numatytus priešų apsupimo barus aukštutinio Nemuno linijoje: 5-ta pėst. divizija ties Zietela ir 35-ta div. ties Lyda — tik *birželio 29 d.* — T312/281/7841949, — kada raudonosios armijos jėgos jau spruko iš Balstogės - Sokolkos - Valkavisko srities, kur vokiečiai tikėjosi jas suvaryti į "katilą" ir sutriuškinti . . .

Čiaapžvelgėme dviejų militarinių milžinų kraujo liejimo rungtynes lietuvių tautos gyvenamoje žemėje. Vaizdo pilnumui tenka dar kiek sustoti ties ano meto padėtimi, laikysena ir

veiksmams buvusios nepriklausomos Lietuvos kariuomenės likučio, rusų okupanto įvilktą į raudonarmiečių unifonnas, tik dar nebaigto sunaikinti, būtent — vadinamojo *29-to teritorinio šaulių korpuso*. Apie jo golgotą LVS — ramovėnų — formalus raštas, 1953 m. įteiktas J.A.V. Kongreso Kersteno komisijai, liudija su visu tos garbingos karo veteranų organizacijos autoritetu štai ką: *

— Birželio pirmomis dienomis abi korpuso divizijos (gegužės mėn. išsiųstos iš jų nuolatinio Vilniaus garnizono tarsi lauko pratimams: 179-ta divizija į Pabradės poligoną, 50 km į šiaurę nuo Vilniaus, o 184-ta divizija į Varėnos poligoną, 70 km į pietus nuo Vilniaus) gavo rusų karininkų, o to pat mėnesio 8-12 d. d. ir apie 5000 kareivių papildymą. Daugumas atsiųstųjų kareivių buvo mongolai, mažą dalį — rusai. Nuo to laiko jau apie pusę korpuso karininkų ir kareivių buvo nelietuviai. Tuo pat metu politiniai vadovai ir rusai karininkai labai slaptai sudarinėjo "nepatikimų" karininkų ir kareivių sąrašus. Čia pat į korpusą atvyko aukštesnių laipsnių rusų karininkai, kurie perėmė iš lietuvių divizijų ir pulkų vadų vietas, jie tuojau įsakė mažesniųjų vienetų — batalionų, kuopų, baterijų ir t.t. vadovavimą perduoti rusams karininkams. Buvusiems divizijų ir pulkų vadovams (lietuviams) buvo įsakyta išvykti į Sov. Rusiją, į specialius kursus, rusišku terminu "na perepodgotovku" . . .

— Birželio 14 d. abiejuose poligonuose (beveik tuo pačiu laiku) didesnei pusei 29-me korpuse dar likusių lietuvių karininkų buvo įsakyta susirinkti lauko pratimų. Susirinkusieji karininkai buvo susodinti į mašinas ir išvežti už stovyklos ribų toliau į laukus. Čia juos, dar sunkvežimiuose sėdinčius, apsupo stiprūs NKVD kareivių būriai. Apsuptuosius brutaliai nuginklavo, nustruskė karinius ženklus, atėmė žemėlapius ir kai kuriuos asmeninius daiktus, surišo rankas ir sugrūdo į sunkvežimius. Tokiu žiauriu būdu suimtuosius, stipriai NKVD saugomus, nuvežė į geležinkelio stotį ir, uždarę į prekinis vagonus, tuojau nežinia kur išvežė. Tą dieną iš 29-to korpuso (abiejų poligonų) buvo išvežta apie 300 lietuvių karininkų. Apie išvežtųjų likimą daugiau jokių žinių negauta. Manytina, kad kai kuriuos ištiko tas pat likimas, kaip lenkų karininkus Katyne . . .

* **29-to Teritorinio Šaulių Korpuso Likimas.** *Karys*, 1953 m. rugsėjo mėn., Nr. 7, psl. 203.

— Birželio 22 d., vokiečių kariuomenei peržengus sieną, Sovietų kariuomenės vadų tarpe kilo panika. 29-to korpuso lietuviai kariai spontaniškai sukilo. Varėnos poligone sukilimas įvyko jau birželio 22 d. vakarą. Rusai bėgo, lietuviai spietėsi į didesnius vienetų apie savo vadus. Pabradės poligone lietuvių karių sukilimas įvyko 24 d. Sukilusiems kariams iš dalies pavyko atsipalaiduoti nuo juos terorizavusių bolševikų ir išsivaduoti nuo priverstinio pasitraukimo į Sov. Rusijos gilumą. Atsipalaidavo apie 5000 kareivių ir labai maža karininkų. Pagal surinktus duomenis, bolševikai Lietuvoje išžudė arba į Sov. Rusijos gilumą deportavo apie 5-600 karininkų ir apie 5-6000 kareivių; tai sudaro netoli trečdalis Lietuvos taikos metu aktyvioje tarnyboje laikytos kariuomenės.

Vokiečių 16-tos Armijos vadas generolas Busch pasirodė labai neobjektyvus, kai savo liepos 2 dienos įsakyme, mano jau minėtame (žiūr. psl. 292), prirašė Lietuvos apvalymą nuo rusų okupacinės kariuomenės jėgų vien Wehrmachto ginklams, sąmoningai nutylėdamas apie pačios lietuvių tautos svarų įnašą tame laimėjime prieš bendrą priešą, būtent, visuotinio ginkluoto mūsų tautos sukilimo ir aktyvios kovos už savo išsilaisvinimą forma. Kaip išsimokslinusiame karo vadui, generolui Buschui negalėjo būti nežinomas karo istorijos ir didžiųjų jos karvedžių pripažintas principas, jog vienas šūvis į priešą iš už nugaros atstoja 10 šūvių, paleistų į jį, puolant iš priešakio . . .

Prof. K. Pakšto apskaičiavimu, birželio 23 dienos sukilime aktyviai — su ginklu rankoje — dalyvavo apie 131,000 kovotojų.* Jei kiekvienas jų tebūtų paleidęs tik po vieną kulka rusui okupantui sukiliminėse kautynėse, tai jų bendras efektas to priešo nugalėjime prilygtų 1,310,000 šūvių, paleistų į puolant iš priešakio. Kad kalbamas sukilimas tikrai daug svėrė rusų raudonosios armijos jėgų žaibiškam nugalėjime, tai taip pat patvirtina dar ir vieno rusų-karininko, vokiečių paimto nelaisvėn, parodymas. Į klausimą, kuo paaiškinti tokį greitą raudonosios armijos pralaimėjimą Pabaltijo kraštuose, sakyta rusų karininkas nesvyruodamas atsakė: "50% rusų nepasisekimų kovose Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje parėjo nuo civilinių gyventojų laikysenos". — T312/1580/000887 —

Sukiliminių veiksmų militarinę reikšmę rusų raudonosios armijos sugniužime Lietuvoje paryškino formaliai ir pati tos ar-

* **Kazys Pakštas.** *Lithuania and World War II, 1947, psl. 35.*

mijosvadovybė. Viename iš bunkerių Žaliosios Girios miške (9 km į rytus nuo Panevėžio), kur buvo įsitaisęs rusų Šiaurės vakarų (Pribovo) fronto štabas, buvo rasta po sukilimo tarp popierių rusų Šiaurės vakarų fronto štabo viršininko generolo Orlovo telegrama, pasiųsta 1941 m. birželio 27 d., 0600 val. rusų Vyriausiajai karo vadovybei (Maskvoje) sekančio turinio: "Lietuviai partizanai sunaikino mūsų žemės ryšių tinklą (nazemnuju sviaz). Tik vos su nekuriomis divizijomis beturime radijo ryšį. Visos divizijos traukiasi".

Pats Šiaurės vakarų fronto štabas birželio 27 d. popiet irgi pasitraukė Jokubpilio kryptimi, netekęs ryšio su fronto divizijomis, kurių mūsų tautos sukilėliai buvo suspėję suparaližuoti ir sukelti rusuose tikros panikos.

Pačiu tikriausiu kovos intensyvumo bei atsiektų rezultatų įvertinimo rodikliu laikoma kario mirtimi žuvusiųjų kovotojų statistika. Mano apskaičiavimu, pagal vokiečių karo dokumentus, Wehrmachtas, pražygiuodamas 1941 m. birželio mėn. antroje pusėje per Lietuvą, turėjo kovose su rusų raudonosios armijos jėgomis mūsų krašte sekančių nuostolių:

Kariniai vienetai	Žuvo		Drauge	Pastabos
	Karininkų	Kareivių		
18-ta Armija	58	999	1057	22-28.6/7 dienos/ T312/800/8456279
4-ta Šarv. Armija	48	522	570	22-27.6/6 dien./ T311/108/7144762
16-ta Armija	58	694	752	22-28.6/8 dien./ T312/550/8158960
3-čia Šarv. Armija	30	465	495	22-26.6/5 dien./ T315/231/7496139
9-tos Armijos V ir VI korp.	24	464	488	22-28.6/8 dien./ T312/275/7835492
	218	3144	3362	

Bendras skaičius sukilimo metu žuvusių LAF laisvės kovotojų, kaip žinoma, siekia per 4,000 vyrų, taigi 600-tais su viršum daugiau, negu žuvo vokiečių karių kovos žygio

per Lietuvą metu, visų 4 1/2 armijų nuostolius paėmus kartu! Atitinkamai tad tenka vertinti ir patį lietuvių tautos sukilimo poveikį rusų raudonosios armijos jėgų nugalėjimui. Jos buvo priverstos sprukti iš Lietuvos ne vien dėl to, kad buvo Wehrmachto energingai atakuojamos, bet ir dėl to, kad buvo nemažiau energingai mūsų tautos sukilėlių spraginamos iš užnugario. Tik dėl šitaip susiderinusių vokiečių kariuomenės ir lietuvių tautos sukilėlių veiksmų prieš bendrą priešą Lietuvoje pavyko jį greitai nugalėti, sukliudyti tolimesnį masinį lietuvių deportavimą į Sibiro tyrumas, išgelbėti daug tautos turto nuo sunaikinimo, tūkstančius kalinių nuo nukankinimo bei nužudymo ir taip pat tūkstančius civilinių gyventojų nuo rusų beprotiško iššaudymo pasitraukiant iš mūsų krašto.

Viso to akivaizdoje lietuvių tauta su giliu susikaupimu gerbia Birželio 23 dienos sukilėlių sudėtas kraujo aukas už Lietuvos teisę į valstybinį savarankiškumą, ir jos būsimos kartos šimtmečiais toliau gerbs minėtas aukas. Kaip krikščioniškos civilizacijos tauta, lietuvių tauta būtų su panašiu susikaupimu gerbusi ir vokiečių karius, kritusius jos gyvenamoje žemėje per kovas prieš bendrą priešą, jei tos aukos būtų buvusios vokiečių skirtos Lietuvai, kaip betarpiškam kaimynui, draugingai pagelbėti, o ne jos Birželio 23 d. sukilėlių atkurtam Lietuvos valstybiniam suverenumui iš naujo nuslopinti.

TAUTOS HEROJINIS AKTAS

Kai aš stengiausi Berlyne visais įmanomais būdais pasiekti susitarimo su Reicho Vyriausybe, LAF pagrindžio centras Kaune darė paskutinius pasirengimus pravesti tautos sukilimą bei atkurti Lietuvos suverenumą ir be tokio susitarimo, kaip buvau "Lietuvai išlaisvinti nurodymuose" (žiūr. psl. 182) iš anksto sugestijavęs. Apie paskutinius pasirengimus ir kaip sukilimas buvo paskelbtas, geriausiai gali paliudyti istorijai tie, kurie tą nepaprastai rizikingą žygį tada faktiškai įvykdė. Vienu iš tų drąsuolių buvo inž. A. Damušis (žiūr. fotografiją), kuris vėliau, 1954 metais, paskelbė žurnale "Į Laisvę", Nr. 3/40, pp. 3-9, atitinkamą straipsnį, nūnai virtusiu praeities dokumentiniu liudijimu. Autoriui sutikus, tą straipsnį čia perteikiu ištisai:

PASIRUOŠTA IR ĮVYKDYTA

Adolfas Damušis

Buvau dar jaunas Kauno universiteto docentas per pirmąjį bolševikmetį, 1940-41. Įsijungiau į Lietuvių Aktyvistų Fronto darbą 1940 metais spalio mėn.

Sudarėme Kauno sektoriaus lietuvių aktyvistų štabą. Jame buvo apie 15 asmenų. Nors dalis jų yra žuvusių, bet daugelio pavardės minėti dar būtų nesaugu.

Jei Vilniaus sektoriaus aktyvistų vadovybėje koncentravosi kariniai ir politiniai reikalai, tai Kauno sektorius daugiausia dėmesio skyrė organizaciniams. Didesnių entuziastų, tur būt,

DR. ADOLFAS DAMUŠIS
Vienas iš pagrindžio vadų

nebuvo už mus. Užsimejome visą kraštą apjungti rezistencijos tinklu, kad būtų užkirstas kelias NKVD provokacijoms: kad būtų pasiruošta sukilti, kada ateis laikas. Tinklo akys buvo penketukai, kurių penki pirmininkai savo ruožtu vėl sudarė po penketuką etc. Daugelis vienetų vardus turėjo skirtingus saugumo sumetimais.

Stengėmės įjungti į L. Aktyvistų Fronto eiles visus, kurie ryžosi kovoti už Lietuvos laisvę, be pažiūrų ar politinės praeities skirtumų. Tas darbas vyko gana sėkmingai, nes L. Prapuolenis visą laiką atsidėjo organizaciniais Fronto reikalams.

Per ryšininkus susijungėme su užsienių Aktyvistų Fronto štabu, kuris veikė Berlyne.

Pirmasis ryšininkas, kiek menu, atvyko gruodžio mėn. vidury. Tai buvo aviacijos kapitonas Albertas Šverplaitis. Iš jo buvo gautos pirmosios informacijos apie užsienio Aktyvistų Fronto veiklą ir bendrą padėtį. Žinios iš anapus sienos... Jos taip laukiamos... Bet koku sunkiu keliu ir kaip pavojingai gaunamos, rodo tolimesnis ryšininko likimas... Jis turėjo grįžti atgal į Berlyną vėl su informacija. Pasirinko kitą kelią, pro Šakius, kur turėjo pažįstamą pasienio ūkininką. Ūkininkas sutiko palydėti iki sienos. Pasiėmė kirvį, aiškindamasis, kad pasitaikiusiam pasienio sargybiniui galės pasakyti einas pasikirsti karklą iš paupelės. O jei sargybinio nesutiks, tai, kol jis kapos karklus, ryšininkas galėsias prasmukti per upelį į anapus. Vos tik priejo karklyną, eidamas iš paskos, ūkininkas smogė kirviu ryšininkui į kairiąją ranką (dešinioji dar buvo sužeista nuo nelaimingo atsitikimo su ginklu) ir sušvilpė ženklą sargybiniams. Ūkininkas, pasirodė, NKVD užverbuotas, vienas iš Lietuvos vokiečių, nerepatriavęs į Vokietiją. Sužeistasis buvo atgabentas į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą. L. Prapuolenio surinktomis žiniomis iš kitų kalinių, su kuriais ryšininkas sėdėjo kalėjime, beveik per pusmetį visaip tardomas, neišdavė nė vieno asmens iš Aktyvistų štabo. 1941 m. birželio 22 d. jį drauge su kitais mirtininkais iš Kauno kalėjimo bolševikai išvežė ir sušaudė...

Negalima nepaminti ir Vilniaus L. Aktyvistų Fronto štabo nario Mykolo Naujokaičio, kuris buvo žinomas slaptažodžiu "Kumpis 24". Jis vyko į Berlyną painformuoti apie pasirengimus sukilimui ir laikinajai Vyriausybei sudaryti. Tai buvo 1941 m. kovo mėn. Atlikęs uždavinio pirmąją dalį, Naujokaitis grįžo, kad atliktų ir antrąją, reikiamas žinias išmokęs

atmintinai. Laimingai perėjęs pasienio vielų užtvaram, buvo pastebėtas pasienio sargybinių, kurie pradėjo šaudyti. Atsišaudydamas mėgino grįžti atgal, bet iš ten jau sutiko taip pat šūvius. Vienos kulkos peršautas per krūtinę, kitos per dešinę koją, leidosi likusiomis jėgomis į gretimą miškelį. Jį privijusius pasienio sargybinių šunis nušovęs, jau buvo bepasiekiamas priedanga, kai gavo dar trečią kulka. Sukaupęs likusias jėgas, pasislėpė miškelio tankumyne. Tik rytojaus dieną sargybiniai jį ten rado be sąmonės. Pristatė į Tauragės ligoninę, kur budėjo kaip tik viena iš seselių, slapta aktyvistų bendradarbė.

Kai M. Naujokaitis trumpam laikui atgavo sąmonę, jis perdavė seselei, ką atmintinai buvo išmokęs. Toji žinojo, kam informacijas reikia siųsti toliau. Informacijos iš jos leido štabui orientuotis, kada gali prasidėti karo veiksmai. Tuo tarpu atsigavęs sužeistasis Naujokaitis, iš Kauno gavus įsakymą, buvo įmestas į NKVD sunkvežimį ir atgabentas į Kauno sunkių darbų kalėjimą. Laikė jį kalėjimo ligoninėje, kad sustiprinę galėtų apklausinti. Jam šyptelėjo laimė, kad karui kilus bolševikai nespėjo jo paimti iš ligoninės. Šiandien jis laisvėje kaip gyvas liudininkas to heroizmo, kuris suspindėjo tarp Lietuvos jaunimo anais rezistencijos metais.

Po 1941 m. birželio deportacijų žymi dalis rezistencijos tinklo buvo apardyta. Levas Prapuolenis kelis kartus buvo mėgintas pačiupti. Buvo apstatyta sargybom eilė namų, kur jis buvo laukiamas pasirodant. Turėjo slapstytis ir nakvoti ligoninės lavoninėje ar ažuolyne. Negalint jam nuvykti į Vilnių ir sutarti tolimesnę veiklą su draugais X (pavardė neskelbtina — K. Š.) ir P. Padaliu iš Vilniaus štabo, birželio 17 į Vilnių vykau aš. Su X visai atsitiktinai susitikau traukiny. Vienas kitą tepažinojom tik iš matymo. Dėl visa ko pasitikinom vienas antro tapatybę slaptažodžiu ir greitai persiskyrėm, kad pasimatytume jo slapstymosi vietoje Vilniuje.

Ten paaiškėjo, kad kai kurie karininkai iš štabo jau suminti. Buvo įtarimas, kad juos galėjo būti suuostę vokiečių saugumas ir įdavęs bolševikams, nes vokiečiai buvo suinteresuoti, kad Lietuvoje nebūtų sukilimo prieš bolševikus. X turimomis žiniomis karas galįs prasidėti iki birželio 25 d. Tai galį įvykti sekmadienį, nes Hitleris mėgstas sekmadieniais žygius pradėti. Tai buvo labai tikslus pramatymas. Painformavau jį apie mūsų pasiruošimus panaudoti radiją sukilimo pradžioje. Nors kalbėjomės, kad tiems imtis Vyriausybę skelbti, kurie turės anksčiau galimybių, bet jis buvo už tai, kad tos

galimybės bus mums Kaune patogesnės, ir pasiūlė visą vadovavimą perimti Kaunui. Tada kviečiau jį vykti į Kauną drauge. Jis dar negalįs, nes turįs paruošiamųjų darbų, bet stengsis atvykti šeštadienį. Grįžau vienas. Jis neatvyko. Paskiau jo pavardė rasta suimtųjų sąraše. Bet atvyko P. Padalis, Vilniaus štabo narys, laimingai išvengęs suėmimo, kai jo nerado namie.

Visa atsakomybės našta teko Kaunui, kai iš abiejų pusių buvo sudarytas vienas štabas Kaune.

Per P. Narutį susirišome su keliomis milicijos nuovadomis, kur buvo vyrų, žadėjusių su ginklais pereiti į mūsų pusę. Per B. (žuvęs), dr. V. ir kitus jaunos gydytojus bei studentus medikus (K. Ambrazaitis, Br. Stasiukaitis) pasirūpinome, ar veiks laiku mūsų numatytos ir sutartos greitosios pagalbos mašinos, o taip pat greitosios pagalbos punktai kautynių atveju. Per J. R. (mirė išėjęs iš nacių kalėjimo) susisiekimo reikalams naudojomes telegrafo - telefono stoties lengvosiomis mašinomis.

Stipriausia Aktyvistų Fronto atrama Kaune buvo studentija ir vyresniųjų klasių moksleiviai ir darbininkai. Galvojome, kad reikalui esant patrauksime į Kauną ir ūkininkaičių būrius.

Dar penktadienio vakare, birželio 20, slaptame studentų būrių atstovų pasitarime ryžomės greitosiomis paruošti trumpų bangų siųstuvą Aleksote ir Žaliakalnyje. Dėl viso ko, jei nepasisektų pasinaudoti Kauno radiofonu. Buvo galvota ginti tiltus ir didesnius pastatus nuo susprogdinimo. Savo ruožtu buvo numatyta susprogdinti pontoninius tiltus per Nemuną žemiau Kauno, kuriais galėjo naudotis kariuomenė.

Bet viena numatyti, kita vykdyti. Kai užėina įvykių srovė, dažnai belieka gaivališkai vadovautis ir veikti. Ir šiuo atveju nuo pontoninių tiltų sprogdinimo teko atsisakyti, nes lengvosios mašinos buvo taip apkrautos, kad nepajėgėm jų laiku pristatyti inž. J. Vėbrai ir jo pagalbininkams. Nors jie labai dėl to pyko, bet paskui buvom visi patenkinti, kad jėgų liko daugiau Kaune, kur jos po 24 valandų buvo labai reikalingos. Nereikėjo nė trumpųjų bangų siųstuvų, nes įvykių eiga išsprendė reikalą geriau, nei laukėm.

Šeštadienio vakarą Leonas Prapuolenis atvyko pas mane visai išvargęs. Jo slapstymosi vieta jam atrodė jau visai nebesaugi. Laukdami įvykių, jau nebežiūrėjome ir atsargumo priemonių. Jis nuvirto pas mane ant sofos. Tik stiprus beldimasis į duris mus visus pažadino. Manėm, NKVD. Bet, pasirodo, jau buvo sekmadienio rytas, ir mano kaimynas mus

kėlė ir šaukė pro uždarytas duris, kad karas jau prasidėjo.

Leonas Prapuolenis ir P. Narutis (paskiau nacių kacete netekęs sveikatos) su L. Aktyvistų Fronto štabu birželio 22 rytą tuojau įsikūrė Žaliakalnyje senelių prieglaudos ligoninėje. Buvo tikima, kad raudonoji armija nenorės savo reikalams užimti tokios mažos patalpos. Nuo tada ten suplaukdavo visos žinios ir iš ten ėjo direktyvos, vadovaujant Leonui Prapuoleniui.

Dr. inž. J. Vėbra ir aš, kaip anksčiau buvo numatyta, budėjome Technologijos Fakulteto laboratorijų patalpose, palaikydami ryšį su štabu telefonu ir patys nuvykdami. Laboratorijos rūsiuose suslėpėme dviejų milicijos nuovadų vyrus, kurie perėjo į mūsų pusę ir kurie turėjo būti atrama radijo stočiai ginti. Tą pačią naktį iš čia išleidome J. R. būrį, ginkluotą granatomis ir kitais ginklais telefono ir telegrafo mazgų sprogdinti, kurių išdėstymą jau anksčiau buvome išaiškinę. Vakare 23 valandą pašto rūmai buvo užimti. Prieš nutraukiant telefonų susisiekimą, J. R. paskambino sov. karo komendantui, kad Kauno srityje esą nuleisti vokiečių desantininkai. Po to sąmoningo klaidinimo leit. St. išsprogdino sovietų karinę telefono centrinę Vilijampolėje, o R. išjungė Kauno telefono - telegrafo centrines. Jau apie 24 val. Kauno geležinkelio stotyje buvo pastebėta, kad raudonoji armija greitai kraujasi į vagonus, o Ukmergės plentu traukė raudonosios armijos daliniai.

Apie 3 val. ryto birželio 23, atvykę į štabą, į senelių prieglaudą, su Prapuolėniu, inž. J. Vėbra ir kt. suredavome Lietuvos nepriklausomybės atstatymo aktą ir trumpą atsisaukimą, kurį rengėmės paskelbti per radiją tą dieną. Radiofone gi mūsų vyrai jau dirbo ištisą birželio 22 - 23 naktį. Raudonojo Kryžiaus mašinomis jie suvežė nuslėptas iš anksčiau atsargines dalis. 6 val. ryto p. V. su savo palydovais, kurie buvo duoti iš štabo jo apsaugai, atvyko į senelių prieglaudos ligoninę ir pranešė, kad Lietuvos nepriklausomybei skelbti radijo stotis parengta. Apie tą laiką inž. J. Vėbra savo darbo minom užminavo į radijo stotį vedančius kelius. 9 val. ryto iš jų gavome pranešimą, kad po pusvalandžio jie bus pasiruošę transliacijai. Tad nedelsdami tiesiai iš štabo nuvykome į radiofoną. Prie vartų jau buvo vienas aktyvistų būrys. Pasikeitę slaptažodžiais, įėjome į vidų.

Radiofono apsauga iš mūsų pusės buvo silpna. Nebuvo kulkosvaidžių. Tik vėliau pavyko įmontuoti vieną lėktuvinį kulkosvaidį prie lango. Be abejo, didesnis raudonųjų būrys

mus visus būtų ištaškęs. Bet tuo metu mūsų jėga buvo ne ginklas, o ryžtingumas. Nebuvo laiko laukti didesnės apsaugos. Mums reikėjo įvykdyti seniai planuotą uždavinį. Tačiau negaliu nepaminėti įvykio, kurį visada prisimenu su dideliu malonumu. Eidami į radiofoną, sutikome inž. karininką A. Vaitiekūną. Stabtelėję pasakėme jam, kad mums reikia daugiau apsaugos. "Gerai", atsakė jis ir už 5 minučių jau stovėjo su ginklu prie radiofono vartų. Tokia buvo gyva reakcija tuo metu.

9 val. 20 min. ryto atvykę į radiofoną ir patikrinę jo veikimą, susirišome su radijo stotimi. Ten esąs aktyvistų būrio vadas pranešė, kad visus ažuolynas knibždėte knibžda raudonarmiečiais; išpėjo, kad pradėjus transliacijas, jie negalėsia atsilaikyti prieš raudonarmiečius. Trumpai pasitarę, neradome galimybės atidėti. Saugumo sumetimais nusprendėme tik neįjungti gatvės garsiakalbių. Leonas Prapuolenis tada telefonu pranešė radijo stoties aktyvistų apsaugos būriui štabo nusišaukimą: "Prašau nedelsiant stotį įjungti, po poros minučių transliaciją pradėdame". Gavome atsakymą: "Įvykdyta". L. Prapuolenis (žiūr. fotografiją) Lietuvos Aktyvistų Fronto štabo vardu paskelbė Lietuvos nepriklausomybės atstatymą ir Laiškinosios Vyriausybės sudarymą. Paskui buvo paskaitytas trumpas atsišaukimas, pasirašytas Aktyvistų Fronto įgaliotinio L. Prapuolenio, ir sugiedotas Lietuvos himnas.

Paspaudėme vieni kitiems rankas. Mūsų pagrindinis uždavinys buvo įvykdytas.

Po radiofono užėmimo ir nepriklausomybės akto paskelbimo LAF grupėms, vadovaujant P. Naručiu, V. Garbėnui, inž. L., Kaziui ir Jurgiui Bobeliams, pakartotinai mėginant, pasisekė užimti Parodos paviljonuose esančius ginklų sandėlius. Į mūsų rankas pateko apie 25,000 automatinių šautuvų, didelis kiekis pistoletų, granatų, kulkosvaidžių ir priešlėktuvinių kulkosvaidžių. Ginklai buvo skubiai paskirstyti būriams. Jie buvo labai reikalingi.

Buvo didelis pavojus, kad iš Užnemunės besitraukdami raudonosios kariuomenės būriai užpuls Kauną. Išgelbėti iš tos grėsmės padėjo patys sovietų sargybiniai. Apšaudomi partizanų (sukilėlių — K. Š.) prie Nemuno tiltų, jie pasiskubino užminuotus tiltus susprogdinti sykiu su bežygiuojančia kariuomene. Didelis pavojus buvo vėl birželio 24 d. apie 3-5 popiet, kada raudonoji armija mėgino persikelti per Nemuną ties Panemune. Juos sulaukė tik aktyvistų būrių kulkosvaidžių ugnis, prisidėjus dar vokiečių aviacijos bombardavimui.

Susprogdinus tiltus per Nemuną, sovietai rengėsi susprogdinti ir Petro Vileišio tiltą per Nerį. Jį išgelbėjo didvyriškai Vyties Kryžiaus kavalierius Savulionis. Kitiems jo būrio vyrams apšaudant tilto sargybas, jis užbėgo ant tilto ir suspėjo sprogdinimo laidus nukirpti anksčiau, nei jis buvo kolkosvaidžio ugnies nukautas.

Birželio 24 apie 18 valandą Kaunas jau buvo ištisai LAF rankose.

Tuo pačiu metu, kai buvo skelbiama Laikinoji Vyriausybė, J. Ambrazevičius, J. Grinius ir Z. Ivinskis jau redagavo pirmąją oficiozą "Į Laisvę". Birželio 24 rytą Laikinosios Vyriausybės nariai susirinko pirmo posėdžio, paėmė Donelaičio gatvėje Žaibo spaustuvę savo būstinės reikalams ir skubiai periminėjo įstaigas į lietuvių administracijos rankas.

Laisvės žygyje dalyvavo visa tauta, su ginklu, spėjama, 90, 000. Bendras žuvusių skaičius apie 4,000. Ir niekada neišnyks iš širdies ta birželio pavakarė, kada besileidžiančios saulės šiluma krito ant išrikiuotų 85 karstų, prie palikusių raudančių motinų, žmonių ir laisvo Kauno . . .*

Kaip skaitytojui jau žinoma, LAF vadovaujamoji grandis buvo patarusi pagrindžio vadovybei, kad "revoliucinės Vyriausybės paskelbimo aktas turėtų būti laiku paruoštas ir tinkamai suredaguotas, kadangi jis būtų didelės istorinės, tarptautiškai teisinės ir moraliai politinės reikšmės ne tik dabarčiai, bet ir ateičiai" . . . Deja, faktiškai Leonas Prapuolenis tepaskelbė tik visai trumpą Lietuvos suverenumo atkūrimo pareiškimą šitokio turinio:

— Susidariusi Laikinoji vėl naujai atgimstančios Lietuvos Vyriausybė šiuo skelbia atstatanti Laisvą ir Nepriklausomą Lietuvos Valstybę.

Prieš viso pasaulio tyrąją sąžinę jaunoji Lietuvos Valstybė entuziastingai pasižada prisidėti prie Europos organizavimo naujais pagrindais.

Žiauraus bolševikų teroro iškankinta Lietuvių Tauta ryžtasi kurti savo ateitį tautinės vienybės ir socialinio teisingumo pagrindais. —

* Pagal LE, t. XXIX, psl. 175, sukilime dalyvavo pradžioje slapta ginkluotų apie 10,000 LAF vyrų, prie kurių pirmomis dienomis prisijungė apie 50,000. Generolo St. Raštikio žiniomis, viename Kaune ir jo apylinkėse buvo susiorganizavusios net 36 atskiros sukilėlių kovos grupės, kovose žuvo apie 200 vyrų ir pradžioje gulėjo Kauno ligoninėse apie 150 sužeistų (Raštikis, t. II, psl. 111), nebekalbant apie lengvai sužeistuosius, kurių skaičius nenustatytas. — K. Š.

LEVAS PRAPUOLENIS
Tautos sukilimo vėliavnešis

Kai 1942 metais gegužės mėn. buvau Leoną Prapuolenį — po jo išgelbėjimo iš Dachau kacetų — susitikęs Muenchene pats, jis man aiškino, jog buvęs paruoštas kitoks, stipriau motyvuotas, Lietuvos suverenumo atkūrimo deklaravimo tekstas. Jis buvęs pas vieną LAF vyrą, kurio nebuvo galima surasti, kai momentas tarti žodį į tautą jau buvo atėjęs. Paskutinėmis prieš sukilimą dienomis visi turėję labai slapstytis; tai buvo apardę tarpusavio ryšius. Tad, vykstant į radiofoną, tekę greitomis suformuluoti kitą, trumpą deklaracijos tekstą, kuris ir buvo pameistas birželio 23 d. rytą radijo bangomis į kraštą ir į pasaulį.

Nors raštiški tekstai turi savo reikšmę istorijai ir atsikūrusios valstybės diplomatiniam apgynimui užsieny, tačiau pagrindiniu dalyku skaitytinas pats tautos kovos už savo išsilaikymą bei sukilimo laimėjimas, nes jis parodo nepaneigiamą ir nenuginčijamą tautos valios pasireiškimą, nebeišdildomą iš tautos istorijos. Toks aktas buvo ir mūsų tautos Birželio 23 dienos sukilimas. Savo 1941 m. rugpiučio 29 dienos apžvalginiaame pranešime savo kolegoms, kitiems Lietuvos dipl. atstovams užsieny, buvau jį (sukilimą) apibūdinęs šitaip:

— Lietuvos nepriklausomybės atstatymo paskelbimas ir Vyriausybės sudarymas lietuvių tautoje buvo kaip žaibas į parako statinę. Slaptoji Lietuvių Aktyvistų Fronto organizacija bolševikų okupacijos metu buvo apjungusi apie 36,000 narių. Tačiau sukilimas rado visuotinį lietuvių tautos pritarimą. Senas ir jaunas, turtingas ir beturtis, ginkluotas ir beginklis griebėsi ginklo ir kaip įmanydamas ėmė likviduoti raudonosios armijos dalinius. Tokiu būdu jau pirmosiomis sukilimo valandomis sukilėliams pavyko užimti didžiuosius krašto centrus — Kauną ir Vilnių, o lygiagrečiai į sukilėlių rankas perėjo ir visa provincija. Sukilę valdininkai užėmė valstybines ir savivaldybines įstaigas, sukilusieji darbininkai saugojo pramonės įmones nuo sunaikinimo, o visi kiti stengėsi apsaugoti ar perimti į savo rankas didžiuosius susisiekimo mazgus, viešuosius pastatus ir šiaip ginti visuomenės turtą.

Bolševikų komisarai ir GPU agentai (NKVD — K. Š.), jei nespėjo pabėgti, pateko į nelaisvę, pasipriešinusieji buvo naikinami vietoje. Nuginkluota raudonoji milicija ir likviduota komunistų partija, kuri, be kita ko, visame krašte teįstengė suverbuoti vos 2,500 narių, iš kurių 80% buvo ne lietuvių tautybės žmonės. Netrukus buvo atstatyta valstybinė ir savivaldybinė krašto administracija, grąžinant visus jos tarnautojus

į tas vietas, kurioms jie teisėtos Lietuvos Vyriausybės buvo paskirti prieš Sovietų Rusijos okupaciją, t. y. prieš 1940 m. birželio 14 d. Į išvežtųjų ar žuvusiųjų vietas buvo paskirti nauji žmonės, pirmoje eilėje savo veiksmais įrodę lietuviškąjį patriotizmą ir valstybinį nusistatymą.

Kaip vėliau paaiškėjo, sukilime aktyviai dalyvavo apie 120 - 130,000 žmonių. Aktyvų vaidmenį sukilime suvaidino ir lietuvių teritorinio korpuso daliniai, kurių bolševikai dar nebuvo suspėję galutinai išformuoti. Tai buvo Lietuvos tautinės kariuomenės likučiai — apie 12,000 karių. Nors aukštesnieji korpuso karininkai buvo jau veik išimtinai rusai, nors pačiuose daliniuose politiniai komisarai buvo tik rusai, o šalia jų saugumo sumetimais buvo ir eilinių rusų karių, tačiau visos tos priemonės neįstengė palaužti visuotinio lietuvių pasiryžimo nusikratyti okupanto. Kad ir negausus Lietuvos kariuomenės branduolys, kad ir praradęs savo aukštuočius vadus, pirmąją sukilimo dieną sulikvidavo savo komisarų ir naujai persiformavęs atidarė ugnį į sovietų raudonąją armiją. Ypatingai didelį vaidmenį lietuvių tautinio korpuso daliniai suvaidino užimant Lietuvos sostinę Vilnių ir išvalant Lietuvos rytines sritis nuo bolševikų partizanų.

Sukilimas įvyko tuo metu, kada vokiečių kariuomenė dar tebekovojo su raudonąja armija Lietuvos - Vokietijos pasienyje. Sulikvidavę sovietų režimą ir jo ramsčius, sukilėliai išsilaikė savo jėgomis raudonosios armijos užnugaryje 2- 4 dienas. Dėl sukilimo ir partizaninių veiksmų kilo raudonojoje armijoje panika taip, kad rusai buvo priversti iš Lietuvos skubiai ir netvarkingai trauktis. Si aplinkybė sako, kad Lietuvos sukilimas turėjo ne tik politinės, bet ir strateginės reikšmės.

Kai vokiečių kariuomenė traukė per Lietuvos miestus ir miestelius, kraštas jau buvo pasipuošęs Lietuvos tautinėmis vėliavomis, o valstybinę galią vykdė sukilimo atstatytoji Vyriausybė ir teisėtoji administracija. Birželio 25 dienos vakarą — vokiečių daliniams išgygiavus į Kauno miestą — gatvėse jau buvo pardavinėjamas pirmasis nepriklausomos Lietuvos dienraštis "Į Laisvę".

Sukilime žuvo ir sunkiai sužeistų buvo per 4,000 sukilėlių. Į tą skaičių neįeina karo dienomis nuo besitraukiančių sovietų karių žuvusieji civiliniai krašto gyventojai, daugiausia kritę kaip rusų keršto aukos už sukilimą. Kai kuriose Lietuvos vietose besitraukianti rusų kariuomenė be jokios prie-

žasties išžudė šimtus ir tūkstančius Lietuvos gyventojų, ypačingai politinių kalinių.

Sukilimo dalyvių ir žuvusiųjų sukilėlių skaičius vaizdžiai ir įtikinamiau, nei kas kita, nusako sukilimo apimtį ir politinę reikšmę. Turint galvoje tas nepaprastai sunkias sąlygas, kuriomis sukilimas buvo organizuojamas ir vykdomas, bešališkas stebėtojas turi pripažinti, kad lietuvių tauta tikrai yra pasiryžusi ginti savo laisvę ir nepasiduoti nė kokiai svetimai okupacijai. Tokio pripažinimo buvo laukiama ir iš vokiečių pusės. —

Lietuvos valstybinio suverenumo atkūrimo ryškiausiai suspinduliavusia išraiška buvo sukilimo paskelbtoji nauja Lietuvos Vyriausybė, kurios pradinė sudėtis buvo tokia:

Šių atsiminimų autorius — ministeris pirmininkas,
Rapolas Skipitis — užsienio reikalų ministeris,
Gen. Stasys Raštikis — krašto apsaugos ministeris,
Vladas Nacevičius — vidaus reikalų ministeris,
Mečislovas Mackevičius — teisingumo ministeris,
Jonas Matulionis — finansų ministeris,
Adolfas Damušis — pramonės ministeris,
Balys Vitkus — žemės ūkio ministeris,
Juozas Ambrazevičius — švietimo ministeris,
Vytautas Statkus — prekybos ministeris,
Juozas Pajaujis — darbo ir soc. apsaugos ministeris,
Vytautas Landsbergis - Žemkalnis — komunalinio ūkio ministeris,
Antanas Novickis — susisiekimo ministeris,
Kazys Vencius — sveikatos ministeris,
Pranas Vainauskas — valstybės kontrolierius.

Kai po šio Vyriausybės sąstato paskelbimo paaiškėjo, jog V. Statkus ir V. Nacevičius buvo ką tik prieš tai NKVD suimti ir deportuoti iš Lietuvos, į jų vietas buvo kooptuoti: pulk. Jonas Šlepetys — vidaus reikalų ministerio pareigoms, o Pranas Vainauskas perėmė prekybos ministerio vietą.

Kadangi po laimėto sukilimo tuojau atvykti į Kauną perimti naujosios Krašto Vyriausybės ministerio pirmininko pareigų vykdymą buvau vokiečių sukliudytas, tai jų laikiną vykdymą teko pasiimti kuriam kitam Ministeriu Kabineto nariui. Apie tai N. E. Sūduvis knygoje "Vienų Vieni", psl. 77, paryškina šitaip:

Prof. JUOZAS AMBRAZEVIČIUS
Laikinais ėjęs Ministerio Pirmininko pareigas
Švietimo Ministeris

"Pradžiai pirmininkaujančio pareigos priskirtos švietimo ministeriui J. Ambrazevičiui (žiūr. fotografiją). Tikėtasi, kad tai truks dvi tris dienas, iki atvyks ministeris pirmininkas K. Škirpa. Kai paskiau viltys nepasitvirtino, pirmininkaujantis mėgino išsiūlyti tas pareigas atsiradusiam jau finansų ministeriui, politikoje daugiau patyrusiam J. Matulioniui, dar paskiau iš Berlyno atvykusiam su dideliu vyriausybės praktikos stažu apsaugos ministeriui gen. St. Raštikiui. Bet nei vienas nei kitas nesutiko esamo fakto keisti, jau matydami, kad tėra neilgo laiko klausimas".

Krašto Vyriausybės atkūrimu Birželio 23 dienos sukiliminiu žygiu lietuvių tauta įvykdė Lietuvos Konstitucijos nuostatą (žiūr. LK Str. 1), kuris sako, kad Lietuvos valstybės "suverenumas priklauso Tautai". Tačiau, kad atkurtoji Krašto Vyriausybė būtų galėjusi jai skirtą valstybės suverenumo vykdymo funkciją atlikti nekliudomai, dar neužteko paties fakto, kad buvo pavykę žaibo greitumu perimti krašto valdymą. Bet buvo dar reikalinga gauti kitų valstybių pripažinimą, pirmoje eilėje Lietuvos betarpiško kaimyno — Vokietijos, juo labiau, kad jos militarinės jėgos tuo metu žygiavo per mūsų kraštą prieš Sov. Sąjungą, buvusį prieš tai Lietuvos okupantą.

Sekančiuose skirsneliuose skaitytojas ras praeities dokumentais pagrįstų paaiškinimų apie tai, kokių komplikacijų buvo kilę santykiuose su Reichu ir kokių pastangų buvo imtasi naujosios vyriausybės padėčiai įtvirtinti. Bet pirmiausia apie sukiliminių kovų išsivystymą ir vokiečių prasiveržimą į Kauną ir Vilnių, kai šios sostinės jau buvo mūsų tautos sukilėlių nuo sovietiškujų okupantų išlaisvintos.

KOVOS IŠSIVYSTYMAS KAUNE

Birželio 23 dienos mūsų tautos heroizmas nebūtų pakankamai paryškintas, jei nepaduočiau konkretesnių duomenų apie tai, kaip sukiliminė kova Kaune, iš kur buvo per radiją krašto gyventojams ir visam pasauliui proklamuojamas Lietuvos valstybinio suverenumo bei nepriklausomybės atkūrimas ir paskelbta nauja tautinė Lietuvos Vyriausybė, faktiškai tada buvo išsivysčiusi ir kaip ji buvo laimėta.

Daviniai, kurie šiame skirsnelyje mano paduodami, yra pagrįsti raportu, kurį buvo surašęs vienas iš Kauno LAF štabo narių, turėjusių savo rankose to štabo slaptas gijas apie jo organizacinius pasiruošimus sukiliminei kovai ir apie vadovavimą jos pradiniais veiksmais, kol ji neišsiplėtė į platų bendro tautos sukilimo mastą, pritraukiant tolesniam kovos vadovavimui daugiau buvusios mūsų karininkijos.

Teatleis man skaitytojas, kad susilaikau — savaime suprantamo saugumo motyvais — nuo suminėjimo sakyto LAF kovotojo pavardės, o taip pat, kad tuos, su kuriais jam teko palaikyti slaptos veiklos ryšius bei jiems perdavinėti kovos nurodymus sukilimo vadovybės vardu, tepažymiu nieko nesakančiomis raidėmis X, Y, etc.

Pasiruošimas sukilimui

Komunistų valdžios įsakymas uždaryti studentų korporacijas susilaukė pirmos nesėkmės tuo, kad tik vos keletas iš keliasdešimt korporacijų atidavė savo vėliavas; visos kitos korporacijos savo vėliavas užslėpė. Jau šis menkas įvykis parodė, kad yra nebijančių ir nepaisančių to, kas pradėta brutaliai vykdyti. Ir jau 1940 vasarą susirinkę neoficialiam posėdžiui ateitininkų, varpininkų ir kai kurių tautininkų korporacijų vadai aptarė situaciją ir sutarė likti tarpusavio nuolatiniam informaciniame ryšyje. Šitas korporacijų vadų posėdis įvyko rugpiučio mėnesį, jame dalyvavo: ateitininkas Ž., varpininkas V., ramovėnas J. ir V. Jis buvo svarbus tuo, kad sudarė pagrindą atsargiai ir šaltai studentijos laikysenai, vienų kitais pasitikėjimui, o taip pat užmezgimui ryšio ir su profesūra.

1940 rudenį informacijos iš krašto ir iš užsienio pradėjo rodyti, kad politinė padėtis tarp vokiečių ir rusų tempiasi ir tuo būdu artinasi karo tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos galimybė. Lapkričio mėnesį susirinkome pirmam slaptam posėdžiui B., B., Ž., P. ir D. Jame buvo priimtas iš užsienio gautas sutartas ženklas TDA (juodomis raidėmis ant balto kaspino) — Tautinio Darbo Apsauga. Tame pat posėdy nutarta organizaciją skelti į dvi dalis: į karinę sekciją TDA ir informacinį skyrį, dar neskelbiant bendro vardo LAF — Lietuvių Aktyvistų Frontas.

TDA daliniai buvo organizuojami ten, kur buvo numatomos karinės operacijos: Kaunas, Vilnius, Telšiai, Šiauliai, Panevėžys, Vilijampolė, Marijampolė, Vievis, Jurbarkas - Raseiniai.

Medikas BRONIUS STASIUKAITIS
Slapta išvežiojo ginklus pirmos pagalbos mašinoms,
rusams tebesišvaistant Kauno gatvėse

Tai, ką sukilime atliko Kaunas, buvo pasiruošęs atlikti ir Vilnius. Eventualiai ir Telšiai - Šiauliai buvo pasirengę. Tai gal ir lėmė sukilimo sėkmingumą. Kas buvo tie centrai, dar ir dabar ne metas skelbti, nes sovietų kerštas nežino ribų.

TDA daliniai buvo sudaryti kiekviename apskrities mieste. Lygiagrečiai su teritoriniais daliniais, iš kurių turėjo kilti komendantūros, buvo sudaromi ir specialūs daliniai sukilimo sėkmei užtikrinti. Kaune pilnai susiorganizavo šie TDA daliniai: telefonui ir telegrafui užtikrinti — vadovas Juozas Rudokas, radijo ryšiui ir radijo stočiai — R. Š.; policijai perimti — J. ir V.; gelžkelio perėmimui — Ant. Morkūnas; ginklų parūpinimui — VYS; greitosios pagalbos dalinys — Br. Stasiukaitis; spaudai ir propagandai — V. S. ir G. Visi daliniai buvo koordinuoti LAF štabe, kuris palaikė krašto ryšius su užsieniu.

Nuo birželio vidurio, prasidėjus deportacijoms, buvo kasdien patikrinamas ryšys tarp štabo narių ir dalinių. Savaite prieš karą, nuo birželio 15, visi provincijos daliniai buvo išpėti būti parengtyje. Birželio 19 buvo sušauktas provincijos vadų posėdis skubiam pasitarimui: dalyvavo Aukštaitijos J., Vilniaus L., Žemaitijos N. ir M., Suvalkijos Š. ir P. Buvo sutarti galutiniai radijo ženklai, įsakyta sekti Kauno, Vilniaus ir 31 m trumpų bangų radiją. Birželio 20 krašto atstovai grįžo į savo vietas. Kaune buvo sutarta štabo vieta Žaliakalnio senelių prieglaudoje. Birželio 21 Kauno radijo stotis pradėjo duoti pirmus išspėjimo signalus.

Sukilimas prasideda

Tikroji sukilimo data ir yra *birželio 22 d. 10 val.* rytą, kada LAF štabas su TDA dalinių vadais susirinkęs priėmė vieningą nutarimą: sukilti. Po šito posėdžio apie 12 val. pagal paruoštą planą visi sukilimo vadai atskambino telefonu, kad yra savo vietose ir laukia įsakymo. Pirmosios TDA dalinių paruošties vietos Kaune buvo šios: radijo dalinys įrengė trumpų bangų radijo stotį Aleksote; pašto ir telegrafo dalinys išitvirtino pašto centrinėje išeities pozicijoje; TDA greitosios pagalbos mašinos buvo parengties stovyje; policijos dalinys pasiruošė Senamiesčio ir 3-čiosios nuovados perėmimui; ginklų dalinys pasiruošė Vilijampolėje, kur pagal sutartą ryšininkų pranešimą buvo tikėtasi lėktuvais ginklų numetimo;

TDA geležinkelių dalinys užsimaskavo Šančiuose. Specialūs ryšininkai buvo išsiųsti sekti prezidentūrai, NKVD rūmams ir kalėjimui.

Apie 2 val. p. p. telefonais gautos iš visų ryšininkų aliarmuojančios žinios apie komunistų paniką, ir TDA dalinių vadai ėmė prašyti leidimo akcijai. Padarytas specialus posėdis, dalyvaujant D., P., S., V. ir Ž., ir nutarta: "Visi TDA daliniai Kaune pradeda viešą sukilimą 3-čią valandą".

Telefonu slaptažodžiais pranešiau LAF štabo nurodymą ir įsakymą:

1. TDA pašto dalinys: "areštuoti visus nepatikimus asmenis pašte, užimti telefono - telegrafo centrinę ir ypač karinio tinklo centrą, išjungti visus kompartijos, žymiųjų komunistų ir žydų telefonus, laiduoti pilną telefono susisiekimą LAF štabui su TDA daliniais". Dalinio vadas, Juozas Rudokas, atsakė: viskas tvarkoje — vykdu.

2. TDA radijo dalinys: "pradėti transliacijas 31 m trumpa banga iš Aleksoto, skelbiant sukilimą visai Lietuvai. Prašyti vokiečių armijos numesti ginklų sutartoje vietoje, grojant sutartas plokštes". Vadas R. Š. atsakė: viskas tvarkoje — vykdys.

3. Senamiesčio TDA daliniui įsakyta užimti Senamiesčio policijos nuovadą, nušalinti nepatikimus policininkus ir apsupti prezidentūrą saugojant Paleckį, kad jį galima būtų pagauti gyvą.

4. TDA ginklų daliniui įsakyta užimti Vilijampolėje ginklams numatytą aikštę ir vokiečių skraidantiems lėktuvams duoti sutartus ženklus — laukti numetant ginklų.

5. TDA radijo antrajam daliniui įsakyta pasiruošti užimti Kauno radijo stotį ir radiofono namą.

6. TDA greitosios pagalbos daliniui įsakyta nebevykdyti jokių komunistinės valdžios įsakymų, o likti tik mūsų dispozicijoje.

Pirmieji pasisėkimai

5 val. p. p. Juozas Rudokas atraportuoja: Paštą užėmėme be aukų. Belaisvius izoliavome rūsyje. Išjungdami karinę centrinę, rusiškai pranešėme visiems sovietų kariuomenės punktams, kad "vokiečių desantas užėmė Kauną" (pagąsdinimui), ir visą jų ryšį sukarpėme. Išjungėme visus telefonus pagal sąrašą: visų komunistų, žydų arba įtartinų. Paštas ir telegrafas pilnoje mūsų kontrolėje — galite skambinti telefonais dabar be šifro!

5 val. Senamiesčio TDA policijos būrys perima policiją be aukų. Prie prezidentūros pasiunčia sargybon patikimą policininką.

5 val. Aleksoto radijas pradeda 31 m banga transliacijas plokštelėn įgrotu Lietuvos himnu ir atsišaukimu į lietuvių tautą. Ši stotis veikė, kol rusai išsprogdino Aleksoto tiltą. Tiltą išsprogdinus, su elektros srove nutrūko ir transliacijos.

5 val. sargybinis iš prezidentūros pranešė, kad Paleckis kraunasi mašinas ir ruošiasi greitam bėgimui. Štabas tuojau įsakė Vilijampolės TDA daliniui duoti porą vyrų ir Senamiesčio TDA daliniui keletą vyrų, kad ateitų į pagalbą prezidentūros sargybiniui areštuoti Paleckį.

6 val. prezidentūros sargybinis pranešė, kad Paleckis skubiai įsėdo į mašiną ir pabėgo. Atskubėję iš TDA dalinių vyrai okupavo prezidentūrą be jokio pasipriešinimo, bet Paleckio jau nebuvo.

Ryšininkai prie NKVD būstininkų pranešė apie paniką ir enkavedistų bėgiojimą iš rūmų.

7 val. LAF štabas po trumpo pasitarimo nutarė perimti Kauno radiofoną bei stotį ir pradėti masinį sukilimą, skelbiant į tautą atsišaukimą ir Laikinąją Vyriausybę. Dr. Ad. Damušis, plk. J. Vėbra ir Leonas Prapuolenis sėdo prie galutinio atsišaukimo teksto parengimo.

Radiojo stoties ir radiofono užėmimui iššaukiau TDA vyrus iš Senamiesčio nuovados ir Vilijampolės, palikdamas ten minimalų skaičių. Susisiekimui buvo naudotos sanitarinės mašinos.

Apie 9 val. su ryšininkų pagalba pačiame radiofone ir TDA dalinių išorine jėga radiofonas ir radiojo stotis užimama be aukų. Nepatikimieji areštuojami ir atvežami į štabą nelaisvėn. Užimtasis radiofonas buvo tik truputį apgadintas.

Apie 9 val. Senamiesčio TDA dalinys pranešė, kad per menkos buvo jų jėgos pulti gerai ginkluotą rusų dalinį, kuris išsprogdino Aleksoto tiltą. Tiltą išsprogdinimas nutraukė mūsų Aleksoto radijo transliacijas. Radiojo dalinys pranešė telefonu, kad nutrūko elektros srovė ir jų radijas nebetransliuoja. Jiems buvo įsakyta keltis laiveliais per Nemuną į štabo būstinę, nes reikės Kauno radiofoną pataisyti. Iššaukti radiojo specialistai B.B. ir V. pradėjo radiofono taisymą. Naktį apie 3 val. radiofono vyrai pranešė: Kauno radijo stotis paruošta transliacijoms!

Birželio 23 dienos aušrai žaruojant, apie 4 - 5 val., galutinai LAF štabas priima tekstą atsišaukimui į tautą ir Laikinosios Vyriausybės paskelbimui.

Sukoncentruoju visas turimas jėgas radijo stoties ir radiofono gynimui, kad būtų užtikrintas radiofono veikimas bent kelioms valandoms.

Vilijampolės TDA dalinys praneša, kad visą naktį buvo užėmę aikštę ir davė ženklus vokiečių lėktuvams, bet nė vienas jų nereagavo ir jokių ginklų nenumetė, nors ir keletas praskrido pro tą vietą. Įsakiau daliniui palikti tą aikštę: daliai vyrų įsakiau atvykti į štabą (ginti radijo stotį), kitiems liepiau prisijungti prie Senamiesčio TDA dalinio ir su jais ginti Vilijampolės tiltą per Nerį, nes iš čia tikėjomės ateisiant pirmuosius vokiečių dalinius.

Vilijampolės TDA vyrai su vadu VYS perėmė radijo stoties gynimą. Gynimui panaudojo plk. V. pagamintas minas, užminuodami visus į radijo stotį įėjimus. Radiofoną saugojo TDA grupė B. B.

7 vai. rytą surinktos žinios rodė komunistų paniką, bėgimą iš Kauno ir sąmyšį rusų daliniuose. LAF štabas nutarė 9 val. pradėti transliacijas. Visiems ryšininkams ir TDA daliniams telefonu buvo duotas įsakymas klausyti Kauno radijo stoties. Kauno mieste įjungiami visi vieši garsiakalbiai.

TDA spaudos ir propagandos daliniui įsakyta užimti spaustuvę ir pasiruošti laikraščio spausdinimui ir atsišaukimams.

8 val. Leonas Prapuolenis, įgaliotas atstovauti sukilusiai Lietuviai Tautai, iš LAF štabo išvyksta į radiofoną. Trijų ginkluotų TDA vyrų lydimas, jis radiofoną saugiai pasiekia.

9 vai. prabyla Kauno radijo stotis. LAF štabo vyrai stovėdami išklauso Lietuvos himno ir LAF įgaliotinio pranešimo. Ašaroms nuplovus nemiegotos nakties akis, pradėdame masinį sukilimą. TDA daliniams įsakoma užsidėti raiščius, dalinti juos visiems patikimiems vyrams, sudaryti dalinius ir kurtis viešose būstinėse. Plk. J. Bobelis paskiriamas pirmuoju Kauno komendantu. Kaunas paskęsta pirmuose šūviuose, kurie jau sklinda iš ginkluotų TDA vyrų komandų.

10 - 11 val. pavyksta įsilaužti į rusų kariuomenės ginklų sandėlį Žaliakalnyje, iš ten ginklai masiškai pervežami į sukilėlių būstines. Nuginkluojami rusų kariai, daugumas be šūvio.

TDA spaudos ir propagandos dalinys, užėmęs spaustuve, rengia "Į Laisvę" pirmąjį numerį; čia darbavosi V., V., Br. Stasiukaičio vadovaujami ir saugomi.

Spaudos ir propagandos būriui tenka ir nauja pareiga: pasiruošti iškilmingam vokiečių kariuomenės sutikimui. Tuoj buvo pradėti spausdinti specialūs sveikinimai, buvo piešiami plakatai. Tan darban ypač įtraukiami vyresnieji moksleiviai, kuriuos savo žinioje turėjo Ant. Šapalas. Juos labai naudojome ir ryšininkais.

Žūsta pirmieji sukilėliai

LAF štabo įsakymai jau perduodami ir per radijo stotį. Apsaugotas radiofonas ir radijo stotis jautėsi gana saugiai ir teikė Kaunui ir Lietuvai pilną informaciją. LAF štabas po 9 val. pasidarė tikra karinė centrinė Kauno gynimui: čia pat prie štabo buvo sukurtas TDA dalinys Žaliakalniui. Jam vadovauti perėmė lt. dr. Z. Nestigo savanorių, nestigo ir ginklų iš rusų kariuomenės sandėlio. Čia pat buvo pradėtas ir apmokymas: paimtas į nelaisvę rusų karininkas buvo atgabentas į LAF štabą ir apmokė vyrus, kaip naudoti rusiškos gamybos kulkosvaidžius. Apmokytus tuoj siųsdavom į karštas vietas, o tokių vietų buvo šios:

1. Vilijampolės tiltą norėjome žūt būt apginti, nes čia tikėjomės vokiečių kariuomenės.

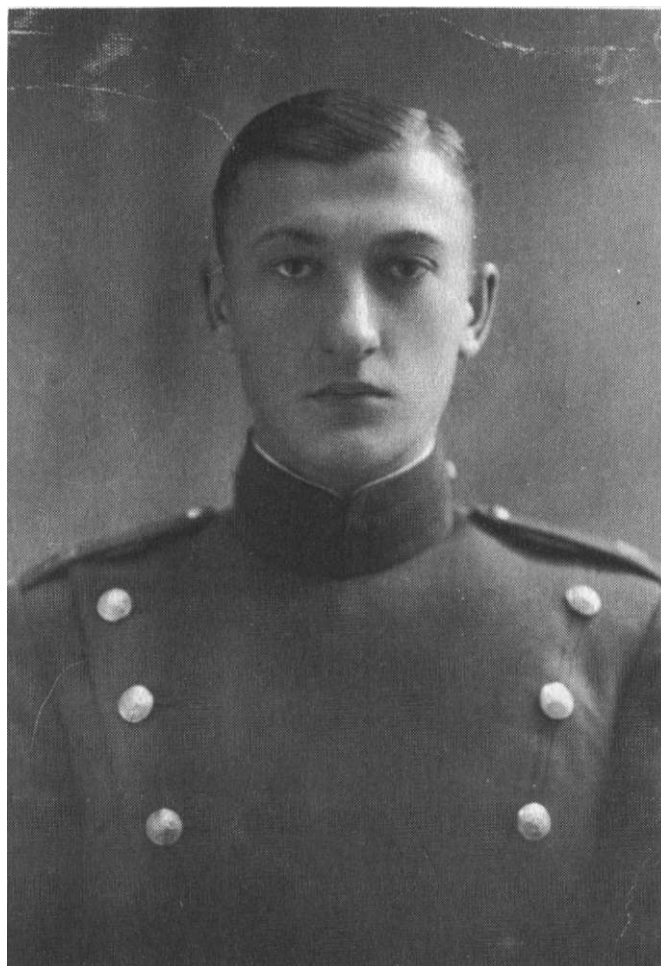
2. Sustiprinome paštą ir radiofoną, kad galėtume juos išlaikyti.

3. Šančių geležinkeliečių būrio žvalgyba pranešė apie rusų armijos pasirodymą prie A. Panemunės ir rengimąsi persikelti per Nemuną, per kurią pradėjo statyti pontoninį tiltą. Pasiuntėme ir vyrų ir ginklų Šančių TDA daliniui, kad sulaukytų rusų persikėlimą.

4. Sustiprinome apsaugą "Į Laisvę" spausdinimui.

Kauno gatvėse sukilėliai maišėsi su rusų kariais, kurie buvo gerokai sumišę ir veikė jau gana partizaniškai, daugumas pasiduodami ir nuginkluojami.

Apie 2 val. p. p. LAF štabe buvo gauta žinia apie pirmąją auką — stud. techniką Antaną Živatkauską. Jis buvo iš štabo siųstas kaip ryšininkas į Senamiesčio TDA dalinį. Jį besikubantį peršovė iš pasalų rusų kareivis. A. Živatkauskas buvo ateitininkų Grandies korporantas. Tuoj po to buvo gauta žinia iš Senamiesčio TDA dalinio, kuris gynė Vilijampolės tiltą, kad tiltas paimtas į visišką TDA kontrolę. Tiltą gynę

JUOZAS SAVULIONIS
Savo gyvybės auka sukliudęs Vilijampolės tilto išsprogdinimą

raudonarmiečiai pabėgo: kai kurie buvo nušauti, kai kurie paimti į nelaisvę. Bet tiltą beginant, žuvo buvęs policijos tarnautojas Juozas Savulionis (žiūr. fotografiją). Jis užbėgęs nukirpo tilto užminavimo vielas ir išsaugojo tiltą nuo susprogdinimo.

Iš Šančių TDA dalinio gauta žinia apie žuvusį ltn. Antaną Morkūną, stud. techniką (taip pat Grandies korporantą). Jis vadovavo būriui, kuris neleido rusų armijai persikelti per Nemuną. Rusų armija, prisiartinusi prie Nemuno ties A. Panemune, pradėjo statyti pontoninį tiltą persikėlimui per Nemuną. LAF štabas davė įsakymą sulaikyti šį rusų persikėlimą, nes įsileidus į Kauną būtų turėta daug nuostolių. Šančių TDA dalinys pradėjo apšaudyti pontoninio tilto statymą, neleidamas dirbti. Įsijungė rusų artilerija, apšaudydama sukilėlius. Pagalbon buvo pasiūsti sustiprinimai su naujais kulkosvaidžiais iš Žaliakalnio sandėlio. Matydami stiprų gynimą, rusai paliko pradėtąjį statyti pontoną ir pasuko kita kryptimi. Po leit. A. Morkūno žuvimo dar buvo pranešta žuvus virš dešimties kitų sukilėlių.

Taip pat po pietų gauta štabe žinia iš Aleksoto TDA dalinio, kad aerodrome nusileido lėktuvu ltn. Jonas Dženkaitis (žiūr. fotografiją). Apie aerodromą beslankioją rusų kariniai daliniai pradėjo jį apšaudyti. LAF štabo naujam daliniui vadovavo inž. doc. Juozas Milvydas (skautų veikėjas). Buvo manyta, kad jei aerodrome nusileido ltn. J. Dženkaitis, tai gali nusileisti ir kiti. Aleksoto dalinys netrukus ltn. Dženkaitį paėmė į apsaugą, bet sunkokai sužeistą. Buvo įsakyta tuoj jį vežti į artimiausią Senamiesčio ligoninę, kur daktaras buvo jau išpėtas laukti jo pasiruošus. Dženkaitis žaizdų neatlaikė ir mirė. O per susišaudymus, valant Aleksoto pakrantes, žuvo inž. doc. J. Milvydas. Po to žuvo ten dar apie 5 sukilėlius. Kauno išvadavime per tris dienas iš viso žuvo virš 120 kovotojų, sužeistų buvo apie 200.

Sukilimą laimėjus

Naktis iš birželio 23 į 24 buvo LAF triumfo naktis. Kauną valdėme pilnai: Žaliakalnis, Šančiai, Vilijampolė ir aerodromas buvo visiškai mūsų kontrolėje. Kauno centre plevėsavo lietuviškos trispalvės, per garsiakalbius buvo perduodamos Kauno radiofono transliacijos. Spaustuvėje buvo spausdinama "Į Laisvę" pirmasis numeris. Mes buvome padėties viešpa-

JONAS DŽENKAITIS
Miręs nuo sunkaus sužeidimo, ginant Aleksoto tiltą

Doc. JUOZAS MILVYDAS
LAF kovos dalinio vadas,
žuvęs talkinant Dženkaičiui apginti Aleksoto tiltą

čiai, o besislapstą rusų kariai ir komunistai buvo gaudomi ir nuginkluojami.

Birželio 23 d. apie 9 val. vakare LAF štabas nutarė keisti savo patalpas. Patalpų keitimą lėmė šie motyvai. Prisirinko labai daug belaisvių, kurių laikymas sudarė mums nepatogumų ir maisto ir savisaugos atžvilgiu. Reikalinga buvo jų apsauga. Prisirinko ir daug iš kalėjimų pabėgusių, kuriems tuoj parūpinome maisto iš greitosios pagalbos dalinio. Bet tai sudarė mums ir trukdymą bei apsunkinimą. Be to, vietovė pasidarė labai žinoma dideliu judėjimu; numatėm, kad nakčiai ši vieta gali būti nesaugi kaip centrui. Čia pat Žaliakalny pasirinkome esančią rusų kariuomenės būstinę su lauko radijo stotimi. Štabo vietoje palikome TDA dalinį, vadovaujamą ltn. Ž., kuris rūpinosi vietine apylinkės apsauga. Naktis praėjo be pasikeitimų. Štabas ir radiofonas budėjo.

Birželio 24 d. rytas jau išlaisvintame Kaune buvo papuoštas ne tik trispalvėmis vėliavomis, bet ir pirmuoju "Į Laisvę" numeriu. Šaukiamas pirmasis Laikinosios Vyriausybės posėdis. LAF štabas pasiruošia vokiečių kariuomenės iškilmingam sutikimui. Pirmoji žinia apie vokiečius gauta iš Vilijampolės TDA dalinio: pranešė, kad atplaukė vokiečių laivas. Įsakyta tuojau susirišti su laivu ir atvežti jų atstovą į radiofoną. TDA dalinio apsaugoje iš Vilijampolės atvežamas pirmasis vokiečių leitenantas Flohret į radiofoną. Jį pristato LAF įgaliotinis L. Prapuolenis. Mūsų nustebimui to leitenanto pirmieji žodžiai per mikrofoną buvo: "Ich habe Stadt Kaunas besetzt" (aš užėmiau Kauną). Reguliarus vokiečių kariuomenės dalinys pasirodė Kaune birželio 25 d. Pirmasis vokiečių kariuomenės įsakymas buvo: negalite ruošti jokio iškilmingo vokiečių kariuomenės priėmimo, jokių plakatų, niekas negali pasirodyti gatvėse, kai pirmieji kariuomenės daliniai žygiuos.

LAF štabas persikėlė į "Į Laisvę" spaustuvės pastatus ir pradėjo naują savo veiklos etapą. Birželio 26 buvo iškilmingai palaidoti apie 120 ties Kaunu žuvusių sukilimo kovotojų. LAF štabas persigrupavo naujam darbui: sudaryti atramą Laikinajai Vyriausybei ir atlaikyti vokiečių spaudimus ir okupacines užmačias.

Šiandien vertindama savo 1941 sukilimą, lietuvių tauta gali didžiuotis atlikusi didelį uždavinį ir laisvojo pasaulio tautoms atskleidusi ir komunizmo apgaulę, ir nacinės Vokietijos klasą. Pavykęs sukilimas parodė didelį mūsų tautos solidarumą kovoje dėl laisvės. Ir dabartinė sovietų kolonizuota Lietuva

sulauks laisvės ryto, nes lietuviškasis jaunimas yra nuolat pasiruošęs! — šiais žodžiais pagrindininko raportas viešumai ir Lietuvos istorijai baigiamas.

Pagal vokiečių 16-tos Armijos dienyną — T312/543/81 50449 — lietuviai aktyvistai kovose dėl Kauno išlaisvinimo turėjo nuostolių apie 150 vyrų, žuvusių kario mirtimi. Gen. St. Raštikio žiniomis, kaip jau minėjau, tose kovose žuvo apie 200 vyrų. Ši žuvusiųjų statistika geriau, kaip kokie iš oro pagauti tvirtinimai, paliudija, kiek tos kovos buvo rimtos ir kad joks Lietuvos nedraugas jų įrodomosios galios, jog mūsų tauta tikrai buvo išsiilgusi laisvės ir pasiryžusi už ją kovoti, negalės paneigti.

Birželio 26 d. įvyko sukilime žuvusiųjų palaidojimas.

Aš jaučiausi didžiai nelaimingas, kad buvau nacių sukludytas tada atsiskubinti į Kauną dalyvauti tų mano kovos draugų laidotuvėse, nes birželio 25 pavakarėje buvau Gestapo izoliuotas Berlyne naminiu areštu. Mane tose laidotuvėse pavadavo Švietimo Ministeris prof. Juozas Ambrazevičius, kuris pasakė naujosios Lietuvos Vyriausybės vardu šiuos giliai prasmingus, kiekvieną lietuvių patriotą jaudinančius žodžius, veidu į žuvusiųjų kovos didvyrių ilgą karstų rikiuotę (žiūr. sukilėlių kapų fotografiją):

— Ne pirmas kartas šioje vietoje prasiveria duobės, kad priimtų kūnus tų, kurių kraujas reikalingas palaistyti tautos laisvei.

Tačiau niekados toji duobė nebuvo tokia didelė, kaip šiandien. Tai rodo, kiek Lietuvos žemė yra ištroškusi laisvės.

Tai rodo, kokia stipri tėvynės meilė jau yra išaugusi jos vaikų širdyse, kad ištisi jų būriai — šimtai ir tūkstančiai — savu noru ryžtasi mirti, kad tik svetimiesiems nevergautų.

Pajaučiam šių gilių kapų akivaizdoje visos tautos pasiryžimą gyventi per mirtį.

Didingas tai momentas, bet ir graudus. Graudu su kritusiais didvyriais išsiskirti kovos draugams, tėvams ir artimiesiems; graudu ir Laikinajai Vyriausybei.

Kovos draugams ir kariams — vienas nusiramimas — partizanai kovojo ir žuvo didvyriškai, kaip kovoja narsiųjų pasaulio tautų sūnūs.

Tėvams, giminėms ir artimiesiems tėvynės vardu dėkojame, kad išaugino ir atidavė tėvynei tai, ką jie turėjo brangiausia.

Sukilimo kovose žuvusiųjų laidotuvės Kauno kapinėse birželio 26 popietėje

Visai tautai graudu, kad neteko tų žmonių, kurie jos gyvenimo pažangai buvo reikalingi; neteko idealingiausių žmonių.

Pasiliko tačiau viltis, kad jų kraujas neišgaruos be vaisių šioms dienoms ir ateičiai.

Šios tylios kuklios laidotuvės, kaip tylus ir kuklus buvo mūsų partizanų pasiaukojimas, ateityje pavers jų kapus gausiai lankoma vieta. Tylos ir ramybės.

Tos ramybės, kurioje telkėsi ir bręsta nauja dvasios energija naujam gyvenimui kurti ir dėl jo kovoti.

Skysium ar būriais lankydami prie šių partizanų kapų, stiprėsime dirbti, o jei reikės ir mirti dėl to idealo, dėl kurio jie aukojosi, būtent, vėl Lietuvos laisvei. —

Žodžiai "stiprėsime dirbti, o jei reikės ir mirti dėl to idealo", pasakyti naujosios Vyriausybės vardu, reiškė jos šventą priesaiką Lietuvai ir neatšaukiamą, kovoje už Tėvynę Lietuvą kritusių didvyrių akivaizdoje duotą, iškilmingą įsipareigojimą nesusvyruoti nė prieš kokius sunkumus ir pavojus, bet ryžtingai vykdyti jai Tautos Sukilimo už laisvę ir valstybinę nepriklausomybę pavestas pareigas, kaip jos bebūtų buvusios sunkios ano meto aplinkybėmis.

VOKIEČIŲ PRASIVERŽIMAS Į SOSTINES

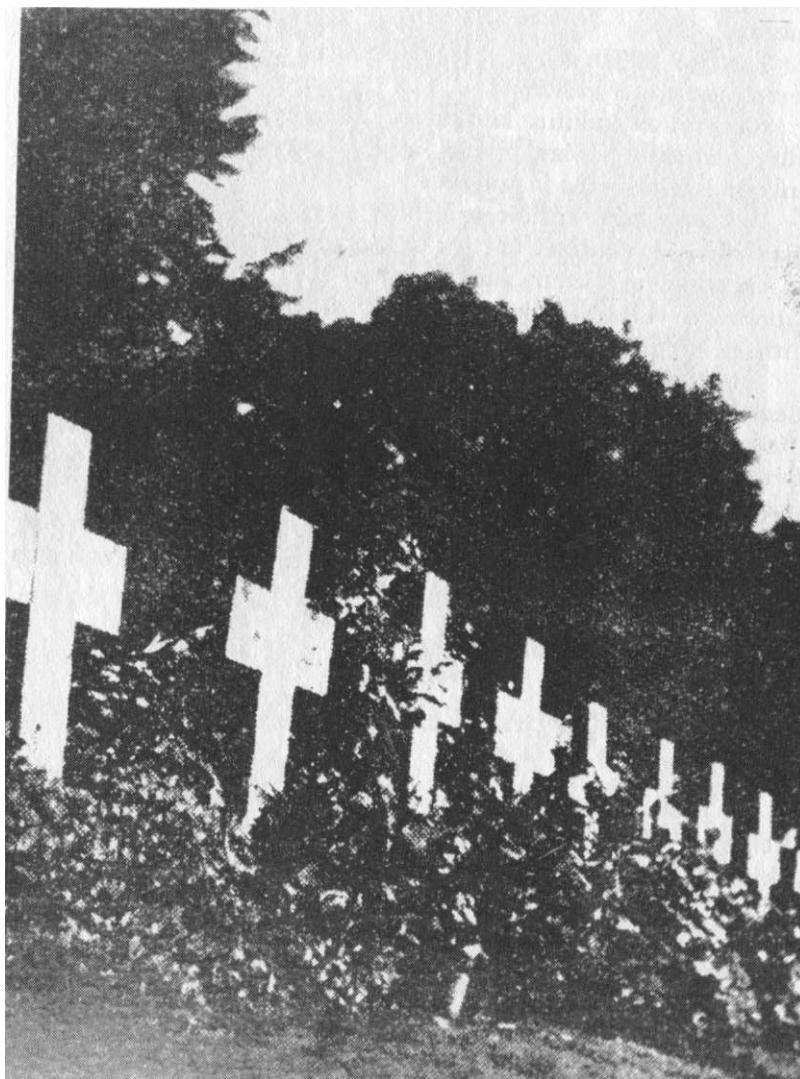
Su dideliu nusistebėjimu perskaičiau hitlerinės Vokietijos oficioze — "Voelkischer Beobachter" — birželio 29 dienos vokiečių karo vadovybės paskelbtą (su 5 dienų pavėlavimu) tokio turinio komunikatą:*

— Panaudojus pačius sunkiausius artilerijos pabūklus, Lietuvių Brastos tvirtovė pateko į mūsų rankas. Birželio 24 d. buvo mūsų kariuomenės puolimu paimta citadelė, kaip paskutinis priešo atsparos punktas.

Žygiuodami pirmyn, vokiečiai pasiekė Vilnių ir Kauną. Abu tie miestai buvo užimti (genommen) dar tą pačią dieną. —

Šitaip suredaguotas komunikatas darė įspūdį, lyg Vilnius su Kaunu tebuvo vokiečių karinių pajėgų užimti irgi, kaip Lietuvių Brastos tvirtovė, tik po sunkių kovų. Bet mes žinome, jog taip nebuvo ir kad tie Lietuvos centrai tebuvo

* Völkischer Beobachter, 1941 m. birželio 30 d., psl. 2

1941 m. birželio sukilėlių kapai Kauno kapinėse

vokiečių "genommen", kai jie jau buvo lietuvių sukilėlių išlaisvinti mūsų pačių jėgomis ir sudėtomis kraujo aukomis, veikiant rusų raudonosios armijos užnugaryje, būtent: Vilniuje — pradėjus sukilimą jau birželio 22 d., o Kaune — naktį iš 22 į 23 birželio, kuomet žygiavusios tomis kryptimis Wehrmachto jėgos dar buvo mažiausia kokių dviejų dienų žygio atstume nuo tų Lietuvos sostinių. Štai kaip sakytų jėgų artėjimas Kauno ir Vilniaus link atrodo pagal pačių vokiečių karo dokumentus:

Kol po rusų pasienio gynimosi linijos pralaužimo vokiečiams dar nebuvo paryškėję, ar nesutiks kokio kito rimtesnio rusų pasipriešinimo kur giliau krašte, jų 16-tos Armijos II-jo korpuso vadas, turėjęs uždavinį žygiuoti Kauno link, buvo birželio 22 d. vakare suprojektavęs operatyvinį sekančiais (birželio 23) dienai įsakymą, pagrįstą prielaida, jog korpusui gali tekti dar *stipriai pakovoti dėl Kauno*, pirmiausia jo buvusių fortų linijoje. Kalbamame įsakymo projekte — T314/91/000051 — pasakyta:

— Tolimesnio puolimo Kauno link tvarka galės būti nustatyta tik birželio 23 dienos būvyje remiantis žvalgybos surinksimais duomenimis apie Kauno tvirtovę... Jei rusai ją gintų, tai Holmo priekinės rinktinės uždavinys būtų — panaudojant priartėjimo taktiką plačiu frontu prie tvirtovės — surinkti reikalingų duomenų II-jo korpuso puolimui pravesti. —

Čia reikia pastebėti, jog Kaunas jau seniai nebebuvo laikomas jokia tvirtove. Jau per I-ją pasaulinį karą ji buvo sugriauta ir visi tvirtovės įrengimai bei jos apginklavimas buvo vokiečių nuimti. Tebuvo likę tik dirbtinai paruoštieji apie kiekvieną fortą puikūs šaudymo laukai, kuriais rusai būtų galėję pasinaudoti ir pridaryti vokiečiams didesnių nuostolių lauko tipo kautynėse fortų linijoje.

Pagal sakytą įsakymo projektą, II-jo korpuso daliniams buvo numatyti šie uždaviniai birželio 23 dienai:

a) 32-jai pėst. divizijai — pajudėjus 3 val. anksti rytą iš vietos, toliau žygiuoti plačiu frontu per Sasnavą — Plutiškes iki Mazūriškių, su pietine kolona per Pajuodupį, Patilviškius, Doilikius, Patamulšio dvarą Rumšiškių link.

b) 12-jai pėst. divizijai — perėjus Šešupę, toliau žygiuoti plačiu frontu į šiaurės rytus pirmiausia iki Veiverių.

c) 121-mai pėst. divizijai — pajudėjus iš vietos 3 val. ryto, toliau žygiuoti per Kazlų Rūdos miškus ir pasiekti rajoną abipus Pažeriu.

Kai II-jo korpuso vadas birželio 22 d. 23 val. 20 min. dėjo savo parašą po minėtuojų įsakymo projektu, jis dar nežinojo, jog iniciatyvos Kaunui užimti jau ėmėsi Kauno LAF pagrindžio vadovybė, taigi už rusų raudonosios armijos nugaros. Apie tai skaitęs šias eilutes jau gavo patirti iš dr. A. Damušio straipsnio skirsnelyje, pavadintame "Tautos herojinis aktas". II-jo korpuso vadas patyrė apie sakytą LAF kovotojų iniciatyvą tik birželio 23 d. priešpiet, sukilimui Kaune jau įvykus, kaip tai patyrė ir visi kiti Wehrmachto vadovavimo ešeloni Lietuvoje, būtent, iš Kauno radijo viešo pranešimo tos dienos rytą apie tą svarbų įvykį rusų raudonosios armijos užnugaryje. Juo labiau, kad buvo rastas 16-tos Armijos štabo byloje dar ir kažkokio pačių vokiečių patikėtinio pranešimas iš Kauno, matyti, jo padarytas trumpų bangų radijo siųstuvu — T312/549/81577413 — Pranešimo užrašas skamba šitaip:

— Lietuvių aktyvistas Leonas Prapuolenis, matyti, buvo aktyvistų išlaisvintas iš Kauno kalėjimo.*Tuo pat Kaunas tapo aktyvistų užimtas. Dienos būvyje buvo per kelis kartus skelbiami susidariusios naujos Lietuvos Vyriausybės, su Škirpa priešakyje, deklaravimai. —

Žinia apie įvykusį Kaune sukilimą vertė vokiečius pasiskubinti su žygiavimu pirmyn bei greičiau pasiekti Kauną. Tuo tikslu buvo birželio 23 d. tarp 12 - 13 val. išmesta pirmyn iš Marijampolės plentu Kauno link mišri įvairių ginklų rinktinė, vadovaujama pulk. Holmo, maždaug pulko stiprumo. Jai buvo duotas specialus uždavinys skubiai pasiekti Kauną ir ten užgrobti tiltus per Nemuną, nežiūrint, kad jų gynimu jau rūpinosi LAF sukilėliai, sudedami tam kraujo aukų.

Tačiau sakytai rinktinei nesisekė skubėti į Kauną taip greitai, kaip Wehrmachto vadai pageidavo. Žygiuodama plentu iš Marijampolės į Kauną, ji susidurdavo su smulkiais atsi-traukiančių rusų daliniais, turėdavo su jais susišaudymų ir todėl priversta tam gaišti laiką. Dėl to ji tepasiekė ir užėmė Vei-verius po kautynių tik birželio 23 d. 18 val. 15 min. Bet žygiuodama toliau susidūrė su kitu rusų ariergardiniu pasi-priešiniu sekančią, t. y. birželio 24 d. ties Garliava ir ten įstrigo iki pat tos dienos pavakario.

Tuo metu, kai Holmo rinktinei šitaip nesisekė, kitos II-jo korpuso dalys irgi slinko pirmyn į šiaurės rytus, artė-

*** L. Prapuolenis į kalėjimą nebuvo patekęs, bet buvo laimingai išsisaugojęs nuo arešto.**

damos Kauno link. Tai paskatino II-jo korpuso vadą priimti sekantį sprendimą: mėginti Holmo rinktinės pagalba pagrobti šiaurinį Kauno tiltą rusų nesunaikintą, su 32-ja ir 12-ja divizijomis nuolydžiai iš pietų pusės spausti Nemuno link, abipus Vieskūnų ir į Nemuno kilpą, prie V forto, o su 121-ja divizija pulti Kauno tvirtovės vakarinį frontą — T314/91/000155. — Tuo tikslu buvo birželio 24 d. 2 val. naktį korpuso vado įsakymu duoti divizijoms šie uždaviniai birželio 24 dienai:

a) 32-rai pėst. divizijai, prasiveržus per miškų sritį, žygiuoti per Pajiesį, Dobilius ir pasiekti Nemuną abipus Vieskūnų.

b) 12-tai pėst. divizijai — žygiuoti per Jurginiškius, Pagermanskius ir, pasiekus rajoną abipus Vaišvidavo dvaro, ten pasiruošti taip, kad dar 25 birželio galėtų išvystyti puolimą V-to forto ir Nemuno kilpos užėmimą.

c) 121-mai pėst. divizijai — pradėti puolimą Kauno "tvirtovės" vakarinio fronto taip, kad, pagal išgales, dar birželio 24 d. pralaužtų fortų liniją. Sutikus stipresnį priešų pasipriešinimą, divizijai buvo nurodyta pasiruošti taip, kad puolimą galėtų praveisti birželio 25 d. Pralaužimui pavykus, divizijai buvo įsakyta būti pasiruošusiai prasiveržti iki Nemuno abipus plento į šiaurinį tiltą ir išsikrovoti ten sau prietiltį.

d) Holmo rinktinei — mėginti staigiu puolimu birželio 24 d. pagrobti šiaurinį Kauno tiltą, priešų nesunaikintą. Jei tai nepasisiektų, tai rinktinei buvo nurodyta praveisti "tvirtovės" puolimą tarp II-ro ir III-čio fortų ir, pagal išgales, prasiveržti į geležinkelio tiltą.

Čia aukščiau išvardytieji kovos nurodymai II-jo korpuso divizijoms "pulti Kauno 'tvirtovės' vakarinį frontą" ar paskirus jo fortus bei jų liniją daro išpūdžio "šūvio pro šalį". Visų pirma dėl to, kad tokia tvirtovė, kaip jau minėjau, nebeegzistavo ir, antra, kad LAF birželio 23 dienos laimėtas Kaune, priešų užnugaryje, sukilimas iš esmės buvo pakeitęs karinę padėtį. Savaiame suprantama, jog buvusių Kauno fortų linijos gynimas buvo dėl to pasidaręs rusų jėgoms sunkiai beižmanomas tame bare dalykas, kai jos buvo pačiame Kaune jau patekusios į LAF sukilėlių joms paruoštą šautuvų ir kulkosvaidžių karštos ugnies katilą. Faktiškai joms nebebuvo likę kitos išeities, kaip iš to "katilo" galimai greičiau trauktis toliau į šiaurės rytus, o ne rizikuoti fortų linijos beviltišką gynimą.

Kai pulk. Holmo rinktinė vis dar tebebuvo įstrigusi kautynėse su rusų ariergardine apsauga prie Garliavos — 8 kilometrai nuo Kauno —, birželio 24 d. apie pietus buvo pagautas vieno vokiečių žvalgybos karininko, leitenanto Loreto, pranešimas iš Kauno radijo stoties — T313/332/8614012 —, užrašytas šitaip:

— Kauno radijo siųstuvas ir jo apylinkė užimti vienos grupės, leitenantui Floretui, Feldpostnummer 21784, vadovaujant. Du sovietų batalionai pasisiūlė sudėti ginklus. Tiltas sunaikintas. Garinis keltas gali būti panaudotas. Miestas yra tvirtai lietuvių rankose. Lietuvių kariniai daliniai jį gina, yra vokiečiams draugiški ir prašo, kad nebūtų apšaudomi. Leitenantas prašo paspirties. —

Leitenantas Floret buvo patekęs į Kauno radiofoną lyg per sapną. Kai jis su keliais vokiečių kareiviais nedrąsiai slankiojo viename Kauno priemiesty, bijodamas kelti kojos tolyn, mūsiškių buvo pastebėtas ir palydėtas į radiofoną iš ten tarti karinės kurtuazijos žodį oro bangomis. Bet pasirodė, jog tai būta paprasto akiplėšos. Jis pradėjo savo pareiškimą nuo pasigyrimo, lyg jis užėmęs patį Kauną. Tai buvo juokinga. Tokiu pasakymu jis padarė visiems išpūdį, jog siekė savo draugų akyse pasidaryti tikru "Napoleonu", kad ir nė vienu šūviu neprisidėjęs prie sakyto radiofono atėmimo iš rusų.

Kaip ten bebūtų buvę, Floreto pranešimas nenuginčijamai liudija, jog Kaunas tada jau buvo LAF sukilėlių išlaisvintas ir "tvirtai lietuvių rankose". Tai patvirtina ir to paties leitenanto pagyrimas Šiaurinės Armijų Grupės vadovybės karo dienyne — T311/132/7178072 —, kur pasakyta:

— Leitenantas Floret, A.A. 123, kuris anksti vienas su savo keliais žvalgais perėjo Nemuną ir birželio 24 d. apie pietus pranešė per Kauno radijo siųstuvą apie padėtį Kauno, tuo pateikė vertingų duomenų vadovybei. —

Pagaliau ir II-jo korpuso štabo rašte — T314/91/000203 — pačiai Holmo rinktinei, pažymėtame 13 val. 45 min., randame:

— Kauno radijo siųstuvo pranešimu, keturi motorlaiviai prie šiaurinio tilto Kaune stovi paruošti persikelti. Matyti, aktyvistai paėmė valdžią Kaune į savo rankas. Du rusų batalionai prie geležinkelio tilto nori pasiduoti aktyvistams. —

Kuomet birželio 24 d. popiet rusų priedangos dalinys iš Garliavos pasitraukė, Holmo rinktinė galėjo judėti abipus Garliavos plento pirmyn į Kauno priemiestį, be jokio naujo

iš priešų pusės pasipriešinimo ir pradėti keltis per Nemuną Kauno sukilėlių jai iš anksto paruoštais keltais. Ji galėjo šitaip be šūvio "išsiveržti" į Kauną, nes miestas jau buvo LAF kovos dalinių pilnai apvalytas nuo raudonosios armijos. Nors, kaip matome, kalbama rinktinė, įžygiuodama į Kauną, jokio rusų pasipriešinimo nebesutiko ir rado miesto gatves pasipuošusias lietuvių tautinėmis vėliavomis, jos vadas — pulk. Holm — 19 val. 20 min. raportavo — T314/91/000231 — II-jo korpuso vadui:

— Po sunkios kovos 17 val. 15 min. išsiveržėme į Kauną. Eina kėlimasis per upę. —

Kuomet pirmas vokiečių kariuomenės dalinys kėlė koją į tą savo jėgomis išsilaisvinusį miestą, norėta iš lietuvių pusės tą dalinį iškilmingiau pasitikti, kaip Lietuvai draugiškos kaimyninės kariuomenės reprezentantą. Bet jos vadas — sumanyto iniciatorių dideliame nustebime — sausai atsakė, jog "tokie sentimentai vokiečių kariams nereikalingi".

Ką tai reiškė — matome iš pulk. Holmo tos pačios birželio 24 d. papildomo raporto — T314/91/000233 — pažymėto 19 val. 32 min.:

— Kaunas 18 val. 45 min. mūsų rankose. Hackenkreuzo vėliava jau plevėsuoja. —

Tik tas galantiškasis Wehrmachto pulkininkas buvo pristigęs pilietinės drąsos raportuoti dar ir tai, jog Kaune jau birželio 23 d. 9 val. 28 min. plevėsavo Lietuvos valstybinė vėliava ir kad iškėlimas hackenkreuzo vėliavos Kauno gyventojus nemaloniai nustebino, ir kad toks vokiečių pulkininko akiplėšiškumas buvo sukėlęs lietuvių visuotinį pasipiktinimą.

Vokiečių prasiveržimas į antrąją Lietuvos centrą — *į istorinę sostinę Vilnių* — buvo iš esmės tokio pat imperalistinio pobūdžio, kaip ir prasiveržimas į Kauną. Skirtumas buvo tik tas, kad prasiveržti į Vilnių Wehrmachtui pavyko daug greičiau, negu į Kauną. Mat, Vilniaus link buvo vokiečių nukreiptas visas XXXIX-tas šarvuočių korpusas, taigi ne tik galingas savo ginklais vienetas, bet ir labai paslankus žygiui, nes pilnai motorizuotas.

Birželio 22 d. anksti rytą, lengvai pralaužęs savo bare rusų pasienio pasipriešinimą, tas šarvuočių korpusas, kaip jau minėjau, dar tą pačią dieną vakarop jau buvo suspėjęs pasiekti Alytų ir ten pagrobti Nemuno priešų nesunkiai kintą tiltą. Korpusui buvo nurodyta — T312/275/7835425 — tęsti be atvangos žygį birželio 23 d. anksti rytą toliau į

rytus per Butrimonis, Valkininkus — Vilniaus link. Vykdydamos visu spartumu tą uždavinį, korpuso divizijos buvo birželio 23 d. vakarop pasiekusios šitokią padėtį — T315/410/000993:

a) 7-ta tankų divizija — užimti Vilnių ir jį apvalyti ir siekė atkirsti Vilnių iš pietų ir rytų pusės.

b) 20-ta tankų divizija buvo pasistūmėjusi iš pietų vakarų nuo Butrimonių per Sklavus irgi Vokės link.

c) 20 mot. divizija birželio 23 d. popiet pradėjo žygį užpakaly 7-tos tankų divizijos.

Birželio 24 dienai korpuso divizijos buvo gavusios šiuos uždavinius — T315/410/000994.

a) 7-ta tankų divizija — užimti Vilnių ir jį apvalyti iš pietų pusės šaulių pagalba, o kovai pajėgesniais daliniais užimti ir ginti perėjimą per Nerį ties Mikališkėmis.

b) 20-ta tankų divizija — užimti Vilnių ir jį apvalyti iš šiaurės vakarų pusės; ypatingai svarbu užimti tiltus per Nerį ir apsaugoti Vilniaus šiaurinį pakraštį. Vieną iš pulkų vadų įpareigoti Vilniaus karo komendanto pareigoms.

c) 20 mot. divizija — sekti paskui 7-tą tankų diviziją per Valkininkų stotį, Ozierančius ir Pilsudskio traktą ir — užėmus Vilnių — nedelsiant atpalaiduoti ten užangažuotus 7-tos ir 20-tos tankų divizijų dalinius ir perimti Vilniaus apsaugą iš šiaurės, rytų ir pietų rytų. Vieną pulko vadą paskirti Vilniaus komendantu.

d) 14-ta mot. divizija — išvykti iš Alytaus 20-tos tankų divizijos maršrutu galimai anksčiau rytą, pasiekti Butrimonis ir rajoną tuoj į pietų vakarus nuo Vilniaus ir būti korpuso vadovybės dispozicijoje.

Tuo metu, kai XXXIX-to šarvuočių korpuso divizijos "žaibiškai" skubėjo Vilniaus link — kai kurios jų padarydamos po 80 km per dieną — T313/243/8510228 — ir siekė Vilnių apsupti iš šiaurės vakarų ir pietų pusių, raudonosios armijos užnugaryje, pačiame Vilniuje, lietuviai galando ginklus išsilaisvinti nuo bolševikų jungo, nors tada visai nežinodami, kaip vokiečių kariuomenė dar toli nuo Vilniaus ir ar galima tikėtis iš jų skubios paspirties, jei būtų reikalinga.

Pirmieji pasuko savo ginklus prieš rusus 29-to korpuso lietuviai kareiviai, nors tuo metu tebebuvo rusų vadovybės laikomi toli nuo Vilniaus - Varėnos ir Pabradės poligonuose, kaip nepatikimi. Nors prieš tai jau netekę daugumos savo lietuvių karininkų, Varėnoje jie jau birželio 22 d. vakare

Prof. STASYS ŽAKEVIČIUS
Vienas Vilniaus sukilimo vadų

sukilo ir išsilaisvino iš sovietų replių. Ypač smarkų pasipriešinimą parodė to korpuso sargybiniai būriai, kurie buvo rusų vadovybės palikti Vilniuje saugoti korpuso kareivinių ir karinio turto.

Lygiagrečiai su lietuvių kareivių parodyta drąsa ir ryžtu nusikratyti sovietų mobilizavosi lemtingam žygiui ir civilinės lietuvių pagrindžio organizacijos Vilniuje, kurių daugumą narių sudarė akademinė jaunuomenė, patriotiškai nusistačiusieji valdžios įstaigų ir įmonių tarnautojai, nuovadų policininkai, darbininkai ir t.t. Birželio 23 d. Teisių fakulteto dekanato patalpose įvyko tuo reikalu slaptas sakytų organizacijų atstovų pasitarimas, vadovaujant to fakulteto docentui St. Žakevičiui (žiūr. fotografiją) Apsvarstę padėtį, susirinkusieji vieningai nutarė reikalo nebeatidėti ir sukilimą pradėti dar tą pačią birželio 23 d. 7 val. vakaro. Tuo metu, kaip dabar žinome, vokiečių XXXIX šarvuoto korpuso priekinės divizijos tebuvo pasiekusios Vokės liniją, maždaug 10 km nuo Vilniaus.

Po minėto svarbaus sprendimo pasitarime dalyvavę pagrindžio organizacijų vadovai tuoj išsiskirstė vykdyti kiekvienas jam skirtą kovos uždavinį. Prasidėjo užiminėjimas sukilimui svarbesnių punktų, valdžios įstaigų ir įmonių, nuginklavimai raudonarmiečių ir t.t. Dėl to pasigirdo daug kur mieste susišaudymų sukilėlių su tais, kurie iš rusų dar mėgino priešintis ar bėgo atsišaudydami. Tie susišaudymai buvo girdėti ilgą laiką, kol į parytį pradėjo aptilti, nes rusai pasijuto sukilimo priversti iš Vilniaus išsinešdinti kur ką kojos išnešė . . .

Kai 7-tos tankų divizijos priešakinis dalinys birželio 24 d. apie 8 val. ryto į Vilnių išvygiavo, — T313/225/7489785, — nė vieno ruso ten jau neberado: lietuvių sukilėlių šautuvais ir kulkosvaidžiais iš visų pusių paspraginti, jie jau buvo iš Vilniaus pasitraukę, kaip tatai buvo įvykę ir Kaune. Dar nespėję susiorientuoti, ką vokiečių Wehrmachtas Vilniui atneša, jo lietuviai gyventojai pasitiko vokiečių 7-tos tankų divizijos karius su ovacija, apiberdami juos gėlėmis, o visas miestas jau prieš tai buvo suspėjęs pasipuošti Lietuvos tautinėmis vėliavomis. — T315/436/00006 —

Bet ir Vilniuje vokiečiai neapsiėjo be hackenkreucinės provokacijos. Vytautas Rimkus — vienas iš Vilniaus lietuvių sukilimo vadovų — sumini savo rašinyje "Lietuvių sukilimas Vilniuje 1941 metais" tokį atsitikimą:*

* Nepriklausoma Lietuva, 1969 m. lapkričio 26 d., psl. 4

— Kai vokiečiai mėgino iškelti Hackenkreuzo vėliavą pilies bokšte ant Gedimino kalno, kur jau plevėsavo Lietuvos trispalvė, jos lietuviškoji sukilėlių sargyba pasitiko Hackenkreuzo vėliavnešius šautuvų išpėjamaisiais šūviais, kad nelįstų, kur nedera. Reaguodami į tai, vokiečiai buvo pastatę katedros aikštėje dvi trumpų vamzdžių patrankas numušti lietuvių sargybą ir sunaikinti patį istorinės pilies bokštą. Jei tai vis tik dar neįvyko, tai tik, atrodo, to dėka, kad Rimkus, atsiskubinęs į vietą, kur patrankos buvo pastatytos, priprašė jų vada, vok. karininką, tos kvailystės nedaryti. Atsakydamas, tas karininkas, susisiekęs telefonu su kuo jam reikėjo, pastebėjo: "Laimei, šūviai iš pilies nesužeidė vokiečių karių".

Birželio 23 d. tautos herojiniu aktu buvo gražinta Lietuvoje teisiškai konstitucinė padėtis, kaip nustatyta paskutinės 1938 metų Lietuvos Konstitucijos, vieton tos, kuri buvo Lietuvai primesta 1939 m. rugsėjo 28 dienos rusų - vokiečių slaptojo protokolo, von Ribbentropo su Molotovu pasirašyto už Lietuvos Vyriausybės nugaros ir Lietuvos valstybės likimo kaina. Birželio 23 d. sukilimu Lietuvos valstybinis suverenumas buvo atkurtas tiek teisiniu, tiek praktiniu požiūriu.

Teisiniu požiūriu to suverenumo atkūrimas negali būti ginčijamas jau vien dėl to, kad pati 1938 metų Lietuvos Konstitucija, būtent jos 1 str., nustato, jog "valstybės suverenumas priklauso tautai". Savo birželio 23 dienos sukilimu lietuvių tauta terealizavo savo tą konstitucinę prerogatyvą, o ne sukūrė kokią naujovę, iki tol kitų valstybių niekad nepripažintą. Su 1938 m. Lietuvos Konstitucija skaitėsi ne tik visos kitos svetimų kraštų vyriausybės ir priiminėjo pas save jos pagrindu akredituojamus Lietuvos pilnateisius diplomatinčius atstovus ir įgaliotus ministerius, bet su ja taip pat skaitėsi ir Vokietijos Reichas, pasirašydamas jos pagrindu visą eilę sutarčių ir sutarimų su Lietuva, kaip savo kaimyne.

Praktiniu požiūriu Lietuvos valstybinio suverenumo atkūrimo Birželio 23 dienos sukilimu irgi neįmanoma kvestionuoti, nes pirma — tapo tuo tautos kraujo aukos keliu pastatyta krašto priešakyje nauja tautinė Lietuvos Vyriausybė vieton tos, kurią sovietų 1940 m. birželio 15 d. agresija buvo fiziškai sunaikinusi; antra — kad naujoji Krašto Vyriausybė nedvejodama atsistojo ant 1938 metų Lietuvos Konstitucijos pagrindo, Konstitucijos, kuri galiojo krašte, kuomet sovietai įvykdė savo 1940 metų agresiją prieš Lietuvą ir buvo tarp-

tautiniuose santykiuose įsiteisėjusi; trečia — kad visa lietuvių tauta entuziastiškiausiai sutiko sakytos naujos Lietuvos Vyriausybės susidarymą ir besąlyginai ją palaikė; ketvirta — kad ta naujoji Lietuvos Vyriausybė tuoj pat panaikino sovietinę santvarką, primestą Lietuvai rusų raudonosios armijos ir NKVD durtuvais; penkta — kad naujoji Vyriausybė faktiškai jau buvo perėmusi krašto valdymą ir atstačiusi normalaus valdymosi administracinį aparatą visoje Lietuvos teritorijoje tuoj, kai tik Birželio 23 dienos sukilimas buvo laimėtas.

Tokių nesugriaunamų argumentų akivaizdoje Vokietijos Reicho vadovybei, jei ji būtų norėjusi išvengti išsirašyti į tarptautinių santykių istoriją su dar viena agresija, šį kartą agresija prieš mažą mūsų kraštą, ką tik atkovojusį sau valstybinį suverenumą, mano manymu, nebuvo kito kelio, kaip skaitytis su lietuvių tautos Birželio 23 d. sukilimo laimėtais rezultatais ir grįžti į normalių kaimyninių santykių su Lietuva kelią, o ne užsitraukti sau negarbę pasaulio akyse, kaip agresoriaus prieš savo mažąjį kaimyną lietuvi, kuris nieko kita nesiekė, kaip taikingo sugyvenimo su Vokietija, ir nieko pikta jai nebuvo padaręs.

Ano meto hitlerinė Vokietijos vadovybė, deja, pasirinko čia suminėta antrąją alternatyvą, nors ji jokios naudos nežadėjo pačiam Vokietijos Reichui, nebekalbant jau apie bet kokią naudą vokiečių karo politikai. Tai seka iš čia žemiau pateikiamos, susinervinimu dvelkiančios, Vokiečių Sausumos Jėgų Vyriausios Vadovybės birželio 26 dienos direktyvos žygiavusioms per Lietuvą Wehrmachto armijoms — T312/786/8438072: —

— Naujoji Lietuvių Vyriausybė nepripažįstama. Turi būti vengiama visų tokių aktų, kurie galėtų būti suprasti kaip oficialus jos pripažinimas arba reikštų politinį susirišimą.

Bendra kova su lietuvių daliniais draudžiama. Jei didesni organizuoti lietuvių junginiai — pulko didumo ir didesni — stotų dispozicijon bendron kovon prieš Raudonąją Armiją, tai (atitinkamos — K. Š.) Armijos vadovybės privalo tuojau pasirūpinti gauti tam Sausumos Jėgų Vyriausios Vadovybės (I.K.H.) sprendimą. Smulkesni daliniai turi būti geruoju (in Güte) nuginkluojami ir sutelkiami į lagerius. Lietuvių karinių dalinių mėginimai atsipalaiduoti nuo Raudonosios Armijos junginių ir maištavimai turi būti palaikomi.

Sudarymas lietuvių policijos draudžiamas.

Esama reguliari policija ir ta, kuri susidaro tautinių organizacijų forma, leidžiama panaudoti valymų operacijoms. Sustiprinimas reguliarios policijos pagalbine policija ir mažesniais kariuomenės daliniais yra leistinas.

Visos veikiančios kaip policija tautinės organizacijos ir kariuomenei priklausančios lietuviai turi būti kokiu nors būdu paženklinami. —

Šitokios direktyvos tikroji prasmė buvo kiekvienam aiški ir be komentarų. Ji reiškė skaudų kirtį mūsų tautos sukilėlių kraujo auka atkurtam Lietuvos valstybiniam suverenumui. Todėl vertė jos patriotinį elitą, daugiausia susispietusi Lietuvos centruose — Vilniuje ir Kaune, žiūrėti į vokiečius, tada vis dar tebežygiavusius masiškai per mūsų kraštą į rytus kovoje su rusų raudonosios armijos jėgomis, kaip į naują Lietuvos okupantą. Tik viena, kas dar nebuvo iš sakytos direktyvos paryškėję, tai ar ji tebuvo tik laikinio pobūdžio, padiktuota Wehrmachto vyriausiajai vadovybei karinių motyvų, ar priešingai — lėmė Lietuvos likimą visiems laikams.

Vienintelis momentas, kuris dar buvo palikęs vietos šiočiai tokiai vilčiai, nors ir labai blankiai, tai buvo tas, kad sakytoje direktyvoje vengta griežtesnio verдикto Laikinajai Vyriausybei, lyg paliekant šį grynai politinį klausimą eventualioms lietuvių diplomatinėms deryboms su pačia Reicho Vyriausybe Berlyne.

KONFLIKTAS SU REICHU

Nei birželio 19 d. popiet, nei 20 d. ir net nei 21 d. nesusilaukiau jokio atgarsio iš vok. užs. rkl. min-jos į savo birželio 19 dienos memorandumą. Iš to jau buvo galima nujausti, jog vok. užs. rkl. min-ja neturi arba nesijaučia įgaliota man ką pasakyti: tiek dėl sugestijos tame memorandume apie reikalingumą sudaryti iš anksto naują Lietuvos Vyriausybę, tiek ir dėl išspėjimo, jog kitaip lietuvių tauta savo herojiniu pasiryžimu pati galėtų tokios vyriausybės sudarymą paskelbti.

Atsakymas į minėtus klausimus atėjo tik birželio 22 d. rytą. Jis atėjo ne iš užs. rkl. min-jos, bet iš paties Hitlerio, kad ir netiesiogiai. Jį buvo galima išskaityti iš Hitlerio atsisaukimo į vokiečių tautą, kuriuo Maskvos - Berlyno paktas

buvo nutrauktas ir pradėti karo veiksmai prieš Sovietų Rusiją. Tame atsišaukime ne tik kitoms sovietų pavergtoms tautoms, bet net ir Pabaltijo valstybėms, dar taip neseniai pilnai nepriklausomoms, nieko nebuvo pažadėta. Iš to kiekviena tų tautų tegalėjo pasidaryti tik šitokią išvadą: Tretysis Reichas pasuko į Rytus ne išlaisvinti sovietų pavergtas tautas bei pagelbėti joms atkurti savo tautines valstybes, o tik savo partinėms sąskaitoms suvesti su komunizmu, ir grynai imperialistiniais tikslais. Kas būtų po to, t. y. po bolševizmo nugalėjimo, minėtoms tautoms tegalėjo kilti daugybė klausimų ... ir jokio atsakymo.

Buvo visai natūralu, kad lietuvių tauta, iškentėjusi ištisus metus bolševikinę priespaudą ir raudonąjį terorą, nuoširdžiai džiaugėsi dėl to, jog atsirado pasaulyje valstybė, kuri pasiryžo suduoti smūgį bolševizmui. Čia lietuvių interesai sutapo su Vokietijos interesais. Tačiau lietuvių tautai rūpėjo ne vien nusikratyti bolševizmu, bet ir panaikinti sovietiškosios okupacijos pasekmes — atstatyti sovietų agresijos nuslopintą Lietuvos valstybinę nepriklausomybę ir atkurti krašto ūkį bei laisvą kultūrinį gyvenimą. Čia tai abiejų pusių interesai išsiskyrė. Nujausdama, kad taip gali atsitikti, LAF vadovybė, kaip ankstyvesnėse šios knygos skiltyse buvo paryškinta, padarė visa, kas tik buvo jai įmanoma, kad pati lietuvių tauta įvykdytų savo suverenumo teisę, dėl kurios Lietuvos dipl. atstovui Berlyne nepavyko Reicho Vyriausybės palenkti politiškai blaivesne linkme.

Kruopštus, pilnas visokių rizikų, ištisus metus nusitęsęs LAF darbas neliko bergždžias: birželio 23 d. apie 10 val. 30 ryto pagavau radijo žinią iš Kauno, kuri pasakė, jog sukilimas įvyko ir pasisėkė, t. y., kad tapo deklaruotas Lietuvos valstybinės nepriklausomybės atstatymas ir kad tapo sudaryta nauja tautinė Lietuvos Vyriausybė. Visa tai įvyko tuo metu, kai vokiečių kariuomenės daliniai dar buvo toli nuo Lietuvos centrų, Vilniaus ir Kauno, kuriuose okupantas dar bandė išsilaikyti. Tačiau lietuvių sukilėlių pasiryžimas buvo galin-gesnis už rusų raudonosios armijos tankus ir NKVD dalinių kulkosvaidžius.

Pagautoji radijo žinia, kurią Kauno stotis pakartojo dar ir svetimomis kalbomis, buvo mums nepaprastai džiugi, panašiai kaip ir visai lietuvių tautai tėvynėje ir užsieniuose. Ją sutikome spontaniškais "valio" ir aktyvistų sveikinimosi šūkiu "Kovok!" Buvę tuo metu prie radijo aparato mano darbo

kabinete LAF nariai galėjome širdingai paspausti vienas kitam ranką, nes tai buvo didelis lietuvių tautos politinis laimėjimas, prie kurio ir mes buvome laimingi prisidėję, nors ir tik iš tolo, iš užsienio. Prakalboms nebuvome pasiruošę. Kiek ap-tramdęs džiaugsmo jausmus, tepratariau į savo tuos artimiausius bendradarbius ir idėjos draugus kelis sakinius:

— Esame liudininkai ir dalyviai istorinės reikšmės įvykio mūsų kraštui ir mūsų tautai. Nepriklausomybės paskelbimo niekas jau nebeišdildys, ką vokiečiai dėl to bedarytų, nes už ją pralietas mūsų tautos geriausiųjų sūnų kraujas. Mūsų idėjos draugai tuo atliko savo pareigą Tėvynei. Naujų mūsų tautos didvyrių pasiaukojimu vienkart tapo nuplauta gėdos dėmė nuo dabartinės mūsų kartos už tai, kad buvo nepriklausomybę praradusi. —

Po šio pareiškimo dar aiškinau arčiau manęs stovėjusiems, jog, ginkluotą kovą laimėjus, lieka dar nelengva diplomatinė kova Berlyne. Buvo savaime aišku, jog iš nacių pusės kils tikra audra prieš LAF, pirmoje eilėje prieš jo vadovybę, ir kad gali dar tekti pergyventi aštrių momentų. Tai greitai ir pasitvirtino.

Trumpai užsirašęs apie pagautas iš Kauno radijo svarbias informacijas, turėjau ryžtis pirmam uždokumentavimui lietuvių tautos valios vokiečių užs. rkl. min-jai. Jis turėjo galutinai išaiškinti, ar Tretysis Reichas su Lietuvos valstybinės nepri-klausomybės atkūrimo faktu skaitysis, ar, priešingai, paseks Kryžiuočių Ordino pėdomis: nepaisys jokios lietuvių tautos teisės į laisvę ir LAF kraujo aukų kovoje prieš bendrą priešą — bolševikus.

Tuo tikslu pasiprašiau telefonu, kad būčiau tuojau pri-imtas kokio atsakingo užs. rkl. min-jos pareigūno, motyvuoda-mas, jog turiu labai svarbų ir skubų reikalą. Buvau nurodytas, jog būsiu priimtas pasiuntinio von Grundherrio, Pabaltijo ir Skandinavijos skyriaus vedėjo. Tai buvo tas pats von Grund-herris, kuriam birželio 19 d. buvau įteikęs savo pagrindinį memorandumą Lietuvos klausimu. Kada jam, gerai orientuotam Lietuvos klausimu, dėsčiau tai, kas Lietuvoje įvyko, t. y., kad įvyko tautos sukilimas, deklaruotas Lietuvos valstybinės nepriklausomybės atkūrimas ir kad tapo sudaryta tautinė Lie-tuvos Vyriausybė, mačiau, kaip visa tai veikė von Grundherrį, lyg būtų kas įmetęs sprogstamąją bombą į užs. rkl. min-ją. Paėmęs iš manęs užrašą apie radijo žinią iš Kauno, kurioje buvo nurodyta ir sakytos Vyriausybės sudėtis su manim prie-

šakyje, kaip ministeriu pirmininku, von Grundherris, nebesusivaldydamas ar tyčia norėdamas suvaidinti dramatišką sceną, pradėjo karščiuotis. Pašokęs iš savo fotelio, jis kelis kartus perėjo per savo erdvų kabinetą iš kampo į kampą, susiėmęs rankomis už galvos ir priekaištaudamas, lyg pagrasindamas, maždaug šiais žodžiais:

— Ką Jūs padarėte! Ką Jūs padarėte! Tai Lietuvai daug atsieis!

— Už ką? — paklausiau iš savo pusės. — Ar už tai, kad lietuvių tauta sukilo prieš bolševizmą, siekdama atstatyti savo valstybinę nepriklausomybę?

— Bet kaip galima tokius dalykus daryti, kada Reicho kariuomenė žygiuoja prieš priešą? — priekaištavo man toliau von Grundherr.

— Tai, kas Lietuvoje įvyko, nėra vokiečių kariuomenei jokia staigmena, — atsikirtau, paaiškindamas, jog apie sukilimo paruošimą buvau vok. karo vadovybė iš anksto išpėjęs, kad ji šiam lietuvių pasiryžimui parodė daug simpatijos ir supratimo Lietuvos valstybės atstatymo reikalui; pridėjau, jog už visa tai, kas Lietuvoje įvyko, aš prisiimu ant savęs pilną atsakomybę, kaip LAF vadas ir Lietuvos Pasiuntinys.

— Bet nieko apie tai nebuvo žinoma užs. rkl. min-jai, — ginčijo von Grundherr.

— Ne mano reikalas, kad vok. karo vadovybė nepainformavo užs. rkl. min-jos, — pasiteisinau. Be to, priminiau von Grundherriui, jog dar balandžio mėnesį buvau pas jį atsilankęs ir daviau jam suprasti tai, ko lietuviai siekia; o taip pat, kad prieš vos kelias dienas įteikiau jam pačiam motyvuotą memorandumą Lietuvos reikalui.

— Taip, taip, bet... — kažką von Grundherris dar norėjo pasakyti, bet jam pritrūko kvapo. Tuo pačiu momentu kažkas paskambino jam telefonu, ir mudviejų dialoge susidarė pauzė.

Iš von Grundherrio laikysenos kalbantis telefonu buvo galima nujausti, jog kažkas referavo apie tą patį dalyką — įvykius Lietuvoje ir darė kažkokių piktų sugestijų. Vėliau paaiškėjo, jog tai buvo dr. Greffe iš Gestapo. Tačiau iš von Grundherrio trumpų atsakymų, kuriuos iš dalies nugirdau sėdėdamas prie pasitarimų stalo, buvo man susidaręs įspūdis, jog von Grundherr nesiskubino jam padarytomis sugestijomis pasinaudoti. Jo išsireiškimai: "taip, aš jau apie tai patyriau", "nieko ypatingo", "nereikia persiskubinti", "Jo Ekscelencija

(turėta omeny mane — K. Š.) kaip tik yra šiuo metu pas mane ir mudu draugiškai šnekučiuojamės" . . . Visa tai rodė, jog įtampa atslūgsta. Prasitarimą, jog "šnekučiuojamės draugiškai" von Grundherr pasakė kiek ryškiau, dargi žvilgtterėjęs į mane su maloniu nusišypsojimu . . .

Kai telefoninį pasikalbėjimą von Grundherr jau buvo baigęs, aš aiškinau jam, jog vokiečiai neturi nė mažiausio pagrindo mums, lietuviams, ką prikaišioti. Sakiau, kad sukilimas įvyko ne prieš vokiečių kariuomenę, bet prieš Lietuvos okupantus — bolševikus, rusų raudonosios armijos užnugaryje. Nurodžiau, jog niekas negali uždrausti lietuvių tautai kovoti už savo laisvę ir šiam tikslui pavartoti tokią priemonę, kokią ji laikė reikalinga. Kadangi lietuviai sukilėliai į pražygiuojančius per Lietuvą vokiečių karius nešaudė, ir tarp jų ir šių pastarųjų susidarė draugiški santykiai, tai patariau, kad Reicho Vyriausybė skaitytųsi su Lietuvos valstybės atstatymo faktu ir nedaužytų politinio porcelano su Lietuva. Baigdamas paprašiau, kad von Grundherr perteiktų šią mano sugestiją užs. rkl. min-jos viršūnėms ir teiktųsi pasirūpinti, kad aš pats būčiau von Ribbentropo priimtas oficialioje audiencijoje, kad tuo būdu viešai pamanifestuotume, jog tarp Vokietijos ir Lietuvos jokio nesusipratimo nėra įvykę.

Von Grundherr žadėjo tai padaryti ir duoti man skubų atsakymą, atsižvelgiant į reikalo svarbumą ir jo skubotumą. Kaip iš po karo paskelbtų dipl. dokumentų matyti, von Grundherr buvo apie mudviejų tą dramatišką pasikalbėjimą padaręs ilgoką užrašą, pasikalbėjimo eigą gerokai iškraipydamas bei ją savaip pafrizuodamas. Iš ranka užrašyto ant jo pažymėjimo "Fuehrer Mappe" (Vado byla) išeina, jog kalbamas von Grundherrio užrašas buvo nukreiptas į patį Hitlerį. Be to, jame įsakmiai pasakyta: —T120/616/249802-4 —

— Į mano klausimą (kalbant apie sukilimo paruošimą — K. Š.) ar iš viso ir su kokiomis vokiečių įstaigomis jis tą reikalą buvo sutvarkęs, buvo iš jo pusės (mano — K. Š.) atsakyta: jis jau ilgesnis laikas palaikęs ryšį su Karo Vadovybės Saugumo skyriumi (Oberkommando der Wehrmacht — Abwehr) — pulk. lt. Graebe, kuris, kaip kad ir Abwehrstelle Karaliaučiuje, apie jo veiklą pilnai žino. Su Karo Vadovybės pritarimu jis per savo patikėtinius palaikė ryšį su aktyvistais Lietuvoje ir buvo padaręs viską dėl nūnai įvykusio sukilimo prieš sovietų karines pajėgas krašte. Škirpa, matyti, pravedė vienkart ir Lietuvos Vyriausybės sudarymo

planą su juo pačiu priešakyje. Kiek apie šį planą žinojo pats Abwehr Abteilung, apie tai aš spręsti negaliu. —

Kaip buvo iš tikrųjų, skaitytojui jau žinoma iš to, kas buvo mano paduota šių atsiminimų puslapiuose. Jau yra žinoma, jog susitarimo su užs. rkl. min-ja nebuvo pasiekta ne dėl mano, bet dėl pačios ministerijos kaltės — sąmoningo vengimo su manim tuo reikalu kalbėtis, net ir po to, kai priėmė mano birželio 19 dienos išsamų tuo klausimu memorandumą.

Norėdamas sustiprinti savo von Grundherriui padarytų pareiškimų poveikį ir pailustruoti mūsų tautos sukilėlių didvyrišką laikyseną kovoje prieš bendrą priešą, birželio 24 d. popiet telefonu perteikiau jam dar kai kurių žinučių iš Kauno radijo, apie kurias von Grundherr padarė sekantį užrašą: — T120/616/249813 —

— Buv. Lietuvos Pasiuntinys Škirpa paskambino man apie 16 val. 20 min. ir pranešė, jog apie 13 val. 30 min. vienas vokiečių karininkas pareiškė vokiečių kalba iš Kauno radijo stoties, jog vokiečių kariuomenės daliniai išgyjuoja į Kaune miestą. Šia proga jis (aš — K. Š.) reiškė savo pasitenkinimą tuo, kad lietuvių sukilėlių daliniai išgelbėjo tris kariškiai labai svarbius tiltus per Nemuną ir Nerį nuo rusų raudonosios armijos sunaikinimo. Toliau jis paminėjo tris lietuvių aktyvistų batalionus, kurie perėmė vadovavimą sukilimui, laikėsi labai narsiai ir didžiai pasitarnavo kovoje. —

Savo ruožtu Berlyno lietuvių kolonija buvojau birželio 22 d. įsisiūbavusi išmesti sovietus iš jų prieš metus užgrobtą Lietuvos Pasiuntinybės rūmų, Kurfuerstenstr. 134. Kai kurie jos atstovai buvo atsilankę pas mane reikalą aptarti ir siūlėsi pavartoti panašų metodą, kaip Sov. Ambasados pareigūnai buvo mėginę pavartoti 1940 m. rugpiūčio 11 d. rytą, būtent, išibrauti į rūmus, tik neturėjo pasisekimo. Net vienas vokiečių Propagandos ministerijos pareigūnas davė per dr. P. Ancevičių, lietuvių — žurnalistą, patarimą, atsiimti Pasiuntinybės rūmus jėga iš sovietinių okupantų. Kaip legalus Lietuvos dipl. atstovas Vokietijoje, aš tokiam revoliuciniam atsiėmimui minėtų rūmų, nors jie ir buvo Lietuvos valstybės nuosavybė, pritarti be vok. užs. rkl. min-jos žinios negalėjau.

Tačiau kolonijos žmonės vis tik nesusilaikė nepademonstravę prie Pasiuntinybės rūmų. Birželio 22 d., tuojau po pamaldų lietuviams skirtose bažnyčioje netoli Pasiuntinybės, jų minia pasuko Pasiuntinybės link. Kiek patriukšmavę, demonstrantai prisegė Lietuvos valstybės vėliavą prie Pasiuntinybės supusios

Kilus rusų - vokiečių karui, Berlyno lietuviai reikalavo rusus išsinešdinti iš Lietuvos ir jos Pasiuntinybės rūmų

Prisegimas Lietuvos vėliavos prie vartų
į Pasiuntinybės vilą

aukštos geležinės tvoros. Sugiedoję Lietuvos himną, jie pamažu išsiskirstė. Tą lietuvių politinę demonstraciją stebėjo dvigubai didesnė vokiečių bei šiaip praeivių minia, iš kur aidėjo simpatijų pareiškimai Lietuvos bei jos demonstrantų adresu. Demonstracija priminė vokiečių valdžiai ir vokiečių publikai, jog lietuviai savo valstybinės nepriklausomybės nebuvo išsižadėję ir siekia ją atgauti.

Nors į savo birželio 23 dienos demaršą pas von Grundherrij atsakymo dar nebuvo susilaukęs, tačiau pati logika liepė ką nors daryti ir Pasiuntinybės veikimo atgaivinimo reikalui. Tuo tikslu suformulavau ir birželio 24 d. pasiunčiau per specialų kurjerį valstybės sekretoriui von Weizsaeckeriui motyvuotą raštą tokio turinio:

Jo Ekscelencijai
Valstybės Sekretoriui
Freiherr von Weizsaeckeriui
Berlyne

Ekscelencija,

Turiu garbės pateikti Jūsų Ekscelencijai šitai: vokiečių kariuomenei pradėjus žygį prieš rusų raudonąją armiją, Lietuvoje — dar prieš atvykimą vokiečių karinių dalinių, taigi prieš užnugary — įvyko visuotinis lietuvių tautos sukilimas prieš sovietų okupantus.

To sukilimo rezultatas — buvo deklaruotas Lietuvos valstybinės nepriklausomybės atkūrimas ir sudaryta tautinė Krašto Vyriausybė, kuri remiasi Lietuvos Valstybės Konstitucija.

Kaip iš Kauno radijo stoties pranešimų patyriau, ta Vyriausybė padarė pareiškimą, kad Lietuva norėtų sueiti į draugiškus santykius su Didžiąja Vokietija ir aktyviai prisidėti prie naujo Europos pertvarkymo, kas iš esmės atitinka ir mano politinį nusistatymą.

Vienkart Lietuvos Vyriausybė paskelbė į lietuvių tautą atsišaukimą, kuriame Lietuvos gyventojai, tarp kita ko, raginami draugiškiausiai sutikti įžygiuojančius vokiečių kariuomenės dalinius ir teikti jiems visokią įmanomą pagalbą. Kiti Lietuvos Vyriausybės potvarkiai skirti sureguliuoti krašto ūkio ir valstybinio gyvenimo.

Dabar jau aišku, jog Lietuvos Vyriausybė praktiškai yra perėmusi krašto valdymą ir kad yra daroje su toliau žygiuojančiais vokiečių kariniais daliniais. Skubotai sudarytieji lietuviai

kariuomenės daliniai, visų civilinių gyventojų karštai palaikomi, kovoja petys į petį su vokiečių kariuomenės daliniais prieš bendrą priešą.

Taigi faktai kalba už tai, jog lietuvių tauta kovoja ne vien politiškai, bet ir kariškai vokiečių pusėje.

Akivaizdoje to, kas aukščiau suminėta, turiu garbės prašyti Reicho Vyriausybės sutikimo vėl perimti savo funkciją, kaip Lietuvos Pasiuntinio Vokietijoje, vykdydama.

Naudojusi šia proga pareikšti Jūsų Ekselencijai savo aukščiausią pagarbą.

(pas.) *K. Škirpa*

Patyręs apie mano birželio 23 dienos demaršą pas von Grundherrij ir kad aš rengiausi įteikti notą ir Lietuvos Pasiuntinybės veikimo atgaivinimo reikalui, mano latvis kolega p. E. Kreevinš irgi buvo prasiveržęs į užs. rkl. min-ją, būtent, pas tą patį von Grundherrij, tik birželio 23 d. popiet. Motyvuodamas tuo, kad ir Latvijoje gali įvykti tautos sukilimas ir kad būtų paskelbtas tautinės Latvių Vyriausybės sudarymas, kolega Kreevinš prašė, kad Reicho Vyriausybė jį pripažintų kaip Latvijos pasiuntinį Berlyne ir grąžintų jo dispozicijon Latvių Pasiuntinybės dvejus rūmus, kurie irgi buvo laikomi Latvijos valstybės nuosavybe. Deja, gavo iš von Grundherrio tokią atsakymą: —T120/616/249811-2 —

— Aš atsakiau p. Kreevinšui, jog jo išvedžiojimus išklasiau tiktai privačiai ir kad aš, be to, negaliu duoti jam jokios vilties, kad jo pageidavimai galėtų būti patenkinti. —

Tai buvo ne tik nedviprasmiška, bet ir labai reikšminga. Be to, atrodo, kad kolega Kreevinš savo užsiminimu, jog ir Latvijoje gali įvykti tautos sukilimas, ar tik nebuvo paakinęs von Grundherrij imtis tuojau pat kliudančių priemonių. Tai išeina iš to, kad tame pačiame von Grundherrio užraše apie pasikalbėjimą su p. Kreevinšu užfiksuota dar ir štai kas:

— Atsiklausus valstybės pasekretorio Woermannio, Politinio skyriaus I M susisiekė su Saugumo skyriumi (Abwehru) Karaliaučiuje sukliudyti, kad, ryšium su Karo vado-vybės (Oberkommando der Wehrmacht — Abwehr) Saugumo valdybos patikėtinių sveikintina *militarine* veikla, nebūtų sukuriami jokie *politiniai* įvykę faktai Pabaltijy, kurie galėtų būti mums nepatogūs. —

Kiek tai liečia Lietuvą, šis užs. rkl. min-jos potvarkis nieko pakeisti nebegalėjo: lietuvių tautos sukilimas faktiškai jau buvo įvykęs, buvo laimėtas, Lietuvos valstybinės nepriklausomybės atkūrimas deklaruotas ir paskelbtas naujos tautinės Krašto Vyriausybės sudarymas. Kokia į tai buvo užs. rkl. min-jos reakcija, matyti iš šio dokumento: —T120/616/249810 —

Berlynas, 1941 m. birželio 24 d.

Pol. I M

U Ž R A Š A S

Oberkommando der Wehrmacht — Ausland — budįs karininkas Kapitänleutnant Körber 13 val. 30 telefonu pranešė: Kariuomenės Šiaurinė Grupė (Ic) prašo skubaus nurodymo, kaip jai laikytis Lietuvoje naujai sudarytos Škirpos Vyriausybės atžvilgiu. OKW — Abwehr II — siūlo tokią atsakymą: (pabraukimai mano — K. Š).

"Paskelbimas Škirpos Vyriausybės įvyko be vokiečių valdžios įstaigų talkininkavimo. Todėl bet koks tos Vyriausybės palaikymas vengtinas. Militarinės instancijos privalo susilaikyti nuo bet kokio kišimosi į sprendimus, kurie rezervuoti vien politinės vadovybės kompetencijai".

Valstybės pasekretoris Woermannas, telefonu atsiklaustas, Abwehr II pasiūlytą formulavimą patvirtino. Pasiuntinys von Grundherr painformuotas telefonu. OKW — Ausland, budįs karininkas, apie čia priimtą sprendimą yra painformuotas, (pas.) Dr. Litter, laikinai Pol I M tarnyboje. —

Viso to anuomet nežinodamas, bet nesulaukęs von Grundherrio pažadėto skubaus atsakymo, ar būsiu, ar nebūsiu von Robbentropo priimtas, pamaniau, jog aplinkybės reikalavo, kad parodyčiau nusižeminimą pačiam Hitleriui, kurio ambicija Laikinosios Vyriausybės paskelbimu galėjo būti užgauta. Man gi tada rūpėjo tą Vyriausybę koku nors būdu legalizuoti santykiuose su Vokietija. Negalėdamas dėl protokolo varžtų kreiptis į jį betarpiškai, nusprendžiau adresuoti jam atitinkamą apeliavimo raštą per von Ribbentropą su paaiškinamuoju laišku šiam pastarajam. Abu tuos raštus nunešiau į užs. rkl. min-ją ir perdaviau von Ribbentropo asmeniškam biurui pats faktiškai birželio 24 d. rytą, nors abu raštai buvo datuoti birželio 23 d. Jų tekstai buvo tokie:

Didžiai Gerbiamas Pone Reicho Užs. Rkl. Ministeri,

Turiu garbės pristatyti Tamstai raštą, adresuotą Fiihreriui ir Reicho Kanzleriui, ir nuolankiai prašyti Jus tą raštą pateikti Fiihreriui ir Reicho Kanzleriui.

Aš leidau sau to mano rašto duplikatą čia prijungti Jūsų maloniam dėmesiui.

Teikitės, Pone Reicho Užs. Rkl. Ministeri, priimti mano pilno atsidavimo ir giliausios pagarbos išraišką.

(pas.) *K. Škirpa*

Ponui Reicho Užs. Rkl. Ministeriui
von Ribbentropui
Berlyne, Wilhelmstrasse

Jūsų Ekselencija,

Šią istorinę valandą, kai Lietuvių Tauta vėl atgauna savo laisvę, leidžiu sau, kaip buvęs Lietuvos konstituciškai teisėtos Vyriausybės atstovas Vokietijoje, pareikšti Tamstai ir pergalingai vokiečių kariuomenei giliausią padėką už Lietuvos išgelbėjimą nuo bolševikų okupacijos.

Kartu turiu didelę garbę nuolankiai pateikti Tamstai šitai:

Po to, kai Lietuva pereitais metais dėl Maskvos Vyriausybės agresijos buvo įjungta į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą, ir dėl bolševikų teroro susidarė Lietuvoje iš aktyviausių ir ryžtingiausių elementų mano vadovaujamas Lietuvių Aktyvistų Sąjūdis, kuris pastatė savo tikslu nušalinti bolševikų viešpatavimą ir atstatyti Lietuvos valstybinę nepriklausomybę.

Pasiekęs šį tikslą, Lietuvių Aktyvistų Sąjūdis yra užsibrėžęs atkurti Lietuvos valstybės vidaus susitvarkymą naujais tautiniais pagrindais ir įterpti Lietuvą į tautų solidarumo bendruomenę Naujojoje Europoje. Smulkesnis išdėstymas lietuvių nusistatymo ir pageidavimų yra paduotas mano memorandumu, kurį 1941 m. birželio 19 d. esu įteikęs ponui Pasiuntiniui von Grundherriui užs. rkl. min-joje. Tame memorandumu esu pažymėjęs, jog praeitis yra išryškinusi, kad glaudžių politinių, ūkinių ir kultūrinių santykių palaikymas su Vokietija atitinka Lietuvos gyvybinius interesus.

Nūnai Lietuvių Aktyvistų Sąjūdis revoliucijos keliu, kurį padarė įmanomu didvyriškas vokiečių kariuomenės žygis, 1941 m. birželio 23 d. nušalino sovietinį režimą, proklamavo

atstatymą Lietuvos valstybinės nepriklausomybės ir sudarė tautinę Krašto Vyriausybę, kurios priešakin esu pašauktas aš pats.

Vildamasis Jūsų palankumo, aš turiu iš patriotinės atsakomybės pajautimo, o taip pat iš pareigos, kaip Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžio vadas, paklusti savo Tėvynės šauksmui ir stoti jos dispozicijon.

Todėl laikau šiuo metu pirmuoju savo uždaviniu — prileisdamas, jog Reicho Vyriausybė tam pritars — tuojau vykti į savo Tėvynę, kad, Vyriausybės darbų perėmimo proga, pareikščiau visos Lietuvių Tautos vardu Tamstai ir Vokiečių Tautai prideramą padėką už sudarymą galimybės atkurti Lietuvos valstybę, o taip pat patikrinti prieš visą pasaulį Lietuvos dėkingumo jausmus*Vokiečių Tautai.

Būčiau Tamstai nepaprastai dėkingas, jei suteiktumėt man garbės būti Tamstos priimtam asmeniniam pareiškimui savo pilno lojalumo Tamstai ir Vokietijos Reichui.

Berlynas, 1941 m. birželio 23 d.

(pas.) K. Škirpa

Führeriui ir Kanzleriui

Vokietijos Reicho Adolfui Hitleriui —

Nors šis mano apeliavimas į Vokietijos Reicho galvą kirtosi su užs. rkl. min-jos jau priimtu neigiamu nusistatymu Lietuvos Laikinosios Vyriausybės pripažinimo klausimu, tačiau mano tas raštas vis tik dar buvo nukreiptas į Hitlerį, kaip tai seka iš ranka padėto ant jo užrašo: "Führer Mappe". Po visų anų įvykių mane buvo pasiekę gandai, esą, aki-vaizdoje mano tokio apeliavimo į patį Hitlerį, von Ribbentropas jau buvęs linkęs su sakyta Lietuvos Vyriausybe ir manim, kaip jos Pirmininku, skaitytis. Bet ir jam, matyti, nebuvo lengva tą nusistatymą — jei toksai jam buvo tikrai blykstelėjęs — praveisti bei atitinkamai Hitlerį paveikti, nes praėjo beveik visa savaitė laiko, kol tas mano istorinis ape-

** Pastaba: Išsireiškimo "Verbundenheit Litauens" angliškas vertimas "Lithuania's alliance" oficialioje vokiečių karo dokumentų laidoje anglų kalba — "Dokuments on German Foreign Policy", XIII, dok. 6, psl. 7-8 — yra neteisingas ir todėl klaidinantis. Pagal Karl Pelzes "Das treffende Wort", "Wörterbuch sinnverwandten Ausdrücke, 1959 m., žodis "Verbundenheit" marto pavartotame kontekste reiškia ne "alliance" — sąjungą, bet dėkingumą: Anerkennung, Dankbarkeit arba Heimatsgefühl.*

liavimas kartu su laišku Weizsaeckeriui Pasiuntinybės reikalu grįžo iš Hitlerio "Führerhauptquartier" fronte į von Ribbentropo personalinį biurą užs. rkl. min-joje Berlyne, tik po birželio 29 dienos, datos, kuria lydraštis pažymėtas. Jo tekstą čia paduodu: — T120/616/249795 —

Ponui VLR-tui (referuojančiam tarėjui Grosskopfui per valstybės sekretorių

Priede siunčiu Jums tris Lietuvos Škirpos raštus, kurie buvo pateikti Reicho užsienio reikalų ministeriui (tada buvusiam Hitlerio "Führerhauptquartier" traukinio — K. Š.) ir į kuriuos Reicho užsienio reikalų ministeris nenumato duoti jokio atsakymo.

(pas.) *Sonneleithner*

Traukinys, 1941 m. birželio 29 d.

Diplomatinėje kalboje tokio turinio raštas reiškia, jog Reicho politinė vadovybė apsisprendė Lietuvos valstybinio suverenumo nepripažinti, nežiūrint mano nesugriaunamų birželio 19 d. memorandumo teisinių ir moralinių argumentų, o taip pat maksimalinio nusižeminimo prieš Hitlerį aukščiau minėtuju apeliavimu. Neigiamą vokiečių politinės vadovybės sprendimą lėmė ne koks teisės supratimas, bet tik tos vadovybės gryniausias imperializmas Lietuvos atžvilgiu.

Be paties Hitlerio visiems gerai žinomo gobšumo siekti svetimų žemių užgrobimo, jo neigiamą nusistatymą, t. y. nusistatymą nesiskaityti su Lietuvos teise į valstybinį suverenumą ir nepripažinti Lietuvos birželio 23 dienos kraujo auka paskelbtos Krašto Vyriausybės, atrodo, veikė, gal net lemiamai, ir Alfred von Rosenbergas, su kuriuo tada Hitleris skaitėsi daugiau, negu su Reicho užs. rkl. ministriu von Ribbentropu. Reikia, be to, turėti omeny dar ir šią aplinkybę:

Per tas kelias dienas, kurias laimėjau apeliavimu į Hitlerį, įvyko, deja, vienas didžiai apgailėtinas ir Lietuvos bylai labai negeras dalykas, būtent — birželio 26 d. gestapui pasisekė dr. Kleisto pagalba suvilioti generolą Raštikį, naujosios Vyriausybės krašto apsaugos ministerį, skristi į Kauną be mano, kaip sakytos Vyriausybės ministerio pirmininko, žinios, sudaryti ten kažkokį Vertrauensratą (Pasitikėjimo Tarybą) iš nacių malonės. Šį gestapinį "laimėjimą" Reichsleiteris von Rosenberg tad ir buvo pakišęs Hitleriui, kaip tatai seka iš 18-os Armijos Stabo čia cituojamo rašto: T312/787/8438949 —

— Sulig OKH Gen. St. d. H. Gen. Qu. Abt. K. Verw. (V)* slapto patvarkymo Nr. 11/3804/41 iš 1941 m. birželio 29 dienos, generolas Raštikis — Rosenbergo įstaigos pranešimu po pasikalbėjimo su Fihreriu — tapo pasiūstas į Kauną sudaryti ten Vertrauensratą (Pasitikėjimo Tarybą), kad numarintų (lahmzulegen) vadinamąją Lietuvos Vyriausybę). —

Būtų betgi klaidinga manyti, kad tuo politiškai paliečiama vien tik Lietuva. Tame pačiame rašte toliau yra pasakyta:

— Iš anksto apsidrausti nuo panašių įvykių Latvijoje į ten pakeliui yra generolas Dankers, seimo atstovas dr. Sanders, buv. karo attache Kaune Deglaws ir buv. latvių karo attache Berlyne Plensners.

Į Estiją panašiam tikslui yra numatyti: generolas Toervand ir jam subordinuoti (unter ihm) — estų laisvės kovotojų vadas dr. Māe, laikomas toli siekiančiai prisijungusiu prie mūsų, ir ministerijos dirigentas Oskar Angelus, kuris nusipelnė visų vokiečių įstaigų dėkingumą per repatriaciją.

Rosenbergo įstaiga buvo paprašyta aukščiau minėtų asmenų įsileidimą sutvarkyti per armijos šiaurinės užnugario zonos vadą (Befehlsh. rückw. Armee - Geb. Nord). —

Generolo Raštikio pasidavimas vokiečių vilionei, tikriausiai pasakius, tipingai intrigai, labai pasunkino Lietuvos dipl. posto Berlyne našta praveisti Lietuvos Laikinosios Vyriausybės legalizavimą santykiuose su Vokietija. Bet tas nelaimingas atsitikimas manęs nei per plauką neatpalaidavo nuo tokios pareigos, kaip desperatiška ji po to kam beatrodė. Todėl tą dieną, kai generolas Raštikis buvo vokiečių lėktuvu nuskraidintas į Kauno aerodromą, jį pasivijo mano slaptas kurjeris dr. Grigalius Valančius su mano nurodymais naujajai Krašto Vyriausybei, kaip, mano nuomone, ji turėtų laikytis generolo Raštikio atveju ir dėl to lauktiname iš vokiečių pusės betarpiškame spaudime pačios tos Vyriausybės, kai aš, jos galva, jau buvau nacių izoliuotas naminiu areštu Berlyne.

Apie tai, kaip anuomet Raštikio palūžimą įvertinau ir kaip dr. Valančiui sekėsi jo iš patriotinio pasiaukojimo Lietuvai prisiimtą nelengvą misiją atlikti, pasisakau specialiuose tų temų skirsneliuose.

* Sausumos Jėgų Vyr. Vyriausybės Generalinis Štabas, Generalkvartirmeisteris, K. Skyrius, Administracija (V).

NACIŲ MACHTPOLITIK

Nesulaukdamas per kelias dienas nei vienokio nei kitokio atsakymo į savo raštus ir padarytas užs. rkl. min-jai sugestijas, turėjau pakankamo pagrindo susirūpinti, ar vokiečiai tik neplanuoja ką negero vos atsikūrusios Lietuvos atžvilgiu, ar net ką grėsmingo jos atgautai laisvei. Todėl nutariau kreiptis dar kartą į OKW ir prašyti intervenavimo, kur reikėjo, kad palenktų vokiečių politines instancijas vis tik į abipusio susitarimo kelią.

Naujas pasikalbėjimas įvyko birželio 25 d. priešpiet OKW patalpose, Bendlerstrasse. Kalbėjausi su pulk. Ervin Stolze, vienu iš Karinio saugumo (Abwehr) valdybos viršininko (admirolo Canaris) pavaduotojų. Pulk. Stolze kažkodėl rado reikalinga pakviesti į tą pasikalbėjimą dar ir atstovą iš Alfred Rosenbergso žinybos. Tai buvo prof. von Mende, kurio iš seniau, rodos, nebuvau pažinęs, ar tik šiaip kada atsitiktinai matėsis. Pats tokio atstovo pritraukimo faktas rodė, jog von Rosenbergas tada jau buvo įgijęs kažkokių teisių Lietuvos ir tur būt kitų dviejų Pabaltijo kraštų likimą lėmusiuose Reicho vadovybės sprendimuose, ir tai nebuvo geras ženklas.

Prof. Mendei atvykus, aš suglaustai nušviečiau pulk. Stolzei besusidarančią negerą padėtį Lietuvoje ir ką buvau iš savo pusės padaręs, siekdamas ją pataisyti. Atkreipiau tu bendrakalbių atidą į tai, kad tolimesnis nudelsimas leidimo vykti į Lietuvą perimti vadovauti naujai paskelbtos Lietuvos Vyriausybės darbams gali sukelti lietuviuose, sukilimo dalyviuose, nusivylimą, duoti pagrindo negeriams gandams krašte ir užsieny ar net sukelti nesusipratimų tarp sukilėlių ir vokiečių karių. Dėl to paprašiau pulk. Stolzę, ar OKW nerastų galima ką iš savo pusės padaryti, kad man būtų pagaliau leista nedelsiant vykti į Lietuvą. Atsakydamas į tai, pulk. Stolze tepažadėjo apie šį mano prašymą pranešti aukščiau.

Kai dėl prof. Mendes, tai šis pastarasis tik klausėsi, ką pasakojau, ir testatė įvairius klausimus nuodugnesniam išsiaiškinimui to meto faktiškos padėties Lietuvoje, nesileisdamas į jokias diskusijas ir nieko nežadėdamas. Tačiau jis prasitarė, tarsi, jo žiniomis, esą ne visi lietuviai paskelbtąją Vyriausybę pripažįstą. Tai padarė man išpūdį, ar tik vokiečiai jau nebuvo pradėję kurti kokią intrigą kalbamos Vyriausybės nušalinimui pačių lietuvių rankomis, kol ji dar nebuvo stipriau įsitvirtinusi. Be to, pasikalbėjimo gale jis pasakė, jog man rūpimas

klausimas gal greitai paaiškėsias, gal net tą pačią birželio 25 d., tik neprecizavo, kuria prasme.

Prof. Mendelį atsisveikinus, pulk. Stolze prasitarė, jog popiet esąs numatytas įstaigų atstovų pasitarimas, kuriame greičiausiai ir būsiąs priimtas nusistatymas, nuo kurio pareisias, ar man bus galima vykti į Lietuvą, ar ne. Kas per tą aukštųjų Reicho įstaigų atstovų pasitarimą buvo faktiškai nuspręsta, apie tai galima suprasti iš šio fakto: dar tą pačią birželio 25 d. vėlai popiet buvau staigiai telefonu iškvieistas į Reicho Vyriausiąją Saugumo valdybą (Reichssicherheitshauptamt). Šis faktas pats savaime rodė, jog vieton politiškai blaivaus sprendimo, buvo apsispręsta imtis policinės jėgos: sulaužius visus diplomatinis papročius — kalbėtis su manim per policijos organą. Taigi dar vienas vokiečių "Machtpolitik" pavyzdys, tik šį kartą nebe kaizerio, bet nacių.

Būtų buvę logiška su reikalavimu prisistatyti policijai nesiskaityti. Juk buvau savo laiku Lietuvos Vyriausybės akredituotas Berlyne ne tam, kad mane čia maltretuotų policijos pagalba, bet atstovauti Lietuvai ir ginti jos interesus diplomatinėmis priemonėmis, nepareinamai nuo to, ar tie interesai buvo Reichui priimtini, ar ne. Tačiau prisibijojau savo atsisakymu išprovokuoti nacių kerštą prieš savo kovos draugus — LAF veikėjus Tėvynėje, kur jau švaistėsi nacių politikos egzekutorių po vokiečių karinių jėgų skydu.

Nuvykęs į Reichssicherheitshauptamtą, buvau nukreiptas pas policijos komisarą dr. Legatą, svetimšalių skyriaus vedėją. Lyg atsiprašydamas, kad turėjo mane iškvieisti, dr. Legat aiškino, jog jam pavesta pasiteirauti apie įvykius Lietuvoje, ir paprašė, kad padiktuočiau apie tai savo paaiškinimus. Sutikdamas tai padaryti, pabrėžiau, jog šitaip elgiuosi ne dėl to, kad šį policijos organo reikalavimą laikyčiau suderinamą su diplomatiniais papročiais bei tarptautinės teisės normomis, bet vien tik dėl to, kad nenoriu kelti diskusijos ir aštrinti santykių, juo labiau, kad neturiu ką slėpti, nes tai, kas įvyko Lietuvoje, jau viešai visiems žinoma.

Pranešimą padiktavau maždaug taip, kaip faktiškai buvo, būtent, kad pirmieji sukilimo daigai buvo pasėti per mano apsilankymą Kaune 1940 m. birželio pabaigoje; kad iš pat pradžios buvo nužymėtas aiškus tikslas atkurti Lietuvos valstybinę nepriklausomybę; kad vėliau šiam tikslui įvykdyti susikūrė Lietuvių Aktyvistų Frontas, kurio priekyje buvau pastatytas aš pats; kad apie šią organizaciją ir jos tikslus vokiečiams

buvo žinoma, ir kad aš buvau iš anksto informavęs OKW, su kuo jam tektų skaitytis Lietuvoje rusų - vokiečių karui kilus; kad birželio 19 d. įteikiau motyvuotą memorandumą užs. rkl. min-jai, siūlydamas susitarti iš anksto dėl Lietuvos Vyriausybės paskelbimo ir min-ją lojaliausiai išpėdamas, jog kitaip tokia Vyriausybė galėtų būti paskelbta kaip išdava tautos sukilimo prieš sovietinius Lietuvos okupantus.

Kuomet visa tai jau buvau mašininkei padiktavęs ir norėjau pereiti prie to, kaip sukilimas faktiškai įvyko ir kokių demaršų dėl to padariau Berlyne, dr. Legat, atėjęs į mašininkės kambariuką pasiteirauti, ar jau toli esu pažengęs, tolimesnį diktavimą nutraukė, lyg nepatenkintas, kad tokius dalykus užfiksavau popieriuje. Mane taip pertraukęs, ėmėsi pats statyti man konkrečius klausimus, būtent:

— Kaip Tamsta aiškini patį faktą, kad, vokiečių kariuomenei žygiuojant pirmyn, buvo saivališkai iš lietuvių pusės proklamuota Lietuvoje valstybinė nepriklausomybė ir paskelbtas Vyriausybės sudarymas? — buvo pirmas jo klausimas.

— Paprastai, — atsakiau į tai, paaiškindamas, tikriau pasakius, pakartodamas tai, ką jau buvau mašininkei padiktavęs, jog pagrindinis sukilimo tikslas buvo ne kas kita, kaip siekimas atstatyti Lietuvos valstybinę nepriklausomybę, kad visoms vokiečių įstaigoms, su kuriomis LAF teko palaikyti santykius, buvo apie tai iš anksto žinoma, ir kad todėl joks saivališkas aktas nebuvo padarytas. Kai dėl sudarymo Vyriausybės, tai dėsčiau dr. Legatui, jog kiekvienas sukilimas esti organizuojamas arba Vyriausybės nuvertimui, jei ji netinkama, arba jos pastatymui, jei jos nebėra.

— Iš kur Tamsta žinai, kad ta Vyriausybė buvo tikrai sukilėlių paskelbta, o ne šiaip anonsuota per radiją, pvz., iš Klaipėdos ar kurios kitos vietos vokiečių kariuomenės užnugaryje? — buvo sekantis iš eilės dr. Legato klausimas.

— Vyriausybė buvo paskelbta ne vokiečių, bet rusų raudonosios armijos užnugaryje, būtent, Kaune, kuris tada tebebuvo sovietų rankose, ir radijo kalbėtojo balsas man buvo pačiam gerai pažįstamas, — atsakiau aš.

— Kaip žiūri į visa tai Tamsta pats? — kvotė mane dr. Legat.

— Kaip lietuvis, galiu dėl to, kas Lietuvoje įvyko, tik pasidžiaugti, — gavo iš manęs spontanišką atsakymą.

— Tai suprantu, — sumurmėjo dr. Legat pats sau. Kiek apsimastęs, tęsė klausinėjimą toliau.

— Kuo aiškinate faktą, kad Vyriausybės priekyje, kaip ministeris pirmininkas, buvai paskelbtas Tamsta pats?

— Manau, jog dėl to, kad esu Lietuvių Aktyvistų Fronto priešakyje ir kad į tą sąjungą lietuvių tauta buvo sudėjusi savo viltis, — paaiškinau, atsakydamas į klausimą.

Pasakęs sau "Dabar man viskas aišku", dr. Legat, kaip ir baigdamas apklausimą, dar pasiteiravo:

— Na, ką nūnai Tamsta manai toliau daryti?

— Nieko ypatingo, — atsakiau jam; paminėjau, jog esu prašęs Reicho Vyriausybės nedaryti man kliūčių vyksti į Lietuvą perimti pareigų, kurioms tautos sukilimo buvau pašauktas, ir kad esu raštu apeliavęs į patį Führerį ir Reicho Kanclerį Hitlerį.

Buvo galima pastebėti, jog šie mano tiesūs ir paprasti atsakymai trenkė dr. Legatą kaip kūju į galvą. Jis, matyti, laukė iš manęs kokių diplomatinių išsisukinėjimų ar stačiai suklupimo prieš jį, kaip galingojo Reicho "Machtpolitikos" vykdytoją, maldaujant kokio pasigailėjimo. To jis iš LAF vado nesusilaukė. Man buvo drąsu šitaip žerti Legatui tiesą į akis, nes jaučiau, jog visa mūsų tauta buvo su manim. Iš kitos pusės, man buvo aišku, jog mano kovos draugai Tėvynėje — lietuviai aktyvistai — sukilėliai — laukė iš manęs tokio pat pasiaukojimo ginant Lietuvos nepriklausomybės reikalą Berlyne, reikalą, dėl kurio jie, LAF vadovybės paakinimu, stojo ant kovos barikadų Tėvynėje, rizikuodami tuo, kas žmogui brangiausia — savo gyvybe! . .

Po viso to dr. Legat, gerokai sumišęs ir paraudęs, kažkaip nedrąsiu balsu, lyg jausdamas, kad daro gėdos aktą savo Didžiajam Reichui prieš žmonijos istoriją, pareiškė maždaug štai ką:

— Tai visa be galo įdomu . . . Bet, kaip policijos pareigūnas, turiu iš aukštesnės vietos pavedimą — kuris mano tarnyboje toks yra pirmas ir man labai nemalonus atvejis — būtent, paprašyti Tamstos, kad, iki sekančio patvarkymo, savo buto, Achenbachstr. 1, be mano įstaigos žinios nepaliktum. Jei kas kreiptųsi į Tamstą iš kurios nors kitos Reicho įstaigos arba Tamsta pats turėtų reikalą į ką kreiptis, tai teiktės pirma susisiekti dėl to su manim. —

Tai reiškė naminį areštą. Jis įvyko tokiu momentu, kada visa lietuvių tauta dar nebuvo suspėjusi atsidžiaugti savo politiniu laimėjimu — Lietuvos valstybinės nepriklausomybės atkūrimo proklamavimu ir sudarymu savos tautinės Krašto

Vyriausybės. Visas kraštas dar tebebuvo pasipuošęs tautinėmis Lietuvos vėliavomis tam nepaprastos reikšmės laimėjimui pagerbti, niekam birželio 25 dar nesuspėjus patirti, jog hitlerinė Vokietija jau griebėsi naujo Lietuvos nepriklausomybės sužlugdymo, pradėdama tą savo nusikalstamąjį darbą nuo naujosios Krašto Vyriausybės galvos ir Lietuvos pasiuntinio Berlyne izoliavimo jėgos pagalba.

— Tai reiškia areštą, — pasakiau, pertraukdamas policijos komisaro Legato verdiktą.

— Ne, tai nėra joks areštas, o tik saugumo priemonė Tamstos asmens labui, — prieštaravo dr. Legat.

— Tai originalu, — pastebėjau iš savo pusės, precizuodamas, jog toksai mano laisvės suvaržymas, mano nuomone, kitaip negali būti suprastas, kaip areštas. Antra, sakiau, aš visai nejaučiu bet kokio nesaugumo savo asmeniui, juo labiau, kad, kaip buvęs karininkas, dar nesu pamiršęs vartoti ginklą ir galėčiau pats apsisaugoti, jei kiltų koks nesaugumo pavojus, arba galėčiau prisišaukti vokiečių policijos pagalbos iš nuovados, kuri buvo visai netoli mano buto.

Tokiai mano replikai Legat nebeprieštaravo, tepasakydamas: "Bet tai nė nesvarbu, kaip tą priemonę Tamsta supranti" . . .

Pertraukdamas jį, aš pastačiau statų klausimą:

— Už ką mane izoliuojate naminiu areštu?

— Niekas iš to negaliu ką daugiau pasakyti. Man tebuvo pavesta iš viršaus tik painformuoti Tamstą asmeniškai apie tą priemonę. Ji tetaikoma tik Tamstai vienam. Tamstos šeimos nariai jos neliečiami, o taip pat jokių kitokių suvaržymų Tamstai neuždedama.

Kai paprašiau, kad leistų tuojau pat susisiekti telefonu su užs. rkl. min-ja, dr. Legat atsakė, jog tai nebūtų prasminga, nes kalbama priemonė pavartota su užs. rkl. min-jos žinia.

Tuomet dar paprašiau, ar negalėtų pasakyti, kuriam laikui esu izoliuojamas. Į tai dr. Legat atsakė, jog manęs, kad neilgam, gal net tik kelioms dienoms . . .

Baigdamas pasikalbėjimą, pareiškiau žodinį protestą prieš suvaržymą mano laisvės be nusikaltimo. Kartu atkreipiau dr. Legato dėmesį į tai, kad mano izoliavimą, nors ir naminiu areštu, lietuvių tauta galės suprasti kaip įžeidimą jos pačios ir todėl sakyta akta galėtų turėti svarbių politinių pasekmių lietuvių - vokiečių santykiams, ne tik dabarčiai, bet ir ateičiai . . .

— Tai būtų labai apgailėtina, — sutikę dr. Legat, suprasdamas įvykio politinę reikšmę.

Tuo pasikalbėjimas su policijos komisaru Legatu buvo baigtas, ir galėjau atsisveikinti. Mane palydėjo iki pat mano buto durų dr. Legato sekretorius, irgi policijos pareigūnas. Matyti, to reikalavo policinės tarnybos nuostatai, nežiūrint, kad būčiau grįžęs į savo butą, jei palydovas ir nebūtų buvęs man duotas . . .

Po karo išryškėjo, jog buvau nacių izoliuotas naminiu areštu ne dėl bet kokios priežasties iš mano pusės, o grynai dėl to, kad hitlerinė Vokietija buvo apsisprendusi sukliudyti Lietuvos valstybės atsikūrimą, nežiūrint anuometinio tikrai draugiško Vokietijai lietuvių nusistatymo ir LAF nuopelnų kovoje prieš bendrą Reichui ir Lietuvai bolševikinį priešą. Tai matyti iš 1941 m. liepos 31 d. Gestapo veiklos biuletenio, kur pasakyta: — T175/146/2673698-9 —

— Nuo pat jo suspendavimo buvusi Lietuvos Pasiuntinys Berlyne Kazys Škirpa išvystė Aktyvistų Sąjūdžio politinę veiklą pačioje Lietuvoje. Šis Sąjūdis buvo OKW palaimintas. Škirpos nuopelnas vokiečių kariuomenei pažymėtinas tuo, kad jo vyrai Lietuvoje naikino visa tai, kas buvo naudinga bolševikams ir apsaugojo nuo sunaikinimo visa kita, kas buvo naudinga vokiečių kariuomenei (ir atkursimai Lietuvai — K. Š.). Tuo būdu jie (aktyvistai — K. Š.) pravedė platų sukilimą, kurio dėka buvo betgi paskelbtas Lietuvos savarankiškas Vyriausybės susidarymas su Škirpa kaip ministerių pirmininku. Veikiant apdairiau, šios nepageidaujamos politinės raidos (unerwünschte politische Entwicklung) būtų buvę išvengta. . . Kadangi tolimesnė Škirpos politinė veikla buvo absoliučiai priešinga vokiečių interesams (deutschen Interessen absolut zuwiderlieft), tai teko uždėti jam suvaržymą likti Berlyne. —

Šios vokiečių paslapties anuomet dar nežinodamas, uždėtą man namų areštą interpretavau kaip paprastą iš vokiečių pusės policinio paspaudimo priemonę, kad padarytų mane nuolaidesnį, arba kad — laikant mane fiziškai izoliuotą Berlyne — sumedžiotų sau kokią kitą asmenį iš lietuvių atbėgėlių tarpo, kuris būtų nacių projektams Lietuvoje priimtinesnis. Jei būtų buvę kitaip, tai gal būtų pasielgę su manim irgi kitaip — gal net tuojau pat būtų nugrūdę mane į kokią savo kacetą. . . Kitaip sakant, izoliavimas naminiu areštu — kaip tada maniau — tereiškė man kilpą ant kaklo, bet dar ne jos

*** Tätigkeits und Lagerbericht, vom 31. Juli, 1941.**

užveržimą ir galą visoms mano pastangoms Lietuvai gelbėti.

Kad čia suminėta išvada nebuvo be pagrindo, tai ėmė ryškėti jau sekančią dieną po mano arešto. Birželio 26 d. priešpiet buvo atsiskubinęs į mano butą vienas vokiečių saugumo pareigūnas, kuris ieškojo generolo St. Raštikio kažkokiam, kaip pasiaiškino, "svarbiam pasitarimui". Ir be komentarų buvo aišku, koks reikalas. Apie šį įvykį ir generolo Raštikio palūžimą bus kalbama toliau sekančioje šių atsiminimų skiltelėje.

Ką teko anomis nepaprastai sunkiomis, bet politiškai reikšmingomis Lietuvos istorijai dienomis pergyventi man kaip LAF vadui ir Lietuvos dipl. atstovui Berlyne, būdingai atsispindi mano ilgokuose "Didžiųjų dienų užrašuose", datuotuose 1941 m. birželio 28 d., iš kurių čia paduodu sekantį išrašą:

— Kadangi vokiečiams tuo tarpu neparanku mūsų laimėjimus užslopinti brutaliai, tai jie užsibrėžė mus žūt būt išsprogdinti iš vidaus, nesiskaitydami su manim ir medžiodami kokią kitą asmenį, kurį jau jie patys paskirtų ir tuo pačiu padarytų jį savo belaisviu. Jei Raštikis šia prasme jiems paklus, tai atliks nebe lietuvišką darbą. Kiekvienam politiškai galvojančiam žmogui suprantama, kad svarbiausias uždavinys dabar yra sukilimo paskelbtą Vyriausybę legalizuoti, bet ne padėti vokiečiams ją sprogdinti. Kai pagavau radijo žinią, jog Lietuvoje įvyko sukilimas ir paskelbta Vyriausybė, aš spontaniškai pasakiau stovėjusiems prie radijo savo draugams, kad tai reiškia man kelią į visišką laisvę arba į kalėjimą. Bet vokiečiams pasodinti mane šiandieną į kalėjimą sunku. Todėl jie su manim žaidžia, gaišdami laiką, nors mane nepaprastai šikanuodami. Ar jie vis tik galų gale mane pasodins, parodys ateitis ir tai, kaip jiems seksis mūsų ką tik atgautą laisvę vėl užgniaužti, ko jie siekia, deja, ne savo jėga, bet mūsų pačių rankomis, praktikuodami Dekanozovo metodą. Mūsų, visų lietuvių politikų, uždavinys yra šiandien rodyti maksimalinį atsparumą, bet ne pasiduoti ištiziui ir skaldymuisi.

Ar išlaikys mūsų žmonės Lietuvoje šį egzaminą, nuo kurio priklausys, ar atgautą nepriklausomybę turim, ar ją vėl prarandam? Patikrinu jus, kad parašo niekur nepadėsiu tos nepriklausomybės išsižadėjimui, žinodamas, kad visa tauta stovi šiandien su manim. Jei pateksiu į kalėjimą, tai žinokite, jog nueinu į jį su aukštai iškelta Lietuvos Nepriklausomybės vėliava, kuri yra visų lietuvių patriotų širdyse.

Sukilimu mes, aktyvistai ir sukilėliai, nuplovėm gėdą nuo Lietuvos kūno, kurią pereitų metų ištižimas ir nežygiavimas į Vilnių buvo užtraukęs. —

Šis išrašas iš originalaus šaltinio, nūnai jau virtusio istorinės reikšmės dokumentu, pasako, jog buvau tada pastatęs save į kovos padėtį, panašiai, kaip mažasis Dovydas prieš milžiną Galijotą.

Šitaip galėjau anuomet santykiuose su Reichu pasistatyti ne vien dėl to, kad lietuviškasis patriotizmas to iš manęs reikalavo, bet todėl, jog politinė linija, kuriai man teko atstovauti Berlyne, buvo Vokietijai tikrai draugiška ir vokiečiai patys buvo kalti už Lietuvos santykių su Vokietija sugadinimą savo piktomis užmačiomis į mūsų kraštą.

PASIPRIEŠINIMO TAKTIKA

Nors naminis areštas ir buvo nemalonus dalykas, bet rankų jis dar nebuvo man galutinai surišęs: galėjau priiminėti atsilankančius pas mane asmenis, siuntinėti su reikalais į miestą savo sekretorių ir šiaip naudotis savo bendraminčių pagalba ir susiskambinti bei susisiekti laiškais per patikimus tarpininkus iš LAF narių tarpo su kuo tik mačiau reikalinga. Negalėjau tik pats išeiti iš savo buto be specialaus dr. Legato įstaigos leidimo. Jei būčiau norėjęs, būčiau galėjęs tai padaryti savavališkai, nes nuolatinės sargybos prie mano buto vokiečiai nebuvo pastatę. Visa policinė kontrolė, rodos, tesireiškė tik tuo, kad kas antrą ir trečią dieną atvykdavo vokiečių policijos pareigūnas iš artimiausios nuovados ir patikrindavo pro duris, vidun nė neidamas, ar tebesu savo bute. Bet jis galėjo būti užtikrintas, nes man nebuvo prasmės "zuikiu" pasprukti iš buto ir tuo tik sukelti konfliktą su policija, be politikos konflikto, kurį Reichas pats jau buvo sukėlęs . . .

Kadangi man buvo betgi labai svarbu nedelsiant susisiekti su Laikinąja Lietuvos Vyriausybe Kaune, tai tam buvau sumanęs panaudoti savo iki tol turėtus tikrai draugiškus santykius su vokiečių karo vadovybe. Tuo tikslu specialia telefonograma, padiktuota birželio 26 d. anksti rytą OKW budinčiam karininkui, paprašiau generalfeldmaršalo von Brauchitscho, Sausumos Jėgų vado, kad suteiktų man galimybę tuojau nu-

vykti į Kauną dalyvauti Birželio 23 dienos sukilime žuvusių mano kovos draugų, lietuvių aktyvistų, iškilmingose laidotuvėse. Telefonogramos tekstas buvo šitoks:

— Ponui Generalfeldmaršalui von Brauehitschui.

Kaip iš Kauno radijo paaiškėjo, šiandien popiet (birželio 26 d. — K. Š.) įvyksta laidotuvės lietuvių sukilėlių, žuvusių bendroje su vokiečių kariais kovoje prieš rusus.

Tas sukilimas buvo paruoštas Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžio, kurio vadu aš esu, su žinia vokiečių karinių įstaigų, ir įvykdytas priešo užnugaryje. Tuo būdu lietuviai sukilėliai padarė savo įnašą į karo laimėjimus Lietuvoje, kuriuose aš paaukoju savo geriausius draugus.

Kaip karys, žmogus ir Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžio vadas, aš laikau savo pareigą ir moraline teise dalyvauti savo kovos draugų laidotuvėse.

Aš visai stengiausi gauti atitinkamą vokiečių įstaigų sutikimą, bet iki šiol visa tai liko be rezultato. Dargi visiškai priešingai. Vakar man buvo Valstybės Saugumo Policijos pareikšta, jog be atskiros leidimo nepasišalinčiau iš savo buto iki tolimesnio įsakymo.

Ši aplinkybė ir trumpumas laiko iki laidotuvių verčia mane šį prašymą nukreipti betarpiškai į Tamstą, ponas Generalfeldmaršale.

Mano garbės pajautimas, kaip kario, nėra silpnesnis už vokiečių karių garbės pajautimą.

Todėl apeliuoju į Tamstą, Generalfeldmaršale, ir nuolankiai prašau Tamstos neatidėliojant suteikti man galimybę nuvykti į Kauną.

(pas.) K. Škirpa

Gen. št. pulk., 10 metų Karo Attache Berlyne,
Lietuvos Pasiuntinys Vokietijos Reiche

Vos suspėjus perduoti telefonogramą į OKW, paskambino man dr. Kleisto (iš Dienststelle von Ribbentrop) asmens sekretorė. Ji pranešė man dr. Kleisto pageidavimą, kad netrukus pas jį atsilankyčiau. Šis pakvietimas buvo man nelauktas. Teko tad tuojau pat apsispręsti: ar duoti pažadą, jog atvyksiu, ar pirma sugestijuoti, kad pasirūpintų gauti tam tikslui dr. Legato, t. y. Saugumo Policijos, sutikimą, kad galėčiau iš savo buto išeiti. Prileidžiau, jog dr. Kleistas apie mano izoliavimą naminiu areštu dar galėjo nežinoti, ir kad apie tai patyręs, tuojau imsis žygių policijos leidimą man parūpinti,

o gal apie mano areštą raportuos pačiam Ribbentropui, jei areštas būtų buvęs padarytas be jo žinios.

Kad dr. Kleistą paakinčiau tokiam žygiui, pasinaudojau jo sekretorės paskambinimu padiktuoti ir dr. Kleistui tekstą savo telefonogramos feldmaršalui von Brauchitschui. Ar dr. Kleist buvo daręs kokių žygių mano padėčiai atitaisyti arba nors gauti dr. Legato ištaigos sutikimą, kad galėčiau išeiti iš savo buto — man nebuvo žinoma ir tatai nepaaiškėjo nė vėliau... Prileidžiu, kad ir jam nepavyko sakytos ištaigos gestapinio vadovo palenkti išmintingesne politine linkme. Todėl nesusi-laukiau atgarsio nei iš dr. Kleisto, nei telefoninio iš dr. Le-gato pusės painformavimo, jog man leista išeiti iš buto pa-simatyti su dr. Kleistu, kaip šis pastarasis buvo paprašęs per savo sekretorę...

Užsimindamas apie mano telefonogramą von Brauchitschui, buvęs mūsų Kariuomenės Vadas generolas St. Raštikis parašė savo atsiminimuose:* "... "tai buvo naujo aliejaus užpylimas ant karštų įtemptų santykių tarp Škirpos ir užs. rkl. min-jos bei Gestapo. Tai buvo ne tik gan pavojingas žaidimas, bet ir patį maršalą statė į labai keblią padėtį, ir jau iš anksto galima buvo paabejoti, ar von Brauchitsch sutiks kištis į šį labai jautrų politinį reikalą". St. Raštikis klysta: jei von Brauchitsch galėjo toleruoti LAF pastangas paruošti Birželio 23 dienos lietuvių tautos sukilimą, kuris juk buvo aukščiausio laipsnio politinis aktas, tai kodėl von Brauchitsch nebūtų galėjęs atsižvelgti į mano moraliai stipriai pagrįstą prašymą nuskraidinti mane į Kauną dalyvauti mano žuvusiųjų kovos draugų laidotuvėse. Kitas generolas, tik ne mūsiškis, bet vokiečių, būtent generolas Kuehlenthal, senas mano pažįstamas, į sakytą mano apeliavimą pažiūrėjo visai kitaip — tikro kario akimis. Kuomet buvau vėliau davęs jam pasiskaityti savo istorinės reikšmės LAF raštus iš anų reikšmingų dienų, generolas Kuehlenthal pasakė, jog labiausiai jam patiko tele-fonograma von Brauchitschui. Dėl to von Brauchitschui ne-buvę kitos išeities, kaip duoti man tuojau pat karinį lėktuvą, kad galėčiau nuskristi dar laiku į Kauną uždėti garbės vainiką ant savo kovos draugų kapo.

Savo čia aukščiau paduotuoju pasakymu generolas Raštikis tik parodo, jog Lietuvos interesą jis tada suprato kitaip, negu tą interesą suprato legalus Lietuvos diplomatinis atstovas

* St. Raštikis. Kovose dėl Lietuvos, II dalis, p. 164.

Berlyne, būtent — visais įmanomais būdais veikti Reicho įstaigas skaitytis su Lietuvos suverenumo atkūrimo faktu, nors tatai naciams, ypač Gestapui, labai ir labai nepatiko.

Nors ir apkrautas fronto vadovavimo rūpesčiais ir kilęs su savo artimiausiais bendradarbiais iš vietos į vietą, von Brauchitsch nepaliko be dėmesio mano apeliavimo: maršalo pavedimu liepos 19 d. buvo atsiųstas man sekančio turinio atsakymas:

Berlynas, 1941 m. liepos 19 d.

OBERQUARTIERMEISTER IV

(Sausumos Jėgų Gen. Štabe)

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Vyriausias Sausumos Jėgų Vadas man pavedė patvirtinti su padėka gavęs Tamstos 1941.VI.26 d. laišką, kuriame Tamsta išreiški pageidavimą dalyvauti iškilmingose laidotuvėse kovoje prieš bolševizmą žuvusių lietuvių aktyvistų.

Kadangi Vyr. Sausumos Jėgų Vadas tuo metu Berlyne nebuvo, tas laiškas pasiekė rankas gavėjo tik pavėluotai ir todėl, gaila, jūsų noro laiku nebuvo galima patenkinti.

Reikšdamas didelę pagarbą

(pas.) *Matzky*

Generolas Majoras

Iš to fakto, kad buvau vokiečių izoliuotas Berlyne naminiu areštu, buvo galima savaime numanyti, jog, kol ši policinio paspaudimo priemonė galios, vokiečiai kurį laiką nebesileis su manim į kalbas Lietuvos ateities klausimu. Įsitikinti, ar tai ne vien mano spėliojimas, birželio 27 d. popiet buvau susisiekęs telefonu su Pasiuntinybės patarėju grafu von Schleinitz, vienu iš aukštesnių užs. rkl. min-jos protokolo skyriaus pareigūnų. Priminiau jam, kad prieš tai prašiau audiencijos pas von Ribbentropą arba pasikalbėjimo su valstybės sekretorium von Weizsaekeriu. Grafas buvo malonus pažadėti atsiklausti, kur reikia, ir man paskambinti iš savo pusės. Deja, pažadėto paskambinimo nesusilaukiau. Iš to jau buvo galima spręsti, jog reikalas nebuvo paprastas ir kad jis už kažko užkliuvo. Birželio 30 d. dar bandžiau susisiekti telefonu paeiliui su dr. Kleistu ir dr. Leibrandtu (neoficialiais vokiečių politikais), tačiau ir jie pasirodė nebepasiekiami: jų sekretorės

— vieno ir kito — kaip susitarusios aiškino, jog nežinančios, kada jų šefus būtų galima telefonu pasiekti. Iš to buvo aišku, jog šį kartą buvo vokiečių viskas sutvarkyta neblogai.

Savo "Didžiųjų dienų užrašuose" aš buvau užfiksavęs ne vien tai, ką teko man tada išgyventi ir nuveikti, siekiant palenkti Reicho politiką į blaivumą Lietuvos klausimu, bet nustačiau taip pat ir tezes, kurių tada turėjome laikytis. Jas pilnai galima pavadinti pirma mano instrukcija Lietuvos Laikinajai Vyriausybei, o taip pat ir Lietuvos diplomacijai užsieny. Ji buvo pasiūsta į Kauną pirmą kartą per inž. K. Brunių birželio 28 d. ir antrą kartą — liepos pradžioje per dr. Pr. Ancevičių, kuris buvo gavęs vokiečių įstaigų leidimą nuvykti į Lietuvą drauge su kitais keliais užsienio žurnalistais netrukus ją apvalius nuo sovietinio okupanto. Kalbamos tezės buvo mano suformuluotos greitomis, pasipriešinimo atmosferoje ir buvo sekančios:

1. Mobilizuoti viešąją pasaulio opinią už Lietuvos valstybinę nepriklausomybę ir didvyrišką lietuvių tautos kovą už savo laisvę.
2. Operuoti Vokietijos savimeile, skleidžiant visur žinias, kur tik galima, kad tai yra Vokietijai egzaminas jos pačios duotam pažadui, jog mažosioms tautoms Naujojoje Europoje bus leista turėti savo valstybes ir gyventi nepriklausomai, tik su bendra Vokietijos vadovybe Naujajai Europai.
3. Energingai vykdyti krašto valdymą ir skubiai išsitvirtinti visose valstybinio gyvenimo pozicijose.
4. Derybose su vokiečiais laikytis tvirtai, nedarant jokių nuolaidų, kurios siektų nepriklausomybės panaikinimo: jei nepriklausomybės praktiškai ir neturėtume, tai svarbu išlaikyti ją nors formaliai, nes tai labai reikšminga ateičiai.
5. Stengtis betgi išvengti ginkluoto su Vokietija susikirtimo, bet laikytis su ja galimai švelnesnių santykių, nors ir būtume priversti pasirašyti toli siekiančių sutarčių.
6. Populiarinti Lietuvoje ir pasaulyje lietuvių sukilėlių didvyriškumą, lyginant juos su Suomijos didvyriais, kaip kad patys vokiečiai privačiuose pasikalbėjimuose apie mus atsiliepia.
7. Taip pat labai svarbu populiarinti ir sukilimo vadus, pirmoje eilėje mano asmenį, tuo būdu verčiant vokiečius su mumis daugiau skaitytis.

Į užrašų galą buvo dar pridėta:

8. Griežtas Laik. Vyriausybės nusistatymas be manęs jokių susitarimų su Vokietija, kurie užangažuotų mūsų krašto ateitį, nedaryti, ir
9. Kai dėl propagandos užsienyje, tai Vokietijos piktai pulti nereikėtų, nebent Vokietija ryžtųsi mūsų atgautą laisvę brutaliai jėgos pagalba nuslopinti. Tuomet, savaime suprantama, visi ventiliai galėtų būti atidaryti.

Kuomet "Didžiųjų dienų užrašus" surašinėjau, jau buvo išryškėję, jog naciams buvo pavykę surasti lietuvių atbėgėlių tarpe Berlyne asmenų, kurie buvo išipareigoję Gestapui sudaryti Lietuvoje lietuvių nacionalsocialistų partiją, kad tuo būdu nustumtų į šalį Lietuvių Aktyvistų Frontą. Tos nacių lietuviškos filialės priešakyje, kaip jos vadas, buvo paskirtas dr. Meškauskas - Germantas, o lietuviškųjų SS vadu buvo numatytas p. Čenkus, buvęs mūsų saugumo aukštesnis pareigūnas. Savo atsiminimuose* generolas Raštikis mini, jog ir jam buvo pasiūlyta įeiti į tos partijos vadovybę, tik jis nesutikęs. Mane stebino ne tiek tai, kad Raštikis nesusigundė to pasiūlymo priimti, kiek tai, kad toks "pasiūlymas" jam buvo Gestapo padarytas, nors ir per lietuvišką tarpininką. Tą pačią dieną Meškauskas - Germantas išsiskubino į Lietuvą ten jau kurti sakytos nacių partijos, šį kartą importuojamos iš pat Gestapo centro. Šiai gestapinei machinacijai pastoti kelią buvau davęs Kaunui sekantį patarimą:

10. Jei Meškauskas bandytų Lietuvoje tikrai kurti nacionalsocialistų partiją, tai reikia iš jo ir tos partijos reikalauti viešo pasisakymo, jog ji formaliai ir iš esmės stovi ant Lietuvos nepriklausomybės pagrindo, ir kad apie tai skelbtų viešai. Kiek man žinoma, šio reikalavimo patenkinti Meškauskas nėra autorizuotas ir negalės viešai skelbti. Todėl iš jo kuriamos partijos nieko rimto esamomis Lietuvoje sąlygomis išeiti negalėtų. —

Akivaizdoje to, kad dr. Legatas buvo man pareiškęs, jog namų areštas buvo man uždėtas su užs. rkl. min-jos žinia, aš buvau nusistatęs tuojau pat po to įvykio dar nesikreipti į užs. rkl. min-ją su formaliu protestu. Taktas nurodė man su tuo neipersiskubinti, bet kiek palaukti, kol apie vokiečių įvykdytą prieš mane jėgos smurtą patirs pasaulio viešoji

* St. Raštikis. Kovose dėl Lietuvos, II dalis, p. 160.

opinią ir pakutens nervus užs. rkl. min-jos politikams. Kad jie rodė tam jautrumo, galima matyti iš to, jog Vokiečių Ambasada Vašingtone buvo davusi formalų dementį vietinei spaudai, griežtai paneigdama mano areštavimo faktą.

Tatai buvo savo ruožtu paskatinę Associated Press atstovą Berlyne, p. Louis P. Lochner, kreiptis į mane, prašant suteikti jam interview. Tuo tikslu jis pats buvo atėjęs pas mane nepranešęs. Kada pro pravertas savo buto duris pasi-aiškinau, jog mano padėtis man neleido duoti jokių interview, ir atsiprašiau, kad jo priimti negaliu, Lochneris dėl to nei kiek neužsigavo. Jis atsakė iš savo pusės, jog jam užteko vien to, kad gavo mane patį pamatyti, kad pilnai supranta mano padėtį ir mane užjaučia.

Mano padėtimi buvo susirūpinimo ir vietiniame diplomatiname korpuse. Ėjęs tada Doyeno pareigas Turkų ambasadorius p. Gerede buvo per vieną tarpininką pasisiūlęs man, jog imtųsi žygių man pagelbėti užs. rkl. min-joje, jei manyčiau, kad tai būtų tikslinga. Padėkojęs už tokią kolegišką intenciją, paprašiau tarpininko perteikti ambasadoriui Gerede, kad jokio demaršo užs. rkl. min-joje tuo tarpu nedarytų. Man atrodė, jog demaršas reikalui vargu ar būtų pagelbėjęs. Gal net priešingai — būtų paakinęs vokiečius forsuoti įvykius ir griebtis drastiškų priemonių tuojau pat sulikviduoti Laikinąją Vyriausybę, o ne gaišti laiką "švelnumams" su manim ir gestapinėmis intrigomis prieš tą Vyriausybę, kad ją nušalintų tylesniu būdu. Man gi atrodė labai svarbu laimėti daugiau laiko, kad Vyriausybė galėtų stipriau įsitvirtinti valdžios pozicijose ir kad būtų kada pasaulio viešajai opinijai plačiau pasireikšti Lietuvos nepriklausomybės naudai.

Tačiau, kai mane pasiekė žinia, jog — nežiūrint mano izoliavimo naminiu areštu — paskutinis žodis Lietuvos klausimu iš vokiečių pusės dar nebuvo tartas ir kad mano apeliavimas į Hitlerį, formaliai užs. rkl. min-jos kad ir nepatvirtintas, nebuvo likęs be poveikio, birželio bene 30 d. nusprendžiau vis tik paskambinti telefonu pasiuntiniui von Grundherriui. Jis leido savo sekretorei telefoną į jo kabinetą perjungti. Tai jau buvo šioks toks ženklas, jog von Grundherr nuo manęs nebėra užsibarikadavęs. Po kurtuazijos žodžių, kaip einasi ir t.t., paklausiau von Grundherr}:

— Ar Tamstai žinoma, jog nuo birželio 25 dienos esu Gestapo laikomas izoliuotas naminiu areštu?

— Taip, man tatai žinoma, — atsakė kažkaip nedrąsiai von Grundherris.

— Teikitės man pasakyti, kuo gi esu laikomas nusikaltęs, o jei ne, tai prašau man grąžinti laisvę, — pastačiau tiesų klausimą.

— Gaila, aš nieko negaliu padaryti, — atsakė von Grundherris lyg užkimusiu balsu, matyti, pasijutęs labai nejaukiai nuo tokio staigaus iš mano pusės užklupimo.

Kalbėdamas toliau, aš dar kartą atkreipiau von Grundherrio dėmesį į tai, jog lietuvių sukilimas buvo paruoštas su OKW žinia ir kad todėl mano izoliavimas naminiu areštu niekuo nepateisinamas, kad toks mano asmens traktavimas tegali nustatyti lietuvių sukilėlius prieš Vokietiją ir gal net privesti prie didesnių nesusipratimų, kurie labai apsunkintų tarpusavio santykius. Dėl to sakiau, kad tenka susirūpinti, kaip santykių porcelaną gelbėti, o ne jį dar labiau skaldyti.

Von Grundherr mėgino į tai aiškintis iš savo pusės, operuodamas tuo, kad Lietuva tebebuvo karo veiksmų zonoje, kur politika turi užleisti vietą kariams.

Atsikirtau, jog Lietuvoje jokių karo veiksmų nebėra, kad tebeina ten tik miškų valymas nuo rusų dezertyrų ir raud. armijos smulkesnių nuotrupų. Šiuos veiksmus, sakiau, atlieka mūsų sukilėliai kontakte su vokiečių kariuomenės daliniais, žygiavusiais per Lietuvą į rytus. Be to, pridėjau, jog nuvykęs į Lietuvą galėčiau, kaip buv. gen. štabo karininkas, lengvai susitarti su vokiečių kariniais vadais, ir pareiškiau apgailestavimą, kad man neleidžiama tą padaryti.

Von Grundherr dar bandė atsikalbinėti, jog jis esąs per mažas žmogus, kad ką galėtų nulemti.

Jį pertraukdamas, pastebėjau, jog aš nieko sau pačiam nemaldauju, bet tik norėjau pasakyti, nors tik ir telefonu, jog laikau, kad mano atžvilgiu padarytas iš vokiečių pusės aktas, prieš kurį tegaliu tik protestuoti, daro politinės žalos ir pačiam Reichui, kadangi konkrečiai parodo pasauliui, jog Reicho pažadai mažosioms tautoms Naujojoje Europoje nederina su tikrove Lietuvos atveju. Paprašiau, kad teiktųsi apie tuos mano pareiškimus referuoti von Ribbentropui.

— Pamėginsiu, — atsakė vienu žodžiu von Grundherr, ir tuo mudviejų pasikalbėjimas buvo baigtas.

Po karo paaiškėjo, jog porą dienų prieš tai tas pats von Grundherr buvo atsiuntęs vok. Karo vadovybei sekančio turinio užs. rkl. min-jos instrukciją: — T120/616/249809 —

— Pol. I M per Valst. Pasekretorį. Pol. su prašymu perteikti toliau Oberkommando der Wehrmacht sekantį pranešimą:

"Užsienių rkl. ministerija pagiria aktyvistinių elementų ir lietuvių, latvių ir estų gyventojų grupių bendradarbiavimą su vokiečių kariuomenės daliniais kovoje prieš Sovietų Rusiją.

"Griežtai slaptai ir tik OKW orientuotis ir laikytis.

"Tačiau užs. rkl. ministerija prašo vengti bet kokių politinių pažadų tiems elementams ir grupėms ir apskritai politinio pobūdžio pasikalbėjimų su jais".

Berlynas, 1941 m. birželio 28 d.

(pas.) *Grundherr*

Šio dokumento tekstas pasako, jog užs. rkl. min-ja pritarė vokiečių įstaigų ir štabų pastangoms suvilioti lietuvių, latvių ir estus aktyviai prisidėti prie kovos prieš Sovietus, tačiau be jokių politinių pažadų dėl tų kraštų ateities. Tai nebuvo tik šiaip sau politinis naivumas iš užs. rkl. min-jos politikos formuotojų pusės. Kai dėl latvių ir estų, šis vokiečių užsimojimas neliko bergždžias ir turėjo dalinio pasisekimo. Kitaip pasidarė Lietuvoje: Birželio 23 d. sukilimo laimėjimas, pilnai iššifravęs Reicho prieš tai nuslėptus piktus imperialistinius planus į mūsų kraštą, buvo lietuvių tautai vaizdžiausiai parodęs, jog abiejų pusių siekimai jau buvo griežtai išsiskyrę ir kad tolimesnis bendradarbiavimas, kad ir kovoje su Sovietais, buvo pasidaręs nebeįmanomas.

Akivaizdoje to fakto, kad Reichas pasuko LAF atkurto Lietuvos suverenumo nepripažinimo keliu, nebebuvo ir man jokios prasmės toliau palaikyti santykius su pulk. ltn. Graebe, kuris, be to, jau buvo nužygiavęs su vokiečių kariuomene į rytus. Baigiant mudviejų bendradarbiavimą, kuris iki Birželio 23 dienos sukilimo buvo sklandus ir paliko man tikrai malonių prisiminimų, liepos 2 d. parašiau pulk. ltn. Graebei į frontą atsisveikinimo laišką. Prisimindamas apie mudviejų bendras pastangas prieš sovietinį Lietuvos okupantą ir išvardydamas žygius, kokių buvau padaręs Berlyne, kad palenkčiau Reicho politikos vadovus į abipusį susitarimą Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo klausimu, sakytame laiške pareiškiau:

— Visi tie žygiai, gaila, neprivedė prie jokio pozityvaus rezultato iki šiol. Priešingai. Man buvo iš vokiečių Vals-tybės Saugumo Policijos pusės pranešta, kad iki tolimesnio potvarkio nepalikčiau savo buto be specialaus leidimo.

Taip tad lieku nuo birželio 25 dienos izoliuotas savo privačiame bute ir labai iš vokiečių pusės nuviltas.

Pateikdamas visa tai Tamstos žiniai, noriu palikti Tamstai, didž. gerb. Pulkininke, pačiam spręsti apie tai, kokio psichologinio poveikio tai turės Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžiui Lietuvoje, o taip pat kokio išpūdžio tatai padarys viešajai lietuvių opinijai ir visame pasaulyiui.

Aš negaliu susilaikyti nuo klausimo, kokie interesai paskatino Vokietiją tokiu poelgiu sukelti lietuvių tautoje blogas nuotaikas, stumti ją į nusivylimą, užuot į kovos ir kraujo draugystę, kuri tarp abiejų tautų užsimezgė, tą draugystę tik dar labiau sustiprinus nuoširdžiu pripažinimu lietuvių tautos norų ir jos aspiracijų.

Aš taip pat negaliu susilaikyti nepareiškęs būkštavimo, ar tik Reicho Vyriausybė nepuoselėja minties neleisti lietuvių tautos gyvybinei valiai reikštis.

Jei tie mano būkštavimai atitiktų tikrąją tikrąją, tai turiu su giliausiu apgailestavimu pasakyti, jog tada nei vienas patriotiškai išsąmoninęs lietuvis nebegalėtų jaustis įpareigotas leisti draugingumo ir dėkingumo Vokietijai jausmams viešpatauti savo širdyje.

Tokiu atveju būtų ir man nebeįmanoma pagelbėti jums jūsų uždaviniuose, kadangi tai nebegalėtų būti suderinama su mano sąžine.

Naudojuos šia proga pareiškti jums, didž. gerb. Pulkininke, mano padėką už ikišiolinį mūsų draugišką bendradarbiavimą. —

Šio laiško nuorašus buvau pasiuntęs su trumpais lydraščiais dr. Pactoldui (OKW), dr. Kleistui (Dienststelle von Ribbentrop), dr. Leibbrandtui (Rosenbergo valdyboje), o taip pat pasiuntiniui von Grundherriui (užs. rkl. min-joje).

Tuo mano laikinis kooperavimas su OKW, kaip "lygaus su lygiu", prieš bendrą bolševikų priešą buvo subalansuotas istorijai. Jis labai man pagelbėjo privesti lietuvių tautą prie Birželio 23 dienos sukilimo laimėjimo, kuriuo buvo nusikratyta sovietų okupacijos, deklaruotas Lietuvos suverenumo atkūrimas ir paskelbta nauja tautinė Lietuvos Vyriausybė, pastatant ir hitlerinę Vokietiją prieš įvykusį Lietuvos valstybės atkūrimo faktą.

MELODIJOS IŠ UŽ ATLANTO

Anomis reikšmingomis Lietuvos Laikinajai Vyriausybei dienomis jos postas Berlyne, nors ir nebesinaudodamas pilnu diplomatinio imunitetu, diskrečiai, bet intensyviai informavo užsienio žurnalistus Reicho sostinėje apie įvykius mūsų krašte. Tų žurnalistų tarpe buvo tokių, kurie turėjo praktiškų galimumų ir godžiai tas žinias perteikdavo savo agentūroms bei redakcijoms, aplenkdami vokiečių cenzūrą. Tik sakytas postas, nebeturėdamas laisvo susisiektimo su kitais kraštais, negalėjo plačiau pats orientuotis apie lietuviškojo Dovydo kovos su naciškuoju Galijotu atgarsius laisvajame pasaulyje bei kokia ten dėl tos kovos buvo susidariusi viešoji opinija.

Todėl buvau priprašęs dr. A. Gerutį, tą mūsų didįją spaudos aktyvistą neutralioje Šveicarijoje, kad — ten galėdamas nekliudomai pavartalioti ne vien pačių šveicarų, bet ir abiejų kariaujančiųjų pusių didžiuosius spaudos organus ir svarbesnius lietuvių laikraščius iš už Atlanto — teiktųsi mane minėtuoju punktu apšviesti. Atsakydamas į tai rugpiūčio 12 d. laišku, dr. Gerutis buvo padaręs sekančią išvadą:

— Bendras įspūdis, kad pradžioje mūsų tautiečių žygiai Tėvynėje sukėlė daug supratimo ir simpatijos. Kiek buvo galima, ta prasme buvo veikama. Kelias savaites visur viešpatavo įspūdis, kad mes vėl esame laisvi savoje valstybėje. Bet vėliau prasidėjo persilaužimas. Pradėjo plaukti nelinksmos žinios. Dabar visi žino, kad esame okupuoti iš naujo.

Toks pat persilaužimas įvyko ir mūsų užjūrio tautiečiuose. Nors iš pat pradžių ten buvo skeptikų dėl mūsų ateities,

bet pirmomis dienomis buvo didelis džiaugsmas. Buvo rašyta ir apie Jus. Dabar vėl viskas apsivertė aukštyn kojomis. —

Vienu iš gražiausių didžiosios mūsų išeivijos už Atlanto atsiliepimų į Birželio 23 d. sukilimą jų senoje Tėvynėje — Lietuvoje buvo vedamasis straipsnis, kurį dienraštis "Draugas" buvo paskelbęs savo birželio 25 dienos laidoje. Jis buvo toks:

Nepriklausoma Lietuva

Vakar gautomis žiniomis iš Kauno, ne tik Lietuvos žmonės sukilo, bet sukilo ir buvusi Nepriklausomos Lietuvos kariuomenė, atskilo nuo sovietų raudonosios armijos, ją sumušė ir Kauną paėmė savo kontrolėn. Tai padarė savo iniciatyva ir jėgomis be jokios pašalinės pagalbos. Tai yra begalo svarbus ir reikšmingas įvykis. Iš to reikia spėti, kaip patriotiška ir drąsi yra Lietuvos jaunuomenė, kaip buvo nepakenčiama kruvinoji Maskvos okupacinė valdžia, kaip didelis yra tautos troškimas išsilaisvinti ir gyventi laisvą ir nepriklausomą gyvenimą.

Lietuvos žmonių ir kariuomenės sukilimas ir nepriklausomybės paskelbimas, tai geriausias yra atsakymas lietuviams komunistams, Maskvos satrapams ir visiems melagiams, kurie ir mūsų ir Amerikos visuomenę norėjo įtikinti, kad patys Lietuvos žmonės savo noru prisijungė prie Sovietų Rusijos. Paskutiniai Lietuvoje įvykiai visus Maskvos satrapų "argumentus" į dulkes sudaužė.

Lietuvos jaunimas šiandien savo kraują lieja, kad išvalytų Lietuvos šventų žemele nuo baisių bolševizmo nuodų, išvytų okupantus ir iš naujo leistų tautai pareikšti savo valią — atstatyti laisvą ir nepriklausomą valstybę.

Jei kas norėtų iš naujo tą tautos valią sulaužyti, iš lietuvių pusės sutiks didžiausią pasipriešinimą, nes "laisvės ragavę, vergais nebūsime" ir "geriau mirti, negu vergais būti!"

Dabar aišku — Lietuvos žmonės savo krauju įrodė, kad lietuvių tauta nėra komunistiška, kaip Maskva norėjo įrodyti, ir kad ji nepakės jokios okupacijos, nežiūrint, ar ji ateitų iš Rytų ar iš Vakarų.

Tegyvuoja laisva ir nepriklausoma Lietuva su sostine Vilniuje! ... —

Jaučiausi nustebintas, kad dr. Gerutis savo atsakyme neminėjo apie bet kokias pastangas iš užjūrio lietuvių pusės pagelbėti Lietuvos postui Berlyne atsilaikyti prieš nacių užsiėmimą nušalinti naująją Lietuvos Vyriausybę. Tai paryškėjo jau pirmomis dienomis po Birželio 23 dienos laimėto mūsų tautos sukilimo ir prasidėjo nuo mano asmens, kaip sakytos Vyriausybės ministerio pirmininko, izoliavimo naminiu areštu Berlyne. Juo labiau, kad ir iš kolegos St. Lozoraičio, kaip likusios užsieny Lietuvos diplomatijos šefo, nebuvau susilaukęs jokios informacijos sakytuoju reikalu, nors, iš savo pusės, buvau jį pilnai painformavęs apie laukiamą tautos sukilimą, apie jo laimėjimą ir apie savo padėtį Berlyne, kuomet susidūriau su sunkumais iš Reicho pusės.

Šioje vietoje noriu prisiminti, jog, kuomet prieš metus desperatiškai dar tebegyniau paskutinį nepriklausomos Lietuvos pėdą — Lietuvos Pasiuntinybės rūmus Berlyne, buvau 1940 m. rugpiučio pirmoje pusėje susilaukęs telegramos iš už Atlanto, su sveikinimais už parodytą ryžtą, paakiniu paskelbti naują Lietuvos Vyriausybę, pažadais broliškos paspirties ir kad tam ten sudaryta "vieninga pagalbos akcija". Telegramos pilnas tekstas jau buvo mano paduotas vienoje iš pirmųjų šios knygos skirsnelių (žiūr. psl. 107).

Bet naujos Krašto Vyriausybės paskelbimas tada dar nebuvo įmanomas. Tam buvo reikalinga, kad pirma įvyktų Maskvos-Berlyno pakto sužlugimas, pakto, kuris buvo užtraukęs Lietuvai didžiąją jos nelaimę. To žlugimo teko palaukti net ištisus vienerius metus, per kuriuos pasikeitė ne tik padėtis pačioje Lietuvoje, sovietinio okupanto sukaustytoje bolševikų grandinėmis, bet ir Reicho politika mūsų krašto atžvilgiu.

Nors aplinkybės — Reicho nusistatymas Lietuvos klausimu — per tuos metus pakitėjo mūsų nenaudai, tačiau man buvo pavykę išnaudoti tą laiką konspiratyviam LAF forma suplanuotam mūsų tautos sukilimo už Lietuvos suverenumo atkūrimą paruošimui. Kalbamo pasiruošimo dėka naujos, tautinės Krašto Vyriausybės paskelbimas galėjo 1941 m. birželio 23 dieną virsti realybe, nors ir apmokėta tautos sukilėlių kraujo aukomis. Kaip ankstyvesnėse šios knygos skiltyse buvau paryškinęs, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo deklaravimas ir naujos Krašto Vyriausybės paskelbimas revoliuciniu keliu pastatė hitlerinę Vokietiją piestu prieš tą mūsų tautos politinį laimėjimą.

Matydamas susidariusius blogumus santykiuose su Vokietija, buvau priverstas pavartoti visas įmanomas diplomatinės priemonės, net nepopuliarius žygius, kad tik koku nors būdu palenkčiau Reicho politinę vadovybę porcelano su Lietuva nedaužyti, kitaip sakant — palenkti ją, kad skaitytųsi su Lietuvos valstybės atkūrimo faktu ir akceptuotų jos naująją Krašto Vyriausybę. Tačiau jaučiau, jog mano vieno pastangos tam nebuvo pakankamos ir kad pagalba iš kitur buvo būtina reikalinga. Tokiu momentu natūraliai prisiminiau telegramą iš už Atlanto, kuria jau prieš metus buvo paskelbtas "vieningos pagalbos akcijos" sudarymas. Atrodė, jog iš JAV-bių pusės diplomatinės intervencijos aplinkybės prisikėlusios Lietuvos valstybės padėties sustiprinimui buvo neabejotinai palankios:

Pirma — tada JAV-bės dar nebuvo įsivėlusios į karą su Vokietijos Reichu ir turėjo laisvas rankas daryti dipl. demaršus kitų valstybių sostinėse, kokius tik laikė reikalinga;

Antra — JAV-bių Vyriausybė buvo Sumner Welles lūpomis 1940 m. liepos 23 d. viešai pareiškusi, jog nepripažįsta Pabaltijo valstybių, taigi ir Lietuvos, priverstinio įjungimo į Sov. Rusiją;

Trečia — prezidentas Franklin D. Rooseveltas buvo 1940 m. spalio 15 d. priėmęs Baltuosiuose Rūmuose ALT-o delegaciją ir jai pasakęs: "Lietuva savo nepriklausomybės nėra praradusi, o tik laikinai sutrukdyta ja naudotis. Laikas ateis, kada Lietuva vėl bus laisva. Tai gali įvykti greičiau, negu jūs sau įsivaizduojate"

Ketvirta — tokie JAV-bių pareiškimai veikė padrašinamai lietuvių tautą ryžtingai siekti Lietuvos suverenumo atkūrimo ir įpareigojo JAV-bes mažai mūsų tautai tame įmanomai pagelbėti.

Minimum, ko buvo galima tikėtis, žinant čia aukščiau suminėtus faktus, tai energingų pastangų iš Lietuvos dipl. posto Vašingtone — ALT-ui įmanomai patalkininkaujant, — skubiai parūpinti JAV-bių pripažinimą Laikinosios Vyriausybės, kaip pastatytos pačios lietuvių tautos, kol Vokietijos Reichas nebuvo suspėjęs jos nušalinti. Jei JAV-bių pripažinimas būtų buvęs gautas ir Amerikos Ambasada Berlyne būtų apie tai vok. užs. rkl. min-jai formaliai pranešusi, tai vokiečiams būtų labai keblu su tokiu JAV-bių nusistatymu atsikūrusios Lietuvos valstybės atžvilgiu nesiskaityti ir vis tik sakyta naują

POVILAS ŽADEIKIS
Lietuvos Pasiuntinys ir Įgaliotas Ministeris
Jungtinėse Amerikos Valstybėse

Lietuvos Vyriausybę nušalinti, tuo sukeliant naują tarptautinio pobūdžio skandalą ir užtraukiant laisvojo pasaulio pasipiktinimą dėl tokio Vokietijos pasielgimo su mažuoju savo kaimynu.

Kai jokios žinios apie kolegos P. Žadeikio bet kokias pastangas Vašingtone suminėta prasme, o taip pat apie žadėtą visuomeninę "vieningą akciją" užjūrio lietuvių tada nesusi-laukiau, tikrai negalėjau suprasti, kas ten buvo atsitikę, kad ta didžioji lietuvių tautos išeivija ir net pats Lietuvos dipl. postas JAV-bėse neparodė jokios energingesnės veiklos 1941 m. birželio 23 d. visuotiniu sukilimu atsikūrusios Nepriklausomos Lietuvos gelbėjimui nuo jai grėsusios naujos okupacijos iš antrojo jos kaimyno pusės — hitlerinės Vokietijos!

Vėliau paryškėjo, jog tam buvo dvi priežastys: viena, dėl to, kad pati ta pažadėtoji "vieninga pagalbos akcija" buvo pairusi dėl tautinės (amerikiečių tautininkų) srovės atstovų pasitraukimo iš Amerikos Lietuvių Tarybos, kaip vadovaujančiojo organo, prieš tai apjungusio visas patriotines lietuvių organizacijas JAV-bėse; antra, kad Amerikos lietuvių politiniai vadovai, įskaitant patį Lietuvos pasiuntinį ir įgal. ministerį Vašingtone, nesiorientavo ar, teisingiau pasakius, blogai orientavosi, kas 1941 m. birželio 23 d. Lietuvoje atsitiko ir kad įvykęs tautos sukilimas ir naujos tautinės Lietuvos Vyriausybės paskelbimas nebuvo jokios intrigos iš nacių pusės išdava, bet LAF įvykdytas aktas, pagal Romoje pasiuntinių konferencijos, įvykusios 1940 m. rugsėjo antroje pusėje, priimtą koncepciją — išnaudoti pirmą pasitaikiusią progą Lietuvos suverenumui atkurti, o ne laukti, kuo karas galėtų pasibaigti.

Pirmasis, kuris Lietuvoje įvykusio Birželio 23 d. tautos sukilimo akivaizdoje pasimetė, buvo ne kas kitas, bet pats A. Smetona, buvęs Lietuvos respublikos prezidentas, tada jau atsiradęs JAV-bėse. Užuoť nuoširdžiai drauge su visais užjūrio lietuviais pasidžiaugęs tuo Tėvynės - Lietuvos istoriniu laimėjimu, jis suskubo jau birželio 24 d. duoti Čikagos didžiajam dienraščiui "Herald - American" juos visus parbloškusį interview", kurio tekstas buvo toks:

— Antanas Smetona, paskutinis Lietuvos prezidentas, kuris pabėgo iš savo krašto rusų invazijos metu, atrodė paniuręs, kai šiandien kalbėjo apie dabartinį karą tarp Vokietijos ir Sovietų krašto.

* Herald-American, 1941 m. birželio 24 d., psl. 3.

Herald American pasiekus jį telefonu jo vienišavimo vietoje Bachuno farmoje, Sodus, Mich., jau pasenęs buvusias Lietuvos valdovas pareiškė, jog naujai susidariusioji padėtis jo nei kiek nedžiugina.

Kuomet jam buvo užsiminta, jog Lietuvos radijas pranešė, kad buvo proklamuotas sukilimas ir paskelbtas susiformavimas naujos Vyriausybės, A. Smetona pasakė:

"Tai kelia susirūpinimą. Įvykiai verčia Lietuvą pasidaryti antruoju karo lauku.

"Naujosios Vyriausybės vadovai deklaravo, kad Lietuva kovos už laisvę ir nepriklausomybę. Man būtų laisvė ir nepriklausomybė mielesnės be jokio diktatūrinio protektorato. *Sukilimas, matyti, buvo sukurstytas Vokietijos* (pabraukta mano — K. Š.)

"Lietuviai nekenčia komunistinio režimo ir darys viską, kad nuo jo išsivaduotų, bet aš abejoju, ar tinkamas momentas tam atėjo".

Pasiteiravus jo nuomonės, kas galėtų išeiti šio karo laimėtoju, jis pasakė:

"Aš netikiu, kad raudonoji armija nori kautis. Kariai, Stalino vergai, nelabai mėgsta komunizmo bibliją.

"Tačiau aš tesiviliu vien laiminga ir tikrai nepriklausoma Lietuva, laisva nuo bet kokio diktatoriaus". —

Šitoksai pareiškimas buvo tolygus durklo smūgiui į nu-
garą naujai Lietuvos Vyriausybei, o pasakymas, esą suki-
limas sukurstytas Vokietijos, buvo ne tik gryna insinuacija, bet
ir apdrabstymas purvais mūsų tautos laisvės kovotojų, sudė-
jusių kraujo aukas už Lietuvos valstybinio suverenumo atkū-
rimą.

Tiesa, Lietuvos Pasiuntinybė davė kiek vėliau formalų
dementi,*kad išsireiškimo "Lietuvių sukilimas, matyti, buvo
vokiečių sukurstytas" prezidentas A. Smetona savo interview
nebuvo pavartojęs. Bet šis dementi tebuvo duotas tik po maž-
daug trijų savaičių. Jį radau pačios Pasiuntinybės informaci-
niame biuletenyje, bet man neteko pastebėti, kad jis būtų
buvęs atspausdintas minėtame Čikagos dienraštyje.

Kaip tebelaikęs save Lietuvos Resp. Prezidentu, A. Sme-
tona, mano manymu, privalėjo į Herald - American paklausimą
atsakyti maždaug tik šitaip:

* The Lithuanian Situation, 1941 m. liepos 15 d., Nr. 3, psl. 3.

— Pagal Lietuvos Konstituciją, Lietuvos Valstybės suverenumas priklauso tautai. Kaip Lietuvos Prezidentas, aš galiu tik pasididžiuoti tuo, kad mūsų tauta tą savo suverenumą sugebėjo, net sunkiausiomis aplinkybėmis, paryškinti su ginklu rankoje, t. y. proklamuoti atkūrimą Lietuvos valstybinės nepriklausomybės ir pastatyti sau naują tautinę Krašto Vyriausybę.

Šios Vyriausybės nariai man yra gerai žinomi, kaip neabejotini savo krašto patriotai. Tegaliu iš savo pusės tik palinkėti jiems sėkmės Vyriausybės darbuose Lietuvos atkūrimui iš sovietinio agresoriaus bei komunizmo pridarytų griuvėsių visose gyvenimo srityse.

Lietuvos suverenumo atkūrimas tautos herojinio pasiryžimo keliu ir sudėtomis kraujo aukomis sudaro antrajam Lietuvos kaimynui — Vokietijos Reichui — egzaminą, kuris parodys pasauliui, ko verti vokiečių skelbiami pažadaid mažosioms tautoms valstybinio savarankiškumo tariamoje, Vokietijos vadovaujamoje, Naujojoje Europoje. —

A. Smetonos interview Čikagos didžiajam dienraščiui buvo žalingas Lietuvos reikalui dar ir tuo požiūriu, kad paveikė Lietuvos pasiuntinį Vašingtone, P. Žadeikį, laikytis panašios, sukilėlių paskelbtąją Lietuvos Vyriausybę diskredituojančios linijos, ir pastūmėjo tautinės srovės veikėjus, iškritusius iš ALT-o ir susibūrusius apie A. Smetoną, į klaidingą politinį kelią.

Kolegos, Lietuvos pasiuntinio P. Žadeikio, užimtoji linija matoma iš jo birželio 25 d. išeiktos Valstybės Departamentui notos,* kuri skamba šitaip:

— Pagal spaudos pranešimus, 1941 m. birželio 22 d. kilo rusų - vokiečių karas ir vokiečių ir rusų armijos tuojau įsitraukė į mirtiną kovą visu frontu nuo Baltijos iki Juodųjų jūrų. Visa Lietuvos teritorija virto įsiveržiančių į ją svetimų jėgų liepsnojančiu karo lauku. Gausios rusų divizijos, kurios Sov. Rusijos buvo laikomos Lietuvoje, matyti, ne tik nesudarė jai apsaugos, bet greičiausiai tik paskatino vokiečių invaziją. Geografinė Lietuvos padėtis taip pat prisidėjo prie Lietuvos įtraukimo į tą seniai numatytą dviejų galingų diktatorių kovą dėl viešpatavimo, nes ties Lietuvos siena nacizmas susiduria su komunizmu, teutonai su slavais, Vakariai su Rytiais.

* *The Lithuanian Situation*, 1941 m. liepos 15 d., Nr. 3, psl. 1.

Prieš metus, konkrečiau pasakius, 1940 m. birželio 15 d. Sovietų Rusija, prisigėrusi buvusios carinės Rusijos imperializmo ir komunistinės pasaulinės revoliucijos idėjos, brutaliai ir begėdiškai užėmė Lietuvą. Sadistiniai sovietinio režimo metodai buvo tiek įpykinę lietuvių tautą, jog ji pirma pasi-taikiusia proga sukilo. Ženklaai apie Lietuvos rezistenciją prieš Sovietų okupaciją ir priverstinį sovietizavimą buvo gausūs nuo pat pradžios, bet dabartinis vokiečių veržimasis į rytus (Drang nach Osten) suteikė lietuviams, kaip praneša spauda, realią progą nusikratyti visuotinai susidiskreditavusių absur-diškų komunizmo eksperimentų ir nekenčiamo sovietinio re-žimo, kuris remiasi dirbtinai kurstoma klasių kova ir teroru.

Tačiau lietuvių tautos valia lieka nepasikeitusi: lietuvių tauta nesiliauja siekusi savo nepaneigiamos teisės į pilną suverenumą ir nepriklausomybę. Ji yra apsisprendusi už tai kovoti ir ginti šias šventas savo teises visomis priemonėmis jos dispozicijoje, kas bebūtų tas naujas išibrovėlis, ir ne-paisant, *kokių administracinių kvalifikacijų būtų naujasis ma-rionetinis režimas (puppet regime), kuris greičiausiai bus jo pastatytas* (pabraukta mano — K. Š.). Kiekvieno lietuviio patrioto viltis, kur jis bebūtų, yra Lietuva laisva nuo svetimos kariuomenės, su patikrintomis gyventojams demokratinėmis lais-vėmis ir garantuojančiomis jos nepriklausomybę bei teritorinę neliečiamybę.

Draugiškas Amerikos Vyriausybės ir Amerikos gyventojų nusistatymas yra pats didžiausias moralinės pasipirties šaltinis ir padrašinimas lietuvių tautai šiais bandymo laikais. Lietuvos Vyriausybė ir lietuvių tauta giliai įvertintų Amerikos Vyriausybės ir Amerikos gyventojų pagalbą bet kokia forma tūks-tančiams lietuvių, Lietuvos piliečių, Sovietų valdžios depor-tuotų į Rusijos gilumą.

Naudojuos šia proga pabrėžti įsitikinimą, kad Lietuvos ne-priklausomybė ras karšto pritarimo tarp civilizuotų tautų tiek Senajame, tiek Naujajame pasaulyje ir kad Lietuva galės nau-dotis tolimesnėmis Amerikos simpatijomis ir parama.

(pas.) P. Žadeikis,

Lietuvos Ministeris

Kai greitai po to ministeris Žadeikis gavo įsitikinti, jog Birželio 23 d. sukilėlių paskelbtoji nauja Krašto Vyriausybė nebuvo jokia "puppet regime" ir kad LAF laisvės kovotojai

buvo apsisprendę ir kovojo, kaip norėjo ir kolega Žadeikis, "už nepaneigiamą lietuvių tautos teisę į pilną suverenumą ir nepriklausomybę", jo Pasiuntinybė, atrodo, mėgino pasukti atgal: ėmė apsčiai per savo informacinį biuletinį anglų kalba ir plačiai per lietuvių laikraščius skleisti teisingas žinias apie įvykusio Tėvynėje Lietuvoje sukilimo didelę politinę reikšmę ir apie mūsų jaunuomenės, tą aktą įvykdžiusios, parodytą gražiausią patriotizmą ir herojiškumą, kovoje už Lietuvos nepriklausomybę. Deja, diplomatinio lapsuso begėdiškasis žvirblis — žodžiais "puppet regime" oficialioje notoje drėbtu Laikinajai Vyriausybei įtarimu — jau buvo paleistas. Tai jau buvo surišę kolegai Žadeikiui rankas čia pat vėl kreiptis į Valstybės Departamentą ir prašyti sakytai Vyriausybei pripažinimo iš JAV-bių pusės, juo labiau specialaus diplomatinio JAV-bių demaršo Berlyne, kad pagelbėtų mažai Lietuvai atsilaikyti prieš Reicho užsimojimą nuslopinti jos ką tik atsikovotą valstybinį savarankiškumą.. .

Būtų tačiau neteisinga kaltę už tą didžiai apgailėtiną politinį neapsižiūrėjimą suversti vien ant prezidento A. Smetonos ir ministerio P. Žadeikio. Jo šaknys glūdi ne vien tame, kaip tie du buvę išymūs Lietuvos valstybės vyrai buvo anuomet įvertinę padėtį ir kokie buvo jų tikrieji motyvai, paskatinę juos pasiegti vienaip, o ne kitaip. To mes nežinome, ir nebegalime autentiškai nustatyti, nes jų jau nebeturime gyvųjų tarpe. Bet sakytoje jų klaidingoje laikysenoje, mano manymu, nemažiau svėrė dar ir tai, ar iš viso ir ar pakankamai jie buvo laiku informuoti apie kitų Lietuvos postų, ypač jos dipl. posto Berlyne, veiksmus, siekiant visiems bendro Lietuvos valstybinio suverenumo atkūrimo tikslo. Tuo pasirūpinti buvo pagrindinė St. Lozoraičio funkcija, kaip likusios užsieny Lietuvos diplomatijos šefo, be to, tuo metu ėjusio dar ir Tautinio Lietuvos Komiteto pirmininko pareigas, kai inž. E. Galvanauskas įstrigo Vokietijoje ir vadovauti tam komitetui praktiškai nebegalėjo. Iš savo pusės kolegą St. Lozoraitį, kaip ir dipl. šefo pavaduotoją dr. J. Šaulį Šveicarijoje, aš išsamiai informuodavau apie savo veiksmus Berlyne, kaip vyko tautos sukilimo paruošimas, kaip brendo ir pagaliau kaip Birželio 23 d. sukilimas virto realybe.

Kad rašydamas šiuos atsiminimus nepadaryčiau kokių klaidinančių išvadų, buvau atsiklausęs kolegos St. Lozoraičio:

Min. STASYS LOZORAITIS
Lietuvos Diplomatinijos Šefas

1. Ar, artėjant rusų - vokiečių pakto žlugimui, buvo jis išpėjęs kitus mūsų dipl. postus apie tai, kad gali įvykti mūsų tautos sukilimas, siekiant atkurti Lietuvos valstybinį suverenumą ir paskelbti naują tautinę Lietuvos Vyriausybę?
2. Ar sakyti. postai, taigi ir Vašingtono, buvo laiku painstruoti apie tai, kaip kuriam jų laikytis bei kokių daryti diplomatinį žygių, laukiant sukilimo ir jam įvykus?
3. Ar buvo sugestijavęs sakytiems postams, pirmoje eilėje Vašingtono postui, kad parūpintų atitinkamų kraštų, kur jie akredituoti, pripažinimą naujos Lietuvos Vyriausybės, jei sukilimas būtų laimėtas ir tokia Vyriausybė būtų Lietuvoje paskelbta?
4. Ar, išleidžiant A. Smetoną į Ameriką, buvo su juo sutarta, ką jis ten turėtų, kaip Lietuvos Resp. Prezidentas, pareikšti tautos sukilimo akivaizdoje, apie kurio planą A. Smetona buvo jau prieš tai ir mano paties painformuotas, būtent — per mudviejų pasikalbėjimus Berlyne ir Berne?

Iš kolegos St. Lozoraičio atsakymo pasidarė aišku, jog jis nebuvo Lietuvos dipl. postų iš anksto apie galimą tautos sukilimą nei išpėjęs, nei jų painstruktavęs, kaip kuris jų turėtų laikytis bei kokių padaryti dipl. žygių sukilimo datai artėjant ir jam įvykus. Kitaip sakant, buvo palikta kiekvieno jų laisvai valiai, kaip jiems pasielgti. Taip pat paaiškėjo iš St. Lozoraičio atsakymo, jog atsisveikinant su A. Smetona nieko nebuvo su šiuo pastaruoju sutaręs, kaip derėtų jam laikytis, kaip Lietuvos Resp. Prezidentui, jau už Atlanto, jei sukilimas Lietuvoje tikrai įvyktų ir būtų ten paskelbta nauja Krašto Vyriausybė.

Visa tai ir privedė prie tos katastrofiškos padėties, kad tai, kas tautos sukilimu buvo laimėta, tapo dėl veiksmų nesuderinimo užsienyje sužlugdyta, arba mažiausiai liko neišnaudota Lietuvos didžiajam tikslui realizuoti, nežiūrint, kad tuo visi, tiek likusi užsieny Lietuvos diplomatija, tiek ir patriotinė lietuvių išeivijos visuomenė, vienodai giliai sielomės.

Kiek sakyta katastrofinė padėtis buvo klaidinamai paveikusi kai kuriuos vadovaujančius politikos veikėjus ir jų organizacijas už Atlanto, tikriausiai pasakius, suparaližavusi juos pozityviau pasireikšti Birželio 23 d. sukilimo atkurto Lietuvos

valstybinio suverenumo įtvirtinimui, parodo žemiau paduodami išrašai dokumentų, mano užtiktų užjūrio lietuvių laikraščiuose.

Tautinės srovės savaitraštyje "Dirva", 1941 m. liepos 4 d. laidoje, radau sekantį Lietuvai Vaduoti Sąjungos pareiškimą:*

— Mūsų Tėvynė Lietuva, prieš metus pavergta plėšraus kaimyno iš rytų pusės, dabar tapo paliesta naujų įvykių, iš vakarų atsiskubinant kitam pavojui. Naujos invazijos proga Kaune paskelbta Lietuva daugiau nepriklausoma nuo Rusijos; paskelbta taip pat ir Lietuvos valdžia. Akivaizdoje šio įvykio Lietuvai Vaduoti Sąjunga, per savo Centro Valdybą, šiuo pareiškia savo nusistatymą:

1. Mes nesutiksime laikyti Lietuvą faktiškai nepriklausoma ir jos valdžią nelaikysime teisėta, jeigu ji sukurta ir Lietuvos valstybė paskelbta nepriklausoma tik svetimos propagandos arba net ir prievartos sumetimais, kas galėtų suteikti Lietuvai tik daugiau nelaimių.
2. Lietuvos nepriklausomybės atstatymą mes visais galimais būdais remsime ir Lietuvos valdžiai (kuri bus pilnai nepriklausoma nuo bet kokios diktatūros) kuo galėdami gelbėsime atsteigti Lietuvos valstybės gyvenimą, kuomet tikrai žinosime, kad nepriklausomybę paskelbė ir valdžią sudarė tik Lietuvos piliečiai savo pastangomis ir laisva valia, be svetimos prievartos.
3. Mes visuomet stovėsime už demokratijos principus ir skaitysimės tik su laisva Lietuvos piliečių valia, ir jokios pagalbos neteiksim diktatorių vylingoms užmačioms.
4. Mes stovime ir stovėsime už Jungtinių Amerikos Valstybių ir kitų demokratių valstybių principus, ginsime demokratiją ir griežtai kovosime prieš užgrobikus ir tautų pavergėjus.

Lietuvai Vaduoti Sąjungos Centro Valdyba:

A. A. Olis — pirmininkas, P. J. Žiūris — vicepirmininkas, M. Vaidyla — II vicepirmininkas, Dr. S. Biežis — sekretorius, J. J. Bačiūnas — išdininkas.

* Dirva, Nr. 27, 1941 m. liepos 4 d.

Paskaitęs tokį pareiškimą, tegalėjau tik patraukti pečiais, rasdamas po juo parašus tokių asmenų, kurie čia išvardyti. Tai pareiškimas, siekias siauro intereso, būtent — lygiuotis į A. Smetonos asmens ambicijas lietuvių didžiosios išeivijos akyse, užuot ją paraginti į talką tautai sukilimo laimėjimus apginti nuo kito kaimyno piktų pasikėsinimų. Analitinis Sąjungos pareiškimo ir A. Smetonos interview palyginimas savaime rodo, jog inspiruotasi ta pačia mintimi — siekti Birželio 23 d. sukilimo laimėjimą paniekinti, kaip pasiektą ne A. Smetonos, bet kitų. Šitaip elgdamiesi Sąjungos vadovai ir pats jos garbės pirmininkas aptemdė patys save tautos sukilėlių akyse . . .

Kitą nemažiau keistų melodijų dokumentą radau socialdemokratų Naujienose.* Tai pareiškimas vadinamosios "Demokratijos ir Lietuvos Nepriklausomybės Sąjungos", pasirašytas P. Grigaičio — pirmininku ir A. Žymanto — sekretorium. Jis skamba šitaip:

— Diktatoriai, kurių "draugišku" susitarimu Lietuva pereitą vasarą neteko savo nepriklausomybės, susimušę tarp savęs. Bet atmainos, kurios dabar vyksta Lietuvoje šito konflikto rezultate, jokių būdu nereiškia, kad Lietuva jau stovi ant slenksčio į laisvę. Kol kas tikrai viena okupacija pakeičia kitą.

Telegramose pranešama apie riaušes ir žmonių sukilimus prieš bolševikus ir apie naują antisovietinių "vyriausybių" susidarymą Pabaltijo kraštuose. Kad ir yra pilnai suprantama, kodėl tas judėjimas kilo, bet jisai vargiai prisidės prie Lietuvos žmonių vargo sumažinimo. Tie sukilimai gali iššaukti dar daugiau suirutės, turto sunaikinimo ir kraujo praliejimo tuose kraštuose.

Naciai, užimdami Lietuvą, be abejonės, stengiasi sukurstyti vieną dalį gyventojų prieš kitą, stengsis pagilinti neapykantą tarp tautinių, religinių ir kitokių grupių — kad kraštas būtų suskaldytas ir rudieji užkariautojai galėtų jį lengvai pavergti. Kol Lietuva bus po Hitlerio letena, tol ji negalės turėti tikros žmonių valdžios. Kiekviena Hitlerio kontrolėje sudaryta "vyriausybė" bus priversta tarnauti jo politikai, kurios tikslas yra pavergti silpnąsias tautas ir užvaldyti pasaulį.

Po metų sunkios priespaudos po bolševikų jungu Lietuvai dabar teks kentėti ir vargti naujose, gal būt dar bai-

Naujienos, 1941 m. birželio 25 d., psl. 4.

sesnėse sąlygose, kadangi dabar ji tapo įmesta į karo fronto ugnį.

Mes stojame už laisvę, iš visokios svetimos priespaudos išvadavimą ir demokratiniiais pagrindais tvarkomą, nepriklausomą Lietuvą. Kaip kitos pavergtos tautos, taip ir mūsų gimtasis kraštas atgaus laisvę tik tai tuomet, kuomet bus sutriuškintas hitlerizmas, kuris šiandien yra pavojingiausias priešas Amerikos Jungtinėms Valstybėms ir viso pasaulio demokratijoms. —

Pareiškime nerandame jokios konstruktyvios idėjos apie tai, ką Amerikos lietuviai privalėjo daryti, kad pagelbėtų savo senajai Tėvynei Lietuvai jos desperatiškose pastangose išsaugoti herojinės kovos keliu atgautą valstybinį suverenumą. Vieton bet kokios ta prasme iniciatyvos pareiškimą pasirašiusieji užjūrio lietuviškosios demokratijos vadovai piršo savo teoretinį samprotavimą, jog "kraštas atgaus laisvę tik tai tuomet, kuomet bus sutriuškintas hitlerizmas". Neabejoju, jog jie ne tik to nuoširdžiai norėjo, bet ir į tokį Lietuvos išlaisvinimą tikėjo. Matyti, todėl Birželio 23 dienos sukilimu atkurtojo Lietuvos valstybinio suverenumo nebrangino bei nelaikė reikalinga susirūpinti jo įtvirtinimu diplomatinės JAV-jų paspirties parūpinimu Lietuvai iš už Atlanto . . .

Anuomet sakytas minėtų patentuotų demokratų tikėjimas į Lietuvos atkūrimą pirma sutriuškinus hitlerizmą daugeliui kam gal ir galėjo atrodyti logiškas politiniu tolregiškumu, kuriuo įvairūs saloniniai politikai labai mėgsta pasipuošti. Deja, karo eiga nuėjo kitokios logikos keliu: hitlerizmą sutriuškinus, Lietuva buvo iš naujo užleista bolševizmui, nežiūrint Didžiųjų Demokratijų skambiausių pažadų išlaisvinimo mažosioms tautoms ir sugražinimo joms valstybinės nepriklausomybės.

Negalėdamos suvirškinti to fakto, kad Lietuvos diplomatinis postas Berlyne buvo apsisprendęs ir pravedė realesnį Lietuvos suverenumo atkūrimo kelią, Grigaičio "Naujienos" buvo išvysčiusios prieš mane ir mano kovos draugus — lietuvių aktyvistus — tikrą šmeižtų kampaniją. Visoje eilėje straipsnių ir redakcinių komentarų tame dienraštyje buvau dergiamas pikta insinuacija tarsi aš siekęs pasidaryti Hitlerio "gauleiteriu" Lietuvai ir t.t. Tai buvo tiek begėdiškas mano asmens dergimas iš "Naujienų" pusės, jog buvo sukėlęs dėl to kitų užjūrio lietuviškų laikraščių pasipiktinimą bei reagavimą. Taip,

pavyzdžiui, Brooklyno savaitraštis "Amerika" buvo — pagal pačias "Naujienas"* — dėl to pareiškęs:

— Kaltinti Škirpą svajonėmis tapti Hitlerio "gauleiteriu", mūsų nuomone, labai nesąžininga. Škirpa norėjo nepriklausomos Lietuvos. Jei jis būtų siekęs "gauleiterio" vietos, šiandien jo padėtis būtų kitokia. —

Buvo visa virtinė ir kitokių, nemažiau šlykščių, insinucijų ir nemažiau užgaulingų šmeižtų. Nenorėdamas su mano asmens ir mano veiklos šmeižikais čia polemizuoti, tepasakyčiau: teatleidžiajiems Viešpats Dievas, nes, matyti, nebežinojo, ką jie darė.

Tiek A. Smetonos interview Čikagos didžiajam dienraščiui ir ministerio Žadeikio birželio 25 dienos nota Valstybės Departamentui, kuri buvo viešai paskelbta "Dirvoje" liepos 4 d. laidoje, tiek ir abiejų, čia aukščiau minėtų, visuomeninių sąjungų vieši pareiškimai, be abejonės, negalėjo likti Vokietijos konsulatų JAV-bėse nepastebėti ir tuojau perteikti į Berlyną. Kokio poveikio jie padarė vokiečiams — netenka spėlioti: tai buvo tikras meškos patarnavimas Lietuvos reikalui. Jis buvo padarytas tokiu metu, kai Lietuvos dipl. postas Reicho sostinėje desperatiškai stengėsi pasiekti naujai Lietuvos Vyriausybei pripažinimą iš Vokietijos pusės, kaip betarpiško Lietuvos kaimyno, ir kai vokiečių karinės jėgos žygiavo per Lietuvos teritoriją prieš jos bolševikinį priešą.

RAŠTIKIO SUKLYDIMAS

Po skaudaus smūgio, kuris buvo suduotas Laikinajai Vyriausybei iš už Atlanto dėl A. Smetonos ir P. Žadeikio nesiorientavimo padėtyje po poros dienų ta Vyriausybė susilaukė naujo smūgio dar ir iš gen. St. Raštikio, jos pačios kr. aps. ministerio ir buv. Lietuvos kariuomenės vado, būtent dėl to, kad Raštikis pasidavė Gestapo intrigai skristi į Kauną, manęs, min. pirmininko, net nepainformuodamas, kodėl taip daro ir kokių buvo davęs išipareigojimų Gestapui. Kai savo "Didžiųjų dienų užrašuose" padariau Raštikiui priekaištų, jis, siekdamas pateisinti nepateisinamą dalyką, prirašė savo

* Naujienos, 1941 m. rugsėjo 27 d., psl. 4.

atsiminimuose "Kovose dėl Lietuvos", II t., daug puslapių, viską iškraipydamas ir net pridarydamas insinuacijų mano adresu. Todėl jaučiuos priverstas čia pateikti pilną tuo klausimu išrašą iš sakytų mano ano meto užrašų, kad skaitytojas galėtų pats spręsti apie aną apgailėtiną gen. St. Raštikio poelgį:

— (Birželio 26 d. apie 12 val.) atvyko pas mane gen. Raštikis papasakoti apie savo pasikalbėjimą birželio 25 d. popiet su Alantu, veikusiu dr. Germanto vardu). Patyręs, kad gen. Raštikis pažadėjo mielai prisidėti prie mūsų kariuomenės organizavimo, jei iš vokiečių pusės tikrai būtų leista ją sudaryti, aš tokiu gen. Raštikio užsiangažavimu buvau labai nepatenkintas. Nurodžiau, kad pirmiausia tenka rūpintis pačios Vyriausybės legalizavimu prieš Vokietiją, o ne daryti iš anksto vokiečiams avansus kariuomenei kurti, kai dar neaišku, ar Vokietija skaitosi su Lietuvos, kaip valstybės, atsišaltymo faktu. Aš laikiausi nuomonės, kad savo pažadu Alantui gen. Raštikis tik bereikalingai davė vokiečiams viltį jį įtraukti į savo pinkles, ir pranašišškai išspėjau, kad vokiečiai gali tuojau čiupti gen. Raštikį už rankos. Ta proga atskleidžiau gen. Raštikiui, jog tapau izoliuotas savo bute, bet kad žiūriu į tai tik kaip į vokiečių spaudimą. Be to, papasakojau jam, kokių savo paaiškinimų saugumui buvau davęs, ir kad ką tik gavau iš dr. Kleisto pakvietimą pas jį užteiti, bet kad nežinau, ar šio pasimatymo, kuris galėtų būti svarbus, saugumas nepasistengs sukliudyti.

Mano nujautimas greitai pasitvirtino. Atsakymo iš saugumo dėl pasimatymo su dr. Kleistu nesusilaukiau. Vieton to saugumas skubiai ieškojo po miestą gen. Raštikio. Saugumo tarnautojas Schubert (vėliau išryškėjo, jog tai buvo vokiečių slaptosios policijos leitenantas Kurmis — K. Š.), gavęs pavedimą žūt būt surasti gen. Raštikį, buvo atvykęs ir į mano butą. Pareiškė, jog gen. Raštikis esąs kviečiamas į kažkoki svarbų pasitarimą (Besprechung). Jam atsakiau, jog gen. Raštikis kaip tik yra pas mane. Kai gen. Raštikis paprašė patarimo, kaip jam pasielgti, atsakiau, jog negali policijos kvietimo nepriimti. Ta proga nurodžiau gen. Raštikiui štai ką: jokių pažadų vokiečiams neduoti ir jokio pavedimo iš jų nepriimti bei niekaip neužsiangažuoti, o tik išklausti, ką vokiečiai pasakys, juos iškvesti apie tai, ką Lietuvos klausimu galvoja, ir tuojau pranešti man apie pasikalbėjimo rezultatus, kad drauge viską aptartume ir nustatytume, kaip toliau lai-

kytis. Buvau gen. Raštikį išakmiai išpėjęs, kad laikytusi tvirtai, nes tiek pakvietimo būdas, tiek ir momento aplinkybės vaizdžiai rodė, jog vokiečiai griebiasi paskutinės priemonės gen. Raštikį palenkti ir, matyti, darys jam spaudimą, kad įvartų Laikinajai Vyriausybei pleištą į pačias jos viršūnes.

Tai buvo mano paskutinis pasimatymas su gen. Raštikiu, prieš jam išvykstant į Lietuvą. Todėl apie jo pasikalbėjimo su vokiečiais rezultatus, ir net su kuo kalbėjosi, man iš pradžių nieko nebuvo žinoma. Apie tai patyriau tik post factum iš kitų asmenų, kalbėjusių su gen. Raštikiu šiam jau esant Lietuvoje. Tai, kas mane pasiekė apie gen. Raštikio pasikalbėjimą su vokiečiais prieš jo išvykimą, buvo tik nuotrupos, be to, surinktos iš trečių lūpų. Todėl buvo neįmanoma išsiskirti susiorientuoti, kas iš tikrųjų atsitiko. Šios nuotrupos buvo sekančios:

Saugumo valdininkas (Schubert), išsikvietęs gen. Raštikį su savim iš mano buto, neprimetė generolui laiko numatytam pasikalbėjimui, bet kalbino, kad tai paskirtą pats gen. Raštikis. Šis gi atsakęs į tai, kad jis esąs visados laisvas. Juodu sutarę, kad sakytas valdininkas atvažiuos paimti gen. Raštikį 14 val. 30 iš dr. Ancevičiaus buto, kur generolas gyveno. Iš to seka, kad pasikalbėjimas bus įvykęs birželio 26 d. tuojuo popiet.

Po savo šio pasikalbėjimo su vokiečiais gen. Raštikis tuojuo pat pas mane nepasirodė. Tai buvo įtartina. Bet raminau save aiškindamas tai sau tuo, kad gen. Raštikis gal nori pirmiausia padaryti sau užrašus ir atvyks papasakoti apie viską tą pačią dieną vakare. Gen. Raštikiui to nepadarius ne tik birželio 26 d. vakare, bet ir sekančią, t. y. birželio 27 d. iš ryto, tokia jo laikysena atrodė daugiau negu keista. Netrukus buvo gauta žinia, kad aukščiau minėtas saugumo valdininkas skambinęs telefonu į dr. Ancevičiaus butą dar kartą birželio 27 d. iš ryto, ieškodamas gen. Raštikio. Jo nesuradęs namie, paprašė dr. Ancevičių išpėti gen. Raštikį, kai šis grįš, kad būtų 14 val. pasirengęs išvykti ilgesniam laikui ir pasiruoštų iš anksto lagaminą su daiktais. Tai rodė, jog gen. Raštikis yra laisvas, bet kad darosi kažkas paslaptingo, aplenkiant mane, kaip Vyriausybės galvą. Ši paslaptis kiek parėškėjo, kai maždaug apie 12 val. 30 advokatas R. Skipitis, atvykęs pas mane, paklausė, ar jau man žinoma, jog Raštikis netrukus išskrenda į Lietuvą. Šią žinią R. Skipitis sakė patyręs iš dr. Ancevičiaus. Būta ir kitokios žinios, būtent,

kad generolas tarsi iškviestas pas Hitlerį, į Fuehrerhaupt-quartier. Ši žinia pasirodė buvusi neteisinga.

Išvada buvo aiški: vokiečiams pavyko gen. Raštikį įtraukti į savo bučių. Bet su kuo iš vokiečių kalbėtasi, ką su jais sutarė, kokiais tikslais išvyksta į Lietuvą ir kodėl visa tai slepia nuo manęs? . . . Šioki toki atsakymą į šiuos klausimus galėjau sau duoti, pasiremdamas inž. E. Galvanausko pateiktais daviniais. Mat, šiam pastarajam, kaip jis pranešė, teko visai atsitiktinai matytis su pačiu Raštikiu birželio 26 d. vakare. Apie 13 val. (birželio 27 d.), taigi maždaug viena valandą prieš Raštikio išvykimą į Lietuvą, inž. E. Galvanauskas, atėjęs pas mane, papasakojo štai ką: bet kokių duomenų apie tai, kas iš vokiečių patirta ir su kuo kalbėtasi, gen. Raštikis vengęs pasakyti, aiškindamasis, jog esąs davęs vokiečiams garbės žodį apie tai niekam nepasakoti; esąs prasi-taręs tik tiek, kad iš asmens, su kuriuo kalbėjęsis, supratęs, jog vokiečiai laikęsi panašaus nusistatymo, kaip tvirtino mūsų saugumiečiai. Iš to pasidarė aišku, jog ir pats gen. Raštikis nueina Kanosos keliu.

Tai reiškė naują smūgį Laikinosios Vyriausybės legali-zavimui. Kur gen. Raštikio, kaip karininko, drąsa, kuria jis savo viešomis kalbomis prieš mūsų visuomenę yra seniau ne kartą gyręsis, kad taip lengvai nusileidžia vokiečių spaudimui, ir kur jo politinė išmintis, kad pasidaro svetimos intrigos įrankiu prieš Lietuvos nepriklausomybę? Bet šitaip aimanuoti nebuvo kada. Svarbu buvo susirūpinti, kaip gelbėti patį rei-kalą. Todėl paprašiau inž. Galvanauską, kaip Lietuvos Tautinio Komiteto pirmininką, tuojau nusiskubinti pas gen. Raštikį ir mano, kaip Vyriausybės galvos, vardu formaliai pareikalauti, kad pasakytų, su kuo kalbėjosi, apie ką ir kokiais tikslais vyksta į Lietuvą, o taip pat, kodėl tai daro nepasitaręs su manim. Kai inž. Galvanauskas jau buvo nuvykęs į dr. An-cevičiaus butą, telefonu jam dar sugestijavau sekančią mintį: jei gen. Raštikis būtų gavęs iš vokiečių pavedimą perimti Vyriausybės vadovavimą, tai kad paties paskyrimo neimtų iš svetimų rankų, bet iš manęs: atlikęs tai pagal Lietuvos Kon-stitucijos reikalavimus, pats iš min. pirmininko pareigų pasi-traukčiau, užleisdamas savo vietą gen. Raštikiui. Tuo tikėtasi legalizuoti sukilimo paskelbtąją Vyriausybę netiesiogiai.

Po pasimatymo su gen. Raštikiu inž. Galvanauskas, už-ėjęs pas mane tą pačią dieną popiet, pranešė štai ką:

p i r m a — pareiškė, kad gen. Raštikis dar kartą atsisakė ką nors konkrečiau atskleisti apie savo pasikalbėjimo turinį, motyvuodamas šią savo laikyseną jo duotuoju vokiečiams pažadu išlaikyti paslaptį, ir

a n t r a — kad inž. Galvanauskas patyrė tik apie šiuos smulkesnius dalykus:

- pasikalbėjimas įvykęs ne saugumo įstaigoje, bet su vienu žymesniu vokiečių politiku, pas kurį aš buvau prašęsis, tik jo nebuvęs priimtas,

- nei šio asmens pavardės, nei jo biuro adreso, kur pasikalbėjimas įvyko, gen. Raštikis nenorėjęs atskleisti,

- pasakė, kad iš sakyto asmens supratęs, jog aš vokiečiams esąs nepriimtinas ir kad su manim nebūsią kalbamasi,

- kai dėl pačios Lietuvos nepriklausomybės, tai iš pasikalbėjimo likęs gen. Raštikiui išpūdis, kad tas klausimas patiems vokiečiams dar nesąs aiškus,

- gen. Raštikis laikąs nuomonės, kad vokiečiai, matyti, sieks praveisti tai, ką sakė Čenkus,

- gen. Raštikis žiūrįs į padėtį gana pesimistiškai ir buginąs, kad nebūtų blogiau.

Kuomet inž. E. Galvanauskas spyrėsi, kad gen. Raštikis vis tik pasakytų ką konkrečiau, šis į tai atsikirtęs geliamai man — esą reikalinga, kad nors vienas lietuvis išlaikytų duotą žodį. Tai netiesa. Aš jokių būdu prieš vokiečius nebuvo išsipareigojęs ir jokio pažado jiems nebuvo davęs, išskyrus žodinį pasižadėjimą, duotą pulk. lt. Graebei laisva valia, kad išlaikysiu karines paslaptis, kai sukilimas dar tik buvo ruošiamas. Šį savo žodį, kada tai tebebuvo aktualu ir svarbu, aš pilnai išlaikiau, kaip kad jį gražiai išlaikė ir mano kovos draugai, kurie trumpai prieš karą buvo mano siunčiami su svarbiais ir ryžtingais uždaviniais į bolševikų okupuotą Lietuvą.

Gen. Raštikio tokią laikyseną, nesiskaitant su duotais jam nurodymais, atsisakant pranešti apie pasikalbėjimo rezultatus, duodant vokiečiams garbės žodį, jog tai, ką patyrė, slėps nuo savo vyresnybės, ir savavališkai išvykstant į Lietuvą, palikus mane, kaip Vyriausybės galvą, Berlyne visiškai nepainformuotą — buvo pakankamo pagrindo prilyginti valstybės išdavimui. Tai ir buvau išsyk užfiksavęs savo užrašuose apie anų paminėtų dienų įvykius, surašytuose 1941 m. birželio 28 d. Bet dr. P. Karveliui padarius priekaištą, kad tai būtų per griežta išvada, nenorėdamas duoti pagrindo ginčui tuo klausimu sa-

vųjų tarpe, žodžius "valstybės išdavimas" išbraukiau ir jų vieton užrašiau "didžiausia klaida". Mesdamas gen. Raštikiui tą priekaištą, aš neturėjau tikslo jį įtarti turėjus kokios negeros valios Lietuvos atžvilgiu. Bet nusikalstamų pasielgimų pasitaiko ir be blogos valios. Todėl jie būna smerkiami įstatymais ne vien žiūrint asmens valios, bet ir teikiant svorio tam, kiek nusikaltimas ar padaryta klaida buvo žalingi valstybės interesams.

Pagal žinias, kurios mane pasiekė post factum iš Kauno, paaiškėjo, jog gen. Raštikis buvo birželio 26 d. iškvieistas pasikalbėti ne pas kokią "žymesnę politiką", kaip jis pasigiria, bet pas dr. Peter Kleistą, kuris tą patį birželio 26 d. rytą buvo telefonu per savo asmens sekretorų prašęs mane pas jį užėti. Tad gen. Raštikis klaidina savo atsiminimų skaitytuosius, kur tvirtina, lyg aš buvau užsiprašęs pas dr. Kleistą, tik šis pastarasis manęs nepriėmęs. Dr. Kleisto pasimatymą su manim sukliudė Gestapas, kuris pakišo dr. Kleistui gen. Raštikį savo intrigos tikslais. Prie šio pastarojo pasikalbėjimo su Kleistu dalyvavo ir dr. Greffe iš Gestapo. Gen. Raštikis padarė elementarią klaidą, kad jų pasakymams, nukreiptiems prieš Laikinąją Vyriausybę ir mane patį, kaip jos galvą, lengvai patikėjo, nors jam buvo žinoma, jog dr. Kleist tebuvo partijos veikėjas, bet ne koks atsakingas vok. užs. rkl. ministerijos pareigūnas, ir kad dr. Greffe tebuvo tik paprastas Gestapo tarnautojas.

Tarptautinės teisės požiūriu nei vienas, nei kitas minėtų asmenų nebuvo kompetentingi reikšti Reicho Vyriausybės nusistatymą Lietuvos klausimu. Apie mūsų Laikinosios Vyriausybės pripažinimą ar nepripažinimą tegalėjo daryti pareiškimus tik Reicho užs. rkl. ministerija bei jai tada vadovavę asmenys, veikdami paties Reicho užs. rkl. ministerio von Ribbentropo pavedimu.

Gen. Raštikiui buvo žinoma, jog aš tebuvau prašęs audiencijos pas valstybės sekretorių von Weizsaeckerį, kad šio pastarojo nurodymu buvau birželio 19 d. priimtas pasiuntinio von Grundherrio, kad tą dieną įteikiau per šį kompetentingą Politikos Departamento pareigūną motyvuotą memorandumą Lietuvos klausimu su savo — diplomatinio atstovo — parašu ir visais savo titulais, kaip pasiuntinio ir įgal. ministerio, ir kad šį dokumentą von Grundherris buvo iš manęs priėmęs, atsiklausęs paties Weizsaeckerio ir pažadėjęs mano sugestiją palaikyti.

Kalbamo svarbaus diplomatinio dokumento įteikimu Reicho užs. rkl. ministerijai man buvo pavykę Lietuvos suverenumo klausimą santykiuose su Vokietija įstatyti į normalią padėtį tarptautinės teisės normų požiūriu, kurios tad ir privalėjome toliau laikytis. Savavališku užsiangažavimu su minėtais saugumo ir partijos tarnautojais, nekompetentingais tarptautiniam santykiavimui, gen. Raštikis minėtą mūsų diplomatinį laimėjimą pavertė nieku, arba mažiausiai visą tą reikalą apgailėtinais sukomplikavo, matyti, nesuprasdamas, ką daro.

Savo atsiminimuose gen. Raštikis pats pripažįsta, kad jo kalbintojai buvo jam atskleidę, jog buvę numatoma "įsteigti Lietuvos Tarybą" ir kad vokiečiai "norėtų matyti" ir jį patį tame gremiame, kaip pakaitale Laikiniosios Vyriausybės, kurios nariu jis buvo sukilėlių paskelbtas. Tačiau ten pat, kitame puslapy,* jis beria smėlį skaitytojams į akis, tarsi jis "nieko jiems nepažadėjęs", o tik pasakęs, kad "sutinka vyksti į Lietuvą", lyg kokiam sportiniam pasiskraidymui lėktuvu, gestapinio pareigūno palydimas.

Gen. Raštikio nuskraidinimą į Kauną aiškina visai kitaip buvę slapti vokiečių dokumentai, pasidarę prieinami po karo ir eiliniam žmogui.

Jau buvau konstatavęs (žiūr. psl. 352), kad Sausumos Jėgų vyriausios vadovybės 1941 m. birželio 29 d. rašte, Nr. II/3804/41, pasakyta, jog gen. Raštikis "tapo pasiūstas į Kauną sudaryti ten Pasitikėjimo Tarybą, numarinti "mūsų naująją Vyriausybę". — T312/787/8438949 —

Iš kitos pusės Gestapo slaptame biuletenyje,* datuotame 1941 m. liepos 6 d. — T175/233/2721430 — randame juodu ant balto dar paryškinta:

— Generolas Raštikis paleis (wird auflösen) Lietuvos Laikinąją Vyriausybę nedelsdamas ... —

Sunku sau įsivaizduoti, kad taip preciziški tvirtinimai būtų galėję patekti į tarnybinius vokiečių raštus, jei gen. Raštikis nebūtų vokiečiams panašia prasme išipareigojęs, arba Gestapo pareigūno dr. Greffe ir dr. Kleisto, su kuriais kalbėjosi, taip suprastas.

Sekančiame skirsnyje skaitytojas ras paties gen. Raštikio paaiškinimus, kokių jis buvo davęs LAF ypatingam ryšinin-kui, pasiūstam į Kauną tuojau paskui Raštikį.

* Št. Raštikis. Kovose dėl Lietuvos. II, psl. 167 ir psl. 168.

* Ereignismeklung, Nr. 14, 1941 m. liepos 6 d.

DR. VALANČIAUS MISIJA

Raštikį staiga nuskraidinus į Kauną nežinia kokiems tikslams ir jau kilus opozicijai Laikinajai Vyriausybei tariamų "voldemarininkų" tarpe, buvo labai svarbu su ja skubiai susisiekti. Nebuvo kitos išeities, kaip susisiekti su Tėvyne tomis pat pėdomis, kaip buvo daroma paruošiant Birželio 23 dienos sukilimą. Problema buvo, iš kur surasti patikimą ryšininką. Visi ryžtingesnieji LAF vyrai jau prieš tai mano buvo išsiųsti į Lietuvą arba priduoti kalbos vertėjais vokiečių kariuomenei, žygiavusiai per Lietuvą. Kai buvau šitaip susirūpinęs, kandidatu šiai rizikingai misijai pasisiūlė dr. Gr. Valančius. Patyręs iš manęs apie Gestapo įvartytą gen. Raštikio palūžimu kylį Laikinajai Vyriausybei ir kad aš dėl to buvau labai susirūpinęs, dr. Valančius (žiūr. fotografiją) pareiškė:

— Aš vykstu Kaunan sužinoti, ir grįžęs pranešiu Tamstai. Žinau, kad siena tebėra aklina uždaryta ir saugoma, bet kaip nors pralįsiu. Vokiečiai ne bolševikai, ir sučiuptas kaip nors išsisuksiu; kalbą moku, o už pasitraukimą iš stovyklos be leidimo negi pakars. —

Tai mane labai nudžiugino. Kietai paspaudęs Valančiui ranką, tegalėjau jam atsakyti: Tai puiki mintis. Dėkui! Vyk, brolau, ir laimingai sugrįžk! . .

Dr. Valančius birželio 29 d. vakare jau buvo Kaune ir grįžo laimingai iš tos rizikingos kelionės bene liepos 11 d., išbuvęs Kaune apie savaitę. Jis ten pasimatė su dauguma Vyriausybės narių, LAF veikėjais ir išsikalbėjo su jais visais reikalais. Be to, galėjo vietoje susipažinti su to meto tikrąja padėtimi krašte ir atnešė su savim įvairių raštų nuorašų apie Vyriausybės darbus ir projektus. Iš jo sužinojau, jog Vyriausybė laikosi panašios linijos, kaip ir aš Berlyne, ir kad daro visa, ką tik galėdama, kad labiau įsitvirtinus. Kai dėl gen. Raštikio, tai buvo malonu patirti, kad jis, pamatęs, jog visi kiti Vyriausybės nariai nebuvo linkę vokiečių spaudimams ir intrigoms lengvai pasiduoti, ėgavo pats daugiau kvaipo ir ėmė su Vyriausybe solidarizuoti.

Apie savo tą misiją dr. Valančius buvo surašęs išsamų raportą, kurį nedelsiant išsiunčiau į Berną ir Romą skubiai painformuoti mūsų diplomatijos šefams Lozoraičiui ir Šauliui

Dr. GRIGAS VALANČIUS
Slaptas LAF kurjeris į Kauną tuoj po sukilimo

apie ano momento tikrąją padėtį krašte. Tai, ką čia žemiau cituoju, yra iš raporto teksto, kurį dr. Valančius buvo malonus restauruoti, nes nuorašo jo raporto nebuvau pasidaręs, besikubėdamas sakytus šefus greičiau painformuoti. Restauruotame tekste dr. Valančius aprašo savo pasikalbėjimus Kaune šitaip:

— Laikinoji (Sukiliminė — K. Š.) Vyriausybė įsikūrusi Valst. Taupomųjų Kasų naujuose rūmuose prie teatro. Iš mano nakvynvietės tik nedidelis šuolis, tiesiai laiptais į pakalnę. Panorau dar tą patį vakarą (birželio 29 — K. Š.), nors vėlyvą, užmegzti ryšį su Brazaičio - Prapuolenio įstaiga. Žvalgydamasis, baukščiai šliaužiu žemyn. Iš apačios laiptais viršun ateina du vyrai, garsiai kalbėdami. Girdžiu ir aiškiai nuvokiū, apie ką kalbasi. Labas, labas! . . Tuomet susitikimas lietuvio su lietuviu pažįstamu buvo lydimas nuostabos ir aiktėlėjimo: ar ir tu dar gyvas išlikęs?! Stovėjau prieš du Laikinosios Vyriausybės narius, finansų ir prekybos ministerius — Matulionį ir Vainauską. Pasakiau, iš kur ir koku reikalu atvykęs. Jei paskubėsi, Brazaitį dar gali rasti. Mes grįžtame iš ką tik baigto ministerių kabineto posėdžio . . .

Kaipgi nerasi, jei abu aukščiau minėtieji (Br. ir Pr.) į namus beveik nė nebesugrįžta, naktį kėdėje prasnausdami. Dirba vyrai iš peties — Lietuvos garbei ir šlovei. Susitikimas su abiem mielas ir jaudinantis, apgaubtas nusistebėjimų . . . quis, quid, quo modo, quando, quibus auxiliis . . . Kas, kaip, iš kur ir koku būdu? Su pirmuoju pažintis paviršutinė, ateitininkiška, gi su antruoju itin artima, nes gi jis ("Levas") ir bičiulis artimas ir mano buvęs studentas Klaipėdoje. Kaip laikotės, bičiuliai, ar dar gyvi, spaudžiami vokiškojo bato? Nekaip, nors ir nesiduodame lengvai trauškomi: abu unisonu atsakė. Kodėl neatvyksta Škirpa, sunku mums be jo? Tai pagrindinis klausimas, apie kurį ir sukosi mūsų naktinis pasikalbėjimas. Klausimas, į kurį nė vienas neturėjome atsakymo ir kuris taip ir liko atviras iki tų metų rugpiūčio mėn. 5 d., kai Laikinoji Vyriausybė, tautos himną sugiedojusi ir nežinomam kareiviui vainiką padėjusi, išsiskirstė protestuodama.

Perdaviau Škirpos skatinimą laikyti, kiek tik įmanoma, stipriai ir vieningai, nepasiduoti vokiečių kvilinginėms užmačiom. Su įkyrumu jiems priminti, kalte kalti — ne iš jų rankų laisvę gavome, mandatą turime pačių lietuvių gyvybių auka, sukilėlių - partizanų krauju gausiai aplaistytą.

Nupasakojau Škirpos pastangas, žygius ir diplomatinę kovą, vedamą ne tiek per užs. rkl. min-jos kanalus, kiek kreipiamą į karines sferas, siekiant net patį generolą Brauchitschą, vyr. Sausumos Jėgų vadą. Suminėjau partijos ir Gestapo klas-tingus bandymus, tariamos apsaugos pridengta skraiste, Škirpą izoliuoti ir jo ryšius su Kaunu užgniaužti, atviros prievartos nenaudojant. Sakiau, kad jis vis dar tikisi ir laukia leidimo atvykti Kaunan perimti ministerio pirmininko pareigų, nors ir prileidžia jį, karo metu neišvengiamą, apribojimą, juris-dikcijų susiaurinimą. Jis mano, kad Lietuvos politinė padėtis esanti kitokia, kaip Norvegijos, ir dėl to neprileidžia ga-limybės, ar vokiečiai temps ir Lietuvą ant to paties kurpalio a la Quisling "Schweinerei". Berlyno lietuviuose, ypatingai Liet. Aktyvistų Fronto štabe, atsiradusios nerimasties ir paties Škirpos audringų reakcijų dėl gen. Raštikio paslaptingo iš-skridimo Kaunan tuo tarpu jiedviem neminėjau nei vienu žo-džiu. Norėjau pirma su pačiu generolu vienu ir atskirai pasi-matyti. Tepasakiau, kad esu Škirpos pavestas su juo pasi-matyti, pasikalbėti, ir pasiteiravau, kur jį galėčiau surasti. Su-žinojau, kad jo ryšių ir kelių ratas esąs tarp pulk. Bobelio Liet. Komendantūros, gen. Nagiaus Karo Muziejaus, vokiečių karo įgulos Kauno apygardoje vado gen. Pohlio ir generolo Justo (?). Kasdien užėinaš į Kabineta ir pradėjęs eiti krašto apsaugos ministerio pareigas Laikinojoje Vyriausybėje. Brazaitis sakė išpėsiąs jį apie mano atvykimą ir norą pasimatyti arti-miausia proga. Jis taipgi pakvietė dalyvauti sekančios dienos vakare įvykstančiame Vyriausybės posėdyje su visuomenės ir politinių grupių atstovais, kuriame gen. Raštikis padarys pla-tesnį pranešimą apie turėtus pasitarimus ir atliktus žygius. Ryšium su šia informacija, nusistačiau pasimatymo su gen. Raštikiu neskubinti, pirmiau išklaudyti jo pranešimo ir ryt-dienos posėdžio diskusijų.

Nedaug ką iš to posėdžio aiškiau beprisimenu. Tik vieną-kitą ryškesnį veidą, svarbesnį momentą ir klausimą. Brazaitis sumaniai vedė posėdį, vykusiai moderavo, sintetino. Išklaudyti visuomenės bei partijų atstovų pasisakymai. Jie buvo stiprūs, optimistiški, skatinantys Vyriausybę kietai laikytis, nesvyruoti ir vadovauti valstybei, nepaisant okupanto trukdymų. Ypa-tingai džiaugiausi puikiais valstiečių - liaudininkų lyderio Z. Toliušio pareiškimais. Jokių reikalavimų, dėl Vyriausybės sudė-ties ar kitokių, partijos vardu jums (Vyriausybei) nestatome ir negalime statyti šiose aplinkybėse. Svarbiausias dalykas, išsilai-

kykite patys ir tuo iškovokite Lietuvai valstybinį nepriklausomumą. Neabejoju, kad kraštą administruoti sugebėsite, jei tik okupantas perdaug jūsų rankų nesupančios. Esate jauni, mokytis ir pilni energijos vyrai. Patyrimas ateis bedirbant. Reikale ir mes, seniai, jums patarsime, padėsime. Jam pritarė ir kitas senas politikos vilkas, prof. A. Tumėnas. Lėtu, vos girdimu, bet kiaurai pergaltu ir protingu žodžiu jis nurodė svarbiausią uždavinį — jokiais aplinkybėmis nesitraukti iš valstybingumo kelio, kuriuo pradėta eiti, ir nesileisti į jokias Zivilverwaltungo formas bei machinacijas. Pastarasis penkmečiu vėliau mirė vakarų tremty, o pirmasis, rodos, iš Sibiro grįžęs, tebegyvena, nes žymiai jaunesnis, šiuo metu 78 metus amžiaus "tepasiekęs". Abu puikūs vyrai, šviesūs ir padorus vyresnės kartos Lietuvos politikai.

Gen. Raštikio pranešimas buvo gan blankus, jam būdingais minkštumais pašvelnintas ir beišvardiniais pareiškimais (tik konstatavimais) praskiestas. Svarbiausi jo pasiekti "laimėjimai":

1. Vokiečių karinė valdžia pažadėjusi į Laik. Vyriausybės darbus nesikišti (jai partija kištis ir neleidžia — Gr. V.) ir jai nekliudyti.

2. Ji neprieštarausianti sudaryti lietuviškų komendantūrų tinklui Lietuvoje ir net organizuoti lietuviškos kariuomenės dalinius vidaus apsaugai. Kaune ir keliuose apskrčių miestuose tokios komendantūros jau normaliai veikiančios, kariuomenės daliniai pradedami organizuoti, jų apginklavimui kliūčių nebūsią. Partijos (NSDAP) pakurstytų lietuviškų nacionalistų bandymo paimti karinį sektorių ir policiją į savo rankas vok. kariuomenė prašyta neremti, ir ji tai padariusi. Dėl to ir bandymas nepasisekė. Blogiau esąs reikalas su vok. partijos ir valst. saugumo atstovais. Nors pastarieji savo admin. aparato Lietuvoj dar neturi, jų ešalonai atvyksią vėliau, bet ryšiai sudaryti gyvi, gyviausi, nes patys tų ryšių iešką (Dieve saugok, tik ne su Laikin. Vyriausybe betarpiškai, nes jos nepripažįsta). Aplinkybių, kuriomis pats gen. Raštikis iš Berlyno į Kauną atskrido, teisingiau — buvo atskraidintas, savo pranešime neaiškino. Taipgi neminėjo tų atstovų, ryšininkų ar agentų pavardžių, jų titulų bei užimamų pozicijų. Apie tai labai maža tepatyriau ir per vėlesnius, asmeninius pasikalbėjimus su ponu generolu. Tesuminėjau tik bendrą pasikalbėjimų turinį ir jų reikalavimus. Svarbiausi jų buvo tokie:

1. Vokietijos Reichas niekad nesutiksias Lietuvai duoti pilnai nepriklausomą Vyriausybę, pačią ir savo valia pasiskelbusią.
2. Ji turėsianti priiimti Reicho iš pačių lietuvių parinktą administraciją, subordinuotą okupacinės vok. valdžios organams. Esąs bendras planas visoms užimtoms rytų sritims, ir jokia išimtis Lietuvai iš to plano išskirti nebūsianti padaryta.
3. Lietuvių kooperavimas ir net aktyvus įsijungimas į kovą prieš bolševizmą esąs labai pageidaujamas. Pats gen. Raštikis, kaip Lietuvoj populiarius ir lietuviams patikimas žymus asmuo, mielai (netgi primygtinai!) kviečiamas tai administracijai vadovauti . . .

Kai dėl Škirpos "užšaldymo" Berlyne, vokiečiai esą priešingi ne jo asmeniui, bet jo "nediplomatiškai" tezei (ryšininkų teigimu) — iš sukilėlių krašte gavau mandatą Vyriausybei vadovauti ir bet kokią kliudymą man tą mandatą priimti laikau nesuderinamu su tarptautinės teisės nuostatais. Esą, jis kalba su mumis (vokiečiais — Gr. V.) kaip suvereninės valstybės galva, pasiremdamas buvusia tos valstybės konstitucija, o ne karo padėty susidariusiais naujais politiniais faktais ir faktoriais. Su tuo Reichas negalys sutikti, nors ir gerbiąs patį to pareiškimo autorių, kaip buvusį nepriklausomos Lietuvos pasiuntinį Berlyne.

Pasikalbėjimo metu gen. Raštikis taipgi rado Škirpos laikyseną neapgalvotą ir esamose aplinkybėse nelogišką. Mano mintin tik vėliau ištrigo žodis "nelogiška", nes tą patį žodį išgirdau Berlynan sugrįžęs ir iš Ernesto Galvanausko, atseit, iš dar žymesnio žinovo - autoriteto lūpų. Pastarasis apskritai visą Škirpos anuometinį diplomatinį žaidimą su Reicho valdžia ar jos atstovais apibūdino tuo pačiu "nelogiška" terminu. Į klausimą, kokia anose aplinkybėse diplomatinė forma ir formulė demaršuose Reicho valdžiai, užtrenkusiai vartus grįžti į savą(!) kraštą Lietuvos Vyriausybės (pagal 1938 metų konstituciją — ir Valstybės galvai) būtų buvusi teisingesnė ir logiškesnė panaudoti, — nei Raštikis, nei Galvanauskas tinkamo, netgi jokio atsakymo neturėjo. Abiejų priekaištai nelogiškumo, atrodo, nesiskaito su dviem reikšmingais faktais, istoriniais ir nepaneigiamais. Pirma, Škirpa Berlyne ir po Pasiuntinybės rūmų sovietams atidavimo (iš vokiečių pusės — K. Š.) ir po garsiųjų sutarčių Maskvoje pasirašymo tebeturėjo diplomatinį

statusą, Lietuvos kredencialai jam nebuvo gražinti. Antra, iš kieno malonės ir kokių politiniu ar konstituciniu aktu Lietuvos Laikinoji Vyriausybė anuomet atsirado, ar tos Vyriausybės pirmininkas galėjo išdrįsti paneigti ar vengti pareikšti pagrindinį ir svarbiausią faktą, tautos mandatą gautą sukilimo dėka (politinis aktas) ir antspaudo tuotą gyvu antspaudu, sukilėlių gyvybių aukomis ir jų krauju.

Su gen. Raštikiu turėjau tris pasikalbėjimus. Iš jų antrasis buvo ypatingai ilgas ir dramatiškas. Pradėtas jo kabinete, tęstas pasivaikščiojimu iš Laik. Vyriausybės į jo butą Vytauto kalne ir baigtas nedidelio Vaičiaičio gatvės namelio kieme, ir ištišęs į keturių valandų diskusijas. Atsiprašė negalįs vidun kviešti, nes ponia negaluoianti ir nenorįs jos poilsio trukdyti. Buvo graži liepos pradžios diena, rami aplinka ir svetingas suolelis tarp jazminų krūmų. Vakarykštis pašnekesys tebuvo tik trumpas ir interesantų trukdomas pasimatymas, prisistatymas, susipažinimas. Su ponu generolu nepasižinojau. Pažino jį visa Lietuva, pažinau ir aš, nors jis pats vargu mane išskyrė iš kitų, Laisvės Alėjoje praeinant sveikinusių. O ir po šių trijų nelemtų (taigi — nelemtų . . .) pasimatymų pažintis, kokia buvo, tokia ir liko, tik kepurinė. Paskutinis, atseit, trečiasis ir atsisveikinamasis pasimatymas užtiesė barjeriuką bet kokiai artimesnei pažinčiai ar net bičiulystei, kokia normaliai tokiose aplinkybėse tarp dviejų lietuvių turėjo susidaryti. Pasiimtą uždavinį bandžiau įvykdyti pilnai ir neatsižvelgiant į jokių asmeninius sentimentus, patogumus ar nepatogumus. Buvau tik paprastas paprasčiausias pulk. Škirpos ryšininkas - kurjeris, davęs pažadą atvežti generolo Raštikio atsakymus į visus jam pateiktus klausimus, neišskiriant nė tų, kuriuos vadinau *nemaloniais*. Iš anksto numaniau nepatiksias generolui savo įkyrumu ir kamantinėjimu netgi tardymo pobūdžio klausimais, klausimėliais. Bet ar tai buvo svarbu, kai Lietuvos likimas kabėjo ant plauko. Delsiau ir "lapeliu drebėjau", pakilęs iš kėdės atsisveikinimo momentą, kai pagaliau ryžausi gauti generolo Raštikio atsakymą į ilgai atidėliojamą ir nejaukų paskutinį klausimą:

— Kaip, pone generale, aš turėčiau formuluoti Tamstos pasiaiškinimą Lietuvos Laikinosios Vyriausybės ministeriui pirmininkui ir Lietuvių Aktyvistų Fronto vadui pulk. Škirpai, kuriam Tamsta pasižadėjai subordinuotis ir be jo leidimo ar pritarimo nedaryti jokių Lietuvą angažuojančių veiksmų, po

to, kai Tamsta tokį veiksmą akivaizdžiai padarei be jo žinios, dargi jį net apie tai neišpėdamas?

Pats, labai suprantama, išsigandau savo klausimo. Bet argi aš pasodinau į kaltinamojo suolą šį žymų Lietuvos vyrą, aukšto rango karių? Į tą suolą jis pats atsisėdo, nė Gestapas jo nesodino, o tik paprašė . . . (lipti į lėktuvą, skristi iš Berlyno į Kauną ir . . . sudemoralizuoti už Lietuvos laisvę kovojančius vyrus, suardyti lig tol darnią laisvės kovos vienybę tarp Berlyno ir Kauno sektorių . . .).

Į klausimą, suprantama, atsakymo negavau ir nesitikėjau gauti. Stebėjau generolo veide prabėgančius užgaulės šešėlius. Duryš pagreitintai atsidarė, nusilenkiau ir atsidūriau koridoriuje. Jis per daug kultūringas ir mandagus, kad išvartų. To nepadarė, o įvyko tik kažkas tarp išvartymo (gal įsivaizduoto) ir paskubinto išėjimo, instinktyvi reakcija situacijoje, susidariusioje labiau emocijos nei logikos šešėlyje.

Grįžtant prie pasikalbėjimo turinio, reikia atpasakoti ir klausimus bei atsakymus, nors pastarieji tebuvo "kojų sukinėjimas", o dažnai — tik tylą, jokio atsakymo. Dialogas viopusiškas ir neįdomus. Aš tik klausiau, klausinėėjau, o generolas Raštikis tik nenoromis ir nepilnai atsakė, dažnai visai neatsakė ir tylėjo.

— Ar mes pažįstami? — paklausė gen. Raštikis pirmame pasimatyme kviesdamas sėstis.

— Pažįstu Tamstą nuo 1925 metų. Žavėjausi Tamstos, anuomet majoro, pasakyta šaunia kalba, sveikinimu kariuomenės vardu, per ateitininkų pastatytą Putino misteriją "Nuvainikuotąją vaidilutę", Vytauto kalne ažuolyne, — atsakiau.

— Buvo tai nuostabi meno šventė, didinga lietuviškojo patriotizmo demonstracija, tūkstančiai kauniečių anuomet suplaukė į ažuolyną, — pastebėjo gen. Raštikis.

— Jūsų husarai su šauniais žirgais talkino Kęstučiui pagrobti Birutę, — pridėjau.

P i r m a s k l a u s i m a s : Atvykau iš Berlyno, p. Škirpos siunčiamas. Jis labai susirūpinęs. Nori užbėgti už akių vokiečių bandymui suskaldyti lietuvių vienybę Lietuvos laisvės kovoje. Jie, bent kariai, didžiai vertina karinį lietuvių partizanų vaidmenį jų kare su sovietais, bet išsisukinėja nenorėdami mokėti jokios *politinės* kainos už šią didžiulę paramą. Dėl to neleidžia ir pačiam Škirpai grįžti Lietuvon perimti vadovavimą Laikinajai Vyriausybei. Ar p. Generolas pritariate p. Škirpos

minčiai, kad mums reikia visomis priemonėmis priešintis vokiečių bandymui mus suskaldyti ir susilpninti?

Atsak.: Tai savaime suprantama. Kodėl toks klausimas apskritai?

Klaus.: Ar p. Generolas nemanote, kad tokį, ir labai intensyvų, skaldymo žaidimą vokiečiai jau pradėjo, ir, žinoma, sieks *divide et impera* iki galo?

Atsak.: Nepaslaptis, kad vadinamieji voldemarininkai visą laiką tik apie *vienybę iki Eitkūnų* tekalbėjo (tą terminą pirmas pavartojo dr. P. Karvelis, o ne kas iš voldemarininkų — K. Š.). O paskui? Paskui apsieisime ir be jų.

Klaus.: "Bendro žygio" patirtis Klaipėdoje 1938-1939 metais sako ką kita. Jie parodė ir norą ir sugebėjimą bendradarbiauti. Ar jie pasikeitė?

Atsak.: Buvo visai kitokios aplinkybės, kita būklė. Jie vis dėlto yra lietuviai nacionalistai, artimesni vokiškojo nacionalsocializmo ideologijai, kaip bet kuri lietuvių kita politinė grupė. Jų aktyvumas yra labai padidėjęs. Jaučia užnugarį, naudojami proga siekti politinių tikslų, kurių, kaip maža, negausi grupė anksčiau, normaliose aplinkybėse, pasiekti nepajėgė.

Klaus.: Ar manote, jie leisis naudojami kaip politinis vokiškojo okupanto įrankis, bus jam lojalūs be rezervų ir eis su juo visą kelią, panašiai kaip darė Lietuvos komunistai su sovietiškuoju okupantu, eidami su juo visą kelią iki Maskvos ir iki "Stalino saulės"?

Atsak.: Mažai politinei grupei mažos tautos, ypač po tokios siaubingos "sovietų okupacijos, gali kitokio pasirinkimo ir nelikti. Jie jau dabar graibsto svarbesnes, raktines Lietuvos administravimo pozicijas.

Klaus.: Istorškai tai ne naujas politinis fenomenas. Gal tai tik proginė taktika, politinis realizmas ar politinis oportunizmas? Lietuviai nacionalistai yra neabejotini Lietuvos patriotai, stovi ant jos nepriklausomybės pagrindo, turi ribą ir žinos, kur sustoti. Nejaugi jie tarnaus okupantui be sąlygų ir neatsižvelgdami į Lietuvos politinio nepriklausomumo interesą?

Atsak.: Nežinau. Už juos ar prieš juos negaliu kalbėti. Pagyvensime — pamatysime.

Klaus.: Atrodo, p. Generolas jais nepasitikite?

Atsak.: Mano asmeninis Lietuvos nacionalistais pasitikėjimas ar nepasitikėjimas šiuo atveju ir šiuo momentu visai

nesvarbus. Iš vienos pusės, jie juk lietuvių tautos branduolio (o tik mažą jos dalelę) nereprezentuoja, o iš kitos pusės, vargu okupantas apskritai turi kokių intencijų Lietuvos politines grupes kontaktuoti ar su politine mūsų tautos daugumos valia skaitytis. To nedarė su užimtais Skandinavų, Balkanų kraštais, labai mažai tesiskaitė net su didelės Prancūzijos politine valia. Kodėl mums tikėti, kad su mumis bus elgiamasi kitaip? Esu karys, ne politikas. Lengva pasiduoti politiniam naivumui karo metu, nesunku gyventi nerealiom politinėm viltim tokiu metu, kai bombos kalba ir kai bet kokios politinės ateities kalkuliacijos, ypač mažoms tautoms, bent iki karo pabaigos, — suspenduotos.

Klaus.: Pulk. Škirpa mano, kad mūsų politinė padėtis yra skirtinga, atseit, palankesnė, kaip pavyzdžiui Norvegijos, kuriai primestas režimas a la Quisling. Mūsų partizanai, sukilimas prieš Sovietus, pastatė vokiečius prieš įvykusį faktą, su kuriuo jie negali nesiskaityti. Mes ne tik nekovojome prieš juos, kaip tai darė visi kiti jų užimtieji kraštai, bet dargi talkinome jiems (mūsų pačių interesas) kovoje su jų (ir mūsų) priešu, paaukodami šimtus ir tūkstančius jaunų gyvybių ir tuo sutaupydami patiems vokiečiams gal keliolikos tūkstančių jų pačių gyvybių. Argi per didelė kaina reikalauti iš jų bent tokios nepriklausomybės, kokia šiuo metu naudojasi, pavyzdžiui, tokios tautos, kaip Kroatija ar Slovakija, kurios lig šiol politinio suverenumo nei neturėjo, kaip Lietuva nuo 1918 metų? Ar Tamsta nemanai, kad mes turime labai gerų šansų, dėkui mūsų narsiems vyrams, sukilimo vadams ir partizanams, turėti politinį nepriklausomumą ir savą, grynai lietuvišką, nors karo metu ir apribotą, valdžią, jei tik vieningai laikysimės ir primygtinai, nenuolaidžiai iš vokiškojo okupanto to reikalausime?

Atsak.: Norėčiau tikėti, bet ne nuo mūsų pačių tai priklauso. O, antra, principas *"viskas arba nieko"* mažai tautai santykiuose su galingu kaimynu, šiame atveju ir okupantu, ypač tokio, totalinio pasaulinio karo metu, taikyti visai netinka.

Klaus.: Reiškia, Tamstos manymu jau pačiame starte darome politinę klaidą?

Atsak.: Taip.

Klaus.: Turite galvoje pulk. Škirpą ir jo taktiką, naudotą demaršuose su Trečiojo Reicho valdžia dėl jo ir jo vadovaujamos Laikinosios Vyriausybės pripažinimo?

Atsak.: Taip.

Klaus.: Ar teko su pulk. Škirpa tais klausimais išsikalbėti prieš Tamstai išskrendant į Kauną?

Atsak.: Nepilnai. Jis gi apskritai nelinkęs su kitais tartis, iš kitų sugestijas priimti ar bent diskutuoti.

Klaus.: Mano žiniomis, jis politiniais klausimais nuolat tarėsi su Ern. Galvanausku, kariniais klausimais su Tamsta.

Atsak.: Teisingiau būtų sakyti, *kalbėjosi*, o ne *tarėsi*.

Klaus.: Atseit, jūsų patarimų ar sugestijų nepaisė?

Atsak.: Visai teisingai.

Klaus.: Kokios, Tamstos manymu, klaidos buvo pulk. Škirpos padarytos jo pastangose išgauti iš Trečiojo Reicho valdžios sukilimo pastatytos Lietuvos Laikiniosios Vyriausybės pripažinimą?

Atsak.: Tokių klaidų padaryta visa virtinė. Jų daug ir stambių. Jos visos plaukė iš vienos pagrindinės Škirpos sampratoje premisos, kuri anuomet vokiečiams buvo kategoriškai nepriimtina. Jis tos premisos visą laiką laikėsi, jos nekeitė, neparodė lankstumo nei pastangų artėti bent kiek prie neigiamos vokiečių reakcijos. Toks viso Lietuvos nepriklausomybės klausimo *ant ašmenų* pastatymas, toks užkietėjęs, bekompromisinis žaidimas *va banque*, atseit — *viskas arba nieko*, pastatė jo paties asmenį vokiečių akyse nepriimtiniu, dėl to jie ir atsisakė toliau su juo kalbėtis, nekalbant jau apie kokių nors diplomatiškai politinių derybų vedimą.

Klaus.: Vadinasi, jis pasidarė vokiečiams *persona ingrata*, diplomatinės terminologijos prasme?

Atsak.: Teisingai. Nors tai gal jam formaliai ir nepasakyta, o tik duota suprasti, o jis *nesuprato* ir su įkyrumu toliau demaršavo.

Klaus.: Ar galima paprašyti pailiustruoti tą Tamstos vadinamą *va banque* žaidimą?

Atsakymas į šį klausimą buvo ilgas ir gana įdomus. Paberta dalykų, apie kuriuos klausėjas nebuvo girdėjęs. Generolas Raštikis išsisiūbavo ir protarpiais net išikarščiavo, kai kada susigriebdamas, pritildamas. Į jo išikarščiavimus, sakyčiau — konstitucinės teisės lekciją, nesiterpiau, nepertraukiau, net džiaugiausi, — tegu sau važiuoja, gerai, kad nereikia, banaliai tariant, už liežuvio traukti, kaip lig šiol.

Klaus.: Labai įdomu. Tamstos samprotavimai teisingi. Noriu išgirsti Jūsų minčių sklaidą iki galo. Prašau, pone Generole, tęsti toliau.

Atsak.: Tarp 1922 metų ir 1938 metų Lietuvos konstitucijų skirtumas yra didelis. Pagal pirmąją Lietuva buvo parlamentarinė ir pagal pastarąją — prezidentinė valdymosi sistema. Pirmoje — prezidentą pavaduoja seimo pirmininkas (tautos rinktinis), o antroje — ministeris pirmininkas (paties prezidento skirtinis) Škirpa pasirinko pastarąją konstituciją, nes ši buvo jam *patogesnė*.

Klaus.: Argi galėjo rinktis senąją, negaliojančią?

Atsak.: Ir viena ir kita faktiškai negaliojančios. Buvo dar ir trečioji — Stalino konstitucija. Ir tik viena iš trijų tebuvo patogi jam pačiam. Prisiminkime, kaip antroji (1938 metų konstitucija) pasitarnavo, taip, pasitarnavo trečiajai (stalininei) įgyvendinti. Kokiu *sklandumu* sudarytas testinumas, konstitucinis perėjimas iš Smetonos į Merkį ir iš Merkio į Paleckį. Viso to, t. y. Lietuvos konstitucijų kontroversiškumo, Škirpa negalėjo nežinoti. Ar tai ne hipokrizija buvo jo pastanga vokiečiams aiškinti savo paties asmeninį statusą ir prisistatyti (notifikuoti) jiems kaip Lietuvos Ministeris Pirmininkas ir Valsybės Prezidento pareigas einąs (tai netiesa; 1941 m. to nebuvau "notifikavęs" ir negalėjau, nes A. Smetona tebebuvo gyvas — K. Š.), atseit, turinčiu teisę Lietuvos vardu daryti pareiškimus, siųsti notas ir pasirašyti susitarimus. Deja, be Min. Pirmininko kontrasignacijos ir pagal 1938 m. konstituciją jis tos teisės neturėjo, taipgi be konstituciškai formalaus iš Min. Pirmininko į Prezidento pareigas perėjimo akto jis negalėjo prisistatyti jau tas pareigas einančio statuse. Toks neapgalvotas žygis, stačiai diplomatiškas skandalas, vokiečius tik suerzino, juos išgąsdino ir visą Lietuvos reikalą sukomplikavo. Kiek žinau, Ern. Galvanauskas buvo jį išpėjęs to nedaryti, bet Škirpa šio išpėjimo, kaip ir daugelio kitų, nepaisė (visa tai gryniausias prasimanymas — K. Š.).

Pastaba: Šiandien nebegaliu tiksliai prisiminti, ar iš gen. R. lūpų šiuos priekaištus girdėjau. Galėjau tai girdėti Ern. Galvanausko bute Berlyne, — ten buvau pakviestas "Kauno išpūdžiais" pasidalinti su šeimininku E. G. ir jo svečiais dr. Karveliu ir adv. Skipičiu, tuojau pat sugrįžęs.

Klaus.: Gal Galvanausko išpėjimas buvo post factum, taigi pavėluotas?

Atsak.: Tikros įvykių ir jo demaršų chronologijos nežinau. Jei ir taip būtų, toks švelniai tariant "liapsusas" nieku būdu nepateisinamas.

Klaus.: Kokia, Tamstos manymu, pristatymo (notifikacijos) formulė šiuo atveju buvo naudotina?

Atsak.: Ar man seniems diplomatams nurodinėti? Viena aišku, kai esi mažas ir dargi po didelę didelio leteną, nebūgnink didesniu būgnu, o vartok tik birbynėlę, nebaubk jaučiu, o bliauk tik veršiu.

Klaus.: Atseit, *quod licet Jovi, non licet bovi*?

Atsak.: Teisingai, Tamsta. Pakartok tai sugrįžęs Berlynan ponui pulkininkui.

Klaus.: Ar šiose aplinkybėse apskritai reikėjo jam pačiam ir betarpiškai ieškoti Laikinosios Vyriausybės pripažinimo Berlyne?

Atsak.: Pritariu Tamstos abejonei. Jei ir reikėjo, tik ne tokiu būdu bei forma. Geriausiai per kitą asmenį, ne jam pačiam, nes liečiamas jis pats. Niekad suinteresuotasis nėra pats geriausias savo paties bylos gynėjas.

Klaus.: Ką pats p. Škirpa turėjo pirmoj eilėj daryti karui prasidėjus ir Laik. Vyriausybę priešaky su juo paskelbus? Jis juk akcijos žmogus, žinote. Negalėjo rankas sudėjęs laukti ir nieko nedaryti.

Atsak.: Jis turėjo tučtuojau atsirasti Kaune, nesvarbu, kokių būdu.

Klaus.: Per žaliąją sieną?

Atsak.: Kad ir taip, ar ne vis tiek. Taip, kaip ir Tamsta štai, esi Kaune.

Klaus.: Jis nenorėjo grįžti tuščiomis rankomis, tikėjo ir stengėsi parvežti bent de facto pripažinimą iš Berlyno. Žinau apie jo didžiules pastangas, jo nuostabų aktyvumą. Ar neturėjo laukti ir klebenti, klebenti?

Atsak.: Laukti kredencialų iš Hitlerio rankų? — tai iliuzija.

Klaus.: Kokia Tamstos išvada, kas darytina?

Atsak.: Gamta tuštumos nemėgsta, žmogus neturi leisti tuštumai atsirasti. O politinė tuštuma Lietuvai šiuo metu pavojinga, gali ar galėtų būti ir fatališka.

Klaus.: Reiškia, Tamsta, atvykdamas Kaunan taip ankstyvai, išokai į tokią tuštumą ją užpildyti, kad ji nebebūtų tuštuma?

Atsak.: Vokiečių akimis žiūrint, taip. Distansavosi nuo Škirpos, dėl jau minėtų priežasčių, ir kreipėsi į mane. Ar išmintinga būtų nesikalbėti, ar vokiečiams svarbus, ar įdomus mūsų vidaus pareigų pasiskirstymas? Škirpa tokias — aš kitokias

pareigas. Jiems nesvarbu, kuris pirmu smuiku groja, o ir pats "orkestras" dar jų nepripažintas. Apie tai dar tik kalbame ir kalbėsime.

Klaus.: Lietuvių akimis — tuštumos nėra. Turime šaunių vyrų Ministeriu Kabineta, Prapuolenio sėkmingai surinktą ir Brazaičio (Škirpą pavaduojančio) sumaniai vadovaujamą Laikinąją Vyriausybę.

Atsak.: Šiandien taip. O kas bus rytoj? Esame okupuotas kraštas. *Modus vivendi* suradimas su okupantu, ar šioks, ar toks, būtinas.

Klaus.: Kokie Tamstos santykiai su Laikinąja Vyriausybe? Esate joje, ar šalia jos?

Atsak.: Esu joje lietuvių (vidaus) požiūriu ir šalia jos vokiečių (išoriniu) požiūriu.

Klaus.: Kaip tai suprasti?

Atsak.: Padėti iš abiejų pusių, Berlyno ir Kauno, žinant, — nesunku suprasti.

Klaus.: (Tik minty susiformavo, klausti žodžiais nedrįsau. Bijojau užsitrenkti duris tolimesniam pašnekesiui). Norėjosi išgirsti daugiau ir daugiau. Darėsi vislab įdomu, net intrigavo. Prieš akis mačiau žmogų, vis labiau ir labiau atsiveriantį, stebėjau žymų Lietuvos vyrą, kurio vidus, psichologija ir mentalitetas vis labiau skleidėsi, bet kuris kažkaip ir kažkodėl kaip asmenybė neimponavo. Tai ne akcijos ir ne kovos žmogus. Kompromisas, atsakomybės ir rizikos baimė, skrupulingas atsargumas, baimė ir gal net bailumas — geriau nieko nedarysiu, nes galiu padaryti blogai... Negalėjau suprasti, negalėjau rasti ir iki šiai dienai nerandu atsakymų į kai kuriuos klausimus, kuriuos vargu kas drįstų patį gen. Raštikį klausti... Nagi, atsakymai į suminėtus klausimus, aiškumas priežasčių ir motyvacijos žinojimas galėtų išaiškinti, bent leistų suprasti labiau ir pilniau ir šį nelemtą (taigi, nelemtą!...) gen. Raštikio perdėm ankstyvą atskridimą, teisingiau atskraidinimą, supintą su pažadais svetimiesiems, duotais žodžiais ir slaptom misijom, apie kurias neduota žinoti net ir tiems, kurie privalėjo žinoti, taip, privalėjo... Dar daug klausimų klausiau gen. Raštikį, bet neįmanoma juos čia atpasakoti, nebent vieną kitą sutrumpintai, ir tik dokumentacijai, reikalo pilnumui.

Klaus.: Ar galėčiau sužinoti, su kuo Berlyne prieš išskrendant teko kalbėtis iš vokiečių pareigūnų?

Atsak.: To negaliu pasakyti.

Klaus.: Ar tai nebuvo "trys daktarai" (Kleist, Greffe, Graebe), su kuriais ir pulkininkui Škirpai teko "iki kaklo" išsikalbėti.

Atsak.: Tyla.

Klaus.: Ar teko bent su kuo nors iš lietuvių Berlyne prieš ir po pasitarimų su vokiečiais klausimus padiskutuoti, pasikalbėti?

Atsak.: Gen. Raštikis lėtai kratė galvą. Neaišku. Gal tik ženklas — negaliu atsakyti.

Klaus.: Ar bent ką apie tai žino pp. Galvanauskas, Skipitis, Karvelis?

Atsak.: Žino faktą, nežino pasitarimų turinio.

Klaus.: Žino išskridimo faktą, žino taipgi apie tai, kad Škirpa neturi viso to žinoti?

Atsak.: Netardykite, Gerbiamasis!

Klaus.: Labai poną Generolą atsiprašau. Nežinau, ką galite ir ko negalite sakyti. Be to, matysiuosi ir su minėtais politikais, jie taip pat teirasis man sugrižus. Reikėtų visiems "bendrą rodą" rasti, visus informuoti, tartis.

Atsak.: Painformuokite p. Galvanauską, per jį ir kiti, kas reikalinga, sužinos.

Klaus.: Kodėl vokiečiai pasirinko Tamstą jų "Vertrauensmannu", o ne kurį nors iš nacionalistų veikėjų?

Atsak.: Jie labai gerai informuoti apie Lietuvos politinę diferenciaciją. Gal svarbiausias motyvas, kad esu karys, o ne politikas.

Klaus.: Jie, matyti, žino, kad Lietuvoje esate labai populiarius?

Atsak.: Gal būt. (Klausimas, atrodo, paglostė. Raštikis šypsojosi atlyžęs).

Kaip jau minėjau, su trečiuoju — paskutiniu pasimatymu mudviejų dialogas trūkte nutrūko, kaip su kirviu nukirto. Jaučiau, toli gražu, misijos pilnai neatlikęs, per maža sužinojau, — baigė dr. Valančius savo paliudijimą istorijai.

NESUPRANTAMAS ULTIMATUMAS

Kiekvienos kovos metu, kokios rūšies ji bebūtų, — ginkluota ar tik politinė, — ne visi atlaiko smūgius ar priešiškos pusės spaudimus. Visados atsiranda tokių, kurie mėgina sukišti savo galvas į smėlį, kad išsigelbėtų, arba, paprastai,

ima ir pabėga iš kovos lauko. Ginkluotoje kovoje tokie vadinami dezertyrais, o politinėje — gal geriau tiktų jiems pasimetėlių terminas. Jų neišvengė ir LAF branduolys Berlyne.

Kai tapau vokiečių policijos izoliuotas savo bute, greitai pastebėjau, jog eilės tų, kurie prieš tai mėgdavo į tą butą užėiti bei ten susirinkdavo pasidalinti sielvartu dėl Lietuvos ir žiniomis iš sovietų pavergtos Tėvynės, ėmė palaipsniui retėti, kol pasiliko jose tik drąsesnieji. Čia užsimenu apie tai be jokio noro daryti kokių nors ir kam nors priekaištų. Tik konstatuoju patį faktą, kurio, be abejo, ir vokiečių saugumo akis negalėjo nepastebėti. Iš esmės tai buvo natūralu, nes kam savo lankymusi į policijos pasekamą butą be reikalo rizikuoti, žinant, jog tuo man nei kiek nepagelbėtų.

Tačiau klausimas atsistoja visai kiton plotmėn, kuomet kas imasi intrigos prieš tą organizaciją, kuriai pats priklauso, ar veiklą, kuriai buvo pritaręs ir joje aktyviai dalyvavo. Deja, šios negerovės ir LAF branduolys Berlyne neišvengė, ir dar gi tokiu metu, kai LAF organizacinio tvirtumo bei drausmės ir absoliučios vienybės pamanifestavimas vokiečių akyse buvo būtinais reikalingas sėkmingiau atsispirti prieš pasireiškusius iš Reicho pusės spaudimus. Buvo tikrai skaudu, kad sakytų dorybių tada buvo pristigę ne kokie jaunuoliai, politikoje neprityrę, o žinomi iš seniau kai kurie mūsų visuomenininkai ir buvę valstybės vyrai. Akstiną intrigai davė gen. Raštikio išvykimas į Kauną tarsi, kaip tada kas pamanė, perimti Laikinosios Vyriausybės vadovavimo vieton manęs, izoliuoto Berlyne naminiu areštu.

Pirmasis, kuris pasimetė, buvo inž. E. Galvanauskas, vienas iš LAF vadovaujančios grandies narių. Iki gen. Raštikio išvykimo į Lietuvą su juo jokių nesusipratimų niekad nebuvau turėjęs. Bet Raštikiui išvykus, E. Galvanauskas staiga pasikeitė. Užėjęs birželio 29 d. pas mane, jis isteriškai užsipuolė mane akivaizdoje B. Railos, paneigdamas visą mano atliktą darbą sukilimo paruošimui. Jis tvirtino, lyg aš daręs klaidą ant klaidos, nors seniau to niekad nebuvo pastebėjęs, kad ir dirbdamas ankščiau su manim kontakte. Kai paprašiau, kad teiktųsi nurodyti, kame būtent klaidų buvau pridaręs, jis nieko konkretaus negalėjo nurodyti. Po poros dienų, būtent liepos 1 d., jis, vėl pas mane užėjęs, jau atvirai mėgino teisinti Raštikio pasielgimą: aiškino, lyg jam esą vis tiek, ar aš, ar Raštikis, kad tik būtų galima ką dirb-

ti savo krašte, nors ir vokiečių pavedimu, nesuprasdamas, jog Gestapas nuskraidino Raštikį į Kauną ne perimti Lai-kinosios Vyriausybės, bet kažkokiu tarpininku tai Vyriausybei numarinti. Pagaliau liepos 3 d. E. Galvanauskas žodžiu pareiškė man, jog atsistatydinąs iš Lietuvos Tautinio Komiteto pirmininko pareigų ir išstoja iš LAF narių tarpo. Atsakydamas į tai, aš atkreipiau jo dėmesį į tai, kad ši jo demonstracija būtų žalinga Lietuvos reikalui, ir prašiau, kad dalyką pergalvotų arba pateiktų savo motyvus raštu.

Kitu pasimetėliu išryškėjo dr. P. Karvelis, kuris jau nuo seniau buvo Berlyno lietuvių tarpe įgijęs "vienybės iki Eitkūnų" šalininko vardą. Jis buvo didžiai patenkintas tuo, kad Raštikiui pavyko lyg įsigyti vokiečių malonės bei pasitikėjimo ir kad todėl buvo lėktuvu nugabentas į Kauną. Dr. Karvelis trynė sau rankas iš džiaugsmo, kad pagaliau turės visai katalikišką Vyriausybę. Jis net mane patį mėgino įtikinti, jog Raštikio nuskraidinimas į Kauną esąs labai geras dalykas, kad Raštikis esąs patriotas be priekaišto, ir kad Lietuvai ką negero nepadarysiąs. Kai pastebėjau, jog sutikimu vykti į Kauną man nepranešęs, kaip min. pirmininkui, jis jau padarė žalos Lietuvos reikalui, dr. Karvelis to nenorėjo suprasti. Jam, atrodo, tada terūpėjo mane kaip nors iš Laikinosios Vyriausybės pašalinti, kad paruoštų kelią Raštikiui į min. pirmininkus, nesuprasdamas, jog vokiečiai nuskraidino jį visai ne tam. Siekdamas savo partinio tikslo, dr. Karvelis surašė savotišką ultimatumą, ir rinko po juo kitų lietuvių parašus. Nors, be savo paties parašo, tesuviliojo pasirašyti dar tik du kitu, būtent E. Galvanauską ir R. Skipitį, tačiau nepasidrovėjo tą raštą, drauge su E. Galvanausku ir R. Skipičiu, atnešti ir man įteikti. Jo turinys buvo toks:

Berlynas, 1941 m. liepos 10 d.

Ponui Ministeriui K. Škirpai

Turėdami galvoje dabartines aplinkybes ir gyvybinius Lietuvos ir lietuvių tautos reikalus, žemiau pasirašiusieji laiko savo pareiga štai ką Tamsta, Pone Ministeri, pareikšti:

Bolševikų okupacija Lietuvoje ir tos okupacijos neapsakomai skaudūs mūsų tautai padariniai (valstybinės nepriklausomybės netekimas, ekonominio gyvenimo suardymas ir Lietuvos apiplėšimas, mokyklų sudarkymas, sąžinės bei ištikinimų laisvės visiškas pasmaugimas, tūkstančių žmonių areštai, suimtųjų kankinimai, žudymai ir deportavimas Rusijon, siau-

čiantis teroras ir visi kiti mūsų tautai žalingi bolševikų darbai) pažadino visų sąmoningųjų lietuvių norą ir pasiryžimą nuversti bolševikų jungą ir atstatyti Nepriklausomą Lietuvą.

Berlyne, kur susispietė žymus politinių pabėgėlių kiekis, atsirado galimumas vienam politiniam frontui sudaryti, sujungti esamas lietuvių jėgas į vieną organizaciją kovai su bolševikų okupacija dėl Nepriklausomos Lietuvos atstatymo. Ši organizacija pasivadino Lietuvių Aktyvistų Frontu ir Tamsta pasiėmė jam vadovauti.

Šis Frontas, susidaręs Berlyne iš įvairių srovių ir pakraipų žmonių, stiprino politinį autoritetą mūsų atstovo Berlyne santykiuose su Reicho įstaigomis, jungė pačių lietuvių koloniją, davė progos padirbėti politinei minčiai bei pagalvoti apie būsimos Lietuvos sutvarkymą. Be to, buvo užmegzti ir palaikyti ryšiai su okupuota Lietuva, gaivinta okupantų spaudžiamoje Lietuvoje išsilaisvinimo viltis, informuota apie daromas užsienyje ir darytinas pačioje Lietuvoje pastangas laisvei atgauti.

Rusų - vokiečių susidūrimui artėjant, Fronto vadovybė Berlyne aktyviai dirbo kontakte su atitinkamomis Reicho karinėmis įstaigomis, rengdama sukilimą prieš bolševikų okupaciją Lietuvoje.

Rusų - vokiečių karui prasidėjus, numatytas sukilimas Lietuvoje įvyko ir pavyko. Sukilėliai paskelbė Nepriklausomos Lietuvos atstatymą ir sudarė Laikinąją Vyriausybę. Politinės veiklos centru tapo Lietuva. Tuo būdu Berlyno Lietuvių Aktyvistų Frontas savo uždavinį atliko, kartu netekdamas savo tolesnei veiklai pagrindo.

Antra vertus, Lietuvos atstovo veikla atrodo suvaržyta, kad jis stovi šio fronto priekyje.

Visa tai turėdami galvoje, priėjome išvadą, kad Tamsta turėtų tuoj sukviesti Fronto Vadovybės bei jos steigėjų susirinkimą Berlyne Lietuvių Aktyvistų Frontui likviduoti, o jei tatau esamomis sąlygomis nebūtų įmanoma, tai Tamsta pats, kaip šio Fronto Vadas, tuojau turėtų paskelbti jį Berlyne likviduotą.

Jei šio Fronto vienu ar antru keliu likvidavimas Tamstai nebūtų priimtinas, tai prašome nuo šio rašto gavimo dienos laikyti mus iš jo išstojusius.

Su pagarba

(pas. *E. Galvanauskas*

(pas.) *Dr. P. Karvelis*

(pas.) *R. Skipitis*

Nors po ultimatumu ir tebuvo vos trys parašai ir todėl galėjo kai kam pasirodyti neverta didesnio dėmesio, bet iš tikrųjų jis buvo skaudus smūgis Lietuvos reikalui. Ultimatas pasirašytas asmenų, kurie po kelis kartus ir įvairiose nepriklausomos Lietuvos vyriausybėse buvo ministeriais, o E. Galvanauskas net ministriu pirmininku, ir, be to, R. Skipitis buvo sukilėlių paskelbtoje Laikinojoje Vyriausybėje užs. rkl. ministriu, taigi atsakingu paskiausios Ministeriu Tarybos nariu. Ultimatumo įteikimo fakte vokiečiai, be abejo, galėjo įžiūrėti tam tikros iš lietuvių pusės silpnybės pasireiškimą: politinį susidemoralizavimą bei pasidavimą panikai, pabūgus spaudimų iš Gestapo pusės. Tai galėjo vokiečius padrašinti jau įvarytą gen. Raštikio pagalba pleištą Laik. Vyriausybei varyti gilyn su dar didesniu užsispyrimu ir gestapiniu apsukrumu.

Tokiomis aplinkybėmis politinis rezonas liepė LAF vadovybei parodyti maksimalinio tvirtumo iš savo pusės, kad vokiečiai nė nedrįstų pamanyti, kad ta vadovybė buvo ko pabūgusi ir jau pradeda supasuoti. Kadangi ultimatumo įteikėjai griežtai, nežiūrint mano pakartotinio prašymo, atsisakė jį atsiimti, tai — nors ir buvo labai nemalonu — buvau priverstas, kaip LAF vadas, nuspręsti ultimatumą pasirašiusius tris asmenis išbraukti iš LAF narių tarpo už sulaužymą drausmės, privalomos kiekvienam LAF nariui, kurią jie buvo laisva valia prisiėmę. Apie tą sprendimą pranešiau kiekvienam suminėtu asmenų atskirai, plačiai motyvuodamas sprendimą. Nekalbant apie asmeninio pobūdžio momentus, raštas iš esmės buvo beveik identiško turinio visiems trims. Čia paduodu tekstą atsakymo dr. P. Karveliui, atsižvelgiant į tai, kad šis pastarasis buvo visos tos intrigos iniciatorius ir ultimatumo surašytojas:

J.M.

1941 m. liepos 15 d.

Ponui Dr. Petruui Karveliui
B e r l y n e

Gerbiamasis Tamsta,

Š. m. liepos 12 d. Tamsta, drauge su p. Galvanausku ir p. Skipičiu, užėję pas mane be atskiro prieš tai tokiam pasimatymui susitarimo, įteikėte raštą, datuotą liepos 10 d., kuriame iš Jūsų trijų pusės ultimatyviai reikalaujama likviduoti Lietuvių Aktyvistų Fronto užuomazgos branduolį Berlyne. Vienkart pareiškėte, kad laikyčiau Jus visus tris išstojusius iš LAF, jei Jūsų reikalavimų nepatenkinčiau.

Pakartodamas tai, ką jau esu sakyto rašto man įteikimo proga pareiškęs žodžiu, pranešu Tamstai štai ką:

1. Nematau nei reikalo, nei pagrindo sakytą LAF branduolį likviduoti;

2. Laikau, kad kalbamo padalinio likvidavimu patys savo rankomis suduotume moralinį smūgį visam Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžiui Lietuvoje;

3. Jo likvidavimas padarytų į LAF priešus išpūdžio, tarytum jo Vadovybė yra kažko pabūgusi ir pradeda supasuoti;

4. Juo labiau nėra jokio būtinumo LAF padalinį Berlyne likviduoti, kai patys vokiečiai to iš mūsų tuo tarpu nėra pareikalavę;

5. Kadangi LAF padalinys buvo įkurtas Berlyne mano pastangomis ir yra susijęs su mano asmeniu ir mano, kaip Lietuvos Vyriausybės galvos, dabartine padėtimi, tai jo likvidavimas mano rankomis galėtų būti ir vokiečių supastas kaip tam tikras iš mano pusės silpnumo pasireiškimas. Tai savo ruožtu galėtų atsilipti pasunkinančiai į visos Vyriausybės padėti;

6. Sutinku, kad sudarytasis LAF padalinys praktiškai, kada dauguma jo narių mano buvo pasiųsti į Lietuvą, čia nebe daug ką gali nuveikti. Bet pats likvidavimas politiškai būtų žalingas, taigi nedarytinas.

Išdėstęs aukščiau paduotus motyvus, siūliau Tamstai ir p. Galvanauskui su p. Skipičiu savo pareiškimą atsiimti.

Jums visiems atsisakius tai padaryti, pareiškiau, jog tokį Jūsų pasielgimą laikau bandymu iš Jūsų pusės skaldyti LAF organizaciją, ardyti aktyvistų vienybę ir pakirsti mano, kaip LAF vado, prestižą LAF narių ir vokiečių akyse. Pridėjau, kad tuo Jūs, gal prieš Jūsų pačių norą, prisidedate prie kai kurių mūsų buv. saugumiečių intrigos prieš LAF organizaciją, intrigos, kuri Jums buvo gerai žinoma, kurią Jūs patys prieš tai smerkėte ir kuri, kaip tai yra visiškai paaiškėję, buvo ir tebėra svetimos rankos diriguojama ir nukreipta prieš Lietuvos nepriklausomybę.

Mane be galo stebina, kad tokio politiškai svarbaus klausimo neradote reikalo su manim aptarti bei žodžiu pasikalbėti, kodėl Jums iš viso kilo mintis reikalauti LAF branduolį likviduoti ir kokie sumetimai bei kas Jus paskatino to pareiškimo ultimatyvine forma grasinti pasitraukimu iš LAF narių.

š. m. liepos 13 d. pasikvietęs Tamstą pas save, aš dar kartą įtikinamai prašiau Tamstos pareiškimą, kaip žalingą lietuviškam reikalui dalyką, atsiimti, bet Tamsta pakartotinai atsisakei tai padaryti.

Lietuvos nepriklausomybės atstatyme ir Lietuvos Vyriausybės paskelbime LAF suvaidino lemiamą vaidmenį, kurio jau niekas iš Lietuvos istorijos nebeišbrauks. Tiesa, tatau suvedė mus į konfliktą su vokiečiais. Mūsų uždavinys yra šį konfliktą kaip nors likviduoti, bet jokia būdu neišsižadant to, ką atkovojome mūsų tautos geriausiųjų sūnų krauju. Tokiais aktais, kaip kad Tamsta su p. Galvanausku ir p. Skipičiu padarėte, dabartinė sunki politinė mūsų padėtis ne lengvinama, bet tik bereikalingai dar pasunkinama.

Naujoji Lietuva remiasi tomis jėgomis, kurios jai atkovojo valstybinę nepriklausomybę, taigi LAF organizacija. LAF yra dabar vienintelis organizuotos lietuvių tautos valios reiškėjas, jos vykdytojas ir Lietuvos ateities garantas. Kas drįsta eiti prieš jį ar esamomis politinėmis sąlygomis silpninti jo vienybę, tas imasi jau nebe lietuviško darbo.

Tamstos ir p. Galvanausko su p. Skipičiu padarytą man priekaištą, kad, paliekant LAF branduolį Berlyne nelikviduotą, susidarytų krašto politiniame vadovavime dvilypumas, kuris galėtų dar daugiau sukomplikuoti Lietuvos santykius su Vokietija, griežtai atmetu, kaip visiškai nepagrįstą. Tarp manęs, kaip Lietuvos Vyriausybės galvos bei LAF vado, ir pačios Vyriausybės Lietuvoje ryšys yra užtikrintas ir aš veikiu su kitais Vyriausybės nariais solidariai.

Atsižvelgiant į visa tai, kas aukščiau pasakyta, o taip pat į nepaprastas politines aplinkybes, kuriomis Tamsta drauge su p. Galvanausku ir p. Skipičiu savo ultimatyviniu raštu šį skandalą sukėlėte, bei visišką nesuprantamumą motyvų, kodėl Jūs radote reikalinga tai padaryti šiuo, Lietuvai nepaprastai sunkiu momentu, turiu garbės pranešti Tamstai štai ką:

1. Kaip LAF vadas, išbraukiu Tamstą, kartu su Tamstos bendrininkais p. Galvanausku ir p. Skipičiu, iš LAF narių tarpo už nesilaikymą LAF nariams privalomos ir jų laisva valia priimtoms drausmės;

2. Kaip Lietuvos Pasiuntinys Vokietijoje, išakmiai prašau Tamstos nedaryti Berlyne jokių politinių kontaktų su vokiečiais be mano žinios, o jei ką iš vokiečių patirtum, kas domintų mane, kaip Lietuvos teisėtą atstovą ir Vyriausybės galvą, tai prašau apie tai mane tuojau painformuoti;

3. Rezervuoju sau teisę šį laišką paskelbti lietuvių visuomenės žiniai, jei Tamsta kėsintumeisi vesti kokią nors akciją prieš LAF veiklą ar kaip kitaip kliudyti man, kaip Lietuvos Vyriausybės galvai ir LAF vadui, vesti toliau kovą už Lietuvos išlaisvinimą, pirmoje eilėje esamosios Vyriausybės legalizavimą prieš Vokietiją.

Pastebiu, kad šis drausmės sulaužymas iš Tamstos pusės jau yra nebe pirmas. LAF užuomazgai tik ką susidarius, Tamsta jau buvai sudaręs bereikalingų komplikacijų. Anuomet vien dėl to, kad Tamstos nebuvau pakvietęs į savo artimiausius bendradarbius, savo patikėtinius. Šis antras atsitikimas pakartotinai mane įtikino, kad tuomet aš nei kiek nebuvau suklydęs, laikydamasis Tamstos asmens atžvilgiu su reikalingu rezervu.

Visa tai pranešdamas Tamstos žiniai, laikau reikalinga čia pažymėti, kad neturiu nei mažiausio tikslo šiuo laišku Tamstą patį koku nors būdu užgauti ar paliesti Tamstos, kaip Lietuvos piliečio, garbę. Aš leidau sau šį raštą Tamstai parašyti, vadovaudamasis vien Lietuvos valstybės interesu ir prašau Tamstos pilnai tikėti mano nuoširdžiam norui, kad mūsų asmeniniai santykiai ir toliau pasiliktų su Tamsta geri, kaip buvo iki šiam laikui.

Su aukšta pagarba

(pas.) K. Škirpa

Nuorašą gauna:

L. T. K. nariai p. Lozoraitis ir p. Turauskas,
LAF Štabo V-ko pavaduotojas p. Prapuolenis.

Atsakyme p. R. Skipičiui, be to, pabrėžta štai kas:

— Ypatingai apgailestauju Tamstos, ponas Skipiti, pasitraukimą iš LAF, kaip bereikalingą ir žalingą demonstraciją, kuri gali suteikti kai kam pagrindo pamanyti, kad naujoje Vyriausybėje esama nevieningumo. Nejaugi Tamsta nesupranti, kad esamose politinėse aplinkybėse bet koks nesutikimo viešas pasireiškimas tarp Ministerių Tarybos narių, ypač tarp jos pirmininko ir užs. rkl. ministerio, kuriuo juk Tamsta esi sukilėlių apšauktas, yra be galo kenksmingas Lietuvai dalykas?

Skaitančiam šias eilutes gal pasirodys, kad buvo iš mano pusės pasielgta per griežtai, ypač kad paliestieji asmenys turėjo iš seniau nuopelnų mūsų tautai ir valstybei. Nenuneigiu, jog

sprendimas buvo tikrai griežtas ir jį padaryti man tada nebuvo lengva dėl respekto aniems trims buv. mūsų valstybininkams. Bet ano meto aplinkybėmis, kada buvau įpareigotas rūpintis Laikinosios Vyriausybės likiminiu klausimu, kalbamo griežtumo politinių pasimetėlių atžvilgiu nebuvo galima išvengti. Jis buvo pavartotas svarbiu valstybiniu motyvu, prieš kurį atsižvelgimas į paskirus asmenis, kad ir turėjusius iš seniau nuopelnų kraštui, turėjo nusilenkti. Juo labiau, kad ultimatumo įteikimo fakto nusišlėpti nebebuvo galima, kadangi patys jį pasirašiusieji jo nesišlėpė, o nesivaržydami pasakojo apie tai kitiems Berlyno kolonijos lietuviams.

VYRIAUSYBĖS GOLGOTA

Golgotos kelias, kurį teko Laikinajai Vyriausybei nueiti, buvo jai nutiestas ne sunkios naštos, staigiai birželio 23 d. uždėtos ant jos pečių, būtent — griebtis visų įmanomų žygių atkurti krašto ūkį ir gydyti galias žaizdas, sovietinio - komunistinio košmaro pridarytas Lietuvos valstybei ir pačiai lietuvių tautai per vienerius metus rusų siautėjimo mūsų krašte. Sakyta Vyriausybė susidėjo iš tokių vyrų, kurių jokia našta Lietuvos - Tėvynės labui, kad ir pati sunkiausia, nebaugino, nes sėmėsi ryžto iš Birželio 23 d. tautos sukilimo sudėtos kraujo aukos už Lietuvos suverenumą ir jų pastatymą prie atsikūrusios valstybės vairo (žiūr. fotografiją).

Kalbama Vyriausybę nustumė į Golgotos kelią vien tik hitlerinė Vokietija. Skelbusi per daugelį metų prieš tai besąlyginį sovietinio komunizmo pasmerkimą ir propagandiškai kursčiusi rusų pavergtas gausias tautas siekti išsilaisvinimo, pati — kai 1941 m. birželio 22 d. savo militarines jėgas pasuko prieš Sov. Rusiją — stojo ant šios pastarosios durtuvais sukurtos Lietuvoje teisiškai nelegalios padėties pagrindo ir nusinuogino kaip pati siekusi Lietuvos pavergimo. Tatai ėmė ryškėti jau prieš rusų - vokiečių karą, būtent iš to, kad vok. užs. rkl. min-ja užsispyrusi vengė pertraktacijų su Lietuvos diplomatinio postu Berlyne Lietuvos suverenumo atkūrimo klausimu, ir kad — kaip jau esu minėjęs (psl. 213) — buvo iš vokiečių karinės vadovybės pusės iš anksto davinėjamos instrukcijos numatytiems maršavimui per Lietuvą vokiečių kariuomenės vienetams nuginkluoti LAF kovos padalinius, kai tik vokiečiai bus pasiekę vietas, kur tokie padaliniai pasireikštų.

1941 birželio 23 sukilimo pastatytos Laikiniosios Vyriausybės posėdis. Posėdžiui pirmininkauja prof. Juozas Ambrazevičius, ėjęs ministro pirmininko pareigas. Kairėje J. Matulionis, finansų m., J. Senkus, informacijos dir., B. Vitkus, žemės ūkio m., P. Vainauskas, valst. kontr. ir prekybos m., V. Žemkalnis - Landsbergis, komunalinio ūkio m., K. Vencius, sveikatos m., V. Grudzinskas, maisto tiekimo valdytojas; dešinėje: J. Šlepetytis, vidaus reik. m., St. Raštikis, apsaugos m., A. Damušis, pramonės m., J. Pajaujis, darbo m., A. Novickis, susisiekimo m., L. Prapuolenis, Aktyvistų Fronto įgaliotinis prie Vyriausybės, M. Mackevičius, teisingumo m.

Karui jau einant ir kai LAF kovotojai Kaune jau su pagrindu džiaugėsi savo Birželio 23 d. sukilimo laimėjimu, vokiečių 16-tos Armijos vadovybė pasiskubino duoti įsakymą tuoj sudaryti specialią karo komendantūrą Kaunui okupuoti — T312/545/8152457, — nesiskaitydama su faktu, jog Lietuvos valstybinis suverenumas jau buvo pačių lietuvių atkurtas ir kad tuo būdu Kaunas nebegalėjo būti laikomas jokių sovietinio priešo miestu. Pateikiu sakyto įsakymo pagrindinės dalies išrašą:

— Tenka skaitytis su tuo, jog II-ras korpusas pasieks Kauną ryt (birželio 24 d. — K. Š.) anksti rytą ir jį užims.

Užkirsti kelią plėšikavimams mieste ir apsaugoti visoms jo svarbiausioms tiekimo įmonėms, sandėliams ir ūkinėms instaliacijoms miestas turi būti po jo užėmimo apstatytas (besetzt) Armijos karine policija (ist durch Ordnungstruppen der Armee zu besetzen). Generolas majoras Pohl, lauko komendantūros 841 komendantas, skiriamas Kauno miesto karo komendantu. —

Motyvas "užkirsti kelią plėšikavimams", matyti, buvo sugalvotas tik tam, kad po tariama įmonių, sandėlių ir miesto ūkinių instaliacijų apsaugojimo skraiste patieks visa tai užgrobus, nes vokiečiams buvo iš anksto gerai žinoma, jog LAF remiasi tautos patriotiniu elitu ir kad jo padaliniais pačiame Kaune miesto turto ir įmonių apsaugojimui nuo išplėšimų jokia vokiečių pagalba visai nebuvo reikalinga.

Krinta į akis dar ir tas faktas, jog čia suminėtas pirmas okupacinio pobūdžio įsakymas buvo 16-tos Armijos vadovybės duotas dar neturint Berlyno instrukcijos apie Reicho nusistatymą prieš Lietuvos Laikinąją Vyriausybę. Ši pastaroji buvo Šiaurinės Armijų Grupės (Heeres Gruppe Nord) vadovybės gauta iš Berlyno tik birželio 24 d. naktį 2 val. 15 min. Ji analogiška savo prasme tai, kurios turinį, pagal OKW - Abwehr II sugestiją, buvo patvirtinęs užs. rkl. min-jos valstybės pasekretoris dr. Woermann, kaip apie tai skaitytojai jau žinoma (psl. 348). Dėl jos ypatingos reikšmės Laikinosios Vyriausybės klausimu, čia pakartojau lietuvišką vertimą jos teksto, kaip jį radau užrašytą Šiaurinės Armijų Grupės karo dienyne — T311/53/7065780 —

— Birželio 24 d., 02 val. 15 min. Eschwegei (Grupės Štabo viršininkas — K. Š.) atsiklausus, Sausumos Kariuome-

nės vadovybės šefas, Abw. II, (Chef O.K.H., Adw. II), sutartinai su užs. rkl. min-ja duoda sekantį pareiškimą: Škirpos Vyriausybė įkurta (errichtet) be talkininkavimo (Mitwirkung) iš vokiečių valdžios įstaigų pusės; bet koks jos palaikymas (Unterstützung) draudžiamas. Karinio vadovavimo įstaigos (Stellen) privalo susilaikyti nuo bet kokio kišimosi į klausimus, kurių išsprendimas rezervuotas politinės vadovybės kompetencijai. —

Šiaurinės Armijų Grupės vadovybė tą instrukciją perteikė 16-tos Armijos vadui tik birželio 25 d. 14 val. 40 min., vienkart pareikšdama pageidavimą, kad kariuomenės užnugario zonos viršininkas (Befehlshaber der rückwärtigen Heeresgebietes . . . generolas von Roques — K. Š.) kiek galėdamas greičiau persikeltų į Kauną, tada jau vokiečių užimtą, tvarkyti užnugario reikalų. — T311/53/7065789. — Tai tik savo ruožtu parodo, kaip vokiečiai tada buvo susirūpinę pastoti kelią Lietuvos Laikinosios Vyriausybės įsigalėjimui.

Noriu čia atkreipti skaitytojo dėmesį į skirtingumą išsireiškimų O.K.H. (Maršalo von Brauchitsch — K. Š.) birželio 24 ir birželio 26 direktyvose. Pirmoje pranešama, jog naujoji vyriausybė "įkurta be talkininkavimo iš vokiečių valdžios įstaigų pusės" ir kad "jos palaikymas draudžiamas", o antroje, t. y. birželio 26 datos direktyvoje jau stačiai pareikšta: "Naujoji Lietuvių Vyriausybė nepripažįstama". Toksai terminų pasikeitimas per kelias dienas to paties aukšto vokiečių karinio vado raštuose gali būti paaiškinamas tik tuo, jei priminsime, jog tą pačią birželio 26 d. vokiečiams pavyko palenkti generolą St. Raštikį vykti į Kauną su uždaviniu "numarinti" sakyta Vyriausybę, kaip tatai jau buvau paryškinęs (žiūr. psl. 352).

Po to, matyti, Sausumos Jėgų Vyriausiajai Vadovybei (O.K.H.) atrodė logiška ir atitiko vokiečių karinius interesus birželio 26 dienos direktyvoje pareikšti "Bendra kova su lietuvių padaliniais draudžiama" ir įsakyti, kad tie "padaliniai turi būti geruoju (in Güte) nuginkluojami". Įsakymas LAF padalinius nuginkluoti, nors ir su nurodymu tai padaryti "geruoju", buvo aukščiausio laipsnio nedraugiškumo aktas atsikūrusios Lietuvos valstybės ir jos naujosios vyriausybės atžvilgiu, nes LAF buvo tas sąjūdis, kuris paruošė ir pravedė Birželio 23 dienos sukilimą, kalbamą Vyriausybę pastatė krašto priekyje ir buvo sudaręs jos organizuotą visuomeninę atramą. Žodžio "geruoju" (in Güte) nereikia suprasti klaidingai: buvo siekiama nuginkluoti LAF padalinius "geruoju" ne iš

meilės, bet iš baimės, kad koku griežtesniu patvarkymu jų neišprovokavus sukilti ir prieš vokiškuosius Lietuvos "išlaisvintojus". Birželio 23 dienos sukilimo dėka lietuvių tauta buvo pasidariusi "Das Volk in Waffen", tariant vokiečių terminu, ir todėl vokiečiai, siekdami LAF-tą nuginkluoti, jautėsi priversti laikytis didelio atsargumo.

Šia proga man prisimena, jog nacių politikos gestapiniai egzekutoriai Lietuvoje, kai tik su vokiečių Reichswehro pirmaisiais daliniais užplūdo mūsų kraštą, buvo insinuavę tarsi žydų žudynes Lietuvoje vykdė ne jie, bet lietuviai. Tai buvo labai pikta insinuacija. Ją nunuogina tas faktas, kad, LAF nuginklavimu, atsakomybę už gyventojų saugumą vokiečiai buvo automatiškai prisiėmę ant savęs, juo labiau, kad Kauną, kur gyveno didesnis skaičius žydų, net buvo apstatę (besetzt) karine policija (Ordnungstruppen), tuo padarydami naujai Lietuvos Vyriausybei praktiškai neįmanoma gelbėti žydus nuo nacių pagrobimų ir masinio išžudymo. Kaip matyti iš Šiaurinės Armijų Grupės karo dienyno liepos 3 dienos užrašo — T311/53/7065821 — tatau buvo sukėlę pasipiktinimo ir vokiečių kariuomenės vadų tarpe, net nusiskundimo dėl to Hitlerio vyresniajam adjutantui, pulkininkui Schmundtui, kuris tą dieną buvo atsilankęs į minėtos Armijų Grupės štabą. Vėliau telefonu jis, matyti, pagal nurodymą iš aukščiau, atsakė:

— Karys neprivalo apsisunkinti tokiais politiniais klausimais; čia būtinas "lauko apvalymo" reikalas (es handelt sich dabei um eine *notwendige Flurbereinigung* — mano pabraukta, K. Š.). —

Kad gestapinių egzekutorių pasikėsinimas dėmę už žydų žudynes Lietuvoje suversti ant lietuvių tebuvo tik pačių naciškųjų budelių užsimaskavimo metodas ir kad žydų masakrą Pabaltije, kaip ir kituose kraštuose, buvo iš tikrųjų suplanavusi ir jį pravedė pati hitlerinė valdžia per savo organus užimtuose kraštuose, tai visoje pilnumoje paryškina SS brigados vado Stahleckerio, vadovavusio žydų žudynėms Pabaltijo kraštuose, taigi ir Lietuvoje, apžvalginis tos žiaurios operacijos pravedimo iki 1941 m. spalio 15 dienos slaptas raportas Vyriausiajai Gestapo Vadovybei Berlyne. Užtenka čia paduoti iš to pačių vokiečių autentiško dokumento tik šį išrašą:*

"Jau pirmomis įžygiavimo valandomis vietiniai antisemitiniai elementai buvo — kad ir su dideliais sunkumais — pa-

* Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher. Band XXXVII, psl. 671, Dokument 180-L.

veikiami (veranlasst) daryti pogromus prieš žydus. *Atitinkamai įsakymams, saugumo policija buvo apsisprendusi ryžtingai išspręsti žydų problemą, pavartojant tam visas priemones*" (pabraukimai mano — K. Š.). Tačiau nebuvo nepageidaujama, kad tų nepaprastai griežtų (ungewöhnlich harten) priemonių — kurios iššauktų susierzinimo ir vokiečių tarpe — pavartojimas mažiausia dar ne tuoju pat paryškėtų viešumai. Išoriniai turėtų būti parodoma, jog pirmieji jų ėmėsi vietiniai gyventojai, kaip natūrališkos reakcijos už daugelio metų prispaudą iš žydų pusės praeityje ir dėl komunistinio teroro".

Kalbant apie žydų pogromus Kaune, to paties dokumento - raporto kitoje vietoje (psl. 682) dar pasakyta:

"Stebėtina, kad pradžioje didesnio masto žydų pogromą ten pravesti nebuvo lengva (nicht einfach)".

Žodinio pasipriešinimo tokiam nacių planui neužteko. Jis reikalavo griebtis ginklo. Bet tai praktiškai buvo neįmanoma: pirma — dėl to, kad krašte jau stovėjo arba per jį tebežygiavo milžiniškos Reichswehro jėgos; antra — kad joms, kaip esu paryškinęs, buvo iš anksto vok. Karo Vadovybės įsakyma nuginkluoti LAF padalinius — vienintelę ir tai tik improvizacijos keliu susidariusią ginkluotą pajėgą, kuria naujoji Lietuvos Vyriausybė būtų galėjusi disponuoti — tuoj, kai tik pasieks vietoves, kur tokie padaliniai pasireiškė, ir trečia — kad pačios tos vyriausybės, ką tik susiformavusios, padėtis buvo labai netikra ir buvo pavojaus, kad ji net pati galėjo būti nacių brutaliai likviduota.

Kad sakyta Vyriausybė tikrai žydams gelbėti nieko realaus nio daryti negalėjo, seka, pavyzdžiui, dar ir iš to, kad 16-tos Armijos, žygiavusios per Kauną, karo dienyno birželio 25 dieną užrašė — T312/537/8142576 — yra išakmiai pasakyta, jog Laik. Vyriausybė "negali vykdyti bet kokių funkcijų" dėl to, kad Lietuva tada tebebuvo "karo operacijų zonoje" ir kad "kaip bus politinė padėtis Reicho Vyriausybės vėliau sureguliuota — nėra žinoma".

Nacių imperializmo egzекutoriai — gestapiniai ir essesiniai — buvo pasijutę Birželio 23 dienos sukilimo rezultatų užklupti. Todėl buvo patekę į politinę isteriką ir siūlė Lietuvos Laikinosios Vyriausybės narius tuoj areštuoti, kai tik įsiveržė į Kauną. Dr. Peter Kleist rašo savo knygoje,* kad nuo arešto sakytos Vyriausybės narius išgelbėjęs griežtas ge-

* *Zwischen Hitler und Stalin, 1950 m., psl. 136.*

nerolo von Roques, vokiečių kariuomenės užnugario zonos viršininko Lietuvoje, pasipriešinimas tokiam brutalumui. Neturiu pagrindo netikėti, kad dr. Kleist atskleidė tiesą.

Iš kitos pusės betgi atrodo, jog generolas von Roques, kurį pats pažinojau iš seniau, galėjo būti paveiktas dar ir praktiškesnių motyvų, būtent — nepadaryti iš Lietuvos dar vieno priešo vokiečių kariuomenei, bet priešingai — siekti naujosios mūsų krašto vyriausybės talkos kiek galint greičiau aprūpinti šviežiais maisto produktais ir kitokiais reikmenimis ta strategine kryptimi veikusias vokiečių karines jėgas. Jis matė, jog tiems produktams suimti vokiečių karinė vadovybė tada neturėjo nuosavo aparato Lietuvoje, kad tas administracinis aparatas, kurį žaibišku greitumu atkūrė Birželio 23 dienos sukilimas, buvo tvirtai lietuvių rankose ir kad su tokia padėtimi nebuvo galima nesiskaityti.

Kad kariuomenės aprūpinimo problema buvo tada vokiečiams labai jautrus reikalas, liudija, pavyzdžiui, kad ir tas faktas, jog ūkio eksploatavimo komandos (Wirtschaftskommando) atstovai, atvykę į Kauną liepos 5 d. ir dar nespėję ten įsikurti — T77/686/1804901-02 — nedelsiant pasiskubino kontaktuoti Pramonės Ministeriją, Prekybos Ministeriją, Lietuvos Banką ir t.t. ir turėjo eilę pasikalbėjimų su tomis ir kitomis Laikinosios Vyriausybės centrinėmis įstaigomis, visai nesivaržydami tuo, kad Berlynas vengė tą Vyriausybę formaliai pripažinti, tikriau pasakius, vedė dėl jos atsiradimo bereikalingą ginčą.

Panaši padėtis buvo susidariusi arba tebesivystė ir Latvijoje su Estija. Nors joms nebuvo pavykę praveisti tokio imponantiško tautos sukilimo, kaip mūsų Birželio 23 d. sukilimas, tačiau tiek latviai, tiek estai stengėsi irgi atkurti savas tautines vyriausybes. Tai vertė Berlyną priimti vienokių ar kitokių politinių nusistatymą, nebelaukiant, kol tie kraštai bus išimti iš karo veiksmų į užnugario zoną. Apie tą nusistatymą radau Šiaurinės Armijų Grupės karo dienyne — T311/53/7065836 — sekančio turinio užrašą, datuotą liepos 7 d. 16 val. 45 min.:

— Sausumos Jėgų Vyriausios Vadovybės (O.K.H.) pranešimu, Führens nusprendė, jog Pabaltijo erdvės ateities politiniam sutvarkymui (der künftigen politischen Gestaltung des baltischen Raumes) neturėtų būti užbėgama už akių. Naujai susidariusių vyriausybių talkininkavimas (Mithilfe), kiek

tai apsiriboja palaikymu ramumo bei normalaus (geregelt) darbo krašte ir pagelbėjimu vokiečių kariuomenei, ypatingai jos aprūpinimo srityje, yra priimtinas, tačiau jei tatai nėra surišta su politiniu pripažinimu. Sudarymas karinių dalinių, išskyrus savisaugos policijos dalinius, neturi būti leidžiamas. —

Kiek tai lietė Lietuvą, šis Hitlerio sprendimas jos saistyti negalėjo, nes

pirma — Birželio 23 dienos lietuvių tautos sukilimu Lietuva teisiškai ir faktiškai jau buvo savo valstybinį suverenumą atkūrusi ir todėl koks kitoks jos ateities išsprendimas iš Hitlerio pusės jai, iš viso, nebebuvo reikalingas;

antra — tarptautinės teisės požiūriu, jis (minėtas aukščiau Hitlerio "sprendimas") neturėjo jokios teisinės galios, nes Vokietijos Reichas karo nebuvo laimėjęs (o tik jį pradėjęs) ir todėl diktuoti Lietuvai tokį ar kitokį jos likimą liečiantį "sprendimą" negalėjo;

trečia — Lietuvą tebūtų galėjęs saistyti tik toks "sprendimas" ar jos likimą angažuojąs patvarkymas, kuris būtų buvęs padarytas abipusiu susitarimu, kaip valstybės su valstybe, ko Hitleris vengė stačiai diktatoriškai.

Pasakymas "Naujai susidariusių *vyriausybių* talkininkavimas" daro išpūdžio lyg hitlerinę Reicho vadovybę tada buvo linkusi Pabaltijo kraštų, taigi ir Lietuvos, vyriausybės de facto toleruoti, tik vengdama jas pripažinti de jure arba, kitaip sakant, formaliai, kad nesusiriktų rankų ateičiai. Jei tokia mano išvada teisinga, tai, mano manymu, vokiečiams nebuvo jokio reikalo siekti Lietuvos Laikinąją Vyriausybę nušalinti. Ji gi iš savo pusės neturėjo tikslo Vokietijai, išivėlusiai į sunkų karą su Sov. Rusija, kaip nors kenkti. Priešingai, savo gera valia ji būtų galėjusi teikti — pagal krašto ūkio pajėgumą — maisto produktų ir visų kitų jos gamybos reikmenų vokiečių kariuomenei, kad tik šiai pastarajai sektųsi rusus — taip žiauriai prikankinusius lietuvių tautą ir apiplėšusius kraštą — nustumti į rytus toliau nuo Lietuvos. Juo labiau, kad — kaip seka iš minėto užrašo — tada nebuvo iš mūsų reikalaujama jokios kraujo aukos Vokietijos vedamam karui, net priešingai — buvo draudžiama sudarinėti karinius dalinius, išskyrus savisaugos policiją.

Atrodo, kad čia aukščiau apibūdinto draugiško bei taikingo kooperavimo linkmė net jau buvo pradėjusi reikštis vokiečių politikos praktikoje pačiame Kaune, ir ne mūsų,

bet vokiečių iniciatyva. Apie susimezgusius kontaktus tarp mūsų Vyriausybės ir vokiečių rašė man ir L. Prapuolenis šitaip:

— Radęs progą, jaučiu pareigą nors trumpai painformuoti apie paskutinių dienų įvykius —

I. Šio mėn. 9 d. (liepos) buvo pakviesti kaip Laikinosios Vyriausybės ministrai — pulk. J. Šlepetys, inž. Landsbergis, Vencius ir Mackevičius — pas vyriausiąją Armijos Vadovybę Lietuvoj. Traktavo palankiai. Liepė dirbti ir toliau taip, kaip dirba, ir atsižvelgti — sutvarkyti tuos klausimus, kurie Vyriausybės darbą kliudo.

II. Šio mėnesio 10 d. ten pat buvo pakviesti kiti keturi Laik. Vyriausybės ministrai — prekybos, pramonės, žemės ūkio, darbo. Traktavimas dar palankesnis. —

Bet karvedybos reikalų imperatyvas kariniams vokiečių štabams, reikalavęs palaikyti santykius su Laikinosios Vyriausybės ministerijomis, mažai, o gal nei kiek, nesumažino nacių imperialistų apetito siekti savo grobuoniškų tikslų Lietuvos atžvilgiu. Kad šią savo užmačią kaip nors užmaskuotų, jie operavo tariamu argumentu, kad dėl naujos krašto vyriausybės nebuvo susitarta su Reicho politine vadovybe. Šis priekaištas neišlaikė kritikos, būtent, dėl sekančių aplinkybių:

Pirma — susitarimo vengėme ne mes, bet vokiečiai, net ir tada, kai savo 1941 m. birželio 19 dienos memorandumu, kurį pasiuntinys von Grundherr priėmė valstybės sekretoriaus von Weizsaekerio pavedimu, buvau vok. užs. rkl. ministeriją išakmiai ir formaliai išpėjęs, jog numatomas Lietuvoje tautos sukilimas atkurti Lietuvos valstybinį suverenumą ir dėl to galėtų būti paskelbtas naujos, tautinės krašto Vyriausybės sudarymas revoliuciniu būdu, jei dėl jos paskelbimo nebūtų iš anksto susitarta Berlyne diplomatinio keliu.

Antra — sakytuoju memorandumu buvau vok. užs. rkl. min-ją taip pat išpėjęs, jog Lietuva, dėl priverstinio jos sovietizavimo, teisiškai, kaip savarankiška valstybė, nebuvo nustojusi egzistuoti, ir kad tarptautinės teisės požiūriu teisiskaito tik svetimųjų okupuota; okupaciją gi panaikinus — automatiškai atgautų savo padėtį kitų Europos valstybių tarpe.

Trečia — savo išsivadavimui iš sovietų okupacijos lietuvių tauta sudėjo nemažiau kraujo aukų, kaip pražygiavusios per Lietuvos teritoriją prieš rusus vokiečių karinės pajėgos, būtent — LAF įvykdė 1941 m. Birželio 23 d. tautos

sukilimą. Apie jo paruošimą rusų raudonosios armijos užnugaryje, kaip bendro abiem pusėm prieš, buvau vokiečių karo vadovybę iš anksto painformavęs.

Ketvirta — vokiečių kariuomenės pražygiavimas per Lietuvą prieš bendrą priešą neteikia Reichui teisės ją okupuoti savo ruožtu, nes į vokiečių kariuomenės aukas kovose prieš rusus lietuvių gyvenamoje žemėje tegalima žiūrėti tik kaip dalinai Reicho atpildą Lietuvai už šios pastarosios laikiną užleidimą Sovietų interesų zonon ir už lietuvių kančias dėl to iškentėtas nuo sovietų raudonojo teroro.

Penkta — vokiečių tvirtinimas, kad nebuvę galima pripažinti Lietuvos valstybės atsikūrimo dėl jos pasidarymo vokiečių karinių pajėgų, nužygiavusių į rytus prieš Sov. Rusiją, užnugario zona, nėra joks argumentas: užnugario zonos reikalavimai nuo Lietuvos pripažinimo savarankiška valstybe nebūtų nė kiek nukentėję, nes Lietuva nelaikė savęs kariaujančia prieš Vokietiją ir tarp krašto gyventojų ir vokiečių karių buvo natūraliai užsimezgę nuoširdžiai draugiški santykiai bendros kovos (sukilimo) prieš bolševikinį priešą Lietuvoje dėka.

Kaip skaitytojui jau žinoma, vok. karo vadovybė buvo mano pilnai painformuota apie paruošimą Lietuvoje tautos sukilimo. Iš kitos pusės jai, be abejonės, geriau buvo žinoma, kaip man, kad Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas bei sudarymas krašto vyriausybės sukilimo rezultate gali būti Reicho politinei vadovybei nepageidaujami dalykai. Tad kyla savaime klausimas, kaip galėjo atsitikti, jog, visa tai žinodama, sakyta vadovybė nedarė kliūčių bei leido LAF-tui palaikyti ryšius su pagrindžio organizacija sovietų okupuotoje Lietuvoje ir raginti lietuvių tautą pasiruošti ir praveisti tautos sukilimą, kurio tikslu buvo skelbiamas Lietuvos valstybinio suverenumo atkūrimas, išnaudojus iš anksto pramatytą rusų - vokiečių pakto žlugimą.

Kad tas klausimas būtų visai aiškus, rugpiūčio 20 d., taigi jau po visų įvykių, buvau pakvietęs dr. Marquertą, vieną politinių patarėjų prie OKW, papietauti su manim viename restorane. Ta proga pastačiau jau tiesiai klausimą, kuo paaiškina faktą, kad vok. karo vadovybė, žinodama, jog sukilimas Lietuvoje paruošiamas jos valstybiniam suverenumui atkurti — iš vienos, ir iš kitos pusės — kad Reicho politinei vadovybei tai nepriimtina, vis tik LAF nekliudė šio tikslo siekti, net ir tada, kai per Čenkų buvau Gestapo išakmiai įspėtas,

jog naciams Lietuvos valstybingumo atkūrimas nepriimtinas. Dr. Marquertas į tai atsakė, jog jis ir kiti politiniai patarėjai, dirbę OKW, netikėjo, kad anomis žaibo greitumo karo įvykių aplinkybėmis galėtų lietuviams pavykti tautos sukilimą padaryti. Buvo manyta, kad LAF veikla tegalėtų privesti prie reikšmingesnių partizaninių kovų prieš rusų okupacinės kariuomenės dalinius Lietuvoje. Kadangi sukilimas įvyko ir pavyko, tai dr. Marquert padarė iš to išvadą: "Matyti, LAF turėjo puikią pagrindžio organizaciją!"

Jei dr. Marquerto reveliacija tikrai teisinga, tai iš to seka, jog ir vok. karo vadovybėje būta tendencijos mus prigauti. Bet apsiskaičiavo: užuot prigavę LAF, prisigavo patys. Birželio 23 d. sukilimas pasisėkė visu 100% ne dėl to, kad LAF būtų buvęs ypatingai gerai susiorganizavęs, nors ir turėjo visur krašte vyrų pasiryžusių aktyviai kovai už tautos idealą, bet pirmiausia dėl to, kad sovietinis režimas ir jo praktikuotas Lietuvoje raudonasis komunistų teroras verste vertė krašto gyventojus griebtis ginklo ir vyti sovietinius išibrovėlius lauk iš Lietuvos.

Kadangi Birželio 23 dienos sukilimu ir jo rezultatais nacių imperialistai pasijuto lietuvių gražiai "apstatyti", tai griebėsi visų pirma desperatiškų cenzūros priemonių įvykusį Lietuvoje tautos sukilimą ir naujos krašto Vyriausybės paskelbimo faktą nuslėpti nuo vokiečių visuomenės ir laisvojo pasaulio. Bet tai tik apjuokino Reichą pasaulio akyse, nes tokie faktai cenzūros pagalba nebepaslepiami. Apie Birželio 23 sukilimą, deklaravimą Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo ir sudarymą naujos krašto vyriausybės Kauno radijas jau buvo suspėjęs per porą dienų pagarsinti pasauliui dar prieš vokiečių kariuomenės įžygiavimą į Kauną. Iš kitos pusės, Molotovas savo pikčiausiais išplūdimaais prieš mūsų tautos sukilėlius per Maskvos galingąją radijo stotį buvo žinią apie įvykusį Lietuvoje sukilimą ir naujos krašto vyriausybės pastatymą išreklamavęs visuose žemės kontinentuose.

Šia proga sovietinis buvusios Maskvos - Berlyno "ašies" galas nemažiau apsijuokino prieš pasaulį, kaip hitlerinė Vokietija. Savo piktu išsiplūdimu prieš Lietuvos sukilėlius Molotovas faktiškai patvirtino, jog sukilimas tikrai įvyko ir kad jis buvo nukreiptas prieš sovietinę - bolševikinę santvarką mūsų krašte ir rusų okupaciją. Molotovo tokiame prašovime atitaisyti jo bendrininkas — vicekomisaras Lozowski buvo sukvietęs užsienio spaudos atstovus, kuriuos mėgino įtikinti, jog

lietuvių sukilimas buvęs nukreiptas ne prieš sovietinę santvarką Lietuvoje, bet prieš vokiečius, naiviai viliantis, kad nepriklausomybės paskelbimu galėtų apsisaugoti nuo nacių okupacijos...

Kai per Lietuvą tebežygiavo didelės vokiečių karinės pajėgos, kurių daliniai ilgesniam ar trumpesniam laikui net apsistodavo mūsų krašte, Laikinosios Vyriausybės padėtis negalėjo būti lengva, ypač dar ir dėl to, kad paskui vokiečių kariuomenę, žygiavusią į rytus prieš rusų raudonąją armiją, tuoj pat atžygiavo į Lietuvą ir nacių imperializmo vykdomieji instrumentai — visokio plauko egzekucinės komandos, su visa gauja gestapinių slaptų ir neslaptų pareigūnų. Neturint jokio su Berlynu susitarimo, tie elementai jautėsi laisvi elgtis mūsų krašte, kaip jiems patiko ar kokių turėjo instrukcijų su savim atsinešę iš Vokietijos.

Viso to akivaizdoje buvo galima iš anksto numatyti, jog po pirmojo gestapinio pasikėsinimo prieš sakytą vyriausybę — arešto jos pirmininko — gali tekti susilaukti dar ir kitokių, tik iš anksto nežinomų, ir kad dar nieko tikro be laiko, nebuvo laimėta. Tokioje padėtyje, kai Reicho politikos formuotojai lyg ir paryškėjo, kaip pasimetę savo pačių padarytoje Lietuvos atžvilgiu klaidoje bei susvyravę nukirsti Lietuvos valstybingumą trumpų kardo kirčiu, mūsų taktikos pagrindinės tezės turėjo būti sekančios:

1. geležinė tautinė vienybė krašte, susiglaudžiant protais ir širdimis apie Laikinąją Vyriausybę;
2. iniciatyvos ir diplomatinio lankstumo maksimumas Berlyne;
3. visos įmanomos pastangos kitų Lietuvos dipl. postų, siekiant parūpinti svetimų valstybių dipl. pagalbos naujai Lietuvos Vyriausybei, kad galėtų atsilaikyti prieš vokiečių spaudimus.

LAF skelbtoji "besąlyginės tautinės vienybės" dogma nebuvo vien propagandinis pasipuošimas arba tik idėjinis pageidavimas. Siekiant valstybės suverenumo atkūrimo tautos sukilimo keliu, jis buvo gyvybinis tos kovos laimėjimui reikalavimas. Deja, nors kiekvienam lietuviui patriotui ir gerai suprantamas, jis (reikalavimas) dar nebuvo suspėjęs pilnai išiviešpatauti jų politinėje sąmonėje. LAF veiklos laikotarpis iki Birželio 23 d. herojinio akto buvo tam per trumpas, o sąlygos svetimoje sovietų okupacijoje ir komunistiniame terore krašte žiauriai sunkios ideologiniam platesnių tautos sluoks-

nių auklėjimui pagal LAF programą. Reikalinga sukilimui praveisti tautinė vienybė faktiškai buvo susiformavusi ne tiek LAF ideologijos pagrindu, kiek visų tautos ryžtingesniųjų elementų vienodai pajustu reikalu žūt būt nusikratyti sovietų okupacijos ir atkurti Lietuvos suverenumą, tikintis tuo būdu išgelbėti Lietuvą vienkart ir nuo grėsusios okupacijos iš vokiečių pusės.

Deja, šitaip susicementavusi tautinė vienybė slėpė savyje pavojų, kad, sukilimą laimėjus, partiškumai vėl galėtų pasireikšti ir vienybė pairti. Nuo tokio pavojaus apsisaugoti tebuvo tik vienas kelias: Laikinąją Vyriausybę sudaryti taip, kad ji būtų organizaciškai apjungusi atstovus visų tų kovos grupių, kurios sukilimą paruošė ir jį įvykdė, be jokių tos ar kitos politinės pakraipos hegemoninių tendencijų, neišvenigiamai savo buvimu stumiančių į vidaus susiskaldymą. LAF vadovaujamoji grandis Berlyne tegalėjo vyriausybės klausimu duoti pagrindžio vadovaujamiems centrams tik labai bendro pobūdžio sugestijų, būtent, tik kaip ir kada kalbama vyriausybę paskelbti. Bet LAF vadovybei buvo praktiškai neįmanoma nurodyti iš užsienio, iš kokių asmenų ji turėtų būti sudaryta krašte, svetimųjų okupuotame. Toksai mėginimas būtų buvęs nerealus dalykas. Parinkimas kandidatų į Ministerių Tarybos narius ir susitarimas su jais nors kiek iš anksto buvo iš užsienio praktiškai neįmanomas, nes LAF vadovybė, būdama užsieny, negi galėjo kiekvienu momentu žinoti bei patikrinti, ar jos numatytieji kandidatai, jei tatai ir būtų buvę jos padaryta, paskutinę valandą, t. y. jau skelbiant sukilimą, dar tebebuvo laisvi — sovietinio okupanto dar neišgaudyti, ir ar būtų galima jų pavardes viešai skelbti Vyriausybės nariais.

Kadangi vienas mano kovos draugų dar iš 1918-20 metų nepriklausomybės karo, labai pasižymėjęs savo ryžtingais kovos žygiais ir laike 1941 m. birželio 23 dienos sukilimo, buvo man rašęs ir metęs įtarimo šešėlį tarsi "tikrasis LAF štabas sutapo su krikščionių demokratų partijos prezidiumu", tai, rašant šiuos atsiminimus, buvau Laikinosios Vyriausybės sudarymo klausimu atsiklausęs dr. Prano Padalio paaiškinimų. Jis prieš Birželio 23 d. sukilimą buvo LAF pagrindžio centro nariu Vilniuje ir konkrečiai prisidėjęs prie vyriausybės personalinės sudėties parinkimo. Savo atsakyme dr. P. Padalis (žiūr. fotografiją) man rašė:

— Laikinąją (Sukiliminę — K. Š.) Vyriausybę sudarant, jokių ten platesnių pasitarimų, partinio lipdymo ar susitarimų

Dr. PRANAS PADALIS
Vienas Vilniaus LAF pagrindžio vadovybės narių

nebuvo. Kaip paprastai esti pogrindy, tą užduotį atliko vos keli asmenys. Sprendžiamo vaidmens ėmėsi LAF karinis štabas Vilniuje, kurio negausias gretas smarkiai praretino NKVD areštai pavasarį. X-ui (pavardės dar negalima atskleisti — K. Š.) buvo pavesta numatyti ir pasiūlyti kandidatus. Pogrindy su juo artimą ryšį turėjau iki sukilimo išvakarių.

Akivaizdžiai atsimenu mudviejų susitikimą balandžio vidury vėlai vakare. Be jokių išangų painformavo, kad iš LAF štabo Berlyne per ryšininką gautas nurodymas skubiai sudaryti L. Vyriausybę; karas prasidėjęs gegužės pradžioje ir įkandin įvyks sukilimas. Vyriausybės sąstatas būsiąs paskelbtas per Vilniaus ar Kauno radijo stotis, žiūrint, kuri bus anksčiau sukilėlių užimta. Iš Berlyno pageidauja, kad min. pirmininku būtų pulk. Škirpa, kr. aps. ministriu gen. Raštikis, užs. rkl. ministriu — Skipitis. Mums reikia nedelsiant parinkti ministrius kitoms žinyboms.

Sutarėme — ir supratau, kad tokia buvo karinio štabo valia — parinkti vyrus kompetentiškus pareigoms, visuomenei plačiau žinomus, patriotine drąsa pasireiškčius, kurie tuoj pat galėtų perimti ministerijas. Taip pat, kiek įmanoma, sutelkti įvairių ideologijų bei politinių nusistatymų asmenis, tačiau vengiant siaurai partinių. Sudaryti stiprią darbo ir kovos vyriausybę. Partinė aritmetika nė į galvą neatėjo. Išsiskyrėme sutarę pagalvoti apie asmenis.

Po kelių dienų susitikus, X-as pranešė, kad karinis štabas numatęs prof. Vitkų — žemės ūkio, ir prof. Ambrazevičių — švietimo ministeriais. Nepamenu, kuris kuriuos pasiūlėme, bet tuojau numatėme — vilnietį Žemkalnį — komunalinio ūkio, Vainauską — kontrolės, Statkų (voldemarininką) — prekybos, Damušį — pramonės, Nasevičių — vidaus, Pajaujį — darbo, Matulionį — finansų. Kitoms žinyboms tada nenumatėm kandidatų. X-as vėliau pranešė, kad pasiūlyti asmens kariniam štabui priimtini ir bus mėginama jiems pranešti. Būsią sunku, nes trūksta ryšininkų ir reikia laikytis griežčiausios paslapties.

Paskutinį kartą su X- u mačiau masiniams išvežimams prasidėjus. Susitikom tartum atsitiktinai Vilniaus gatvėje prie knygyno lango. Kalbėjomės vienas į kitą nepažvelgdami. Įspėjo, kad NKVD jį seka ir turįs bėgti iš Vilniaus. Gavęs žinių, kad karas prasidėjęs po kelių dienų. Man įsakė tuoj vykti Kaunan apie tai pranešti Prapuoleniui, o taip pat susisiekti su ten esančiais kandidatais į vyriausybę. Užduotį atlikau.

Tikiuosi, paaiškėjo, kad Laik. Vyriausybė buvo sudaryta mobilizaciniu keliu. Buvo per daug pavojinga ir laikas per trumpas tartis su numatytais vyriausybės nariais. Ne vienas jų patyrė esąs vyriausybėje tik sukilimui jau vykstant. Žemkalnis sužinojo esąs ministeris eidamas pėstute per Raudondvarį į Kauną. Vitkus sužinojo per radiją kažkur kolchoze Žemaitijoje, ir kelias dienas slapstėsi rugių lauke, nes ten dar siautėjo bolševikai.

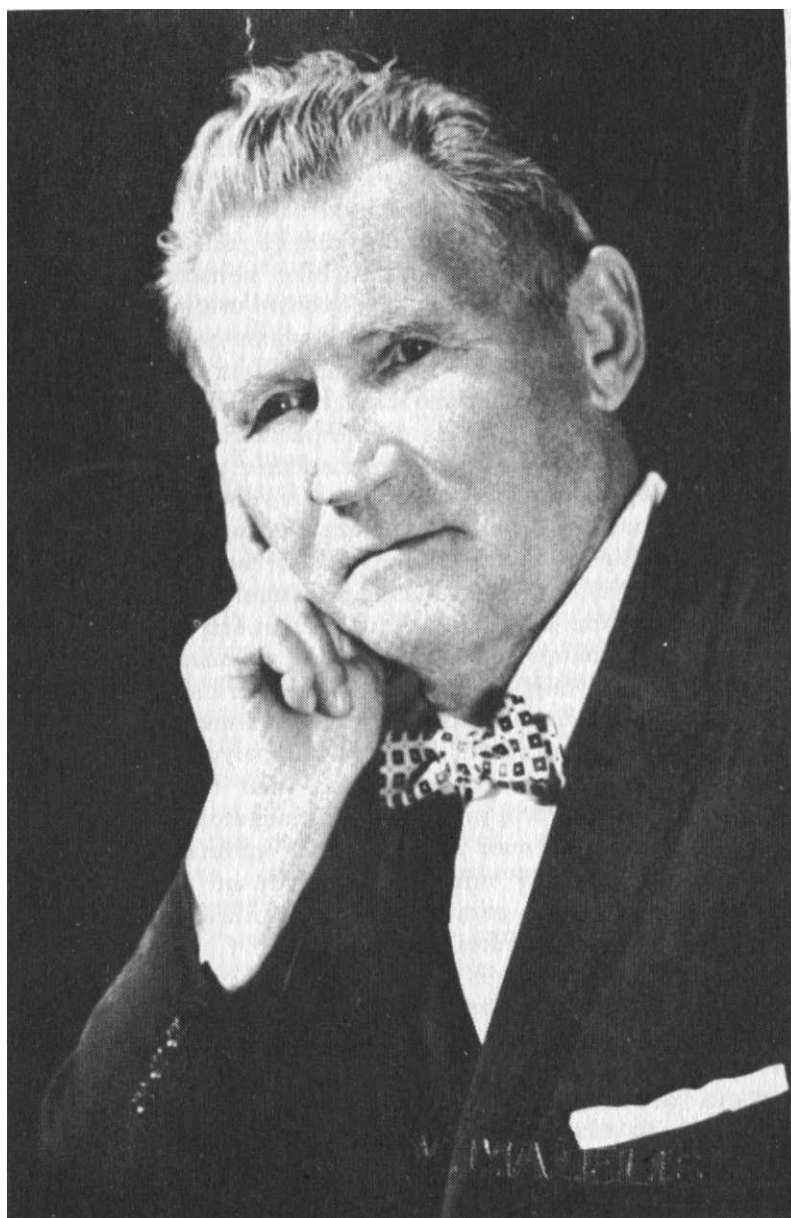
Statkaus ir Nasevičiaus pavardės buvo paskelbtos, nes nežinojom apie jų areštus. Nasevičius buvo suimtas Vilniaus autobusų stotyje šeštadienį, Statkus buvo išvežtas, rodos, iš Žemaitijos.

Nežinau, su kuo dar X-as tarėsi dėl vyriausybės. Jis buvo itin paslaptingas, apdairiai atsargus, posėdžių ir pavardžių vengias vyras. Esu tikras, kad vyriausybės sąstatą sudarant, jis atliko pagrindinį vaidmenį. —

Iš to, kas dr. P. Padalio čia paduota, seka, jog joks užsimaskavęs krikščionių demokratų partijos prezidiumas Lai-kinosios Vyriausybės asmeninės sudėties parinkime jokio vaidmens nevaicino. Abejotina, kad toksai krikščionių demokratų partijos "prezidiumas" būtų koku nors stebuklingu būdu išsislapstęs nuo rusų enkavedistų nagų per ištisus metus sovietinio - komunistinio siautėjimo mūsų krašte.

Ypač charakteringas vyriausybės susidarymo padėčiai ano meto siaubingomis aplinkybėmis buvo atsitikimas su dr. Juozu Pajauju. Kaip gyvenusį pačiame Vilniuje, jį pagrindžio vadovybė buvo kiek iš anksčiau kontaktavusi darbo ir socialinių reikalų ministerio postui ir jis buvo tą pasiūlymą priėmęs. Tačiau birželio 23 dienos sukilimas jį užklupo Šiauliuose, įkur buvo nuvykęs keliom dienom kitais reikalais. Apie prasidėjusį rusų - vokiečių karą dr. J. Pajaujis patyrė svečiuojantis pas vieną savo pažįstamą Šiauliuose birželio 22 d. vakare, pirma — iš staigiai nugirsto stipraus sprogimo kažkur užmiesty. Kaip paaiškėjo, tai būta vokiečių lėktuvų bombardavimo gretimo sovietinio aerodromo, nuo kurio sovietų lėktuvai net nebesuspėjo pakilti į orą.

Užsukus šeimininko turėtą trumpą bangų priimtuvą į Ankaros radijo stotį, buvo pagauta retransliacija Hitlerio kalbos, kuria buvo paskelbtas karas Sovietų Sąjungai. Apie tai, kas atsitiko po to, dr. J. Pajaujis, mano paprašymu, teikėsi man prisiųsti atitinkamą pranešimą, iš kurio čia paduodu šiuos išrašus:

Dr. JUOZAS PAJAUJIS
Darbo ir Socialinės Apsaugos ministeris

... "Man (Pajaujui — K. Š.) reikėjo juogreičiau grįžti į Vilnių pas šeimą. Kai tik išdienoj (birželio 23 d. — K. Š.), aš pėsčias pasiekiau Šiaulių gelžkelio stotį; čia betgi sužinojau, kad jokie traukiniai neina ir nežinia kada galės eiti. Turėjau vėl pėsčias grįžti atgal. Eidamas kažkuria siaura gatvele netoli gelžkelio stoties, aš staiga išgirdau, kaip iš vieno nedidelio vienaaukščio namelio sklinda— Lietuvos himno garsai! Sustojau, kaip įdiegtas. Išižiūrėjęs pamačiau per langus, kad tame namely jau buvo susirinkę nemaža žmonių. Išsitrašinęs įžengiau ir aš į trobą. Susirinkusieji buvo paprasti žmonės, darbininkų rūbais; himno garsams skambant, daugelis šluostėsi ašaras. Netrukus radijofono kalbėtojas perskaitė Lietuvos suverenumo atstatymo aktą ir paskelbė sudarymą Laiškinosios Vyriausybės, kurios sąstata perskaitė ir mano pavardę, kaip darbo ir socialinių reikalų ministerio . . .

"Šiaulių miesto gatvėse tą rytą buvo didelis susibrukimas, patruliavo milicija ir maišėsi nemaža komjaunuolių, kurių tarpe buvo galinčių mane atpažinti. Reikėjo tad dingti iš miesto. Bet kaip? . . Vis dar sėdėdamas tame namely, greitai sumečiau, jog reikia iš čia kaip nors išeiti į užmiestį. . . Ryžausi pakalbinti šalia manęs sėdėjusį žmogų. Paklausiau jo, ar jis yra čia vietinis. "O taip, — atsakė, — mes čia beveik visi esame Nuroko odų fabriko darbininkai". Tada aš pasakiau, kad norėčiau vienodu su juo pakalbėti, ir paprašiau palydėti mane laukan. Kai išėjome, aš jam pasakiau, kad man reikia pasiekti S. gatvę, bet dėl tam tikrų priežasčių man nepatogu eiti per miesto vidurį, ar negalėtų man nurodyti, kaip galima nueiti ten užmiestiais. . . "O, aš mielai jus palydėsiu ir paaiškinsiu". Jis paėjo su manim gerą galą kelio ir nusakė, kaip pasukti į paežerę ir iš ten aplinkui į S. gatvę . . ."

Iš ten dr. J. Pajaujis buvo jo aukščiau minėto pažįstamo palydėtas į užmiestį pas vieną jam patikimą ūkininką laikinam prisiglaudimui. Toliau dr. Pajaujis rašo:

"Čia aš "užsimaskavau": gavęs darbinius drabužius, savuosius miestiškus nusirengiau, ir pasiverčiau bernu Petru. Taip pas tą ūkininką bebūnant, kelias dienas teko stebėti fronto persistūmimas ir karštesniais momentais visai šeimai reikėjo sulįsti į slėptuvę (bulvių rūšį) . . .

"Vokiečiai Šiauliuose pilnai išitvirtino tik ketvirtadienį, birželio 27 d. Sužinojęs per žmones, kad ten jau įsteigta vokiečių komendantūra, aš tuojau grįžau į miestą ir nuėjau pas karo komendantą prašyti "Passierschein" kelionei į Kauną,

nes juk aplink dar buvo karo zona. Čia manęs laukė nauja staigmena.

"Žinodamas, kad Laikinios Vyriausybės ministeris pirmininkas pulk. K. Škirpa ir dar du ministrai, R. Skipitis ir St. Raštikis, buvo Berlyne, aš turėjau pagrindo manyti, kad Laikinoji Vyriausybė buvo sudaryta su Vokietijos vyriausybės žinia ir pritarimu. Šiaulių karo komendantu buvo simpatingos išvaizdos, vidutinio amžiaus Wehrmachto pulkininkas. Kadangi aš buvau studijavęs Vokietijos universitetuose (Berlyne ir Kielyje), tad gana laisvai kalbėjau vokiškai. Aš komendantui trumpai išdėsciau padėtį, pasisakiau, kas esu, ir paprašiau reikiamo pažymėjimo. Jis šyptelėjęs atsakė man: "Ja, mein Herr, — jeigu Reicho Vyriausybė būtų pripažinusi tą jūsų paskelbtąją Lietuvos Vyriausybę, tai mes Tamstą šiandien pat lėktuvu pristatytumėme į Kauną. Leider (deja), tokio pripažinimo nėra ir todėl aš Tamstai jokio popiergalio su savo parašu negaliu duoti".

"Taip tad aš jau Šiauliuose sužinojau apie įtemptus santykius tarp Laik. Vyriausybės ir Vokietijos valdžios. Matydamas, kad tolesnis dialogas su komendantu būtų betikslis, aš tik pasakiau jam: "Herr Oberst, aš vis dėlto turiu vykti į Kauną, tam priemonių susirasiu, o jei pakeliui būčiau sulaikytas Jūsų administracijos zonoje, tai prašau maloniai atsižvelgti į tai, kad aš čia šiandien tarnybiškai prašiau leidimo. Jis į tai vėl šyptelėjo ir pasakė: "Na, denn glückliche Reise". Čia, mat, pasireiškė — vėliau Kaune taip stipriai išryškėjęs — skirtumas pažiūrų į Lietuvos Laikinąją Vyriausybę tarp Wehrmachto karininkų ir nacionalsocialistinės valdžios pareigūnų, ypač gestapininkų.

"Per pažintis susiradau žmogų, kuris su mažuoju sunkvežimiu ir dar vienu keleiviu turėjo vykti į Kauną. Taip mes trise leidomės į kelionę ir be kliūčių pasiekėme laikinąją sostinę.

"Čia aš tuojau prisistačiauėjusiam ministerio pirmininko pareigas prof. J. Ambrazevičiui. Iš jo sužinojau, kad į pirmąją vyriausybės posėdį buvo susirinkę tik penki nariai. Neužilgo tačiau atsirado užtrukusieji provincijoje, o į vietą negalinčių atvykti buvo pakviesti numatytieji pavaduotojai ir Laikinoji Vyriausybė pradėjo funkcionuoti kiek tai buvo įmanoma anose sąlygose".

Nors ir buvo siekiama apjungti naujoje vyriausybėje visų pasireiškusių aktyviųjų tautos politinių jėgų atstovus vieningam

darbui valstybei vėl atkurti, tačiau faktas lieka faktu, jog tos vyriausybės sudėtis gavosi ne visai tokia: daugiausia susidėjo iš buv. krikščionių demokratų ir liaudininkų. Tai darė išpūdžio, lyg mėginta atkurti tariamą tų dviejų srovių "ašį", kuri buvo susidariusi opozicinėje veikloje prieš A. Smetonos režimą. Bet toks išpūdis buvo klaidingas: apie sąlygų dviejų srovių "ašies" atgaivinimą niekam iš LAF vadovaujančių asmenų nebuvo nė mintis atėjusi į galvą. Kas Laikinojoje Vyriausybėje buvo tikrai netobula, tai tas faktas, kad joje nebuvo stipresnio atstovavimo kitom dviem laisvės kovotojų srovėm, ypačiai pasireiškusioms sukilimo paruošime, būtent — buvusiems voldemarininkams ir aktyvesniesiems tautininkams. Mano paveikti, pirmieji buvo sąlyginai stoję ant LAF ideologinio pagrindo, savęs "voldemarininkais" nebelaikė, ir turėjo žymių nuopelnų sukilimo paruošime, tiek savo darbais, tiek sudėtomis kraujo aukomis. Panašiai sąlyginai buvo į LAF veiklą įsijungę ir aktyvesnieji tautininkai, kurie jau prieš tai buvo irgi opozicijoje Smetonos režimui, o po 1940 metų birželio 15 dienos katastrofos su Lietuva — galutinai atsipalaidavo nuo to buvusiojo savo vado bei pasuko į naują kovos kelią, siekiant atkurti Lietuvos valstybinį suverenumą sujungtomis po LAF vėliava ryžtingosiomis mūsų tautos jėgomis.

Kaip vienos, taip ir kitos pakraipos atsakingi veikėjai LAF vadovaujamoje grandyje Berlyne buvo labai nepatenkinti paskelbtąja Laikinosios Vyriausybės sudėtimi, kurioje nematė to, ko pagrįstai galėjo tikėtis pagal LAF ideologijos visų priimtas tautinės vienybės tezes. Pirmieji reagavo buvę voldemarininkai: kai Gestapui pavyko suvilioti gen. Raštikį, jų autoritetingas atstovas LAF vadovaujamoje grandyje, p. Y. (saugumo motyvais jo pavardės negaliu suminėti — K. Š.), specialiai atsiskubinęs iš Lietuvos - Vokietijos pasienio, iš kur jis sėkmingai palaikė LAF pavedimu ryšius su pagrindžio veikėjais plačiai Lietuvoje ir todėl turi tikrai pažymėtinų nuopelnų Birželio 23 d. tautos sukilimo paruošime, birželio 27 d. padarė man aštrių priekaištų dėl neapsižiūrėjimo, būtent, kam nesiėmiau iš anksto priemonių sukliudyti Raštikio skridimą į Kauną Laikinosios Vyriausybės, kaip jis sakė, pilnesniam "sukrikdeminimui", mane izoliavus Berlyne Gestapo pagalba.

Aš turėjau ilgai aiškinti tam savo kovos draugui, kurio nuoširdumu ir giliu patriotizmu niekam ir niekad abejonių nebuvo kilę, jog, mano nujautimu, Raštikis tapo vokiečių

nuskraidintas į Kauną ne Vyriausybei "sukrikdeminti", bet jai numarinti. Įtikinėjau p. Y., jog prieš tokį pavojų tegalėtume atsilaikyti ne kokiomis koncesijomis vokiečiams, bet tik tvirta ir vieninga visų lietuvių laikysena. Savo šiam kovos draugui ap-
raminti pažadėjau, jog imsimės žygių Laikinosios Vyriausybės sąstata atitinkamai pakeisti bei jį papildyti atstovais ir iš tautinės krypties aktyvistų nedelsiant tuoj po to, kai tik bus pasiektas pripažinimas iš Vokietijos Reicho pusės ir jau galėsime tvarkytis taip, kaip mums geriausiai tiktų. Priprašiau p. Y., kad jis, nuvykęs į Kauną, visaip stengtųsi paveikti ten savo buvusius vienminčius — "voldemarininkus" — nesikarščiuoti ir kad savo opoziciniais pasireiškimais prieš sukilėlių pastatytą Krašto Vyriausybę dar labiau nepasunkintų jau ir be to labai sunkios padėties santykiuose su vokiečiais. Jis pažadėjo, jog stengsis savo sakytus politinius vienminčius paveikti mano sugestijuota prasme, tik sakė abejojęs, ar jam pavyks juos įtikinti: jie nekartą jau buvę praeityje nuvilti įvairių pažadų, kurių A. Smetona nesilaikęs.

Man atrodė, jog tariamus "voldemarininkus" buvo greičiausiai sualarmavęs dar ir tas faktas, kad Kauno LAF centro vadovavimas — dėl Vilniaus centro susiparaližavimo, sovietams suareštavus eilę jo narių — buvo patekęs kone vien į krikščionių demokratų jaunuomenės, būtent buv. ateitininkų, rankas, taigi ir vadovavimas pačiam Birželio 23 dienos sukilimui Kaune, kaip kad ir paskelbimas pačios Laikinosios Vyriausybės akto, kuriuo kiekvienas galime pasididžiuoti prieš kitas tautas ir Lietuvos istoriją.

Bet kol sakytą jaunuomenę, anuomet besąlyginai stojusi Tėvynės - Lietuvos gelbėjimui į LAF rikiuotės gretas, laikėsi LAF politinės platformos, tokį jos kovos prasiveržimą į vadovavimą nebuvo galima palaikyti jokių partiškumu, nes pagal pačią LAF genezę: "Kas be atodairos stos į kovą ir nieko Lietuvos laisvei atgauti nepagailės, kas bus pasiryžęs visa, net gyvybę, paaukoti, kad Tėvynė būtų laisva, tas Naujoje Lietuvoje bus ir šeimininkas" (psl. 36).

Charakteringa, kad sakytoji mūsų patriotinės jaunuomenės dalis po to, kai LAF buvo vokiečių sulikviduotas, neišsisklaidė, bet pasiliko ištikima LAF vienybės idėjai. Nebegalėdama saugumo sumetimais veikti LAF vardu, ji laikosi apsi-
jungusi po LFBičiulių organizacijos pasivadinimu.

Kitas voldemarininkų veikėjas, būtent dr. V. Masiulis,

tada gyvenęs Kaune, rašė man po karo apie pirmąsias Laikinosios Vyriausybės dienas štai ką:

— Laik. (Sukiliminės — K. Š.) Vyriausybės politinė padėtis buvo tikrai sunki, nes vokiečiai iš viso jokios nepriklausomos Lietuvos nenorėjo. Bet kol dar buvo Lietuva karo sferos zonoj, t. y. Wehrmachto tiesioginėj valdžioj, tol ta Vyriausybė ir nepriklausomos Lietuvos idėja šiaip taip buvo toleruojama. Tačiau rudoji partija ir čia turėjo pakankamai įtakos Vyriausybei visaip spausti ir jos darbus sunkinti. Nacionalistai, būdami nuo valdžios nušalinti, matė tą visą sunkiai vedamą kovą. Bet krikščionys kiekviena proga, pablogėjus Vyriausybės padėčiai, atbėgdavo, kviesdavosi nacionalistus į Vyriausybę, o po valandos, padėčiai kiek atslūgus, nuo savo siūlymų atsisakydavo. Iš tų visų pasiūlymų tik du išleido viceministerius, t. y. vidaus reikalų inž. Brunių ir teisingumo Iz. Kurkietį. —

Kadangi tada buvau vokiečių izoliuotas Berlyne ir pats savo akimis nemačiau viso to, kas tada darėsi Kaune santykiuose tarp mūsų grupių, tai negaliu spręsti, ar anomis laikinajai Vyriausybei lemtingomis dienomis tikrai partinis egoizmas buvo nustelbęs politinį blaivumą, kaip seka iš dr. Masiulio nupasakojimo. Tačiau dabar iš pokarinių vokiečių slaptų dokumentų pasitvirtina, jog Gestapas jau darė sau iš to kapitalą naujamai Lietuvos Vyriausybei torpeduoti iš vidaus. Vienne savo pirmųjų slaptų biuletenių, datuotame liepos 6 d., Gestapas pranešė: — T175/233/2721430 —

— Lietuvių gyventojų Kaune nusiteikimas geras ir provokiškas. Jie nesutinka su savavališkai sudaryta Lietuvos Vyriausybe prieky su pulkininku Škirpa. Laiko ją suinteresuotų asmenų "kromeliu" (Interessengemeinschaft), kurie pirmoje eilėje siekia materialinių privilegijų, išnaudodami dabartinę neišsiaiškintą padėtį. Buvusios partijos pradeda ieškoti kontakto. Romos katalikų vyskupą Brizgį, kuris užima vadovaujamą padėtį lietuviškame klere, pavyko palenkti į kooperavimą. Jis yra glaudžiuose santykiuose su generolu Raštikiu. Voldemarininkai (Voldemaras — Anhaenger) ima rodyti aktyvumą. Jie iš pagrindų atmeta generolą Raštikį, kadangi šis pastarasis yra artimas krikščionių demokratų sluoksniams. Jie (voldemarininkai — K. Š.) siekia Lietuvai tikrai ribotos nepriklausomybės, būtent — norėtų, kad būtų suteikta jai politinė, kultūrinė ir ūkinė laisvė, ir atsisako pretenzijos į savą užsienio politiką, kurią jie nori užleisti Didžiajam Vokietijos Reichui. —

Turint galvoje, kas čia vokiško šaltinio atskleista, tenka labai ir labai apgailestauti, kad anuomet nesusirado iš Laikinosios Vyriausybės tarpo nei šiaip iš visuomeninių politikos veikėjų Kaune asmens, kuris — kaip pvz. a. a. Mykolas Sleževičius 1918 metais Vilniuje — būtų sugebėjęs sutramdyti pasireiškusią negerovę — pairimą politinės vienybės ir visas grupes sucementuoti atsispirti bendromis jėgomis prieš gestapinį pasikėsinimą tas jėgas sudemoralizuoti, suskaldyti lietuvius tarpusavy ir — šitaip sukiršinus vienus prieš kitus — suduoti mirtiną smūgį pačiai Laikinajai Lietuvos Vyriausybei.

Reikia pasakyti, jog jos skelbėjai buvo teisingai numatę, jog sudarymas sakytos vyriausybės revoliuciniu keliu, t. y. be preliminarinio susitarimo tuo reikalu su Reichu, galės susidurti su dideliais sunkumais gauti jai Berlyno pripažinimą po įvykusio fakto. Todėl trys jos nariai buvo sąmoningai parinkti iš buvusių LAF veikėjų Berlyne, būtent — aš, kaip LAF viršūnė ir Lietuvos atstovas prie Reicho vyriausybės, naudojasis šios pastarosios pasitikėjimu ir jos laikomas persona gratissima per daugelį metų, generolas Raštikis — kaip buv. Lietuvos kariuomenės vadas, išėjęs aukštuosius mokslus Vokietijoje ir todėl vokiečių karininkijai iš seniau pažįstamas, ir adv. Rap. Skipitis — kaip populiarus mūsų visuomenėje ir žinomas Amerikos lietuviams, nes buvo Užsienio lietuviams remti sąjungos pirmininkas. Buvę viliamasi, kad gal mums trims pavyktų eventualius sunkumus nugalėti ir įtikinti Reicho politikos vadovus skaitytis su Lietuvos valstybės atsikūrimu bei pripažinti jos naują Vyriausybę.

Deja, čia ir įvyko tai, kas jokiomis aplinkybėmis neprivalėjo įvykti: pirmasis iš suminėtu trijų Laikinosios Vyriausybės narių palūžo nuo pasireiškusių iš vokiečių pusės intrigų ne kas kitas, kaip tik tas, iš kurio — kaip generolo ir buv. Lietuvos kariuomenės vado — buvo galima tikėtis kuo daugiausia atsparumo. Savo sutikimu skristi į Kauną nepasitarus tuo reikalu su manim ir Skipičiu, o dar svarbiau — pažadu Gestapo pareigūnui nuslėpti tai nuo manęs, kaip Vyriausybės pirmininko, ir kokių padarė išipareigojimų vokiečiams, nuvykęs į Kauną, gen. Raštikis suparaližavo mums trims skirtos svarbios misijos vykdymą. Dar blogiau, kad tuo tapo užangažuotas Gestapo prestižas Laikinąją Vyriausybę būtinai sulikviduoti, o mudviem su Skipičiu užkirto galimybę pastangoms Berlyne gelbėti padėti.

Bet Laikinoji Vyriausybė susidėjo ne iš kokių ištižėlių. Ji nepabūgo pirmųjų spaudimų iš vokiečių pusės ir jos nariai neišsiskirstė kas sau. Priešingai, jie buvo vieningo nusistatymo laikytis tvirtai ir skubiai tvirtintis visose valstybinio gyvenimo šakose, nepaisant pasireiškusių iš vokiečių pusės kliudymų ir gestapinių intrigų. Iš savo pusės, kad ir daug rizikuodamas, stengiausi juos tame padrašinti, kaip tik ir per dr. Valančių, kuris suspėjo Raštikį pasivyti, kai šis vos buvo atskridęs į Kauną su Gestapo palydovu. Matydamas kitų Vyriausybės narių tvirtą nusistatymą vokiečių spaudimams nepasiduoti, ėgavo daugiau kvapo bei pasitempė ir gen. Raštikis. Išsiskindamas, kaip išmanė, iš savo paties prisiimtų vokiečiams įsipareigojimų, gen. Raštikis pradėjo solidarizuoti su Vyriausybės narių dauguma, nors tuo ir nebegalėjo įtikti savo gestapiniam palydovui. . .

Deja, gen. Raštikio "praregėjimas" jau buvo pavėluotas ir drumstos politinės atmosferos Kaune pačių lietuvių tarpe atitaisyti nebegalėjo. Tokioje atmosferoje Gestapui nebuvo sunku sumedžioti keliolika nepatenkintųjų ar šiaip politinių naivėlių ir liepos 9 d. gauti jų parašus po raštpalaikiu, kur, anot L. Prapuolenio informacijos, buvo siūloma vokiečiams Lietuvos Laikinosios Vyriausybės nepripažinti, o krašto valdymą palikti vokiečių karinei vadovybei, kol nesugrįšias prof. A. Voldemaras iš Sov. Rusijos. Į ten rusai jį buvo išvežę 1940 m., kai birželio mėn. grįžo iš Romos, kur prieš tai jis buvo A. Smetonos išsiųstas kaip pavojingas jam politinis konkurentas. Minėtam raštpalaikiui sufabrikuoti ir jam pasirašyti Karo Muziejuje dirigavo Gestapo leitenantas Kurmis. Tai buvo tas pats Gestapo pareigūnas, kuris birželio 26 d. pasiėmė iš mano buto gen. Raštikį kažkokiam "svarbiam" pasitarimui ir po to nuskraidinimui į Kauną, tik tada man jis buvo prisistatęs kita pavarde.

Po raštu pirmieji padėjo savo parašus J. Vokietaitis, Ig. Taunys, kuriuos patys "voldemarininkai" laikė pertoli nuklydusiais į vokiečių pusę. Reikia pasakyti, jog buvo suklaidinti bei padėjo parašus ir kai kurie neabejotini vyrai, savo krašto patriotai. Nei kiek neabejoju, jog pats Voldemaras, kurio vardas tada buvo taip begėdiškai panaudotas gestapinei intrigai prieš Laikinąją Vyriausybę, būtų tos avantiūros iniciatorius patraukęs karo teisman už valstybės išdavimą, jei būtų koku stebuklingu būdu vėl atsiradęs Lietuvoje.

Nors visas tas dalykas buvo labai nerimtas, bet Gestapas sakytą raštpalaikį pateikė Berlynui kaip įrodymą, lyg " dalis lietuvių tautos" sukilėlių paskelbtos krašto Vyriausybės nepripažįsta. Taip tai aiškino vok. užs. rkl. min-jos oficialus rporas, pasiuntinys dr. Schmidt, užsienio žurnalistų kankinamas visokiais Lietuvą liečiančiais klausimais spaudos konferencijoje. Tačiau, kai buvo pakvostas, iš kur jis tą žino ir kiek rimtas tam pagrindas, dr. Schmidt vengė savo žinios šaltinį atskleisti. Todėl jo pareiškimui apie "dalies lietuvių tautos" Laikinosios Vyriausybės nepripažinimą joks rimtesnis užsienio spaudos atstovas nepatikėjo.

Be gestapinių intrigų, vokiečiai stengėsi ir betarpiškai trukdyti Vyriausybės darbą. Gen. Raštikis paduoda savo atsiminimuose:* "Vyriausybei nebuvo leista skelbti savo nutarimų, nurodymų ir informacijų nei spaudoje, nei telegrafu, nei per radiją, nei viešais skelbimais. Jai buvo uždrausta naudotis susisiekimo priemonėmis, o turėti automobiliai buvo atimti. Vėliau buvo atimtos ir patalpos. Net Vyriausybės foto nuotraukų negatyvai buvo konfiskuoti ir sunaikinti". Faktiškai Vyriausybės susisiekimas su kraštu vyko per LAF organizacinį tinklą, slapta, tuo būdu aplenkiant suvaržymus iš vokiečių pusės.

Krašto valdymą apsunkino dar ir ta aplinkybė, kad Vilnius ir Vilniaus kraštas buvo patekęs į kitos vokiečių armijos užnugario zoną, kurią kontroliavo kiti vokiečių karo komendantai ir karinės administracinės užnugario įstaigos. Problema buvo laikinai išspręsta tuo būdu, kad buvo sudarytas Vilniaus miesto ir srities piliečių komitetas. Jo pirmininku ir Laikinosios Vyriausybės įgaliotiniu Vilniuje buvo paskirtas prof. St. Žakevičius (dabar Žymantas), vienas iš pažymėtinų LAF veikėjų ir sukilimo vadų Vilniuje. Apie to Komiteto ir lietuvių aktyvistų veiklą Vilniuje buvęs slaptas Gestapo biuletenis, datuotas liepos 9 d., rašo štai ką:* — T175/233/2721458-63 —

— Lietuviškieji sluoksniai, kurie vadina save aktyvistais, sugebėjo perimti miesto ir Vilniaus apskrities valdymą tuojau, kai tik rusų kariuomenė pasitraukė. Vadovaujant Stasiui Žakevičiui (Vilniaus universiteto docentui) susidarė Komitetas, kuriam priklauso įvairios žinybos, tarp kita ko ir gynybos. Šio Komiteto kontroliuojama dalis buvusių lietuvių (valstybinių

* St. Raštikis. Kovose dėl Lietuvos, II, psl. 298.

* Ereignismeldung, Nr. 17, 1941 m. liepos 9 d.

— K. S.) įstaigų ėmė irgi atnaujinti savo veikimą, jų tarpe politinė policija, kriminalinė policija ir viešoji policija. Siekiama padaryti vokiečių karinėms įstaigoms išpūdžio, lyg Lietuvos valstybinis aparatas yra išsilaikęs. Buvo dargi atgavinta lietuvių Karo Komendantūra, su lietuviu komendantu (Befehlshaber). Kadangi lietuvių kariniai ir policijos padaliniai buvo Wehrmachtui reikalingi saugoti belaisviams, tiltams, geležinkelio įrengimams, prekių ir ginklų sandėliams, o taip pat palaikyti viešajai tvarkai mieste, tai pradžioje visa tai, be kai kurių suvaržymų, buvo toleruojama. Tą neaiškia padėtį lietuviai aktyvistai siekė visai išnaudoti, o ypačiai duoti Vilniaus miestui grynai lietuvišką išvaizdą, pvz., impozantišku papuošimu miesto lietuvių tautinėmis vėliavomis (grossartige Beflaggung) . . . —

Deja, šie Vilniaus LAF sukilėlių pažymėtini laimėjimai buvo pastatę piestu pačią 9-sios Armijos vadovybę, į kurios operatyvinį sektorių Vilniaus kraštas buvo vokiečių strategijos planuotojų įskirtas. Apie tai, kaip ta vadovybė buvo į susidariusią Vilniaus padėtį pažūrėjusi ir kokių ėmėsi žygių tolesniam jos išsivystymui kliudyti, pasako sekantis dokumentas — T312/276/7835919-20 — iš sakytos Armijos karo dienyno:

— Negera padėtis Vilniuje išsivystė palaipsniui. Dėl Armijos jėgų pasukimo į dešinę ryšium su mūšiu ties Balso Vilnius buvo laikinai atsidūręs tuščiaje plote. Iš pradžios miestas tebuvo saugomas mokomosios brigados 900, kadangi nuo numatyto atsiuntimo SS brigados buvo susilaikyta. Kai ir mokomoji brigada 900 buvo patraukta į Minsko rajoną, minėtoji Lauko Komendantūra Vilniuje nebeturėjo jokio (vokiečių — K. Š.) karinio padalinio savo dispozicijoje. Faktiškai komendantas tesirėmė tada susiformavusiais lietuvių kariniais daliniais. Bet jie palaipsniui įgijo charakterį lietuvių "armijos", vieton vietinės "savisaugos". Be to, susidarino politinis lietuvių komitetas Vilniuje, kaip užuomazga Lietuvių Vyriausybės. Sakytas lauko komendantas, matyti, dėl savo senyvo amžiaus, nepasirodė tinkamas veiklai tokiomis sunkiomis aplinkybėmis. Tai jau buvo pastebėjęs Armijos štabo viršininkas liepos 4 d. per savo atsilankymą Vilniuje. Todėl buvo liepos 5 d. atvykęs į lauko komendantūrą Vilniuje pats Armijos vadas ir davė sekančius nurodymus:

1. Politiniai sambūriai, profesinės sąjungos ir kūrimasis lietuvių valstybės neturi būti leidžiami.

2. Sudarymas lietuvių "armijos" neleistas, o tik vietinės savisaugos, kuri su savais vadais būtų bendrai (vokiečių — K. Š.) lauko komendantūros vadovaujama. Sudarymas didesnių jos junginių draudžiamas. Lietuvių Savisaugos vyrai privalo atidavinėti karinę pagarbą vokiečių karininkams ir puskarininkiams.

3. Vertingesnieji sandėliai turi būti saugojami vokiečių sargybų, ir t.t. 4., 5. . . .

6. Infiltravimąsi į Vilnių turi užkirsti atitinkamos perėmimo organizacijos. —

Tą pačią liepos 5 d. popiet buvo Saugumo divizijos 403 vadui nurodyta:

1. Lauko komendantą pakeisti kitu tinkamesniu, ir

2. Pagreitinti Saugumo divizijos štabo ir vienos lokalinės komendantūros (Ortskommendantur) atkėlimą į Vilnių.

Savo ruožtu, originalus lietuvių šaltinis* nušviečia ano meto padėtį Vilniuje šitaip:

— Birželio 28 d. naktį 184 divizijos (buv. lietuvių teritorinio raud. armijos korpuso — K. Š.) visų ginklo rūšių vora, apie 3000 vyrų, forsuotu žygiu pasiekė Vilnių. Per 19 valandų, žygiuodami šalikėliais, be maisto, vyrai padarė 72 km žygį. Vilniuje, kur bolševikų valdžia buvo išvyta beveik per vieną dieną, šeimininkavo lietuviai ir pro jį žygiavo vokiečių armijos į rytus. Grįžę kariai sklaidėsi į savo buvusių dalių būstines, laukdami tolimesnių įsakymų. Keletą dienų pavėlavę, pradėjo grįžti daliniai ir pavieniai atsipalaidavę iš Pabradės poligono. Taip praslinkus savaitei po karo pradžios, Vilniuje susitelkė apie 4—5000 lietuvių karių, kur jie saugojo valstybinius ir karinius pastatus ir kitą turtą, laukdami įvykių vystymosi. Jėzuitų gatvėje, buvusiam korpuso štabe, atsikūrė kariuomenės štabas, kuriame keletas vyresnio laipsnio karininkų dirbo organizuodami grįžtančius karius. Vokiečiai pradžioje nekliudė ir nesikišo, tik stebėjo, retkarčiais atsiųsdami karininkus pasiinformuoti. —

Galima pasakyti, jog su panašiu dinamizmu, kaip Vilniuje, įvyko Lietuvos valstybinio aparato atkūrimas ir valdymo perėmimas visoje Lietuvoje, kaip sukilimo paruošimo nurodymuose (žiūr. psl. 174) buvo LAF vadovybės numatyta. Tai ne tik teikė mūsų inteligentijai pragyvenimo galimumus, bet savaime didino Laikiniosios Vyriausybės prestižą vokiečių akyse.

- * Lietuvos apsaugos dalys, Karys, 1958 m., lapkričio m., psl. 296.

Kai dėl pačios lietuvių tautos nusistatymo naujosios Krašto Vyriausybės atžvilgiu, tai gražiausiai ją apibūdina ano meto įvykių gyvas liudininkas, istorikas dr. Z. Ivinskis šiais žodžiais:*

— Entuziazmas ėjo per kraštą. Įvairūs kolektyvai, įstaigos, įmonės, inteligentai, darbininkai, ūkininkai džiaugėsi išvadavimu iš vergijos. Sveikinimai Vyriausybei ėjo dešimtimis iš įvairiausių vietų. Reikėjo tiesiog jaudintis, skaitant ant "pergamento" ar kokio kitokio provincijos krautuvėje surasto popieriaus gražiai išrašytus ir išpieštus sveikinimo tekstus, po kuriais buvo šimtai pavardžių, dažnai rūpestingai darbo rankų išvingiuotomis raidėmis. Kai telegrafas ir telefonas iš viso tik karo reikalams te veikė, tokie sveikinimai būdavo pristatomi savomis priemonėmis — motociklais, dviračiais, arkliais ir pėsčiomis, ir jų susidarė stora byla.

Sekmadieniais Vyriausybės nariai, kol nebuvo jiems atimtos paskutinės susisieikimo priemonės, lankė provinciją ir informavo gyventojus apie padėtį. Ir visuomenė gyveno tuo pačiu užsidegimu, iš kurio kilo ir būdingas vienoje kalboje Vyriausybei pirmininkaujančio pareiškimas: "Mums buvo padovanotos gyvybės, ir jas turime dabar paskirti Lietuvos labui" . . .

Kai atėjo pati sunkiausia diena naujoje okupacijoje, kai naujasis okupantas reikalavo, kad Vyriausybė nebesivadintų Vyriausybe, o tik "ratais" ar panašiai, savo nusistatymui ir balsui sustiprinti Vyriausybė susikvietė apie 60 įvairių visuomenės veikėjų. Ir čia be jokio svyravimo visuomenės atstovai pritarė Vyriausybės nusistatymui neišduoti idealo, vardan kurio sukilėliai kraują liejo. —

Kaip vieną iš barometrinių simptomų apie nepalaužiamą lietuvių pasiryžimą atsilaisyti prieš vokiečių spaudimą, čia noriu suminėti dar ir sekantį atsitikimą. Kaip skaitytojui jau žinoma, Berlyno lietuvių tarpe keli asmenys buvo susigundę ar Gestapo sugundyti imtis suorganizuoti lietuviškųjų nacių partiją (žiūr. psl. 231). Jie nenumatė, kad jų ta partija turės neišvengiamai supliukšti, kai tik krašte susidurs su lietuviškojo patriotizmo frontu už Lietuvos valstybinę nepriklausomybę. Pasisukinėjęs kelias dienas Kaune tarp gestapinio "ne" ir atbudusios lietuvių patrioto sąžinės, sakyto projektuoto sąjū-

* Į Laisvę, Nr. 6, 1955 m., psl. 35-36.

džio vadas dr. Meškauskas - Germantas, atvykęs kartą su nulenкта galva iš susigėdinimo į ministerių kabinetą, ten pragydo jau išmintingesne gaida, anot L. Prapuolenio — "labai saldžiais žodžiais aiškino, kokias jis deda pastangas Vyriausybės pripažinimo atžvilgiu. Skatino kovot" . . .

Bet vokiečių reikalavimai, kad Laikinoji Vyriausybė išsiskirstytų ar nors pasivadintų "nekaltesnių" pasivadinimu, kaip ir to siekią tos Vyriausybės spaudimai vis stiprėjo, nepaisant jos vis didesnio faktinio įsitvirtinimo. Deja, tatau Gestapo meškeriootojo lietuvių tarpe dr. Greffės, atlydėjusio generolą Raštikį lėktuvu į Kauną, neatbaidė nuo kankinimo šios taip lengvai pagautos žuvies, kad ji tesėtų duotus dr. Kleisto akivaizdoje tam Gestapo pareigūnui išipareigojimus ar sutikimą Laikinąją Vyriausybę numarinti. Kad kas nepamanytų, jog darau gen. Raštikio adresu kokių insinuacijų, svarbesniašias jo dialogo vietas čia atpasakosiu jo paties žodžiais:*

— Tuo laiku, kada kiti vokiečiai Kaune vengė kalbėtis apie Lietuvos politinius reikalus, jau nuo pirmos dienos pradėjo apie juos kalbėti SS majoro uniformą dėvėjęs dr. Greffe . . . Aš pas jį nebuvaу nuvykęs nė vieno karto, bet jis vis surasdavo reikalų atvykti pas mane, dažniausiai į Laik. Vyriausybės būstinę naujuose Lietuvos taupomųjų kasų moderniuose rūmuose Laisvės Alėjoje, prieš valstybės teatrą.

Pasikalbėjimuose dr. Greffe iš pradžių vengdavo net žodžių "Lietuvos Vyriausybė" ar "ministeriai" ir sakydavo: "diese Herren" — tie ponai. Bet vėliau po truputį priprato . . .

— Pirmiausia vokiečiai reikalavo, kad Lietuvos Laikinoji Vyriausybė pati išsiskirstytų. Jos vieton turėjo būti sudaryta pasitikėjimo taryba — Vertrauensrat, nuo 4-rių iki 11-kos narių. Apie tokios tarybos funkcijas vokiečiai negalėjo pasakyti nieko konkrečiau. Aš susidariau išpūdį, kad dr. Greffe ir pats nežinojo, ką tokia taryba turėtų daryti. Vienas reikalas buvo labai būdingas — visuose pasikalbėjimuose apie tarybą dr. Greffe net perdaug skrupulingai vengė žodžio "valstybės" (kalbėdamas apie Lietuvą). Iš pradžių dr. Greffe gan rezervuotai minėjo J. E. vyskupo V. Brizgio kandidatūrą į tarybos narius ar gal net į jos pirmininkus. Vėliau buvo pradėta siūlyti man, kad aš sutikčiau būti tokios tarybos pirmininku. Buvo žadėta man visiška laisvė pasirinkti tarybos narius ir net jų skaičių. Vokiečiai buvo pasilikę sau tik vieną rezervą, būtent: į tarybą

* St. Raštikis. Kovose dėl Lietuvos, II psl. 297-301.

būtinai turėtų įeiti dr. Germantas - Meškauskas ... Aš nesutikau ...

— Tada buvo pradėta kitaip kalbėti. Dr. Greffe, o vėliau liepos 11 d. į Kauną atvykęs iš Berlyno ir dr. Kleist, su kuriuo tada teko kalbėtis J. Ambrazevičiui ir dr. Z. Ivinskiui, aiškino, kad Lietuvos Laikinosios Vyriausybės nariai galėtų pasilikti ir tvarkyti reikalus ir toliau, nes Vokietijos Vyriausybė neturinti jiems, kaip atskiriems asmenims, jokių priekaištų, ir visi jie galėtų sudaryti vokiečių taip pageidaujamą tarybą — Vertrauensrat. Taigi vokiečių buvo sugalvotas naujas variantas Lietuvos Vyriausybei likviduoti — Vyriausybė ne išsiskirsto, bet tik persikrikštrijs ar persitvarko į tarybą ...

— Šis reikalas buvo svarstytas Vyriausybės posėdyje, ir po trumpų diskusijų visų vienu balsu buvo nutarta atmesti vokiečių pasiūlymą. *Vyriausybės buvo priimtas mano pasiūlytas principas: Vyriausybė pati nesilikviduos, tegul vokiečiai likviduoja ją* (pabraukta mano: tai reiškė papiršimą vokiečiams likviduoti Vyriausybę jėga — K. Š.). Po to vokiečiai kelis kartus per mane vis klausė, ar Vyriausybė jau likvidavosi. Aš vis mandagiai atsakydavau, kad Vyriausybė nemananti to daryti. Kada po to dr. Greffe dar kartą to paties paklausė, aš gan piktai ir pakeltu tonu pareiškiau, kad mes visai nė nemanome pasidaryti sau charakiri, t. y. patys save paleisti ...

— Negalėdami palaužti Lietuvos Vyriausybės kitomis priemonėmis, vokiečiai griebsi grasinimų. Tas pats dr. Greffe vieną kartą man prikišo, kad aš pats veikiąs kitus Vyriausybės narius ir darąs visą Vyriausybę nesukalbama, ir pagrasino Gestapu. Piktai atsakiau, kad aš tokių grasinimų nebijau. Kitą kartą vėl per mane buvo pagrasinta visai Vyriausybei ir atskirai dar man pačiam, kad vokiečiai gali visus Vyriausybės narius likviduoti arba išvežti į koncentracijos stovyklą. Visi šie grasinimai buvo ryšium su vokiečių reikalavimu Lietuvos Vyriausybei pačiai susilikviduoti.

— Kartą atbėgo pas mane į Vyriausybės rūmus dr. Greffe ir susijaudinęs (gal tik apsimesdamas) paklausė:

"Ar tie ponai dar neatsistatydino?"

"Ne, Vyriausybė pati negali atsistatydinti", atsakiau.

"Ar ji nemano tuoj likviduotis?" karščiovosi daktaras.

"Ne, nemano", buvo mano atsakymas.

"Na, tai bus labai blogai. Gavome žinią, kad rytoj atvyks į Kauną pats Fuehreris. Jei tik jis sužinotų, kad čia veikia

kažkokia Lietuvių Vyriausybė, tučtuojau padarytų griežčiausią ir radikalų sprendimą. Už tai tektų labai skaudžiai nukentėti Kaune esantiems vokiečių pareigūnams, jūsų Vyriausybės nariams, na, žinoma, ir jums, pone Generole".

"Negali būti", paabejojau.

"Taip, pavojus didelis", tęsė Greffe. "Aš draugiškai išpėju jus ir jūsų draugus ir draugiškai patariu nežaisti ugnimi. Atėjo paskutinis momentas, ir iki rytojaus Vyriausybė turi susilikviduoti".

— Joks Hitleris į Kauną nei kitą dieną, nei vėliau neatvažiavo. Per kitą susitikimą su Greffe jis apie tą įvykį tylėjo, aš taip pat nieko nesakiau. O mūsų Vyriausybė ir toliau veikė ... —

Norėdamas likti džentelmenu gen. Raštikio asmens atžvilgiu, visa tai, kas iš jo pareiškimų dr. Greffei čia mano buvo išrašyta, priimu už tikrą pinigą. Bet ar tas jo, kad ir tikrai vyriškas, dialogas su sakytuoju vokiečių Gestapo pareigūnu buvo kuo nors prisidėjęs prie Laikinosios Vyriausybės įteisavimo santykiuose su Vokietijos Reichu? Mano manymu, niekuo, jei ne priešingai — tik gal dar labiau tą piktą vokiečių įstaigą suerzino prieš Lietuvą ir patį gen. Raštikį, kaip tarpininką, kuris nuvykęs į Kauną nebesilaikė išipareigojimų, kuriuos buvo davęs dr. Greffe ir dr. Kleistui Berlyne. Kitaip ir būti negalėjo: juk pati Greffės funkcija, kaip policijos pareigūno, buvo vykdyti tai, ką Gestapo vyresnybė Berlyne jam buvo pavedusi, būtent — priversti Laikinąją Vyriausybę pasišalinti, o ne pagelbėti Raštikiui sunkioje sakytos Vyriausybės kovoje už įsiteisinimą santykiuose su Vokietija.

Atrodo, ministerių kabinetas pats buvo priėjęs išvados, jog gen. Raštikio dialogas su dr. Greffe buvo beprasmiškas ir kad būtų tikslingiau aiškintis Lietuvos reikalu su Berlynu. Taip, pvz., kitoje savo atsiminimų vietoje gen. Raštikis rašė:*

— Vyriausybės būklei vis sunkėjant, ministerių kabineto posėdyje buvo nutarta siųsti mane (Raštikį — K. Š.) į Berlyną išsiaiškinti vokiečių centrinėse įstaigose Lietuvos ir jos Vyriausybės reikalus. Jau buvau gavęs ir vokiečių pritarimą (kieno? — K. Š.). Buvo paskirta net data (kokia — K. Š.), kada aš turėjau skristi lėktuvu į Berlyną. Bet kelionė neįvyko. Ją sulaukė Gestapas ... —

Galima pilnai numanyti kodėl, būtent:

* St. Raštikis. Kovose dėl Lietuvos, II, psl. 307.

Pirma — kad dr. Greffe, taigi Gestapui, buvo jau vien policinio prestižo motyvais neįmanoma palydėti gen. Raštikį atgal į Berlyną priešingu tikslu, negu tas, kuriuo šis mūsų iškilusis karys buvo prieš tai atskraidintas į Kauną.

Antra — kad paskutinę Vyriausybės kortą gen. Raštikis jau buvo paklojęs Gestapui ant stalo per savo dialogus su dr. Greffe.

Kaip ten bebūtų buvę, galiu su pasitenkinimu konstatuoti, jog, nežiūrint Gestapo intrigų ir pagrasinimų, naciams nepavyko priversti Laikinąją Vyriausybę susilikviduoti. Tą pripažįsta ir pats Gestapas, kaip tai matyti iš jo 1941 m. rugpjūčio 1 dienos biuletenio* — T175/233/2721740, — iš kurio čia paduodu sekantį išrašą:

— Kaip žinoma, Lietuvoje — trumpai po vokiečių kariuomenės išžygiavimo į Kauną (faktiškai dar prieš išžygiavimą — K. Š.) — susidarė iš lietuvių aktyvistų tarpo vadinamoji Vyriausybė, su Škirpa, buvusiuoju Lietuvos pasiuntiniu Berlyne, priešakyje. Egzekucinei grupei (Gestapui — K. Š.) pareiškus pasipriešinimą, karinės įstaigos (Stellen) tos Vyriausybės nepripažino. Tačiau iki šios dienos ji *nėra formaliai pasitraukusi* (mano pabraukta — K. Š.) ir palaiko nuolatinį ryšį su Škirpa, esančiu Berlyne. Generolas Raštikis, kuris užangažuotas pasitikėjimo tarėju Lietuvai (der als Vertrauensrat fuer Litauen eingesetzt General Raštikis) nepajėgė atsispirti (sich durchsetzen) prieš aktyvistines sroves Kaune. Svarbią rolę vaidina tame politiniame žaidime (Treiben) Aktyvistų vadas Prapuolenis. —

Deja, tai dar nereiškė sakytos Vyriausybės įsiteisinimo santykiuose su Vokietija. Šio klausimo išsprendimas parėjo ne nuo gen. Raštikio dialogų su dr. Greffe, bet nuo Reicho valdžios centrinių organų sprendimo. Tenka dar kartą apgailestauti, kad dėl Raštikio sutikimo skristi savo valia į Kauną Gestapui buvo pavykę mūsų Laikinosios Vyriausybės trijų delegacijos Berlyne — mano, Raštikio ir Skipičio — funkcionavimą suparaližuoti.

* Ereignismeldung, Nr. 40, 1941 m. rugpjūčio 1 d.

MĖGINIMAI SURASTI KOMPROMISĄ

Nors vokiečiai gen. Raštikiui tvirtino, jog su manim Lietuvos reikalu nebūsią kalbamasi, tačiau, kai tik Gestapui paryškėjo, kad jų viltis, jog gen. Raštikis Lietuvos Laikinąją Vyriausybę "nedelsdamas paleis",* neišsipildė — vis tik prisiminė ir mane, žinoma, iš pradžios labai diskretiškai, taip sakant, tik "privačiai" per pašalinį tarpininką. Tai įvyko šiuo būdu:

Vieną dieną paskambino man telefonu buvęs (pirmasis) Vokietijos pasiuntinys Lietuvai dr. Olshausen, užsiprašydamas atsilankyti pas mane šnektelėti. Tai buvo gana originalu: buvęs pirmas Vokietijos pasiuntinys Lietuvai panorą atsilankyti pas paskutinį Lietuvos pasiuntinį Vokietijai, vokiečių izoliuotą naminiu areštu. Pakviečiau, kad atvyktų su žmona liepos 3 pas mus pasivaikinti, nes mano butas, Achenbachstr. 1, tada dar nebuvo oro bombų sutriuškintas ir maisto, o taip pat ir gėrimų, rezervai dar nebuvo išsekę. Dr. Olshausen buvo jau prieš kelerius metus pasitraukęs iš vok. užs. rkl. min-jos tarnybos, tad buvo privatus žmogus, bet pagal tradiciją mėgo palaikyti asmeninius santykius su mano pirmatakais ir su manim pačiu, kaip Lietuvos pasiuntiniu Vokietijoje.

Ta proga dr. Olshausen papasakojo man, jog girdėjęs iš kažkokio informuoto asmens (eingeweihte Persoenlichkeit), kad Hitleris — kai, tebeopusryčiaudamas su savo artimiausiais bendradarbiais savo buveinėje fronte, gavo žinią apie įvykusį Lietuvoje sukilimą — pareiškęs susižavėjimą lietuvių narsa ir didvyriškumu, tik čia pat pastebėjęs, jog gaila, kad tai, kas Lietuvoje įvyko, nesiderinę su jo politiniais planais. Dr. Olshausen ramino mane tvirtindamas, jog, jo žiniomis, niekas užs. rkl. min-joje nebuvo ant manęs užsirūstinęs už energingą Lietuvos reikalo gynimą, tik reiškė nuomonę, — spėju jam kieno nors inspiruotą užs. rkl. min-joje, — kad aš norįs viską per greitai pasiekti. Kol karas Rytuose einąs, esą, būtų sunku leisti Lietuvai turėti savo Vyriausybę, nes tai galėtų įnešti netikrumo vokiečių kariuomenės užnugario zonoje, kas kariniu požiūriu yra nepakenčiamas dalykas.

Dr. Olshausen prasitarė, jog girdėjęs, kad projektuojama tuo tarpu įvesti Lietuvoje civilinę valdžią (Zivilverwaltung), būtent, kai tik militarinė padėtis leisianti tai padaryti.

* Mikrof. T175/233/2721430

Iš savo pusės aš įrodinėčiau, jog Lietuvos atkūrimas, kaip valstybės, nei kiek neįneštų netikrumo vokiečių karinių jėgų užnugaryje Rytuose, nes savo sukilimu prieš bendrą bolševikinį priešą Lietuva buvo de facto atsidūrusi Vokietijai labai draugiškoje padėtyje. Bet, jei vokiečiuose dar būtų kokio nepasitikėjimo mumis, tai, sakiau, Vokietija galėtų duoti Lietuvai kokią savo ypatingą atstovą — Sonderbeauftragter, — su kuriuo Lietuvos Vyriausybė galėtų glaudžiai bendradarbiauti, kad patenkintų šiuo paprasčiausiu santykiavimo būdu visus karinio užnugario reikalavimus.

Dr. Olshausen išsitarė, jog, jo nuomone, tai būtų svarstytinas sumanymas. Bet jis davė man suprasti, jog iš SS ir Gestapo pusės esama stipriai nepalankių Lietuvai tendencijų, ir mano sumanymą vargu ar užs. rkl. min-joje pavyktų praveisti, jei ir pritartų tai mano idėjai, kaip provizoriniam santykių tarp abiejų valstybių sureguliuvimui, kol karo aplinkybės stato savo reikalavimus.

Kita zondavimo meškerė, irgi vokiečių iniciatyva, buvo sekanti: liepos 8 d. gavau iš dr. Schuette, p. Kleisto pavaduotojo, sekantį laišką:

Labai Gerbiamas Atstove,

Aš prašau Tamstos malonėti suteikti man progą pasikalbėjimui su Jumis, ir būčiau Jums dėkingas, jei nurodytumėt laiką kurį iš artimiausių dienų, jei galima, dar šią savaitę, kada galėčiau pas Jus atsilankyti. Prileidžiant, kad Jums primtina, man geriausiai tiktų arba anksti prieš pietus, arba vėlai popiet.

Nuorašą Jūsų rašto* pulk. ltn. Graebai gavau su padėka.

Prašydamas perteikti geriausius linkėjimus Jūsų poniai, sveikinu Jus, didžiai gerbiamas Atstove,

Jums visados atsidavęs

(pas.) *Schuette*

Tokio laiško gavimas iš Dienststelle von Ribbentrop, nors ir ne su paties dr. Kleisto parašu, jau buvo šoks toks ženklas, rodęs, ar tik vokiečiai nepradeda apsigalvoti — grįžti į kontaktą su manim, nors ir tebe laikomu izoliuotu naminu areštu. Mane tik stebino vienas dalykas, būtent, kodėl dr. Schuette šį kartą pasiprašė raštu, o ne paprastai telefonu, kaip būdavo visados prieš tai, kai būdavo koks reikalas mudviem

*** Matyti, liepos 2 d. pasiųstas pačiam dr. Kleistui**

pasimatyti. Kaip ten bebūtų buvę, atsakiau iš savo pusės telefonu, jog man būtų malonu pasimatyti su dr. Schuette, kada tik jam geriausiai tiktų, nes, sakiau, esu priverstas prakaituoti savo bute per liepos karščius.

Tačiau dr. Schuette, kad ir pats užsiprašęs ir net raštu, kažkodėl neatsiskubino pas mane. Prileidžiu, kad gal dėl to, kad liepos 9 buvo Gestapui pavykę sufabrikuoti aname skirsnelyje jau suminėta, J. Vokietaičio, Ig. Taunio ir kitų pasirašytą raštपालाक, kuris gal darė kai kam iš vokiečių išpūdį, kad galėtų apsieiti ir be kompromiso. Vieton Schnettes atsisukubino pas mane, liepos 11 d. nusiskubino jo šefas dr. P. Kleist į Kauną. Gausios svitos palydėtas, jis, su švelniomis politiko pirštinais, aiškino J. Ambrazevičiui, mane laikinai pavadavusiam ministerio pirmininko pareigose, ir prof. Z. Ivinskiui, esą Laikinoji Vyriausybė negali būti toleruojama. Pasitaisydamas, jis sakė Berlynas neturįs nieko prieš joje esančius asmenis. Jie esą galėtų ir toliau pasilikti savo vietose ir tvarkyti krašto reikalus, tik tepageidaujama, kad pakeistų savo vizitines korteles — nebesivadintų ministeriais, bet kaip kitaip, o pati Vyriausybė persikrikštytų į Tautinę ar Krašto Tarybą...

Kadangi Vyriausybė jau buvo mano per dr. Valančių išpėta ir buvo pati nusistačiusi laikytis tvirtai ir nesupasuoti, tai dr. Kleistui teko grįžti į Berlyną, negavus to, ko buvo į Kauną nuvykęs.

Tik po to, kai dr. Kleist jau buvo grįžęs, prisiminė dr. Schuette apie savo užsiprašymą pas mane. Sutarėme, jog atvyks liepos 14 d. Pasikalbėjimas užsimezgė nuo trafaretinio pasiteiravimo, kaip vienam ir kitam sekasi. Juokaudamas atsakiau, jog taip, kaip vokiečiai panoro: paaiškinau, jog jau trečia savaitė kaip esu priverstas sėdėti namie ir prakaituoti dėl liepos mėnesio karščių, neturėdamas teisės išeiti pakvėpuoti tyru oru. Dr. Schuette suprato mano aliuziją. Jis aiškinosi, jog mano areštas visai nebuves reikalingas ir buves neišmintingas aktas. Juodu su dr. Kleistu tam priešinęsi, bet nepajėgę saugumo organų perkalbėti. Pasakė, jog, kur Gestapas įsikišas į politiką, ten esą tik viską gadina.

— Mano atveju, jis man nieko nepagadino, — įterpiau nuo savęs, pastebėdamas, kad gal net padarė man savotišką patarnavimą.

Dr. Schuette tos mano aliuzijos lyg ir nesuprato ar dėjosi nenugirdęs. Todėl, tęsdamas savo mintį, pridėjau, jog, be

mano asmens arešto, aš nebūčiau turėjęs galimybės pareikšti lietuvių tautai ir pasauliui to, kas buvo reikalinga. Dabargi iš paties fakto, jog tapau vokiečių izoliuotas naminiu areštu Berlyne, kaip naujosios Lietuvos Vyriausybės galva, lietuvių tauta ir be jokios propagandinės akcijos iš viršaus galėjo padaryti sau išvadą, jog Tretysis Reichas atneša Lietuvai ne laisvę ir nepriklausomybės pripažinimą, bet naują laisvės ir Lietuvos valstybinės nepriklausomybės nuslopinimą, nežiūrint to, kad lietuvių sukilėliai sudėjo kraujo aukų kovoje prieš bendrą Lietuvai ir Vokietijai bolševikinį priešą. Kai dėl platesnio pasaulio, tai, sakiau, jis galėjo iš mano asmens areštavimo padaryti irgi išvadą, ką reiškia Trečiojo Reicho skelbiamoji Naujoji Europa ir jo pažadai laisvės mažosioms tautoms...

Šių mano paaiškinimų dr. Schuette pasijuto pritrenktas. Jis ilgokai dėstė man, jog esą buvę manyta ir ruošiasi visai kitokiai politikai Europos rytuose, būtent, buvę numatoma atstatyti pirmoje eilėje Pabaltijo valstybes, sudaryti nepriklausomą Ukrainą ir t.t. Bet pačiu paskutiniuoju metu prieš rusų-vokiečių karą aukščiausioji Reicho politinė vadovybė nusprendusi kitaip, apversdama visus ankstyvesnius planavimus aukštyrų kojomis. Dėl to buvę daug diskusijų, kuriose ir jam su dr. Kleistu tekę dalyvauti. Tačiau, nežiūrint visų argumentų už pažadėjimą išlaisvinti Sov. Rusijos pavergtas tautas, Hitlerio atsišaukime karo veiksmus prieš rusus pradedant, nepareikšta sakytioms tautoms iš anksto jokių pažadų, paliekant tą klausimą ateičiai.

Dr. Schuette aiškino, jog taip buvę padaryta prisibijant, kad paskelbimas numatomo suskaldymo Sov. Rusijos į dalis neprisidėtų prie rusų karinių jėgų sucementavimo už "jediną ir nedelimąją" ir tuo pačiu pasunkintų vokiečių kariuomenei naštą rusų militarines jėgas nugalėti. Esą buvę ir priešingų nuomonių, būtent, kad susilaikymas nuo pažadų Sov. Rusijos tautoms galėtų netiesiogiai prisidėti prie sustiprinimo Stalino padėties, kaip diktatoriaus, bei teikti jam galimumą iškilti į rusų nacionalinius herojus, prisistatant vieningos Rusijos gynėju. Bet šios rūšies argumentams per politinius pasitarimus Reicho viršūnėse karo išvakarėse nebuvo duota prideramos reikšmės. Kai, karui jau vykstant, faktiškai jau jo pradžioje, paaiškėjo, jog buvo padaryta klaida, buvę jau per vėlu ją tuojau pat atitaisyti, nepažeidus Reicho prestižo sovietiniopriešo akyse.

Neturėjau pagrindo šiai dr. Schuettės išpažinčiai netikėti, kad ir padarytai post factum. Tačiau visa tai dr. Schuette pasakojo man ne kaip medžiagą šiems mano atsiminimams, bet kad padarytų sekančią išvadą: ją pašvelnindamas, jog suprantas lietuvių troškimą atkurti Lietuvos nepriklausomybę nebelaukiant karo pabaigos, jis aiškino, kad tai esąs nebeįmanomas dalykas. Tai reikalautų pakeitimo visos Reicho politikos rytuose. Bet tai nesą galima, kol ten eina karo operacijos, nes bet koks politikos keitimas tokiu metu galėtų pakenkti karo veiksams ir būti priešo suprastas kaip koks silpnumo pasireiškimas iš Reicho pusės . . .

Tokiu būdu dr. Schuette siekė mane įtikinti, kad skaitytumėmės su faktine padėtimi, kokia ji jau buvo susidariusi, nors ir pripažinęs tai, kad Reichas nuėjo politiškai klaidingu keliu. Baigdamas dr. Schuette atsargiai pasiteiravo, ar negalėčiau pagelbėti surasti išeitį, kaip kilusius negerumus santykiuose tarp Reicho ir Lietuvos atitaisyti, bet taip, kad nenukentėtų karas prieš abiem pusėm bendrą priešą. Visa tai dr. Schuette išdėstė labai taktingai, be jokių priekaištavimų ir be mažiausio spaudimo. Manau, kad jis tikrai nuoširdžiai siekė surasti kelią, kaip išeiti iš politiškai blogos padėties, į kurią Gestapas buvo nustūmęs Lietuvos problemą, savavališkai ar pagal paties Hitlerio nurodymą.

Nujaučiau, kad dr. Schuettės užsiprašymas atsilankyti pas mane ir faktinis atsilankymas liepos 14 d., kuomet aš tebebuvau izoliuotas naminiu areštu, galėjo reikšti paskutinį iš vokiečių pusės mėginimą surasti kompromisą, prieš lietuvių - vokiečių santykiams pasidarant nebepataisomiems. Deja, mus jau skyrė vienas pagrindinis dalykas: Reicho nenoras pripažinti Lietuvos valstybės suverenumo. Todėl atsakiau dr. Schuettei, jog nematau kitos išeities, kaip tą, kad Reichas grįžtų bent į principinį pripažinimą Lietuvos valstybingumo. Dr. Schuette lyg krūptelėjo, tuos mano žodžius išgirdęs. Savo tą tezę paaiškinau jam maždaug šitaip:

Primindamas, jog už Lietuvos nepriklausomybę buvo pralietas lietuvių sukilėlių kraujas ir kad todėl būčiau nesąžiningas, jei nebūčiau atviras tuo svarbiu klausimu, pasakiau, jog joks lietuvis, savo krašto patriotas, nuo reikalavimo Lietuvai valstybinio savarankiškumo jokiais aplinkybėmis atsisakyti negali, jei nenori susikompromituoti lietuvių tautos akyse. Tačiau, kad neatbaidyčiau vokiečių nuo tolimesnių pasikalbėjimų Lietuvos klausimu ir kad kaip nors išgelbėčiau

Laikinąją Lietuvos Vyriausybę nuo vokiečių užsimojimo ją nušalinti, dėščiau dr. Schuettei, jog, mano manymu, kompromisą gal būtų įmanoma surasti ten, kur abiejų pusių interesai derinasi, ypač atsižvelgiant į tai, ką diktuoja kovos su bolševizmu motyvai . . .

Prieš formuluodamas ką konkrečiau, išakmiai pažymėjau, jog kalbu vien savo vieno, o ne Vyriausybės vardu, su kuria neturėjau galimumo problemos apsvarstyti. Jei, sakiau, mano mintys pasirodytų dr. Schuettei įdomios, tai patariau jam, kad malonėtų visų pirma parūpinti leidimą man nuvykti į Kauną pasitarti su Lietuvos Vyriausybe. Manęs klausydamas, dr. Schuette darė sau pasižymėjimus užrašų knygutėje. Kuomet perėjau prie savo minčių konkretizavimo papunkčiui ir tai dariau, laikydamasis savo iš anksto pasiruošto teksto, dr. Schuette paprašė, ar negalėčiau duoti jam to teksto nuorašą. Sutikau tai padaryti, dar kartą pabrėždamas, jog tai tik mano asmeninis projektas, o ne koks pasiūlymas Lietuvos Vyriausybės vardu, ko negaliu daryti, neturėdamas jos nutarimo . . .

Projektą buvau pavadinęs "Lietuvių - vokiečių susitarimo pagrindai" ir preliminariai susiformulavęs liepos 11 d., kai paaiškėjo, jog Schuette atsilankys pas mane po kelių dienų. Svarbiausi to projekto punktai buvo tokie:

1. Vokietija laiko Lietuvą laisva ir nepriklausoma valstybe.
2. Lietuva pripažįsta iš savo pusės vadovaujamą Vokietijos padėtį Europoje ir stoja kaip lygiateisis narys į Vokietijos vadovaujamą Tautų Bendruomenę.
3. Numatomi sekantys saitai tarp Lietuvos ir Vokietijos:
 - a. susitarimas dėl užsienio politikos vienalytiškumo,
 - b. karinė sutartis,
 - c. glaudūs saitai susisiekimo srityje,
 - d. sutartis dėl ūkinio bendradarbiavimo,
 - e. susitarimas kultūriniais reikalais.
4. Naujam Lietuvos atkūrimui tuojau pat įvykdyti, skubiai išvystyti jos produkciją, o taip pat realizuoti p. 3 numatytus saitus tarp Lietuvos ir Vokietijos, yra reikalinga, kad Krašto valdymas būtų tuojau perleistas naujai sudarytai Lietuvos Vyriausybei, dėl kurios draugiškumo ir lojalaus nusistatymo Vokietijos atžvilgiu jokios abejonės negali būti.

Ši Vyriausybė remiasi Lietuvių Aktyvistų sąjūdžiu, kuris savo veiksmingumą įrodė sugebėjimu prarasti sukilimą

prieš raudonuosius okupantus; ta proga ginklų draugystė tarp Vokietijos ir Lietuvos faktiškai jau virto realybe.

5. Laidavimui ir pravedimui p. 3 numatytų sutarčių būtų tikslinga, kad Reicho Vyriausybė priskirtų Lietuvos Vyriausybei sekančius organus:
 - a. Ypatingą įgaliotinį politikos ir ūkio klausimams,
 - b. Karinę misiją į pagalbą Lietuvos Generaliniam Štabui naujai atkuriant jos ginkluotąsias pajėgas ir jas panaudojant kare prieš bendrą priešą, o taip pat vykdant kitus krašto gynimo pasiruošimus numatytos karinės sutarties ribose.
6. Lietuvos sienų klausimu siūloma bazuotis 1940 m. birželio 14 d. padėtimi (be Klaipėdos krašto); toliau į pietus — Suvalkų trikampio šiaurės-rytų ruožas, kaip lietuvių gyvenamas, priskiriamas Lietuvai, o po to — siena nustatyta su Sov. Rusija 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartimi: siena su Latvija lieka, kaip buvo 1940 metais, su kai kuriais pakoregavimais, būtent, grąžinant Lietuvai Alūkštos sritį ir atitinkamą plotą už Šventosios, kaip latvių užgrobtus, pasinaudojant Lietuvos sunkia padėtimi per kovas už Lietuvos valstybinę nepriklausomybę 1919 - 1920 metais.
7. Palengvinti Lietuvai naudotis Klaipėdos uostu išreikštas pageidavimas, kad sutarties tarp Vokietijos ir Lietuvos dėl laisvos zonos Klaipėdos uoste galiojimas būtų atgaivintas.

Nei teigiama, nei neigiama atgarsio iš dr. Schuettės ar kurios kitos vietos į mano liepos 14 dienos projektą nesusilaukiau. Tik buvau liepos 16 d. dr. Schuettės telefonu painformuotas, jog padaryta žygių namų areštą nuo manęs nuimti ir kad galiu būti tikras, jog po dienos kitos tai bus įvykdyta. Iš tikrųjų, liepos 19 d. buvau vėl iškviestas pas policijos komisarą dr. Legatą, kuris man pasakė, jog draudimas išeiti iš buto nuo manęs nuimamas, motyvuodamas "da diese Massnahme eruebrigt sich".

Tomis pat dienomis buvo pasireiškę lietuvių tarpe Berlyne šalininkų Vokietijos protektorato Lietuvai. Buv. ministeriu kabineto direktorius M. Žilinskas, turėjęs kažkokių pažinčių tarp vokiečių slaptosios srities pareigūnų, buvo atsilankęs paeiliui kelis kartus pas mane, siekdamas mane paveikti, kad eičiau sakytuojų reikalu kalbėtis su Reicho Kanceliarijos šefu dr. Lammersu, kurį pats gerai pažinojau. Ponas Ži-

linskas įtikinėjo mane, jog prašyti protektorato dar nėra per vėlu. Taip pat kalbino mane ir dr. B. T. Dirmeikis, kad parodyčiau daugiau "diplomatinio lankstumo". Tačiau man toksai problemos išsprendimas nepatiko. Todėl atsikalbinėjau M. Žilinskui, jog iš savo pusės jau buvau padaręs vokiečiams pasiūlymą, koks man atrodė tikslingas (per dr. Schuettę) ir kad toliau iniciatyvos jau turėtų parodyti vokiečiai.

Siekdamas Laikinosios Vyriausybės padėti labiau sutvirtinti, liepos 19 d. rašiau p. J. Ambrazevičiui, kaip mane pavadavusiam min. pirmininko pareigose:

— Atrodo, kad pirmoji nepalankaus vėjo srovė jau yra atsimušusi į mūsų kietumą ir nuo mūsų atšoksta. Bet tai dar nereiškia, kad jau viskas mūsų laimėta. Dar gali tekti pakelti ir kitokių sunkumų, kuriuos sunku iš anksto numatyti. Kokių laikytis gairių, kad eventualius naujus sunkumus nugalėtume? Mano nuomone, jos yra sekančios:

1. Būtinybė laikytis tvirtos vienybės, kaip pačioje Vyriausybėje, taip ir visuomenėje, kad jokie intrigantai, svetimos rankos diriguojami, nesurastų mūsų tarpe nė mažiausio plyšelio, pro kurį jie galėtų išibrauti į mūsų tarpą, susilpninti iš vidaus.

2. Skubiai organizuotis ir dar kartą organizuotis, o taip pat skubiai užimti visas pozicijas krašto valdyme ir ūkio srityje.

3. Pasitarimuose su vokiečiais laikytis atspariai, bet konfliktų vengti, ypač neprileisti prie ginkluotų incidentų; iš atskirų nesusipratimų nedaryti didelių istorijų ir, kur įmanoma ir reikia, mokėti suvaldyti ir nervus ir ambicijas.

4. Nuo nepriklausomybės principo jokių būdu neatsisakyti, kaip vokiečiai begrasintų ar kokių besiimtų kitų priemonių.

5. Maksimumo riba, iki kurios, mano nuomone, mes galėtume pasitarimuose su vokiečiais eiti, tai sutartis dėl bendros užsienio politikos bei jos vieningumo su Reicho užsienio politika; karo sutartis, glaudūs ūkiniai santykiai, sutartis dėl glaudžių santykių susisiekiimo srityje ir kultūros sutartis, kaip draugiškų su Vokietija santykių papuošalas.

6. Jei vokiečiai tuo pasitenkintų, tai tų susitarimų reikėtų laikytis nuoširdžiai, kadangi tai būtų mūsų pačių interesas, nes neturime jokio su Vokietija intereso pyktis bei jai linkėti karą pralaimėti. Vokietijai karą pralaimėjus, mums kiltų pavojus iš lenkų pusės ir rusų, vis tiek, ar raudonųjų, ar baltųjų. Tokiu atveju pagalbos lauktume ne iš kitur, kaip tik iš pačios

Vokietijos, kaip kad tatai yra atsitikę 1918 - 1920 metais. Iš to seka, kad gerus santykius su Vokietija turėti yra mūsų gyvybinis reikalas bei mūsų užsienio politikos pagrindinis principas.

7. Vidaus politikos srityje reikia Vyriausybei laikytis viršum visų partijų ir stengtis neleisti partijoms atgyti. Vyriausybės tikroju ramsčiu turi būti Lietuvių Aktyvistų Frontas, į kurį yra susispietę visi mūsų tautos ryžtingesnieji ir veiklesnieji vyrai, vienos valios ir vienos idėjos vadovaujami. Šis Frontas turi būti skubiai konsoliduotas ir sudrausmintas. Jo išlaikymas vienybėje ir drausmėje yra tikriausias laidas visų mūsų per sukilimą pasiektų laimėjimų tęstinumui. —

— Eilinis ir svarbiausias uždavinys buvo ir tebėra legalizuoti Vyriausybės padėtį Vokietijos atžvilgiu. Šios legalizacijos sieksime laikydamiesi tvirtai ir vieningai. Neatrodo, kad būtų pavojaus, jog vokiečiai ryžtųsi išsklaidyti Vyriausybę jėga. Tam įrodymu gali būti ir tai, kad vokiečiai ligi šiolei Vyriausybės neišsklaidė. Atrodo, kad vokiečiai paiso viešosios pasaulio opinijos ir nenori kelti skandalo, kuris padarytų įspūdžio, kad Naujoji Europa kuriama ne tautų laisvės principu, bet tautas slopinant. Viso pasaulio akys yra atkreiptos į tai, kaip vokiečiai sureguliuos Lietuvos klausimą. Tai yra stipri korta mūsų rankose, kurios neturime pigiai iš rankų išleisti ... —

Kuomet vis dar tikėjau susilaukti kokio nors atgarsio iš vokiečių į mano sugestijas, padarytas liepos 14 d. per dr. Schuette, ir kad gal tuo pagrindu susimegztų su Berlynu pertraktacijos Lietuvos valstybiniam suverenumui pripažinti iš Reicho pusės, kad ir aukštoka artimų su juo santykių kaina (tikintis vėliau nuo jų atsipalaiduoti), man nebuvo žinoma, jog pati Vyriausybė buvo padariusi vieną neatsargų pareiškimą. Apie jį kompetetingos rankos rašytame įžanginiame straipsnyje, paskelbtame "Į Laisvę" žurnale 1961 m., Nr. 26/63, psl. 8, radau štai ką:

— Per gen. Raštikį ji (Vyriausybė — K. Š.) atsakė dr. Greffei: *jeigu vokiečiai būtinai nori, jie gali jėga Laikinujų Vyriausybę panaikinti, o savo valia ji nesutiks pasitraukti ir išduoti nepriklausomybės, laimėtos sukilėlių kraujo ir gyvybių aukomis.* —

Diplomatiniu požiūriu, tai nebuvo geras ėjimas, greičiau tikras *faux pas*. Jis buvo padarytas manęs, kaip Vyriausybės galvos ir Lietuvos dipl. posto Berlyne, prieš tai ne-

kontaktavus ir kirtosi su mano liepos 14 dienos sugestija, kuria buvo siekiama Reichą kaip nors paveikti diplomatiniam pertraktavimui bei kompromisiniam susitarimui. Po sakyto pareiškimo, savaime suprantama, vokiečiams pasidarė bet koks kompromisas nebeįdomus: užteko tik, kad pasirinktą jėgos pavartojimo formą Vyriausybės nušalinimui, iš anksto jau žinodami, jog ši pastaroji tam ginklu nepasipriešins . . . Tarptautinės teisės požiūriu, "jėgos pavartojimo" sąvoka nebūtinai implikuoja paskelbimą karo ar šiaip faktišką panaudojimą karinės ar kokios kitos jėgos prieš kitą valstybę, kuriai stipresnioji pusė nori padiktuoti savo valią . . .

Padiktuoti mažai Lietuvai Reicho okupacinę valią vokiečiai būtų, jei taip norėjo, galėję ir be sakyto pareiškimo jiems per gen. Raštikį ir dr. Greffę. Jis galėjo Laikinosios Vyriausybės nušalinimą tik pagreitinti, o ne patarnauti jos ilgesniam išsilaikymui.

Atrodo, kad tuo metu Reicho politinė vadovybė jau buvo savo verdiktą padariusi, nes liepos 17 d. Hitleris pasirašė savo tariamą "Pirmąjį" rytų kraštams paglemžti dekretą, kurio tekstas buvo toks: — T175/146/2671989-90 —

Pirmasis Fuehrerio dekretas

apie įvedimą civilinės valdžios okupuotuose Rytų Kraštuose
1941 m. liepos 17 d.

I

Civilinę valdžią Balstogės apskrityje perima Rytprūsių Oberprezidentas.

Civilinę valdžią Galicijos srityje, seniau priklausiusioje Lenkijai, perima Generalinis Gubernatorius.

Buvusiųjų laisvų Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybių (Freistaaten) teritorijos, o taip pat gudų gyvenamas plotas pereina civilinės valdžion Reicho Ministerio Rytų okupuotiems kraštams. Visa ta sritis bendrai sudaro Reichskomisariatą mano 1941 m. liepos 17 dienos dekreto apie Rytuose užimtų kraštų valdymą prasme ir bus vadinama "Ostland". Buvusios laisvos Lietuvos valstybės mažesnių plotų palei Rytprūsių sieną valdymas rezervuojamas Rytų Prūsijos Oberprezidentui.

II

Reichskomisariato Ostland, o taip pat kitų p. I suminėtu sričių ribos bus kas kartą, atsižvelgiant karo operacijų padėties, tinkamu laiku ir galutinai mano dar nustatytos. Mo-

mentas, kad civilinę valdžią p. I minėtose srityse arba jų dalyse reikia įvesti, bus mano nurodytas.

III

Reichskomisarų Ostlandui skiriu Gauleiterį ir Oberprezidentą Heinrichą Lohsę, su būstine Rygoje.

Fuehrerio Vyriausioji Būstinė, 1941 m. liepos 17 d.

(pas.) *Adolf Hitler, Der Fuehrer*
(pas.) *Keitei, Vyr. Karo Vadovybės šefas*
(pas.) *Dr. Lammers, Reichsministeris ir*
Reicho Kanceliarijos šefas

Be to, tą pačią liepos 17 d. buvo Hitlerio pasirašyti skiriamieji aktai Lohsei, Ostlando Reichskomisarui, ir dr. Adrian von Rentelnui, Lietuvos, pavadintos "Generalbezirk Litauen", generalkomisarui. Visi tie dekretai tuojau pat dar nebuvo skelbiami.

Krinta į akį faktas, kad kalbami aktai buvo Hitlerio pasirašyti dvi dienas prieš nuėmimą nuo manęs naminio arešto, nuimto, kaip jau minėjau, liepos 19 d. Tai daro išpūdį, lyg buvo iš vokiečių pusės prisibijota, kad Lietuvos diplomatinis postas Berlyne nepridarytų vokiečių įstaigoms kokių keblumų vykdyti Lietuvos paglemžimo planą, jei būčiau buvęs paleistas iš po arešto dar prieš tai.

POVEIKIS PER SAJUNGININKUS

Politika, kuria Reichas reklamavosi prieš pasaulį per karą, įpareigojo ne vien patį Vokietijos Reichą, bet žymia dalimi ir jo sąjungininkus. Nors jų svoris santykiuose su Reicho Vyriausybe ir nebuvo didelis, kitaip sakant, ši pastaroji su jais labai nedaug tesiskaitė, tačiau dalis atsakomybės už karo meto vokiečių užsienio politikos žygius kitų tautų ir okupuotų kraštų atžvilgiu krito ir ant sąjungininkų. Todėl buvo prasminga juos painformuoti apie svarbius įvykius Lietuvoje tikintis, kad gal kokia tinkama proga galėtų tarti Reichui gerą žodį už mūsų kraštą ir jo naujosios Vyriausybės pripažinimą.

Tuo tikslu liepos 23 d. įteikiau pats ar pasiunčiau per savo sekretorių Vokietijos sąjunginių valstybių atstovams Ber-

lyne vienodo turinio memorandumą, kaip žemiau pavadinta, kurio, o taip pat ir lydraščio, lietuviškus vertimus čia paduodu:

— Didžiai gerbiamas Kolega,

Aš leidžiu sau pateikti Jums, kaip Vokietijos sąjunginės valstybės atstovui Vokietijoje, memorandumą apie dabartinę teisinę Lietuvos padėtį ir Lietuvos pageidavimus Jūsų asmeninei orientacijai ir palankiam atsižvelgimui.

Aš tai darau neoficialiai, kadangi iki šiol man nebuvo galima atnaujinti vykdymo savo funkcijų kaip Lietuvos pasiuntinio Vokietijos Reiche.

Naudojuosi šia proga pakartoti Jums, didžiai gerbiamas Kolega (arba Ambasadoriau — K. Š.), savo aukštos pagarbos pareiškimą.

(pas.) *K. Škirpa*

Lietuvos Nep. Pasiuntinys ir Įgl. Min-ris
(tuo tarpu suspenduotas pareigose)

M E M O R A N D U M A S

liečiąs atkūrimą Lietuvos valstybinės nepriklausomybės
ir jos pageidavimai

Kaip prisimename, pereinamais metais Lietuva buvo Maskvos vyriausybės kariškai okupuota ir įjungta į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą.

Prieš šią Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos jėgos prievartą Lietuva protestavo, būtent šiuo būdu:

1. Lietuvos Respublikos Prezidentas, kaip valstybės suverenumo reprezentantas, nepasirašė jokio akto, kuris galėtų būti palaikytas Lietuvos įjungimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą legalizavimu ir protesto ženklą apleido kraštą tą pačią dieną, kai sovietų karinės jėgos įsiveržė į jį.

2. Visi Lietuvos diplomatiniai atstovai užsieny pareiškė griežčiausius protestus kitų kraštų vyriausybėms prieš Sovietų Rusijos prievartos aktą, kuriuose nurodė, jog Lietuvos įjungimas į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą įvyko prieš lietuvių tautos valią ir sulaužant visas rusų pasirašytas su Lietuva sutartis ir iškilmingus išipareigojimus, o taip pat rusams grubiausiai pažeidus visuotinai pripažįstamus tarptautinės teisės nuostatus.

3. Visos užsienio lietuvių organizacijos, kas tik dar galėjo laisvai tarti žodį lietuvių tautos vardu, taip pat pakėlė protesto balsą prieš jų Tėvynės Lietuvos pavergėją Sovietų Rusiją.

Šiais protestais buvo visam pasauliui formaliai paryškinta, kad Lietuva savo valstybinės nepriklausomybės neišsižadėjo ir niekad neišsižadės.

Iš tikrųjų, jokia valstybė pasaulyje Maskvos Vyriausybės prievartos akto nepateisina.

Šį konstatavimą sustiprina įvairių kitų kraštų vyriausybių atitinkami pareiškimai, jų tarpe ir neseniai paskelbtas Fuehrerio ir Reicho Kanclerio atsisaukimas į vokiečių tautą, o taip pat Italijos Vyriausybės notos Maskvos Vyriausybei paskelbiant karą Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungai.

Taigi, Lietuvos valstybės suverenitetas jokios kitos valstybės neginčijamas.

Praktišku tam įrodymu gali būti, pavyzdžiui, kad ir tas faktas, jog didelė dalis Lietuvos diplomatinė atstovybių ir konsulatų užsieny galėjo išlikti ir po Lietuvos įjungimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą ir toliau vykdyti savo veiklą.

Iš to, kas aukščiau pasakyta, seka štai kas:

1. Maskvos Vyriausybės jėgos aktu sudarytoji Lietuvoje padėtis tegali būti tarptautinės teisės požiūriu laikoma tik kaip paprasta okupacija.

2. Lietuva turi teisę po savo išsivadavimo iš sovietų - rusų okupacijos ir išstojimo iš Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos automatiškai grįžti į savarankišką valstybių bendruomenę.

Šio momento lietuvių tauta laukė pilnus metus, iškentėdama sunkiausias kančias. Nepaisant žiauriausio iš bolševikinio okupanto pusės teroro, lietuvių tauta padarė viską, ir nesi-gailėjo jokių aukų, kad vėl atgautų laisvę ir savą valstybinę nepriklausomybę.

Kai tik kilo rusų vokiečių karas, Lietuvoje įvyko 1941 m. naktį iš 22 į 23 birželio visuotinis lietuvių tautos sukilimas prieš sovietinį okupantą.

Šio sukilimo dėka buvo birželio 23 d. priešpiet:

1. Proklamuotas atkūrimas Lietuvos valstybinės nepriklausomybės.

2. Seniau veikusi Lietuvos Valstybės Konstitucija grąžinta vėl galioti.

3. Sudaryta nauja tautinė Lietuvos Vyriausybė.

4. Paskelbta, jog Lietuva yra apsisprendusi draugiškiems santykiams su Vokietija ir aktyviai prisidės prie Naujosios Europos kūrimo.

5. Viešu atsišaukimu į tautą Lietuvos Vyriausybė ragino krašto gyventojus draugiškiausiai pasitikti ižygiuojančius į Lietuvą vokiečių kariuomenės dalinius ir jiems visaip pagelbėti.

Birželio 24 d. naujai sudarytoji Vyriausybė viešai pareiškė, jog ji krašto valdymą faktiškai jau yra perėmusi.

Visa tai įvyko tokiu metu, kai vokiečių karinės jėgos tebekovojo su sovietų karinėmis jėgomis Lietuvos pasienio apskrityse. Yra nenuginčijamas faktas, jog Lietuva savo sukilimu priešo užnugary didžiai pagelbėjo vokiečių armijai, būtent, tuo būdu, kad užėmė savo jėgomis komunikacijų centrus, jų tarpe ir sostines Kauną su Vilniumi, ir juos išlaikė iki atžygiavimo vokiečių kariuomenės, kai kur sukilėliams vieniems atsilaikant daugiau kaip 2 dienas. Tuo būdu eilė strategiškai svarbių tiltų per Lietuvos upes ir taip pat daug kitokių militariškai ir ūkiškai svarbių objektų buvo išgelbėta nuo bolševikinio sunaikinimo ir sabotažo aktų.

Apie lietuvių sukilimo mastą ir su koku ryžtingumu lietuvių tauta stojo į kovą už savo laisvę ir valstybinę nepriklausomybę, parodo kovoje žuvusiųjų sukilėlių skaičius, kuris siekia kelis tūkstančius.

Iš Lietuvos Vyriausybės pareiškimų ir lietuvių tautos pasiektų laimėjimų seka štai kas:

1. Tarptautinės teisės požiūriu, atsikūrusioji Lietuvos valstybė pastatė save atgal į padėtį, kurioje buvo prieš sovietų-rusų okupaciją, taigi į padėtį nepriklausomos valstybės.

2. Ginklų draugystė, kuri užsimezgė tarp Lietuvos ir Vokietijos kovos dėka prieš bendrą priešą, virto kelrodžiu Lietuvos naujos užsienio politikos.

Suglaustai pasakius, tebus leista pareikšti sekančius pageidavimus iš Lietuvos pusės:

1. Lietuva yra tvirtai apsisprendusi už savo laisvę ir valstybinę nepriklausomybę ir viliasi, jog kitos valstybės jos tos teisės nepaneigs.

2. Lietuvos valstybei tuojau atkurti yra reikalinga, kad krašto valdymo galia būtų nekliudomai perleista naujai sudarytajai Vyriausybei, kurios draugiškas nusistatymas Vokietijos atžvilgiu jau yra jos veiksmais įrodytas.

3. Lietuva yra pasiryžusi įstoti lygiateisiu nariu į Vokietijos ir jos sąjungininkų vadovaujamą laisvų Europos tautų likimo ir solidarumo bendruomenę.

4. Lietuva yra pasiryžusi toliau aktyviausiai dalyvauti kovoje prieš bolševikų pavojų, kurio pašalinimas yra laikytinas pirmutine sąlyga Europos naujam pertvarkymui. —

Šis memorandumas buvo mano paties įteiktas arba pasiųstas per asmeninių sekretorių šiems svetimų valstybių, Vokietijos sąjungininkių, dipl. misijų šefams Berlyne:

1. Italijos ambasadoriui Dino Alfieri,
2. Ispanijos ambasadoriui generolui E. Espinosa de los Monteros,
2. Japonijos ambasadoriui Hiroshi Oshima,
4. Bulgarijos pasiuntiniui Parvan Draganov,
5. Suomijos pasiuntiniui prof. dr. T. M. Kivimaeki,
6. Vengrijos pasiuntiniui feldmaršalui lt. Doeme Sztojay,
7. Rumunijos pasiuntiniui Raul Bossy,
8. Slovakijos pasiuntiniui Matus Černak.

Iš vėlesnių pasikalbėjimų su kai kuriais iš šių buv. mano diplomatinį kolegų patyriau, jog jie tą mano memorandumą perteikė savo Vyriausybėms, su palankiomis Lietuvai sugestijomis. Vienas - kitas iš jų dargi mėgino tarti už Lietuvą žodį vok. užs. rkl. ministerijoje. Taip, pavyzdžiui, gen. Oshima, Japonijos ambasadorius, sakė man, jog buvo pakalbinęs patį Reicho užs. rkl. ministrį von Ribbentropą. Šis pastarasis, Oshimos tvirtinimu, išsisukinėjęs diskusijų, pasiaiškindamas, kad, kol tebeinančios Rytuose karo operacijos, Reicho Vyriausybei esą neįmanoma imtis išspręsti politinių klausimų. Tai esą pasidarytų įmanoma tik karui pasibaigus. Panašaus atsakymo susilaukė ir kolega Draganov, Bulgarijos pasiuntinys, kuris mėgino pakalbinti Lietuvos klausimu von Weizsaeckerį, valstybės sekretorių vok. užs. rkl. min-joje. Išvada iš to buvo ši: Tretytis Reichas nesiskaitė ne tik su Lietuvos teise į valstybinę nepriklausomybę, bet ir su pačiais savo sąjungininkais.

Atrodė, jog buvo galima dėti kiek vilčių į Italiją, Berlyno - Romos "ašies" pietų galą. Tuo tikslu buvau raginęs kolegą St. Lozoraitį, Lietuvos atstovą Italijoje, imtis kokių nors žygių paveikti per Italų užs. rkl. min-ją. Juo labiau, kad jis buvo nuoširdus fašistinės Italijos simpatikas ir buvo galima

prileisti, jog turėjo įtakingų pažinčių italų fašistų politinėse sferose. Nesiimu spręsti už jį, ar jis buvo ėmėsis kokios nors iniciatyvos iš savo pusės, kadangi, kiek atsimenu, jis man nieko apie tai nebuvo rašęs. Tebuvau liepos 31 d. gavęs iš St. Lozoraičio tik italų spaudos iškarpių apie įvykusį Lietuvoje sukilimą su sekančiu įvertinimu:

— Žinia apie sukilimą buvo paskelbta čia "in sehr grosser Aufmachung (su labai didele reklama — K. Š.) ir padarė didelį išpūdį. Tačiau po poros dienų, matyti, po intervencijos, spauda nustojo rašyti apie tai ir iš viso apie mūsų nepriklausomybę. —

Matyti, "ašies" galai nebuvo iš anksto susigiedoję dėl spaudos laikysenos Lietuvos klausimu, kuris italams gal galėjo atrodyti kiek kitaip, negu atrodė vokiečiams, turėjusiems blogų kėslų mūsų krašte. Be to, mūsų tautos sukilimas galėjo sudaryti italams tikrą staigmeną, tuo tarpu kai vokiečiai apie tokį eventualumą buvo mano žodžiu ir raštu išpėti iš anksto.

Kadangi Hitlerio Vokietijos nebėra ir man joks pavojus patekti į kokių nacių kacetą nebegali grėsti, tai šia proga galiu pasakyti, jog slapta painformuodavome apie LAF planavimus ir veiklą taip pat ir JAV-bių Ambasada, kol ji tebeveikė Berlyne. Tai Ambasadai teikėme išimtinios atidos, atsižvelgiant į tai, kad Amerikoje buvo gausi lietuvių iš-eivija jau nuo seniau ir kad ji sielojosi savo senosios Tė-vynės Lietuvos likimu.

Atsižvelgiant šios aplinkybės, atrodė būtina minėtą Am-basadą painformuoti, kad galėtų objektyviai orientuoti Vašing-tono Vyriausybę apie mūsų pastangas ir konspiratyvinį metodą Lietuvai gelbėti. Tuo tikslu buvau įgaliojęs pulk. K. Grinių, buv. mūsų karo attache Berlyne, kad diskretiškai laikas nuo laiko papasakotų savo buvusiam kolegai, JAV-bių karo attache Berlyne, apie LAF siekiamus tikslus ir veiklos metodus. Kai pulk. Grinius 1941 m. vasario mėn pirmoje pusėje metė savo pareigas ir pats išvyko į saugųjį užjūrį, ryšio palaikymas su JAV-bių Ambasadą žmonėmis buvo tęsiamas toliau per kai kuriuos kitus mano buvusius Lietuvos Pasiun-tinybės bendradarbius, turėjusius iš seniau bičiulysčių su tos Ambasadą nariais.

PYRAGIAUS HEIL HITLER!

Aviacijos ats. majoras Jonas Pyragius — vienas iš tariamų voldemarininkų grupės, kurie, ką tik atbėgę iš sovietų okupuotos Lietuvos, buvo kreipęsi į mane, kaip Lietuvos dipl. atstovą Vokietijoje, kolektyviniu raštu iš Gleisgarbeno pabėgėlių stovyklos Rytprūsiose, datuotu 1940 m. rugpiučio 23 d., keldami mintį "pasiduoti visiškai Hitlerio dispozicijon" numatomoje kovoje su bolševizmu. Kaip jau buvau šių atsiminimų pradžioje paryškinęs, aš tokiam besąlyginiam pasidavimui svetimoj valstybės vadui pritarti negalėjau. Be to, jau buvau ėmęsis iniciatyvos organizuoti Lietuvių Aktyvistų Frontą ne šiaip sau kovai su bolševizmu, bet, svarbiausia, siekti atkurti Lietuvos valstybinį suverenumą, išnaudojant iš anksto numatytą Berlyno — Maskvos pakto žlugimą.

Netrukus sakytos grupės nariai, atsiradę Berlyne, besąlyginai įsijungė į Lietuvių Aktyvistų Frontą, o majoras J. Pyragius, bene "pasidavimo Hitlerio dispozicijon" sumanymo tikrasis autorius, netgi padėjo savo parašą po sakyto Fronto užuomazgos Berlyne steigiamuoju aktu, duodamas visų susirinkime dalyvavusių asmenų akivaizdoje iškilmingą užtikrinimą, jog "priima visas jo (LAF) nariams uždedamas pareigas ir drausmę". Dar daugiau: majoras J. Pyragius, atrodo, savo prisidėjimu prie LAF buvo itin patenkintas ir mėgdavo tai demonstruoti prieš kitus lietuvius Reicho sostinėje, lyg būtų LAF veikloje vaidinęs kažkokį svarbų vaidmenį arba buvęs vienu iš vadovaujančiųjų jo veikėjū.

Tačiau kadangi jokia karjera LAF veiklos ribose jam nusišypsojo — iš vienos pusės, o iš kitos pusės — jau po kelių mėnesių pajuto, jog LAF nebuvo joks "Hitlerio dispozicijai pasidavęs" įrankis, Pyragius ėmė reikšti nepasitenkinimą jo veikla, dėl tarsi nepakankamo šios organizacijos aktyvumo, ypač dėl, jo supratimu, netinkamo jos pasivadavimo. Pyragius insistuodamas piršo pakeisti vardą ir persiformuoti į lietuvių nacionalsocialistų partiją, tikėdamasis, kad šiuo būdu organizacija įsigytų didesnę vokiečių pasitikėjimą ir galėtų išvystyti didesnę veiklą. Patyręs apie Gestapo intrigas prieš LAF-tą, Pyragius ėmė stačiai grasinti atskilimu. 1941 m. pradžioje — kovo ar balandžio mėnesį — LAF vadovybė buvo sukvietusi kelis intymesnius su juo ir vienu kitu jam simpatizavusių LAF narių pasitarimus prie alaus stiklo viename

restorane, siekdama jį ir jo vienminčius atkalbėti nuo pasikėsimo prieš vienybę LAF narių tarpe.

Kuomet netrukus po to majoras Pyragius buvo gavęs darbą kažkokioje vokiečių slaptos srities įstaigoje kažkur provincijoje ir iš Berlyno išvyko, visi buvome tuo patenkinti, nes susilaukėme ramybės ir galėjome sunaudoti laiką tautos sukilimo rimto paruošimo veiklai, o ne tuščioms diskusijoms su Pyragium dėl jo pasišovimo tempti LAF organizaciją į vokiškąjį nacionalsocializmą bei "pasidavimą Hitlerio dispozicijon".

Deja, kai seniai lauktas momentas lemtingam žygiui jau buvo priartėjęs ir buvau pulk. dr. Graebės paprašytas parūpinti kiek galint daugiau lietuvių kalbos vertėjų numatytiems žygiui per Lietuvą vokiečių kariuomenės padaliniams, majoras Pyragius nelauktai vėl atsirado Berlyne. Jis kreipėsi į mane prašydamas, kad pagelbėčiau jam atsipalaiduoti iš darbo sakytoje įstaigoje, nes norįs ir jis pasiekti Lietuvą pirmųjų eilėse. Paaiškinau, jog man neįmanoma kištis į vokiečių slaptos tarnybos įstaigų vidaus reikalus bei tuo tikslu intervenuoti už jį vok. Karo vadovybėje. Tačiau Pyragiui pavyko ištrūkti iš savo darbovietės ir be mano intervencijos, nes galėjo išvykti į Lietuvą kartu su kitais, mano pristatytais vokiečiams, lietuvių kalbos vertėjais.

Kai, atlikęs kalbos vertėjo funkciją, apie liepos vidurį Pyragius atvyko į Kauną, ten jau rado suklestėjusią voldemarininkų opoziciją prieš Laikinąją Vyriausybę — opoziciją, kurioje buvo matyti ir smetoninio plauko tautininkų. Pastarieji jautėsi "nuskriausti" tuo, kad per Birželio 23 d. tautos sukilimą jų vadas A. Smetona nebuvo niekaip pagerbtas, bet — priešingai — ignoruotas. Aišku, Pyragius, kaip patentuotas politikos nenuorama, tuojau įsijungė į opozicinę veiklą, nesuprasdamas ar nenorėdamas suprasti, jog tuo darė žalos sakytos Vyriausybės įtvirtinimui santykiuose su Reichu. Susidariusiai eksplozijų pilnai atmosferai kokiu nors būdu prablaivinti liepos 19 d. laiške J. Ambrazevičiui tarp kita ko siūliau:

— Remtis tais, kurie daugiausia kentėjo tiek nuo buvusiojo režimo (Smetonos), tiek nuo bolševikų, būtent: buv. voldemarininkais, buv. aktyviaisiais tautininkais, buv. krikščionių demokratų ir liaudininkų žmonėmis, nenuėjusiais su bolševikais, jeigu jie priklauso Lietuvių Aktyvistų Frontui, tiki į jo gilia idėją ir išsižadėję savo partiškumą. Šio principo

respektavimas yra svarbus dar it tuo požiūriu, kad nesukeltume vokiečiams išpūdžio, tarsi kraštą pas mus valdo kuri nors buvusi partija, tik prisidengusi Aktyvistų Fronto vardu. Ypač svarbu išmušti vokiečiams iš galvos įtarimą, kad krašte išiseimininkavo krikščionys demokratai, kurių seniau rodytasis palinkimas susitarti su Lenkija vokiečiams yra raudona skara. —

Deja, tai jau buvo pavėluota: Gestapas jau buvo suspėjęs savo nagus įleisti į opozicininkų tarpą ir juos inspiravo tikram pučui prieš Laikinąją Vyriausybę. Dr. B. T. Dirmeikis, kuris jau tada buvo Kaune ir pats sukinėjosi tarp sakytų elementų, tą įvykį aprašė sekančiai:*

— Tai buvo žmonės, kurie save vadino "voldemarininkais". Jų nebuvo daug, bet jie manė turį savo rankoje padėties raktą. Jie, laikydami save prof. Voldemaro pasekėjais, tikėjo, kad tuo pačiu jie turi ir pilną vokiečių pasitikėjimą. Mat, Voldemaras nuo seniai jau buvo laikomas karštu Vokietijos - Lietuvos bendradarbiavimo šalininku. Ir dabar, kada atrodė, jog toks bendradarbiavimas bus ne tik naudingas, bet ir būtinas, "voldemarininkai" mėgino prisistatyti geriausiais ir ištikimiausiais vokiečių draugais . . .

Iš pradžių susidarė išpūdis, kad vokiečiai daugiau domisi "voldemarininkais". Jiems buvo leista sukurti "Lietuvių Nacionalistų Partiją", kuri ėmė tuoj pat rungtyniauti su Aktyvistų Frontu. Negalėdami jo įveikti geruoju, voldemarininkai pasiryžo jėgos keliu panaikinti Aktyvistų Frontą ir užimti valdžią.

Prieš panaudodami jėgą, jie dar pabandė taikingu būdu paveikti Aktyvistų Frontą. Vieną dieną — liepos 22 — nežinau, dėl kokių priežasčių, buvau pakviestas atvykti į posėdį — Taupomųjų Kasų Rūmuose — Laik. Vyriausybės buveinėje. Tik atvykęs sužinojau, kad tai bus bendras posėdis "voldemarininkų" ir Aktyvistų Fronto vadovybių, dalyvaujant kai kuriems Laik. Vyriausybės nariams ir tarpininkams. Posėdis prasidėjo pavėluotai. Kai susėdome prie žaliai dengto stalo, prie kurio posėdžiaudavo Laik. Vyriausybė, pasirodė, kad Aktyvistų Fronto vadovybė į posėdį neatvyko.

Iš Vyriausybės narių dalyvavo: Ambrazevičius, Damušis, Padalskis (?), Pajaujis; voldemarininkų: Pyragius, Taunys ir K. B. Vos susėdus, pakilo Pyragius ir padarė trumpą ir keistą pareiškimą. Jis buvo maždaug toks: Kadangi Aktyvistų Frontas

* Dirva, Nr. 5, 1949 m. vasario 4 d.

nenori geruoju pasišalinti iš gyvenimo, ... tai jis — Pyragius — skelbia, kad jei Aktyvistų Frontas nesusilikviduos iki rytojaus dienos 12 valandos (šioje vietoje jis išsitraukė laikrodį ir į jį reikšmingai pažiūrėjo), tai už tolimesnius įvykius atsakomybė krenta Aktyvistų Frontui.

Po tokio karišku tonu paskelbto pareiškimo visi sužiurome vienas į kitą, vieni nustebome, kiti — lengvai nusišypsojome ... O pats Pyragius, davęs žingsnį atgal nuo stalo, sumušė kariškai kojomis, išmetė į viršų savo dešinę ranką ir ... garsiai ištaręs "Heil Hitler!", paliko salę. Panašiai pasielgė ir Taunys. Tik K. B. pasiliko prie stalo. Niekas neištarė nei vieno žodžio: visi buvome truputį "sujaudinti" to teatro. Po keliolikos sekundžių nejaukios tylos kažkas pratarė:

— Tai ką? Posėdis baigtas? ...

— Taip atrodo... — atsiliepė, rodos, Ambrazevičius. Ir tuoj pat išsivaikščiojome, koridoriuose dar kiek paspėliodami, kas atsitiks rytoj 12 valandą.

Iš paviršiaus — tęsia toliau dr. Dirmeikis — gali atrodyti, kad tokie politiniai vaidinimai — mažų vaikų darbas ... Iš tikrųjų — jie reiškė pradžią vokiečių politikos intrigų. Vokiečiams rūpėjo supiudyti lietuvių visuomenę, suskaldyti ją į grupes, o paskiau — iš eilės ir vieniems ir kitiems nusukti sprandus. Taip jie ir padarė.

Kai atėjo "rytojaus" 12 valanda, tai Aktyvistų Frontas vis dar nebuvo pasinaikinęs. Reikėjo laukti, kad dabar jau prasidės "atviras karas" tarp "voldemarininkų - nacionalistų" ir Aktyvistų Fronto. Po dviejų dienų paaiškėjo, ką reiškė Pyragiaus pagrasinimas.

Liepos 24 dieną vėl buvau pakviestas dalyvauti vienoj vakarienėj. Pakvietė mane J. Vokietaitis. Girdi, jis ruošias susipažinimo vakarienę, kurioj dalyvausią įtakingų asmenų tiek iš vokiečių, tiek ir iš lietuvių pusės. Vakarienė įvyko Vailokaičių rūmuose. Ji užtruko iki vidurnakčio. Dalyvavo joje gen. Kubiliūnas, a. a. Karutis, visas štabas "voldemarininkų" ir keletas pašalinių ... Iš vokiečių pusės tebuvo tik vienas kažkoks nežymus vokietukas, kuris kartu su Vokietaičiu sėdėjo sovietų kalėjime vienoje kameroje. Kai vakarienė gerokai įpusėjo, generolas Kubiliūnas pasakė kalbą, kurioje priminė Voldemarą, pagarbino vokiečius ir davė žodį tam vokietukui ... Šis pakalbėjo apie vokiečių - lietuvių draugystę ir pasakė, kad dabar pasaulis priklauso Vokietijai ir jos vadui Hitleriui.

Vakarienėje dalyvavo apie 30 asmenų. Apie vidurnaktį aš išėjau, palikęs visus geros nuotaikos. O kai ruošiausi išeiti, Vokietaitis pareiškė, kad jis noris su manimi pasikalbėti ypatingai svarbiu reikalu. Bet manęs, kad dabar laikas jau per vėlus, ir prašė, kad aš ryt iš ryto užeičiau į jų štabą. . .

Kai liepos 25 dienos rytą atvykau pas Vokietaitį į "voldemarininkų" štabą, tada man paaiškėjo, kuriam reikalui buvo ruošiama ta vakarienė ir kas įvyko po jos. Pasirodė, kad vakarienės dalyviai . . . pasiryžo tą naktį padaryti perversmą. Majoro Pyragiaus, Taunio, Stanevičiaus ir Viliaus vadovaujami, su vienu kareivių būriu, kuris buvo paskirtas Kauno kalėjimui saugoti, užėmė Kauno komendantūrą ir Aktyvistų Fronto štabą, o patį Aktyvistų Fronto vadą Prapuolenį areštavo. Man dar esant "voldemarininkų" štabe, buvo į jį atvestas "areštuotas" Prapuolėnis ir dar vienas komendantūros pulkininkas. Jautėsi didelis sumišimas . . . vadai lakstė iš kambario į kambarį, skambino telefonais, kažką šnabždėjosi.

Laikinoji Vyriausybė buvo bejėgė prieš šią savivalę. Pradžioje ji mėgino tartis su voldemarininkais. Atsiuntė į štabą Pajaujį patirti, kokios yra voldemarininkų sąlygos. Šie reikalavo atsistatydinti Laikinąją Vyriausybę ir siūlė sudaryti naują, geresnę ir vokiečiams suprantamesnę. Tuo tarpu apie įvykius patyrė ir generolas Pohl, vokiečių kariuomenės Lietuvoje viršininkas. (Iš tikrųjų vokiečių karo komendantas Kaune — K. Š.). Jo santykiai su Laik. Vyriausybe, rodos, nebuvo blogi: jis pats buvo katalikas ir austras . . . Apie vidurdienį voldemarininkai gavo iš gen. Pohl įsakymą tuoj pat paleisti Prapuolenį, voldemarininkų pasodintą komendantą ir grąžino visur prieš "perversmą" buvusią padėtį.

Tai buvo didelis smūgis nacionalistams (voldemarininkams): ir jie patys po to suprato, kad jie vokiečiams netinka, ir kad jų "jėgos politika" neranda krašte jokio pritarimo, — baigia savo liudijimą dr. Dirmeikis.

Antanas Valiukėnas, mano buvęs asmens sekretorius, kurį buvau tomis dienomis pasiuntęs į Kauną su slapta instrukcija Vyriausybei, grįžęs iš Kauno pasakojo man apie sakytą įvykį, jog jis buvo sukėlęs mūsų visuomenėje gilų pasišlykštėjimą. Pyragius suvaidinęs "didvyrio" — pajaco rolę, kuri buvusi taip kolti, jog tos scenos, Valiukėno manymu, nedrįsias nė "Vilkolakis" ateityje pakartoti. Nežiūrint to, majoras Pyragius dar drįso rugpiūčio 9 d. užėti pas mane Berlyne teisintis, mano neprašomas.

Majoras dėstė man, jog pučas buvęs neišvengiamas ir reikalingas, kadangi esą visur per daug buvę išigalėję krikščionys demokratai, prisidengę LAF. Visas atsakingesnes vietas buvę apstatę savo žmonėmis, nušalinant kitų politinių pažiūrų pareigūnus bei jiems neleidžiant niekur pasireikšti, ypač voldemarininkams. LAF organizacija buvusi klaida. Ją todėl tekę atitaisyti, šią organizaciją nušalinti. Šios iniciatyvos ėmėsis buv. "Geležinis vilkas". Jo vado pareigas einęs karo invalidas Karutis, kol nesusiras pats prof. Voldemaras. Bet Geležinis vilkas esąs atgaivintas tik laikinai. Numatyta jį perorganizuoti į Lietuvių Nacionalistų Partiją. Man pasiteiravus apie tai, kokia yra naujai kuriamos partijos politinė platforma ir jos siekiamieji pagrindiniai tikslai, Pyragius trumpai nusakė šiuos punktus:

1. Lietuva stoja besąlyginai Vokietijos pusėje ir sieja su šia pastarąja savo likimą.
2. Pagrindinis visų uždavinys esąs sunaikinti bolševizmą ir apsaugoti Europos civilizaciją nuo šio pavojaus.
3. Tuo tikslu užsibrėžta suorganizuoti Lietuvoje lietuvių nacionalinį korpusą, kuris dalyvautų kovoje su rusų raudonąja armija ir atliktų visus uždavinius, kuriuos vokiečių karo vadovybė jam pavestų.
4. Nacionalistų partijos uždavinys esąs perauklėti visą lietuvių tautą nacionalizmo dvasioje ir šia prasme ją idėjiškai paruošti gyventi naujoje, Vokietijos vadovaujamoje, Europoje.
5. Kol bolševizmas nesunaikintas, jokių kitų tikslų negalima statyti, nes tai tik kliudytų minėto vyriausiojo tikslo įvykdymą.
6. Atskirų tautų likimas bei jų valdymosi forma būsia Fuehrerio nustatyti karui pasibaigus. Lietuva gausianti ne blogesnę padėtį, kaip kitos tautos Europoje, nes Fuehreris esąs nusiteikęs Lietuvos atžvilgiu palankiai.

Po to pasikalbėjimas išsivystė į dialogą, kurį čia atpasakiju pagal mano ano meto užrašą.

— Kokia yra garantija, kad Lietuvai bus suteikta tai, ko ji trokšta? Ar davė jums kas nors atitinkamų užtikrinimų, pvz., Fuehreris, ar nors Reicho užs. rkl. ministeris? — paklausiau Pyragiaus.

— Jokių užtikrinimų niekas nedavė, bet taip kalba ir žada visi vokiečių pareigūnai, su kuriais tenka susidurti, — atsakė Pyragius.

— Tai reiškia, kad jūs išsižadate nepriklausomybės, — pastebėjau iš savo pusės.

— Ne, jos mes neišsižadame. Mūsų programoje kalbama apie Lietuvą. Ji juk nepriklausomybės nebuvo išsižadėjusi. Taigi nėra ir reikalo akcentuoti reikalavimą ją atstatyti, — teisinosi Pyragius.

— Tad žodis Lietuva jūsų programoje reiškia tik geografinę sąvoką. Partija, kuri neužsibrėžia sau idealo, o tik miglotai nusako savo tikslą, ateities neturės. Išsižadėdami nepriklausomybės, jūs nusikalstate prieš tas gausias kraujo aukas, kurias mūsų tauta sudėjo už savo išsilaisvinimą sukilimo metu. Besąlyginiai dėdamies su Vokietija ir nestatydami nepriklausomybės reikalavimo, jūs tik patarnausite vokiečiams. Tai nėra lietuviškas kelias, kuriuo jūs pasukote. Antra, kurdami naują partiją, jūs skaldote tautos vienybę, o savo suorganizuotuoju pučiu jūs sudavėte Laik. Vyriausybei smūgį durklu į nugarą. Tai jau yra išdavikiškas aktas, kurio vokiečiai tik ir tenorėjo, kad Laik. Vyriausybę kaip nors nušalintų, — dėsciau Pyragiui pamoką.

— Ne, mes nėjome prieš Vyriausybę ir jos nevertėme. Mes tik siekėme atstatyti krikščionis demokratų į savo vietą, — užginčijo Pyragius.

— Pučas, padarytas tokiu momentu, koks tada buvo, tegali būti palaikytas tik išdavikišku aktu. Jūs tai padarėte savavališkai: be mano, kaip jūsų pačių pripažinto ir pakviesto jums vadovauti vado, žinios, ir prieš tai man apie savo toki sumanymą nepranešę ir su manim nepasitarę. Tai yra sulaužymas LAF nario drausmės, kurią jūs buvote laisvai prisiėmę ir pasižadėję jos reikalavimų laikytis, — kaltinau Pyragių, pučistų galvą.

Pyragius dar kartą bandė aiškintis, jog esą nebuvo kitos išeities.

— Tokį Tamstos ir Tamstos bendrininkų pasielgimą griežtai pasmerkiu ir laikau, kad mano ir jūsų keliai išsiskiria: jūs nuėjote keliu, priešingu Lietuvai ir mūsų tautos idealui, aš lieku nusistatymo, kurio laikosi visa mūsų tauta — laisvos ir nepriklausomos Lietuvos, — užakcentavau nuo savęs.

Pabrėždamas, kad Pyragius buvo vienas pirmųjų voldemarininkų, kuris kvietė mane imtis vadovavimo visam Lietuvos išlaisvinimo darbui ir kad Pyragiaus nedrausmingumas yra nedovanotinas, o jo ir jo bendrininkų suorganizuotas pučas

buvo Lietuvai pragaištingas, pareiškiau, jog su tokiais, kaip Pyragius, nieko bendro nebenoriu turėti.

— Manau, kad bus geriau, jei Tamsta, ponas Pyragiau, į šį butą savo kojos daugiau nebekeltum, — tariau tvirtą žodį.

— Galiu eiti? — paklausė Pyragius, paraudęs iki ausų nuo gauto moralinio smūgio.

— Gali Tamsta eiti, — susilaukė iš manęs atsakymo.

Kada Pyragius jau buvo atsistojęs atsisveikinti, dar pridėjau:

— Eik, eik greičiau ir niekad daugiau į mane nebesikreipk! . . .

Sumišęs ir nebežinodamas, kaip į tai reaguoti, Pyragius išėjo.

Ar jis suprato, jog buvo išvarytas, kaip Lietuvai nebereikalingas?! . .

PASKUTINĖS INSTRUKCIJOS KAUNUI

Išsiaiškinti savo padėčiai po nuėmimo naminio arešto norėjau pakalbėti su vok. užs. rkl. min-jos protokolo šefu von Doernbergu. Paaiškėjus, jog jo Berlyne tada nebuvo, mėginau tai padaryti per jį pavadavusį pasiuntinybės patarėją dr. Straką, kurį pats pažinau. Pasimatymui sutarti liepos 21 d. paskambinau jo asmens sekretorei, iš kurios, deja, netrukus susilaukiau atsakymo tarsi dr. Strakas esąs labai užimtas ir todėl atsiprašęs, kad negalįs manęs priimti. Kadangi atskambinant sekretorė nenurodė kito laiko, kuomet, būtent, dr. Strakas mane galėtų priimti, tai diplomatine kalba tai reiškė, jog mano atsilankymas jam nepageidaujamas.

Tuo metu jau buvo pasklidę gandų, kad okupuotiems Rytuose kraštams valdyti sudaroma speciali ministerija su Alfred von Rosenbergu priešakyje, kurio pavardė jau savaime buvo blogas ženklas. Be to, buvo žinių, kad Hitleris esąs jau pasirašęs paskyrimą kažkokio Reichskomisaro Pabaltijo kraštams ir kad Lietuvai numatoma kažin kokia mišri valdymo sistema, į kurią būsią įtraukti ir lietuviai. Norėdamas patikrinti, ar tokiems gandams buvo pagrindo, liepos 24 d. telefonu pasiprašiau priimamas Politikos direktoriaus dr. Woermann. Jo asmens sekretorė, gavusi iš jo nurodymą, atsakė, jog Woermannas "ist nicht in der Lage (negalįs) manęs priimti.

Po to jau buvo visai aišku, jog nuo piktų planavimų vokiečiai jau pereina prie savo užmačių Lietuvoje vykdymo ir todėl jiems nebebuvo prasmės leisti su manim į bet kokias diplomatinės kalbas. Akivaizdoje tokios padėties man beliko kaip nors išpėti Laikinąją Vyriausybę, kas jai gresia, kad ji, būdama priversta užbaigti savo veikimą, saugotusi kokių neapsižiūrėjimų. Priešingai, atrodė labai svarbu, kad ji, jei tik įmanoma, iš anksto paruoštų ir vokiečiams įteiktų atitinkamą pasipriešinimo pareiškimą, kuriuo mūsų diplomatiniai postai užsieny galėtų bazuotis tolesniam Lietuvos reikalo gynimui. Tuo tikslu liepos 26 d. parašiau ilgą laišką min. pirmininką pavadavusiapi J. Ambrazevičiui. Jį tą pačią liepos 26 d. išsiunčiau į Kauną su savo asmens sekretorium Antanu Valiukėnu, specialiu kurjeriu, kuris buvo smulkiausiai informuotas apie mano pastangas Berlyne (žiūr. fotografiją). Laiško turinys buvo toksai:

Berlynas, 1941 m. liepos 26 d.

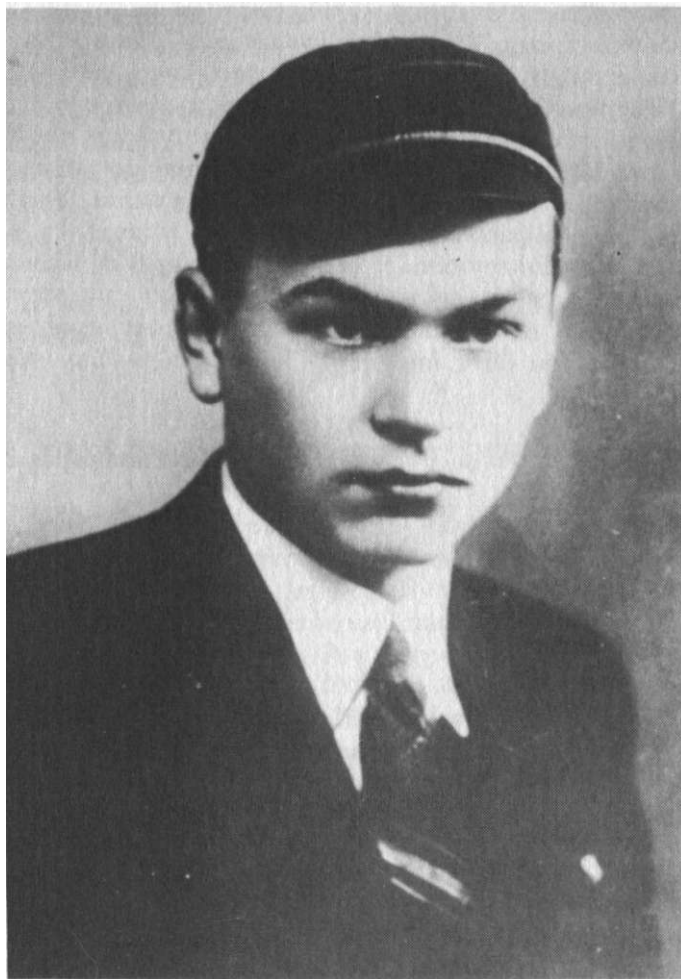
Jo Malonybei
Ponui Dr. Ambrazevičiui,
einančiam Ministerio Pirmininko pareigas
K a u n e

Gerbiamasis,

Vėl pasitaikė proga parašyti Tamstai keletą eilučių ir pasidalinti su Tamsta ir kitais Ministeriu Tarybos nariais min-
timis apie padėtį ir mums rūpimą reikalą.

Rašau šį laišką, pasigesdamas daugiau žinių iš Jūsų pusės. Todėl, jei kai kas Jums pasirodytų nebeatitinką padėties Lietuvoje, nepalaikykite blogu, atsižvelgiant į tai, kad tebesame perskirti kinų siena ir abipusiškas informavimasis yra labai apsunkintas.

Pirmiausia keletą žodžių apie mano dabartinę padėtį. Nuo paskutiniojo laiško, parašyto Tamstai š. m. liepos 19 d., kuri, tikiuosi, busi Tamsta gavęs (jo nuorašą, be to, dar pasiunčiau Jums ir kitu kanalu, tik keletą dienų vėliau) mano paties situacija nedaug tepasikeitė. Tiesa, nuo liepos 19 d. jau esu laisvas nuo naminio arešto. Tad galiu susisiekti, su kuo man reikia, ir surinkti daugiau informacijų. Bet Vyriausybės legalizavimo klausimu iki šiol nieko apčiuopiamo ir pozityvaus padaryti negalėjau, nes vok. užs. rkl. ministerija tebesilaiko užsibarikadavusi ir vengia su manim kalbėtis. Du

ANTANAS VALIUKĖNAS
Slaptas LAF kurjeris Kaunan su
paskutinėmis instrukcijomis

kartus bandžiau prasiveržti pas kai kuriuos sakytos ministerijos pareigūnus, bet jie išsisukinėjo ir manęs neprisileido. Šitokią jų laikyseną suprantu ta prasme, kad, matyti, visos vokiečių pastangos tebėra nukreiptos į Kauną spaudimui toliau vykdyti betarpiškai į Jus. Ar nepavyko vokiečiams Kaune surasti kokio nors plyšelio Jūsų tarpe, pro kurį jie siekia žūt būt prasiveržti ir Vyriausybę priversti eiti koncesijų ar net visiško supasavimo keliu? Ką veikia generolas Raštikis ir kokia jo tolesnė laikysena? Jo pasielgimas su manim Berlyne dar ir šiandien kelia didelio susirūpinimo. Ar jis nėra davęs vokiečiams kokių pažadų, nuo kurių jis nebegali nusikratyti ir todėl yra, gal net prieš savo valią, pasidaręs vokiečių politikos paprastu įrankiu. Mane labai sualiarmavo žinia, esą generolas vis dar neina savo pareigų, kaip kr. aps. ministeris ir kabineto narys, bet toliau tebevaidina kažkokio tarpininko rolę tarp Vyriausybės ir vokiečių. Ar tai tiesa ir kokiais sumetimais tokios rolės toliau laikosi?

Kuomet rašiau Tamstai savo aną laišką (liepos 19 d.), mane buvo pasiekę gandai, esą vokiečiai nori primesti Lietuvai protektoratą ar net kaip kitaip prijungti ją prie Vokietijos. Kadangi tai atrodė man tik gandas, kažkieno tyčia paleistas mus terorizuoti, tai aš Tamstai apie tai aną kartą nieko nerašiau. Bet šiomis dienomis esu patyręs iš rimto šaltinio žinių, kad vokiečiai artimiausiomis dienomis įvesią Lietuvą "Zivilverwaltungą". Man buvo pasakyta, kad toks sprendimas jau esąs padarytas ir kad sakyta "Verwaltungas" pradėsias veikti net jau nuo ateinančio pirmadienio. Konstrukcija esą būsianti tokia: krašto valdymo priešakyje būsianti pastatyta mišri lietuvių - vokiečių komisija; įstaigos, valdymo aparatas ir savivaldybės pasiliksiančios lietuviškos; leidžiama mums turėti savo vidaus policiją; teritorija paliekama tokia, kokia buvo paskutiniu metu prie Sovietų valdžios, bet sienų apsauga būsianti sudaryta mišri; savo valiutos turėti negalėsime, bet bus įvesta vokiečių ostmarkė, kursu 25 pfennigai už rublį. Visos trys Pabaltijo valstybės (Lietuva, Latvija ir Estija) sudarysiančios "Baltikumgau", su Staathalteriu p. Lohse priešaky, kuris iki šiol buvo Luebecko gauleiteris. Reziduosias pradžioje Kaune, o vėliau jo rezidencija būsianti perkelta į Rygą. Esą jis išvyksias į Kauną perimti savo pareigų ši pirmadienį. Politinė Lietuvos reikalų puse esą pavesta rūpintis dr. Schuettei, dr. Kleisto padėjėjui. Abu dirba Dienststelle von Ribbentrop. Ponui Kleistui esą pavesta

rūpintis visų trijų Pabaltijo valstybių reikalais. Jis tebesąs Kaune ir grįšias į Berlyną ateinantį pirmadienį. Prieš porą dienų skubiai išskrido į Kauną ir dr. Schuette. Abu juodu pažįstu pats ir esu su jais daug kartų kalbėjęsis Lietuvos reikalais. Atrodo, kad jie nėra Lietuvai pikto nusistatymo, bet, savaime suprantama, kaip vokiečiai — vykdys tai, ko iš jų vokiečių politika reikalauja. Todėl iliuzijų dėl jų palankumo Lietuvai sau nedarykime.

Jeį paduotos čia žinios apie įvedimą Lietuvoje Zivilverwaltungo yra tikros, tai tenka padaryti išvadą, kad vokiečiai yra galutinai nusistatę mūsų sukilėlių krauju atkovotą Lietuvos nepriklausomybę žūt būt panaikinti ir kraštą palaipsniui prijungti prie Reicho, šio pastarojo "raumui" padidinti. Galimas daiktas, kad jie aiškina, jog Zivilverwaltungo įvedimas neapsprendžia Lietuvos ateities iš anksto ir kad tai tėra laikina priemonė, karo sąlygų jiems padiktuota. Gal atsiras mūsųose naivėlių, kurie tokiam aiškinimui bus linkę tikėti. Aš pats tam netikiu. Reikalavimus, kurie seka iš dabartinės karinės padėties, pilnai būtume galėję patenkinti ir kaip nepriklausoma valstybė, jei vokiečiai būtų skaitęsi su mano pasiūlymais, kaip kad esu apibūdinęs savo "Lietuvių - vokiečių susitarimo pagrinduose", kurio vieną egzempliorių esu Tamstai pasiuntęs per vieną asmenį ir kitą įteikęs dr. Schuettei, ilgiau kalbėdamasis su juo š. m. liepos 14 d. Tai padariau vien savo vardu, t. y. ne visos Vyriausybės, duodamas Schuettei suprasti, kad galėčiau bandyti sakytam projektui pravesti gauti ir Vyriausybės sutikimą, kuriam reikalui prašiau, kad Schuette parūpintų man leidimą nuvykti į Kauną pasitarti su kitais savo kolegomis. Bet iš to, matyti, nieko neišėjo. Vokiečiams ir šitoksai, toli siekiantis, pasiūlymas pasirodė nepakankamas. Apskritai sakant, iš mano pusės netrūko geros valios ir iniciatyvos. Tik visa tai buvo vokiečiams per maža.

Kadangi vokiečiai, neabejotinai, nuėjo savo imperialistinių planų vykdymo keliu, pamiršdami patys savo gražius pažadus apie Europos pertvarkymą, kur visoms tautoms būtų užtikrinta teisė turėti savo tautines valstybes ir nekliudomai ugdyti savo tautinį, ūkinį ir kultūrinį gyvenimą tik Vokietijos, kaip Europos didžiausios valstybės, vadovaujamoms, tai ir mums nebelieka kitos išeities, kaip padaryti iš to atitinkamas išvadas. Šitokioje padėtyje, kokion mus vokiečiai dabar pastato, siekdami nuslopinti mūsų valstybinę nepriklausomybę, atsidūrus, turime pirmoje eilėje saugoti, kad nepadarytume jokių

aktų, kurie galėtų surišti mums veikimo laisvę ateityje bei kurie duotų vokiečiams pagrindo tvirtinti, jog mes patys savo laisva valia nepriklausomybės išsižadėjome, kaip kad savo laiku tai padarė rusai, pereinamais metais okupavę Lietuvą. Antra, savo sukilimu, kuris sužadino visas aktyviasias mūsų tautos jėgas ir kurio dėka galėjome paskelbti Lietuvos nepriklausomybės atstatymą, mes įgijome didelį politiškai moralinį kapitalą, kuris yra kertinis akmuo tolesnei kovai už Lietuvos valstybės atstatymą. Svarbu ateičiai šio kapitalo nesudemoralizuoti.

Iš ko ir kaip krašto valdymo organas bus sudarytas, tuo tarpu čia patirti nebuvo galima. Spėjama, kad gal vokiečiai bandys prie to organo sudarymo pritraukti mūsų Vyriausybę, kad tuo būdu ją švelniai sulikvidavus. Manau, kad šiai pinklei nereikia pasiduoti. Politiškai tai mus visiškai įklampintų. Mes pasidarytume paprasti vokiečių okupacinio režimo vykdymo pagalbininkai, nieko už tai nesusilaukdami iš vokiečių nepriklausomos Lietuvos atstatymo požiūriu. Pasaulis pradėtų mus laikyti vokiečių bernais ir būtų ateityje sunku iš tos klampynės išbristi. Ateities sumetimais būtų tiksliau, kad Vyriausybė nuo tokios kolaboracijos griežtai atsiribotų, einant net iki to, kad vokiečiai mūsų Vyriausybę paleistų ar net išsklaidytų policijos pagalba. Šitaip atsitikus, reiktų pareikšti dėl tokio vokiečių pasielgimo protestą, bet nekiršinti prieš juos gyventojų. Tenka nepamiršti to, kad, tokio protesto pačiai Vyriausybei vokiečiams nepadarius, būtų sunkoka ir mūsų diplomatams ką panašaus daryti, nes vokiečių propaganda tuojau atsikirstų, kad viskas įvyko susitarus su pačia mūsų Vyriausybe. Bet jei šios mano mintys jau būtų pavėluotos, t. y. Vyriausybės jau būtų nusileista ir minėta prasme sutarta su vokiečiais kolaboruoti, tai pirma proga turėtumėt nors padaryti krašto valdymo komisijai formalų pareiškimą su Vyriausybės narių parašais, kuriame būtų išdėstyta, koks buvo daromas Jums iš vokiečių pusės spaudimas, kokiomis sąlygomis Jūs sutikote kolaboruoti su vokiečiais krašto valdyme, kad tuo jokių būdu nuo Lietuvos nepriklausomybės neatsisakote ir kad paliekatė Vyriausybei laisvas rankas sakytą kolaboravimą kiekvienu metu nutraukti, jei vokiečiai tiesiogiai ar netiesiogiai bandytų Lietuvos teisę būti savarankiška bei nepriklausoma valstybe siaurinti. Pakartoju, kad visais atvejais būtų tikslu į tokį kanšachtą nei visai Vyriausybei, nei paskiriems jos nariams nesileisti.

Jei čia minimą krašto valdymo organą vokiečiai tikrai užsispirtų sudaryti, nušalindami dabartinę mūsų Vyriausybę, tai tegu susiranda sau tinkamų asmenų šiaip iš mūsų visuomenės tarpo, bet tik ne Vyriausybės narių. Nesant kitos išeities, manau, vokiečių pasiūlymų mūsų visuomenės veikėjai neturėtų sabotuoti. Geriau vis tik, kad krašto reikalų tvarkyme dalyvautų kas nors iš rimtesnių mūsų žmonių, negu kad jų tvarkymą paimtų vieni vokiečiai į savo rankas arba pasikviestų sau pagalbininkais mažai vertingą elementą, kuris kraštui ir tautai galėtų pridaryti daug žalos. Dalyvavimą sakytoje komisijoje reikėtų palikti kiekvieno, sutikusio vokiečių pakvietimą priimti, asmens nuožiūrai ir atsakomybei.

Charakteringa šia proga pastebėti, kad panašaus metodo, kaip su mumis, vokiečiai laikosi ir ukrainiečių atžvilgiu. Ukrainiečiai irgi buvo paskelbę savo Vyriausybę, bet tik kai vokiečiai jau buvo užėmę Lvovą. Vokiečiai visų pirma tos Vyriausybės narius izoliavo jų butuose. Po to jos pirminką atgabeno į Berlyną ir čia laiko jį policijos priežiūroje, nebeleisdami jam grįžti į Lvovą. Tuo tarpu jie meškerioja ukrainiečių veikėjų tarpe asmenų sudaryti Verwaltungsratą. Taigi panašų organą, kaip kad yra užsibrėžę primesti Lietuvai. Man ukrainiečiai pasakojo, kad jie yra nusistatę jų paskelbtos Vyriausybės narių į sakyta vokiečių kuriamą valdymo organą neleisti.

Vokiečiams neleidžiant mūsų Vyriausybei pasilikti, man kyla klausimas, ar yra prasmės būtinai veržtis, kad jie leistų mums sudaryti savo kariuomenę. Jei vokiečiai yra nusistatę Lietuvos nepriklausomybę paglemžti, tai jie to sieks visokiais būdais. Siūlymu pagelbėti jiems kariauti su bolševikais ir tam paaukoti mūsų geriausius vyrus vokiečių nenukreipsime nuo jų užsibrėžto prieš Lietuvą tikslo. Kas kita, jei jie būtų leidę mūsų Vyriausybei pasilikti ir būtų skaitęsi su Lietuvos nepriklausomybės paskelbimu. Dabar tas interesas, mano nuomone, atpuola. Vienintelis mūsų interesas tokiomis sąlygomis yra šis: stengtis laimėti laiką ir išsaugoti kiek galint daugiau mūsų tautos narių nuo išnaikinimo. Karas dar nežinia kaip ilgai gali užsitęsti ir kokių dar gali pasitaikyti mūsų tautai naujų sukrėtimų. Žiūrėkime daugiau pirmyn, o ne vien to, kas vyksta šiandien.

Apie bendrą padėtį Europos Rytuose galėčiau pareikšti sekančią nuomonę. Jau pakankamai paaiškėjo, kad vokiečiai, žygiuodami prieš Sov. Rusiją, nusistatė niekam iš anksto

nieko nežadėti. Paskelbė tik tai, kad eina naikinti komunizmo ir sovietinės barbariškosios santvarkos Rusijoje. Bet, ką jie duos paskiroms Sov. Rusijos pavergtoms tautoms, visiškai nutyli. Aiškinasi, kad tautų išlaisvinimo nenorėję pažadėti, kad tuo nesužadintų rusuose didesnio patriotizmo ir dėl to nepasunkintų savo kariuomenei nugalėti rusų raudonąją armiją. Net nieko iki šiol nepažada ukrainiečiams, kuriuos seniau mėgdavo vilioti kuo palankiausiais pažadais. Kas už šitokios taktikos slepiasi iš tikrųjų — nežino patys vokiečiai. Aš pats esu nuomonės, kad vokiečiai nieko tautoms nežada daugiausia dėl to, kad siekia pirmiausia viską okupuoti ir okupacijos pagalba prisigabenti sau daugiau visokio turto į Vokietiją, laikydami, kad tai bus realiausia priemonė kompensuoti sau už pralietą kraują kovoje su bolševizmu . . . Mat, politikoje jokių sentimentų nėra. Iš antros vėl pusės, atrodo, kad tikras dalykas, jog vokiečiai nelaukė tokio didelio iš rusų pusės pasipriešinimo, koki sutiko ir turi nugalėti. Todėl militarinės operacijos užsitęsė. Tai gali paskatinti vokiečius reviduoti ir savo nusistatymą paskirų tautų atžvilgiu . . .

Užimtų Rytuose kraštų tvarkymas pavestas žinomajam Alfredui von Rosenbergui. Tuo tikslu prie Reicho Vyriausybės sudaroma atskira ministerija, kuri spręs visas problemas, liečiančias Sov. Rusiją. Esą numatyta padalinti Sov. Rusiją į eilę generalgubernatūrų ar šiaip valdymo provincijų. Jau minimi ir aukšti pareigūnai bei būsimieji Sov. Rusijos dalių valdovai. Pabaltijo kraštams, kaip jau minėjau, numatytas Lohse. Didžiajai Rusijai valdyti esąs numatytas Koch, dabartinis Rytų Prūsijos gauleiteris ir oberprezidentas. Ukrainai esąs numatytas Kaufmannas. Apie tai, kad būtų kas numatytas Gudijai, tuo tarpu dar nieko neteko girdėti. Kalbama, kad Gudijos iš viso nebebūsią. Taip pat nieko negirdėti ir apie tai, kaip bus pasielgta su Kaukazu. Visi minėtieji aukšti pareigūnai priklausysią betarpiškai Rosenbergui. Taigi šis pastarasis pasidarys lemiamu faktorium visoje vokiečių politikoje užimtuose buv. Sov. Rusijos kraštuose. Tiesa, taip pat nieko negirdėti ir apie eventualumą, kad būtų sudaryta kokia nors rusų vyriausybė. Atrodo, kad pirmiausia vokiečiai viską stengsis okupuoti. Tik po to, kai panorės — imsis organizuoti atskiriems kraštams vietinės valdžias . . .

Baigdamas šį laišką, kuris jau ir taip išėjo labai ilgas, prašau Tamstos teiktis plačiau painformuoti ir mane iš savo pusės apie viską, kas dedasi Lietuvoje. Tokios žinios yra

reikalingos ne tik man vienam, bet ir kitiems Lietuvos pasiuntiniams užsieniuose, su kuriais aš turiu neblogą ryšį. Ypač svarbu, kad būčiau apie viską painformuotas laiku. Todėl padarykite viską, ką tik galite. Iš savo pusės aš toliau stengsiuos palaikyti su Jumis ryšį ir Jums parašyti, kai tik pasitaikys bet kokia proga ar ją pats sudarysiu . . .

Linkėdamas Tamstai ir visiems kitiems Ministeriu Tarybos nariams viso geriausio, lieku su aukšta pagarba.

Jūsų

(pas.) *K. Škirpa*

P. S. Priede siunčiu Tamstos orientacijai nuorašą vieno Denkschrifto, kurį esu pasiuntęs Vokietijos sąjungininkų atstovams Berlyne supažindinti juos su dabartine Lietuvos padėtimi ir su mūsų pageidavimais. —

Paslėpęs savo užantyje šį svarbų laišką, A. Valiukėnas perkirto "žaliąją sieną" aktyvistams įprastu metodu ir, ją laimingai palikęs užpakaly su visomis vokiečių pasienio sargybomis, pasileido paskolintu dviračiu per kuone visą Žemaitiją Kauno link. Tai davė jam gerą progą patirti krašto gyventojų tikrąsias nuotaikas po tariamo išlaisvinimo, kurias jam ne vienas lietuvis ūkininkas, kur tik Valiukėnas buvo stabtelėjęs atsikvėpti, apibūdino maždaug tais pačiais žodžiais: "vienas okupantas išėjo, kitas atėjo". Nors Laikinosios Vyriausybės vokiečiai tuomet dar nebuvo suspėję nušalinti ir kraštą formaliai okupuoti, bet lietuvis jau galėjo ir be šių faktų nujauti, į kur vokiškieji vėjai pūtė bei ką jie Lietuvai nešė.

Šis nepaprastasis kurjeris, vykęs tokiu neįprastu keliu, su neįprasta susisiekiimo priemone, bet nepaprastai svarbia misija, pasiekė Kauną kaip tik tokiu metu, kada Laikinosios Vyriausybės nariai rinkosi posėdžio aptarti padėtį, apie kurią buvau ir aš rašęs savo aukščiau paduotame laiške J. Ambrazevičiui, kaip mane pavadavusiam ministerio pirmininko pareigose. Kitaip sakant, A. Valiukėnas, anot tos patarlės, "iš traukinio pateko stačiai į puotą". Tai buvo tikrai laimingas sutapimas, kuris įgalino LAF ryšininką viską, kas jam buvo pavesta, referuoti visai Ministeriu Tarybai, iš tikriausiojo šaltinio patirti apie Vyriausybės to meto beviltišką padėtį ir apie jos nusistatymą akivaizdoje artėjusio iš nacių pusės jai paskutinio smūgio, kuris galėjo įvykti kiekvienu momentu.

A. Valiukėnas grįžo iš Kauno rugpiūčio 7 d., laimingai atlikęs kelionę ir savo svarbią misiją. Tiesa, perkirtęs "žaliąją sieną" dar kartą, turėjo incidentą. Vokietijos pusėje buvo sugriebtas vieno vokiečių pasienio policininko. Bet Valiukėnas nepasimetė. Dėdamasis mažo kalibro kontrabandininku, jis sugirdė vokiečių policininkui gerą dalį konjako butelio, paliko "konfiskavimui" įvairių maisto produktų, kuriuos nešėsi su savim į Vokietiją, o pats su portfeliu, prikištu svarbių raštų, išsinėrė iš policininko nagų. Ryšium su tuo incidentu teko nukentėti ir man: netekau kelių svarų pupelių kavos ir siuntos su lietuviškom cigaretėm, kuriuos mano kovos draugai LAF vadovybėje Kaune siuntė man kaip dovanėlę. Tačiau galėjau pasidžiaugti, kad Valiukėnui pavyko išsipirkti tokia pigia kaina... ir atnešti iš Tėvynės tai, kas buvo man svarbiausia — įvairios informacinės medžiagos apie padėtį krašte ir kelis istorinės reikšmės dokumentus. Jie, deja, liudijo, jog rugpiūčio 5 d. Laikinoji Lietuvos Vyriausybė, išsilaikiusi apie 6 savaites Lietuvos priekyje, tapo vokiečių nušalinta nuo krašto valdymo. Apie tai bus kalbama sekančioje šių atsiminimų skiltelėje.

VEIKLOS UŽDOKUMENTAVIMAS

Tuo, kad birželio 25 d. buvau Gestapo izoliuotas naminiu areštu Berlyne ir kad areštą maždaug po trijų savaitių nuėmus irgi nebuvau leistas vykti į savo kraštą prisijungti prie Tautos Sukilimo birželio 23 dieną viešu deklaravimu atkurtos Lietuvos Vyriausybės, naciams, kaip skaitytojui iš ankstesnių mano atsiminimų skirsnelių jau yra žinoma, nebuvo pavykę sakytos Vyriausybės veikimo sužlugdyti. Jiems taip pat nepavyko nukirsti mano, kaip paskelbto jos ministerio pirmininko, ryšių su ja bei sukliudyti jai politiniai vadovauti, kaip Lietuvos Valstybės Konstitucijos 96 str. nustatyta.

Tačiau min. pirmininko funkcija neapsiriboja vien politinės linijos nustatymu Vyriausybės veiklai, kaip tokiai, bei jos atstovavimu, bet uždeda jam pareigą vadovauti ir jos ikdieniniams darbams, kaip kolektyvui, paliekant kiekvienam ministerių kabineto nariui savarankiškumą "valdyti pavestas jam valstybės sritis", kaip aukščiau minėtuojau Konstitucijos straipsniu aiškiai nustatyta. Savaimė aišku, jog iš užsienio — iš Berlyno — ikdieninės sakytos Vyriausybės darbų vairavimas

man praktiškai nebuvo įmanomas, pavyzdžiui, jau vien dėl to, kad ryšio palaikymas per "žaliąją sieną" su Vyriausybės centru nebuvo lengvai realizuojamas ir, be to, susijęs su didele rizika išlaikyti diskretumą, kad svetima šalis nepatirtų to, ką Vyriausybė siekia laikyti paslaptimi.

Tokios padėties akivaizdoje Laikinosios Vyriausybės centro nariai — birželio 24 d. susirinkę pirmam jos posėdžiui bei imtis vykdyti jiems sukilusios mūsų tautos pavestas ministeriu atsakingas pareigas — neturėjo kitos išeities, kaip priskirti pirmininkaujančio funkciją švietimo ministeriui prof. Juozui Ambrazevičiui (Brazaičiui).

Faktiškas Vyriausybės veikimas, prof. J. Ambrazevičiui laikinai einant jos ministerio pirmininko pareigas bei mane tose pareigose "laikiniai" pavaduojant, parodė, jog geresnio pasirinkimo negalėjo būti. Nors prof. J. Ambrazevičius prieš tai jokioje valdžioje nebuvo dalyvavęs ir todėl patirties Vyriausybės darbams vadovauti iš praeities neturėjo, tačiau greitai pasireiškė kaip tvirtos valios, greitos orientacijos ir sumanus politikoje valstybininkas. Žymia dalimi dėka tik šiems vadovaujančiojo talentams ir besąlyginiam pasišventimui Lietuvos valstybės atkūrimo darbe, sakytą Vyriausybę, nors ir priversta veikti begaliniai sunkiomis, be to, politiškai nepaprastai painiomis aplinkybėmis, išvengė stambesnių klaidų arba kokios katastrofos ir išsilaikė savo pareigų vykdyme net 6 savaites, atsispirsdama prieš visas nacių intrigas, spaudimus ir grasinimus, kad pasišalintų nuo atsikūrusios Lietuvos valstybės vairo.

Žiūrint į Laikinosios Vyriausybės visą tą veiklą per praeities prizmę, galiu šioje vietoje su dideliu pasitenkinimu ir tautiniai moraline satisfakcija konstatuoti, jog visas tas mudviejų su prof. Ambrazevičium kooperavimo laikotarpis nebuvo aptemdytas jokių nesusipratimų, nors ir buvom svetimos šalies kliudomi tarpusavio ryšius palaikyti. Jų nepakankamumą atstojo mudviejų vienodas ano meto padėties supratimas ir vienodai Tėvynės Lietuvos interesais plakusios mudviejų lietuviškos širdys. Tie, kurie imsis Laikinosios Vyriausybės nueitą kelią įrikiuoti į Lietuvos istorijos lapus, manau, turėtų būti prof. Ambrazevičiui dėkingi, kad jis sakytos Vyriausybės nušalinimo iš nacių pusės valandomis dar surado laiko ir nepristigo energijos jos nueitą erškėčių kelią uždokumentuoti Lietuvos istorijai. Tą jis padarė savo apžvalginio pranešimo ministeriu kabineto paskutiniame posėdyje 1941 m. rugpiūčio 5 d. (protokolas Nr. 35). Suminėjęs pradžioje, jog sakytą Vy-

riausybė buvo pastatyta pačios lietuvių tautos sukilimu Lietuvos valstybinei nepriklausomybei atkurti, prof. Ambrazevičius išdėstė:

— Jau birželio mėn. 25 d. rytą Vyriausybės atstovai pristatė ką tik į Kauną atvykusiam Kauno karo lauko komendantui gen. Pohliui aptarti įvairių aktualių reikalų, kurie galėjo dominti ir Vyriausybę ir vokiečių komendantą, bet vokiečių karo komendantui išakmiai pabrėžus, kad jis tegalys kalbėtis su miesto burmistru, nes Lietuvos Vyriausybės klausimas jo neliečiąs ir tam jis neturiš įgaliojimų, apsiribota paprastu pasiinformavimu. Gen. Pohlis taip pat nesutiko, kad atvykusioji Kaunan vokiečių kariuomenė būtų Lietuvos Laikinosios Vyriausybės vardu pasveikinta.

Nuo šio momento jau buvo galima konstatuoti, kad vokiečių karinė vadovybė, matyti, turėdama atitinkamų instrukcijų, Lietuvos Laikinosios Vyriausybės formaliai nepripažino, į ją formaliai nesikreipė ir, žinoma, neieškojo kontakto. Užtat Laikinoji Vyriausybė stengėsi su gen. Pohliu išsiaiškinti įvairius Vyriausybei rūpimus klausimus, ir nors vokiečių karo komendantas vis atsisakinėdavo su Vyriausybės atstovais oficialiai kalbėtis, bet praktiškai iškeltus pageidavimus, ypač maitinimo ir policijos tvarkymo srityje, priimdavo dėmesin. Tokiu būdu keliais atvejais birželio 27 - 28 d. Vyriausybė bandė aptarti su gen. Pohliu ir tokius klausimus, kaip valiuta, partizanų organizavimas, skundai dėl turto ėmimo iš sandėlių ir t.t. Vokiečių aukščiausiosioms karinėms įstaigoms Kaune buvo įteikta eilė pro memorijų. Prašyta paleisti internuotus lietuvių karius, prašyta leisti organizuoti tautinį korpusą, kuris dalyvautų žygyje prieš bolševikus, prašyta sustiprinti krašte bolševikų valymo akciją, prašyta leisti naudotis Vyriausybei susisiekimo priemonėmis ir telefonu su provincija ir t.t.

Bet tik nedidelė dalis prašymų buvo patenkinama. Pvz., dalis buvusiojo korpuso karių buvo išvežti kaip karo belaisviai, dalis paleisti atostogų, o kita dalis Vilniuje paversta policija, nerodant nė mažiausio noro leisti susiorganizuoti tautiniam lietuvių korpusui, nors iš jų buvo paimta raštu sutikimas dalyvauti žygyje prieš bolševizmą. Susisiekimo priemonių atžvilgiu Vyriausybė ne tik negavo jokių lengvatų, bet, priešingai, liepos mėn. antroje pusėje jai buvo atimtos visos automašinos. Tarnybinėm pareigom atlikti Vyriausybė neteko paprasčiausių priemonių.

Bet ir neturėdama nei pašto, nei telefono ryšio, Laikinoji Vyriausybė nenutraukė sunkaus atstatymo darbo. Palyginti labai trumpu laiku buvo atstatytas prieš 1940 m. birželio 15 d. buvęs administracijos aparatas (apskričių, miestų ir valsčių savivaldybės), suorganizuota policija, išleista visa eilė įstatymų, kuriais naikinama bolševikų okupacijos metu įnešti pakeitimai bei įstatymai. Pvz., Ministeriu Kabineto buvo priimti miestų namų ir žemės sklypų denacionalizacijos įstatymas, prekybos ir viešojo maitinimo įmonių denacionalizacijos įstatymas, pramonės įmonių denacionalizacijos įstatymas, įstatymas žemės valdymui tvarkyti, teismų santvarkos įstatymų pakeitimas, universiteto ir kitų mokyklų įstatymai ir t.t.

Šis Vyriausybės veikimas buvo visai supančiotas dar ir tuo būdu, kad savo pagrindinių potvarkių ar įstatymų ji negalėjo paskelbti nei spaudoje, nei per radiją, kuris jau nuo birželio 25 d. buvo vokiečių žinioje. Taip pat prie vokiečių lauko komendantūros vokiečių karinės cenzūros žinyba nuo pirmųjų savo veikimo dienų ėmė negailestingai braukinėti viską, kas tik galėjo turėti ryšį su Vyriausybės vardu. Tik elementariai multiplikuodama, privačiu būdu per atvykstančius iš provincijos žmones tegalėjo Lietuvos Laikinoji Vyriausybė silpnai informuoti kraštą apie savo darbus. Apskritai, nuo visuomenės Vyriausybė buvo atskirta, ji neturėjo priemonių apie save formuoti opinijos. Bet kokių ekscesų, kaip, pvz., Kaune ir provincijoje vykstančių žydų egzekucijų, neturėdama savo priemonių, negalėjo Vyriausybė pozityvia prasme paveikti.

Vokiečių karinės žinybos ir toliau oficialiai stengdavosi ignoruoti ir sąmoningai apeiti Lietuvos Laik. Vyriausybę, nors iš to bendradarbiavimo, kaip ne kartą atskiromis progomis vokiečių žinyboms buvo pareikšta, vokiečiams ūkiniu atžvilgiu būtų buvę tik naudos. Tiesa, į įvairias ministerijas su įvairiais pageidavimais, reikalavimais atvykdavo įvairių sričių vokiški kariški valdiniai, kurių norus visada buvo stengiamasi šimtu procentų patenkinti. Liepos mėn. pradžioje atvykusi ūkinė vadovybė (Wirtschaftskommando) sistemingai domėjosi, kiek jai buvo naudinga, atskirų ministerijų nurodymais, jų patarnavimais ir pagalba. Tas pats pasakytina apie gen. Rocques štabo VII skyrių (Kriegsverwaltung), kurio vadovybė visų sričių ministerius liepos mėn. 10 - 11 d. buvo pas save paeiliui atsikvietusi susipažinti su jų darbu. Šitokiu būdu, faktiškai užmezgus santykius, oficialus kontaktas su Vyriausybe

vis dėlto buvo sąmoningai vengiamas, nežiūrint ir toliau jos dėtų pastangų.

Priešingai, Vyriausybė jau birželio mėn. paskutinėm dienom buvo gavusi patirti, kad net ministeriui pirmininkui plk.

Škirpai, kuris buvo organizavęs Aktyvistų Frontą ne be Vokietijos tam tikrų įstaigų pritarimo, Berlyne buvo uždėtas naminis areštas. Veltui liepos mėn. pirmoje pusėje Kaune veikęs Aktyvistų štabas per gen. Rocques bandė prašyti leisti plk.

Škirpai grįžti į Lietuvą. Tas raštas, kuriame kartu Fiureriui buvo dėkojama už išlaisvinimą, paliko be jokio atgarsio. Taip ir Laik. Vyriausybės užs. rkl. ministeriui R. Skipičiui iš Berlyno nebuvo leista atvažiuoti Lietuvon.

Tokiu būdu Lietuvos Laik. Vyriausybė visą laiką negalėjo nei su vokiečių atitinkamomis žinybomis palaikyti oficialius santykius, nei susisiekti su Berlyne atskirtais Vyriausybės nariais. Šitaip Vyriausybė gyveno nežinios laiką.

Šiek tiek informacijų rados, ir į naują santykių su Vokietija fazę įeita, iš Berlyno vokiečių specialiu lėktuvu birželio mėn. 28 d. parvykus gen. Raštikiui. Kaip vėliau paaiškėjo, vokiečių buvo tikėta, kad gen. Raštikis imsis Lietuvos Laik. Vyriausybę prikalbėti persiformuoti į vokiečiams priimtina organizaciją.

Iš tų informacijų, kurias gavo privačiuose pokalbiuose birželio mėn. 30 d. - liepos mėn. 1 d. gen. Raštikis su pas jį iš Berlyno siųstu politiniais reikalais vidaus reikalų ministerijos valdininku dr. Greffe ir iš mano ir dr. Z. Ivinskio vėliau (liepos 12 d.) įvykusio pasikalbėjimo su dr. Kleistu, kuris dirbo politiniame p. von Ribbentropo biure, aiškėjo bendras vokiečių nusistatymas Lietuvos atžvilgiu. Liepos mėn. 1 d. pokalbyje dr. Greffe gen. Raštikiui aiškiai pareiškė, kad Lietuvos Laik. Vyriausybė esanti sudaryta be vokiečių žinios. Šitokia savo forma, nors prieš atskirus asmenis ir nieko neturima, ji esanti vokiečiams nepriimtina. Dabartinė Lietuvos Laik. Vyriausybė turinti persiformuoti į tautinį komitetą ar tarybą prie karinės vokiečių valdžios, kurios priešakyje buvo pageidaujamas gen. Raštikis.

Pabrėždamas, kad vokiečiai turį pakankamai priemonių Lietuvos Laik. Vyriausybei likviduoti, bet kartu akcentuodamas, kad jie nenorį konflikto su lietuviais, dr. Greffe patarė tuoj patiems persiformuoti į tokį komitetą ar tarybą. Tai siūlė dr. Greffe įvykdyti iki liepos 1 d. vakaro ir primygtinai akcentavo tai, ką vėliau atskiriems Vyriausybės nariams iš vo-

kiečių pareigūnų dar dažnai teko girdėti, būtent, kad iki karo pabaigos, kuris vokiečiams stato tokius didelius ir sunkius uždavinius, negalįs būti išspręstas Lietuvos likimas, nors kartais pabrėžiama, kad jis būsiąs sutvarkytas lietuviams priimtina prasme.

Dr. Greftes išvedžiojimams artimas mintis liepos mėn. 12 d. pareiškė man ir prof. Ivinskiui dr. Kleistas, pridėdamas tik, kad Lietuvos Laik. Vyriausybė kol kas galinti dirbti savo darbą, kurio naudingumas vokiečiams buvo aiškus. Tik kreipdamasi į vokiečių žinybas, Lietuvos Laik. Vyriausybė neturi vartoti "ministeriu" ir "ministerijų" titulų. Atsiklaususi visuomenės atstovų, gavusi jos pritarimą savo nusistatymui ir jos neabejotinai pozityvaus nusistatymo stiprumą, Vyriausybė pasiliko toliau savo poste. Dr. Greffe išvyko į Berlyną. Taip baigėsi privatūs pasikalbėjimai dėl Vyriausybės ir jos tolimesnio likimo.

Nesulaukdama iš Berlyno parvykstančio dr. Greffes ar kito pareigūno ir negaudama tiesioginių informacijų apie Reicho nusistatymą Lietuvos atžvilgiu, Laikinoji Vyriausybė nusprendė pati siųsti delegaciją į Berlyną išsiaiškinti. Bet pastarąjį žygį jai sutrukdė viduje suorganizuoti sunkumai — nesutarimai tarp Lietuvių Aktyvistų Fronto ir Geležinio Vilko, kuris iš viso suardė Vyriausybės planus. Nuo liepos mėn. pirmųjų dienų prasidėjo pasitarimai, posėdžiai, aiškinimasis su voldemarininkais, kurie iškėlė reikalavimus likviduoti Aktyvistų Frontą, įkuriant naują politinę nacionalistinę organizaciją. Nebūdama priešinga tokios organizacijos įkūrimui ir stengdamasi eilę Voldemaro linijos šalininkų įtraukti į pozityvų kūrybinį darbą, Vyriausybė negalėjo surasti bendros formulės, kuri galėtų abi pusi patenkinti, juo labiau, kad voldemarininkų reikalavimai, be įtakos, kaip jie pareiškė, iš šalies, vis didėjo, o priimti ar sutarti pasiūlymai buvo vėliau vis atmetami ar pakeičiami.

Liepos 23 - 24 d. naktį voldemarininkai jėga į savo rankas paėmė Kauno komendantūrą, batalioną ir lietuvių policiją. Buvęs Lietuvos armijos mjr. Pyragius, dabar veikias prie vokiečių dalinių, naktį telefonu reikalavo iš gen. Raštikio įsakymo jam perduoti Kauno komendantūrą. O kai gen. Raštikis atsisakė tai padaryti, p. Pyragius, be kitko, pareiškė "savo ir savo vienminčių grupės vardu, kad jis pavartosiąs jėgą, nes veikias su vokiečių karinės vadovybės pritarimu ir Sicherheitspolizei žinia". Nors gen. Raštikis, apie tai paklaussęs gen. Pohlį, atsakė, kad vokiečių karinei vyriausybei Kaune

apie tuos įvykius nieko nebuvo žinoma, nors jis komendantui Bobeliui uždraudė formaliai perduoti pareigas, tačiau kitos vokiečių įstaigos skaitėsi su nakties įvykių pastatytu nauju komendantu ir pripažino susidariusį faktą. Šitokiu būdu Laikinosios Vyriausybės padėtis buvo sunkinama, norint atstatyti normalią padėtį, toliau mėginant suderinti Geležinio Vilko ir Aktyvistų Fronto veiklą ir žmones.

Vyriausybei teko sutikti sunkumų ne tik visuomenę konsoliduojant, bet jungiant atskirus Lietuvos regionus centralizuotam valstybiniam gyvenimui. Ypačiai daug kliūčių buvo Vyriausybei santykiauti su Vilnium ir jo sritimis. Būdamas kitoje vokiečių armijos veikimo srityje ir gaudamas Vilniaus karo komendanto aiškius nurodymus Kaune reziduojančios Lietuvos Laikinosios Vyriausybės įsakymų nevykdyti, Vilniaus laikinasis komitetas negalėjo sudaryti su Vyriausybe tvirtų ryšių. Kai, pvz., komiteto pirmininkas prof. St. Žakevičius pareiškė norą atvažiuoti į Kauną pasitarti ir surinkti savo aparatui labai trūkstantį žmonių, gavo jis 1941 m. liepos 11 d. iš Sicherheitsdivision 403 Kriegsabteilungschef neigiamą atsakymą, kuriame, be kitko, buvo pasakyta, kad tokia kelionė pasitarti su Lietuvos Vyriausybe galinti įnešti dar daugiau nedarnumo vokiečių žinyboms, "kurioms pradžioje tikrai per daug skubotas valstybių fabrikavimas dar ausyse skamba" ("denen die anfängliche, recht übereilige Staatenfabrikation noch im Ohre klingt").

Norėdama palaikyti su Vilniaus komitetu glaudų kontaktą, Vyriausybė kelis kartus siuntė savo atstovus į Vilnių ištirti ten gana mums nepalankius susidarančius lietuvių ir lenkų santykius, prie kurių atsiradimo buvo prisidėjusios vokiečių žinybos. Vilniun buvo perduodami Vyriausybės nurodymai, informuojamasi, tačiau dėl trukdymų iš vokiečių pusės glaudžių ryšių negalėjo būti. Buvo tuo klausimu įteiktas Denkschrift gen. von Rocques įstaigai, tačiau apčiuopiamų rezultatų nesulaukta.

Nežiūrint nė iš vietos negerėjančių susisiektimo ir pašto bei telefono ryšio reikalų, Vyriausybė ieškojo kontakto su provincija, tam panaudodama visas galimas priemones. Tik santykinai su vokiečių oficialiom sferom liko ir toliau neišaiškinti ir nenustatyti. Atskiros žinybos ir ministerijos darė viską, ką galėjo, tenkindamos vokiečių ekonominius reikalavimus, toleruodamos neteisėtumus ir t.t. Nuo liepos mėn. antros pusės ryškėjo naujos tendencijos ne tik pasinaudoti Lietuvos

įstaigų patarnavimais, bet pačias įstaigas jau perimti į savo žinią. Liepos mėn. ... d. atitinkamų vokiečių organų žinion buvo perimti valstybiniai ūkiai (sovchozai). Tokios pat pastangos buvo matyti ir miškų srityje, kurie liepos ... d. buvo perimti vokiečių žinion. Tokios tendencijos rodė, kad Laikinajai Vyriausybei nenorima palikti tvarkyti Lietuvos ūkio, jos potvarkiai sustabdomi.

Nuo liepos mėn. 25 d. formaliai pradėjo veikti Zivilverwaltung. Liepos mėn. 28 d. keturių ministerijų atstovai buvo pakviesti naujai atvykusio vokiečių civilinės valdžios Kauno apygardos komisaro oberführerio Lentzeno, kurio pareiškimai nieko aiškaus taip pat neįnešė.

Pagaliau liepos mėn. 28 d. paskelbti Reichskommissar für Ostland ir generalkomisaro Lietuvai atsišaukimai, kurie atėmė iš Vyriausybės bet kurias sąlygas palaikyti krašte kūrybinį entuziazmą. Nauji civilinės valdžios įsakymai, įstaigų užėmimai be atitinkamų organų žinios, pagaliau pačios Laikinosios Vyriausybės pašalinimas iš jos patalpų (rugpiūčio mėn. 4 d.) sudarė Lietuvos Laikinajai Vyriausybei nebeįmanomas darbo sąlygas.

Lietuvos Laikinoji Vyriausybė, turėdama galvoje Reicho komisaro Rytų kraštui ir generalkomisaro Lietuvai š. m. liepos mėn. 28 d. atsišaukimą į lietuvius ir iš jo sekusį generalinio komisaro Lietuvai oficialų pareiškimą Lietuvos Vyriausybės nariams š. m. rugpiūčio mėn. 5 d., kuriame buvo įsakmiai pareikšta, jog Lietuvos Vyriausybė nuo šiol laikoma nustojusia veikti, konstatuoja, kad Vokietijos politinė vadovybė tebevykstančio karo sąlygose įsakė perimti visą civilinę valdžią Lietuvoje Vokietijos pareigūnams, civilinės valdžios atstovams, kurie tai ir vykdo; šių faktų akivaizdoje Lietuvos Laikinoji Vyriausybė laiko savo veikimą sustabdytą prieš jos valią. —

Posėdžio protokolą (Nr. 35), kurio integralinę dalį sudaro čia aukščiau pateiktas prof. Ambrazevičiaus pranešimo tekstas, buvo pasirašę visi Lietuvos Laikinosios Vyriausybės nariai, tuo jį padarydami niekad nebeišblunkančiu dokumentu, kuris liudys visais laikais apie sakytos Vyriausybės buvimą, jos faktišką ištvėrimą krašto priešakyje 6 savaites, ką ji per tą trumpą laiką buvo nuveikusi ir kad tapo hitlerinės Vokietijos nušalinta nuo krašto valdymo, ne pasiremiant kokia teise, bet grynai arbitrariniais, vienšališkai, jėgos panaudojimo būdu.

IR VĖL PAVERGIMAS

Tuo metu, kai tebeformulavau savo liepos 26 dienos paskutines instrukcijas Laikinajai Vyriausybei, atsakingi Reicho pareigūnai — Ostlando reichskomisaras Heinrich Lohse su Lietuvos generalkomisaru Adrian von Rentelnu — jau buvo pakeliui į Kauną Lietuvos valstybinei nepriklausomybei užgniaužti. Tai buvo daroma pasirėmus vien plika jėga — Vokietijos Reicho ano meto grobuoniškąją galią, — panašiai kaip tatai būdavo kryžiuočių grobuoniškų užpuldinėjimų ant Žemaitijos ir kitų Lietuvos žemių kunigaikščių laikais, taigi jau žiloje Lietuvos senovėje. Minėti nacių imperializmo eksponentai, liepos 25 d. atsiradę Kaune, laiko negaišdami, liepos 30 d. viešai paskelbė Lietuvos pavergimo dokumentus, datuotus liepos 28 d., kuriais buvo vokiečių vienašališkai primesta Lietuvai svetima, vokiečių civilinė valdžia, tuo sulaužant likusias iš seniau galiojusias taikingo kaimyninio sugyvenimo sutartis tarp Lietuvos ir Vokietijos, lyg tos sutartys niekad nebūtų buvusios pasirašytos tarp abiejų valstybių. Kalbamų pareiškimų tekstai buvo tokie:

A T S I Š A U K I M A S *

Lietuviai!

1941 m. liepos 17 dienos įsakymu Didžiojo Vokiečių Reicho Fuehreris Adolf Hitleris paskyrė mane "Reichskomisaru Rytų Kraštui". Į tą sritį įeina ir buvusioji Lietuvos Respublikos teritorija.

* *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1941 m. rugsėjo 1 d.

Tos pat dienos įsakymu Fuehreris paskyrė poną dr. Adrianą von Renteln Generalkomisaru buvusios Lietuvos Respublikos teritorijai.

Generalkomisaras dr. von Renteln yra atsakingas man, kaip Reicho vyriausybės Reichskomisariato Rytų Kraštui atstovui už visų Reicho vyriausybės, o taip pat ir mano įsakymų bei potvarkių vykdymą. Jo paties įsakymai bei potvarkiai toje srityje yra taip pat kiekvienu atveju privalomi.

Aš kviečiu visus piliečius, gyvenančius buvusios Lietuvos Respublikos teritorijoje ir žemėse ligi Dauguvos upės, vieningai ir sutelkus visas jėgas prisidėti prie man skirto uždavinio įvykdymo — atstatyti toje srityje tvarką ir normalias darbo sąlygas.

Bolševizmas grėsė visai Europai. Jis buvo pasiruošęs užpulti Vokietiją. Jis padarė ir Jums skaudžių žaizdų. Jei šis pasaulio priešas būtų dar keletą metų pas Jus viešpatavęs, tai maža kas bebūtų likę iš Jūsų tautos ir jos sukurtų vertybių. Bolševizmo vadai būtų Jus nugabenę į Sibirą, būtų Jus apiplėšę ir nužudę.

Aukodamos savo kraują, vokiečių tautos karinės pajėgos parbloškė bolševikinį pasaulio priešą. Todėl kiekvienas supras, kad tuo pačiu vokiečių tauta perėmė teisę ir pareigą sudaryti tokias sąlygas, kad panašus pavojus niekada nebegalėtų grasinti Europos kultūrai ir Europos tautoms.

Tie, kurie Jums per pastaruosius dvidešimt metų taip daug laisvės žadėjo, manė, kad jų politikos tikslas turi būti pusiausvyros palaikymas tarp Sovietų Sąjungos ir Vokiečių Reicho. Tą akimirsnį betgi, kada Vokiečių Reichas, Anglijos užpultas, turėjo atsisakyti nuo savo interesų gynimo Rytuose, pragaištingoji Jums visiems buvusios politikos laikysena parodė savo tikrąjį veidą. Sovietų Sąjunga turėjo progos Jus be pasipriešinimo užgrobti.

Nežiūrint visų nuostolių, kuriuos vokiškumui teko pakelti, nežiūrint visų prieš nacionalsocialistinį Vokiečių Reichą nukreiptų puolimų, Reicho valdžia rūpinsis Jūsų gyvenimo gerove, rūpinsis, kad visi turėtų darbo, duonos ir tolimesnės pažangos sąlygas. Tačiau vokiečių valdžios organai reikalauja, kad jos visi įsakymai būtų griežtai vykdomi, nes jie siekia tik vieno tikslo: užtikrinti krašto saugumą ir jūsų kasdienį gyvenimą. Vokiečių valdžios organai valsčiuose ir miestuose bendradarbiaus su Jūsų atstovais. Reikalui esant, jie pasikvies patikėtinius iš Jūsų Tautos tarpo, kurie galės Apygardų

komisarams, Generalkomisarui ir Reichskomisarui pateikti Jūsų pageidavimus. Jie suorganizuos apsaugos organus Jūsų darbo ir gyvenimo saugumui patikrinti.

Aš tikiuosi, kad visi gyventojai paklausys šių mano nurodymų, kad tuo būdu greičiau pavyktų užgydyti tas žaizdas, kurias bolševikinis pasaulio priešas yra Jums padaręs. Tik tuomet vėl suklestės kultūra ir ekonominė gerovė, tik tuomet Jūs visi vėl galėsite taikoje gyventi. Vokiečių Reichas suteikia Jums palankias sąlygas. Dabar viskas priklauso nuo Jūsų šiomis sąlygomis pasinaudoti.

L o h s e

Reichskomisaras Rytų Kraštui

Kaunas, 1941 m. liepos 28 d. —

Pridurmui šiam Lohsės atsišaukimui paskelbė atsišaukimą ir generalkomisaras von Renteln sekančio turinio:*

A T S I Š A U K I M A S

Lietuviai!

Didžiojo Vokietijos Reicho Fuehrerio paskirtas, aš perėmiau buvusios Lietuvos Respublikos srities valdymą.

Apygardų komisarais skiriami:

Kauno miestui — apygardos komisaras Cramer

Kauno apygardai — apygardos komisaras Lentzen

Vilniaus miestui — apygardos komisaras Hingst

Vilniaus apygardai — apygardos komisaras Wulff

Šiauliams — apygardos komisaras Gewecke

Apygardų komisarų įsakymai visais atvejais turi būti vykdomi.

Civiliams gyventojams ateity įsakymai bus duodami tik civilinio valdymo valdžios ar jos organų.

Anksčiau išleisti vokiečių karo vadovybės įsakymai, liečią civilinį gyvenimą, galioja iki jų atšaukimo.

Lietuviai!

Man patikėtos srities atstatymo darbas turi būti tučtuojau pradėtas. Jūsų darbas mieste ir kaime patarnaus šiam atstatymui. Visomis jėgomis padėkite išnaikinti kruvinojo bolševizmo viešpatavimo pėdsakus.

von Renteln

Generalkomisaras

* Amtsblatt, 1941 m. rugsėjo 1 d., pp. 2-3.

Visų pirma tenka pastebėti, jog Lohsės tvirtinimas, esą proga užgrobti Lietuvą 1940 metais be jos pasipriešinimo buvo suteikta Sovietų Sąjungai iš mūsų pusės, yra akiplėšiškai neteisingas: tą proga suteikėme Sov. Sąjungai ne mes, bet pats Vokietijos Reicho Fuehreris Hitleris, būtent tuo, kad autorizavo Reicho užs. rkl. ministerį von Ribbentropą pasirašyti su Molotovu 1939 m. rugsėjo 28 dienos* susitarimą, kuriuo Lietuva buvo išduota Sovietų Rusijos malonei ar nemalonei. Šį gėdos aktą Hitleris, jeigu būtų parodęs nors kiek moralinio jautrumo, būtų galėjęs atitaisyti, kilus karui su Sov. Rusija, būtent — besąlyginiu pripažinimu Lietuvos valstybinės nepriklausomybės bei skaitymumi su Birželio 23 d. mūsų tautos laimėto sukilimo rezultatais.

Deja, aukščiau paduotų viešų atsišaukimų tekstai parodo, jog Reicho hitlerinė vadovybė ne tik vengė pripažinti Lietuvos valstybinį suverenumą, bet stačiai neigė patį jos valstybingumą. Pagal tuos atsišaukimus, Lietuva tapo palaikyta buvusia Sovietų Sąjungos dalimi, visai nesiskaitant su faktu, jog mūsų tautos Birželio 23 dienos sukilėlių kraujo auka Lietuvos valstybinis suverenumas buvo atkurtas ir kad pražygiuojančios per mūsų kraštą vokiečių kariuomenės jėgos visur jau rado plevėsuojančias Lietuvos tautines vėliavas ir teisėtą krašto antikomunistinę santvarką atkurtą.

Kuomet Lietuvos naujo paglemžimo Lohsės dekretai buvo skelbiami, Lietuvos Laikinoji Vyriausybė tebebuvo krašto priešakyje ir buvo tuo savo titulu paties Lietuvos generalkomisararo von Rentelno priimta išklaudyti vokiečių jėgos verдикto, panašiai kaip tai buvo padaręs prieš metus Sovietų komisaras Dekanozovas A. Merkio vyriausybei, jos vietoje primesdamas Lietuvai tariamą Paleckio vyriausybę.

Charakteringa, kad prieš imdamasis akto Lietuvos Laikinąją Vyriausybę nušalinti, generalkomisaras von Renteln rugpiūčio 5 d., prieš priimdamas sakytos Vyriausybės narius in corpore, laikė reikalinga dar atskirai iškviesti į savo įstaigą gen. St. Raštikį. Šis faktas parodo, jog vokiečiai vis dar kažko tikėjosi iš Raštikio, nežiūrint jo turėtų dialogų su dr. Greffe. Gen. Raštikis sako**, jog jam "pasiūlė būti pirmuoju generaliniu tarėju ir kartu generaliniu tarėju» vidaus reikalams", į ką

* Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, Band VII, p. 206.

** St. Raštikis. Kovose dėl Lietuvos, II, psl. 309.

generolas tvirtina: "Padėkojau ir mandagiai, bet griežtai atsisakiau" . . .

Neatrodo, kad, atsisakydamas priimti padarytą jam pasiūlymą, gen. Raštikis būtų pavartojęs bent kokį politinės reikšmės motyvą. Apie tą atsisakymą Gestapo slaptas biuletenis, datuotas 1941 m. rugpiūčio 16 d.,* — T175/233/2721943 — liudija kiek kitaip, negu Raštikis. Išvardijus paskyrimus sričių komisarų (Gebietskommissare), biuletenyje pasakyta:

— Buvo, be to, numatyta, kad buvęs generolas Raštikis perims buvusio vidaus reikalų ministerio žinybą (Ressort) kartu su vieta vadinamojo pirmojo generalinio sekretoriaus (Stelle des ersten Generalsekretärs). Bet jis atsisakė motyvuodamas, jog jo giminės ir vaikai yra rusų rankose. Raštikio pavadėtoju (als Nachfolger) buvo numatytas buvęs lietuvių generalinio štabo viršininkas Kubiliūnas (in Erwaegung gezogen), voldemarininkas (Woldemaras-anhaenger). —

Nepavykus numarinti Lietuvos Laikinąją Vyriausybę pačių lietuvių rankomis, generalkomisaras von Renteln ėmėsi tą Vyriausybę užsmaugti pats. Jis tą padarė rugpiūčio 5 d. trumpai po pasikalbėjimo su gen. Raštikiu, kai Vyriausybė in corpore buvo von Rentelno priimta oficialioje audiencijoje. Jis ją priėmė labai iškilmingai, su visa savo padėjėjų svita, kaip koks kunigaikštis ar gubernatorius. Pasikeitus abiem pusėm kurtuazijos žodžiais, prof. Ambrazevičius įteikė Vyriausybės vardu von Rentelnui sekantį memorandumą, paprašydamas jį perduoti Reicho Vyriausybei Berlyne:

MEMORANDUMAS APIE TEISINĘ LIETUVOS
BŪKLĘ IR FAKTINIUS SANTYKIUS
BOLŠEVIKŲ OKUPACIJAI LIETUVOJE PASIBAIGUS

Susipažinę su pono Reicho Komisarų Rytų Kraštui š. m. liepos 28 d. ir Tamstos tos pačios dienos atsišaukimais į lietuvius, turime garbę, Laikinosios Lietuvos Vyriausybės vardu, pranešti Tamstos maloniam dėmesiui sekantį:

1. Valstybingumo tradicija yra viena iš seniausių lietuvių tautos tradicijų. Nuo pat savo kūrimosi pradžios Lietuvos valstybė aiškiai pakrypo į vakarų kultūros tautų bendruomenę ir tuo būdu pasidarė užtvara, saugojančia vakarų kultūrą nuo iš Azijos besiveržiančių totorių ir nuo totorių įtakai pasidavusių

* Ereignismeldung, Nr. 54, 1941 m. rugpiūčio 16 d.

rusų. Lietuvos valstybė yra išgyvenusi kelis periodus: Lietuvos valstybės konsolidavimosi periodą (XIII amž.), valstybės sutvirtėjimo ir ekspansijos periodą (XIV - XV amž.), Lietuvos unijos su Lenkija periodą (XVI- XVIII amž.), Lietuvos valstybės žlugimą ir pagaliau jos atstatymą 1918 metais su moraline ir materialine Vokietijos pagalba.

Po ilgo naikinančio rusų viešpatavimo meto nuo 1918 m. ligi 1940 metų Lietuvos valstybė pergyveno didelį tautinio aktingumo ir kultūrinės bei ekonominės rekonstrukcijos periodą, kol tą lietuvių tautos kuriamąjį darbą nesustabdė bolševikų invazija Lietuvon, po kurios seka (1940 - 1941 m.) žūtbūtinė lietuvių tautos kova su rusų imperializmu.

Nors ir labai kenksmingos buvo Lietuvai unijos su Lenkija pasėkos, Lietuvos valstybingumo idėja nė vienu momentu nebuvo išnykusi iš tautinės lietuvių sąmonės. Lietuvos valstybingumo idėjos reiškėjais vienu tarpu buvo Lietuvos didikai; paskiau ji darėsi vis populiariesnė platesniuose gyventojų sluoksniuose, kol toji evoliucija nepasiekė dabartinės savo stadijos, kada lietuvis ūkininkas ir lietuvis darbininkas daugeliu atsitikimų pasirodė aktyviausiais Lietuvos valstybės idėjų gynėjais. Pavyzdžiu gali būti susidedanti daugiausia iš ūkininkų ir darbininkų vaikų Lietuvos kariuomenė, kuri, nežiūrint visų bolševikų pastangų, negalėjo būti nei morališkai palaužta, nei sužalota.

Ryšium su Lietuvos valstybingumo tradicija reikia pabrėžti tą reikšmę, kurią turi lietuvių tautinėje sąmonėje Vilnius. Nuo seniausių laikų (XIV amž.) Vilnius buvo Lietuvos sostinė ir brangiausia kiekvienam lietuviui vieta. Vilnius nuo senovės buvo Lietuvos dvasinio, kultūrinio ir administracinio gyvenimo centru. Dėl Vilniaus Lietuva vedė 20 metų kovą su Lenkija, naudodamasi visuomet toje kovoje moraline ir politine Reicho parama.

2. Pirmoji svetimoji valstybė, pripažinusi nepriklausomą Lietuvą 1918 metais, buvo Vokietija; 1918 metais nepriklausomos Lietuvos atstatymo darbo pradžioje vien Vokietija terėmė aktyviai Lietuvos vyriausybę. Nepriklausomos Lietuvos atstatymas 1918 metais ir jos pripažinimas de jure 1918 m. kovo 23 d. iš Vokietijos pusės nieko bendro su Versalės traktatu ir jo inspiratoriais neturėjo. Atvirkščiai, pastarieji planavo Lietuvos sujungimą su Lenkija unijos ar federacijos ryšiais.

Jeigu per sekančius 20 metų Lietuvos draugiško sugyvenimo su Vokietija ir atsirasdavo reikalaujančių sutvarkymo klausimų, tai tie klausimai buvo sureguliuoti 1939 metų kovo 22 d. sutartimi; tokiu būdu buvo praskintas kelias abiejų šalių draugiškiems santykiams plėtoti (žiūr. tos sutarties įvadą).

3. Lietuvos įjungimas į Tarybų Sąjungą buvo smurto aktas, kurio Lietuva niekuomet nelaikė uždėjusiu jai bet kokių prievolių.

Tarybų Sąjunga, pasinaudojusi patogia jai tarptautine situacija, iš pradžių primetė Lietuvai savitarpinės pagalbos paktą; einant šiuo paktu Tarybų Sąjunga įvedė Lietuvon savo įgulas ir laukė patogaus jai momento; kai Vokietija visą savo dėmesį nukreipė į vakarų frontą, sovietų kariuomenė įsiveržė į Lietuvą pramanytu pretekstu, kad Lietuva laužanti savitarpinės pagalbos sutartį, o iš tikrųjų norėdama Lietuvą okupuoti ir užimti patogesnes strategines pozicijas prieš Vokietiją; tatau aiškiai ir įtikinamai išdėstyta Fuehrerio 1941 m. birželio 22 d. atsišaukime į Vokiečių tautą ir 1941 m. birželio 21 d. Vokiečių Vyriausybės notoje Tarybų Sąjungos Vyriausybei.

Nesitenkindama militarine Lietuvos okupacija, Tarybų Sąjunga buvo iš anksto suplanavusi Lietuvos sovietizavimą ir jos įjungimą į Tarybų Sąjungą, nežiūrint visų lietuvių atvirai reiškiamos opozicijos tokiems Tarybų Sąjungos planams.

Lietuvoje didžiausiu komunistų valdžios įsigalėjimo laikotarpiu buvo apie 2,500 komunistų (žiūr. ataskaitinį pranešimą V-me komunistų partijos suvažiavime, "Tarybų Lietuva" 1941 m. vasario 12 d., Nr. 36). Reikia tačiau pažymėti, kad ir tu 2.500 žmonių tarpe tik labai nedidelį nuošimtį sudarė lietuviai. Suprantamas dalykas, kad primesti 2.500 žmonių valią 3 milijonams gyventojų, kurių žymi dauguma vertėsi žemės ūkiu ir tokiu būdu yra atkablūs privatinės nuosavybės šalininkai, galima tik smurto keliu. Buvo padaryti rinkimai į vadinamąjį liaudies seimą. Kandidatais galėjo būti tik komunistų partijos parinktieji asmenys. Prie urnų žmonės buvo varomi grasinimais, prieš tai suareštavus įtakingesnius lietuvius politinius veikėjus. Tokiu būdu "išrinktas" liaudies seimas, priešingai viso krašto valiai, paprašė Lietuvą priimti Tarybų Sąjungon. Visa tai buvo daroma užplūdus visą Lietuvą raudonosios armijos pulkams ir raudonajam terorui siaučiant. Visa lietuvių tauta priėmė įjungimą į Tarybų Sąjungą kaip smurto aktą, kuris jokių prievolių Lietuvai neuždeda. Lietuvos atsto-

vai užsienyje, kurie vieni tegalėjo pareikšti laisvai tikrąją Lietuvos nuomonę, pareiškė protestą prieš tą smurto aktą.

Visa lietuvių tauta laukė tik progos atsikratyti smurto valdžios ir todėl, kai tik Vokietija paskelbė Tarybų Sąjungai karą, buvo sudaryta Lietuvos Vyriausybė, kuri paskelbė 1941 m. birželio 23 d. Kaune Lietuvos nepriklausomybę atstatyta ir tuojau pradėjo atvirą kovą su Kaune ir didesnėje Lietuvos dalyje dar esančia Sovietų kariuomene. Šitose laisvės kovose didvyriškai žuvo per 4000 partizanų ir Lietuvos reguliarių kariuomenės karių.

4. Lietuvių kovai su bolševizmu krašto viduje vadovavo Lietuvių Aktyvistų Frontas, kuris per labai trumpą laiką subūrė apie save aktyvesnį Lietuvos jaunimą, kuris, būdamas ryškiai tautinio ir antikomunistinio nusistatymo, ideologiškai yra giminė vokiškam nacionalsocializmui. Nežiūrint žiauriausio bolševikų teroro ir sunkiausių veikimo sąlygų, organizacija labai trumpu laiku subūrė apie save apie 36.000 žmonių. Aktyvistų veikimas prieš bolševizmą turėjo tiek daug simpatijų visame krašte, kad, karo veiksmams rytuose prasidėjus, aktyvistų akcija buvo paremta 100,000 partizanų ir lietuvių reguliarių kariuomenės dalių, kurie pagal sutartą su vokiečių karo vadovybe planą įvykdė jiems nurodytus uždavinius. Laikinoji Lietuvos Vyriausybė, paskelbusi Lietuvos nepriklausomybę atstatyta, yra Aktyvistų Fronto ir partizanų visai tautai vieningai pritariant pastatytoji Vyriausybė. Skelbdama Lietuvos nepriklausomybę atstatyta, ji vykdė tautos valią. Jos uždavinys yra, teikiant visokeriopą pagalbą žygiuojančiai į rytus vokiečių kariuomenei, palaikyti krašte tvarką ir perduoti valdžią sudarytai pagal Konstituciją nepriklausomos Lietuvos Vyriausybei.

5. Lietuvos įjungimas smurto keliu į Tarybų Sąjungą nepanaikino Lietuvos valstybės. Tas smurto aktas nei pačiai Lietuvai nei kitoms valstybėms jokių prievolių neuždėjo. Pagaliau, jeigu kas laikytų, kad Lietuvos įjungimas į Tarybų Sąjungą esąs teisėtas, tai ir įjungta į Tarybų Sąjungą Lietuva juridškai nenustojo savo suverenumo. Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos konstitucijos XV straipsnis nustato:

"Sąjunginių respublikų suverenitetas aprėžtas tik TSRS konstitucijos 14 str. nurodytose ribose. Už šių ribų kiekviena sąjunginė respublika valstybinę valdžią vykdo savarankiškai. TSRS saugo suverenines sąjunginių respublikų teises".

Čia pat reikia pažymėti, kad, einant ta pačia Konstitucija (XVII str.), kiekvienai sąjunginei respublikai paliekama teisė laisvai išeiti iš TSRS. Jokia specialinė forma tam išėjimui nenustatyta. Todėl, jeigu priešingai elementariniams teisės dėsniams kas nors laikutų Lietuvą legaliai įjungtą į Tarybų Sąjungą, tai Lietuvos Vyriausybė, paskelbdama Lietuvos nepriklausomybę atstatyta ir praveddama atvirą kovą su Tarybų Sąjunga, tuo pačiu pasinaudojo laisve išeiti iš Tarybų Sąjungos.

Lygiai vienu ir kitu atveju, t. y. laikant Lietuvos įjungimą į Tarybų Sąjungą neteisėtu aktu, kurio pasėkos išnyko išnykus faktinai Tarybų Sąjungos valdžiai Lietuvoje ar laikant Lietuvos išijungimą į Tarybų Sąjungą teisėtu aktu — kiekvienu atveju paskelbus Lietuvos nepriklausomybę atstatyta, Lietuvos įjungimo aktas nustojo galios.

Tuo būdu Lietuva negali būti traktuojama kitaip, kaip nepriklausoma valstybė.

6. Išnykus faktinei Tarybų Sąjungos valdžiai Lietuvoje, smurtiškas Lietuvos įjungimas į Tarybų Sąjungą nustojo galios. Būtų nesuprantama, jeigu kuri draugiška Lietuvai valstybė laikytųsi nusistatymo, kad Lietuvai padarytas smurtas (įjungimas į Tarybų Sąjungą) dar ir dabar turi kokios nors privalomos Lietuvai ar kitoms valstybėms reikšmės. Kadangi, išnykus faktiškai Tarybų Sąjungos galiai Lietuvoje, reikia laikyti atstatytą Lietuvoje teisėtą padėtį, t. y. jos nepriklausomybę, tai suprantamas dalykas, kad laikyti dabar Lietuvą Tarybų Sąjungos dalimi nėra pagrindo. O jeigu nėra pagrindo laikyti Lietuvą Tarybų Sąjungos dalimi, tai Lietuva jokių būdu negali būti traktuojama kaip okupuotoji priešininko teritorija.

Jeigu Lietuva gali būti laikoma šiuo momentu esančia karo stovyje, tai tik su Tarybų Sąjunga. Lietuvos reguliarinės kariuomenės dalys, kurios per prievartą buvo įjungtos į raudonąją armiją, visur, kur aplinkybės leido, stojo kovon su komunizmu ir raudonąja armija. Jos, kaip vokiečių karinei vadovybei žinoma, yra atlikusios naudingų operacinių uždavinių, ypač kovoje dėl Vilniaus.

Lietuvos partizanų kovos su raudonąja armija taip pat yra žinomos vokiečių karinei vadovybei.

Reikia taip pat pažymėti, kad tiek reguliarinės kariuomenės dalys, tiek Lietuvos partizanai stojo kovon su raudonąja armija ne atsitiktinai, o pagal iš anksto sutartą su vokiečių karo vadovybe planą.

Tokiomis aplinkybėmis laikyti Lietuvą okupuota priešinio-ko teritorija būtų ne tik juridškai klaidinga, bet ir morališkai neteisinga.

7. Norėdama pareikšti padėką už Lietuvos išlaisvinimą, norą bendradarbiauti ir pasiryžimą visokeriopai padėti vokiečių kariuomenei jos karo žygyje rytuose, Laikinoji Lietuvos Vyriausybė tuojau ėmėsi žygių, lygiai Berlyne, lygiai Kaune, kontaktui su Reicho Vyriausybe užmegzti.

Reikia su pasigailėjimu konstatuoti, kad tatau jai nepavyko.

Vis dėlto liepos mėn. Lietuvoje susidarė tokia būklė, kad Vokiečių karo vadovybė laikė Laikinąją Vyriausybę faktiškai egzistuojančia ir su ja bendradarbiavo. Šiuo būdu paskatinta Laikinoji Lietuvos Vyriausybė labai sunkiomis aplinkybėmis trumpu laiku atstatė valstybės įstaigas ir vietines savivaldybes; ji dėjo pastangų pašalinti tarybinės sistemos anomaliskumus ir grįžti prie normalinės anksčiau Lietuvoje buvusios būklės. Ji pradėjo kraštą ekonomiškai atgaivinti, tačiau negalėjo, nesusitarusi su vokiečių įstaigomis, išspręsti tam tikrų problemų. Todėl, žinodama šitų problemų skubotumą, Lietuvos Vyriausybė nekantriai laukė, kada galės įeiti į kontaktą su Reicho Vyriausybe.

Mūsų didžiausiu pasigailėjimu turime konstatuoti, kad Laikinosios Lietuvos Vyriausybės gyvavimo faktas nepriimtas dėmesin nei Reicho Komisarų Rytų Kraštui atsišaukime, nei, taip pat, Tamstos, Pone Generalinis Komisare, atsišaukime, kaip lygiai, bendrai, praeita tylomis pro lietuvių tautos perspektyvą gyventi savos valstybės gyvenimu.

Kartu su visa lietuvių tauta mes jaučiame padėkos jausmą Vokiečių tautai už mūsų krašto išvadavimą iš bolševikiško jungo. Tačiau tuo pat metu mes laikome savo prievole pažymėti, kad lietuvių tautos tautinės aspiracijos negali būti patenkinamos vien jos materialinių reikalų patenkinimu, nes lietuvių tauta negali atsižadėti savos kultūros ugdymo savoje valstybėje. Mes esame tvirtai įsitikinę, kad tolimesnis nepriklausomos Lietuvos gyvavimas, remiamas draugiškojo Didžiojo Vokietijos Reicho, visiškai dera Europos naujoje tvarkoje. Kita vertus, mes negalime nusišypsoti, kad lietuvių lūkesčių į tautinį ir valstybinį prisikėlimą apvylimas sukeltų tautoje didelę depresiją.

Pasiryžę visuomet palaikyti ir stiprinti lietuvių tautos entuziastiškus draugiškumo jausmus Vokiečių tautai, mes prašome Tamstą, Pone Generalinis Komisare, perduoti, per Poną

Reicho Komisarą Rytų Kraštui, Didžiojo Vokietijos Reicho Fuehreriui Adolfui Hitleriui ir nenugalimai vokiečių kariuomenei mūsų tautos padėką už jos išlaisvinimą ir kartu išdėstyti aukščiau atvaizduotą Lietuvos teisinę ir faktišką būklę.

Mes tikime, kad, atsimindama nuolatinį lietuvių tautos draugiškumą, Vokietijos Reicho vadovybė pripažins Lietuvos valstybės tolimesnį gyvavimą. Būdama giliai įsitikinusi Vokiečių tautos ir jos Fuehrerio teisingumu, lietuvių tauta lauks šito pripažinimo.

Tuo pačiu metu mes pareiškiame, kad lietuvių tauta yra nuoširdžiai pasiryžusi pozityviai bendradarbiauti su Didžiuoju Vokietijos Reichu, ypač jo žygyje dėl tautų išlaisvinimo ir bolševizmo sunaikinimo, o taip pat kuriant naująją Europos tvarką.

J. Ambrazevičius

L. e. Ministerio Pirmininko p.
Švietimo Ministeris

M. Mackevičius

Teisingumo Ministeris

Pulk. J. Šlepetys

Vidaus Reikalų Ministeris

J. Matulionis

Finansų Ministeris

P. Vainauskas

Prekybos Ministeris

Prof. B. Vitkus

Žemės ūkio Ministeris

Dipl. inž. V. Landsbergis-Žemkalnis

Komunalinio ūkio Ministeris

A. Damušis

Pramonės Ministeris

Dr. J. Pajaujis

Darbo ir Socialinės Apsaugos
Ministeris

K. Vencius
Sveikatos Ministeris

Dipl. inž. A. Novickis
Susisiekimo Ministeris

S. Raštikis
Krašto Apsaugos Ministeris

Kaunas, 1941 m. rugpiūčio mėn. 5 d.

Nors memorandumą skaitant jausti stiprių išsireiškimų taupumas, tačiau visumoje paėmus, jis yra tikras protestas prieš naują Lietuvos okupaciją, kurią ši kartą Lietuvoje įvedė Vokietija.

Tas Laikinosios Vyriausybės protestas buvo, be to, sustiprintas dar šiuo būdu:

Siekdamas, kad ir pro adatos skylutę bei grynai arbitraliai, vienašališkai palaikyti sakytos Vyriausybės narius savo patarėjais, generalkomisaras von Renteln savo oficialioje kalboje, pasakytoje rugpiūčio 5 d. audiencijos proga, tarp kita ko buvo pareiškęs:

— Po civilinės valdžios įvedimo Jūsų darbas, kaip ministeriu, turi būti laikomas baigtas. Taigi aš Jus šiuo skiriu savo patikėtiniiais ir patarėjais Komisariato generalinėms tarnyboms, jeigu vienkart nesiimsiu personalo pakeitimų, ir prašau Jus, valdžios įstaigų šefus, savo darbą toliau tęsti mano valdžioje ir kontrolėje. —

Kuomet kalbos tekstas buvo atsiųstas Vyriausybės nariams patvirtinimui to, kas generalkomisarą buvo žodžiu oficialiai pareikšta, ėjęs ministerio pirmininko pareigas prof. J. Ambrazevičius rugpiūčio 9 d. laišku von Rentelnui reagavo į tą jo insinuaciją, aiškiai ir įsakmiai pareikšdamas, jog:

1. Audiencijos buvo paprašę ne lietuvių generaliniai tarėjai, bet Lietuvos Laikinosios Vyriausybės atstovai ir kad buvo šiuo titulu Generalkomisarą priimti;

2. Atsižvelgiant von Rentelno pareiškimo, jog sakytos Vyriausybės veikimas laikytinas sustabdytu, ji priėmė nutarimą skaityti jos veikimą sustabdytu prieš jos valią, ir

Laikinosios Vyriausybės kolektyvas, pasirašęs rugpiūčio 5 dienos protestą dėl L.
Vyriausybės nušalinimo

3. Pranešė, von Rentelnui, jog šio pastarojo pasiūlymo būti paskirtam generaliniu tarėju jis (prof. Ambrazevičius) negališ priimti, nes jis, kaip ir dauguma kitų Vyriausybės narių, nesitiki naudotis tokiu pat dideliu tautos pritarimu kalbamose pareigose, koku naudojosi, kuomet buvo proklamotas atkūrimas Lietuvos valstybinės nepriklausomybės.

Po audiencijos pas generalkomisarą Laikinoji Vyriausybė turėjo tą pačią rugpiūčio 5 d. savo paskutinį posėdį. Ilgesniame, visų posėdžio dalyvių pasirašytame, protokole ji konstatavo, jog ji atsirado ne šiaip sau, bet buvo pastatyta pačios sukilusios lietuvių tautos ir jai buvo pavesta perimti krašto valdymą kaip suvereninės valstybės, kad veikdama sunkiausiomis aplinkybėmis ištisas 6 savaites ji darė visa, ką tik galėjo kraštui atstatyti, bet kad nuo pačios pradžios susidūrė su kliūtimis iš vokiečių pusės; kad primetimas Lietuvai vokiečių civilinės valdžios ir pareiškimai, padaryti generalkomisaro von Rentelno rugpiūčio 5 d. Laikinosios Vyriausybės atstovams padaro tolimesnį darbą jai nebeįmanomą ir kad todėl ji laiko priversta suspenduoti jį prieš savo ir lietuvių tautos valią.

Tokiu savo nusistatymo formulavimu, surašytu į formalų protokolą, Laikinoji Vyriausybė vienkart paryškino, jog ji nelaiko savęs likviduota, bet tik vokiečių fiziškai sukludyta vykdyti lietuvių tautos patikėtas jai krašto valdymo bei Lietuvos valstybinio suverenumo atstovavimo pareigas. Protokolą pasirašius, Laikinosios Vyriausybės nariai nuvyko in corpore į Karo Muziejaus sodelį, kur padėjo vainiką prie nežinomojo kareivio kapo gausios publikos akivaizdoje.

Apsvaigusiems naciškuoju imperializmu vokiečių Gestapo pareigūnams tas Laikinosios Vyriausybės narių lietuviškojo patriotizmo pamanifestavimas pasirodė tiek pavojingas Vokietijos Reicho okupacinei politikai Lietuvoje, jog vokiečių SD sukonfiskavo fotografijas, kuriomis buvo užfiksuotas vainiko padėjimas anoje kiekvienam lietuviui taip brangioje vietoje.

Tarptuatinės teisės požiūriu Laikinosios Vyriausybės laikysena buvo be priekaišto. Jos nušalinimui iš vokiečių pusės nebuvo galima teikti jokios juridinės galios panašiai, kaip tokios galios negalima teikti Sovietų prieš metus, tai yra 1940 m., įvykdytam smurtui prieš konstitucinę Merkio vyriausybę.

DIPLOMATIJOS PROTESTAI

Kai liepos antroje pusėje ėmė vis labiau pasitvirtinti, jog vokiečiai galutinai apsisprendžia Lietuvos Laikinąją Vyriausybę vienokiu ar kitokiu būdu nušalinti, teko man susirūpinti tuo, kaip į tokį Vokietijos Reicho aktą reikėtų reaguoti, nes jis reikštų Lietuvos nepriklausomybės naują paglemžimą.

Aš laikiausi nuomonės, jog tokiu atveju, be savaime suprantamo pačios Laikinosios Vyriausybės protesto, visi Lietuvos pasiuntiniai užsieny, kaip tebeveikia formaliai, taip ir suspenduotieji ir tegalį pasireikšti tik neoficialiai, turėtų irgi pareikšti formalius protestus Lietuvos vardu, pvz., kaip tai jie buvo padarę 1940 metais, solidariai protestuodami prieš Sov. Rusijos įvykdytą prieš Lietuvą smurtą. Man tik nebuvo aišku, kaip tektų pasielgti man pačiam Berlyne, nes skaičiausi ne tik Lietuvos Pasiuntiniu ir Įgal. ministerių Vokietijoje, bet vienkart ir Laikinosios Vyriausybės ministerių pirmininku. Mano protestas Berlyne tad būtų reiškęs pačios Vyriausybės protesto padvigubinimą ir todėl gal diplomatinio požiūriu netikslų pasikartojimą.

Apie reikalingumą pavartoti diplomatinį protestą ir dėl Lietuvos paglemžimo iš Vokietijos pusės, jei tatai įvyktų, buvau rašęs kolegai St. Lozoraičiui, kaip likusios užsieny Lietuvos dipl. šefui, vienkartėjusiam Lietuvos Tautinio Komiteto pirmininko pareigas, o taip pat E. Turauskui, kaip to Komiteto nariui. Buvo prasminga paruošti iš anksto eventualaus protesto preliminarinį tekstą, kad palengvinus St. Lozoraičiui darbą...

Atrodė, jog tai buvo natūrali pareiga užs. rkl. ministerio. Todėl buvau paprašęs p. R. Skipitį, kad tuojau imtų pieštuką ir reikalingą tekstą - projektą suformuluotų, nes tą dieną (tai buvo liepos 29 d.) turėjome slaptą kurjerį per Berną į Romą. R. Skipitis atsikalbinėjo, aiškindamasis, jog diplomatinį raštą anksčiau jam nebuvo tekę rašyti, tačiau sėdosi prie stalo tekstui formuluoti. Bet kai po kokios valandos užėjau į kambarį, kur Skipitis buvo sėdęs prie stalo rašyti, jo ten jau nebebuvo... Nieko man nesakydamas, buvo išėjęs. Tai bene buvo jo paskutinis aktas, kaip Laikinosios Vyriausybės užsienio rkl. ministerio.

Volens nolens teko man pačiam imtis plunksnos ir skubotai suprojektuoti atitinkamą tekstą, kad dar suspėčiau jį laiku nusiųsti kurjeriui, kol šis dar nebuvo išvykęs į stotį. Savaime suprantama, tai nebuvo nei galutinis, nei tobulas tekstas, nes parašytas greitomis. Tačiau geriau buvo sugesti-juoti St. Lozoraičiui ką nors, kad bent kaip medžiagą tik-rajam tekstui, negu nieko. Kurjerį suspėjau pagauti dar ne-išvykusį. Tuo būdu liepos 29 d. mano sugestija jau buvo pakeliui į Romą, aplenkdamą vokiečių saugumo kontrolę.

Deja, St. Lozoraitis neparodė entuziazmo suorganizuoti — pagal 1940 metų pavyzdį — naują kolektyvinį Lietuvos pasiuntinių ir įgal. ministeriu diplomatinį protestų pareiški-mą, šį kartą prieš buvusį Sovietų partnerį — hitlerinę Vo-kietiją. Savo atsisakymą jis motyvavo tuo, kad toks žygis būtų dar labiau pasunkinęs Lietuvos posto Berlyne padėtį, buvusią tada jau ir be to labai sunkią. Nepaneigsiu fakto, jog mano santykiai su vokiečiais dėl Lietuvos Laikinosios Vy-riausybės paskelbimo Lietuvoje prieš hitlerinio Reicho valią buvo stipriai įsitempę ir buvo reikalingas atsargumas, kad stygos nepertempus. Tačiau apie tos įtampos laipsnį aš galė-jau pats geriau spręsti, negu St. Lozoraitis, reziduodamas Romoje.

Kadangi tas mūsų likusios užsieny diplomatijos šefas ne-siėmė pareigos praveisti planingą protestų pareiškimą, tai kiek-vienas postas pasielgė taip, kaip kuriam jų buvo atėję į galvą, kitaip sakant — panašiai, kaip atsitiko su notifikavimu apie įvykusį Lietuvoje tautos sukilimą ir naujos, tautinės Krašto Vyriausybės susidarymą prieš 6 savaites.

Kai dėl diplomatinio posto, už kurio veiklą buvau atsak-ingas aš pats, tai protesto klausimas išsisprendė paprasčiau, būtent šiuo būdu: Vyriausybei savo protesto memorandumą rugpiūčio 5 d. įteikus generalkomisarui von Rentelnui pa-čiame Kaune ir von Rentelnui tą dokumentą priėmus bei pažadėjus jį perteikti į Berlyną Reicho Vyriausybei, pakarto-tinio protesto įteikimas šiai pastarajai iš mano pusės nebebuvo reikalingas. Vieton to, aš pasitenkinau painformavimu Vokie-tijos sąjunginių valstybių atstovus Berlyne apie tai, kaip Reichas su Lietuva galų gale pasielgė. Tuo tikslu įteikiau pats arba pasiunčiau su atitinkamų lydraščiu savo diplomati-niams kolegoms Berlyne sekančius dokumentus:

1. Liepos 28 dienos Reichskomisararo Lohsės atsišaukimą į lietuvių, kuriuo buvo primesta Lietuvai "Zivilverwaltung", nušalinant Lietuvos Laikinąją Vyriausybę nuo krašto valdymo;

2. Vyriausybės protesto memorandumą, įteiktą general-komisarui von Rentelnui rugpiūčio 5 d.;

3. Vyriausybės paskutinio posėdžio (nr. 35) protokolą, kuriame apibūdinta, kaip sakytą Vyriausybė buvo atsiradusi, kokiomis sunkiomis aplinkybėmis jai teko eiti savo pareigas, kad ji vis tik išsilaikė net 6 savaites atsikūrusios Lietuvos valstybės priešakyje ir kad buvo Reicho priversta suspenduoti savo veikimą prieš savo valią;

4. Laikinosios Vyriausybės narių sąrašą, su trumpomis biografinėmis žiniomis apie kiekvieną.

Susipažinę su tais dokumentais, vieni tų mano diplomatinį kolegų padėkojo man už tai patys, pažadėdami tuos svarbius raštus nedelsdami perteikti savo vyriausybėms, kiti patvirtino net raštais juos gavę, o kai kurie dargi reiškė atvirą pasipiktinimą tokiu Trečiojo Reicho nedraugišku pasielgimu Lietuvos atžvilgiu, pareikšdami mūsų tautai ir mūsų kraštui nuoširdžių simpatijų. Vengrijos Pasiuntinys Dome Sztojaj ir Bulgarijos Pasiuntinys Parvan Draganov pastebėjo, jog tai labai reikšmingi dokumentai jų pačių atstovaujamoms valstybėms, nes kas esą gali žinoti, ar Tretysis Reichas vieną gražią dieną nepasielgs panašiai ir su jų kraštais. Šitaip kalbėjo ne kokie Vokietijos priešai, bet jos sąjungininkai, nuoširdūs jos draugai. Prieš akredituojami Berlyne, jie, vienas ir antras, buvo savo kraštų karo attache, kaip ir aš pats, taigi buvę mano seni kolegos.

Kai dėl JAV-bių Ambasados, tai šį kartą ją painformavau pats, surizikuodamas atsilankyti pas vieną jos pareigūną, jei atmintis manęs neklaidina — pas p. Bernard Gufler, į jo butą. Jis tada ėjo charge d'affaires pareigas, nes ambasadoriaus JAV-bės Berlyne jau nebelaikė. Šitaip be užsimeldavimo pas p. Guflerį užėjęs, įteikiau jam nuorašą mano apžvalginio, keliolikos puslapių pranešimo savo kolegoms, kitiems Lietuvos pasiuntiniams ir įgal. ministeriams, kad juos išsamiai painformavus apie svarbius įvykius Lietuvoje. Be lietuviško teksto, paprašydamas jį perteikti saugiu keliu mano kolegai Povilui

Žadeikiui, Lietuvos Pasiuntiniui Vašingtone, įteikiau p. Gufleriui dar ir to svarbaus pranešimo vertimą vokiečių kalba (nes anglų kalbos tada dar nebuvo išmokęs) Valstybės Departamentui, kad žinotų, kas lietuviškame tekste mano prane-

šama. Prie pranešimo buvo prijungti ir visi aukščiau minėtieji dokumentai apie Lietuvos Laikinosios Vyriausybės nueitą kelią, su protesto pareiškimu Vokietijai dėl nušalinimo nuo krašto valdymo ir pajungimo Lietuvos Reicho valdžiai.

Kai po karo pats atsiradau Vašingtone, ministeris Žadeikis papasakojo man, jog Valstybės Departamentas protarpiais duodavo jam pasiskaityti raportus iš Berlyno apie LAF-to konspiratyvišką veiklą ir ko ta organizacija siekė iš tikrųjų, išnaudodama vis didesnę Vokietijos santykių su Sov. Rusija pašlijimą. Pagaliau, kai diplomatiniai santykiai tarp JAV-bių ir Vokietijos Reicho 1941 m. gruodžio m. jau buvo nutrūkę ir Bernard Gufler tapo atšauktas į Vašingtoną, jis padarė vizitą min. Žadeikiui ir, papasakodamas šiam pastarajam apie viską smulkiau, atsiliepė apie LAF veiklą, kaip apie aukščiausio laipsnio lietuviškojo patriotizmo pasireiškimą.

Rašydamas šiuose atsiminimuose apie mano kolegų, kitų Lietuvos dipl. postų pasielgimą akivaizdoje Lietuvos Laikinosios Vyriausybės nušalinimo fakto iš vokiečių pusės, aš buvau laiškais kiekvieno jų atsiklausęs paaiškinimų, būtent, kaip kuris jų pasielgė, neturėdami nurodymų iš St. Lozoraičio, kaip likusios užsieny mūsų diplomatijos šefo.

Atsiliepdama į tai Pasiuntinybė prie Šventojo Sosto atsakė man raštu, pasirašytu St. Lozoraičio, Jr. (min. St. Girdvainis, sakė, sergąs), jog "formalaus protesto dėl Laikinosios Vyriausybės nušalinimo nebuvo". St. Lozoraitis, Jr., mini, kad buvo padaryta kažkokių žodinių demaršų, tačiau nesiteikė prisiusti man nuorašo Pasiuntinybės užrašo apie rezultatus.

Taip pat buvo "skystas" atsakymas ir iš kolegės dr. A. Geručio, kuris pavaduoja mirusį Lietuvos atstovą Berne, dr. Jurgį Šaulį. Atsakymas skamba šitaip:

— Neturiu atmintyje, kad dr. Jurgis Šaulys būtų įteikęs Šveicarijos vyriausybei protestą prieš Laikinosios Vyriausybės nušalinimą iš vokiečių organų pusės. Tas pat tinka ir p. Turausko atveju. Jis tuo metu dar formaliai nebuvo atšauktas iš Jugoslavijos ir Rumunijos, bet 1941 m. vasarą tos valstybės jau buvo vokiečių užimtos ar bent tiesiogiai kontroliuojamos; todėl ir norėdamas vargu ar būtų suradęs adresatus savo notoms. —

Į kolegą dr. V. Gylį, buvusį Lietuvos atstovą Stockholme, aš kreiptis nebegalėjau, nes jis jau buvo miręs ir jokio pava-

duotojo savo vietoje nebuvo palikęs. Manau, ir dr. Gylys jokio protesto dėl Laikinosios Vyriausybės nušalinimo nebuvo pareiškęs, nes apie tai anuomet nieko nei iš paties dr. Gylio, nei iš kur kitur nebuvo girdėjęs.

Po to, kai Lietuva tapo iš naujo paglemžta, tik šį kartą hitlerinės Vokietijos, buvo visai natūralu, kad lietuvių tautos akys pirmiausia nukrypo į JAV-bes, kurios buvo pasmerkusios Sov. Rusijos agresiją prieš Lietuvą ir formaliai pareiškusios, jog jos prievartos inkorporavimo į Sov. Sąjungą nepripažįsta ir toliau stovi ant Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo pagrindo. Todėl buvo leidusios pasilikti Lietuvos Pasiuntinybei Vašingtone ir toliau vystyti savo veiklą. Kitaip sakant, žodis Lietuvos byloje priklausė kolegai Povilui Žadeikiui, Lietuvos Pasiuntiniui ir Igal. Ministeriui prie JAV-bių vyriausybės. Šį kartą jis orientavosi padėtyje kiek geriau, negu kaip po Birželio 23 dienos sukilimo. Rugsėjo 3 d., 1941 m. kolega P. Žadeikis įteikė JAV-bių vyriausybei ilgą protesto notą, kurios sutrauktas turinys čia paduodamas:

— Šiandieninė Europa yra patekus diktatorių valdžion: tenai faktiškai visos tautos kenčia svetimą jungą arba gyvena svetimos invazijos pavojuje; deja, šiuo atveju Lietuva nėra išimtis — dargi antraip: Lietuvos nelaimės pralenkia daugelio kitų kraštų dėl to, kad Lietuva vieną su viršum metų laikotarpyje pergyveno ne vieną, bet du svetimų kariuomenių įsiveržimus.

Birželio 15 dieną, 1940 metais, Lietuva buvo apgaulingai užklupta ir pavergtą Sovietų Rusijos. Okupacinis sovietų režimas savo teroristinio valdymo metodais ir prievarta kraštui brukama sovietizacija buvo užsimojęs išnaikinti visą lietuvių tautą.

Toksai svetimo grobiko žiaurumas sukėlė pagaliau spontanišką žmonių sukilimą įvairiose Lietuvos vietose. Šis 1941 metų Birželio 23 d. sukilimas pareikalavo didelių iš sukilėlių aukų. Sukilimas betgi suteikė, nors ir nesaugią, progą paskelbti Lietuvos nepriklausomybės atstatymą prieš pat užplūstant antrajai invazijai.

Iš esmės Lietuvos sukilimas buvo nukreiptas prieš abu užpuolikus: sumišusias ir besitraukiančias sovietų karines jėgas ir besiantinančias Vokietijos jėgas. Sukilimas buvo desperatiška, bet ryžtinga pastanga atgauti laisvę. Dėl nepalankių aplinkybių pasiryžimas nepavyko, bet jo idėja liko gyva.

Antroji Lietuvos invazija prasidėjo š. m. birželio 22 d., kai Vokietijos kariuomenė įžygiavo į Lietuvą ir, stumdama atgal raudonosios armijos divizijas, savaitės būvyje užėmė visą Lietuvą. Nežiūrint Vokietijos vyriausybės paneigimo, kad ji neturinti tikslo Lietuvą okupuoti, ir pabrėžimo, kad Lietuvos invazija sutampa su Vokietijos pasiskirta Europos globos misija, neišskiriant apsigynimo nuo sovietų grasinimų, pora mėnesių Lietuvos okupacijos iš vokiečių pusės įtikinamai įrodo, kad Vokietijos karinė okupacija yra tik žingsnis pirmyn įgyvendinti vokiečių ekspansiją, kuri žinoma "Drang nach Osten" vardu.

Lietuvos vokiškoji invazija jau glūdinti Vokietijos - Sovietų 1939 metų nepuolimo pakte, iš esmės yra agresija ir Lietuvos integralumo sulaužymas. Toji invazija panaikino normalius dviejų kaimyninių tautų santykius, paremtus sutartimis, ir paneigė lietuvių tautos švenčiausią teisę apsispręsti ir būti nepriklausomai. Vokietijos okupacinis režimas panaikino Laikinąją Vyriausybę, susidariusią Lietuvos žmonių sukilimo prieš okupacinį sovietų režimą dėka, ir paskyrė civilinius komisarų, kaip gubernatorių naujai užimtai teritorijai. Tai darydama, Vokietija nesiteikė dargi nurodyti, kad bent ateityje būtų respektuojamos elementarinės lietuvių tautos teisės. Pastaruoju laiku naujoviškų kryžiuočių vengiama minėti dargi Lietuvos vardas. Ji keletą šimtmečių sėkmingai atsispyrus Teutonų viešpatavimui, dabar jų įjungiamą į naujai sudarytą Ostlandą.

"Pereitais metais aš protestavau prieš Sovietų Rusijos agresiją tyčia nukreiptą prieš Lietuvą. Dabar, kai sovietų okupacija pakeista vokiškąja ir Lietuvos opozicija svetimai užurpacijai tebesitęsia, laikau pareigą savo Vyriausybės vardu užregistruoti protestą prieš Vokietijos imperialistinę mano krašto invaziją ir pareiškiu, kad bet koks Vokietijos pasikėsinimas lemti Lietuvos politinę ateitį, nedavus progos laisvai pasireikšti lietuvių tautos valiai, bus laikomas neteisėtu", pareiškė p. Ministeris.

Kol Vokietijos diktatūros nepasotinamam užkariavimų apetitui nebus užkirstas kelias, tol jokia tauta nebus saugi. Tačiau šviesesnės ateities viltis tapo sustiprinta širdyse prispaustų tautų, tarp jų ir Lietuvos, didelės svarbos pareiškimo, padaryto dviejų didžiausių demokratinio pasaulio vadų dėka kažkur Atlante. Reikšmingi tos deklaracijos aštuoni punktai turi duoti

pageidaujamų rezultatų: atsikratymą nuo despotiško viešpatavimo visokių diktatorių.

"Aš naudojuosi šia proga", — baigia savo notą p. Ministeris, — "pareikšti pilną pasitikėjimą, kad Amerikos Vyriausybė nepripažins Vokietijos aneksionistinio režimo Lietuvoje. Lietuviai tiki, kad anksčiau ar vėliau tas režimas turės pasitraukti ir užleisti vietą demokratiškai ir tikrai reprezentatyviai Vyriausybei, pašauktai laisva valia lietuvių tautos, kuri dabar kenčia nuo dviejų svetimų invazijų". —

Šia nota kolega P. Žadeikis esmingai atitaisė savo paties klaidą, kurią buvo padaręs birželio 25 dienos notoje, kur buvo metęs įtarimo šešėlį Laikinajai Vyriausybei, palygindamas ją su "marionetiniu režimu" (žiūr. psl. 379).

Atitinkamai susilaukė iš Valstybės Departamento pozityvaus atsakymo, datuoto rugsėjo 18 d., 1941, sekančio turinio:*

— Gerb. Tamsta: Aš turiu garbės patvirtinti gavęs Jūsų rugsėjo 3 d., 1941, notą, kuria protestuojate prieš vokiečių invaziją Lietuvoje, ir pareiškėte, jog bet kokis pasikėsinimas iš Vokietijos pusės lemti Lietuvos politinę ateitį be atsižvelgimo lietuvių tautos laisvos valios, o taip pat vokiečių okupacinio režimo aktai, nesiderinantieji su tarptautinės teisės normomis, bus laikomi neteisėtais.

Kaip Jūs prisiminsite, jungtinėje deklaracijoje, sutartoje JAV-bių Prezidento su Didžiosios Britanijos Ministerių Pirmininku jų susitikimo metu vandenynė, yra pasakyta, kad JAV-bės ir Didžioji Britanija respektuoja teisę visoms tautoms pasirinkti sau tokią valdymosi formą, kuri joms yra tinkamiausia, ir kad JAV-bės ir Didžioji Britanija linki, kad galimybė savarankiškai valdytis (self-government) būtų grąžinta toms tautoms, iš kurių ji buvo prievarta atimta.

Teikitės . . . (etc.)

Už Valstybės Sekretorių

(pas. A. A. *Berle, Jr.*)

Kadangi tatau buvo tiesioginis atsakymas į kolegos P. Žadeikio notoje paryškintą Lietuvai gyvybinį klausimą, tai galima su pagrindu jį (atsakymą) skaityti ne tik pripažinimu Lietuvai teisės savarankiškai valdytis, bet ir formaliu iš JAV-bių pusės įsipareigojimu Lietuvos atžvilgiu, kiek tai liečia

* **Foreign Relations of the United States, 1941, Vol. I, psl. 648.**

restauravimą jos valstybinio suverenumo. Deja, šis naujas JAV-bių išipareigojimas liko tik neapmokėtas vekselis, kokie buvo ir kiti du JAV-bių pažadai Lietuvai, duoti jau prieš tai, būtent — Sumner Welleso liepos 23 d. ir prezidento Rooseveltto spalio 15 d. pareiškimai, padaryti 1940 metais.

Būtų natūralu ir prasminga, kad čia taip pat paduočiau protesto ir gauto atsakymo (jei buvo gautas) tekstus ir Lietuvos diplomatinio posto Londone, juo labiau, kad Britų vyriausybė tada irgi dar nebuvo pripažinusi Lietuvos įjungimo į Sov. Rusiją, kaip ir JAV-bės. Bet man nepavyko surasti tuo reikalu bendros kalbos su kolega B. K. Balučiu. Užuoat atsiuntęs man reikalingų tekstų nuorašus, jis užsiblokavo formalistika, atsakydamas man: "jeigu net būtų notos Britų Vyriausybei ar jos atsakymai šiuo klausimu, tai įprasta tvarka negalėčiau Jums duoti jų nuorašų viešam skelbimui, nes tam visados yra reikalingas Foreign Office specialus leidimas"

Kai sugestijavau Balučiui, kad pasistengtų toki leidimą gauti ir pakartotinai paprašiau, kad reikalingų dokumentų nuorašus — po tiek daug metų jau nebesudarančius niekam jokios dipl. paslapties — vis tik teiktųsi man atsiųsti, į tai atsakymo nebesusilaukiau. Gal dėl to, kad tą visų mūsų didžiai gerbiama kolegą, susilaukusį jau didelio amžiaus, buvo parbloškusi liga, kuri netrukus ir atėmė jį iš gyvųjų tarpo.

Po a. a. Balučio mirties dar buvau rašęs kalbamuojų reikalu pasiuntinybės patarėjui Vincui Balickui, perėmusiam mūsų Pasiuntinybės Londone reikalus. Savo atsakyme, datuotame vasario 27 d., 1968 m., kolega Balickas pareiškė: "Prie duotų min. Lozoraičio ir min. Balučio atsakymų nieko naujo pridėti neturiu". Tai buvo nedviprasmiškas atsakymas, jog mano prašyti notų nuorašai man nebus atsiųsti. Tik lieka neišaiškinta, kodėl tie raštai nuslepiami nuo Lietuvos istorijos, kurios puslapių dalį sudarė ir LAF kovos laikotarpis už Lietuvos nepriklausomybę. — Laikotarpis, kurio aprašymui šie mano atsiminimai ir yra skirti.

Tokios padėties akivaizdoje atsiprašau skaitančiojo šios mano knygos puslapius, kad iš mūsų dipl. posto Londone veiklos tegaliu čia paduoti vos porą nuotrupų, mažai teparyškinančių sakyto Lietuvos posto laikyseną ir dipl. žygius anomis Lietuvai itin reikšmingomis dienomis.

BRONIUS BALUTIS
Lietuvos Pasiuntinys ir Įgaliotas Ministeris
Londone, Anglijoje

Viena iš tokių nuotrupų buvo ši: man po karo (1946) sustojus keliom dienom Londone, vykstant iš Paryžiaus į Dubliną, kolega B. K. Balutis papasakojo apie tai, kokių piktų bei iškraipytų informacijų patekdavo į anglų spaudą apie LAF veiklą, įvykusį Lietuvoje Birželio 23 d. tautos sukilimą ir sukilėlių paskelbtą naują Lietuvos Vyriausybę. Nors buvę aiškių ženklų, jog šios tendencingos informacijos buvo sovietų skleidžiamos iš Stockholmo, kad LAF veiklą ir lietuvių sukilimą apšmeižus anglų akyse, jos vis tik nelikdavo be įtakos britų politiniams sluoksniams. Lietuvos Pasiuntinybė Londone, neturėdama tikrų žinių, sakytų klaidinančių britus informacijų negalėdavo atitaisyti bei ką dementuoti. Kolega Balutis tarp kitko pareiškė:

— Kai buvo gauta žinia, jog Tamsta tapai nacių izoliuotas naminiu areštu Berlyne, tuojau nusiskubinau į Foreign Ofisą pranešti apie tokį faktą britams. Išklauses mano pranešimo, atsakingas sakymo Ofiso pareigūnas pasakė:

— That's very fine, this is a sure indication that your colleague in Berlin is not a "Quisling", but something else, a real patriot (tai labai gražu, tai tikras ženklas, jog jūsų kolega Berlyne nėra "Kvislingas", bet kas kita — tikras patriotas). —

Kitas faktas vėl buvo štai koks: nors a. a. Balutis savo atsakyme man į mano pagristą klausimą, ar buvo įteikęs protestą Britų vyriausybei prieš Reicho imperialistinį pasikėsinimą į Lietuvą, buvo daugiau negu šykštus, užtikau Lietuvos Pasiuntinybės Vašingtone biuletenyje šią žinią:

— Pranešama, jog Pabaltijo valstybių ministeriai Londone, p.p. August Torma (Estija), Charles Zarine (Latvija) ir Bronius Balutis (Lietuva), įteikė notas Britų vyriausybei, kur atnaujina savo protestą prieš svetimą okupaciją jų kraštų ir išreiškia pageidavimą atgauti politinę nepriklausomybę po karo. Tai yra pagal Atlanto Chartą p. 2, kuri patikrina, jog nebus nė kokių teritorialinių pakeitimų, kurie neatitiktų laisvai išreikštų norų suinteresuotų tautų.

Panašios notas buvo Pabaltijo valstybių atstovų įteiktos ir Vašingtone.

("Free Europe", England,*
No. 48, 1941 m. rugs. 5 d.)

* Current News on the Lithuanian Situation, No. 7, 1941 m. spalio 15 d., psl. 5.

Dr. KAZYS GRAUŽINIS
Lietuvos Pasiuntinys ir Įgaliotas Ministeris
Pietų Amerikos Valstybėms

Antrasis Lietuvos dipl. postas už Atlanto, būtent kolega dr. Kazys Graužinis, Lietuvos Pasiuntinys ir Įgal. Ministeris net keliose valstybėse, tuomet rezidavęs Buenos Aires, Argentinoje, apsisprendė pareikšti protestą irgi ne pagal kokią instrukciją iš viršaus, bet savo paties iniciatyva ir atsakomybe. Tokiam diplom. žygiui jį paakino dr. Pr. Ancevičiaus, buv. "Lietuvos Žinių" korespondento Berlyne, spaudos pranešimai apie įvykius Lietuvoje, o svarbiausia, telegrafu perduotas Reichskomisaro Lohsės viešo pareiškimo tekstas apie primetimą Lietuvai vokiečių "Zivilverwaltungo". Tai atsitiko šiuo būdu:

Kuomet Ancevičius — dėl Sovietų 1940 m. agresijos — apsisprendė į Lietuvą negrįžti, buvau pagelbėjęs jam gauti kai kurių Amerikos lietuviškųjų laikraščių įgaliojimus jiems atstovauti Reicho sostinėje. Pasinaudojant šia užsienio spaudos atstovo legitimacija, dr. Ancevičius ir galėjo pasiųsti į užatlantį eilę telegramų apie svarbius įvykius Lietuvoje. Prieleidžiu, kad ir kolega P. Žadeikis apsisprendė pareikšti savo protestą paakintas Ancevičiaus telegramų, praleistų vokiečių cenzūros. Pasiuntinybės patarėjas Anatolijus Grišonas, kuris perėmė pasiuntinybės reikalus dr. K. Graužiniui mirus, rašė man:

— Dr. Graužinis, gavęs iš p. Ancevičiaus telegramas, buvo 1941 m. rugpiūčio 11 d. apsilankęs pas Argentinos užs. rkl. viceministerį p. Gache ir jam žodžiu plačiai papasakojo apie bolševikų žiaurumus paskutinėmis jų dominacijos dienomis. Toliau informavo apie lietuvių spontanišką sukilimą ir jų pastangas atstatyti savo nepriklausomą valstybę, o taip pat kaip vokiečiai per komisaro Lohsės atsišaukimą parodė, jog jie nenori žinoti apie kažkokią nepriklausomą Lietuvą ir įvedė paprastą okupacinį režimą, kaip nauji užkariautojai. —

Telegramos, kurias kolega Grišonas čia sumini kaip gautas iš p. Ancevičiaus, buvo dr. Graužiniui tuo keliu pasiųstos mano paprašymu ir aš apmokėjau p. Ancevičiui jų telegrafinio pasiuntimo išlaidas. Be to, buvau kiek vėliau per Argentinos ambasadoriaus Berlyne p. Aliveira malonę perteikęs į mūsų Pasiuntinybę Berne, Šveicarijoje, persiųsti kolegai Graužiniui ilgą, 17 mašinraščio puslapių, su 5 priedais — dokumentais pranešimą apie įvykius Lietuvoje, datuotą 1941 m. rugsėjo 10 d. Tai buvo vienas iš originalių nuorašų mano pranešimo - raporto mūsų diplomatijos šefams ir kitiems mano

ano meto kolegoms, su kuriais dar galėjau palaikyti ryšį, aplenkdamas nacių kontrolę, nors toks persiuntimo kelias ir buvo susijęs su tam tikra rizika.

Kitame laiške kolega Grišonas rašė papildomai man:

— Pavyko surasti notos nuorašą net su dr. Graužinio parašu, kuri buvo jo paties įteikta dr. Enrique Ruiz Guinazu, Argentinos užsienių reikalų ministeriui 1941 m. gruodžio 15 d. Šitą nuorašą su šiuo raštu siunčiu Tamstai pasinaudoti, prašydamas jį gražinti reikalui praėjus. Panašaus turinio raštas buvo pasiųstas Urugvajaus užs. rkl. ministeriui dr. Alberto Guani ir Brazilijos užs. rkl. ministerijai, bet jai, rodos, žodinės notos forma. —

Dr. K. Graužinio protesto tekstas, mano išverstas iš prancūzų į lietuvių kalbą, čia paduodamas”:

— Jo Ekscelencijai Ponui Dr. Enrique Ruiz Guinazu, Užs. Rkl. Ministeriui, Buenos Aires.

Pone Ministeri, prisimindamas savo žodinius pareiškimus, padarytus J. E. Ponui Valstybės Pasekretoriui Užsienio Reikalams rugpiučio 11 d., turiu garbės pateikti žemiau sekančių precizijų apie įvykusius pastaruoju laiku Lietuvoje pasikeitimus:

1. Lietuva bolševikų junte

Sovietų okupacija Lietuvoje tęsėsi tik vienerius metus ir 8 dienas. Bet griovikiški padariniai šio barbariško ir žiauraus dominavimo buvo tokie gilūs, jog Lietuva kentės nuo jų dar daug metų.

Panaikindami privatinę nuosavybę, bolševikai pagrobė visus lietuvių turtus ir išgabeno į Rusiją visa, ką tik galėjo, tuo būdu sugriaudami nuosavybę ir visą krašto ekonominį gyvenimą. Labiausiai reikalingos prekės pranyko iš krautuvių, pragyvenimo kaina pakilo kelis kartus, tuo tarpu kai algos tebuvo pakeltos labai mažai ir tai tik darbininkams ir smulkiems tarnautojams. Nepasitenkinimas šiais bolševikų eksperimentais buvo visuotinis visuose gyventojų kloduose.

Juo labiau žalingų pasekmių komunistinis viešpatavimas turėjo moralės ir nacionaliniu požiūriu. Taikydami visu griežtumu savo visuotinai žinomus teroristinius metodus, bolševikai siekė nuslopinti moralinius, religinius ir tautinius jausmus lietuvių tautoje, nors ir be pasisekimo.

Tūkstančiai lietuvių patriotų, ypatingai tarp intelektualų, buvo areštuoti, kalinami, kankinami ir nužudyti bolševikų, tik

šie neįstengė lietuvių susovietinti. Nepajėgdami palaužti lietuvių neapykantos komunizmui, bolševikai sugalvojo žvėrišką planą eksterminuoti visus lietuvius pagal Maskvos tvarkažodį: "Nė vieno lietuvio Lietuvoje". Apie šio birželio vidurį sutraukti čekistai iš įvairių Rusijos dalių ir pradėta organizuoti tikra lietuvių "medžioklė". Nuo 14 iki 20 birželio Lietuva tuo būdu buvo sukrėsta masinių deportacijų teroro: "Sunkvežimiai su ginkluotais GPU agentais pasileido į miestus ir kaimus gaudyti sau aukų, įskaitant jų gaudymą gatvėse. Vyrai, moterys ir vaikai, dažnai net ir ligoniai, buvo sukrauti į sunkvežimius, nukreiptus į geležinkelių stotis, kur nelaimingieji buvo uždaryti galvių vagonuose. Nariai tos pačios šeimos būdavo dažnai išskirstomi. Laukiant, kol transportai bus sudaryti, tie vagonai stovėdavo stotyse ištisas dienas, per kurias aukos likdavo sugrūstos vienos ant kitų, be oro, be maisto ir lašo vandens alpstantiems nuo troškulio".

Kelios dešimtys tūkstančių lietuvių tuo būdu buvo vienu užsimojimu deportuoti į Sibirą, į Kazachstaną ir kitas liūdnai garsias Rusijos sritis, kur jie dabar ten yra tikrų vergų padėtyje.

2. *Lietuvių sukilimas*

Visi tie laukiniai bolševikų žiaurumai betgi nepajėgė palaužti lietuvių tautos pasipriešinimo nei visuotinio jos pasiryžimo atkurti savo nepriklausomą valstybę. Nepaisant neapsakomo teroro, kuris siautėjo krašte, lietuviai organizavosi nusikratyti sovietinio jungo.

Kai tik pasigirdo pirmieji patrankų griausmai naujo karo tarp Vokietijos ir Sovietų Rusijos, sukilo visas kraštas prieš bolševikinę priespaudą. Po aštrių kovų, jau antrąją karo dieną, š. m. birželio 23 d., lietuviai sukilėliai suspėjo užimti Kauną ir varė bolševikus lauk iš Vilniaus ir kitų Lietuvos miestų. Sukilimą buvo paruošęs Aktyvistų Frontas, bet visa tauta buvo prisidėjusi. Aktyviai sukilime dalyvavo daugiau kaip 125,000 sukilėlių, žuvusiųjų už Tėvynę sukilėlių skaičius siekė per 4000 ir apie 8000 sužeistų.

Naktį iš birželio 22 į 23 buvo sudaryta Kaune nacionalinė Lietuvos Laikinoji Vyriausybė, kuri proklamavo atkūrimą Lietuvos Valstybės, laisvos ir nepriklausomos. Savo pirmame atsišaukime į lietuvių tautą ta nacionalinė Vyriausybė deklaravo: "Mes norime būti nepriklausomi, esame pasiryžę viskam aukotis, viską atiduoti Lietuvai".

Kai birželio 24 d. popiet pirmieji vokiečių kariuomenės daliniai pasiekė Kauną, ten jau bolševikų neberado, bet visa administracija buvo pilnai lietuvių rankose.

Tas visas lietuvių tautos herojinis sukilimas reiškė aukščiausią jos apsisprendimą atkurti Nepriklausomą Lietuvą. Kadangi tai buvo betgi priešinga Vokietijos Reicho dabartinių vadų imperialistinei užmačiai pavergti pasaulį, tai sukilimas, gaila, tuo tarpu neatnešė norėto rezultato.

3. *Vokiečių okupacija Lietuvos*

Karo paskelbimo deklaracijoje Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungai Vokietijos Reicho kancleris p. Hitler buvo iškilmingai pareiškęs, jog jis niekad nesiekęs Lietuvą okupuoti. Taigi, išgyjavę į Lietuvą, vokiečiai pradžioje buvo leidę nacionalinei Lietuvos Vyriausybei veikti, kuri galėjo vykdyti savo funkcijas daugiau kaip vieną mėnesį. Ši Vyriausybė galėjo perorganizuoti krašto valdymo aparatą, panaikinti didžiąją dalį komunistinių reformų ir atkurti privatinės nuosavybės teisę.

Bet liepos gale vokiečiai staigiai primetė Lietuvai savo civilinę valdžią. Buvo viešai paskelbtas Lietuvoje Reicho komisaro Ostlandui, p. Lohse, atsišaukimas į lietuvių tautą, datuotas liepos 28 d. Iš to atsišaukimo lietuviai patyrė, jog Vokietijos Fuehrerio valia "buvusioji Lietuvos Respublika" (ehemaliger Freistaat Litauen) sudarys nuo tol dalį kažkokio Ostlando, vokiečių komisarų valdomo. Tame atsišaukime buvo žadama, jog — "nežiūrint viso pikto, padaryto germanizmui, ir visų užpuldinėjimų ant nacionalsocialistinės Vokietijos" — užtikrinti lietuviams "darbo, duonos ir progreso, kad jie galėtų gerai gyventi", ir nieko daugiau. Užtat reikalaujama, kad naujųjų valdovų įsakymai būtų pildomi besąlyginai . . .

Pastatyta prieš tokią padėtį, nacionalinė Lietuvos Vyriausybė dar mėgino kurį laiką derėtis su vokiečių vyresnybe, bet be pozityvaus rezultato, ir pasijuto galų gale priversta susispenduoti, pareikšdama protestą naujam krašto okupantui. Paskutinis jos aktas buvo padėjimas vainiko prie Nežinomojo kareivio kapo akivaizdoje minios įvykio pritrenktų lietuvių.

Po to vokiečių vyresnybė likvidavo taip pat ir Aktyvistų Frontą, suorganizavusį lietuvių sukilimą, ir netgi konfiskavo visą jo turtą. Vienkart buvo grąžintas galiojimas bolševikų neteisėtai pravesių nacionalizacijų ir turto konfiskavimų. Tuo būdu, vokiečių manymu, visi turtai Lietuvoje buvo pada-

romi priklausomais okupacinei valdžiai, kaip tarsi karo grobis, kad atimtų lietuviams pagrindą pretenzijoms į bolševikų pagrobimą iš jų turtą. Apskritai visa vokiečių administracija Lietuvoje, atrodo, buvo organizuojama pirmiausia tuo tikslu, kad kiek galint labiau eksploatavus krašto turtus Reicho naudai, nekreipiant jokio dėmesio į lietuvių teises. Savaimė suprantama, lietuvių tauta niekad negalės pakęsti tokios padėties, kurią ji, be to, laiko grynai praeinama.

Kaip pereitais metais aš turėjau garbės pareikšti protestą savo 1940 m. liepos 22 d. nota Nr. 909 prieš neteisėtą Lietuvos aneksavimą iš Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos pusės, taip laikau šiandien savo pareigą, kaip Lietuvos Ministeris, prideramai akredituotas prie Argentinos Vyriausybės, protestuoti prieš naują mano krašto okupavimą iš Vokietijos Reicho pusės, okupacijos — priešingos lietuvių tautos teisėms ir jos valiai.

Niekad Lietuvių Tauta nesiliaus protestavusi prieš pažeidimą jos šventos ir neribotos teisės į valstybinį suverenumą. Gyvendama giliu pasitikėjimu ir viltimi į išlaisvinimą savo Valstybės, kai bus išlaisvintos ir visos kitos dabar Europoje laikinai pavergtos valstybės, Lietuvių Tauta tęs savo šventą kovą už atkūrimą savo Valstybės, laisvos ir nepriklausomos.

Aš leidžiu sau išreikšti viltį, jog šis nusistatymas bus šio Krašto Vyriausybės ir Argentiniečių Tautos sutiktas su palankumu.

Teikitės, Pone Ministeri, priimti mano labai aukštos pagarbos pareiškimą.

(pas.) Dr. K. *Graužinis*

Buenos Aires, 1941 m. gruodžio 15 d.

Deja, kaip gražiai formuluoti ir kaip tvirti juridiniai mūsų dipl. postų protestai prieš naują Lietuvos nepriklausomybės paglemžimą bebūtų buvę, jie tegalėjo užfiksuoti tarptautinės teisės plotmėje ano meto Lietuvos padėtį, kaip naujos svetimos agresijos aukos, bet ne tą padėtį atitaisyti, kol karas tebėjo. Jos atitaisymas reikalavo naujo iš pačios mūsų tautos pasiryžimo ir naujų aukų, siekiant pakartotinio išsilaisvinimo.

APGAILĖTINŲ KLAIDŲ PAMOKOS

Klaidos, kokių pasitaiko politikos srityje, skiriasi nuo aritmetikos klaidų tuo, kad šios pastarosios yra matomos tuojau pat, kai padaromos, kaip pavyzdžiui, jog dukart du yra ne trys ar penki, o tik keturi, tuo tarpu kai klaidos politikoje pasidaro aiškios dar ne tuojau, kartais net po ilgėlesnio laiko.

Kuomet LAF taktika pasiekti Lietuvai valstybinio suverenumo kovos keliu, išnaudojant rusų - vokiečių pakto laukimą sužlugimą, privedė prie konflikto su Vokietijos Reichu, kurio dėka Birželio 23 d. sukilimo atkurtoji nauja Lietuvos Vyriausybė po 6 savaitių rezistavimo vėl buvo nušalinta, šį kartą jau iš vokiečių pusės, buvo atsiradusios net dvi kitokios Lietuvai gelbėti koncepcijos. Abi jos pagrindinai skyrėsi nuo LAF taktikos ir viena nuo kitos: viena jų bazavosi pasitikėjimu Vokietijos Reichu, kita — jo priešais, tariamųjų didžiųjų demokratijų, pirmoje vietoje JAV-bių, pažadais apie mažųjų tautų išlaisvinimą.

Pirmoji koncepcija gimė iš tariamų voldemarininkų opozicijos Laikinajai Vyriausybei. Būdami nepatenkinti, kad jiems nebuvo joje stipriau atstovaujama, jie nuo pat Birželio 23 dienos sukilimo laimėjimo ieškojo kontaktų su vokiečiais ir juos lengvai sumezgė, nes ryškiau nestatė nepriklausomybės reikalavimo Lietuvai ir tenkinosi kuklesniais pageidavimais, kaip skaitytojui jau žinoma iš Gestapo liepos 6 dienos biuletenio išrašo, mano paduoto 438 puslapyje.

Planas, atrodo, buvo toks: įsiteikus vokiečiams, pasistengti įstatyti į svarbesnias vietas krašto administracijos aparate savo žmones ar voldemarininkams simpatizavusius, nesmetinio plauko tautininkus, kad vėliau perėmus ir pačią Krašto Vyriausybę, jei pavyktų gauti tam Reicho sutikimą. Kitaip sakant, būta aiškaus palinkimo į kolaboraciją su vokiškuoju okupantu, nors ir ne besąlyginę, bet su paslėptu tikslu bei tikintis tuo keliu pasiekti Lietuvai valstybinio suverenumo.

Ar prof. A. Voldemaras, kurio vardu tos koncepcijos šalininkai buvo vadinami, būtų jai pritaręs, jei būtų tada buvęs laisvas Lietuvoje, o ne prieš metus Sovietų deportuotas į Rusiją nežinomam likimui, tenka labai abejoti. Šią savo abejonę grindžiu tuo, kad prof. Voldemaras, nors savo politinių priešų ir apšauktas germanofilu, nerodė pasitikėjimo vokiečiais. Kuomet 1940 m. birželio mėn. antroje pusėje jis, grįždamas iš tremties užsieny į savo kraštą, Lietuvą, buvo

keliom dienom stabtelėjęs Berlyne ir aš jį kalbinau negrižti į Lietuvą, bet pasilikti Vokietijoje, kad bendromis jėgomis galėtume rūpintis Lietuvos gelbėjimu, prof. Voldemaras nesisėdė mano įkalbinamas, aiškindamasis, jog toks eventualumas būtų susijęs su daugel "gal" ir "bet" . . .

Manau, kad būtų teisingiau, jei termino "voldemarininkai" toliau iš viso nebavartotume, kaip klaidinančio. Juo labiau, kad patys "voldemarininkai", kaip pasakyta LE (XVI, psl. 72 - 73) jau prieš kelerius metus buvo persiorganizavę į Lietuvos Nacionalistų Partiją (LNP). Prie Smetonos režimo, prieš kurią "voldemarininkai" buvo griežtai nusistatę, LNP veikė slapta. Po 1941 m. birželio sukilimo ji jau birželio 29 d. įsiregistravo ir veikė viešai, kol po maždaug 4 mėn. veiklos buvo vokiečių okupacinės valdžios uždaryta, nežiūrint parodytos geros valios su ja kolaboruoti. Kodėl taip atsitiko, liudija šis von Rosenbergo raštas Lohsei: —T454/26/000921-2—

Reicho Ministeris

Užimtiems Rytuose Kraštams

Berlin, 1941 m. lapkr. 11 d.

Nr. 00318/41 R/H

Ponui Ostlando Reichskomisarui

Gauleiteriui Heinrich Lohse

Rygoje

S l a p t a i !

Liečia: Nacionalistų Partiją Lietuvoje

Iš Generalkomisaro Lietuvai vieno pranešimo matau, jog buvo jis priėmęs vieną vadinamųjų Lietuvių Nacionalistų delegaciją. Ši grupė, susidėjusi iš vokiečiams draugiškų elementų, aiškiai užsiminė savo kalboje apie savarankišką (selbstständiges) lietuvių valstybę, kurios įkūrimo jie laukia iš Vokietijos. Generalkomisaras neteikė reikšmės tiems užsiminimams ir, kalbėdamas bendrai, pastebėjo, jog į tą politinę partiją jis žiūrįs kaip į bandomąją priemonę ir kad iki šiol jam tatau gerai pavykę. Faktiškai betgi politinės partijos buvime glūdi pavojus ateičiai. Iš esmės jokia politinė partija negali būti laikoma atitinkamos tautos nacionališkai - valstybinių siekimų reiškėja nė jokiame Generalkomisariate. Kylantieji iš gyventojų tarpo pageidavimai, jei jie atrodo teisingi ir atitinka vokiečių interesus, gali būti priimami dėmesin Gebietskomisarų arba Generalkomisarų. Sudarymas politinės partijos, kuri, savaime aišku, turėtų savo intelektualinį centrą Generalkomisariato

sostinėje, slepia savyje pavojų susidaryti centrinei vadovaujamai opozicijai, kuri turi būti iš anksto eliminuota. Latvijoje ir Gudijoje jokių politinių partijų nebėra, kaip kad ir Estijoje jų nebus. Buvimas lietuvių politinės partijos galėtų sukelti pagrįstą latvių ir estų klausimą, kodėl jiems neleidiama to paties, kaip lietuviams. Todėl reikalinga imtis deramų priemonių Lietuvių Nacionalistų Partijai paleisti. Prašyčiau nedelsiant pasvarstyti ir — atsiklausus nuomonės taip pat ir Generalkomisaro Lietuvai — teiktis atsiųsti man atitinkamus pasiūlymus, ar tektų bazuotis kokia valdyba, kaip Generaldirektoriumas Rygoje, arba gal pasirinkti kelią dar mažiau įpareigojančios Patikėtinių sistemos (System von Vertrauensräten), kuriems būtų pavesta prarasti tam tikrus bendro pobūdžio uždavinius.

(pas.) *Rosenberg*

Savo atsakyme (datuotame 1942 m. sausio 15 d.) apie minėtos centro instrukcijos išpildymą Reichskomisaras Lohse pranešė Rosenbergui, kad Generalkomisaras Kaune pareiškė Nacionalistų Partijos vadovybei, jog "Partijos tolimesnis veikimas dėl pagrindinių sumetimų negali būti leidžiamas". Majoras Virbickas, kuris atsakyme minimas kaip vienas iš sakytos partijos prezidiumo narių, reagavo į tai pasakymu, jog jis norėtų pasitraukti iš politikos (aus dem öffentlichem Leben) ir išvyksta į savo ūkį provincijoje, netoli Šiaulių. Tačiau pastebėjo, jog norėtų, kad ir toliau, kaip iki tol, būtų retkarčiais priimamas Generalkomisaro, šiam pastarajam painformuoti apie "gyventojų rūpesčius ir pageidavimus". — T454/26/000803 —

Lohsės pranešimas užbaigiamas pastaba: "Atrodo, jog Nacionalistų Partijos uždarymas jokio ypatingo nusivylimo (Verstimmung) jos vyriausioje vadovybėje nesukėlė".

Reichskomisaras, matyti, nepajėgė suprasti, jog net ta, labiausiai į kolaboraciją su vokiečiais linkusi lietuvių partija, jau buvo ir be jo pareiškimo apie partijos uždarymą priėjusi išvados, kad bendra su vokiškaisiais naciais kalba lietuviui buvo neįmanoma, jei jis tikėjo Lietuvos teise į valstybinį suverenumą ir nebuvo linkęs išsižadėti lietuvių tautos idealų.

Gaila tik, kad Nacionalistų Partija po Birželio 23 d. sukilimo, į kurio laimėjimą ir jos nariai buvo padarę pažymėtiną įnašą, buvo stojusi į opoziciją Laikinajai Vyriausybei,

laikinais nueidama politinių lengvatikių keliu, kolaboruodama su vokiečių okupantu, tuo labai pakenkdama Laikinosios Vyriausybės teisiniam įsitvirtinimui santykiuose su Vokietijos Reichu bei pasiekti jai ano meto betarpiško Lietuvos kaimyno pripažinimą.

Mano manymu, šią politinę klaidą LNP padarė ne dėl stokos lietuviškojo patriotizmo, kurio ji, kaip ir kitos lietuvių partijos ir grupės, nebuvo pristigusi, bet dėl klaidingo įvertinimo padėties, kurion Lietuvos klausimas buvo atsidūręs po kilusios iš Reicho pusės audros prieš LAF-tą ir apskritai lietuvius dėl deklaravimo Lietuvos valstybinės nepriklausomybės atkūrimo ir paskelbimo naujos, tautinės Krašto Vyriausybės be preliminarinio susitarimo su Berlynu.

Kita neapdairios politikos koncepcija buvo ta, kuri bazavosi besąlygine prielaida, jog Lietuvos atkūrimo būtų galima pasiekti tik tariamų didžiųjų demokratijų pagalba, t. y. joms karą laimėjus. Šią koncepciją norėusi čia palyginti su "vienpusiška meile", kada nėra iš anksto žinoma, ar antroji pusė galės atsilyginti tuo pačiu, šiuo atveju — nežinant iš anksto, ar aplinkybės karo gale tikrai leis minėtoms valstybėms savo pažadus tesėti praktiškai, jei ir nebūtų jų išsižadėjusios.

Kaip jau buvau paryškinęs, Prezidentas Smetona buvo iš pradžios LAF-to taktikai pritaręs (žiūr. psl. 42) ir net pažadėjęs pats grįžti į Lietuvą, jei, kaip jis sakė — "pavyktų atstatyti Lietuvos suverenumą nors viename valsčiuje". Tačiau vėliau — dar tebelūkuriuojant Šveicarijoje, ėmė tas jo nusistatymas keistis, o kai pasiekė Jungtinių Amerikos Valstybių krantą — metėsi A. Smetona su pilnu užsimojimu į propagandinę ataką prieš Hitlerį, būtent savo interview "Vienybės redaktoriui J. Tysliavai" (žiūr. psl. 269) lyg pamiršęs, jog Lietuvos dipl. posto prie Reicho vyriausybės ne tik nebuvo atšaukęs, bet priešingai — net buvo jį pakartotinai įpareigojęs bei prašęs visaip stengtis gelbėti Lietuvą ir siekti tuo tikslu susitarimo su Reichu.

Kulminaciniu momentu A. Smetonos atsimetimo nuo LAF kovos tenka laikyti jo 1941 m. birželio 24 dienos eksploziją Chicagos "Herald - American" didžiajame dienraštyje (žiūr. psl. 376) dėl įvykusio Lietuvoje tautos sukilimo, kurio laimėjimo dėka buvo paskelbtas sudarymas naujos tautinės Krašto Vyriausybės be A. Smetonos parašo, A. Smetonai per toli nuplaukus nuo Lietuvos ir todėl esant nebepasiekiamam.

Kai po 6 savaičių rezistavimo Laikinoji Lietuvos Vyriausybė, nesusilaukusi iš užjūrio jokios paspirties, buvo vokiečių nuo krašto valdymo nušalinta, visi tie, kas už Atlanto buvo jos pastatymą tautos sukilimo žygiu sutikę kreivu žvilgsniu, greitai ėmė suprasti, jog pasidarė labai nebegerai.

Kai padarytoji klaida jau buvo nebeatitaisoma, ją buvo supratę ir A. Smetona su P. Žadeikiu. Žinodami, jog politiškai diplomatinėje kovoje siekiant atkurti prarastą valstybės suverenumą buvo vis tik (ir lieka šiandien) labai svarbu turėti savą Vyriausybę nors egzilyje, Prezidentas Smetona ir kolega Žadeikis buvo sumanę mėginti tokią vyriausybę sudaryti JAV-bėse.

Tuo reikalu P. Žadeikis buvo 1941 m. gruodžio 18 d. įteikęs Valstybės Sekretoriui Cordell Hullui atitinkamą notą, kuria siekė Valstybės Departamento pritarimo sudaryti Lietuvos Tautos Tarybą (Lithuanian National Council) ir Lietuvos egzilinę Vyriausybę (Lithuanian Government in Exile) Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Jie tikėjosi, jog karo paskelbimas Amerikai iš vokiečių pusės, įvykęs gruodžio 11 d., buvo sudaręs tinkamą momentą sakytam klausimui iškelti.

Kad Valstybės Departamentui įsiteiktų ir tuo palengvintų sau tą Lietuvai svarbų reikalą praveisti, kolega P. Žadeikis, aišku, ne be A. Smetonos žinios, tuo pat metu buvo padaręs formalų pareiškimą sakytam Departamentui apie Lietuvos (deja, jau nebeegzistavusios kaip valstybė) atsistojimą JAV-bių pusėje ir net pasiskubino apie tai pagarsinti vietinėje Vašingtono spaudoje. Pvz. "The Evening Star" dienraštis buvo paskelbęs gruodžio 22 d. sekantį reportažą:*

— *Ministeris sako: Lietuva atsistojo prieš Ašį!*

Dr. P. Žadeikis, Lietuvos Ministeris Vašingtone, paskelbė šiandien, kad jo atstovaujama tauta nori būti laikoma stovinti ("alined") kariaujančių prieš Ašį valstybių pusėje ir savo Vyriausybės vardu pareiškė gilių simpatijų, o taip pat tvirtą tikėjimą Amerikos ginkluotų pajėgų laimėjimu.

Dr. Žadeikis pasakė, jog jis žiūri į Atlanto Chartą kaip garantiją grąžinti Lietuvos Respublikai politinę laisvę, kurios ji nebeturi, nes kraštas vokiečių jėgų kontrolėje. Prezidento Roosevelto ir premjero Churchillio pasirašyta Atlanto Charta

* *Current News on the Lithuanian Situation*, Nr. 11-12, 1941 m. gruodžio mėn. 30 d., psl. 1.

patikrina, — jis prisiminė, — jog suverenumo ir savarankiško valdymosi teisės turi būti restauruotos toms tautoms, iš kurių tatai buvo prievarta atimta.

Nors Lietuva yra mažas kraštas ir jos geografinė padėtis yra nepavydėtina, — pasakė Ministeris, — ji nenori būti palaidota gyva arba paaukota didžiųjų jos kaimynų naudai. Lietuva turi turtingas istorines tradicijas, kurios sudaro dalį jos sielos; yra apsisprendusi ir pajėgia gyventi nepriklausomą gyvenimą, jokių būdu nepažeisdama savo kaimynų teisėtų interesų. —

Deja, nei gruodžio 18 dienos nota, nei čia paduotas viešas pareiškimas apie puolimą JAV-bėms į glėbį nedavė norėto rezultato. Buvęs Prezidento Smetonos asmens sekretorius A. Merkelis apie tai liudija šitaip:*

— 1942 m. sausio 12 d. P. Žadeikis painformavo A. Smetoną, kad Cordell Hull jam pranešęs, jog notoje iškeltų klausimų svarstymas esąs atidėtas. Vokietijai užpuolus Sovietų Sąjungą ir okupavus Lietuvą, JAV-bių politika Lietuvos atžvilgiu tapo santūresnė. Lietuvos egzilinės Vyriausybės sudarymo klausimas iškeltas pervėlai, ir maža tebuvo vilties, kad Jungtinių Amerikos Valstybių ir Didžiosios Britanijos jis būtų svarstomas. —

Į tai tegalima būtų paklausti, kas kaltas už tai, kad sakytos Vyriausybės sudarymo klausimas buvo iškeltas pervėlai . . . Gautas neigiamas atsakymas tik pagilina apgailėstąvimą, kad tie du atsakingi Lietuvos valstybės vyrai nesusiorientavo, kai tam buvo tinkamas laikas, — nepaprašė JAV-bių valdžią suteikti pripažinimą Lietuvos Laikinajai Vyriausybei, kai buvo Birželio 23 d. pačios mūsų tautos kraujo auka ką tik paskelbta. Jungtinės Amerikos Valstybės tada dar nebuvo "išsirikiavusios" į talką Sov. Rusijai, Lietuvos priešui, ir tebeturėjo laisvas rankas mažai Lietuvai pagelbėti stipresniu diplomatinio demaršu Berlyne per savo ten tebeveikusią ambasadą . . .

Lyg nesuprasdamas, kad nuo JAV-bių išsirikiavimo į talką Sov. Rusijai buvo jau pasikeitusi padėtis Lietuvos nenaudai, A. Smetona — pamiršdamas savo paties duotą pasižadėjimą JAV-bių ambasadoje, Berlyne, "while I am in the U. S.,

* Aleksandras Merkelis. Antanas Smetona, psl. 659.

I shall not be considered as the head or member of any government" — pasileido su prakalbomis prieš Sov. Sąjungą po gausias Amerikos lietuvių kolonijas, kol nesusilaukė 1943 m. vasario 1 nemalonaus rašto iš Teisingumo departamento, Specialaus karo politikos skyriaus viršininko, kur pasakyta:*

— We are advised that you are presently acting as a representative of Lithuanian interests. In order that your status under the Act may be determined, it would be appreciated if you would advise us in detail of your activity in this regard. Full details of all speeches you have given should be supplied, referring to the occasions upon which you have spoken, stating whether any have been broadcast. The content of these speeches and any articles that you have published should be described and sample copies sent if they are available. —

Toliau A. Merkelis pastebi: "Šis A. Smetonos vertima« registruotis, kaip *an agent of foreign principai*, buvo skaudus smūgis Lietuvos laisvinimo bylai ir A. Smetona stengėsi jo išvengti, tuo reikalu aiškindamasis su Department of Justice ir Department of State" . . .

Bet ir vėl klausimas: kas čia kaltas, kad toks "skaudus smūgis Lietuvos laisvinimo bylai" buvo susilauktas iš JAV-bių valdžios organų pusės?

Šiame skirsnelyje paryškinti dviejų priešingų politikos polių faktai vaizdžiai parodo, kaip slidu vadovautis kare atsidūrusių valstybių pažadais ir kaip netikra buvo bazuoti Lietuvos atkūrimo siekimą spėliojimu, kuri kariaujančiųjų pusių galėtų karą laimėti. Vienokiu ar kitokiu būdu išivėlusios į žūtibūtinę ginkluotą kovą valstybės žiūri pirmoje vietoje savo karinių interesų. Šiuo tikslu jos įvairiais būdais vilioja mažesnes tautas sau į karo talkininkus, o ne būna tikrai susirūpinusios tuo, kas tokioms tautoms labiausiai skauda, net pačių jų likimu.

LAF vadovybė siekė aukščiau minėtų klaidų išvengti. Todėl bazavosi ne spekuliacijai, kuri pusė karą, tada dar tik įpusėjusį, galėtų laimėti, bet kaip numatytą jo persimetimą ir į Europos rytus, prieš Sov. Sąjungą, praktiškai išnaudoti Lietuvos valstybės atkūrimo tikslui. Buvo apsispręsta griebtis iš anksto planingo pasiruošimo praversti ta proga mūsų tautos

* Aleksandras Merkelis. Antanas Smetona, psl. 666.

sukilimą, kad pastačius nedraugiškuosius Lietuvos kaimynus — bolševikinę Rusiją ir hitlerinę Vokietiją — prieš Lietuvos valstybinio savarankiškumo atkūrimo faktą. Nesusvyruota nė tada, kai sukilimo paruošimo eigoje konkrečiai paaiškėjo, jog ir po jo laimėjimo dar nebūtų lengva palenkti hitlerinę Vokietiją skaitytis su pasiektais rezultatais bei atkurtąją Lietuvos Vyriausybę įteisinti.

Žiūrint į aną LAF kovos žygį pro jau keletos dekadų praeities prizmę ir prisiminus faktą, jog — kaip jau buvau minėjęs (žiūr. psl. 350) — von Ribbentrop jau buvo linkęs su Birželio 23 d. lietuvių sukilimo rezultatais skaitytis, manau, jog tada buvo tvirto pagrindo prielaidai, kad laimėjimas būtų galėjęs būti pilnesnis, o gal net būtų pavykę Lietuvos valstybinį suverenumą, Birželio 23 d. sukilimo faktiškai jau atkurtą, realizuoti visoje pilnumoje, tiek santykiuose su Vokietija, tiek ir kitomis valstybėmis. Bet tai statė imperatyvišką sąlygą, kad kalbamo sukilimo laimėjimas nebūtų buvęs apsunktintas vienybės pairimu ir kitomis negerovėmis iš mūsų pačių pusės, kurių pagrindinės buvo šios:

1. Jei Prezidentas Smetona nebūtų padaręs tokių reikalui žalingų viešų pareiškimų, kaip tas jo interview Brooklyno "Vienybei" (žiūr. psl. 269) ir vėliau Čikagos "Herald-American" (žiūr. psl. 376), bet būtų laikęsis politinio santūrumo, kaip jam buvo patarta remiantis Romoje Lietuvos pasiuntinių ir įgal. ministeriu priimtu nutarimu (žiūr. psl. 52).

2. Jei St. Lozoraitis — kaip legalia* J. Urbšio paskirtas likusios užsieny Lietuvos diplomatijos šefo pareigoms — būtų parodęs, Birželio 23 d. sukilimui priartėjant ir jam įvykus, būtinos iniciatyvos laiku painstruktuoti Lietuvos dipl. postus, kaip kiekvienam jų laikytis ir kokių daryti dipl. žygių įvairiose sostinėse Lietuvos Laikinosios Vyriausybės padėčiai tuoj įtvirtinti tarptautinėje plotmėje.

3. Jei Lietuvos dipl. atstovas Vašingtone nebūtų savo birželio 25 notoje Valstybės Departamentui metęs įtarimo šešėlį, kad tautos sukilimo pastatytoji nauja Lietuvos Vyriausybė ar tik nebuvo koks "naujas marionetinis režimas" (žiūr. psl. 379), bet priešingai — būtų tuojau ėmęsis visų įmanomų žygių gauti jai JAV-bių pripažinimą ir priprašyti Valstybės Departamentą, kad pavestų Amerikos ambasada Berlyne padaryti diplomatinį demaršą vok. Užs. Rkl. Ministerijoje Lietuvos Laikinosios Vyriausybės padėčiai sustiprinti.

4. Jei gen. St. Raštikis nebūtų pasidavęs Gestapo intrigai savavališkai išskristi į Kauną, tokiu savo pasielgimu pakirsdamas mano autoritetą kaip Lietuvos diplomatinio atstovo prie Reicho Vyriausybės ir kaip mūsų Laikinosios Vyriausybės ministerio pirmininko. Be to, suparaližuodamas tos vyriausybės trijų narių delegacijos Berlyne funkcionavimo pastangoms gauti sakytai Vyriausybei pripažinimą iš Vokietijos pusės.

5. Jei nacionalistiniai elementai (kurie prieš tai vadino save voldemarininkais) ir kiti nepatenkintieji nebūtų metęsi į opozicinę akciją prieš Laikinąją Vyriausybę ir į nusikaltamus sąmokslus už jos nugaros su svetimų mums nacių partijos ir gestapo agentais tokiu metu, kai naujosios Vyriausybės padėtis buvo nepaprastai sunki; ji imperatyviai reikalavo vengti politinio susiskaldymo prabangos, kad nesuteikus naujajam krašto okupantui galimybės vykdyti *divide et impera* politiką.

Visokie "toliaregiškosios" politikos apaštalai — o iš tikrųjų gi kovos su ginklu rankoje defetistai — mėgsta tvirtinti, jog toks pasipriešinimas buvo iš viso beprasmiškas, nes negarantavo laimėjimo, o tik pareikalavo daug kraujo aukų.

Nenorėdamas dėl to leisti į bergždžią ginčą su tokiais salioniniais Lietuvos laisvintojais, užbaigsiu šį skirsnėlį a. a. Ernesto Galvanausko viešai pareikšta nuomone ta jautria tema. Velionis, kuris buvo vienas iš daugiausia patyrusių Lietuvos buvusių politikų ir valstybės vyrų, 1966 metais gruodžio 1 d. "Laisvosios Lietuvos" psl. 5 - 6 korespondento užklaustas, ar reikėjo ginklu sovietams pasipriešinti, nedvejodamas atsakė:

— Taip, būtinai reikėjo. Ir atsakingus už nesuorganizavimą ginkluoto pasipriešinimo bei jiems pritariančius norom nenorom tenka laikyti tautos ir valstybės priešų sąmoningais ar nesąmoningais talkininkais. Ginklu užimtą kraštą daug sunkiau valdyti, negu kraštą, pasidavusį be ginklų panaudojimo. Jei ta paskutinė proga pasipriešinti ginklu bolševikinei okupacijai būtų buvęs išnaudota — Sovietai nebūtų sugebėję padaryti "laisvo" Lietuvos prisijungimo, o ir vokiečiai būtų buvę priversti atstatyti Lietuvos nepriklausomybę vokiečių - sovietų karo metu, kad gal ir be jokio noro, nes nebūtų turėję kitokios išeities. Dabar gi vokiečiai teoretiškai įėjo į Lietuvą kaip Sovietų teritorijos dalį, bet ne kaip į Sovietų

po kautynių okupuotą kraštą, valdžiai, kariuomenei ir administraciniam aparatui pasitraukus užsienin.

Vėlesnis spontaniškas tautos sukilimas prieš sovietinę okupaciją ir komunistinį terorą, pareikalavęs irgi nemažai aukų, deja, nebegalėjo atstoti to paskutinio šanso ginklu pasipriešinti dar Lietuvai laisvai tebesant. Pirmoj eilėj reikėjo turėtą laisvę ginti ginklu, nes tas laisvės nevertas, kas negina jos, nors tas negynimas ir nebuvo tautos, bet tik jos buvusios valdžios neapdairumas. —

Į kitą korespondento klausimą: Ar priešinimasis sovietinei okupacijai nebūtų pareikalavęs perdaug aukų? — Galvanauskas atsakė šitaip:

— Ne, aukų skaičius būtų buvęs daug mažesnis, negu per partizaninį pasipriešinimą antros sovietinės okupacijos metu. Tačiau atsiekimas būtų buvęs pasaulinės reikšmės ir turėjęs milžiniškos moralinės ir praktinės vertės ateičiai. Gi partizaninis pasipriešinimas, nežiūrint jo heroizmo, jau po "išlaisvinimo", kitataučiams buvo beveik nežinomas. Jei organizuota Lietuvos kariuomenė būtų pasipriešinusi, stabdomųjų kautynių ir evakuacijos forma, okupacijai — niekam vėliau nebūtų buvę reikalo partizanauti, nes tautos valia jau būtų buvusi parodyta jos valstybinių ginkluotų pajėgų.

Teisinti tada turėtų organizuotų pajėgų nepanaudojimą prieš okupantą mažiausia yra maskavimas savo bailumo ir nenoro aukotis tautos reikalams. —

AKTYVISTŲ FRONTO LIKVIDAVIMAS

Kiekvienas, perskaitęs šių mano atsiminimų puslapius ir susipažinęs su ten paduotais praeities veiklos dokumentais, neabejoju, bus supratęs, jog LAF nesibazavo tos ar kitos kariaujančiųjų pusių viliojančiais pažadais, bet buvo apsisprendęs eiti savo originaliu keliu Lietuvos suverenumui atkurti. Esminės reikšmės šioje jo koncepcijoje turėjo visai pagrįsta prielaida, jog karas tarp Vokietijos ir Sovietų Rusijos buvo neišvengiamas, kad jis netolimoje ateityje turės įvykti ir kad tai teikė mums realią progą nusikratyti sovietškai komunistinio jungo, sykiu — kaip jau nekartą buvau pabrėžęs — pastatyti hitlerinę Vokietiją prieš Lietuvos valstybinio suverenumo atkūrimo faktą.

Kai šis pagrindinis tikslas Birželio 23 dienos laimėto tautos sukilimo keliu buvo pasiektas, bet įvyko susikirtimas su nacių jau iš seniau planuotu pasikėsinimu Lietuvą paglemžti savo ruožtu, LAF tapo tuo automatiškai pačių vokiečių nustumtas į naują pasipriešinimą ir tam naujam Lietuvos okupantui ir naciams. Jei jie tuojuo po Birželio 23 d. sukilimo LAF-to dar nesulikvidavo, tai dėl sekančių dviejų motyvų:

1. kad tokiu savo pasielgimu neišprovokuotų čia pat naujo lietuvių sukilimo, šį kartą prieš pačius vokiečius,

2. kad išmėgintų galimybę, koku nors būdu įtraukti Lietuvių Aktyvistų Frontą į tolimesnę kovą prieš Sov. Rusiją, bet jau vien Reicho interesams, be jokios politinės kompensacijos Lietuvos valstybinio suverenumo pripažinimo prasme.

Kaip skaitančiam šias eilutes jau žinoma, 1941 m. birželio 28 d. vok. užs. rkl. min-ja buvo pritarusi vok. karo vadovybės sugestijai (žiūr. psl. 368 "aktyvistinių elementų ir lietuvių, latvių ir estų gyventojų grupių bendradarbiavimo su vokiečių kariuomenės daliniais kovoje prieš Sov. Rusiją", tik vengiant toms grupėms bet kokių politinių ateities pažadų. Pavaizduoti, kaip vokiečiai viliojo LAF-tą hitlerinio karo tikslams, čia pateikiu kai kurių išrašų iš A. Damušio vieno straipsnio, paskelbto žurnale "Į Laisvę" (1955 m., nr. 7/44, psl. 21):

— Per porą įtakingų voldemarininkų man buvo pranešta, kad J. Ambrazevičius ir aš esame kviečiami atvykti pas "didelį lietuvių draugą" Kurmį (Gestapo pareigūną — K. Š.). Jis . . . noris susitikti su lietuvių "katalikų antisovietinės rezistencijos" atstovais. Pas jį būsią ir "voldemarininkai" . . . Nusprendėm, kad Juozui Ambrazevičiui, einančiam Laik. Vyriausybės ministerio pirmininko pareigas, nedera ten eiti. Tą misiją atlikti buvo pavesta prof. Zenonui Ivinskiui ir man. Nuvykę jau radome Vytautą Reivydį, Vyt. Stanevičių, dr. Pr. Meškauską - Germantą, J. Vokietaitį, Taunį ir dar porą kitų. Kurmis pasikalbėjimą pradėjo taip: "Vokiečiai pageidauja, kad katalikiškasis lietuvių jaunimas, kurio vadovybės atstovai, prof. Z. Ivinskis ir dr. A. Damušis, čia yra, ir voldemarininkai paduotų vieni kitiems rankas ir vieningai įsijungtų į kovą prieš komunizmą. Jeigu tos dvi jėgos susijungtų, jos atstovautų visai Lietuvai".

talikų nusistatymas prieš komunizmą yra neabejotinas, bet pirmasis mūsų tikslas yra Lietuvos nepriklausomybės atstaty-

mas... Su visais lietuviais, kurie tam siekimui nuoširdžiai pritaria, mes vieningai dirbsime. Z. Ivinskis plačiai ir vaizdžiai nušvietė lietuvių nuotaikas... "Pilna valstybinė laisvė yra mūsų pirmoji ir nepakeičiama sąlyga", baigė Z. Ivinskis. Kurmio atsakymas buvo maždaug toks: Fiureris dabar nesvars-to išlaisvintų tautų nepriklausomybės klausimo. Lietuviai turi be sąlygų įsijungti į kovą prieš komunizmą. Pagal nuopel-nus toje kovoje lietuviams bus skirta atitinkama vieta nau-joje Europoje...

Po kelių dienų nuo anų Kurmio vaišių vokiškasis Sicher-heitsdienst iškviėtė L. Prapuolenį ir P. Narutį ir aktyvistų daliniams pasiūlė ginklus ir visą paramą. SD motyvuose bū-dinga buvo tai, kad jie nenori leisti, kad Gestapo remiami voldemarininkai perimtų visą lietuvių gyvenimą ir repre-zentuotų lietuvių tautą. Jie SD nori aprūpinti ginklais akty-vistus, kad tie nepasiduotų. — Tą pačią dieną sušaukta me Aktyvistų Fronto štabo posėdyje nusprendėme, kad tie pasiū-lymai yra ryški nacių klasta, kurios pagalba jie nori garbin-gas lietuvių rezistencines jėgas kompromituoti. Todėl jau pats laikas viešąją Lietuvių Aktyvistų Fronto veiklą sustabdyti ir pereiti į priešnacinės rezistencijos pogrindį". —

Šis LAF Kauno štabo nusistatymas visiškai atitiko mano 1941 m. liepos 26 d. instrukcijos nurodymą Vyriausybei ginkluotos pajėgos klausimu. Čia pakartojau atitinkamą jos išrašą (psl. 478).

— Vokiečiams neleidžiant mūsų Vyriausybei pasilikti, man kyla klausimas, ar bėra prasmės būtinai veržtis, kad jie leistų mums sudaryti savo kariuomenę. Jei vokiečiai yra nusistatę Lietuvos nepriklausomybę paglemžti, tai jie to sieks visokiais būdais. Siūlymu pagelbėti jiems kariauti su bolše-vikais ir tam suaukoti mūsų geriausius vyrus vokiečių nenu-kreipsime nuo jų užsibrėžto prieš Lietuvą tikslo... Vienin-telis mūsų interesas tokiomis sąlygomis yra šis: stengtis lai-mėti laiką ir išsaugoti kiek galint daugiau mūsų tautos narių nuo išnaikinimo. Karas dar nežinia kaip ilgai gali užsitęsti ir kokių dar gali pasitaikyti mūsų tautai naujų sukrėtimų. Žiūrėkime daugiau pirmyn, o ne vien to, kas vyksta šiandien. —

Akivaizdoje tokio vieningo LAF abiejų vadovybių — Berlyne ir Kaune — nusistatymo bebuvo likę tik tinkamai pasirengti pereiti į rezistencijos pogrindį ir tą svarbų pasukimą tinkamu momentu įvykdyti. LAF įgaliotinis Kaune, Leonas Pra-puolenis, tą padarė tuo būdu, kad 1941 m. rugsėjo 20 d.

buvo įteiktas vokiečiams per jų Feldkomendantūrą Kaune protesto memorandumas tokio turinio:

— Lietuvių Aktyvistų Fronto memorandumas apie Lietuvos būklę, vokiečių civilinei valdžiai Lietuvoje veikti pradėjus.

Lietuvių Aktyvistų Frontas yra susikūręs bolševikų okupacijos metu kaip karinė organizacija, kuri skyrė sau uždavinį atstatyti nepriklausomą Lietuvą ginkluoto sukilimo pagalba. Lietuvių Aktyvistų Frontas buvo suėjęs tam tikslui į kontaktą su vokiečių karinėmis vyresnybėmis. Lietuvių Aktyvistų Fronte bendradarbiavimo pagrindą su vokiečių karinėmis vyresnybėmis sudaro tai, kad jos išakmiai pripažino Aktyvistų Fronto pagrindinį tikslą — kovą dėl Lietuvos laisvės. Lietuvių savanorių duodamoje vokiečių karinėms vyresnybėms priesaikoje skaitom:

"Indem ich freiwillig die mir fuer die Befreiung meines Vaterlandes (Litauen) vorgesehene Aufgabe uebernehme, verpflichte ich mich freiwillig vor Gott und meinem Gewissen diese gewissenhaft, ohne Ruecksicht auf meine Gesundheit und mein Leben auszufuehren".

Karui prasidėjus, kartu su Lietuvos kariuomenės dalių likučiais pradėjo sukilimą ir įvykdė visą eilę sutartų su vokiečių karinėmis vyresnybėmis uždavinių. Sukilime dalyvavo apie 100,000 partizanų. Žuvusio kovoje su bolševikais Lietuvos jaunimo skaičius prašoka 4,000 žmonių.

Ir Lietuvių Aktyvistų Frontas ir visos Lietuvos jaunimas laikė, kad kovoje su bolševizmu lietuvių tautos ir vokiečių tautos tikslas sutampa. Lietuvių Aktyvistų Frontas ir visos Lietuvos jaunimas, gerbdamas ir aukštai vertindamas dominuojantį vokiečių politikoje tautinį principą, laikė ir tebelaiiko, kad tautinės idėjos pagrinde yra ir svetimo tautiškumo gerbimas.

Lietuvių Aktyvistų Frontas, o su juo ir visa lietuvių tauta, vokiečių civilinei valdžiai Lietuvoje pradėjus veikti, pergyvena labai skaudų laikotarpį.

Lietuvių Aktyvistų Frontas prašo leisti jam išdėstyti savo rūpesčius Didžiosios Vokietijos Vadui Adolfui Hitleriui ir jo narsiajai kariuomenei, tikėdamasis, kad Lietuvos jaunimo kraujas, pralietas kovoje su bolševizmu, leidžia jam atvirai pasakyti tai, ko jis negalėtų padaryti kitomis aplinkybėmis.

1. Kovai su bolševikais prasidėjus, Lietuvių Aktyvistų Frontas sudarė Lietuvos Vyriausybę, kuri, nežiūrint didelių sunkumų, atliko visą eilę organizacinių uždavinių; jų neatlikus, vokiečių kariuomenės žygiavimas per Lietuvą būtų žymiai pasunkintas. Nežiūrint į tai, nedarant Lietuvos Vyriausybės darbui jokių priekaištų iš esmės, jos darbas buvo prieš jos pačios valią sustabdytas. Lietuvai buvo paskirtas General-komisaras, kuris tuojau paėmė civilinę valdžią į savo rankas. Apibrėždamas Generalkomisarą teritorialinę kompetenciją, š. m. liepos mėn. 28 d. savo atsišaukime į lietuvius p. Reicho Komisaras Rytų kraštui paskelbė, kad jis paskirtas "fuer das Gebiet des *ehemaligen* Freistaat Litauen".

Lietuvių tauta nelaikė Lietuvos įjungimo į Tarybų Sąjungą teisėtu ir uždedančiu jai bet kurių pareigų, kadangi tas įjungimas buvo įvykdytas su pagalba suklastotų rinkimų, priešingai visos lietuvių tautos valiai. Tačiau jei kas ir laikytų toki įjungimą Lietuvos į Tarybų Sąjungą teisėtu, tai ir tuo atveju Lietuva nebuvo nustojusi egzistavusi kaip suvereninė respublika, kuri kiekvienu momentu turi teisę iš Tarybų Sąjungos išeiti (žiūr. Tarybų Sąjungos konstitucijos 15 ir 17 str.). Lietuvos Vyriausybė šių metų birželio 23 dieną paskelbė Lietuvos nepriklausomybę atstatyta ir tuo išblaškė bet kurias abejones dėl Lietuvos priklausymo. Tarybų Sąjunga prieš šį Lietuvos Vyriausybės aktą neprieštaravo.

Kadangi Tarybų Sąjungos dalimi Lietuva negali būti laikoma, o, antra vertus, jokių tarptautiniu aktu Lietuvos Respublika nebuvo panaikinta, tai nesuprantama, kodėl Reicho Komisaras Rytų kraštui šių metų liepos 28 dienos atsišaukime į lietuvius kalba apie "das Gebiet des *ehemaligen* Freistaat Litauen". Išeina taip, kad bolševikai, prieš kuriuos lietuviai kovojo kartu su vokiečių kariais, pripažįsta Lietuvos Respubliką, išėjusią iš Tarybų Sąjungos, atskira valstybe, o Vokietija, kuriai Lietuva padėjo kovoti su bolševikais, laiko Lietuvos Respubliką buvusią valstybę (*ehemaliger* Freistaat).

2. Vokiečių kariuomenė, įžengusi į Lietuvą, rado visur palankius jai lietuvių valdžios organus, o ne bolševikų įstai-gas. Lietuvos kariuomenės dalys ir Lietuvos partizanai visur, kiek galėdami, padėjo žygiuojančiai per Lietuvą vokiečių kariuomenei. Lietuviai kariavo kartu su Vokietija, o ne prieš Vokietiją. Tačiau, nežiūrint į tai, vokiečių valdžios organai Lietuvą traktuoja kaip okupuotą priešininko teritoriją. Susidaro tokia padėtis, kad Aktyvistų Frontas skelbė kovą prieš Tary-

bų Sąjungą, kovojo kartu su visu Lietuvos jaunimu prieš Tarybų Sąjungą, o dėl tos kovos Lietuva yra laikoma tokia pat priešininko teritorija, kaip valstybės, kovojusios prieš Vokietiją.

3. Vokiečių tauta yra paskelbusi kryžiaus karą prieš bolševizmą. Aktyvistų Frontas taip pat laikė kovą su bolševikais ir bolševizmu vienu iš svarbiausių savo uždavinių.

Privatinės nuosavybės panaikinimas ir privatinės iniciatyvos stelbimas ūkio srityje lietuvių akyse buvo nekenčiamieji tarybinės tvarkos bruožai. Suprantama, kad tiek Lietuvos ūkininkas, tiek lietuvis miestietis nekantriai laukė bolševikų valdžios galo Lietuvoje, kad kuo greičiausiai galėtų vėl pradėti kūrybinį ūkio ir kultūrinį darbą. Tokio kūrybinio darbo sąlyga kiekvieno lietuvių akyse yra privatinė nuosavybė ir privatinės iniciatyvos laisvė, kurios gali būti varžomos tik tiek, kiek to reikalauja viešasis interesas. Lietuvos Vyriausybė, pradėjusi savo darbą, tučtuojau ėmėsi priemonių sugrąžinti teisėtiems savininkams bolševikų valdžios atimtą privatinį turtą. Miesto namai, įmonės, žemės tvarkingai turėjo būti grąžintos tiems, kuriems visa tai priklausė prieš bolševikams į Lietuvą įsibraujant. Tuo tarpu vokiečių civilinė valdžia Lietuvoje, sustabdžius Lietuvos Vyriausybei savo darbą, pradėjo naikinti visa tai, kas buvo padaryta nacionalizuotam turtui grąžinti teisėtiems to turto savininkams. Turto santykiai atstatomi į tą padėtį, kurioje buvo bolševikams Lietuvoje viešpataujant.

Maža to — Generalkomisaro Kaune šių metų rugpiūčio mėn. 20 dieną paskelbtas įsakymas derliaus suėmimo ir sėjos vykdymo reikalu padaro turto santykius žemės ūkyje dar nepastovesnius, negu jie buvo bolševikų laikais. Nors einant bolševikų nacionalizacijos aktais, žemė ir buvo pripažinta valstybės nuosavybe, bet kiekvienas, kam žemė buvo palikta, ją turėjo *amžinam naudojimui*. Jeigu tai ir nebuvo nuosavybė, tai vis tiek kiekvienas žinojo, kad jis žemę valdo amžino naudojimosi teise. Generalkomisaro įsakymas ir tą amžiną naudojimąsi, kurį pripažino žemės valdytojas, einant įsakymu, nustumia į "rechtsmaessiger Bewirtschafter", kurio teisės nežinomos. Be to, visa eilė žmonių, kuriems ir bolševikų valdžia nelaikė galima atimti žemę, atrodo turėtų, einant šituo įsakymu, nustoti žemės, nes jie nepatvirtinami jų valdomos žemės teisėtais šeimininkais. Tai yra, pavyzdžiui, tie, kurie dėl kurios nors priežasties bolševikų oku-

pacijos metu patys žemės nedirbo, pavyzdžiui, ją buvo išnuomoję arba atidavę dirbti pusininkams.

Einant įsakymu, turi nustoti žemės ir vadinamieji neūkininkai. Įsakymas, tiesa, nesako, ką jis laiko neūkininkais. Tačiau galima manyti, kad neūkininkais įsakymo prasme bus laikomas kiekvienas, kas pats ūkininkaudamas verčiasi dar kuriuo kitu darbu ar profesija, pavyzdžiui, yra mokytojas, profesorius ar eina kitas kurias viešas pareigas. Bolševikai taip pat norėjo šiai savininkų kategorijai atimti žemę, bet to nepadarė, susidūrę su didele tautos opozicija, nes atėmimas žemės tai ūkininkų kategorijai reiškia ne ką kita, kaip išmetimą iš kaimo dažnai stipriausios ir labiausiai apsišvietusios ūkininkų kategorijos.

Susidarė tokia padėtis, kad tai, ką labai blogomis intencijomis norėjo padaryti bolševikų valdžia, nežinomais tikslais padarė vokiečių civilinė valdžia Lietuvoje. Tūkstančiai gerų ūkininkų, kurie išsilaikė žemės ūkyje bolševikų laikais, norima išmesti iš ūkio visai nesuprantamais sumetimais. Nuosavybės santykiai, suardyti prie bolševikų valdžios, dar daugiau ardomi.

4. Kiek Generalkomisaro įsakymas derliaus suėmimo reikalais mažai vaduojasi ūkiškais sumetimais, matyti iš vadinamųjų tarybinių ūkių ("sovchozų") būklės. Bolševikų valdžia geriausius ūkius atėmė iš jų savininkų visiškai, nepalikdama jiems nė vieno hektaro, ir, nedalindama tų ūkių bežemiams ir mažžemiams, toliau juos pati eksploatavo, kaip didesnius ūkio vienetus. Tų ūkių savininkai dažniausiai yra geriausi Lietuvos ūkininkai, kurie mokėjo tvarkyti savo ūkius pavyzdinčiai. Visus tuos ūkius vokiečių civilinė valdžia paliko savo žinioje, negrąžindama jų savininkams, nežiūrint į tai, kad blogesniųjų ūkių savininkai, tai yra ūkių, kurie nebuvo palikti toliau eksploatuoti kaip tarybiniai ūkiai, sugrąžinti į savo ūkius, kaip vadinami teisėti šeimininkai. Suprantama, kad jokia valstybinė administracija negalės pagaminti tuose ūkiuose tiek, kiek galėtų pagaminti tikrieji tų ūkių savininkai, pavyzdingi ūkininkai, puikiai žinantieji savo ūkių gamybinės sąlygas.

Tuo tarpu, kai tuose ūkiuose šeimininkauja dažniausiai mažai pasiruošę ūkvedžiai, palikę juose iš bolševikų laikų, ūkių savininkai, kurie dažnai yra idėję nemažus Lietuvos sąlygomis kapitalus ir dar daugiau darbo, dabar gyvena kaip kampininkai pas savo kaimynus ar turi ieškoti kokio darbo,

kuriam jie yra mažiau pasiruošę tik todėl, kad jie buvo labai geri ūkininkai ir ūkiai patiko bolševikų valdžiai, kuri padarė iš jų vadinamuosius tarybinius ūkius ("sovchozus").

Ekonominė ir moralinė padėtis susidarė nepateisinama.

Generalkomisaras kalbamojo įsakymo pradžioje rezervuoja sau teisę sutvarkyti nuosavybės santykius vėliau. Kadangi visi Lietuvos ūkininkai laiko save savininkais tos žemės, kurią bolševikų valdžia iš jų atėmė, tai vien tas faktas, kad tie nuosavybės santykiai bus svarstymo objektu vėliau, jau vien tai pripildė visų ūkininkų širdis nerimo, kuris, žinoma, gamybinio krašto pajėgumo nepadidina.

Susidaro tokia padėtis, kad Lietuvoje vokiečių civilinė valdžia restauruoja arba palaiko tokius tarybinės tvarkos institutus, kaip žemės nacionalizacija, prekybos ir pramonės įmonių nacionalizacija, gyvenamųjų namų nacionalizacija, valstybinių ūkių institutą, profesines sąjungas su jų uždaviniais socialinio draudimo ir darbo priežiūros srityje, tarybinį socialinį draudimą ir t.t.

5. Privatinė iniciatyva ūkio srityje taip pat stelbiama, kaip ji buvo stelbiama bolševikų okupacijos metu.

Padėtis paradoksalinė: vokiečių kariuomenė kovoja su bolševizmu, o vokiečių civilinė valdžia Lietuvoje prieš lietuvių valią verčia juos gyventi tarybinės santvarkos varžtuose. Jeigu būtų sakoma, kad nelaikas karo metu daryti kokias reformas, tai į tai reikia pastebėti, kad bolševikų santvarka Lietuvoje neturėjo jokio pagrindo, kad jos laikytis lietuviams daug sunkiau, negu grįžti prie tos santvarkos, kuri Lietuvoje buvo prieš bolševikams ateinant ir kurią žymia dalimi Lietuvos Vyriausybė jau buvo grąžinusi.

Buvo suprantama, kai bolševikinės institucijos lietuviams norėjo primesti bolševikų valdžią, bet lietuviams visai nesuprantama, kad jų gyvenimą nori tvarkyti bolševikinės santvarkos principais ne bolševikinės santvarkos šalininkai, o jos priešininkai.

6. Įžengus vokiečių kariuomenei į Lietuvą, buvo paskelbtas privalomas rusų rublio kursas 1 RM — 10 Rb. Kad toks rusų rublio kursas Lietuvoje yra ekonomiškai nepateisinamas, tai Lietuvos Vyriausybė, vokiečių civilinės valdžios Generaliniai Tarėjai ir Lietuvos ūkinės organizacijos nekartą nurodinėjo vokiečių valdžios organams. Kiekvienas markių savininkas, o tokie yra tik vokiečių kariai ir vokiečių civilinės administracijos žmonės, gali įsigyti Lietuvoje bet kurią Lietuvos ar

užsieninės gamybos produktą beveik veltui. Toks rusų rublio kursas yra ne kas kita, kaip kontribucijos Lietuvai uždėjimas. Toji kontribucija įgyja visai ypatingos reikšmės, jei atsiminsime, kad muitų sienos tarp Lietuvos ir Tarybų Sąjungos nėra. Iš Rusijos yra vežami į Lietuvą popieriniai pinigai ir paverčiami Lietuvoje vertingomis prekėmis. Išeina taip, kad Lietuva turi mokėti kontribuciją už visą Tarybų Sąjungą. Kodėl? Todėl, kad Lietuva buvo įjungta į Tarybų Sąjungą prieš jos pačios valią. Ar todėl, kad lietuvių jaunimas kartu su vokiečių kariais kovojo prieš bolševikus? Lietuvių tautos akyse ir šiuo atveju susidaro paradoksali ir jokiais motyvais nepateisinama padėtis.

Grynas Lietuvos prekių atsargų išpardavimas susidaro ir dėl vokiečių civilinės valdžios Lietuvoje nustatytų Lietuvos gaminiams kainų, ypačiai kainų Lietuvos pramonės gaminiams. Visa Lietuvos pramonė yra verčiama pardavinėti savo gaminius. Tokios politikos rezultatas gali būti tik visiškas Lietuvos pramonės sugriovimas arba didžiausias jos išiskolinimas. Visa tai yra tiek priešinga lietuvių tautos ir Lietuvos ūkio interesams, taip nepateisinama bet kuriais racionaliniais sumetimais, kad lietuvių tauta seka vokiečių civilinės valdžios potvarkius ekonominėje srityje su didžiausiu susirūpinimu. Juo daugiau susirūpinimo kelia tas faktas, kad aktualiosios Lietuvos ūkio problemos ištisais mėnesiais neišsprendžiamos:

- a) žemės ūkis neteikia miestui produktų, nesant pasitikėjimo rubliu, gi valiutos klausimas lieka atviras;
- b) prekyba dirba su nuostoliais, nes nepertvarkoma bolševikų sukurtoji gramozdiška valstybinė prekybos sistema, nors prekių kiekiai kasdien mažėja;
- c) maisto daavinys miesto gyventojams yra nustatytas taip mažas, kad jie turi arba badauti arba imtis spekuliacijos;
- d) nesutvarkytas ligi šiol transportas paraližuoja ūkinių gėrybių apykaitą ir tuo pat visą gamybos procesą;

Einant toliau šituo keliu, Lietuvos ūkis bus visiškai sugriautas ir tuo padaryta žala ne tik Lietuvai, bet ir Vokietijai.

7. Teisę gyventi ir dirbti savo krašte kiekvienas lietuvis laiko savo neginčijama teise. Jeigu bolševikų valdžia buvo taip nekenčiama Lietuvoje, tai tarp kitko todėl, kad ji mėgino jėga kraustyti nepageidaujamus sau lietuvius į tolimesnes Rusijos sritis. Tas lietuvių kraustymas prievarta į tolimesias Ru-

sijos žemes paliko Lietuvoje visiems laikams neišdildomą išpūdį. Vienas iš Reicho Komisarų Rytų kraštui įsakymų priminė lietuviams nesenus dar tragiškus lietuvių išgyvenimus, surištus su priverstiniu daugelio tūkstančių lietuvių iškraustymu iš Lietuvos. Mes turime galvoje šių metų rugpiūčio mėn. 15 d. Reicho Komisarų Rytų kraštui potvarkį darbo jėgų panaudojimo reikalui. To potvarkio paragrafe įsakoma: "Svarbiems ir skubotiems darbams darbo samdos organai gali tinkamas tam darbui jėgas už atitinkamą mokėjimą panaudoti ir kitur, ne jų gyvenamoje vietoje".

Kadangi tas potvarkis išleistas Reicho Komisarų Rytų kraštui ir tokiu būdu liečia ne tik Lietuvą, bet ir kitus kraštus, kurių valdymas įeina į Reicho Komisarų Rytų kraštui kompetenciją, tai tas potvarkis interpretuojamas tokiu būdu, kad, einant šiuo potvarkiu, lietuvius ketinama siųsti darbams ir į kitus kraštus, esančius Reicho Komisarų Rytų kraštui žinioje.

Jeigu tokia šio potvarkio interpretacija būtų teisinga, tai reikia turėti omenyje, kad lietuviai nejaučia jokių prievolių Tarybų Sąjungos atžvilgiu, juo labiau prievolės dalyvauti jos atstatymo darbe. Jeigu Lietuvos santykiuose su Tarybų Sąjunga yra prievolių, tai visos tos prievolės yra Tarybų Sąjungos prievolės Lietuvos atžvilgiu, o pirmiausia prievolė grąžinti jos išgrobta Lietuvoje turtą ir atlyginti jos padarytus Lietuvai nuostolius. Bet koks gabenimas lietuvių į Rusiją vienu ar kitu pretekstu, suprantama, bus sutiktas Lietuvoje su tokiais pat jausmais, kaip buvo sutiktas panašus gabenimas, įvykdytas prieš pat karą bolševikų valdžios.

8. Su šituo klausimu rišasi dar vienas klausimas, tai yra klausimas lietuvių, pabėgusių bolševikų okupacijos metu į Vokietiją. Vengdami bolševikų valdžios persekiojimą, daugelis lietuvių buvo priversti ieškoti prieglaudos kituose kraštuose. Labai žymi lietuvių dauguma pasinaudojo Vokietijos švėtinumu. Lietuvių tauta visuomet su dėkingumu atsimins lietuviams suteiktą globą. Tačiau reikia pastebėti, kad tų pabėgusių į Vokietiją lietuvių padėtis darosi vis keblesnė. Daugelis iš jų turi Lietuvoje turto, lengvai galėtų gauti čia darbo ir vėl būti naudingi Lietuvos piliečiai, tačiau nežinomais sumetimais jų grįžimas į Lietuvą visai sunkinamas. Padėtis darosi juo keistesnė, kad išbėgusių į Vokietiją lietuvių tarpe yra labai daug žinomų visai Lietuvai žmonių, kuriems suteiktoji Vokietijos prieglauda nežinomais sumetimais buvo pa-

keista priverstiniu sulaikymu Vokietijos ribose, nors jie labai reikalingi Lietuvoje jos kūrybiniam darbui atstatyti.

9. Vienas iš klausimų, gyvai sujaudinusių lietuvių tautą, yra Lietuvos aukštųjų mokslų klausimas. Lietuvos aukštosiose mokyklose mokosi apie 5,000 jaunimo. Lietuva niekuomet nebuvo taip reikalinga naujų gydytojų, mokytojų, teisininkų ir t.t., kaip po sunkių bolševikų okupacijos metų. Bet tuo pačiu metu, kada visa Lietuva laukia kuo intensyviausio savo aukštųjų mokyklų darbo, vokiečių civilinė valdžia Lietuvoje ne tik neleidžia priimti naujų studentų į aukštąsias mokyklas, bet sustabdo veikimą ir aukštesniųjų semestrų, išskyrus pasakutinius. Lietuvoje niekas nesupranta šitų vokiečių civilinės valdžios priemonių kitaip, kaip priemonių sustabdyti kultūrinę ir ekonominę lietuvių tautos plėtotę. Lietuviams sunku prileisti mintį, kad vokiečių administracijos organai Lietuvoje siektų lietuvių tautos slopinimo, tačiau turime konstatuoti faktą, kad lietuvių tautinis ir kultūrinis gyvenimas dabar yra visokeriopai slopinamas:

- a) lietuviams Lietuvoje dabar neleidžiama turėti nė vieno dienraščio, leidžiamo vien lietuvių kalba, nes lietuvių dienraščiuose išsakoma dėti žinias ir straipsnius vokiečių kalba;
- b) nuo karo pradžios vokiečių cenzūra neleido pasirodyti Lietuvoje nė vienai lietuviškai knygai (net mokslinis lietuvių kalbos žodynas, atspausdintas dar prieš karą, negalėjo pasirodyti knygų rinkoje);
- c) Lietuvos radiofonuose lietuvių kalba vis daugiau išstumiamą arba leidžiama vartoti tik greta vokiečių kalbos;
- d) Lietuvos radiofonuose nebeleidžiamas daugiau griežti lietuvių tautinis himnas;
- e) vienoje iš labiausiai gerbiamų Lietuvos vietų Kauno Karo Muziejuje varpai skambindavo prieš Didįjį karą rusų caro valdžios uždraustą dainuoti dainą "Lietuviais esame mes gimę, lietuviais norime ir būti". Šiai dainai muziką yra parašęs žinomas Lietuvos kompozitorius Stasys Šimkus, o dainos žodžiai parašyti 19 amžiaus gale vokiečių mokslininko Sauerveino, didelio lietuvių draugo. Šią dainą Karo Muziejaus administracija buvo prašyta daugiau neskambinti;
- f) švenčiausioje visiems lietuviams vietoje ant Gedimino Kalno Vilniuje lietuvių tautinė vėliava nuimta;
- g) lietuvių tautinės šventės neleidžiama švęsti.

Lietuvių Aktyvistų Frontas mano, kad jeigu kitos Lietuvos organizacijos ar šiaip Lietuvos visuomenės atstovai turi prievolės informuoti apie susidariusią Lietuvoje padėtį vokiečių civilinę valdžią, tai Lietuvių Aktyvistų Frontas, kaip organizacija, dirbusi visą laiką kontakte su vokiečių karinėmis vyriausybėmis, turi tokią pat prievolę vokiečių kariuomenės ir jos Didžiojo Vado Adolfo Hitlerio atžvilgiu. Sykiu Lietuvių Aktyvistų Frontas drįsta atkreipti Aukštosios Vadovybės dėmesį į tai, kad memorandume nurodyti Lietuvos gyvenimo ne-normalumai galėtų išnykti, jeigu būtų pripažinta tolimesnė Lietuvos valstybės egzistencija ir jeigu valstybiniam krašto gyvenimui vadovautų sava Vyriausybė. Toks yra visos lietuvių tautos karščiausias troškimas ir prašymas.

Čia pridedama:

1. Nuorašas Denkschrift ueber die rechtliche Lage und die tatsaechlichen Verhaeltnisse in Litauen nach der Beendigung der bolschewistischen Okkupation;

2. Nuorašas laiško ministerio pirmininko pavaduotojo Juozo Ambrazevičiaus Generaliniam Komisarui Kaune;

3. Nuorašas Denkschrift der Landwirtschaftskammer Litauens betreffs Verordnung des Herrn Generalkommissares zur Sicherung der Ernte- und Feldbestellung in der Landwirtschaft;

4. Nuorašas Denkschrift des Generalrates fuer Wirtschaft ueber die Preisfrage in Litauen;

5. Nuorašas Denkschrift des Generalrates fuer Landwirtschaft zu den Generalkomissar in Kaunas;

6. Nuorašas Lietuvos Universiteto vadovybės memorandumo Lietuvos aukštųjų mokyklų veikimo klausimu;

7. Nuorašas Lietuvos visuomenės organizacijų laiško Generaliniam Komisarui Kaune dėl priėmimo studentų į pirmąjį Lietuvos aukštųjų mokyklų semestrą.

Kaunas, 1941 m. rugsėjo mėn. 15 d.

LIETUVIŲ AKTYVISTŲ FRONTO VADOVYBĖ

(parašai)

L. Prapuolenis

Dr. inž. A. Damušis

Gen. št. plk. lt. N. Tautvilas

Dr. J. Ambrazevičius

Gen. M. Mieželis
Gen. št. pulk. lt. I. Kraunaitis
Gen. št. plk. Mačiokas
Pik. dr. inž. J. Vėbra
Dr. K. Vencius
Maj. A. Andriūnas
M. Naujokas
J. Deksmys
Div. gen. St. Pundzevičius
Gen. Nagius - Nagevičius
Plk. Z. Talevičius
Adv. dr. Toliušis
Dr. Pr. Padalskis
St. Vainoras
Gen. št. plk. lt. J. Jankauskas
J. Zoštautas
J. Katinauskas
Kpt. A. Tindziulis
J. Rudokas
P. Žukauskas
P. Vilutis
P. Baronas
P. Malinauskas
Plk. J. Bobelis
J. Bagdonavičius
M. Pečeliūnas

Memorandumo tekste išvardytieji dokumentų nuorašai čia nepridedami, nes esminiai dalykai, kuriuos jie liečia, faktiškai reziumuoti pačiame memorandumo tekste, kuris jau ir pats savaime išsamus.

Reagavimo iš vokiečių pusės neteko ilgai laukti. Jau sekančią, t. y. rugsėjo 21 d., Gestapas užėmė LAF štabo patalpas Kaune ir padarė smulkia krata, išrausdamas stalčius ir raštų spintas. Nieko inkriminuojamo ten nesuradęs, areštavo LAF igaliojinį L. Prapuolenį ir ėmėsi priemonių surankioti iš vokiečių saugumo įstaigą visus asmenis, kurie buvo padėję savo parašus po sakytuoju memorandumu. Jie buvo prigrasinti politika neužsiimti, bet paleisti, paėmus iš jų raštiškus pasižadėjimo pareiškimus, jog nuo politikos ateityje susilaikysią.

Rugsėjo 22 d. Generalkomisaras oficialiai paskelbė, jog Lietuvos Aktyvistų Frontas uždaromas ir visas jo įsigytas turtas konfiskuojamas.

Tačiau L. Prapuolenio nebepaleido. Jis buvo tuoj po LAF sulikvidavimo išvežtas į Vokietiją, pradžioje į kalėjimą Tilžėje, iš kur vėliau buvo nugrūstas į vieną pikčiausių naciškųjų kacetų, būtent Dachau. Tai uždėjo man moralinę atsakomybę prieš mūsų patriotinę jaunuoменę tą jos kovoje už Lietuvos nepriklausomybę pasižymėjusį narį — drąsuolį koku nors būdu iš Dachau pragaro išgelbėti. Apie tai bus kalbama sekančiame šių atsiminimų skirsnyje.

Kuomet po ilgesnių pastangų galėjau paspausti L. Prapuoleniui ranką iš džiaugsmo, kad pavyko jo gyvybę išgelbėti, jis man paaiškino, jog per kratą LAF štabo patalpose Gestapui nieko inkriminuojamo surasti nepavyko, todėl, kad stalčiai ir spintos jau iš anksto buvo LAF štabo narių apvalyti nuo slaptos medžiagos. LAF memorandumo nuorašai jau prieš tai buvo išsiuntinėti per patikimus ryšininkus į kraštą tiems LAF veikėjams, kuriems tatai buvo žinotina. Rezultatas buvo tas, kad tuo metu, kai L. Prapuolenis buvo areštuotas ir gestapininkų deportuojamas į Tilžės kalėjimą, nuorašai LAF protesto memorandumo jau buvo pakeliui naujos pagrindžio rezistencijos veikėjams visur krašte! . .

Savaime suprantama, rezistencinei pagrindžio veiklai LAF vardas po to jau nebetiko, nes jo veikėjai per Birželio 23 dienos sukilimą ir per trumpą "legalios" veiklos laikotarpį po sukilimo buvo viešai išryškėję ir vokiečiai būtų juos greitai sugaudę naujoje pagrindžio veikloje. Todėl buvo nusistatyta prisidengti kitokiu pasivadavimu, būtent paprastesnių "Lietuvių Frontas". Juo labiau, kad iš LAF-to buvo pasitraukę ir buvę Laisvės Kovotojų Sąjungos vyrai. Taip, kad į "Lietuvių Frontą" daugiausia susibūrė buvę aktyvistai ateitininkai, duodami šiuo būdu naujai organizacijai žymia dalimi katalikiškai partinio atspalvio, tuo tarpu kai Laisvės Kovotojų Sąjunga buvo nuo pat priešsovietinės rezistencijos pradžios sutraukusi į savo gretas tautiškai liberalinės spalvos aktyvistus.

Kuomet Lietuvos Nacionalistų Partija, likusi vienintelė legalizuota organizacija, su laiku pati suprato, jog ir ji vokiečiams netiko, ir galų gale buvo vokiečių civilinės valdžios uždaryta, ji taip pat išplatino protesto memorandumą prieš vokiečių civilinės valdžios suktą politiką Lietuvoje. To memorandumo nuorašas buvo atsiųstas ir man į Berlyną orienta-

cijai ir painformuoti kitiems Lietuvos dipl. postams užsieny. Gaila, kad nebeturiu ir iš niekur negalėjau gauti jo nuorašo paduoti ir tą tekstą šiuose puslapiuose. Apie jo turinį L. Virbickas, vienas iš ano meto atsakingų LNP-jos vadovų, į mano paklausimą sakyto memorandumo reikalu man rašė:

— Kiek prisimenu, jame buvo išdėstytos lietuvių tautos kovos dėl laisvės 1918 - 1919 metais, kuriose mums talkino ir vokiečių tauta. Priminti mūsų abiejų tautų santykiai ir vėl bendra kova prieš tą patį priešą rusų — bolševiką 1941 metais. Apgailestavome, kad vokiečių vyriausybė mūsų kovos ir sudėtų aukų neįvertino ir mūsų pačių iškovotos laisvės nepripažino. Mes tikime ir nenustojame vilties, kad Vokietijos Reichas savo dabartinį nusistatymą pakeis ir pripažins mūsų šventąsias teises į laisvę.

Buvo nurodyta prasilenkimas su tarptautine teise, organizuojant iš lietuvių vyrų karinius dalinius ir juos siunčiant už mūsų valstybės ribų. Buvo priminta dėl bolševikų nusavintų turtų negrąžinimo jų tikriesiems savininkams — Lietuvos piliečiams, dėl darbo jėgos išvežimo į Vokietiją, dėl perdidelių pyliavų ir t.t. Atsimenu, kad memorandumas buvo gana ilgas ir objektyvus, paliečias visas negeroves ir civilinės valdžios savavaliavimus. —

Visoms trims buvusio LAF-to pagrindinėms dalims nuėjus vėl į pagrindžio rezistenciją, įvyko savotiškas jų apsijungimas, jei ne organizacinis — į vieną organizaciją, tai bent politiškai idėjinis — kovai už vieną ir tą patį tikslą: už lietuvių teisę į laisvę ir į Lietuvos valstybinę nepriklausomybę. Žinoma, būtų buvę džiugu, jei LAF suskilimas iš viso nebūtų įvykęs, ypač tuo metu, kai vienybė buvo labiausiai reikalinga atsispirti prieš Reicho užmačią Birželio 23 d. sukilimo laimėjimus sužlugdyti.

VĖLIAVNEŠIO GELBĖJIMAS

Veinas iš kilniųjų išipareigojimų, kuriuos užsidėdavo kiekvienas iširikiuojąs į LAF kovotojų eiles, buvo pasižadėjimas "branginti vienminčio garbę ir reikalui esant teikti jam reikalingą pagalbą". Šis išipareigojimas juo labiau saistė LAF vadus, taigi ir mane patį. Todėl, kai mane pasiekė žinia iš

Tėvynės apie Leono Prapuolenio areštą ir deportavimą į Vokietiją nežinia kokiam likimui, prieš mane atsistojo nelengvas klausimas, būtent — kaip galėčiau padėti šiam mūsų tautos laisvės kovotojui išsigelbėti iš jį ištikusios nelaimės? Juk tai buvo sukilimo vėliavnešis!! . . .

Deja, tuojau pat dar negalėjau imtis jokių konkrečių Leono gelbėjimo žygių. Pirma, dėl to, kad man nebuvo žinoma, į kur jį Gestapas buvo nugrūdęs: į kokią kalėjimą ar tiesiai į vieną iš nacių kacetų. Antra, mano paties padėtis po pasipriešinimo kovos siekiant apginti Laikinąsias Vyriausybės išsilaikymą ir ryšium su ta kova išsivysčiusia užsieny antinaciška spaudos ir radijo propaganda buvo pasidariusi labai nebetikra. Kad įtampa bei nacių įkaitinimas prieš mane atslūgtų, pasijutau priverstas kuriam laikui pasitraukti iš Berlyno į Bavarijos kalnus lyg poilsio. Kiek mano padėtis tada buvo pasidariusi nebesaugi, pasako šis atsitikimas: kuomet prieš išvykdamas buvau užėjęs į vokiečių saugumo policijos įstaigą patikrinti, ar jos išleistas patvarkymas Pabaltijo kraštų pabėgėliams iš Berlyno niekur be leidimo neišvykti kartais nesaistė ir manęs, kalbėjęs su manim svetimšalių skyriaus viršininkas dr. Geissler prasitarė: "Sie handeln klug" (Jūs elgiatės išmintingai).

Pasitraukiau iš Berlyno 1941 m. spalio 10 d., galvodamas po kokio mėnesio vėl atvažiuoti, tikėdamasis, kad per tą laiką padėtis jau bus kiek atslūgusi ir aš galėsiu imtis reikalingų žygių išaiškinti, kur Leonas buvo nacių nugrūstas, ir stengtis, kaip tik galima, jį išgelbėti. Deja, kai lapkričio gale atvykau, susidūriau su nauja kliūtimi. Paaiškėjo, jog rugsėjo 20 dienos LAF memorandumas buvo kažkieno slapta perteiktas į Londoną ir plačiai anglų radijo iškomentuotas prieš hitlerinę Vokietiją. Dėl to vokiečių saugumo policija buvo labai susierzinusi ir išklotė eilę Berlyne gyvenusių lietuvių, stengdamasi surasti sakyto memorandumo perteikimo į Londoną kaltininkus.

Tokiomis aplinkybėmis aš, savaime suprantama, Leono gelbėjimo reikalu nieko daryti nebegalėjau. Memorandumo paleidimas per anglų radiją buvo neatsakingas žaidimas Prapuolenio likimu. Kad bet kokiu žygiu jo reikalu pats nepasipirščiau Gestapui patardyti ir mane, nusprendžiau grįžti į Garmisch-Partenkirchen, kur buvau laikinai apsigyvenęs su šeima stebėti iš tolėliau, kaip naciams toliau seksis kare,

nuo kurio parėjo eventualus susidarymas naujų aplinkybių Lietuvos suverenumo atkūrimui . . .

Netrukus po sugrįžimo į Garmischą pasiekė mane žinia, jog Prapuolenis tapo gruodžio 5 d. izoliuotas Dachau koncentracijos stovykloje, Muencheno rajone, taigi netoli mano lūkuriavimo vietos. Laiko nebegaįšdamas, gruodžio 28 d. pasiunčiau jo paleidimo reikalu stipriai motyvuotą prašymą vok. Karo vadovybės viršininkui feldmaršalui Keiteliui, su duplikatu Reicho Kanceliarijos šefui ministeriui dr. Lammersui, kad teiktųsi atkreipti paties Hitlerio dėmesį į mano intervenciją Prapuolenio paleidimo reikalu. Šis reikalas nebuvo joks eilinis, ir man buvo gerai žinoma, jog teks susidurti su dideliais sunkumais, kuriuos gal pavyktų nugalėti tik tada, jei Keitelis su Lammersu, kuriuos pats gerai pažinojau iš seniau, priimtų mano prašymą deramai palankiai.

Jiems kiek galima palankiau nuteikti man rūpėjusiu reikalu, stengiausi LAF buvusią veiklą nušviesti minėtoms Reicho viršūnėms kaip vokiečiams draugiškiausią, nežiūrint, kad ja buvo siekiama pirmoje vietoje Lietuvos, o ne svetimo intereso. Net patį LAF-to rugsėjo 20 dienos memorandumą, dėl kurio L. Prapuolenis buvo vok. generalkomisaro von Rentelno įsakymu areštuotas ir ištremtas į Dachau kacetą, mėginau pristatyti kaip paprastą apgailėtiną nesusipratimą, nežiūrint to, kad iš esmės jis reiškė LAF sąmoningą apsisprendimą pasukti į naują pagrindžio pasipriešinimo veiklą prieš naują krašto okupantą.

Šio diplomatinio machiavelizmo fone perdėtai, bet sąmoningai užakcentavau L. Prapuolenio nuopelnus kovoje prieš bendrą Lietuvai ir Vokietijai bolševikinį priešą, baigdamas paprasčiau maršalą Keitelį ir ministerį Lammersą:

— teiktis skubiai paveikti Reicho vyriausybę, kad peržiūrėtų Lietuvių Aktyvistų Fronto uždarymą ir kad jo štabo šefas, L. Prapuolenis, būtų nedelsiant paleistas iš koncentracijos stovyklos. —

Išnaudodamas vokiečių karininkijos jautrumą garbės ir karinės etikos klausimams, rašto gale apeliavau šitaip:

— Aš pirmiausia bazuojuosi ginklų draugystę (Waffenkameradschaft), kuri buvo susidariusi tarp lietuvių sukilėlių ir vokiečių karių didvyriškoje kovoje prieš bendrą priešą, draugystę — kuri stovi aukščiau bet kokių formalumų. Antra, šiam savo žygiui jaučiausi, be to, padrasintas įsitikinimo, jog aukštas garbės ir riteriškumo supratimas vokiečių kariuose,

kurią aš per savo 10 metų tarnybos kaip Lietuvos karo attache Vokietijoje gerai pažinau ir giliai vertinu — turėtų paakinti Wehrmachto Vyriausiąją Vadovybę neapleisti jos buvusių lietuvių draugų, ir kad ji neliks pasyvi akivaizdoje jų narsų vadą ištikusio kankinio likimo. —

Gruodžio 28 dienos žygis nebuvo šūvis pro šalį, bet padarė reikiamą poveikį Reicho viršūnėms. To dėka Prapuolenis buvo iš Dachau kaceto paleistas. Bet tai įvyko dar ne tuoju: iki to dar buvo likęs kelių mėnesių laukimo etapas, kuris buvo suvedęs mane į dar vieną aštrų konfliktą su vokiečių saugumo policija.

Nesitikėdamas susilaukti greito atsakymo, aš ir pats neforsavau reikalo, bet daviau vokiečių įstaigoms kelias savaites laiko tarpusavio išsiaiškinimui ir sprendimui. Bet klausimui nusidelsus, 1942 m. sausio mėn. pabaigoje nusprendžiau dar kartą nuvykti į Berlyną, prisidengus atnaujinimu prašymo leidimui aplankyti savo artimuosius vokiečių okupuotoje Lietuvoje. Ankstyvesnius mano prašymus tuo reikalu Gestapas buvo sukliudęs, nors eiliniams lietuviams jau davinėjo leidimus nuvažiuoti su reikalais į Lietuvą ar iš ten į Vokietiją, tik ne man, Lietuvos pasiuntiniui.

Atvykęs kelioms dienoms į Berlyną, sausio 27 d. buvau pirmiausia užėjęs į OKW, kur turėjau pasikalbėjimą su gen. št. pulk. Stolze, Karinio Saugumo skyriaus (Abw. Abt.) viršininko pavaduotoju, prileisdamas, jog mano raštas L. Prapuolenio reikalu turėjo patekti tan skyriun. Bet paaiškėjo, jog pulk. Stolze jo nebuvo matęs. Matyti, jį maršalas Keitei buvo sulaikęs pas save arba raštas tapo nukreiptas į kur kitur. Įteikiau pulk. Stolzei rašto nuorašą, kad galėtų tarti gerą žodį už Prapuolenį dar ir nuo savęs. Ta proga pulk. Stolze prasitarė, jog vyksta pasitarimai politinėse instancijose dėl eventualaus politikos Pabaltijo kraštų atžvilgiu pakeitimo ir patarė man, kad atnaujinčiau kontaktą su dr. P. Kleistu. Kai suabejojau, ar šis pastarasis norės su manim kalbėtis, pulk. Stolze buvo malonus pažadėti tuo pasirūpinti pats.

Grįžęs vakare į viešbutį, kur buvau apsistojęs, radau savo kambaryje ant stalo kortelę su užrašu, jog man skambino dr. Kleistas. Kai po dienos susisiečiau telefonu su pačiu Kleistu, jis pakvietė mane drauge su juo papietauti sausio 30 d. "Horcher" restorane, Martin Luther g-vėje. Tai buvo ženklas, jog dr. Kleistas norėjo mudviejų santykius atitaisyti. Mat, jie buvo kiek apgėdę dėl gen. St. Raštikio suviliojimo skristi

į Kauną be mano sutikimo, kaip Laikinosios Vyriausybės pirmininko, ir net manęs nepainformuojant, koks dalykas.

Apie tai, kaip buvau dr. Kleisto pavaišintas ir apie ką galėjome išsikalbėti — papasakosiu kiek tolėliau. Pirma norėjau paduoti dar štai ką:

Sausio 28 d. buvau susisiekęs telefonu su Berlyno Polizeipraesidiumu patirti, kokioje padėtyje yra mano prašymas gauti leidimą nuvykti į Lietuvą aplankyti savo artimuosius. Pažadėjo duoti atsakymą sekančią dieną. Neatrodė, kad jis būtų galėjęs būti blogas. Bet kad Gestapas reikalo nesukliudytų dar ir šį kartą, buvau užėjęs į Reichssicherheitshauptamtą (Vyriausioji Reicho Saugumo valdyba) pas dr. Geisslerį (perėmusį Svetimšalių skyrių iš dr. Legat) pats pasiteirauti, ką saugumas turi prieš mane, kad net du kartus jau buvo sukliudęs man gauti leidimą nuvykti į Lietuvą aplankyti artimiausių giminių, su kuriais jau kelinti metai kaip nebuvau matęsis. Dr. Geissleris į tai atsakė, jog saugumas prieš mane, kaip asmenį, nieko neturiš. Net prasitarė, jog jam žinoma, kad užs. rkl. min-ja tebelaiiko mane *persona grata*. Tęsdamas savo paaiškinimą, dr. Geissleris betgi pasakė, jog sunkumai, kurių turiu leidimui nuvykti į Lietuvą, pareina nuo politikos, būtent, aukštesnių instancijų nusistatymo Lietuvos atžvilgiu. Jei, esą, nuvykęs į ten aš jokia politika ir neužsiimčiau, tai pats mano pasirodymas Lietuvoje, kaip politiškai eksponuoto asmens, jau būtų politinis aktas. Tai esą galėtų sukelti krašte įvairių politinių spėliojimų bei atgarsių, kurie vokiečių civilinei valdžiai Lietuvoje nepageidaujami.

Buvo įdomu patirti iš dr. Geisslerio patvirtinimą, kad tebebuvau vokiečių laikomas *persona grata*, nežiūrint, kad turėjau gana aštrų konfliktą su Reichu, siekdamas apginti Lietuvos Laikinosios Vyriausybės išsilaikymą, ir net buvau izoliuotas naminiu areštu daugiau kaip 3 savaites sukliudyti man vykti į Tėvynę perimti naujosios Vyriausybės ministerio pirmininko pareigas.

Horcherio restoranas, kur dr. Kleisto buvau pakviestas pietų, buvo Berlyne žinomas, kaip tikras smagurių restoranas, mėgiamas tiek vokiečių valdžios viršūnių, tiek diplomatinio korpuso narių. Savaiame suprantama, atitinkamos buvo ir jo kainos už maistą ir gėralus. Nors tebuvo dviese, dr. Kleistui tie pietūs atsiėjo ar ne arti 100 markių.

Man tatai sudarė puikią progą iškelti Leono Prapuolenio paleidimo iš Dachau klausimą. Nei kiek nesiginčydamas,

dr. Kleistas pažadėjo imtis iš savo pusės reikalingų žygių, kad Prapuolenis būtų paleistas. Tegalėjau dr. Kleistui už tai tik nuoširdžiai padėkoti, nes tai buvo tuo metu man pats svarbiausias reikalas, dėl kurio buvau padaręs jau antrą kelionę iš Garmischo į Berlyną. Tai buvo tokiu metu, kai jau buvo paaiškėję, jog karo deivė ima rodyti kaprizus hitleriniam Reichui, būtent, kad jo karinės pajėgos dėl pragariškai šaltos 1941-42 metų žiemos įstrigo prie Maskvos ir kad darosi sunku numatyti, kaip karo operacijos toliau vystysis . . .

Prileidžiu, kad dr. Kleistui rūpėjo ne tiek mano iškeltas Prapuolenio paleidimo klausimas, kaip visai kas kita. Mano ypatingai nė nekvočiamas, dr. Kleist pareiškė, jog jis iš pat pradžios nepritaręs Reicho politikos Rytuose linijai ir buvęs už tai, kad, skelbiant Rusijai karą, reikėjo pažadėti sovietų pavergtoms tautoms išlaisvinimą, kad jas suinteresuotų dėtis su Vokietija bendro bolševikinio priešo nugalėjimui, o ne jas, kaip ir rusų gyvenamus plotus, tik okupuoti ir eksploatuoti Vokietijos karo reikalams. Padarius pradinę klaidą, viskas esą buvę pagadinta, ir nebežinia, kada ir kuo karas su Sov. Rusija pasibaigsias. Jei, sakė dr. Kleistas, tokia klaida nebūtų buvusi padaryta, tai, jo nuomone, vokiečių armijos gal jau stovėtų prie Uralo kalnų!

Iš to galėjau padaryti sau išvadą apie tai, kuria linkme vyko diskusijos atitinkamose vokiečių politinėse institucijose, apie kurias buvo man prieš porą dienų prasitaręs pulk. Stolze. Deja, kai žiaurioji rusų žiema praėjo ir militarinė situacija vokiečiams vėl kiek išsibalansavo, iš sakytų diskusijų, gal ką geresnio žadėjusių ir Lietuvai, teišdygo paprastas burbulas — vadinamoji "savivalda" (Selbstverwaltung), beveik nei kiek nesiskyrusi nuo iš pradžios primesto Lietuvai vokiečių Zivilverwaltung.

Savo pasiteisinamaisiais praeityje padarytos klaidos aiškinimais dr. Kleist faktiškai patvirtino tai, tik kitais žodžiais, ką jau buvo man aiškinęs jo pavaduotojas dr. Schuette 1941 m. liepos 14 d. (žiūr. psl. 451). Kadangi tuo būdu mudviejų pasikalbėjimas jau buvo nukrypęs nuo Prapuolenio paleidimo temos, tai pasinaudojau dr. Kleisto atvirumu išaiškinti ir kitą, bet jau man pačiam rūpėjusį klausimą, būtent, kodėl vokiečiai nesiskaitė su mūsų tautos Birželio 23 dienos sukilimo rezultatais, nežiūrint, kad tas sukilimas buvo LAF ruošiamas vok. karo vadovybei tai gerai žinant bei su jos pritarrimu, ir kad LAF vadovybė to sukilimo politinio tikslo nuo vok.

karo vadovybės ne tik neslėpė, bet jį buvo nekartą uždokumentavusi net raštuose.

Atsakydamas į tai, dr. Kleistas aiškino, jog buvusi iš vok. karo vadovybės (OKW) pusės padaryta stambi klaida, kad pertoli užsiangažavo politikos srityje su LAF-tu, prieš tai neužsitikrinusi tam reikalingo aukščiausiosios Reicho politinės vadovybės, taigi Hitlerio, sutikimo. Galutinis politinis planas Rytuose užimtiems kraštams buvęs priimtas rusų - vokiečių karui jau prasidėjus. Jis buvo išdėstytas vadinamojoje "Blaues Büchlein" (Mėlynoji knygelė). Jo pagrindinė tezė buvo: pirma užimti Sovietų teritoriją ir viską eksploatuoti, nieko niekam nepažadant politikos plotmėje. Apie Pabaltijo kraštus joje buvę užsiminta tik vienu sakiniu, maždaug sekančio turinio: "Es ist nicht ausgeschlossen, dass von diesem Gesamtplan es notwendig wird, für die baltischen Länder einige Abweichung zu machen".

Priėmus tokią šablonišką planą, be to, faktiškai visai neišsprendžiantį Lietuvos klausimo, mano nuveiktas darbas su OKW, dr. Kleisto pasakymu, buvęs apverstas aukštyn kojomis. Išėjo taip, kad kiek lietuvių tautos sukilimas atnešęs didelės naudos militariniu požiūriu, tiek jis pridaręs Reichui didelės politinės žalos. Ši pastaroji nusvėrusi pirmąją. Iš čia, dr. Kleisto tvirtinimu, ir kilę man visi sunkumai po sukilimo, už ką vokiečiai manęs nei kiek nekaltina.

Kai dr. Kleistas šitaip prie stiklo geriausio vyno per pietus ir prancūziško konjako geriant kavą atvirai kalbėjo praeities nesusipratimui su juo pačiu užtušuoti, jis, kaip ir aš, negalėjome nujauti, kokią staigmeną Gestapas jau buvo paruošęs man dar tą pačią sausio 30 d. Ji buvo tokia: sugrįžęs į viešbutį, radau dr. Geisslerio pakvietimą dar tą pačią dieną popiet ateiti į jo įstaigą. Dar suspėjus atvykti paskirtą valandą, dr. Geissleris pareiškė man, jog jam iš aukščiau pavesta paprašyti manęs neatidėliojant palikti Berlyną ir grįžti į Garmisch-Partenkircheną ne vėliau, kaip vasario 1 d. Be to, pridėjo, jog iš Garmisch-Partenkircheno man negalima niekur pasišalinti be atskiros leidimo, o jei daryčiau kokias ekskursijas, tai ne toliau, kaip 24 val. atstume, skaitant kelionę ten ir atgal.

Dėl to pasijutau, lyg kas būtų man staigiai užpylęs šalto vandens ant galvos. Konstatavau, jog tai reiškia ištrėmimą, ir pareikalavau, kad pasakytų už ką. Dr. Geissleris atsakė, jog ir jam nežinoma už ką. Jam tebuvę pavesta tik toki

reikalavimą man perteikti. Dr. Geissleris mėgino pakišti man raštelį pasirašyti, kad reikalavimas man įteiktas ir pasižadu uždėto man suvaržymo laikytis. Raštelį pasirašyti atsisakiau, paprašydamas Geisslerį, kad patartų savo vyriausybei kalbamą reikalavimą atsiimti, kaip neteisėtą, nes kitaip jausiuosi, kaip Lietuvos pasiuntinys, priverstas padaryti formalų aktą, kuris Reicho vyriausybei būtų labai nemalonus.

Po tokio iš mano pusės atsakymo atrodė, lyg bebuvo likę laukti mano arešto tuoj pat vietoje. Bet Geissleris nedrįso to padaryti, matyti, nežinodamas, kaip pasielgti. Grįžęs į viešbutį, norėjau apie tą incidentą su saugumu tuojau pranešti pačiam dr. Kleistui. Jo vėlai nebeprigriebdamas, apie įvykį pranešiau telefonu jo pavaduotojui dr. Schuettei. Padaręs ironišką išvadą, jog vokiečiuose, matyti, dešinioji ranka nežino, ką daro kairioji, paprašiau dr. Schuettę, kad teiktusi apie įvykį tuojau painformuoti savo šefą, dr. Kleistą, ir kad būtų imtasi skubių žygių apginti mane nuo Gestapo sauvliavimo, kol incidentas dar nėra virtęs viešu konfliktu.

Dr. Schuette pažadėjo savo ir dr. Kleisto vardu, jog padarysią viską, ką tik galės, ir kad duos man atsakymą vėliausiai iki vasario 2 dienos, kada buvau numatęs grįžti į Garmisch-Partenkircheną. Maždaug pora valandų prieš traukiniui išeinant, dr. Schuette, dar pagavęs mane telefonu, pranešė, jog buvę išsiaiškinta su dr. Geissleriu, ir kad incidentą laikyčiau išsisprendusį šitaip:

1. Aš prašomas laikyti saugumo policijos reikalavimą palikti Berlyną iš viso neegzistavusį,
2. Mano pajudėjimo laisvė Garmisch-Partenkirchene niekaip nesuvaržoma,
3. Data grįžti iš Berlyno į Garmisch-Partenkircheną paliekama mano laisvai nuožiūrai ir
4. Pageidaujama, kad palaikyčiau kurtuazinį kontaktą su vietiniu Landratu, kuriam jau prieš tai buvau padaręs vizitą, kai atsikėliau su šeima į Garmisch-Partenkircheną.

Toks atsakymas rodė, jog šį kartą politinis protas paėmė viršų ant gestapinio užsispyrimo mane suterorizuoti. Buvau patenkintas tokiu dr. Kleisto ir dr. Schuettės draugišku patarnavimu, kuris buvo ir jų laimėjimas prieš visagalią Gestapą. Užvis labiausiai mane pradžiugino tai, kad dr. Schuette kartu man pasakė, jog iš Ministerijos Rytų Kraštams pusės bus stengiamasi, kad L. Prapuolenis būtų iš koncentracijos stovyklos paleistas, ir kad tikimasi, jog artimiausioje ateityje jis bus lais-

vas. Galėjau grįžti į Garmisch-Partenkircheną gerai nusiteikęs, būtent, dėl to, kad tikslas, kuriuo buvau kelionę į Berlyną padaręs, pavyko pasiekti, nors tai man ir atsiėjo nervų įtempimą, gal net ir riziką pasekti Leono pėdomis į Dachau ar kokią kitą nacių kacetą.

Tačiau nuo dr. Schuettės džiuginančios žinios iki L. Prapuolenio faktiško paleidimo iš Dachau buvo dar nemaža laiko distancija. Nesusilaukęs greito paleidimo, privačiu laišku priminiau tą opų reikalą dr. Schuettei. Po to dar kiek panerimavus, balandžio 13 d. pagaliau susilaukiau raštiško pranešimo iš Ministerijos Rytų Kraštams, datuoto balandžio 7 d., kuriame buvo pasakyta: "Dr. Prapuolenis turėtų būti artimiausiomis dienomis Munchene ir, matyti, apsigyvens artimiausiam laikui Pietų Vokietijoje. Tikiuosi, kad reikalas tuo baigtas". Raštas buvo pasirašytas p. Baumgärtelio, pavaduojančio dr. Schuettę, kuris buvo pašauktas į kariuomenės eiles.

Nors šis formalus pranešimas ir buvo kiek užmaskuoto turinio, bet iš jo buvo aišku, jog L. Prapuolenis iš kaceto tikrai paleidžiamas, jei tuo momentu faktiškai gal dar ir nebuvo paleistas.

Su gautuoju sakytos vokiečių ministerijos raštu portfelyje nusiskubinau į Miuncheną kontaktuoti ten veikusią Gestapo apygardos vadovybę bei sužinoti, ar Leonas jau paleistas ir kur jis apgyvendintas. Tai irgi nebuvo paprasta. Teko apeiti eilę tos paslaptingos įstaigos pareigūnų, nustebusių, kad drįsau į juos tokiu reikalu kreiptis. Vienas jų atvirai, kuone grasinančiai, išsireiškė, jog savo kišimusi į saugumo policijos reikalą galiu ir pats atsidurti kacete. Tam akiplėšai atkirtau, jog remiuosi oficialiu vokiečių ministerijos pranešimu, ir kad saugumo policija negali nesiskaityti su pačios Reicho vyriausybės sprendimais. Kai pavyko pagaliau prasiveržti pas kažkokį aukštesnį sakytos įstaigos pareigūną, gal pas vieną jos vadų, šis pastarasis, su kažin kuo susiskambinęs telefonu, davė man L. Prapuolenio adresą: Hotel Schottenhammel, pačiame Munchene.

Viešbutyje Leono neradau, nes buvo išėjęs į miestą. Gal kokią valandą palaukęs, kol grįžo, susipažinau su juo pirmą kartą gyvenime: ne Tėvynėje Lietuvoje, bet svetimame krašte, Gestapo paskirto jam viešbučio vestibulyje. Slaptažodžių vartoti neteko, nes vienas kito veidą jau buvome gerai

pažinę iš bendros veiklos Tėvynės Lietuvos gelbėjimo kovoje, kaip tos pačios LAF rikiuotės vyrai: Leonas — su ginklu rankoje pačiame krašte, aš gi — Lietuvos diplomatinio vi-jurko rolėje Berlyne.

Kada per kelias mano išvykas iš Garmisch-Partenkircheno į Muncheną jau buvome su Leonu plačiai išsikalbėję apie visa, ką mudviem teko nuveikti po LAF vėliava ir patiems išgyventi, kai dėl Birželio 23 dienos mūsų tautos sukilimo laimėjimo kilo aštrus konfliktas su Vokietijos Reichu, susilaukiau ir formalių feldmaršalo Keitelio ir ministerio dr. Lammer-so pranešimų apie L. Prapuolenio išlaisvinimą. Tų svarbių raštų tekstai čia paduodami:

GENERALFELDMARSCHAL KEITEL
CHEF O. K. W.

Berlin, den 30. April, 1942

Seiner Excellenz
Herrn Oberst a. D. Gesandten Škirpa

Sehr geehrter Herr Gesandter,

Die von mir auf Grund Ihres Schreibens vom 28. Dezember angeordneten Ermittlungen haben folgendes ergeben:

Prapuolenis ist Ende September 1941 wegen seiner politischen Tätigkeit festgenommen und nach Deutschland in Haft übergeführt worden, da sein weiteres Verbleiben in Litauen aus allgemeinen politischen Erwägungen nicht für zweckmässig gehalten wurde.

Am 7.4.42 wurde Prapuolenis mit der Weisung freigelassen, sich sofort mit der Staatspolizeileitstelle München wegen der Zuweisung eines ständigen Wohnorts in Süddeutschland in Verbindung zu setzen.

Ich nehme an, dass mit dieser Lösung auch Ihre Wünsche wegen einer Berücksichtigung der Verdienste des Genannten erfüllt sind.

Mit dem Ausdruck vorzüglicher Hochachtung

(parašas) *Keitel*

DER REICHSMINISTER
UND CHEF DER REICHSKANZLEI
Rk. 333 A

Berlin, den 16. Mai, 1942
z. Zt. Führer-Hauptquartier

An Seine Excellenz
Herrn Oberst a. D. Gesandter Škirpa
Garmish-Partenkirchen

Sehr geehrter Herr Gesandter,

Der in Ihrem Schreiben vom 3. Januar ds. Js. erörterten Angelegenheit bin ich seinerzeit sogleich nachgegangen. Ich darf annehmen, dass sie sich durch das Schreiben des Generalfeldmarschall Keitel an Sie vom 30. April 1942 erledigt hat.

Mit dem Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung

(parašas) Dr. *Lammers*

Šių atsakymų pavėlavimą aiškinuosi tuo, kad feldmaršalas Keitel ir Reichsministeris Lammers neskubėjo juos pasirašyti, kol pirma neišsitikino, jog L. Prapuolenis buvo tikrai paleistas. Tas nudelsimas pasako, jog ir čia suminėtiems labai aukštiems Reicho Vadovybės asmenims, matyti, nelengvai davėsi palaužti Reicho saugumo policijos viršūnę, Himmlerį, kad mano prašymas L. Prapuolenio paleidimo iš Dachau kaceto reikalu būtų patenkintas. Kaip žinoma, Himmleris laikėsi principo: kas pateko į kacetą, tas tegali būti iš jo išleistas tik per krematoriumą, su dūmais į dangų.

Jaučiaus laimingas, kad man tada pavyko L. Prapuolenį nuo tokio likimo išgelbėti ir tuo išsaugoti jo gyvybę tolesnei kovai už Lietuvos nepriklausomybės idealą.

Deja, nežiūrint to, kad gruodžio 28 dienos mano raštas buvo skirtas vien humaniškam bei žmogaus gelbėjimo tikslui, atitinkamai apibūdinus faktus ir suformulavus argumentus, kaip atrodė tinkamiausia šiam tikslui pasiekti, o ne istorijai, sovietiniai Lietuvos okupantai ir jų išprievartaujami lietuviški rusų komunistų padlaižiai piktnaudžiauja sakyta mano apeliavimą į vokiečius L. Prapuolenio reikalu šmeižto propagandai prieš buvusią LAF veiklą, Lietuvos diplomatinio posto aktus Berlyne ir net patį buvusį Dachau kaceto kankinį.

Nebūtų prasmės čia mokyti etikos supratimo tų, kam yra svetimi elementarieji moralės principai ir kurie laiko kitų šmeižimą savo aukščiausia išmintimi. Tępažymėsiu iš savo pusės tik tiek, kad kovos aktai bei veikla, kuriais siekiama kilniųjų tautos laisvės idealų, sudedant už juos kraujo aukų, yra istorijos visados įvertinami kaip *cause noble*, tariant prancūzų terminologija. Šmeižto purvai nuo tokios kovos ne tik atšoksta, bet dargi grįžta atgal tiems, kas jais drabstosi, nes platieji tautos sluoksniai ima ir be jokios kontrpropagandos suprasti, kas yra tie tikrieji žmonių laisvės priešai ir krašto pavergėjai.

BRONYS RILA
LAF spaudos talkininkas

IŠVADOS

Tai, kas šiame skyriuje paduodama, yra mano paimta iš Broniaus Railos ilgesnio straipsnio, paskelbto "Dirvoje" 1951 m. (Nr. 26, 27 ir 28), minint dešimtąją sukaktį nuo Sovietų Rusijos pirmojo genocidinio akto Lietuvoje; straipsnio, kurį Raila (žiūr. fotografiją) vėliau, jį kiek suglaudinęs, įjungė į savo knygą "Versmės ir verpetai", išleistą 1970 metais.

Sakytame rašinyje Raila bene pirmas iškėlė mintį, jog kasmet su liūdesiu prisimindami tai, kaip rusai 1941 metais žvėriškai užpuolė mūsų tautą ir apie 40,000 jos sūnų, dukrų, senelių ir net vaikučių suėmė ir išvežė į Sibirą nukankinimui, mes neprivalėtume pasimesti, nors ir giliausiai tą mūsų tautos ir mūsų artimųjų nelaime kas kartą beišgyventume. Jis priminė, jog tas pats Birželio mėnuo atnešė Lietuvai ir tokią įvykį, kuris kelia mumyse pasididžiavimo jausmą, paguodžia mūsų tautą politiškai ir stiprina jos lietuviškąsias širdis nepasiduoti nevilčiai bei vien liūdesiui.

Įvertindamas 1941 m. birželio 23 dienos mūsų tautos sukilimą, B. Raila savo meistriška plunksna padarė tokių ir taip taiklių išvadų, už kurias geresnių vargu ar aš sugebėčiau padaryti. Jis buvo pilnai kvalifikuotas jas padaryti, nes pats buvo aktyviai prisidėjęs prie sakyto sukilimo paruošimo, kiek tai mums buvo tada įmanoma, veikiant iš užsienio. Kadangi LAF veikla buvo Railai tiek pat artima, kaip ir man, tai tikiuos jis nepalaikys jokia iš mano pusės "šventvagyste", jei jo išvadas, kurios pilnai atitinka šio mano veikalo temą, perkelsiu į šiuos mano baigiamuosius puslapius. Tad žodis toliau priklauso mano buvusiam kovos draugui:*

*** Bronys Raila. Versmės ir verpetai. 1970 m., psl. 89-98.**

— Baisusis Birželis . . . įrašė į mūsų tautos istoriją faktą, kuris yra svarbiausias laisvės ir nepriklausomybės laidas — tai tautos ryžtas ir gabumas kovoti dėl laisvės. Birželio įvykiuose pats svarbiausias politinis ir istorinis įvykis buvo Birželio sukilimas. Jo dešimtmečio sukaktuves šiomet turim. Kur tik didesnis tremtinių būrelis tą "įvykį" minėtų, dar visur rasis gyvų liudininkų, aktyvių šio sukilimo dalyvių, kurie patvirtins, kad lietuvių tautos vaikai ne iš kelmo spirti, bet ir juodžiausiom naktim norėjo ir mokėjo parodyti savo kovingumą gal ne menkiau už mūsų garbinguosius senelius.

Birželio sukilimas nebuvo tik Birželio Keturioliktosios pasėka. Ši naktis, be abejo, paaštrino sukilėlių valią, pastiprino daugelio ištūžimą, pavertė jį dar gaivališkesniu, — bet tas pats sukilimas vis tiek būtų įvykęs. Tam buvo pakankamai sąmoninga laisvės trokštanti ir okupanto nekenčianti lietuvių tauta. Tam, iš kitos pusės, buvo atliktas pakankamai geras paruošiamasis darbas.

Sukilimo želmenys

Sovietų Rusijai okupavus Lietuvą, greit išsisklaidė iliuzijos ir mūsų politikuotojų, kurie prieš tai kavinėse ilgai diskutuodavo klausimą: po katro okupanto jungu Lietuvai būtų "geriau", jei jau kitos išeities nebeliktų — Rusijos ar Vokietijos? Kaip žinoma, vyravo nuomonė, kad Rusijos okupacija, esą, Lietuvai tautiniu ir kultūriniu požiūriu būtų mažiau pavojinga, nei Vokietijos, kurios siekimas pasiimti sau Baltijos kraštų žemę buvo gerai žinomas iš Hitlerio evangelijos "Mein Kampf" . . .

Pora pirmųjų bolševikų okupacijos mėnesių parodė, kad toks samprotavimas buvo labai ir labai naivus. Nors nacių okupacijos taip bijotasi, bet nuo tada ji daugumai jau nebeatrodė tokia baisi, kai kuriems gal net lauktina. Bet svarbiausia, tuo laikotarpiu labai sustiprėjo "trečioji grupė", kuri, kaip anksčiau, taip ypač dabar, galvojo, kad nei viena, nei antra okupacija Lietuvai negali ir negalės būti pakenčiama. Ši grupė atmetė bet kokią mintį, kad galima būtų rinktis okupantą. Jokio okupanto Lietuvai nereikia, prieš bet koki okupantą reikia ir reikės kovoti, nes lietuvių tauta nori ir yra verta būti nepriklausoma!

Buvo aišku, vargiai kas tuo nors kiek abejoja, jog Rusijos ir Vokietijos santarvė yra tik trumpalaikė plėšikų santarvė.

Vienas ir kitas partneris susitarimą vis tiek sulaužys, kai tik matys, kad tam atėjo gera proga. Rusų vokiečių karas, vadinasi, neišvengiamas — ir tai vienintelis galimumas pasinaudoti lietuviui pašalinti sovietų okupaciją, o po to mėginti rasti laikiną "modus vivendi" su vokiečiais, kol baigsis karas, kuris, kaip tada daugelio buvo samprotaujama, galiausiai turės baigtis Anglijos ir sąjungininkų laimėjimu. Rasti susipratimą su vokiečiais atrodė neišvengiama, nes buvo prileidžiama, kad jie, šiaip ar taip, giliai įsibraus į Rusiją. Taigi Baltijos valstybės bus vokiečių kontroliuojamos, užtruks ilgesnis karas su Rusija, kurio dėka raudonasis ir rudasis fašizmas taip nulies kraują, jog galiausiai jiems abiem taikos sąlygas padiktuos Anglija ir Amerika, kurios įsijungimo į karą taip pat buvo tikimasi. Tokiom aplinkybėm Lietuvai nors ir be galo daug teks iškentėti, tačiau jos nepriklausomybės pilnas atstatymas atrodė visiškai galimas, jei jau nesakytume tikras.

Tokia, labai trumpai kalbant, susidarė politiškai galvojančių lietuvių daugumos nuomonė. Jiems taip pat atrodė, kad visose tokiose situacijose mum netenka rankas sudėjus sėdėti ir tik laukti, kol tas tarptautinių įvykių žaidimas mum vėl padovanos nepriklausomybę, bet kad mum reikia susiorganizuoti, apsiginkluoti ir, tinkamam momentui atėjus, patiems iš visų jėgų laisvės teisę ginti. Ar mūsų priešai, ar mūsų draugai — visi su mūsų teise ir reikalavimais tik tada skaitysis, kai mes įrodysim, kad patys savo interesus norim, mokam ir galim kietai ginti.

Taip buvo samprotaujama ir tuomet gausesnio politinių pabėgėlių sambūrio Vokietijoje. Taip buvo samprotaujama ir pasilikusiųjų Tėvynėje. Tik šiem bet kokios politinio bei rezistencinio veikimo sąlygos buvo neišsivaizduojamai sunkios. O tuo tarpu esantiem Vokietijoje jos buvo lengvesnės, ypač kai buvo greit galima pajusti, kad vokiečių vyriausybė, nors oficialiai griežtai neutrali ar net palanki rusams, tačiau buvo linkusi primerkti akį, jei lietuviai patys organizuosis kovoti prieš bolševizmą.

Pasyvus laukimas ar tik žiūrėjimas svetimųjų malonės būtų buvęs nusikaltimas prieš lietuvių tautos interesus. Tokioje padėtyje reikėjo mėginti veikti, ir pradėta veikti. Aktyviausias šios rezistencijos organizatorius ir spiritus movens tada pasireiškė Lietuvos ministras Vokietijai, gen. štabo pulkininkas Kazys Škirpa. Jo pastangom ir neišsenkančia energija buvo užsuktas pirmasis Birželio sukilimo ratukas. 1940 metais lap-

kričio 17 d. jo namuose Berlyne, dalyvaujant bene 28 steigėjams, buvo įsteigtas Lietuvių Aktyvistų Frontas (sutrumpintai vadinamas LAF).

Organizacija greit buvo išplėsta pabėgėlių tarpe, ir į ją besąlygiškai jungėsi visokių grupių ir pasaulėžiūrų pabėgėliai, kurių eilės vis didėjo. Bet svarbiausia, LAF organizacija ir sukilimo idėja lygiai greitai ir sėkmingai, nors ir ne be kruvinių aukų, buvo permesta anapus geležinės uždangos, į Lietuvą. LAF uždaviniai ir politinė linija anų dienų sąlygom atrodė vieninteliškai reali ir tikslinga, todėl kuris tik lietuvis patriotas buvo Tėvynėje kontaktuotas, beveik kiekvienas kaip galėdamas jungėsi į talką, nors ir gerai žinodamas, kad jei tik bus enkavedistų sugautas ar bent įtartas, rizikuoja mažiausiai kalėjimu, o dažniausiai savo gyvybe.

Likusieji Tėvynėje taip pat nesnaudė. Ne visi iš užsienio buvo greit pasiekiami tie, kurie ryžosi ginklu nusikratyti rusų okupacijos. Aktyvesnieji patys pradėjo telktis. Būtų neįmanoma trumpu žodžiu išminėti visus tuos slaptuosius mėginimus kurti rezistencines organizacijas. Reikia paminėti tik svarbiausią iš jų — Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungą, įsteigtą 1940 metais per Kalėdas (tad beveik tuo pat metu, kaip ir LAF Berlyne). Ji išvystė organizaciją ir veikimą ypač aplink Kauną ir Vilnių. Bet vėliau užmezgusi kontaktą su LAF, 1941 metų pavasarį LLKS integraliai įsijungė į LAF, įsitikinusi, kad abiejų organizacijų tikslai ir priemonės sutampa ir kad ruošimasis sukilimui vieninguose rėmuose bus tikslingesnis ir našesnis.

Šia proga dar nėra reikalo išminėti būdus ir priemones, kurias aktyvistai panaudojo, ruošdamiesi ginkluotam sukilimui, kai tik prasidės rusų vokiečių karas. Užteks pasakyti, kad, kaip visi matėm, jų pastangos davė vaisių. Svarbesnėse strateginėse ir šiaip svarbiose vietose trijų sistemų buvo įsteigti atramos punktai, sutelkta kiek ginklų atsargos, numatyta priemonės jų daugiau pasirūpinti sukilimui prasidėjus ir t.t. Kovotojų moralė, patriotizmas ir pasiaukojimas buvo daugiau nei pavyzdingi. Nebūta jokio stambesnio išdavimo, enkavedistų areštuotieji taip pat gerai laikė paslaptį, nežiūrint žinomos sovietų "tardymų", t. y. kankinimų, sistemos. Ne vienas geriau rinkosi žūti, negu draugus išduoti.

Nebūčiau linkęs čia prisidėti prie vieno kito dabar paskleidžiamų per skambių tvirtinimų, jog tik LAF paruošė ir įvykdė Birželio sukilimą. Bolševikų priespaudos sistemoje buvo neįmanoma pasiekti tokio organizacijos tobulumo, kad visi

galintieji ir norintieji sukilti būtų reikiamai po viena vėliava sujungti, instruktuojami ir vadovaujami. Dirbant labai slaptai ir be galo atsargiai, daugelis vietų ir asmenų nebuvo suspėta sukilimiškai parengti, daugelis tautiečių apie LAF buvimą greičiausiai visai nė nežinojo. Tačiau pats okupantas savo elgesiu padėjo visą kraštą be išimties paruošti. Kiekvienas padorus lietuvis laukė nesulaukdamas dienos, kada bus galima pajudėti ir suduoti tinkamą smūgį Kremliaus meškai. Kas laisvės laikais turėjo kokią ginklą, buvo jį paslėpęs ir slėpė toliau, idant ištrauktų vėl, kai išmuš laukiamaji valanda. Tačiau buvimas vienos rezistencinės organizacijos, pagrindinės politinės linijos ir pagrindinių ryšių, buvo lygiai svarbus ir reikalingas. Tą vaidmenį LAF atliko ir įvykdė daugiau nei patenkinamai. Čia išžiūrėtina jo vadovybės reikšmė.

"Uždraustasis" sukilimas

Visai normalu, kad bet kokią sukilimą draudžia ir persekioja tie, prieš kuriuos jis ruošiamas. Bet kiek neįprastą atsitikimą turim tada, kai sukilti uždraudžia ir tie, kuriems toks dalykas, kaip atrodo, galėtų būti tik palankus.

Taip atsitiko su Birželio sukilimu. Anuometinė Vokietijos vyriausybė apie lietuvių pabėgėlių pastangas ir Lietuvos rezistentų pasiryžimą sukilti, kaip minėjom, kiek žinojo ir kokių didesnių kliūčių pasiruošiamiesiems darbui nedarė. Pradėjusi ruošti karui su Rusija, Vokietijos karinė ir politinė vadovybė, rodos, galėjo tik palankiai žiūrėti į kiekvienos rusų okupuotos tautos pastangas, karui kilus, sukilti ar kitokiu būdu susilpninti priešo fronto užnugarį.

Tačiau kaip daugelis nacinės Vokietijos veiksmų, taip ir jos pažiūra į ruošiamąjį lietuvių sukilimą buvo nepaprasta. Gerai sekantis Europos šiaurės, vakarų ir pietų frontuose, vokiečių karinę ir ypač politinę vadovybę apėmė tvaikas — arogantiškas įsitikinimas, jog vokiečių kareivis nenugalimas pereis visas kliūtis ir galiausiai užkariaus visą pasaulį. Kokie nors "sajungininkai" jai tada nebeatrodė reikalingi. Naciai, kaip žinoma, turėjo tikslą užkariausimuose Baltijos kraštuose ir visos europinės Rusijos plotuose amžiam pasilikti ir todėl jie visiškai nenorėjo, kad kas į tą biznį iš šono maišytųsi arba kad koks "sajungininkas" vėliau už pagalbą imtų kelti savo pretenzijas. Kaip jie jau tada pareikšdavo, "stalas turi būti nuvalytas" — idant pergalėm puotauti ir grobį ryti galėtų tik vieni vokiečiai . . .

Lygiai pirm šešių dienų prieš rusų vokiečių karo pradžią (maždaug kaip tik tada, kai Lietuvoje rusai pradėjo vykdyti masines gyventojų deportacijas . . .), Vokietijos vidaus reikalų ministerijos įgaliotas asmuo atsilankė į vyriausio LAF vado, ministro K. Škirpos butą Berlyne ir jam perdavė šešis vokiečių vyriausybės reikalavimus. Jų tarpe svarbiausi buvo šie reikalavimai: — *karui prasidėjus, lietuviai sukilimo neturi ruošti; Lietuvos vyriausybės sudarymas ir paskelbimas nepageidaujamas; Lietuvos valstybinės nepriklausomybės atstatymas dabar būsiąs neįmanomas; tas klausimas galėsiąs būti išspręstas, tik karui pasibaigus . . .*

Buvo visiškai aišku, ką tie vokiečių vyriausybės "pasiūlymai" (per pasirinktą keistą tarpininką) reiškė mūsų išsilaisvinimo planam ir viltim. Ministras K. Škirpa karo išvakarėse buvo pastatytas į neįmanomai sunkią padėtį. Nors pasiūlymų atmetimas reiškė aiškią riziką, K. Škirpa tačiau davė "diplomatišką" atsakymą, kad sukilimo vykdymas Lietuvoje nepriklauso nuo jo valios, kad sukilimas vis tiek įvyks, jei net jis mėgintų jį "atšaukti", ir kad lietuvių tauta visokiom aplinkybėm kovos dėl savo laisvės ir nepriklausomos valstybės atstatymo.

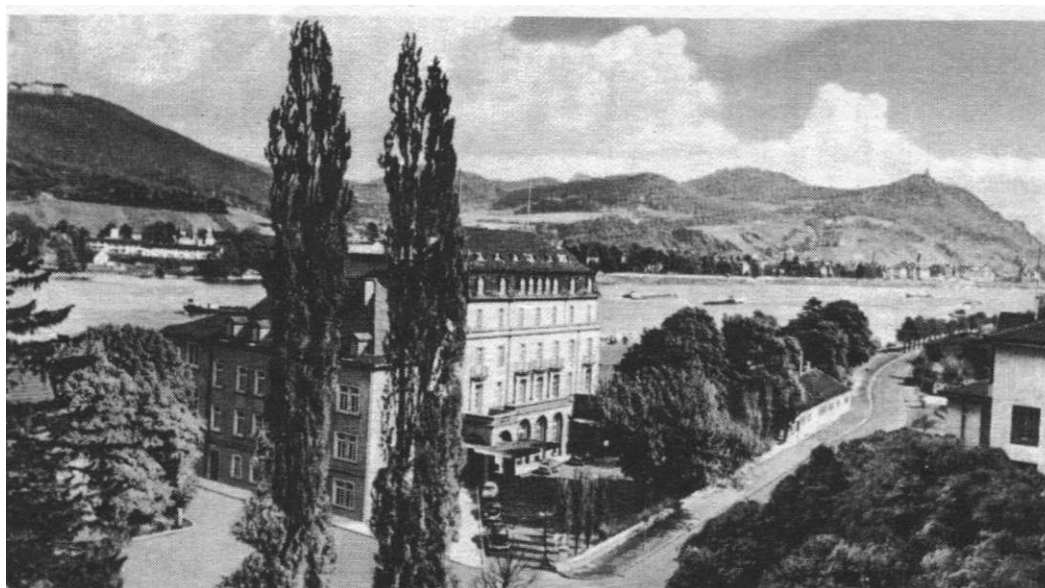
Šie duomenys neginčijamai parodo, kad LAF ir Birželio sukilėliai jokių atvejų nebuvo nei Vokietijos sąjungininkai, nei kokie talkininkai, kaip vienas kitas iš mūsų pačių ar ypač iš bolševikinės propagandos darbuotojų vėliau mėgino ir tebesistengia apie sukilėlius atsiliepti. Ne, sukilimas tiesiogiai buvo nukreiptas prieš rusus, bet netiesiogiai jis kartu buvo nukreiptas ir prieš vokiečių interesus. Sukilimas buvo grynai lietuviškas reikalas ir savo svarbiausiu uždaviniu turėjo tik lietuvių tautos išlaisvinimo ir nepriklausomos Lietuvos valstybės interesus.

Tuo atžvilgiu dar būtų galima pažymėti, kad ir pats vyriausias sukilimo vadovas ministras Kazys Škirpa po minėtųjų pasiūlymų atmetimo pateko į pastovią ir aštrią nacių nemalonę. Karui prasidėjus, jis tuoju pat, tiesa, gana "mandagiu" būdu, buvo paimtas vokiečių policijos priežiūron, vėliau prievarta apgyvendintas tolimame Vokietijos provincijos miestelyje, tik ko ne po metų jam leidžiant vėl grįžti į Berlyną. Naciai, nepamirškim, visą laiką iš žymesnių lietuvių politikos veikėjų tarpo ieškojo savo okupacijai Lietuvoje kvislingų, jų tačiau nesurado. O K. Škirpai niekad tokios rolės nė nesiūlė. Priešingai, kai jis savo dažnais protestais dėl

vokiečių okupantų elgesio su Lietuvos gyventojais Reicho vyriausybei Berlyne nebepakenčiamai įkyrėjo, Škirpa 1944 m. pradžioj (birželio 10 d. — K. Š.) buvo uždarytas į koncentracijos stovyklą. Jis buvo vienintelis to aukšto rango Lietuvos diplomatas, kurį amerikiečių kariuomenė išvadavo iš mirties veik paskutinę valandą, nes to konclagerio kaliniai buvo vežami į tokią vietą, kur tuojau būtų patekę į rusų rankas. (Kitas to paties rango diplomatas, buv. Lietuvos ministras Prancūzijai, Petras Klimas, karo metu vokiečių buvo areštuotas ir pergabentas į Lietuvą, kur vėliau, rusams grįžus, buvo enkavedistų suimtas ir ištremtas Sibiran).

Kaip vienas iš daugelio artimų LAF veiklos Berlyne liudininkų ir vienas iš jo tenykščio informacijos bei propagandos skyriaus darbininkas, šia proga norėčiau priminti savaip būdingą mūsų anuometinės nuotaikos epizodėlį. Pirmąją karo dieną (birželio 22 popiet), palydėdamas kelias dešimtis lietuvių vyrų, kurie vyko su vokiečių kariuomene Lietuvon kaip vertėjai, ministras K. Škirpa savo bute jiems davė kai kurių instrukcijų ir ta proga pasakė kalbą, bene vieną iš pačių jautriausių prakalbų, kurias jis bet kada ligi tol buvo pasakęs. Susilpninęs balsą, gal kad sienos mažiau girdėtų, jis pabaigoje tarė: "Neabejoju, jog jūs kiekvienas žinot ir suprantat, kad jūsų svarbiausias tikslas, pasiekus Lietuvą, tai ne vertėjų pareigos. Svarbiausias tikslas — aiškinti ir veikti taip, kad patys lietuviai kuo skubiausiai imtų į savo rankas valstybės atstatymą ir vadovavimą. Žinokit, kad niekas svetimas mum nepadės atgauti laisvę. Nepadės anglai, nepadės ir . . . vokiečiai. Šie pastarieji mum kliudys. Bet mes turim siekti savo laisvės, nežiūrėdami jokių kliūčių. Taip daro kiekviena sąmoninga tauta. Tik taip išsikovojojama laisvė ir sukurama valstybių nepriklausomybė" . . .

Tuos žodžius tariant, kiekvienam klausytojui buvo aišku, kad tai nėra tik skambios frazės. Jos buvo pagrįstos ne tik tikėjimu, bet ir žinojimu, kad tom valandom Tėvynėje kruvinas ir atkaklus sukilimas prieš bolševikinį okupantą tuoj turėjo prasidėti ir gal jau buvo prasidėjęs. Nes tą rytą sukilimo "signalas" buvo duotas — vokiečių sovietų karas praėjusią naktį jau buvo sprogęs. Patys narsiausi mūsų vyrai, kaip aviacijos leitenantas Jonas Dženkaitis su draugais, jau prieš kelias dienas buvo išvykę į Lietuvą. Ten jie susitiko su dešimtim tūkstančių tokių pat pasiryžėlių . . .

Šis viešbutis, tada vadinamas SS Sonderkommando Hotel Dresden, buvo izoliuotas dviguba spygliuotų vielų tvora, saugoma SS sargybinių su kulcosvydžiais. Jis buvo naudojamas internuoti išskirtiniams asmenims, daugiausia prancūzams. Juos naciai, lyg pasityčiodami, vadindavo "Ehrehhaeftige". Jame buvau išlaikytas iki 1945 m. vasario mėn., kada Vakarų aliantų karinės jėgos priartėjo prie Reino. Tada buvom nugabenti į kitas internuotųjų stovyklas. Aš patekau į kitą SS Sonderkommando, būtent, į Schloss Eisenberg, Sudetų krašte, kur sulaukiau karo galo ir buvau paleistas. Amerikiečiai mane evakavo į Paryžių.

Sukilimo epopėja ir vaidmuo

Šių eilučių autoriui, Birželio sukilimą galėjusiam sekti tik iš tolo ir "dalyvavusiam" tik išimtinai su plunksna rankoje, mažiau pritiktų kalbėti apie jo didingą ir narsią epopėją, negu tiems, kurie atliko jo veiksmus su šautuvu, granata ir kulkosvaidžiu ar talentingai pasireiškė kuriame komandavimo poste. Pagaliau tam pavaizduoti reikėtų daug laiko ir vietos, o tai šį kartą nėra mano tikslas. Apie sukilimą jau buvo paskelbta pluoštas vaizdų, išpūdžių, atsiminimų bei jo užkulisų. Bet tai toli gražu nepakankama. Šis svarbus mūsų rezistencinės kovos įvykis dar kaip reikiant neaprašytas ir neįvertintas, o kai kurių vertinamas tendencingai ar visiškai klaidingai. Tam nebuvo tinkamų sąlygų ir gal, svarbiausia, tinkamos atmosferos. Vokiečių okupacijos metu tai negalėjo būti padaryta nei paskelbta, nes nacizmui sukilimo faktas buvo toks pat nemalonus, kaip bolševizmui. Karui pasibaigus buvo vengta, gal net bijota apie sukilimą kalbėti, nes tai galėjo nepatikti visiems karą laimėjusiems: kaipgi čia dabar, juk sukilimas įvyko "su vokiečių žinia", ir, svarbiausia, buvo nukreiptas prieš Rusiją, vieną iš labiausiai tada mylimų "sąjungininkų"!

Fantastiška likimo ironija! Nuostabus pokarinio pasaulio dvasinis ir politinis sukiužimas! Mum reikėjo slėptis su savo pastangom ir įvykdytais žygiais, kurie siekė tautai laisvę gražinti. Bet šiandien, po dešimtmečio, privalu daugiau ir drąsiau kalbėti. Šiandien ir atmosfera keičiasi. Šiandien antikomunistiniai kovotojai, berods, jau nebėra Vakaruose skelbiami esą sąjungininkų ir demokratijos priešai, nebegrasinama juos patraukti atsakomybėn, kaip "karo nusikaltėlius" . . . Graikija, Indokinija, Malajai, pagaliau Korėja pravėrė daugelį apžlibusių akių apie "narsiojo sąjungininko demokratiją". Todėl ir mes, lietuviai, kurie praėjusio karo metu pirmieji sukilom prieš tą "bolševizmo demokratiją", šiandien pajuskim savo garbę ir ryžkimės drąsiau kelti balsą. Nesitenkinkim vien gaudžiais ir verksmingais deportacinių sukakčių (ir dabar nesibaigiančių . . .) prisiminimais, o drąsiai pabrėžkim, kad mes buvom ir esame ne vien tų "liaudies demokratų" persekiojami, bet kad mes pirmieji turėjom ryžto narsiai priešintis ir toliau kovosim už laisvę, kaip kiekviena garbinga civilizuota tauta.

Šių minčių plotmėje aš tik glaustai su keliom išvadom dar norėčiau priminti Birželio sukilimo epopėją ir jo vaidmenį laisvės kovų istorijoje.

1. Lietuvių sukilimas prieš bolševizmą ir jo okupaciją buvo visuotinis, gaivališkas, entuziastiškas ir tikrai didvyriškas. Jis prasidėjo pirmąją karo dieną, o antrąją, birželio 23-ją, išsiliepsnojo visame krašte. Užėmus Kauno radiofoną, buvo paskelbtas Lietuvos valstybės atstatymas ir jos Laikinoji Vyriausybė. Gedimino kalne Vilniuje buvo iškelta lietuvių tautinė vėliava. Visa tai atlikta tuo momentu, kai aplinkui tebe knibždėjo sovietų kariuomenė, kai viskas galėjo baigtis sukilėlių skerdynėmis. Per šešias dienas, kai Lietuvos žemėje vyko karas, dešimtys tūkstančių naujų partizanų trukdė ir demoralizavo sovietų kariuomenės veiksmus, gelbėjo nuo sunaikinimo ar išvežimo mūsų tautos turtą, karo chaose atstatė valstybinį ir savivaldybinį administracijos aparatą. Tokia kova neapsiėjo be aukų — daug sukilėlių gyvybių buvo paklota, bet laimėjimas pasiektas.

2. Birželio sukilimas davė geriausią atsakymą birželio 14-sios nakties baisiems įvykiams. Lietuvių tauta įrodė savo pasiryžimą ir valią gyventi nepriklausomai, savo gabumą kovingai pareikšti nepriklausomybės troškimą, nelaukiant iš nieko dovanų, patiem ginant savo laisvės teisę. Trys prieš tai pamečiui sekę sunkūs smūgiai — 1938 metų kovo mėnesio lenkų ultimatas, 1939 metų kovo mėnesio vokiečių ultimatas dėl Klaipėdos ir 1940 metų birželio 14 d. sovietų ultimatas — buvo bepalaužią lietuvių tautos pasitikėjimą savo jėgom ir sunkiai pažeidę tautos garbę. Birželio sukilimas tapo vaizdžiausiu įrodymu, kad lietuvių tauta nėra linkusi tik bejėgiškai priimti kiekvieną ultimatumą, bet kad ji turi galios ir valios žūt būtinai kovoti už valstybės laisvę.

3. Be Birželio sukilimo Lietuvos žemė ir žmonės, tarsi koks skanus kąsnelis, automatiškai būtų perėjusi iš vienos okupacijos į kitą. Tai būtų neabejotinai turėję dar liūdnesnių tautinių ir tarptautinių padarinių, negu jų buvo vėliau. Sukilimas pasiekė tai, kad, išskyrus nebent vakarų pasienio vietas, atėjęs naujasis valdovas visur rado vietoje Lietuvos valstybines bei savivaldybines įstaigas, o centruose Laikinosios Vyriausybės atstovus, galinčius veikti ir kalbėti tautos vardu. Naujam okupantui, nusistačiusiam tas žemes, kaip karo grobį, prijungti prie Reicho, buvo daug bėdos ir nemalonumų, kol jis pašalino Laikinąją Vyriausybę, ir daug nepatogumų, kol jis įkurdino savo okupacinę valdžią. Tai iš dalies atsiliepė tam, kad nacinis okupantas buvo priverstas Lietuvai palikti tam tikrą, tegu ir iliuzorinę, "savivaldą" per visus trejus metus.

Šiandien būtų galima pasakyti, kad Lietuvos gyventojam iš viso, o mūsų antinacinės rezistencijos galimybėms specialiai, toli gražu nebūtų buvę tas pats, jei visose šalies aparato vietose, kaip savivaldybėse, valsčiuose, policijoje, teismuose, ekonominėse bei švietimo ir mokslo įstaigose būtų sėdėję ne mūsų pačių patriotiniai, sąmoningi tautiečiai, bet iš karto būtų įsisėdę rudmarškiniai.

4. Tarptautiniu požiūriu, Birželio sukilimas buvo labai ryškus Lietuvos nepriklausomybės bylos atnaujinimas ir priminimas visam pasauliui, jog mūsų tauta nori nepriklausomai gyventi ir gali tą savo valią praktiškai įrodyti. Nacių pasikėsinimas užslopinti mūsų nepriklausomybę lygiu būdu visiem parodė, kad Vokietija nevedė Rytų Europos išlaisvinimo karo (kaip ji pradžioje mėgino garsintis), bet tik siekė naujų kolonijų rytuose, grobdama svetimas žemes bei turtą ir naikindama kitas tautas.

5. Birželio sukilimas buvo nuostabus gyvybinio elekso išvirkštumas mūsų tautai. Jis grąžino ne tik pasitikėjimą, savigarbą ir viltį, bet kartu neapskaičiuojamai sustiprino mūsų valstybingumo sąmonę ir sukėlė atkaklią rezistencijos nuotaiką. Vokiečių propaganda Lietuvoje buvo bejėgė, visos jų pastangos sukurti "lietuviškas SS divizijas" nuėjo niekais, lietuvių tautos pasipriešinimas bet kokiam okupantui pasidarė ryškus, planingas, rimtas ir pastovus.

6. Ir pagaliau Birželio sukilimas tai — *didysis ir šventas mūsų rezistencijos testamentas, kurio tolesnį vykdymą perėmė dabartiniai laisvės kovotojai Tėvynėje ir prie kurių mum lieka jungtis visom savo išgalėm.*

Po dešimtmečio

Birželio sukilėliai, vedami tik patriotizmo ir laisvės troškimo, griebėsi ginklo ir siekė realiai atkurti valstybinę nepriklausomybę. Buvo užmirštos "skirtingos pasaulėžiūros", "grupinė aritmetika" ir partijos. Jų iš viso tada nebesigirdėjo; diskusijos dėl išgraužto kiaušinio, suverenų ir konstitucijų teisėtumo buvo dingusios. Buvo suprasta ir pajusta akivaizdžiai, kad pirmiau reikia gaisrą užgesinti, pirmiau savo namą išgelbėti, o tik vėliau žiūrėti, kas ir kaip jį tvarkys.

Tačiau, vos sukilimą laimėjus ir laikinam laisvės praigiedruliui nušvitus, paaiškėjo, kad partinės aistros buvo tik uždušintos, bet neišnykusios. Jos vėl pasireiškė labai nevykusiais būdais ir patį LAF greitai suskaldė, vėl išdalijo į

atskiras sroves, tuo susilpnindamos mūsų pasipriešinimo svorį naujiems okupantams. Nuo tada jos nebeišnyko, kol persikėlė ir į užsienį, kur laisvės kovų užuovėjoje, pasitraukę į "tremtį", kai kurie Lietuvos vaikai šioje srityje teberodo nors ir tuščią, bet itin didelių, stačiai per didelių gabumų.

Bet mes kiti manom, kad Birželio sukilimo ir anų laisvės kovotojų palikto kraujo testamentą nederėtų nei užmiršti, nei iškreipti. Birželio sukilimas mum lieka šviesiausia kibirkštis po kitų daugelio baisių naktų klaikumo. Trėmimai nepasibaigė, kaip nepasibaigė ir Lietuvos vaikų priešinimasis okupantui. Birželio sukilėliai savo sąmoningo patriotizmo, pasiaukojimo ir narsumo pavyzdžiais, savo kraujo auka sukūrė naują dabarties laikų lietuvių rezistencijos tradiciją, kuri savo antžmogiška įtampa ir reikšme turėtų būti pralenkia visus kitus praeityje vykusius lietuvių sukilimus ir laisvės kovas.

Baigdamas, aš nekviečiu atsistoti ir vienos minutės susikaupimu pagerbti per Birželio sukilimą kritusius kovotojus ir kitas vėlesnes dešimteriopai gausesnes laisvės kovų aukas Tėvynėje... Man atrodo, kad toks atsiminimas būtų per blyškus ir tik toks jų pagerbimas per formalus ir per mažas.

Tačiau manyčiau, kad susikaupimas mum reikalingas — tik ne vienos minutės, o visų dienų ir gal visos mūsų buities. Tai susikaupimas įvykdyti laisvės kovų testamentą. Tai pasiryžimas nuolat remti ir stiprinti lietuvių tautos laisvės troškimą, kas kuo sugeba ir kiek gali. O gali kiekvienas. "Negali" tik tas, kas nejaučia sąžinės balso ir neturi gėdos po svetimosiomis padangėmis tolydžio virsti gyvojo Lietuvos medžio nudžiūvusią šakelę, supuvusiu stuobriu.

Koks ilgas dar būtų sutemų laikas, o vis vien raudonai totalitarinis ir laisvasis pasaulis palaipsniui artės prie lemiamo konflikto. Birželio sukilimas, gal žymiai kitokiomis aplinkybėmis ir be abejo su šviesesniais padariniais, galės ir turės būti pakartotas.

Laisvės mum niekas nepadovanos, kol jos patys neišsikovosim. Mūsų per maža, mes per silpni, niekas mum nepadės?.. Gal ir taip. Bet kaip žinoma, tiems, kurie nori ir moka padėti sau patys, — tiems padeda ir Dievas, ir Amerika...

Los Angeles, 1951.VI. 14

PRIEDAI

LIETUVIŲ AKTYVISTŲ FRONTO P R O G R A M A

Naujam gyvenimui ir naujai kūrybai atbudusios Lietuvių Tautos akivaizdoje, prie Tautos didvyrių ir kankinių, savo krauju pašventusių laisvės atgavimą, kapo Lietuvių Aktyvistų Frontas, pasiryžęs budėti dėl lietuvių tautos gyvybinių teisių ir vykdyti geriausiųjų tautos sūnų paliktąjį kraujo testamentą, šią istorinės lemties valandą s k e l b i a :

FRONTO POBŪDIS

1 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas yra visų veikliųjų lietuvių tautinis ir politinis sąjūdis, ryžtingai ir drausmingai vadovaujamas vienos valios.

2 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas pagrindiniais savo uždaviniais laiko:

- a) prikelti Lietuvą naujam valstybiniam gyvenimui, lemti krašto pertvarkymą naujais pagrindais, ugdyti organizuotą lietuvių tautos valią, ją reikšti ir vykdyti;
- b) gerbti, ugdyti ir ginti kilniousius lietuvių tautos papročius, palaikyti jos aukštas moralines vertybes, saugoti jos rasinį tyrumą ir išlaikyti jos istorinę garbę;
- c) gilinti tautinę kultūrą ir stiprinti amžinąją lietuviškumą, vykdyti visose srityse paspartintą kūrybą, išvystyti greitą pažangą lietuvių tautos ir žmonijos labui.

3 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas savo veikimą grindžia *lietuviškuoju nacionalizmu, krikščioniškosios dorovės ir socialinio teisingumo* dėsniais, kuriuose lietuvių tauta randa neišsemiamų dvasinių jėgų šaltinį nepalaužiamai kovai už teisę gyventi ir tobulėti.

II. BENDRIEJI PAGRINDAI

4 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas tautą laiko kraujo, žemės ir istorinio likimo sukurtą, vieningos sąmonės ir kovos už bendrą ateitį sustiprinta bendruomene, turinčia nepaneigiamą teisę saugoti ir ugdyti savą individualybę ir savą kultūrą.

5 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas skelbia, kad nepriklausoma valstybė yra tobuliausia organizuota tautos forma, vienintelė tikra tautos individualybės saugotoja ir būtina sąlyga tautinei kultūrai klestėti.

6 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas, pripažindamas žmogaus asmenybei įsitikinimą, sąžinės ir kūrybos laisvę, skelbia, kad ji yra palenкта bendrajai tautos gerovei, ir reikalauja, kad kiekvienas tautos narys konkrečius savo darbus derintų su bendraisiais tautos reikalais.

7 str. Normalia ir legalia žmonių dauginimosi institucija Lietuvių Aktyvistų Frontas laiko principu neišardomą moterystę, kurios pirmaeilis uždavinys yra patikrinti tautai sveiką, stiprą ir gausų prieauglį.

8 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas yra nusistatęs materialine savo galia laiduoti viešąją dorovę ir šia prasme glaudžiai bendradarbiauti su legalinėmis konfesijomis, kreipdamas ypatingo dėmesio į Katalikų Bažnyčią, tikėdamasis iš jos aktyvaus įsijungimo į lietuvių tautos idealų siekimo darbą.

9 str. Profesinį visuomenės susiorganizavimą Lietuvių Aktyvistų Frontas skelbia valstybės uždaviniu ir šias organizacijas laiko viešosios teisės organizacijomis.

10 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas pripažįsta, kad privatinė iniciatyva, sutarianti su bendra tautos bei valstybės linkme, yra svarbus pažangos veiksnys tautos ūkio ir kultūros gyvenime.

III. POLITIKA

11 str. Tautos ir valstybės vadovavime Lietuvių Aktyvistų Frontas laikosi vieningos valios principo, siekia jį įgyvendinti laiduodamas tautos politinę vienybę ir imdamasis už tai atsakomybės prieš lietuvių tautą.

12 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas lietuvių tautos organizuotą valią įstatymdavystės srityje vykdo per Lietuvos valstybės konstitucinius organus.

13 str. Visuomenės organizavimo ir vadovavimo srityje Lietuvių Aktyvistų Frontas kuria Darbo, Ūkininkų, Kultūrininkų, Moterų, Jaunuomenės, Užsienio Lietuvių frontus ir įvairių profesijų barus, kuriuose visuomenę rikiuoja sudrausmintam darbui, ugdo kolektyvinę visuomenės valią tautos ir valstybės gyvenime ir derina profesinius reikalus su bendrąja tautos gerove.

14 str. Lietuvos nepriklausomybės gynimas yra pirmaeilė ir garbingiausia kiekvieno tautos nario pareiga. Todėl Lietuvių Aktyvistų Frontas laiko būtina, kad visa tauta, o ypač jos priaugančioji karta būtų auklėjama kovos ir pasiryžimo dvasioje. Šiam tikslui siekti sudaroma Tautinio Darbo Apsauga, veikianti karinės drausmės pagrindais.

15 str. Užsienyje gyveną lietuviai ne Lietuvos piliečiai, atvykę į Lietuvą, automatiškai įgyja visas Lietuvos piliečio teises.

IV. ŪKIS

16 str. Ūkinio tautos ir valstybės gyvenimo pagrindu Lietuvių Aktyvistų Frontas laiko privatinę nuosavybę, tačiau reikalauja, kad valstybė prižiūrėtų nuosavybės išsigijimą ir josios naudojimą, derindama jį su bendraisiais tautos ir valstybės ūkio reikalais.

17 str. Žemės ūkis atremiamas į laisvą ūkininkų luomą, kuris savo žemę tvarko privatinės nuosavybės pagrindais; tačiau socialinio teisingumo ir gamybinio tikslingumo sumetimais valstybė nustato ūkinio vieneto didumo ir mažumo ribas.

18 str. Ūkininkų luomo, kaip visos tautos maitintojo, pastovumui ir žemės sunaudojimo tikslingumui patikrinti žemė leidžiama išigyti tik Lietuvos piliečiams, pirmoje eilėje tik lietuviams, mokantiems ją dirbti.

19 str. Ūkių pardavimas iš varžytynių draudžiamas; prasiskolinusius ar netinkamai tvarkomus ūkius valstybė turi nupirkti teisinga kaina tikslingo žemės paskirstymo reikalui.

20 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas, pripažindamas privatinės iniciatyvos reikšmę pramonės srityje, ypatingai iškelia reikalą pirmoje eilėje remti žemės ūkio pramonę. Tačiau bendrosios ūkinės gerovės sumetimais valstybė įpareigojama rūpintis pramonės vystymosi planingumu ir veikimo kontrole.

21 str. Lietuvių Aktyvistų Fronto nusistatymu valstybės finansai turi remtis progresyvine mokesčių sistema, kiek galima, vengiant netiesioginių mokesčių.

22 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas laiko būtiniausiu reikalu praveisti plačią ir radikalią Lietuvos miestų reformą. Jos tikslas būtų stiprinti lietuvybę tiek gyventojų, tiek santvarkos, tiek paties stiliaus atžvilgiu.

V. DARBAS IR SOCIALINĖ APSAUGA

23 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas pripažįsta, kad visų ūkinių gėrybių šaltinis yra žmogaus darbas, kuris yra kiekvieno tautos nario pareiga. Valstybė turi rūpintis darbo jėgos paruošimu, jos tikslingu panaudojimu, darbo sąlygų racionalizavimu ir patikrinti teisingą darbo atlyginimą.

24 str. Darbas yra vienintelis teisingas pragyvenimo šaltinis; pragyvenimas ne iš savo darbu įsigytų kapitalų turi būti pateisintas visuomenei naudingas, tačiau neapmokamas darbu.

25 str. Veiklumui ir solidarumui skatinti, darbo meilei išauklėti ir viešojo pobūdžio gėrybėms sparčiau kurti Lietuvių Aktyvistų Frontas laiko reikalinga, kad būtų įkurta abiejų lyčių jaunuomenei privalomojo darbo tarnyba.

26 str. Socialinei tautos narių apsaugai laiduoti turi būti įvestas privalomas draudimas senatvės, ligos ir invalidumo atvejais.

27 str. Lietuvių Aktyvistų Fronto nusistatymu įmonių darbininkams ir tarnautojams turi būti patikrinta teisė dalyvauti įmonių pelne.

28 str. Valstybės ir savivaldybių uždavinys darbininkus, tarnautojus ir valdininkus aprūpinti nuosavais butais ir daržais, kad naujoje Lietuvoje kiekvienas lietuvis tiesioginiai būtų surištas su gimtąja žeme.

29 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas laiko reikalinga, kad valstybė patikrintų palankias sąlygas lietuviškai šeimai klestėti, griežtai kovotų už priaugančiųjų kartų sveikatingumą ir laiduotų motinystės apsaugą bei globą, o taip pat tinkamą medžiaginį šeimų aprūpinimą.

VI. TAUTINĖ KULTŪRA IR UGDYMAS

30 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas skelbia, kad tautinė kultūra yra stipriausias amžinojo lietuviškumo laidas ir ryškiausias tautinės individualybės rodiklis, kad tautinės kultūros kūrimas yra ne tik atskirų asmenų, bet ir visos tautinės bendruomenės uždavinys.

31 str. Lietuvių Aktyvistų Frontas pripažįsta, kad tautinė kultūra gali reikštis įvairiomis kryptimis. Tačiau tautos dvasia, jos istorija, jos papročiai ir jos gyvybiniai interesai turi būti nuolatinis idėjinis šaltinis ir vertybių kriterijus. Todėl Lietuvių Aktyvistų Frontas yra pasiryžęs griežtai kovoti su lietuviškumą neigiančiomis ar jo nepaisančiomis kultūros srovėmis ar idėjomis.

32 str. Tiek praeities, tiek dabarties pagrindinės ir vertingos lietuviškosios kultūros gėrybės paimamos specialion valstybės žinion bei priežiūron ir skleidžiamos plačiausiuose tautos sluoksniuose.

33 str. Tautos dvasiniam atsparumui ugdyti, tautinės dvasios grynumui išlaikyti, tautinės kultūros politikai vykdyti, tautai informuoti ir telkti kuo aktyviausiai veiklai visose viešojo gyvenimo srityse steigiamos specialios valstybinės institucijos.

34 str. Pagrindiniu auklėjimo tikslu Lietuvių Aktyvistų Frontas laiko: išugdyti fiziškai ir dvasiškai stiprias lietuviškas asmenybes, kurios tarpusavyje mokėtų sugyventi ir kurti taip, kaip reikalauja tautinės bendruomenės aukščiausieji interesai, krikščioniškosios dorovės principai ir socialinis teisingumas.

35 str. Naujųjų kartų ugdymas yra vieša tautinės bendruomenės funkcija ir todėl valstybės globai pavedami visi ugdymo laipsniai ir visos jos sritys. Privatinių ugdymą valstybė gali patikėti tik atskiriems pedagoginiu veikimu pasižymėjusiems asmenims arba galias pedagogines tradicijas lietuvių tautoje turinčioms institucijoms.

36 str. Vidurinėse, specialinėse ir aukštosiose mokyklose turi būti vykdoma stropi gabijų atranka ir gabūs, bet neturtingi jaunuoliai turi būti mokslinami valstybės lėšomis.

37 str. Lietuviškoji mokykla turi rūpintis ne vien priaugančios kartos švietimu, bet ir auklėjimu, ugdant auklėtinio gabumus, savarankišką iniciatyvą ir veiklumą.

38 str. Suaugusiųjų švietimas turi būti vykdomas tautine, visuomeniškai dorine, profesine ir kultūrine linkme.

39 str. Fizinis lavinimas sudaro būtiną tautos ugdymo dalį ir išplečiamas visuose tautos sluoksniuose.

VII. ĮSIPAREIGOJIMAS

40 str. Kiekvienas Lietuvių Aktyvistų Fronto narys, nepaisydamas jokių aukų, jokio darbo ar kančios, prisiekia Lietuvių Tautai visa savo energija ir pajėgomis vykdyti Fronto idėjas ir tikslus, kad Lietuva, išžengusi į naują gyvenimo tarpsnį, nuolat gaivintų savyje didingos praeities dvasią ir atliktų ateities uždavinius, kuriuos jai skiria savoji prigimtis kitų tautų tarpe.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

LAF programa, kurios tekstas čia aukščiau buvo paduotas, tebuvo tik pirminis projektas, niekur anuomet viešai nepaskelbtas. Tai buvo tik medžiaga didžiajam LAF kongresui aptarti ir išspręsti. Šį kongresą buvo numatoma sušaukti netrukus po atgavimo Lietuvai valstybinio savarankiškumo, jei kraštas nebūtų buvęs antrojo Lietuvos kaimyno — hitlerinės-Vokietijos — okupuotas savo ruožtu.

Pagrindinės aplinkybės, kurios lėmė LAF programos ir jo įstatų bei statuto paruošimą, o taip pat jų ypatingumą, buvo šios:

1) kad LAF nebuvo jokia siauro akiračio politinė partija ar partijų koalicija, bet visai nauja originali organizacija, nepaveldėjusi iš seniau jokios ideologinės programos nei organizacinio statuto;

2) kad buvo siekiama pagrindinio, visiems lietuviams bendro, dalyko — atkūrimo Lietuvos valstybinio suverenumo nauju vieningu tautos pasiryžimu bei tautos ginkluotos kovos keliu, ir

3) kad buvo iš pat pradžios paryškėję, jog šitaip atkurtas Lietuvos suverenumas galėtų naciams nepatikti ir kad todėl jo išsaugojimui bus ir po laimėto tautos sukilimo gyvybiškai reikalinga išryškėjusias per kovą ryžtingąsias tautos jėgas toliau laikyti apjungtas į drausmės pagrindais sudarytą didžiulę organizaciją, kurios buvimas verstų vokiečius su mumis daugiau skaitytis.

Nereikia pamiršti, jog LAF sąjūdis atsirado ne iš dangaus, o susidarė daugiausia iš tų pačių mūsų tautos elementų, kurie prieš tai ugdėsi įvairiose politinėse srovėse ir buvo tarpusavyje labai susivaidiję. Siekiant didžiojo tikslo, pirmiausia tad buvo reikalinga surasti tokią politinę platformą, kuri palenktų ryžtinguosius tautos elementus į besąlyginę vienybę, nežiūrint iš kurios buvusių politinių srovių kiekvienas jų buvo kilęs. Be besąlyginio apsisivienijimo jokia reali kova neišsivaizduojama iš viso. Kitaip sakant, buvo reikalinga sukurti tokią ideologinę programą, kuri visiems, kas tik ryžosi kovai, būtų vienodai priimtina. Ji buvo pagrįsta objektyvia sinteze lietuviškojo nacionalizmo, krikščioniškosios dorovės ir socialinio teisingumo dėsnių, kuriuose lietuvių tauta jau prieš tai rasdavo sau neišsemiamų dvasinių jėgų šaltinį nepalaužiamai kovai už teisę gyventi ir progresuoti.

Programos tekstui suformuluoti, kaip jau žinome, buvo LAF steigėjų sudaryta speciali LAF ideologijos komisija. Jai pirmininkavo docentas Antanas Maceina, kuris buvo ir faktiškai šios programos projekto redaktorius. Man pačiam tebuvo tekę pridėti savo pirštus prie to svarbaus darbo artimu kontaktu su Maceina ir tik kai kuriomis pastabomis prie jo paruošto teksto projekto bei sustilizuoti, drauge su Antanu Valiukėnu, programos užbaigiamąją dalį.

Tačiau programos projekto suformulavimu problema dar nebuvo išspręsta. Nemažiau svarbu buvo turėti iš anksto paruoštą ir LAF organizacinio statuto projektą. Jo tekstą teko sudėstyti man pačiam ir tai padaryti greitomis, nes tuo metu Maskvos - Berlyno pakto žlugimas jau baigė artėti, o iš kitos pusės Gestapas jau intensyviai vystė per savo agentus pačių lietuvių tarpe Berlyne intrigas LAF-tą koku nors būdu suardyti ir tuo sukliudyti jo tolimesnes pastangas Lietuvos

suverenumui atkurti. Buvo galima iš anksto nujauti, kokių ypatingų žygių naciai galėtų imtis mūsų tautos sukilėlių vienybei suskaldyti, kai Vokietijos karinės pajėgos jau iš tikrųjų žygiuotų per mūsų kraštą prieš Sovietiją ir kai Lietuva neišvengiamai atsidurtų sakytų jėgų užnugaryje.

Tokioje padėtyje ir apsidrausti nuo grėsusio LAF-tui suskaldymo pavojaus jam tebesiekiant Lietuvos suverenumą įtvirtinti, buvo reikalinga skubiai surikiuoti LAF sukilėlių jėgas vieningo vadovavimo, aiškos subordinacijos ir kuone karinio susidrausminimo pagrindais, visą tą užmaskavus civilinės organizacijos pavadinimu. Bet įvykiams nuėjus konflikto linkme su Reichu, mano paruoštas statuto projektas LAF vadovybėje nebebuvo baigtas svarstyti.

Reikia apgailestauti, kad, nežiūrint to, kai kurie ano meto lietuvių veikėjai Berlyne, priklausę pačiai LAF-to užuomazgai, matyti to visko nesuprasdami, ėmėsi po karo insinuoti LAF-tui nebūtų dalykų, tuo klaidindami lietuvių visuomenę ir sąmoningai ar nesąmoningai siekdami tą buvusią kovos organizaciją diskredituoti politiškai. Taip, pavyzdžiui, generolas St. Raštikis paskleidė savo atsiminimuose iš piršto išlaužtą informaciją sekančio turinio (St. Raštikis. Kovos dėl Lietuvos. Tomas II, psl. 149):

— Šio statuto (LAF įstatų — K. Š.) ir nurodymų (?) vienas egzempliorius buvo duotas dr. Ancevičiui, adv. Katiliui ir man, kad mes jį peržiūrėtume ir padarytume savo pastabų. Visi trys priėjome vieną išvadą, kad *valstybės vado principas* (pabraukta mano — K. Š.) ten perdaug užakcentuojamas ir todėl visi trys pasisakėme prieš tokį statutą. —

Skaitęs šios knygos puslapius galėjo pats įsitikinti, jog apie jokią "*valstybės vadą*", juo labiau to principo užakcentavimą iš viso nebuvo kalbos. Tai, kas buvo tikrai "užakcentuota" bei pravesta tiesia linija nuo pradžios iki galo, buvo ne "*valstybės vado*" principas, o tik logiškas LAF-to, kaip kovos organizacijos, vadovavimo nustatymas. Gen. St. Raštikis, matyti, neatskiria dviejų skirtingų sąvokų: politinio vadizmo, kurį jis pats per eilę metų rėmė A. Smetonos laikų Lietuvoje, nuo paprasto vadovavimo kovos tipo organizacijai, padiktuoto momento aplinkybių.

Toksai gen. Raštikio nesusigaudymas mane stebina juo labiau, kad buvau jam, kai 1941 m. balandžio mėn. atsirado Berlyne, davęs pasiskaityti LAF-to platformos metmenis ir jo įsikuriamą akto tekstą. Jame juodu ant balto parašyta, jog

buvau LAF steigėjų pakviestas "vadovauti Lietuvos Aktyvistų Frontui", o ne atkursimai Lietuvos valstybei. Generolas negalėjo nepastebėti, jog po tuo aktu buvo parašai dr. Ancevičiaus ir adv. Katiliaus, kaip LAF steigėjų, greta visų kitų jo steigėjų, viso 28 asmenų. Be to, ir jis pats buvo prisidėjęs prie LAF be jokių rezervų. Kam tad po tiek daug metų imtis kraipyti praeitį, kurioje pats aktyviai dalyvavo?

Čia gal nebūčiau ėmėsis gen. Raštikio paskleistą neteisingą informaciją pakomentuoti, jei ji nebūtų turėjusi žalingų pasekmių. Viena iš tokių pasekmių buvo ši: priimdamas gen. Raštikio klaidingą tvirtinimą už tikrą pinigą, Algirdas M. Budreckis savo akademinėje studijoje apie 1941 m. Birželio 23 dienos sukilimą magistro moksliniam laipsniui įgyti, parašytoje anglų kalba ir todėl itin naudingoje Lietuvos bylai, be jokios blogos valios nukrypo nuo ano meto tikrosios padėties, tvirtindamas (Algirdas M. Budreckis. *The Lithuanian National Revolt of 1941*, psl. 29):

— The Berlin LAF program for a liberated Lithuania contained totalitarian tendencies, with emphasis on the leader principle, and elements of racism. . . The principles were clearly stated in the LAF Statute prepared by Škirpa. Lithuania was to be governed by a leader (Vadas), chosen by collective means, until the convening of an elected congress. —

Knygoje yra ir daugiau vietų, kur jos autorius, Lietuvoje anuo metu nebuves ir lietuvių tautos kančių po sovietų okupacija neiškentėjęs, buvo neobjektyvių šaltinių panašiai suklaidintas, tuo prieš savo norą aptemdydamas savo studijos mokslinę vertę. Suprantu, kad jam, išaugusiam Amerikos laisvių atmosferoje, negalėjo būti lengva atskirti pelus nuo grūdų ano meto LAF veikloje, kurios metodai ir taktika, vietos aplinkybių diktuojami, vargu ar užjūrio lietuviui begalėjo būti suprantami iš viso. Bet tai nereiškia, jog jie būtų buvę mažiau patriotiniai ar neverti objektyvesnio istorijos dėmesio, kaip tie skambūs laisvės ir išlaisvinimo deklamavimai, kokius anuomet tekdavo radijo bangomis girdėti iš už Atlanto.

Klausimui pilniau paryškinti ir klaidinamiems interpretavimams atitaisyti laikau reikalinga pažymėti šia proga, jog LAF vadovybė principu vengė liesti atkursimos Lietuvos valstybiškai konstitucinį bei valdymosi susitvarkymą. Šios problemos ji iš viso nediskutavo, kad tokiu savo per ankstyvu pasišovu nesuteiktų hitlerinei Vokietijai progos primesti

Lietuvai iš anksto ką nors, kas mums būtų nenaudinga ir nepriimtina. Tuo pat motyvu buvo nusistatyta laikytis nepriklausomos Lietuvos Konstitucijos (1938 m.), kaip teisinio argumento Lietuvos bylos geresniam apgynimui santykiuose su Vokietija.

LAF vadovybė laikėsi nuomonės, jog krašto Konstitucijos keitimo (jei tatau pasirodytų reikalinga) ar apskritai krašto valdymosi sistemos klausimai galėtų būti svarstomi bei sprendžiami tik po karo, susilaukus taikos, kuomet Lietuva nebūtų laikoma Vokietijos karinių pajėgų užnugario sritimi ir joks pavojus pašalinio faktoriaus įsikišimo į tą Lietuvos vidaus reikalą nebegalėtų kilti.

PADUOTŲ DOKUMENTŲ IR REIKŠMINGESNIŲ IŠRAŠŲ SĄRAŠAS

1. Projektas LAF genezinio atsišaukimo "Į Talką Naujos Lietuvos Kurti!".....	34
2. Protesto telegrama Kaunui dėl Liaudies Seimo prievartos nutarimo įjungti Lietuvą į Sov. Sąjungą.....	39
3. Rusus - okupantus išpėjantis užrašas po Pasiuntinybės inventoriaus knyga 1940 m. rugpiūčio 14 d.....	41
4. Paakinimo žodis Pasiuntinybės bendradarbiams ryžtis kovai Lietuvai išlaisvinti.....	41
5. Pasiuntinių ir įgaliotų ministerių nutarimas apie sudarymą Lietuvos Tautinio Komiteto.....	49
6. Lietuvių Aktyvistų platformos metmenys.....	65
7. 1940 m. lapkričio 17 d. susirinkimo protokolas.....	91
8. Lietuvių Aktyvistų Fronto steigiamasis aktas.....	94
9. Prof. V. Krėvės - Mickevičiaus 1940 m. birželio 22 d. raštas pervesti Pasiuntinybei pinigų iš clearinginių sumų	102
10. Pasiuntinio dr. Schnurrės sutikimo pareiškimas pervesti 500,000 litų.....	103
11. Sveikinimų ir piniginės paramos pažadų telegrama iš už Atlanto.....	107
12. Išrašai iš pagrindžio brošiūrėlės "Iš bolševikinės vergijos į naują Lietuvą".....	119
13. Komisaro vidaus reikalams Guzevičiaus 1941 m. balandžio 14 dienos apžvalginio pranešimo Maskvai santrauka	128
14. 1941 m. sausio 25 d. Lietuvai išlaisvinti pasiūlymas planas.....	147
15. Išrašas iš Wehrmachto vadovybės 1941 m. kovo mėn. 13 dienos nurodymų užimtiems kraštams patvarkyti	152
16. 1941 m. vasario 5 dienos "Pro Memoria" valstybės pasekretoriui dr. Woermannui dėl spaudimo Suvalkų trikampio lietuvių repatrijuoti į Lietuvą.....	156
17. Sugestija Suvalkų trikampio lietuviams apeliuoti į Fuererį ir Reicho Kanzlerį.....	158
18. Principiniai paryškinimai prie administracinio aparato sudarymo išlaisvintoje Lietuvoje.....	165
19. Lietuvos Vyriausybės susidarymo notifikavimo vok. užs. rkl. min-jai projektas.....	166
20. 1941 m. kovo 24 dienos "Nurodymai Lietuvai išlaisvinti"	171
21. Tautinio Darbo Apsaugos (TDA) narių pasižadėjimo tekstas	187
22. 1941 m. kovo 30 dienos TDA organizaciniai nuostatai ...	190
23. 1941 m. gegužės 1 dienos vykdomoji instrukcija (Bendriniai nurodymai Lietuvai išlaisvinti).....	194
24. Išrašai iš pulk. lt. Graebės 1941 m. gegužės 20 dienos atsakymo apie minėtos instrukcijos aprobavimą	206

25. 1941 m. balandžio 16 dienos Pro Memoria "Wehrmachto vadovybei lietuvių ginkluotos rinktinės sudarymo reikalu	210
26. Reichsvvehro Rytprūsių sektoriaus štabo instrukcija nuginkluoti LAF padalinius, kai tik jie būtų pasiekti, datuota 1941 m. birželio 13 d.	213
27. 1941 m. balandžio 20 dienos Hitlerio aktas apie pavedimą von Rosenbergui paruošti Rytų erdvės problemų išsprendimą.	214
28. Instrukcijos projektas Reicho komisarams Sov. Rusijoje 1941 m. gegužės 8 d.	215
29. Rosenbergo projektas suskaldyti Sov. Rusiją į komisariatų.	217
30. 1941 m. gegužės 8 d. instrukcijos projektas Reicho komisarui Ostlande	220
31. 1941 m. birželio 18 dienos laiškas Gestapui su memorandumu reaguojant į pasikėsinimą sukliudyti LAF pastangas Lietuvos suverenumą atstatyti	232
32. 1941 m. birželio 19 dienos memorandumas vokiečių užs. rkl. min-jai apie Lietuvos teisę į valstybinį savarankiškumą ir reikalingumą susitarti dėl naujos tautinės Lietuvos Vyriausybės paskelbimo.	248
33. Prezidento A. Smetonos interview "Vienybės" redaktoriui J. Tysliavai	269
34. Lietuvos Tautinio Komiteto pirmininko E. Galvanausko 1941 m. birželio 22 d. mandatas K. Škirpai sudaryti naują Lietuvos Vyriausybę, jei tik vok. užs. rkl. min-ja palinktų nors paskutiniu momentu į susitarimą	271
35. Dr. Petzoldo 1941 m. birželio 22 dienos raštas vok. užs. rkl. min-jai apie mano apeliavimą per Wehrmachto vadovybę, kad būtų man leista tuoj vykti į Lietuvą	273
36. Mano 1941 m. birželio 22 d. nusiskundimo laiškas pulk. ltn. Graebeli	274
37. Išrašai iš 1941 m. gegužės 20 - 21 d. užrašų Karaliaučiaus štabo apie LAF pasiruošimus rusų - vokiečių karui artėjant.	277
38. 18-tos armijos vadovybės 1941 m. birželio 18 d. nurodymai korpusams ir divizijoms apie LAF parengtį ir kokių pastatų apsaugos bei militarinės talkos galima iš jo padalinių tikėtis.	277
39. Išrašas iš 4-tos šarvuočių armijos 1941 m. birželio 21 d. orientacinių nurodymų, kokie tiltai armijos žygio ruože būtų LAF padalinių apsaugojami.	279
40. LAF ypatingo įgaliotinio pasieny raportas apie ryšių su pagrindžiu Lietuvoje suintensyvinimą, laukiant rusų-vokiečių karo pradžios.	281

41. Išrašas iš "Kario" 1953 m. rugsėjo mėn. laidos apie lietuvių 29-to teritorinio šaulių korpuso likimą.....	295
42. Leono Prapuolenio 1941 m. birželio 23 d. pareiškimas per Kauno radiją apie susidarymą naujos Krašto Vyriausybės ir atstatymą Lietuvos suverenumo.....	306
43. Išrašas iš knygos "Vienų vieni" apie prof. J. Ambrazevičiaus laikiną perėmimą ministerio pirmininko pareigų...	312
44. Prof. J. Ambrazevičiaus kalba, pasakyta per kritusių sukilėlių laidojimą 1941 m. birželio 26 d.....	325
45. Leitenanto Floreto pranešimas iš Kauno birželio 24 d. apie pietus, kad miestas yra tvirtai lietuvių rankose.....	332
46. II-jo korpuso štabo pranešimas 13 val. 45 min. apie tai, kad LAF perėmė valdžią į savo rankas.....	332
47. Sausumos jėgų vyr. vadovybės 1941 m. birželio 26 d. nurodymas, jog naujoji Lietuvos Vyriausybė nepripažįstama ir kad bendra kova su lietuvių daliniais draudžiama.....	337
48. 1941 m. birželio 24 d. raštas valstybės sekretoriui Weizsaeckeriui Pasiuntinybės atveiksinimo reikalu.....	346
49. Užs. rkl. min-jos 1941 m. birželio 24 d. direktyva karo vadovybei ryšyje su naujos Krašto Vyriausybės paskelbimu Lietuvoje.....	348
50. 1941 m. birželio 23 dienos apeliavimo raštas į Fuehrerį ir Reicho Kanclerį.....	349
51. Sonnleitherio 1941 m. birželio 29 raštas, kuriuo mano raštai gražinami iš Fuehrerio būstinės.....	350
52. Sausumos Jėgų vadovybės 1941 m. birželio 29 d. patvarkymas ryšium su gen. Raštikio pasiuntimu į Kauną "numarinti" paskelbtą Lietuvos Vyriausybę.....	352
53. Išrašas iš 1941 m. liepos 31 d. Gestapo biuletenio apie mano arešto motyvus.....	358
54. 1941 m. birželio 26 d. telefonograma generalfeldmaršalui von Brauchitschui.....	361
55. Generolo Matzky 1941 m. liepos 19 d. atsakymas maršalo pavedimu.....	363
56. 1941 m. birželio 28 d. tezės kaip laikytis akivaizdoje konflikto su Reichu dėl Lietuvos Laik. Vyriausybės paskelbimo.....	364
57. Užs. rkl. min-jos 1941 m. birželio 28 d. sugestija karo vadovybei dėl santykiavimo su Pabaltijo aktyvistinėmis grupėmis.....	368
58. 1941 m. liepos 2 d. atsisveikinimo laiškas pulk. ltn. Graebui.....	368
59. "Draugo" 1941 m. birželio 25 d. įžanginis "Nepriklausoma Lietuva".....	372
60. Prezidento A. Smetonos 1941 m. birželio 24 d. interview "Herald American" dienraščiui Chicagoje.....	376

61. Lietuvos Pasiuntinio P. Žadeikio 1941 m. birželio 25 d. nota valstybės departamentui.....	378
62. Lietuvai Vaduoti Sąjungos pareiškimas dėl įvykių Lietuvoje, paskelbtas "Dirvoje" 1941 m. liepos 4 d. laidoje ...	383
63. Demokratijos ir Lietuvos Nepriklausomybės Sąjungos pareiškimas dėl įvykių Lietuvoje, kaip paskelbta "Naujienose", 1941 m. birželio 25 d. laidoje.....	384
64. Iš "Didžiųjų dienų užrašų", sudiktuotų 1941 m. birželio 28 d.....	387
65. Dr. Valančiaus raportas apie išsiaiškinimą su gen. Raštikiu dėl jo pasidavimo Gestapo intrigai.....	395
66. 1941 m. liepos 10 d. trijų ultimatyvinis reikalavimas paleisti LAF branduolį Berlyne.....	409
67. Mano 1941 m. liepos 15 d. atsakymas dr. P. Karveliui į minėtą ultimatumą.....	411
68. Išrašas iš 16-tos armijos vadovybės 1941 m. birželio 23 d. įsakymo apie paskyrimą specialaus karo komendanto Kaunui	419
69. Šiaurinės armijų grupės štabo 1941 m. birželio 24 d. pareiškimas ryšyje su Lietuvos Vyriausybės paskelbimu . . .	419
70. Išrašas iš SS brigados vado Stahleckerio raporto apie žydų išžudymo operacijos Lietuvoje pravedimą iki 1941 m. spalio 15 d.....	421
71. Sausumos Jėgų vadovybės 1941 m. liepos 7 d. pranešimas apie Hitlerio nusistatymą Pabaltijo kraštų ateities klausimu.....	423
72. Prof. dr. P. Padalio paryškinimas apie Lietuvos Laik. Vyriausybės sąstato parinkimą.....	429
73. Prof. dr. J. Pajaujo pranešimas apie nuotykį Šiauliuose, paskelbus jį Vyriausybės nariu.....	434
74. Išrašas iš Gestapo 1941 m. liepos 6 dienos biuletenio apie lietuvių grupių politines diferenciacijas.....	438
75. Išrašas iš Gestapo 1941 m. liepos 9 d. biuletenio apie dinamišką lietuvių aktyvistų tvirtinimąsi Vilniuje.....	441
76. 9-tos armijos vadovybės patvarkymas prislopinti lietuvius Vilniuje.....	442
77. Išrašas iš prof. dr. Z. Ivinskio rašinio "Į Laisvę" žurnale apie entuziastišką tautos sluoksnių nusistatymą Laik. Vyriausybės atžvilgiu.....	444
78. Išrašas iš Gestapo 1941 m. rugpiučio 1 d. biuletenio, konstatuojančio, jog Laik. Vyriausybė formaliai nepasitraukė.....	448
79. Dr. Schuettės 1941 m. liepos 8 d. užsiprašymas atsilankyti pas K. Škirpą namų arešte.....	450
80. K. Škirpos kompromiso sugestija, padaryta dr. Schuettei 1941 m. liepos 14 d.....	454

81. 1941 m. rugpiūčio 19 d. nurodymai vyriausybei ir diplomatijai, kaip reiktų laikytis.....	456
82. Hitlerio pirmasis 1941 m. liepos 17 d. dekretas civilinei valdžiai užimtuose kraštuose įvesti.....	458
83. 1941 m. liepos 23 d. memorandumas Vokietijos sąjungininkams.....	460
84. Paskutinės instrukcijos Kaunui (1941 m. liepos 26 d. laiškas prof. J. Ambrazevičiui).....	473
85. Apžvalginis prof. J. Ambrazevičiaus pranešimas paskutiniame Ministerių Kabineto posėdyje 1941 m. rugpiūčio 5 d.....	483
86. Reichskomisaro Lohsės 1941 m. liepos 28 d. viešas pareiškimas apie užkergimą Lietuvai vokiečių civilinės valdžios.....	489
87. Generalkomisaro von Renteln 1941 m. liepos mėn. viešas pareiškimas apie valdžios Lietuvoje perėmimą.....	491
88. Lietuvos Laik. Vyriausybės 1941 m. rugpiūčio 5 d. protesto memorandumas.....	493
89. Lietuvos pasiuntinio P. Žadeikio 1941 m. rugsėjo 3 d. protesto nota Valstybės Departamentui.....	507
90. Valstybės Departamento 1941 m. rugsėjo 18 d. atsakymas į Žadeikio notą.....	509
91. Lietuvos Pasiuntinio dr. K. Graužinio 1941 m. rugpiūčio 11 d. žodinio protesto patvirtinamoji nota Argentinos vyriausybei.....	515
92. Rosenbergo 1941 m. lapkričio 11 d. nurodymas Lohsei paleisti lietuvių nacionalistų partiją.....	520
93. Pasiuntinio P. Žadeikio 1941 m. gruodžio 22 d. pareiškimas spaudai apie Lietuvos stojimą anglosaksų pusėje prieš "ašies" valstybes.....	523
94. Išrašas iš Teisingumo Departamento 1943 m. vasario 1 d. rašto prezidentui A. Smetonai, slopinant šio pastarojo laisvę daryti viešus pareiškimus.....	525
95. Ernesto Galvanausko interview, paskelbtas "Laisvojoje Lietuvoje" 1966 m. gruodžio 1 d. laidoje.....	527
96. Lietuvių Aktyvistų Fronto 1941 m. rugsėjo 15 d. pasipriešinimo nacių okupacijai memorandumas.....	531
97. Išrašas iš 1941 m. gruodžio 28 d. mano apeliavimo į generalfeldmaršalą Keitelį, prašant paleisti Levą Prapuolenį iš Dachau kacetų.....	544
98. Generalfeldmaršalo Keitelio 1942 m. balandžio 30 d. atsakymas apie prašymo patenkinimą.....	551
99. Ministerio dr. Lammerso 1942 m. gegužės 16 d. patvirtinimas apie L. Prapuolenio paleidimą.....	552
100. Lietuvių Aktyvistų Fronto programa.....	567

TURINYS

ĮVADAS.....	7
Knygos rėmėjai.....	11
Pirmojo savanorio iniciatyva.....	15
Ankstyva prisikėlimo viltis.....	25
Aktyvistų Fronto genezė.....	34
Diplomatų konferencijos.....	45
Neįprastos veikimo sąlygos.....	56
PLATFORMOS METMENYS.....	65
Organizacinė užuomazga.....	90
Lėšų klausimas.....	100
Kontaktas su Wehrmachto vadovybe.....	110
Jėgų mobilizavimas.....	117
Pagrindžio spauda.....	127
LIETUVOS ATSTATYMO PLANAS.....	147
Širdį geliamos problemos.....	154
Krašto administracijos klausimas.....	162
SUKILIMO GAIRĖS.....	171
Kovos vyrų atranka.....	187
Vykdomosios instrukcijos.....	193
Vieton ginklų — nuginklavimas.....	208
Rosenbergo imperializmas.....	214
Gestapo kliudymai.....	224
Atgal į Wilhelmstrasse.....	237
FORMALUS REICHO ĮSPĖJIMAS.....	247
Teisės liudijimas krauju.....	259
Susitarimo iliuzijos.....	267
Ko vokiečiai iš LAF tikėjosi.....	276
Reichswehro žygis per Lietuvą.....	282

TAUTOS HEROJINIS AKTAS.....	299
Kovos išsivystymas Kaune.....	312
Vokiečių prasiveržimas į sostines.....	327
Konfliktas su Reichu.....	339
Nacių Machtpolitik.....	353
Pasipriešinimo taktika.....	360
MELODIJOS IŠ UŽ ATLANTO.....	371
Raštikio suklydimas.....	386
Dr. Valančiaus misija.....	393
Nesuprantamas ultimatumas.....	407
VYRIAUSYBĖS GOLGOTA.....	417
Mėginimas surasti kompromisą.....	449
Poveikis per Sąjungininkus.....	459
Pyragiaus Heil Hitler!.....	465
Paskutinės instrukcijos Kaunui.....	472
Veiklos uždokumentavimas.....	481
IR VĖL PAVERGIMAS.....	489
Diplomatijos protestai.....	503
Apgailėtinių klaidų pamokos.....	519
Aktyvistų Fronto likvidavimas.....	528
Vėliavnešio gelbėjimas.....	542
IŠVADOS.....	555
PRIEDAI:	
Lietuvių Aktyvistų Fronto programa	567
Baigiamosios pastabos.....	572
Paduotų dokumentų ir reikšmingesnių išrašų sąrašas ...	577